GORIŠKI LETNIK

9/1982

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

YU ISSN 0350-2929

GORIŠKI LETNIK

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

9

NOVA GORICA 1982
IZDAL GORIŠKI MUZEJ

Goriški letnik sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije (Ljubljana), Raziskovalna skupnost občine Nova Gorica ter kulturne skupnosti občin Ajdovščina, Nova Gorica, Sežana in Tolmin

Davorin Vuga

POROČILO O IZKOPAVANJU NA GLEDANICI NAD ŠTANJELOM LETA 1972

Na Štanjelskem hribu je prazgodovinsko gradišče (kontinuiteta tudi v rimsko dobo, cf. Arheološka najdišča Slovenije [1975] 141 z navedeno starejšo literaturo). Ohranjen je še del nasipa v gozdičku med vrhom hriba in srednjeveškim obzidjem, vendar prostor bolj obvladuje manjša utrdba z ljudskim imenom Gledanica (tudi Na Trnu). Od tu je mogoča vizuelna komunikacija z večjim delom Krasa na eni strani, na drugi pa z Vipavsko dolino in zlasti gorskim prelazom na Hrušici, koder je potekala antična prometna arterija med Panonijo in Italijo. Trdnjavica je bila raziskana leta 1972, od 19. 7. do 11. 8., in sicer na pobudo dipl. ing. arh. Nataše Štupar-Šumi. Strokovno delo je opravila ekipa tedanjega Zavoda za spomeniško varstvo SRS iz Ljubljane (vodja pisec; sodelovala sta študentka arheologije Marta Vuga in tedanji arheolog Zavoda za spomeniško varstvo Gorica Dubravko Kozar). Zemeljska dela so opravili delavci gradbenega podjetja iz Sežane, raziskovanje je financiral Sklad za obnovo Štanjela, tudi iz Sežane.[1]

Opis izkopišča

Raziskana je bila predvsem notranjost utrdbe, in sicer kvadrati VI, X, XIV, VII, XI in XV. Le s kvadratom III je bila načeta tudi zunanjost objekta in delno prostor pred njim. Stavba ima na severozahodni strani nepravilno pravokotno obliko, na jugovzhodni pa se končuje v podkvasto oblikovani apsidi. Zid utrdbe je postavljen na preperelo apnenčevo živo skalo na temenu Štanjelskega hriba; v debelino meri največ 2,28 m, ohranjena višina znaša okrog 3 — 4 m. Večjidel je ohranjena le sredica zidu, vezana s trdno apneno malto; lomljenci so položeni plastovito. Na zunanjem pročelju utrdbe je zlasti v jugovzhodnem delu, v loku apside vidna vrsta lepo obdelanih, skoraj pravokotnih velikih kamnitih kvadrov, sicer je zunanje lice utrdbe uničeno (kamenje so uporabili za gradnjo štanjelskih hiš). Notranje lice utrdbe, zlasti pod nivojem hodne površine, oblikuje vrsta lomljencev, grobo obdelanih in plastovito položenih drug na drugega. Višinske razlike na skalnatem vrhu hriba so že ob gradnji izravnali z debelim nasutjem apnenčevega grušča. Kulturna plast, z izjemo nekaterih najdb (prazgodovina, antika), ki so prišle v gruščnato nasutje že v času zidave utrdbe, je osredotočena na relativno tenko plast humusa, pomešanega z ruševinami; ni opazna vertikalna stratigrafija kulturnih ostalin, v kontinuirani izrabi objekta v fortifikacijske namene je zlasti trpela prvotna hodna površina. O nekakšnem tlaku, morda najpozneje iz zgodnjega baročnega obdobja, bi lahko govorili le v kvadratih XIV (sphana zemlja,

[1] Dosedanja literatura o izkopavanju na Gledanici: D. Vuga, Varstvo spomenikov 17 — 19/1, 1974, 178. V. Vidrih, Primorske novice, št. 11, let. XXX, 12. 3. 1976, 1. — Izvirno terensko dokumentacijo o izkopavanju hrani Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana. Izvirne risbe so delo M. Vuga in pisca (prerisi v tušu D. Vuga); fotografije v eksterieru je posnel pisec, rimski novec je fotografiral Jože Gorjup.

vmes zabiti manjši lomljenci, v oglu celo polita malta) in XV (kar dve hodni površini z izrazito žganino, ki poleg odlomkov srednjeveških pečnic dokazuje, da si je posadka pozimi kurila). Dokumentirana sta bila dva preseka plasti v utrdbi in delno izven nje. Opis plasti v preseku 1 : 1) temno rjava zemlja, vmes manjši kamni; 2) zdrobljena malta, pomešana s temno rjavo zemljo; 3 apnenčev grušč, pomešan s črno rjavo zemljo; 4) zdrobljena malta; 5) črno rjava zemlja, vmes kamenčki; 6) apnenčev grušč, pomešan s peskom; 7) droben pesek, pomešan z rjavo zemljo; 8) apnenčev grušč, pomešan s temno rjavo zemljo (Sl. 4). Opis plasti v preseku 2:1) temno rjava zemlja, vmes kamenčki; 2) zdrobljena malta, pomešana s temno rjavo zemljo; 3) črno rjava zemlja, vmes kamenčki; 4) apnenčev grušč, pomešan s črno rjavo zemljo (Sl. 5). Omenili bi, da utrdba nima ohranjenega izvirnega vhoda in strelnih lin. Sedanje velike odprtine v jugovzhodnem, zahodnem jugozahodnem in vzhodnem severovzhodnem zidu so verjetno nastale ob rušenju objekta v novejšem času.

Katalog drobnega gradiva

Kratice:

dl. = dolžina	GM = Goriški muzej	pr. = premer	vel. = velikost
vi. = višina	Št. = Štanjel	gl. = globina	inv. št. = inventarna številka

Lončenina je vsa izdelana na lončarskem vretenu, z izjemo inv. št. GM, Št. 13, zato tega posebej ne navajamo.

Pri oznaki velikosti je najprej navedena dolžina, sledi višina.

1 Kvadrat X, 21. 7. 1972. Najdeno v plasti humusa, pomešanega z ruševinami; gl. 5—10 cm pod površino. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Vel. 4,5 x 4,8 cm. Inv. št.: GM, Št. 1.

2 Isto kot pri št. 1. — Odlomek ustja posode. Glina, žgana svetlo rumeno. Zelen lošč na zunanji površini. Vel. 3,3 x 4,9 cm. Inv. št.: GM, Št. 2 (Sl. 6, 31).

3 Isto kot pri št. 1. — Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 4,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 3 (Sl. 6, 16).

4 Isto kot pri št. 1. — Nož. Ročaj odlomljen. Železo. Dl. 13,1 cm. Inv. št.: GM, Št. 4 (Sl. 6, 37).

5 Kvadrat VI, 24. 7. 1982. Najdeno v plasti humusa, pomešanega z ruševinami. Gl. 10 cm pod površino. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska. Žgana sivo rjavo. Vel. 7,8 x 3,7 cm. Inv. št.: GM, Št. 5.

6 Kvadrat VI, 24. 7. 1972. Najdeno v ruševinski plasti, z nekaj zemlje; gl. 40 cm pod površino. — Odlomek ustja krožnika. Glina, žgana sivo. Zglajena površina. Pr. ustja 26 cm, vi. 1,25 cm. Inv. št.: GM, Št. 6 (Sl. 6, 5).

7 Isto kot pri št. 6. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Vi. 4,8 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Št. 7 (Sl. 6, 2).

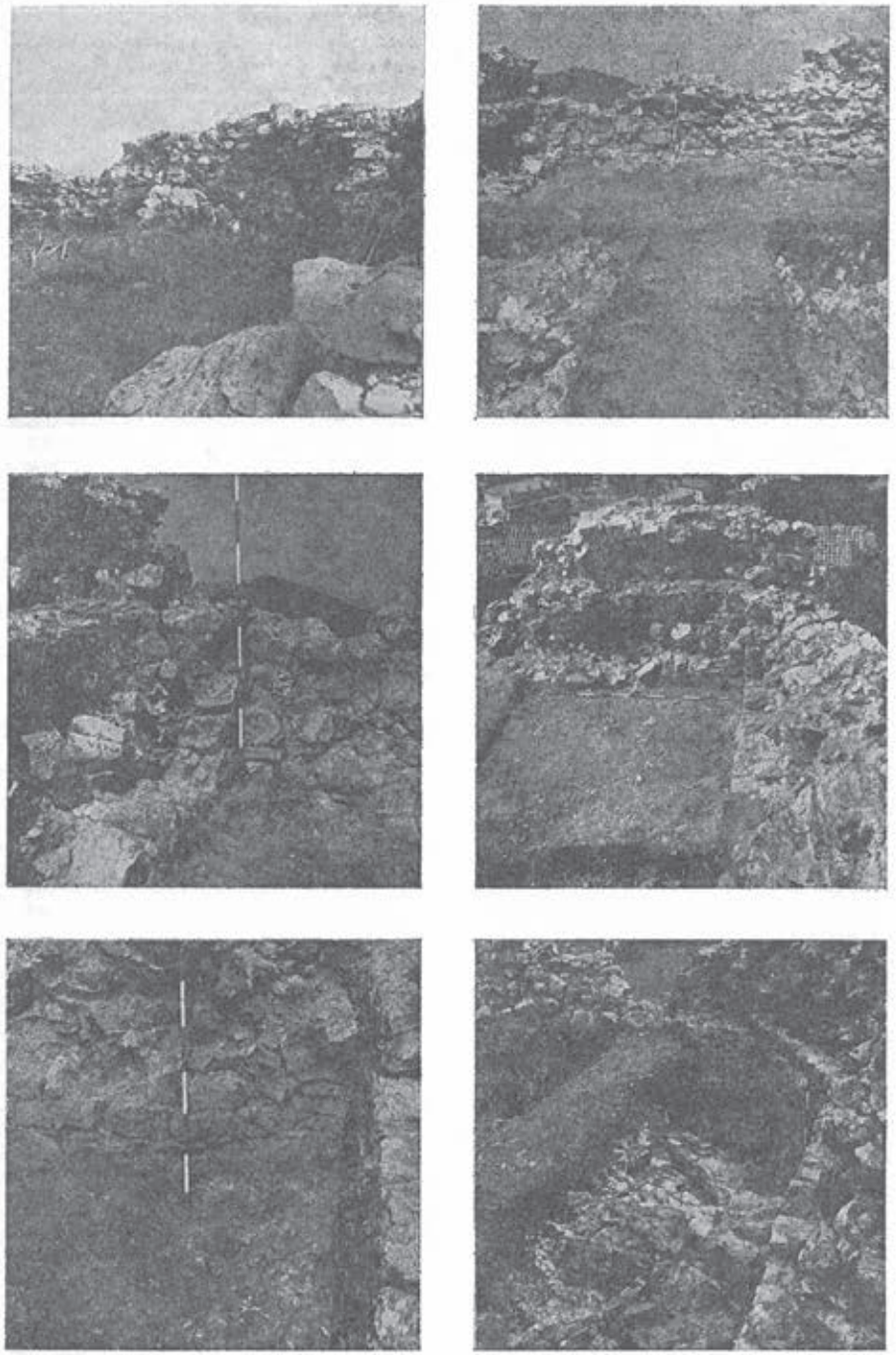
8 Isto kot pri št. 6. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Groba površina. Vi. 2,7 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Št. 8 (Sl. 6, 33).

9 Isto kot pri št. 6. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Groba površina. Vel. 5,3 x 3,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 9.

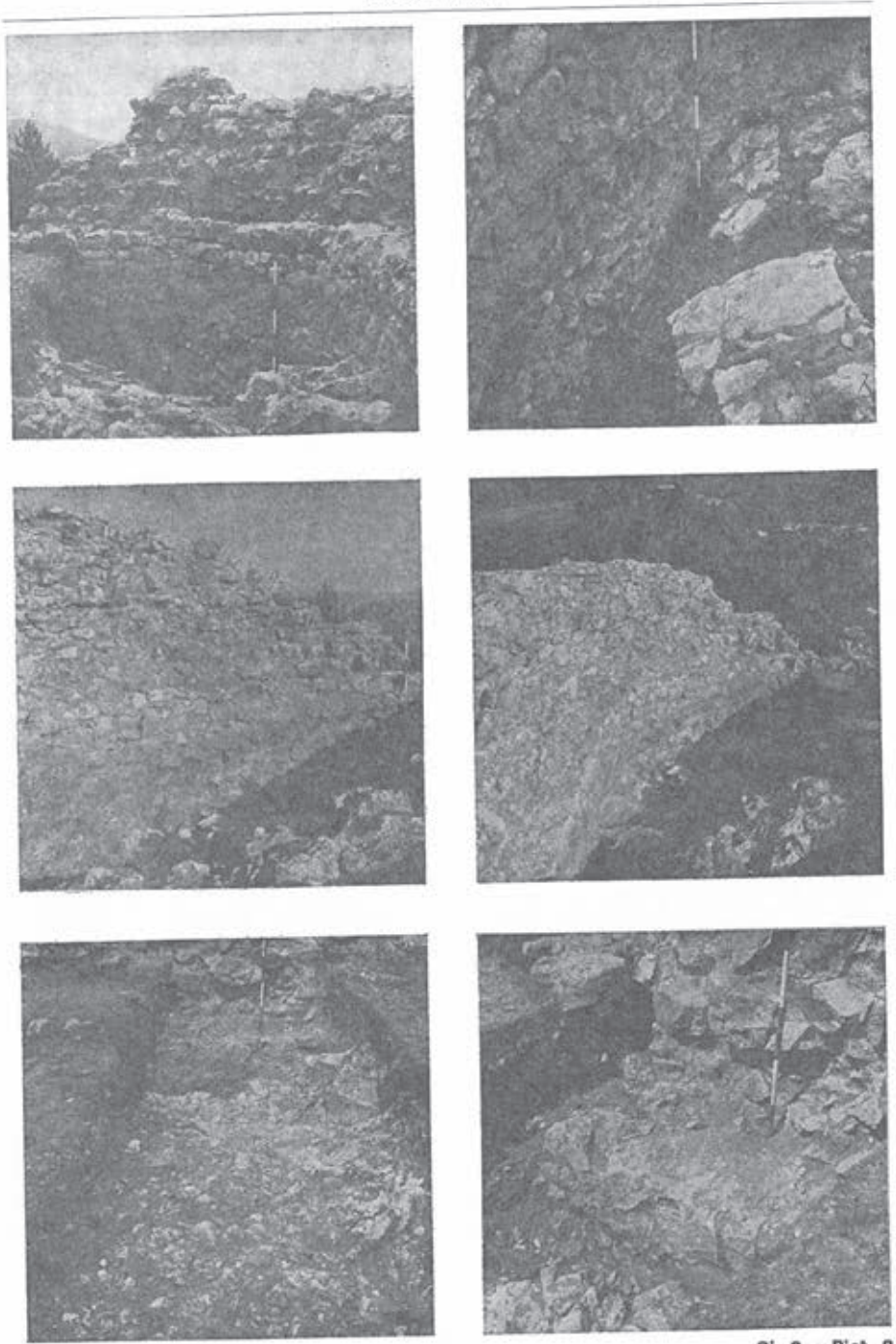
PRILOGA: Štanjel, Gledanica: tloris utrdbe; lega Licinijevega novca je označena s črko N
ENCLOSURE: Štanjel, Gledanica: the grand-plan of the fortification, the position of the Licinius' coin is marked with the letter N

Sl. 1 Štanjel, Gledanica: a) notranjost utrdbe pred izkopom, proti severo severozahodu; b) notranjost utrdbe po delnem izkopu, proti severo severozahodu; c) notranji zahodni ogel utrdbe, proti severozahodu; d) notranja severozahodna polovica utrdbe, proti zahodu jugozahodu; e) notranji severni ogel: spodnja hodna površina z močno žganino, proti severo severozahodu; f) notranjost jugovzhodnega dela utrdbe po izkopu, proti jugovzhodu

Pict. 1 Štanjel, Gledanica: a) the fortification's interior before the excavation, toward norht-west; b) fortification's interior — partly excavated, toward north-west side; c) the inner west corner, toward north-west side; d) the inner north-west half of the fortification, toward west — south-west side; e) the inner northern corner — the lower walking surface of backed-clay, toward north — north-west side; f) the interior of the south-eastern side of the fortification after the excavation, toward south-east side

Sl. 1 — Pict. 1

Sl. 2 — Pict. 2

10 Isto kot pri št. 6. — Odlomek dna posodice. Steklo, bele barve; prosojno. Vl. 2,3 cm, pr. dna 2,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 10 (Sl. 6, 38).

11 Kvadrat VI, 24. 7. 1972. Najdeno v ruševinski plasti z nekaj zemlje; gl. 70 cm pod površino. Koordinate: x = —2.10, y = 7.80. — Bronec (Licinius). Pr. 2.1 cm. Inv. št.: GM, Št. 11 (Sl. 3; 6, 6).

12 Kvadrat VI, 24. 7. 1972. Najdeno v ruševinski plasti z nekaj zemlje; gl. 70 cm pod površino. — Odlomek ustja posode. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Pr. ustja 14 cm, vi. 4 cm. Inv. št.: GM, Št. 12 (Sl. 6, 3).

13 Kvadrat VI, 24. 7. 1972. Najdeno v nasutju kamnitega drobirja, pomešanega z zemljo. — Odlomek dna posode. Prostoročna izdelava. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Bolje zglajena površina. Vel. 3,9 x 2,2 cm. Inv. št.: GM, Št. 13 (Sl. 6, 1).

14 Kvadrat VII, 24. 7. 1972. Najdeno v humusu, vmes ruševine; gl. 5 — 15 cm pod površino. — Odlomek ustja lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Okras: valovnica, v obliki žlebičastega potega. Pr. ustja 20 cm, vi. 3,4 cm. Inv. št.: GM, Št. 14 (Sl. 6, 21).

15 Isto kot pri št. 14. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo peska, žgana sivo. Vl. 2 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Št. 15.

16 Isto kot pri št. 14. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo. Vel. 4,4 x 3,7 cm. Inv. št.: GM, Št. 16.

17 Isto kot pri št. 14. — Žebelj. Železo. Dl. 9 cm. Inv. št.: GM, Št. 17 (Sl. 6, 24).

18 Kvadrat VII, 25. 7. 1972. Najdeno v ruševinskem nasutju, vmes zemlja; gl. 30 cm pod površino. — Odlomek ustja lonca. Glina s primesjo peska, žgana svetlo rjavo. Groba površina. Pr. ustja 18 cm, vi. 3,3 cm. Inv. št.: GM, Št. 18 (Sl. 6, 14).

19 Isto kot pri št. 18. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Vel. 5,5 x 4 cm. Inv. št.: GM, Št. 19.

20 Isto kot pri št. 18. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Vel. 5,5 x 6,2 cm. Inv. št.: GM, Št. 20 (Sl. 6, 39).

21 Kvadrat X, 25. 7. 1972. Najdeno v humusu, vmes nekaj ruševin; gl. 15 cm pod površino. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Vel. 2,9 x 3,6 cm. Inv. št.: GM, Št. 21.

22 Isto kot pri št. 21. — Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 8 cm. Inv. št.: GM, Št. 22 (Sl. 6, 40).

23 Kvadrat X, 25. 7. 1972. Najdeno v ruševinskem nasutju, vmes nekaj zemlje; gl. 80 cm pod površino. — Odlomek dna lonca. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Groba površina. Vl. 6,5 cm, pr. dna 9 cm. Inv. št.: GM, Št. 23 (Sl. 6, 20).

24 Kvadrat XI, 27. 7. 1972. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo; gl. 30 cm pod površino. — Odlomek ustja lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Okras: valovnica, v obliki žlebičastega potega. Pr. ustja 19 cm, vi. 4,8 cm. Inv. št.: GM, Št. 24 (Sl. 6, 12).

25 Isto kot pri št. 24. — Odlomek ustja lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Okras: valovnica na zunanjem pasu ustja, v obliki žlebičastega potega. Pr. ustja 20 cm, vi. 2,7 cm. Inv. št.: GM, Št. 25 (Sl. 6, 10).

26 Isto kot pri št. 24. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Vl. 3,4 cm, pr. dna 13 cm. Inv. št.: GM, Št. 26.

Sl. 2 Štanjel, Gledanica: a) kvadrata X (v ospredju) in VI v notranjosti utrdbe, proti jugu jugovzhodu; b) dno kvadrata VI na najdišču Licinijevega novca, proti zahodu severozahodu; c) jugovzhodna notranja polovica utrdbe, proti jugu jugovzhodu; d) notranja jugovzhodna polovica utrdbe po izkopu, proti jugo jugovzhodu; e) temelj zunanjega roba utrdbe v kradratu III, proti severo severozahodu; f) detajl temeljev zunanjega roba utrdbe v kvadratu III, proti zahodu

Pict. 2 Štanjel, Gledanica: a) squares X (in the foreground) and VI in the fortification's interior, toward south — south-east side; b) the bottom of the square VI where the coin of Licinius was found, toward west — north-west; c) the inner south — eastern half of the fortification, toward south — southeast; d) the inner south-eastern half of the fortification after the excavation, toward south — south-east; e) the foundation of the external fortification's edge in the square III, toward north — north-west; f) the detail of the foundation — external edge of the fortification in the square III, toward west

Sl. 3. Štanjel, Gledanica: Licinijev novec

Pict. 3 Štanjel, Gledanica: The coin of Licinius

27 Isto kot pri št. 24. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Vi. 4 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Št. 27 (Sl. 6, 7).

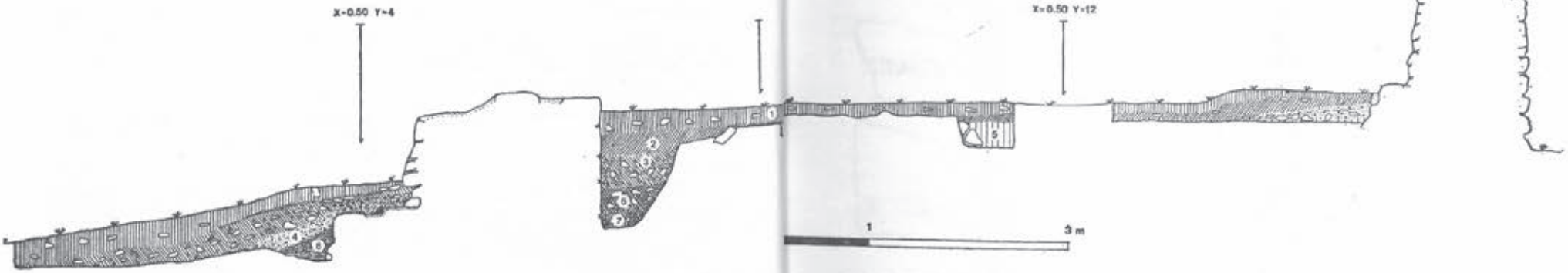
28 Isto kot pri št. 24. — Odlomek trupa lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo. Groba površina. Okras: prilepljeno vodoravno rebro z latvičastimi vdolbinicami. Vel. 6,3 x 4,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 28 (Sl. 6, 28).

29 Isto kot pri št. 24. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo rumeno. Groba površina. Vel. 4,7 x 4,2 cm. Inv. št.: GM, Št. 29.

30 Isto kot pri št. 24. — Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 8,4 cm. Inv. št.: GM, Št. 30 (Sl. 6, 19).

31 Kvadrat XI, 28. 7. 1972. Najdeno v ruševinaski plasti z zemljo; gl. 30 cm pod površino. — Odlomek skledice. Glina, žgana sivo rjavo. Zglajena površina. Pr. ustja 12 cm, vi. 3,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 31 (Sl. 6, 8).

32 Isto kot pri št. 31. — Odlomek ustja lonca. Glina z rahlo primesjo peska, žgana sivo rjavo. Zglajena površina. Pr. ustja 12 cm, vi. 2.4 cm. Inv. št.: GM, Št. 32 (Sl. 6, 9).

Sl. 4 Štanjel, Gledanica: presek 1

Pict. 4 Štanjel, Gledanica: section 1

33 Isto kot pri št. 31. — Odlomek trupa lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo. Groba površina. Okras: prilepljeno vodoravno rebro z latvičastimi vdolbinicami. Vel. 3,8 x 7,8 cm. Inv. št.: GM, Št. 33 (Sl. 6, 29).

34 Isto kot pri št. 31. — Odlomek trupa lonca. Glina z rahlo primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Okras: prilepljeno vodoravno rebro z latvičastimi vdolbinicami. Vel. 6,1 x 3,8 cm. Inv. št.: GM, Št. 34 (Sl. 6, 23).

35 Isto kot pri št. 31. — Odlomek dna majolike. Glina, žgana oranžno rdeče. Zglajena površina. Na notranji površini oker rumen lošč. Vi. 2,7 cm, pr. dna 13,1 cm. Inv. št.: GM, Št. 35 (Sl. 6, 34).

36 Isto kot pri št. 31. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo. Groba površina. Vel. 4,1 x 7 cm. Inv. št.: GM, Št. 36.

37 Kvadrat XV, 3. 8. 1972. Najdeno v humusu, pomešanem z ruševinami. — Odlomka trupa istega lonca. Glina z rahlo primesjo peska, žgana sivo. Groba površina. Okras: prilepljeno vodoravno rebro z ozkimi navpičnimi vdolbinicami. Vel. 4,2 x 3,8 in 5,8 x 4,9 cm. Inv. št.: GM, Št. 37 (Sl. 6, 26 — 27).

38 Isto kot pri št. 37. — Odlomka vratu iste majolike. Glina, žgana oranžno rdeče. Zglajena površina. Na notranji površini rjav lošč; na zunanji površini zelen, svetlo sivo rumen in rjav lošč. Okras: vrezi, kombinirani z večbarvnim loščem; vijuge, poševni, polkrožni in vodoravni vrezi (rastlinski motiv?). Vel. 3,5 x 2,2 in 4,1 x 3 cm. Inv. št.: GM, Št. 38 (Sl. 6, 35 — 36).

39 Isto kot pri št. 37. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Groba površina. Vel. 2,4 x 3,6 cm. Inv. št.: GM, Št. 39.

40 Isto kot pri št. 37. — Žebelj. Železo. Dl. 10,6 cm. Inv. št.: GM, Št. 40 (Sl. 6, 18).

41 Kvadrat XV, 3. 8. 1972. Najdeno v črnem humusu, pomešanem z ruševinami. — Odlomek sklede. Glina z rahlo primesjo kamenčkov, žgana sivo. Groba površina. Pr. ustja 11,6 cm, vi. 2,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 41 (Sl. 6, 11).

42 Isto kot pri št. 41. — Odlomek ustja lonca. Glina z rahlo primesjo peska, žgana sivo rjavo. Zglajena površina. Pr. ustja 12 cm, vi. 3,1 cm. Inv. št.: GM, Št. 42 (Sl. 6, 22).

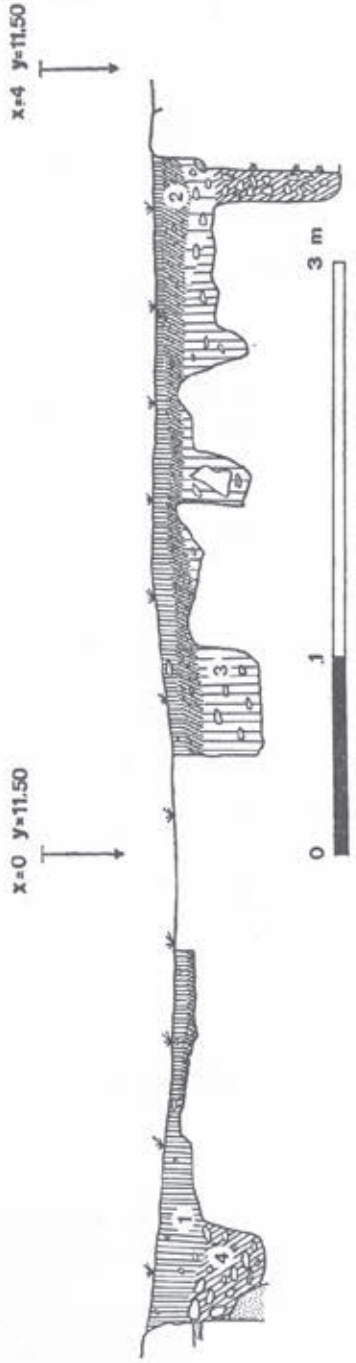
43 Isto kot pri št. 41. — Odlomek ustja posode. Glina s primesjo peska, žgana rjavo. Bolje zglajena površina. Pr. ustja 16 cm, vi. 3 cm. Inv. št.: GM, Št. 43 (Sl. 6, 4).

44 Isto kot pri št. 41. — Odlomek trupa lonca. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Bolje zglajena površina. Okras: prilepljeno vodoravno rebro z latvičastimi vdolbinicami. Vel. 5,2 x 3,9 cm. Inv. št.: GM, Št. 44 (Sl. 6, 30).

45 Isto kot pri št. 41. — Odlomek pečnice. Glina s primesjo peska, žgana sivo rjavo. Groba površina. Vel. 2,9 x 3,2 cm. Inv. št.: GM, Št. 45.

46 Isto kot pri št. 46. — Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 7,4 cm. Inv. št.: GM, Št. 46 (Sl. 6, 25).

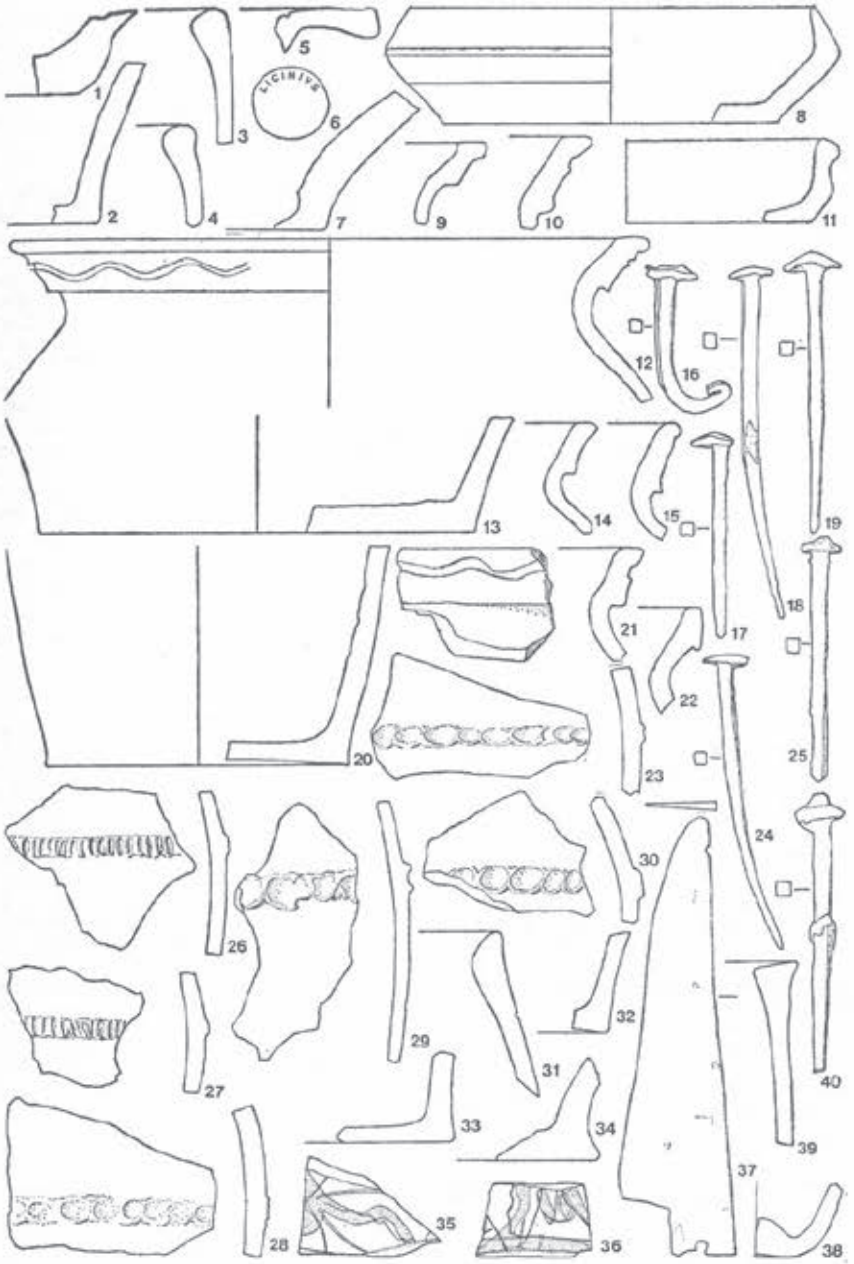
47 Kvadrat III, 7. 8. 1972. Najdeno v humusu, vmes večji in manjši kamni; gl. 20 — 30 cm od površine. — Odlomek ustja lonca. Glina z rahlo primesjo kamenčkov, žgana sivo rumeno. Groba površina. Pr. ustja 16 cm, vi. 3,5 cm. Inv. št.: GM, Št. 47 (Sl. 6, 15).

Sl. 5 Stanjel, Gledanica: presek 2
Pict. 5 Stanjel, Gledanica: section 2

Sl. 6 Stanjel, Gledanica: drobne najdbe; 6 bron, 16 — 19, 24 — 25, 37, 40 železo, 38 steklo, 35 — 36 glina z loščem, ostalo glina; vse 1 : 2 (na naslednji strani)

Pict. 6 Stanjel, Gledanica: little findings; 6 bronze, 16 — 19, 24 — 25, 37, 40 iron, 38 glass, 35 — 36 glazed clay, the rest only clay, all findings in the proportion 1 to 2 (on the next page)

Sl. 6 — Pict. 6

48 Isto kot pri št. 47. — Odlomek dna posode. Glina s primesjo kamenčkov, žgana sivo rjavo. Groba površina. Vi. 3 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Št. 48 (Sl. 6, 32).

49 Isto kot pri št. 49. — Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 6,1 cm. Inv. št.: GM, Št. 49 (Sl. 6, 17).

Opredelitev gradiva

Kontinuirano poselitev Štanjelskega hriba dokazujejo najdbe od prazgodovine do novega veka, v tem časovnem okviru je opazna tudi strateška in taktična vrednost hriba z utrdbo Gledanica. Najstarejši predmet, izkopan leta 1972, je odlomek kaštelirske lončenine, (Sl. 6, 1). Rimsko dobo izpričujejo odlomki lončenine (Sl. 6, 2 — 5, 7), celo skledica (Sl. 6, 8).[2] Najpomembnejši je vsekakor Licinijev novec, najden in situ ob notranjem temelju utrdbe.[3] Objekt je bil uporabljen tudi v srednjem in novem veku, kar dokazuje lončenina.[4] Videz utrdbe je upodobljen na reliefu v ž. c. sv. Danijela v Štanjelu (17. stoletje), obenem s štanjelskim gradom; z ravnim vencem zaključeni objekt je bil še del obrambnih naprav.[5] Z 18. stoletjem je verjetno plahnela fortifikacijska vrednost Štanjela; tudi utrdba Gledanica je izgubila vsakršno funkcijo in postala »kamnolom« za gradnjo štanjelskih hiš. Številne najdbe odlomkov pečnic in žebljev žal dopuščajo zelo meglene predstave o notranji ureditvi utrdbe: vsekakor so bile v njej neke lesene konstrukcije, morda strehe za zaščito posadke pred dežjem in soncem, morda deli lesenega obrambnega mostovža na notranji strani prsobrana, morda lesene stopnice na obrambno ploščad. Nesporno je bilo treba zagotoviti primerno toploto straži v mrzlih zimskih dnevih in nočeh, kar bi poleg pečnic dokazovala tudi debela plast žganine v severnem notranjem oglu. Najdena živalska kost v kvadratu XI, v ruševinski plasti 30 cm pod površino, pripada ovci in je verjetno dokaz, da je posadka jedla tudi ovčetino.[6]

THE REPORT ABOUT THE EXCAVATION OF GLEDANICA ABOVE ŠTANJEL IN THE YEAR 1972

(Summary)

In the summer of the year 1972 the team from the Zavod za spomeniško varstvo SRS (Institution for Care and Preservation of Monuments SRS) investigated the interior of the ruins called Gledanica, placed on the top of the hill of Štanjel's hillock. As it has been discovered, the ruins are the remains of a small fortification which on the northwestern side has a form of an irregular rectangular but on the southeastern side it is closed by horseshoe-shaped apse. The ground is not intact, it was destroyed during the long period of constant utilisation of this strategically and tactical important defensive spot. For dating of the fortification the fragments of prehistoric earthenware and fragments of Roman kitchenware, but above all the coin of Licinius, found in situ beside the inner foundation, was of a great importance. The fortification was built aprox. between 313 and 324 in the period of the struggle for power between Constantine and Licinius. In the later periods the fortification was also inhabited. This can be proved with pieces of late medieval and of modern times earthenware. The fragments of medieval glazed tiles belong probably to the stove, which was placed in the northern inner corner of the fortification and was used for warming of the garrison. The proof, that in the 17th century the fortification with its luxurious castle residence was of a great significance, is presented on the relief in the parish church of Štanjel. In the 18th century Gledanica lost the whole military significance and the local people used the ruins as »a quarry« for building the houses of Štanjel.

[2] Sklede oziroma krožniki z uvihanim ustjem so znani npr. iz Sirmia, datirani v 2. — 3. stoletje (cf. O. Brukner, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Dissertationes et monographiae 24 [1981] 39, 154, T. 68, 46 — 52).

[3] Licinius I, fol., 313, Sisoia $\frac{IE}{SIS}$, RIC 232 [a]; določil mag. Peter Kos, Ljubljana. Utrdba je bila po novcu sodeč verjetno postavljena v 2. desetletju 4. stoletja, nekako od leta Konstantinovega edikta naprej in še pred dokončnim obračunom z Licinijem (324).

[4] Sl. 6, 15 ima npr. vzporednico z lončenino iz Gradišča pri Goleku v Beli Krajini, datirano v 2. polovico 15. stoletja (cf. A. Pleterski, Zgodovinski časopis 34, 1980, 290 [Sl.] 25, 295).

[5] Cf. N. Stupar-Šumi, Varstvo spomenikov 15, 1970 (1972), 70, 81 s sliko.

[6] Kost sta določila Janez Dirjec in Vasja Mikuž, Ljubljana: Ovis aries, Tarsalia, 1 desni calcaneus.

Pavel Medvešček

POSLIKANE PLANETE* NA KMEČKI ARHITEKTURI NA PODROČJU TOLMINSKE, GORIŠKE IN BENEŠKE SLOVENIJE

Streha, njena kritina, struktura, barva in oblika, so eden od najpomembnejših elementov podobe neke krajine. Element, ki ga poleg mase objekta najprej zaznavamo in s katerim označujemo tudi regijsko pripadnost neke arhitekture. Streha je skupek večjega števila funkcionalnih elementov, ki pa jim je graditelj skoraj vedno dodal še likovno-oblikovno noto.

Na ozemlju, ki ga obravnava ta zapis, se je do današnjih dni ohranilo več oblik strehe in sicer: enokapnica, dvokapnica, trokapnica in štirikapnica. V obdelavo je bila zajeta vsa kmečka arhitektura, ki je bila na dan ogleda krita s korci, vendar bo ta zapis obravnaval le poslikane planete.

Opečna planeta[1] je sestavni del korčne strehe. Velikost, ki variira od opekarne do opekarne, je pravokotnik s približnimi dimenzijami: višina 27 cm, širina 14 cm in debelina 2,5 cm, ki se po diagonali manjša ali veča. Po strešni konstrukciji (tramovih) potekajo vzporedno s slemenom, v razmahu višine planet, letve, na katere so položene planete, vidne iz spodnje strani napušča in podstrešja. Na planetah pa ležijo korci. V zelo redkih primerih, ko ni planet, so korci položeni na letve, ki v tem primeru potekajo pravokotno na sleme.

Opekarji so planete dosledno izdelovali v naravni barvi (žgane) gline. Tako je bila poslikava planet vedno prepuščena zahtevi in okusu gospodarja objekta, le malokdaj tudi samovolji in hotenju izvajalca del.

Slikanje, oziroma barvanje planet so opravljali z apnenim beležem. Izjema so le vasi Ladra, Smast in Kamno, kjer je bilo nekaj primerov, ko so bile planete poslikane z modro barvo. Nastanek te poslikave pa sega v leta po prvi svetovni vojni.

Čeprav sem poslikavo korčnih planet občasno raziskoval od leta 1955 do 1980 in zapisoval vse, kar sem na terenu o tem zvedel, pa nisem nikjer zasledil zapisanih virov, ki bi lahko pomagali tudi pri določanju nastanka te zvrsti ljudskega oblikovanja, ki je prisotno tam, kjer se planete pojavljajo kot del ostrešja. Po ustnem izročilu naj bi bilo v zadnjih desetletjih 19. stoletja slikanje planet na tem področju najbolj razširjeno. Bili so le redki objekti, običajno najbolj revnih, ki niso imeli poslikanih planet.

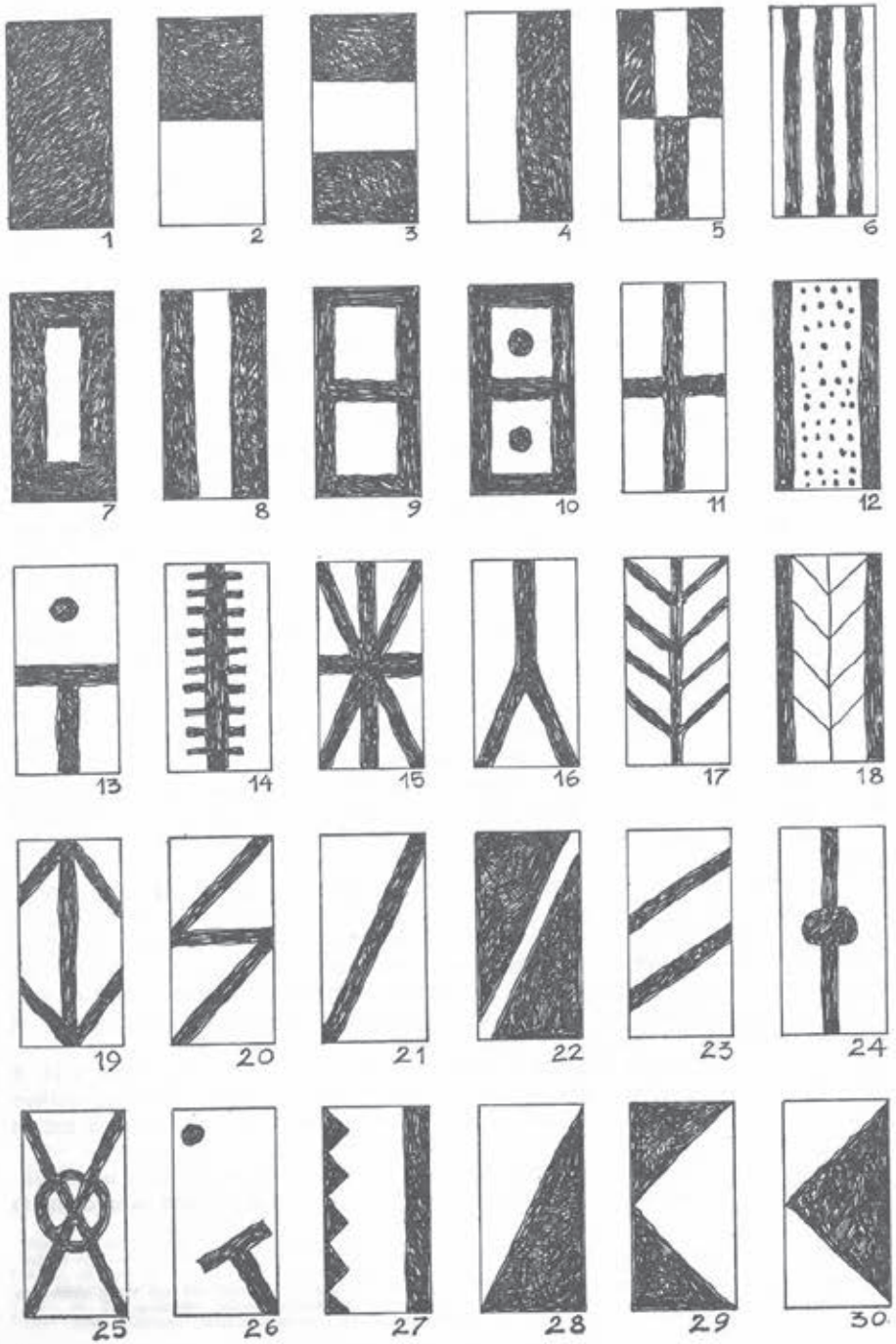
Doslej najstarejša najdena planeta z letnico je bila na hiši Podbela št. 6 (glej št. 89) kot sestavni del napušča s poslikavo 49A. Tako lahko zanesljivo trdimo, da se je poslikava planet na obravnavanem področju prav gotovo začela pojavljati vsaj po letu 1726 in ne šele v 19. stoletju.[2]

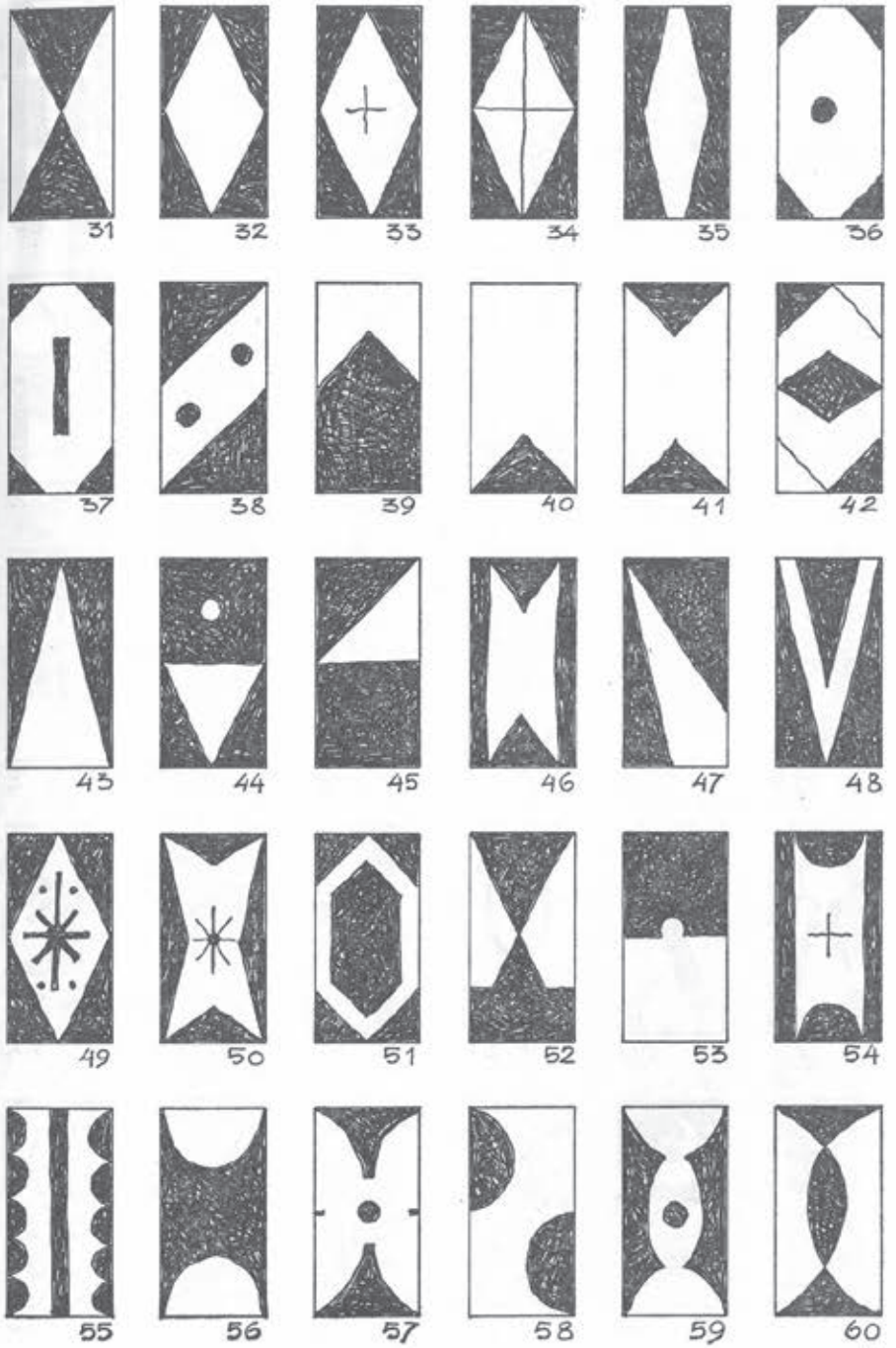
Tudi glede motiva in načina poslikave planet so se ohranila le ustna pričevanja. Tako je gospodar v Dol. Trbilju povedal, da so barvali planete zato, da bodo

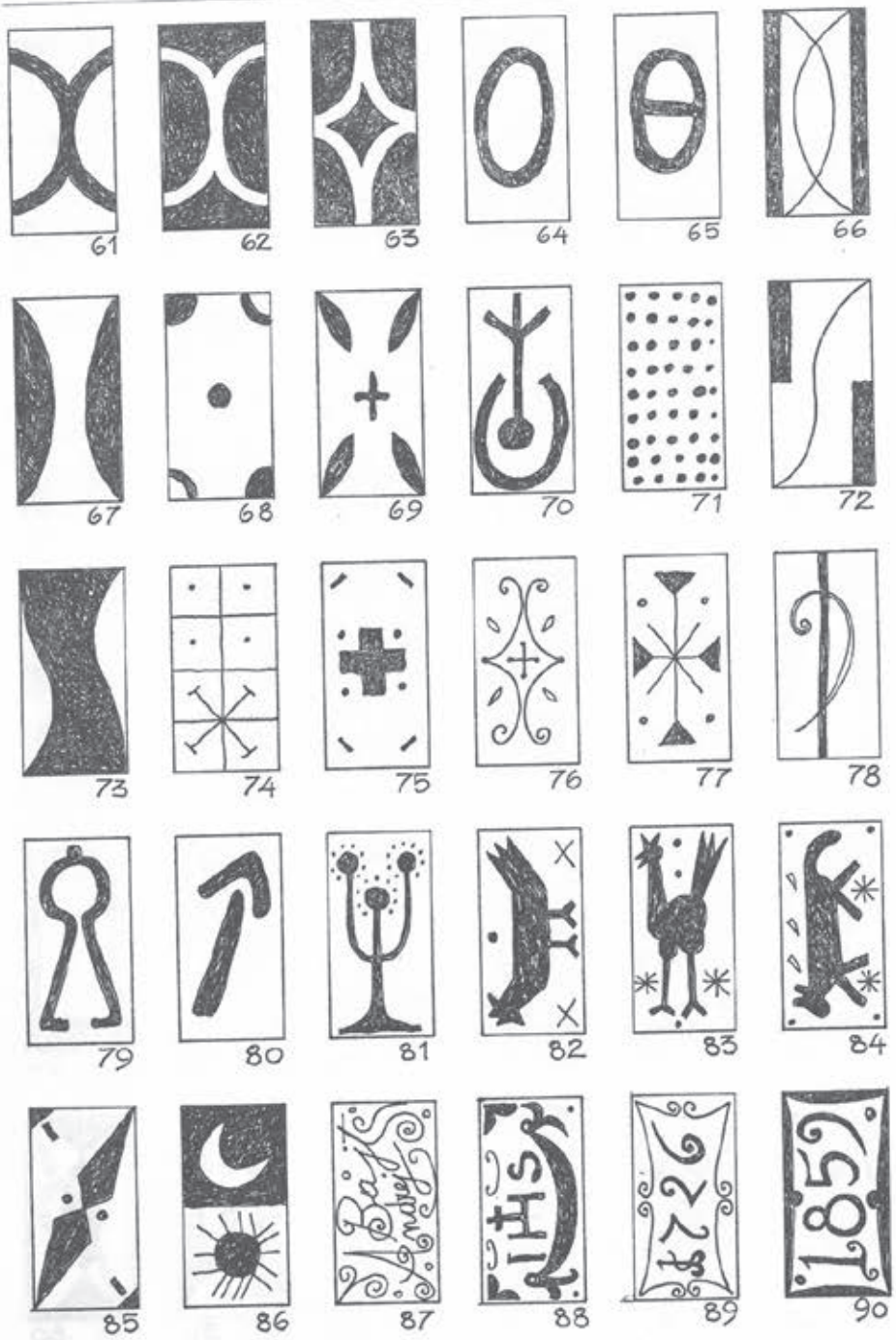
* Planeta = podložna opečna plošča.

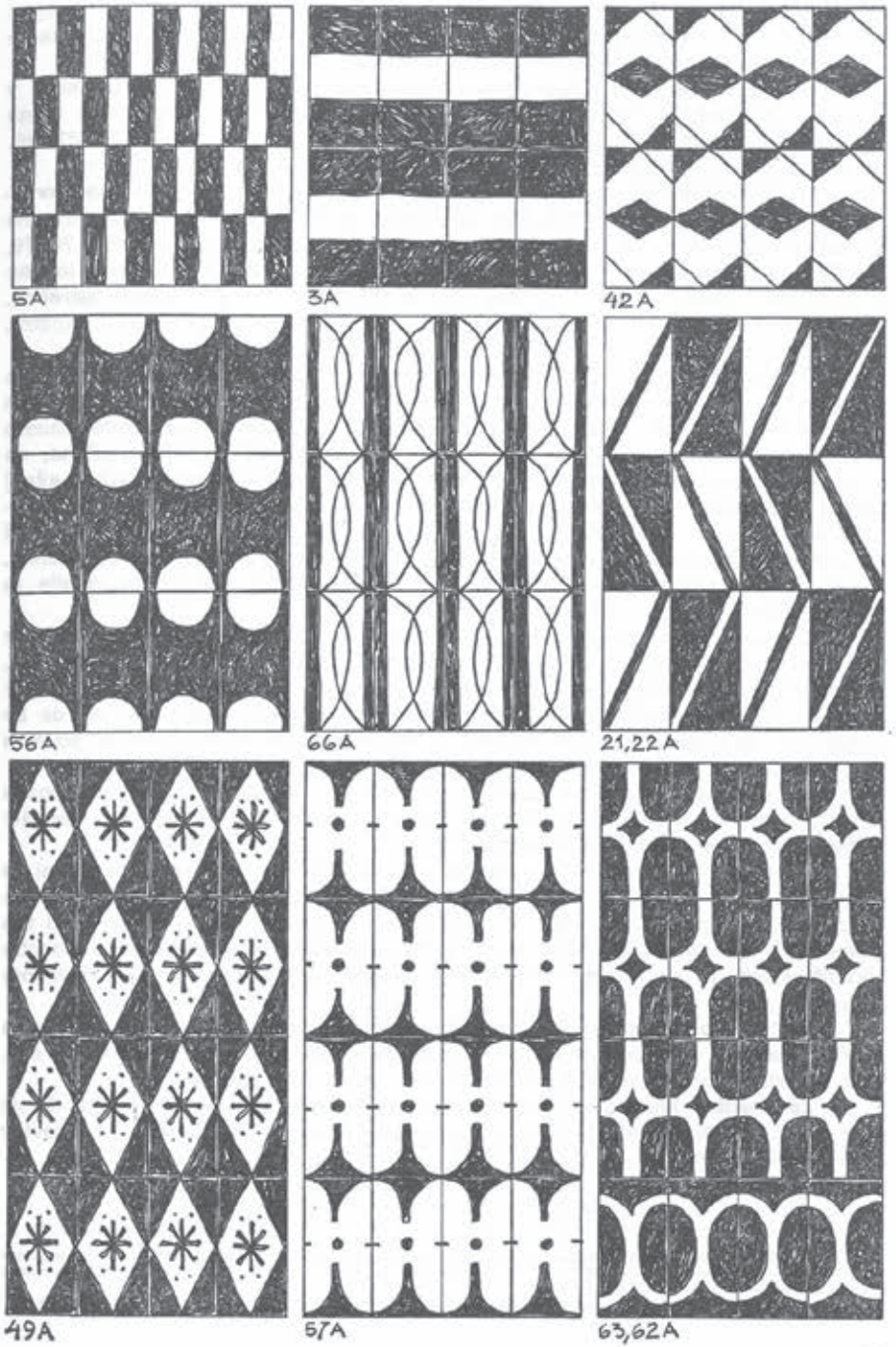
[1] Enciklopedija Leksikografskog zavoda. 1. A—Čus, Zagreb 1966, obravnava na strani 654 vse vrste strešnikov (8), vendar planeta ni omenjena. Prav tako je ni zaslediti v geslih: streha, opeka, opekarne.

[2] Kot je zapisano na str. 85 v knjigi Gorazda Makaroviča Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60

61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
1859

5A
3A
42A
56A
66A
21,22A
49A
57A
63,62A

hiše lepše. V Velendolu zato, da bo njihova hiša drugačna od sosedove. V Borjani zato, da se bo tudi po planetah spoznalo mojstra — zidarja. V Slapu pa samo zato, ker je bilo to v modi in ker so tudi drugi to počeli.

Po načinu barvanja lahko planete razvrstimo v tiste, ki so jih namakali v posodo z beležem (št. 2, 3, 4, 7, 8, 22, 28, 29, 32), v tiste, ki so jih le delno namakali, ostalo pa dopolnili s čopičem (št. 9, 10, 12, 18, 27, 33, 34, 36, 37, 38, 49, 66), in v tiste, ki so jih poslikali v celoti (1, 5, 6, 11, 13, 14 itd.).

Po motivu, oziroma vsebini poslikave delimo planete na tiste z strogo geometrijsko ornamentiko (št. 1, 2, 3, 4, 5, 6 itd.), potem na tiste z uporabo kroga, oziroma mehko linijo, ki delno že posnema tudi rastlinsko motiviko (št. 66, 68, 69, 70, 76, 77, 78 itd.) in na tiste s figuralno motiviko (št. 82, 83, 84, 85). Seveda imamo še posebne planete, ki jih je na napušču le toliko, kolikor jih je pač potrebno. To so planete, na katerih je priimek in ime gospodarja objekta (št. 87) ali mojstra, letnica prekrivanja (št. 89, 90) ali posvetila (št. 88).

V obdobju 25 let je bilo tako zbranih 86 različnih planet na objektih ljudske arhitekture. Sakralna in grajska arhitektura, ki ima tudi bogato paleto različnih planet, v tem prispevku ni obravnavana. Seveda v tem številu niso vštete planete z imeni, letnicami in drugimi posvetili. Po zbranem gradivu je bilo očitno, da je področje Beneške Slovenije, Liga in Kambreškega ter Breginjskega kota najbolj bogato z raznolikostjo ornamentov, medtem ko je ostalo področje po vsej verjetnosti siromašnejše, ker je bila večina objektov v prvi svetovni vojni porušena ali poškodovana. Na nanovo zgrajenih objektih, ki so jih gradili italijanski gradbeniki, pa se vedno pojavljajo motivi planet, ki so doma tudi na področju Furlanije in ožje Goriške v Italiji.

Opozoriti velja, da je uporabnost nekaterih planet taka, da je mogoče z isto izvesti več vrst ornamentov. Take planete so na primer št. 1, 2, 3, 4, 21, 28, 29 itd. Pogosta je tudi navada, da se pri ponovnem prekrivanju strehe ohrani starejše nepoškodovane planete in doda nove z drugim ornamentom, ali da se iz različnih objektov prenesejo planete na en sam objekt in tako ustvari povsem svojevrstno igro ornamenta, ki je pogostokrat tudi igra naključja.

Isti ornament deluje na napušču z dvema vrstama planet povsem drugače kot na napušču s štirimi ali šestimi vrstami planet. Seveda so veliki napušči vedno in samo na vhodni fasadi objekta.[3]

Opekarne in manjše delavnice, ki so zalagale to področje s planetami in drugimi opečnimi izdelki, so bile v Bukovici, Kobaridu, Ušniku,[4] Breginju in številne v Furlaniji. Mnoge od teh danes ne delujejo več, preostale pa ne prozvajajo teh planet, tako, da je v tem trenutku zelo težavno ohranjevati avtentično podobo korčnih streh, ki so nadvse pomemben element arhitekture na obravnavanem področju.

Verjetno bi v našem času prav utopično zvenela želja, da bi ena starih opečnih delavnic ponovno oživela in začela izdelovati danes tako iskane planete, brez katerih si ne moremo predstavljati naše primorske arhitekture.

Za pravilno likovno predstavo tu opisanih planet je treba povedati, da na objavljenih risbah predstavljajo temno obarvane površine na planetah v naravi v resnici belo barvo.

[3] Fotografijo tipično poslikanega napušča v Bregu pri Golem brdu najdemo na str. 122 zbornika Občina Nova Gorica 1947—1977 (Nova Gorica 1977). Isti vzorec planete je na str. 123 uporabljen v cerkvi sv. Kancijana v Britofu ob Idriji.

[4] Opekarno na Ušniku omenja tudi Marija Rutar v zapisu Tolminske opekarne, objavljenem v Jadranskem koledarju 1973 str. 235—8.

SEZNAM NAJDIŠČ OPISANIH PLANET

1. Livek 1810
2. Podbela 1818
3. Podbela 1800
4. Oblica (B.)
5. Volče 1910
6. Senik 1877
7. Podbela 1800
8. Podbela 1820
9. Mrsin (B)* 1809
10. Sedlo
11. Homec 1811
12. Podbela 1861
13. Vrhovlje 1892
14. Volčanski Rut 1846
15. Velendol 1850
16. Borjana 1843
17. Kobarid 1879
18. Gorenji Barnas (B) 1867
19. Robedišče
20. Lig 1881
21. Gorenji Trbij (B) 1847
22. Vedrijan
23. Ladra 1849
24. Volče 1867
25. Podbela 1804
26. Kambreško 1891
27. Kožbana
28. Tabor 1822
29. Prvačina
30. Kozana 1813
31. Dolenji Trbij (B) 1869
32. Kobarid 1818
33. Hruševlje 1870
34. Barbana 1864
35. Zgor. Dreka (B) 1869
36. Staro selo
37. Kožbana 1872
38. Volče 1888
39. Dol. Mrsin (B) 1889
40. Livek
41. Mašeri (B) 1810
42. Homec 1867
43. Peternel (B) 1877
44. Idrsko
45. Borjana 1847
46. Staro selo 1861
47. Mašeri (B) 1898
48. Kozarno
49. Podbela 1726
50. Stanovišče 1846
51. Spod. Dreka (B) 1844
52. Staro selo 1873
53. Strmica (B) 1802
54. Neblo 1877
55. Kamno 1846
56. Markiči 1873
57. Sužid
58. Zapotok
59. Ažla (B)
60. Brdice pri Neblem 1851
61. Sedlo 1857
62. Golo brdo
63. Breg pri Golem brdu
64. Senik
65. Breg pri Golem brdu
66. Livške Ravne 1864
67. Ukanje 1865
68. Fojana 1848
69. Kozica (B) 1883
70. Oblica (B)
71. Stanovišče 1868
72. Snežatno 1897
73. Sedlo
74. Sedlo 1791
75. Stopec (Bača pri Modreju) 1924
76. Sedlo 1800
77. Robedišče 1806
78. Spod. Dreka (B) 1890
79. Zgor. Dreka (B) 1863
80. Zarščina
81. Zgor. Dreka (B) 1889
82. Sedlo 1800
83. Borjana
84. Robedišče
85. Idrsko 1906
86. Potoki 1909
87. Markiči
88. Logje 1836
89. Podbela
90. Tolminski Lom

*(B) = Beneška Slovenija

LE FORMELLE DIPINTE NELLE DIMORE RUSTICHE DELLA REGIONE DI TOLMINO DEL GORIZIANO E DELLA SLAVIA ITALIANA

(Sommario)

Nella nostra regione, come del resto nelle zone confinanti dell'Italia, il tetto di tipo mediterraneo è costituito nella maggioranza dei casi da una copertura di tegole che poggiano su un altro elemento, chiamato 'planeta' (= formella di cotto che serve da supporto). Oggigiorno, nel Litorale sloveno, formelle di questo tipo costituiscono ormai una rarità perché, spesso, quando bisogna rifare un vecchio tetto, esse vengono eliminate e sostituite con altre completamente differenti per ciò che riguarda la lavorazione, la forma e le dimensioni, poiché le formelle di vecchio tipo non vengono più fabbricate.

Nella regione di Tolmino, nel Goriziano e nella Slavia italiana, dalla metà degli anni Sessanta a oggi, l'autore del presente saggio ha scoperto e descritto circa un centinaio di formelle, catalogandole in base ai motivi decorativi. Si può così dividere il materiale raccolto in formelle con ornamentazione rigorosamente geometrica, quelle con motivi a cerchio e a linee curve e quelle con figure e motivi vegetali. Più rare sono le formelle con la data o con il nome e cognome del proprietario o del maestro decoratore, ovvero del costruttore dell'edificio.

Tutte le formelle sono dipinte a calce, eccetto alcune provenienti da una determinata zona di Tolmino, che sono dipinte di blu.

Le formelle più antiche finora conosciute erano degli inizi del XIX secolo; questo studio invece finisce per estendere il periodo documentato della loro fabbricazione indietro di un secolo, poiché la formella più antica porta la data del 1726.

Janez Dolenc

LJUDSKE PESMI V ZAPISIH, PREPISIH IN RAZPRAVAH SIMONA RUTARJA

V Goriškem letniku 8 (1981) smo spoznali Rutarjeve zapise alpskih poskočnic v dijaškem notesu, letos pa poglejmo še ostalo njegovo delo na področju slovenske ljudske poezije.

Simon Rutar je kot 19-letni šestošolec goriške gimnazije v svojem dnevniku 31. 10. 1870 zapisal: »Kar me pa še najbolj veseli je to, da sem nekoliko narodnih pesmic nabral.« Tako se je Simon kot mnogi drugi goriški dijaki tega časa vključil v zbiranje ljudskega blaga; kot je videti iz dnevnika, ga je to delo tudi zelo veselilo. Tedaj je gotovo že poznal Korytkovo zbirko, ker ponekod v svoj notes zapisano pesem primerja s podobno pri Korytku. Leto dni kasneje, 27. 10. 1871, spet zapiše v dnevnik: »... in narodnih pesnij sem tudi malo nabral.«

Ta »nabral« pa pri Rutarju pomeni tudi pesmi, ki jih je prepisal od drugih zbiralcev. Po dosedanjih raziskavah so zares njegovi izvirni zapisi s pripisom »Kèrn« in delno »Vèrsno«, vendar je z V(ersno) označil tudi nekatere prepise zapisov Simona Gregorčiča ml. Kaže, da je sam zapisal pesmi z oznako »Starosedlo« oz. »Staro selo«, ker se ti zapisi ne ujemajo z zapisi Mihe in Antona Skočirja, objavljenimi v SNP. Mogoč je tudi kak izviren zapis iz Baške grape in Šentviške planote, ker je tja hodil na obisk k sošolcem.

Leta 1872 je z odliko maturiral in nato leto dni služil vojake v Trstu. Jeseni 1873 se je kljub nasprotovanju staršev in strica duhovnika vpisal na filozofsko fakulteto univerze v Gradcu. Domači so ga silili v duhovniški poklic, posebno oče in stric, in ker ni hotel ustreči njuni želji, se je moral prvo leto študija preživljati sam in je seveda stradal. Od doma je sprva prejel samo pismo, v katerem mu oče očita, da jih je imel za norca, obenem pa mu napoveduje, da ne bo imel sreče in da če ne bo on, bodo pa njegovi otroci beračili. V drugem študijskem letu je dobil štipendijo in tako olajšan gmotnih skrbi pridno študiral zgodovino, zemljepis, nemško in slovensko jezikoslovje. Slavist dr. Gregor Krek je s svojimi predavanji iz slovanske tradicionalne književnosti in mitologije tudi vplival, da se je Rutar posvečal predvsem slovenskemu ljudskemu slovstvu. Najbrž si je v tej dobi v svoj notes zapisal M. Carrierove misli iz dela Die Kunst im Zusammenhange der Kulturentwicklung und die Ideale der Menschheit (I):

»Narodna poezija stvarja s pomočjo iz glasov zloženih besed, ko še čuti njih figurni pomen in symboliko, na pesniški način splošne skušnje in čute iz življenja v pesmi, v kterih je muzikalični element jezika tudi po granesu in vjemi sploh, nad posameznimi besedami, izražen. Pojejo posamezni (kakor se samo po sebi ume), toda oni nič ne pojejo in nič ne pripovedujejo, razen kar so vsi vskup skusili in čutili, njih individualnost se podverže splošnosti in so le njeni melodični izraz (glas). Torej lahko drugi začne, kjer je pervi končal, torej sprejme poslušalec pesem ne kot nekaj tujega, nego kot lastno, jo vtopi v svojo dušo in jej primesi kaj svojega, ali jo prenaredi, če so tudi te spremembe jedva znatne, kedar jo zopet izgovori. — Tako se vidi tukaj skupno delovanje in narodna pesem

izraste počasi iz duha splošnosti, splošnega duha (zavednosti) in po sodelovanju različnih močij.«

Glede oblike ljudskih pesmi pa je zapisal: »Ljudstvo ljubi rimo (tudi v narodnem govoru n. pr. pri napitnicah), ona je glavna reč pri narodni pesni, ceni se više nego ritem ali enako število zlogov. Verze neenake dolgosti veže rima (tako tudi pri maloruskih Dumah).«

Nekoliko naprej je spet zapisal: »Merilo nij narodnim pesnim neobhodno potrebno. Razen jako gostih elizij nahaja se tudi neredko utikanje nepotrebnih samoglasnikov, kateri se pri petji popolnoma slišijo, n. pr. sladiko mesto sladko, pisemo mesto pismo itd.«

Čeprav Rutar zaključnega izpita iz slovenskega jezika v Gradcu ni delal, je v šolskem letu 1877/78 na goriški gimnaziji kot suplent poučeval slovenski jezik. Pri pouku se je s posebno ljubeznijo posvetil ljudskemu slovstvu, saj piše Levcu 25. 10. 1877: »Razen tega me sedaj tudi jako interesira slovensko narodno pesništvo. Za predavanja v VI. razredu spisujem obširnejo razpravo o tem predmetu. Zraven lastnih skušenj uporabljam vse dosedanje spise in opombe o narodnem pesništvu, katere mi je le mogoče dobiti.«

Julija 1878 je bil Rutar kot rezervni častnik mobiliziran zaradi avstrijske okupacije Bosne in Hercegovine in bil najbrž celo šolsko leto 1878/79 vojak, vendar ni še znanih podrobnejših podatkov o tem; vemo le, da je bil jeseni 1879 spet na graški univerzi, kjer se je pripravljal na izpit iz srbohrvaškega jezika, ker se je prijavil za službovanje v Kotoru. Tja je odšel januarja 1880, že naslednje leto pa se je preselil na splitsko gimnazijo. Slovenskega jezika ni več poučeval, zato je tudi njegovo raziskovanje ljudskega slovstva zastalo, a ne popolnoma.

V Stritarjevem Zvonu je 1879 objavil razpravo **Kralj Matjaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah,** ki temelji na 4 vsebinsko različnih ljudskih pesmih, povezanih z Matjaževim imenom. Istotam so 1880 izšle **Slovenske pripovedi o morju;** v to razpravo je poleg obravnave motiva Lepe Vide, Galjota ipd. vključil tudi še neobjavljeno ljudsko balado Mornar, ki jo je zapisal njegov pokojni prijatelj Fr. Meden iz Senožeč. Verjetno je zaradi teh razprav Levec v svojem vabilu k sodelovanju pri novem listu Ljubljanski zvon (LZ) 14. 10. 1880 Rutarju pisal med drugim: »Morebiti nam pošljete kakšno studijo iz narodnega pesništva, kajti v tej stroki Vas nihče ne doseza . . .«

Rutar je Levcu res poslal za prvi letnik LZ 1881 sestavek **Slovenske pripovedi o jezerih.** Tudi tu izvajanja ilustrira z ljudskima pesmima Marija z Ogrskega gre in Marija Devica na blejskem jezeru. V urednikovi listnici na str. 515 beremo, da je poslal v objavo tudi eno ljudsko pesem posebej, vendar mu urednik naroča: »Pošli še nakoliko narodnih pesnij, ker se mi ne zdi primerno z jedno samo začenjati.«

Leta 1882 je v LZ objavil razpravi **Slovenska Lenora ali mrtvi pride po svojo ljubico,** ki temelji na povedki iz Baške grape, in **Slovenski Faust,** kot ga dojema v ljudski pesmi iz Drežnice.

V letu 1883 je v zvezi z objavo Trdinove povedke Mrtvaška srajca Rutar objavil v spisu **Knez Pes-Marko** še tolminsko-beneško varianto tega motiva. Istega leta je objavil še **Volkodlaka** in končno tudi **Narodne pesmi.** Pod tem naslovom je objavil 9 pesmi, a je najbrž le prva s naslovom Soldatovo pismo njegov izvirni zapis, ostale pa je prepisal od drugih zapisovalcev kljub pripisu »Nabral S. Rutar«. Vseh 9 pesmi imamo tudi v 3. zvežčiču Rutarjevih prepisov. Soldatovo pismo (Znano po vsem Goriškem) je tam kot št. 25, Soldaška (Iz bačke doline na Tolminskem) kot št. 24 (Kokošar, Obloke), Srečna smrt kot št. 22 (Zapisal v Hudajužni Kokošar), Dekliška žalost kot št. 20 (Zapisal v Senožečah Fr. Meden), Mlada nuna kot št. 3 (Zap. v Kanali Goljevšček Alojzij), Zaljubljeni kot št. 12 (Zap. v Senožečah Meden), Vasovalna kot št. 10 (Zapisal v Senožečah Fr. Meden), Vasovalna (Izpod Krna) kot št. 9 (Zapisal na Versnem S. Gregorčič) in Kolednica o početku sv. Višarij kot št. 5 (Zapisal v Dutovljah Lovro Žvab).

Kasneje se je v zvezi z ljudskim slovstvom oglasil še v celovškem Kresu 1885 z razpravo **Pozoj,** leta 1889 pa v LZ z oceno Scheiniggove zbirke **Narodne pesni koroških Slovencev.** V tej oceni je zapisal pomembne misli o ljudski pesmi. Že na začetku poudarja: »Narodna pesen je najvernejši izraz narodovega mišljenja in čutenja in dokler bodo južni Korošci med seboj slovenski prepevali, smatrati jih bo moral vsak trezno misleči opazovalec za prave Slovence, in tudi ako bodo s svetom še bolj nemški občevali, kot sedaj.« Pograjal pa je zbiratelja, ker pod črto ni pojasnil koroških lokalizmov, poleg tega pa pogreša pesem Bogomiva, si še zdrava, ki jo pozna kot ziljsko ljudsko pesem (Rutarjev zapis v 4. zvežčiču, št. LXI).

Njegova zadnja objava v zvezi z ljudskim slovstvom je članek **Jur-Kobila** v LZ 1893, v katerem je govora o protestantu Juriju Dalmatinu v ljudskem izročilu.

Zanimivo sporočilo je poslal Levcu iz Splita 27. 10. 1882: »Še nekaj! Jaz sem se tistega leta, ko sem bil v Gorici za suplenta, veliko pečal z narodnim slovstvom in zbral lepo gradivo o pravljicah, pripovedih, uganjkah in tudi nekoliko o narodnem pesništvu, pa sem bil mobiliziran in moje delo menda za zmerom pretrgano. Vendar bi rad videl, da bi moj trud še komu koristil, ker po mojem mnenju je gradivo precejšnje vrednosti in razprava o tradicijonalnem slovstvu slovenskem popolnoma znanstvena. Zato sem Te hotel prašati, ali bi mi Ti svetoval poslati nabrano gradivo Fr. Hubadu (Rutarjevemu sošolcu v Gradcu, profesorju na ptujski gimnaziji — op. J. D.), ki menda pripravlja za Matico obširno delo o našem tradicijonalnem slovstvu. Prosim Te, piši mi svoje mnenje o tem.«

Levčevega odgovora ne poznamo; ali je Rutar res kaj poslal Hubadu, bo pa treba še raziskati. V doslej znani Rutarjevi zapuščini razprave o judskem slovstvu raznih zvrsti še ni bilo moč najti, pač pa je v NUK Ms 162 med drugimi rokopisi tudi nesešit zvezek Rutarjevih literarnih razprav. Tu je takoj za razpravo o Koseskem na straneh 8 — 15 sestavek **Nekaj o slovenskih narodnih pesnih,** ki pa zaradi obrobnih opomb in dodanih lističev izpričuje, da ni bil povsem dokončan. Najbrž ga zaradi tega Rutar tudi ni objavil. Težko pa je sedaj reči, ali je ta sestavek nastal v času, ko je bil avtor še študent, ali pa kasneje, ko je bil že suplent oz. profesor. Vsekakor pa je razprava nastajala potem, ko je prebral in morda že prepisal veliko število ljudskih pesmi v posebne zvežčiče. Ko je dr. Karel Štrekelj leta 1887 objavil v LZ in Slovanu prošnjo za ljudsko blago, se je med drugim odzval tudi Rutar s pošiljko svojih zvežčičev. Štrekelj je iz poslanega objavil v SNP skoraj vse pesmi in se za pošiljko tudi zahvaljuje v uvodu prve knjige SNP na str. XIV.

V Štrekljevi zapuščini v GNI so ohranjeni štirje trdo vezani zvežčiči, v katere je Rutar prepisoval ljudske pesmi iz tedanjih revij in časopisov, pa tudi lastne zapise in zapise svojih sošolcev, prijateljev in znancev iz že omenjenega notesa in od drugod. Na podlagi Korytkove zbirke in teh prepisov je snoval svoja predavanja in razprave.

Prvi zvežčič s (kasnejšo) oznako S. RUTAR I ima format 16 x 10 cm in šteje 62 strani. Notranji naslov se glasi: Izbrane slovenske narodne pesmi, ki so po raznih časopisih raztresene. Obsega prepise 16 ljudskih pesmi (I — XV, vendar je štev. XI ponovljena).

Drugi zvežčič z oznako S. RUTAR II je istega formata, a šteje 72 strani. Notranji naslov: Izbrane slovenske narodne pesmi, ki so po raznih knjigah in časopisih raztresene. Obsega prepise 37 pesmi (XVI — LVII, vendar manjkajo štev. XXXVIII in štev. XLI — XLIX, pod štev. XXXVI pa je 6 pesmi).

Tretji zvežčič z oznako S. RUTAR III je večjega formata, in sicer 20,3 x 13,2 cm. Naslova nima in zajema na 48 straneh 28 pesmi. Tudi tu je pod štev. 27 zajetih 10 štirivrstičnic z oznako A do I, torej je skupno 37 pesmi.

Četrti zvežčič ima oznako samo S. RUTAR in kar 94 strani formata 18,3 x 12 cm. Notranji naslov: Izgledi sedanjega narodnega pesništva. I. zvezek. Obsega pa prepise pesmi s štetjem I — LXXII, vendar šteje štev. XLI 4 pesmi, štev. LXV tudi 4 pesmi, štev. LXXI 2 pesmi in LXXII kot zadnja številka 23 štirivrstičnic, tako da je v zvežčiču dejansko 101 pesem.

V vseh 4 knjižicah je torej prepisanih 191 pesmi, vendar je 11 pesmi zapisano po dvakrat, tako da je vseh pesmi v resnici 180. Približno tretjina teh pesmi je prepis Rutarjevih izvirnih zapisov.

Letos prilagam za objavo najprej še preostale Rutarjeve izvirne zapise ljudskih pesmi iz dijaškega notesa, ki niso bili zajeti med poskočnice in za katere sem skoraj gotov, da so zares njegovi. Ker pa je Rutar tudi veliko prepisoval v ta notes in le redko zabeležil, od kod je vzel, je zelo težko ugotavljati, kaj je izvirno zapisano in kaj je prepis. Zato moram sedaj tudi korigirati na hitro vržen podatek iz uvoda (str. 49) v Goriškem letniku 8 (1981), da je samo 1 izvirni zapis nabožne pesmi iz rojstne vasi; iz letošnje objave je razvidno, da so taki zapisi 4 in še ena mrliška pesem, ki ima tudi nabožni značaj. Kot lani sem tudi letos prenesel v opombe Rutarjeve pripise k zapisom; moje pripombe pa so navedene v oklepaju.

Potem objavljam naslove Rutarjevih prepisov lastnih in tujih zapisov ljudskih pesmi iz že omenjenih 4 zvežčičev, da se vidi obseg tega njegovega dela. Naslovi so v krepkejšem tisku; če naslova ni, navajam prvi verz prepisa v navadnem tisku. Za pomišljajem navajam Rutarjeve pripise in opombe k pesmim, v oklepaju pa so moje pripombe.

Za zaključek objavljam Rutarjevo razpravo »Nekaj o slovenskih narodnih pesnih« po izvirnem rokopisu. Na robu so tu in tam avtorjeve pripombe: Pozneje! K prejšnji strani! ipd., vendar jih nisem upošteval, tekst je objavljen v prvotni zasnovi.

Glavna vira za pričujoči sestavek sta mi poleg že omejenih Rutarjevih rokopisov v NUK še Rutarjev Dnevnik 1869—1874 (Trst—Nova Gorica 1972) in članek iz neobjavljene ostaline Simona Rutarja (Dopisi uredniku »Ljubljanskega Zvona« Franu Levcu) v Goriškem letniku 2, str. 73 — 100 (Nova Gorica 1975), oba v priredbi Branka Marušiča. Poslužil pa sem se tudi temeljite Bibliografije Simona Rutarja, ki jo je v Goriškem letniku 4/5, str. 139 — 183 (Nova Gorica 1978) objavila Boža Pleničar.

Uporabljene kratice:

GNI	Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani
LZ	Ljubljanski zvon
NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
SG	Slovenski glasnik
SNP (ali Š)	Štrekelj: Slovenske narodne pesmi I — IV

IZVIRNI ZAPISI

1. Megla beži — Divji jelen gre — Se štirimi nogami —
Se štirimi rogami — Nese skiro v rit — Če vse pobit —
En sam če ostane — Še ta mora konec storit!

2. Eno pismo bi tel pisat,
Ko b ga imel po kom poslat —
Mojmu očU, moji materi
Moji ljubi sestrici —

Ena ptič'ca priletela
Na Kosarni obsedela —
Piši pismo, mlad soldat
Po meni ga daj poslat —

Oče pismo prebirajo
Materi solze se vdirajo —

3. Katera teče — Pod goro, pod goro,
Pušelce nese — Pod roko, pod roko —

4. Barčika po morji plava
Oj ti ljubca bodi zdrava
Oh le naprej, oh le naprej
Dokler je še vetra kaj —

5. Sladka ribola in kisli teran
Sta me pripravila v takošen stan —

6. Oj sam pertecite moja mat,
Oj sam pernesite kelih zlat.
Vzemite ga, nesite ga
Oj gare na gara visaka,
Gare čier rase všeničica.
'Z ušeničice mi oštjè ravnaje
Per usak sbet maš ga morje imèt,
O bog nas abvarji brez tist'ga umrèt.
Oj sam itd.
Gare čier rase tertica
Pa tertici raseje jagodce,
'Z jagodc vince ravnaje
Per vsak itd.
Oj sam itd.
Gare čier raseje rožce,
Pa rožcah m' bčelice mèd bereje,
'Z voska mi svejče ravnaje
Per vsak sbet maš jih morje imèt,
O bog nas abvarji brez tejstih umrèt.

7. Tam za štmarno goro na svetla zarja venkaj gre,
(:Le prosi, le prosi Marija za nas:)
Kar nam je zapisano, nikdar nam ne bo zbrisano
Le prosi itd.
Kader gore v mesto pridemo, Marijo gore najdemo
Le prosi itd.
V edni roc' derži Jezusa, v ti druzi svetli križ
Le prosi itd.
Marija krancelj spletala, ga je dekletom šenkala.
Le prosi itd.
Dekleta krancelj nosijo, Marijo za gnado prosijo.
Le prosi itd.
Tam v eni perprosti štalci Marija rodila Jezusa.
Le prosi itd.

8. **Mlada Liza**

Temna noč, dvanajsta ura,
Sliš se glas tega gospoda,
Smert na duri poterka:
»Mlada Liza, al si doma?«

»Ti boš poslednje strila,
Tvoje oči ti bodo otemnele,
Ti ne boš živela več,
Tvoja leta so že preč.«

Po dohtarja so mi poslali,
Dohtarji so mi trošt dajali,
Sedaj ves trošt ne nuca več,
Moja leta so že preč.

Po mašnika so mi poslali,
Krucifiks v roke dali
Smert odloga mi ne da,
Hitro, hitro me konča —

Okol mene se splahuje,
Moni sape primanjkuje,
Smert mahne ž nje koso,
Pojde moja duša (glava) ž njo.

Trupelce so mi poravnali,
Svečo v roke dali
Vsak me z vodo pokropi,
Bog naj dušo porosi.

Oj vi moje tovaršice,
Sem podajte vaše bele ročice,
Smo se ljubile vsaki čas
Zdaj bo smert razločila nas.

Oj vi moje tovaršice,
Sem podajte vaše merzle ročice,
Smo rož'ce lomile,
Ž njim smo se razveselile
Zdaj jih pa ne bomo nikoli več,
Moja leta so že preč.

Da bi jaz še t'kaj časa imela
Moji materi se zahvalila,
Jezus naj bo nje plačnik,
Moj pa milostljiv sodnik.

Oj vi purgarji in prijatli druzi,
Jaz sem zabita le v ti truzi,
Vsem lepo odpustim,
Dušo pa bogu zročim.

V temni grob me položite,
S plavmi rožcam ga nasadite
Kader truplo strohnelo bo,
Plave rož'ce naj še cveto.

Vsa merzla sem se razhladila,
Še enkrat nazaj vzdahnila,
Pušnem materi roko,
Prej ko grem v černo zemljo.

Oj vi vsi stari ino mladi to recite,
Smert nikdar ne pozabite:
Nesem 'mela ko osemnajst let,
Sem mogla zapustit ta svet.

Oj vi vsi stari ino mladi to recite
Smert nikdar ne pozabite:
Vsako uro, vsaki čas,
Zna bog poklicat nas!

9. Pijanec

Varianta A:

Eno pismo mi je vunkej dano
v tem mestu Danaju,
Noter v temu Novmu mestu
Tam je bilo poterjeno

Firbec me je ven postavil
Zvedet, kaj se godi,
Sem se pobič pod okno ustavil
Pa še v hiši ľuči nij.

Kaj sem pobič snojka slišal,
Med dvema zakonjima
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Pijanec pride 'z oštarije,
Ves je pjan ino serdit,
Komaj so ga noge deržale,
Tako ga je bil nalit.

»Oj ti gerdi pjanic čez pjansko mero,
Kaj si prišel sem nicoj?
Al nesi mogel tam ostati,
Kjer s'ga danes cel dan žru?«

»Molči, molči gerda starka,
Ne prepiraj se z meno,
Tebe te nek drujga čaka,
Če mi ne vstrežeš ti nico«.

»Prej si hodila kot 'na štaojonjka (?)
Dokler noben'ga nij b'lo,
Zdaj pa hodiš kot 'na pjanjka,
In me gledaš prav motno.
Vse pokradeš, vse poropaš,
V oštarijo nikol ne greš,
Vendar se ga tolk' naliješ,
Da sama za se ne veš.

Kaj sem tebi jaz zapravil,
Kaj sem tebi jaz zapil,
Doto sem lahko shranil,
Ki jo nisem nič dobil.

Kaj sem pri tebi jaz dobil
To je prav 'na prava reč
Špampet zlomljen, postlja gnjila,
Gvanta ne za 'nkrat obleč.

To je prav 'no gerdo gnjezdo,
Polhno bolh inoj stanic,
Miza nij nobena cela,
Stoli so bili vsi brez nog.

To je prav 'na gerda baba,
Nema dnarjev ne blaga,
Kdor bo videl, vsak poreče:
» »To je ranjcga žnidarja« «.

Zdaj te bom pa polonal,
Stukel ti bom vse kosti.
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Varianta B:

Ta pesen je von poslana
Von iz mesta Dúneja;
Tam v tem Novem mestu
Je bla poterjena —

Pijanc pa pride 'z oštarije
Ves pijan ino serdit,
Noge so ga komaj deržale,
Tkó ga je bil nalit.

Žena pa se s pjancem krega:
To gre pa čez pjansko mero!
Pijanc, si mogu tam ostat,
Čir si celo noč ga žrú.

Le molč, le molč, ti gerda baba
Tebe nekaj druzga čaka
Tebe nekaj druzga čaka:
Stuku bom kosti na tebi.
Tvojo doto sem lahko zapil,
Ker jo nisem nič dobil.

Kar sem jest pri teb dobila,
To je pa na prava reč:
Postlja gnila, špampet zvezan,
Gvanta glih za 'nkrat obleč.

To je bilo 'no pravo gnjezdo,
Pouhno bouh in pa stanic.
Miza nij bla nobena cela,
Stoli so bli vsi brez nog.

Nič ne piješ, nič ne ješ
Maj v oštarijo Ti ne greš,
Vendar se tkaj naliješ,
De sama za-se ne veš.

Kdor bi videl, vsak poreče:
To je ranjcga žnidarja,
To pa je 'na gerda pijanka,
K nima dnarjev, ne blagá.

10. Tri kaplje kervi

Tam mi stoji ravno polje,
Na ravnem polji mi stoji 'na hiša lepo,
Ker je Jezusova.

V hiši je 'na miza,
Na mizi je en kelih zlat,
Ker je Jezusov brat.

V kelhu so tri kaplje kervi
V kelhu itd.
Ker so Jezusove.

Perva je padla na nizko polje
Druga na vinske tertice,
Tretja na visoke gore,
Ker so Jezusove.

Pri zadnji večerji je bilo jogrov dvanajst
Ker je bil Jezus ta trinajst,
Ker je bil itd.

11. Božična

Komaj sem doli legel,
Že sem mogel gori vstat,
To petje in piskanje,
Sem mogel poslušat.

To nij človeška štima,
To je spreveč lepo,
Ne Gašper, ne Melhjor,
Tud jaz ne znam tako.

Tam stoji, stoji štalica,
Ta štalica zderta je
Od zunaj brije vetrič
Od znotraj velik mraz,
Te prosim, o Jezus,
Ne hodi proč od nas.

Jezusu k ofru gredo,
mu ofer nesejo:

Ta pervi mu nese miro,
Ta drugi čisto zlato,
Ta tretji nese kadilo,
Jezusu k ofru gredo.

Tud jest b' mu hotel jet
Ko b' imel kaj nesti.
Enga golobca sem imel,
Še tist'ga sem prodal;
Eno jagnje 'mam
Pa ga Jezusu dam.

Kaj mi Marija pravi:
»Le pridi, le pojdi še ti,
Zadosti ti je nesti
Tvoje zgrevano serce,
Zadosti itd.« —

12. Vinska terta

Obene lepše rožce nij,
Kakor je vinska terta,
Po zimi spi, po let' cveti,
V jesen sodi nataka.

Te druge rožce tud cveto,
Obena nij tak' žlahtna;
En čas cveti, se posuši
In uvini brez sada.

Po hribcih je zasajena,
Po dolincah je zasjana,
Od kmetiča je abrezana
Od Jezusa dar'vana.

Otrokom sladko grozdje da,
Možem pa dobro vino;
Za vsakega veselje ma
Zato jo vsi častimo

Obene svete maše nij,
Da b' ne bila dar'vana,
Obene dobre volje nij,
Da b' ne bila spoštvana.

Glej ko solnce blisketa,
Po hribcih se ozira,
Spomni se na boga,
Kak on vse lepo cira.

Kdor je z bogom dan dostal,
Zdaj bo veselje vžival,
Enkrat bo pa srečno spal,
Svojé željé zazibal.

13. Mirnski norci — Biljski korci —
Renška hvala — V blato pala.

14. Modrejčani gavgarji, Mostarji
rostarji —

15. Mlade fante v Žovh (terdnjava?)
lovijo,
Da bodo vsi soldati —
Če bom soldat naj bom soldat,
Saj pojde ljubca z mano.
»Kaj bom pri tebi delala,
Kaj bom pri tebi delala?«
»»Posteljco boš postiljala,
Pri meni boš zaspavala.««
Kar (kader) pojdeš nazaj
Na zvezde glej
Boš vidla toje kraje.
Naprej ne znam
Nazaj ne smem,
Nobenga znanca nemam! —
Ta perva kugla k' parleti,
Deb' mojga šocja ubila.

16. Tamka sem srečal dekleta tri,
Edna m' je bila prov godi!
Baral sem jo 'z mojga serca,
Al b' tela biti moja.

Ko bom jest dečva toja,
Kader imam druzga šocelna.
»Če maš ti drujga šocelina
Tud jest mam dekle kaj velja.«

Prej ko jo čem probirat
Še enkrat jo čem pogledat
Al je zdrava al bolnà
Al ma drujga šocelinà.

»Jest nemam drujga koj tebe,
Šocja le lež' dol k mene,
»Jest bi legel in storil to
Če bi drujga žov ne blo«. —

Kaj ma bit ne drujga žov,
Ker si mi šocja meni prov
»Ja ti praviš, da sem ti prov,
Snojka je en drugi pri tebi ležov« —

Če je en drugi pri meni ležov,
Tud ti si bil k 'ni drugi šov
»Godci le brišno godite
Zdaj sem frej (fraj) od ljubice!«

Če si ti frej od mene
Pa jest nesem še od tebe.«
»»Kupil bom en plov (plav) popir
Noter bom pisal besede tri:
Obena druga, kakor ti!««

17. »Le pojdi z Krajna v Kora(n)tan,
Za nič si tu, za nič boš tam!«

18. »Sem jo gonil v Kranj
Mi je vtekla v en panj.«

19. Tam gori je jasno,
V dolin pa megla,
Mojga fanta ljubezen
Je odnesla vodá.

20. Kamerca cerkvica,
ljubca oltar
Sisiki bukvice,
Francek pa far

21. **Zagovarjanja: Za abu (protin)**
+ Abu, abu, abu! če si v glavi, pojdi v mozeg!
Abu, abu, abu, če si v mozgu, pojdi v kost!
Abu, abu, abu, če si v kosti, pojdi v meso!
Abu, abu, abu, če si v mesu, pojdi pod kožo!
Abu, abu, abu, če si pod kožo, pojdi na pečí,
kjer nij ne mozga, ne kosti, ne mesa, ne kože.

(Na to se čez bolnika trikrat dihne, ali pa proti njemu pljune)

22. **Zagovarjanja: Zoper strup I**
Bouh 'n tu 'menieśśa!
Bouh 'n sbiet Pieter sta šla pa sbiet, tam sta srejčela hudga, strpienga mažá z uoglast'm jezikam 'n špikast'm riepam.
»Kej ti tlie čakaš, strpien muož?«
»Ist čakam dbie 'n siedmdesiet nasrejč.«
»Če ti čakaš dbiensiedmdesiet nasrejč, ist 'mam dbiensiedmdesiet 'rcnij za taje na-

srejče. Ist pojdm nuotr u Jeruzalem, ist pojd'm tud u Betlehem, ist use strpiene kače pamarim, use biperje, špičmerje, 'n use strpiene jeziko. Ist te tebe zaratim pr' žib'm buogam, štirkrat uode ueržem, trikrt dihnem, taje nasrejče morje bit use aduziete.« —

23. **Zagovarjanje: Zoper strup II**
Buoh 'n tu 'menieśśa.
Ist tebe prgajnjem skouz imien baga 'n sbietga Jurje, ist tebe prgajnjem strup skuoz imien baga 'n sbiete Mrjete, ist tebe prgajnjem strup skuoz imien baga 'n sbietga Ampasa(?). Tam je 'na zlata gará, nat zlat gar je sama mat' debica Marije 'n ciela sbieta Trajica 'n tam je na teška skala 'n ta škodljiu čru. 'N ti škodljiu čru maš suoj strup nase uziet, buod kača al kačuon, buod bipera al biper, buod bieu al biela, buod črn al črna, buod perl(?) al perkasta(?), buod rdejč al rdejče, buod zelēn al zelena, buod r's al rusa, buod mutast al mutasta, buod gljuh al gljuha, al buod breje al ne. Ti maš suoj strup nasle uziet skuozi baga sbietga d'ha ti niemaš neč škadauat temu člebieku (te žbin), ga (je) muorš p'stit, kakr je na sbiet pršu (pršla).

OPOMBE K ZAPISOM PESMI

1. (Pesem bi lahko šteli med otroške, vendar Štrekelj v SNP ne navaja nobene podobne variante. Kraj in čas zapisa manjkata.).
2. Kèrn 26/7. — (Letnica ni navedena, verjetno je 1877. Zapis je zelo podoben varianti z Grahovega, ki jo je objavil Anton Črv v SG 1862, 111. Prepis v tretjem zvežčiču je dopolnjen gornji zapis, objavljen pod naslovom Soldatovo pismo v LZ 1883, 529. Štrekelj št. 7079.).
3. 27/7. — (Najbrž tudi leta 1877. Varianta Š 1535.).
4. Primorec 1872. — (Varianta Š 1535.).
5. (Ni variante pri Š. Zanimiva je oblika »ribola« za »rebula«.).
6. Kèrn. — (Ni variante pri Š. Zanimiva je oblika »oštje« za »hostije«, danes v rabi bolj kot primorska kletvica!).
7. Kèrn. — (Ni pri Š. Nenavadna in gotovo zelo stara je oblika »štmarna gora«, predhodnica »Šmarne gore«.).
8. Bec—Kern. — (Bec = Bovec. Prepis pesmi je v 4. zvežčiču pod št. XLVII, pri Š 6376.).
9. A: Kèrn. — B: Staro selo. — (Varianta B je v notesu na posebnem listu. Podobna je zapisu A. Skočirja iz Starega sela, obj. pri Š. 8513, vendar je precej razlik, tako da verjetno ne gre za prepis. Precej podoben je tudi zapis J. Maligoja s Kamnega, obj. pri Š 8514, a tudi ta se precej loči od Rutarjevih zapisov. Pri varianti A je očitna zamenjava besede »pismo« za »pesem«.).
10. Kèrn. — (Ni pri Š.).
11. Kèrn. — (Nekoliko podobna je varianta z Grahovega v zapisu Antona Črva, obj. pri Š 4808.).
12. Kèrn. — (Pri četrti kitici sta v oklepaju kot možni tretji in četrti verz navedena: Bog nam ga daj pa zanaprej/Roditi bolj obilno. — Nekoliko podobna varianta je s Hudajužne pri Š 5500 v zapisu Janeza Kokošarja.).
13. (Ni pri Š med otr. nagajivkami. — Biljski korci zaradi opekarn v Biljah. — Verjetno jo je slišal kot dijak v Gorici.).
14. (Ni pri Š.— »Gavgarji« so v zvezi z vislicami, pomen besede »rostarji« je zaenkrat neznan.).
15. Starosedlo. — (Prepis 3. zv. št. XXXVI, pri Š 1544. Varianta je št. XXXVII, ki jo ima Š 1542 označeno tudi kot Rutarjev zapis. Podoben je A. Črva zapis z Grahovega, obj. v Goriškem letniku 1864, str. 215. — »Žovh« seveda ni nobena trdnjava, ampak »žovd« (od n. Sold), kar je pomenilo vojaščino sploh.).
16. (Prepis v 3. zv. XLII, pri Š 1921.).
17. (Ni pri Š.).
18. (Očitno fragment!).
19. Staro sedlo. — (Pouderek meglà, vodà je značilen za kobariško narečje. — Ta in še št. 20 sta poskočnici, ki sem ju naknadno odkril; od lani objavljenih 52 poskočnic sem ugotovil, da je za št. 21, 22, 23, 24, 34 in 52 verjetno prvi zapisovalec S. Gregorčič ml. Če odštejemo te poskočnice in prištejemo letošnje, bi bilo Rutarjevih izvirnih zapisov 48.).
20. (Zapis »kvantarske« poskočnice, kakršnih Štrekelju niso dovolili objaviti v SNP; podobna sta zapisa v zbirki Klinček lesnikov št. 126 in 127.).
21. (Doslej neobjavljeno. R. je za »abu« zapisal v oklepaju »protin«, vendar danes na

Tolminskem to pomeni vnetje. Križec na začetku pomeni, da zagovarjalec prekriža bolno mesto.).

22. (Neobj. Ta in naslednji zagovor sta zapisana zelo natančno v krnskem narečju. »Menieša« je skrčeno iz »v imenu Jezusa«. »Biper« je iz it. vipera = kača, »špičmer« je iz n. Spitzmaus = rovka.).
23. (Versno)—Kern. — (Neobj. »Ampas« je v podobnih zagovorih »Sempas«. »Perl« verj. pomeni biserno barvo, »r's« (rus) pa rdečerumeno. »Žbin, sbiet« je nastalo s prehodom v > b. — Podoben zapis ima S. Gregorčič ml. z Libušenj pri Š 5169, vendar močno prirejen v knjižnem jeziku.).

SEZNAM PREPISOV

S. RUTAR I

I. **Rožmanova Alenčica.** — Zap. Gr. Krek, Sl. Glasnik III, str. 4. Ravno to opeva umetna pesem Zormanov vojak iz Kranja, Novice 1863, list 12. Vojakinja se tu imenuje Meta. Doma iz Črešnjevec pri Radolci. Njena rodovina še obstaja in še vedno kažejo njeni oklep. — Kedar je Donavo preplavala, rekla je: imeli ste tičico, pa jo neste poznali. Ta pesen tudi v herv. ali serbski Zori okoli l. 48.
II. **Galjot.** — Škofjaloka.
III. **Odkop.** — Na Dolenjskem. Obe pesmi je zapisal Jurčič in je natisnil v Glasniku 1869.
IV. **V deveti deželi omožena.** — Nat. v Glasniku 1861 str. 69. Zap. Lovro Rozman 1856.
V. **Jerica.** — Zap. Fr. Štrukel Glasnik VII, str. 35.
VI. Vstani, vstani Jerica! — Janežičev Cvetnik (mali) II. del pg. 79. Zap. Valjavec. Tej podobna je češka narodna »Sirotek«, posl. L. Jeran, Bleiweisovo berilo III, str. 38. Deloma spominja ta pesem tudi na začetek Vrazove »Brat umori sestro« str. 84: Stani, sinek Vanek,/ Ženi nama na pašo/ Pod goro visoko,/ Na zeleni travnik/ Dva bela voliča,/ Dva černa konjiča itd.
VII. **Poroka dreves.** — Zap. Terstenjak, Glasnik 1864, str. 23. Komar se je ženil (XII).
VIII. Tiček leti, tiček leti. — Valjavec, Pripovjedke.
IX. Momci mašeraju po polju širokom. — Ibidem. Prim. XX. v 2. knjigi te zbirke. Korytko IV, 118.
X. Tuži junak, tuži va madjarski vuzi. — Ibidem.
XI. Išel maček v kovačiju. — Ibidem.
XI. Po vèrtu je špancirala.— Ibidem.
XII. Komar se je ženil. — Zap. med Ščavnico in Pesnico D. Terstenjak, nat. Glasnik 1868, str. 297. Beli kruh so jedli,/ Brazino pa pili. Brazina, t. j. barezina — ambrozija (Bierwürze, Dünnbier). »Farezina« se v naših pesnih in pravljicah mnogokrat omenja. Pohorci pravijo, da se kuha iz trave, katera v kresni noči od 12—1ª na najvišem ertu zraste in se razvete. — Le »Groke« pridejo do nje, ker imajo kremplje. Novice 1859, str. 86.
XIII. Oj svetel, svetel grad stoji. — Zap. na Gorenjskem St. Vraz, natisnjena v Glasniku 1868, str. 201.
XIV. **Spanjšice.** — (Gentiana verna). Nabral v Idrijskih hribih Rodoljub Ledinski, Novice 1856, list 62.
XV. **Osveta.** — Narodna iz Kleč, zap. M. V., Novice 1856, list 86.

S. RUTAR II

XVI. **Lavdon.** — Narodna? Zap. I. Uršič, Novice 1859, list 28.
XVII. **Marjetica.** — Prepeva se ta pesem o Pustem gradu (Wallenburg) pri Radolci. Zap. Levičnik, Novice 1859, list 29. — Konec je očividno poznejšega izvira!
XVIII. **Brat sestro najde.** — Zap. Levičnik, Novice 1859, list 38. Primeri zvezek I. k. XXIX.
XIX. **Mornar.** — (Fr. Meden iz Senožeč).
XX. **Junakov grob.** — Černomelj, Novice 1864, list 43. Prim. IX. str. 33 I. knjige te zbirke.
XXI. **Sv. Marjeta in sv. Jurij orožnik.** — Vraz, Novice 1868, list 30. Prim. Korytko III, 115.
XXII. Baba praprot kopa. — Vraz, Novice 1868, list 32.
XXIII. **Pokoritev duše.** — Caf v Vrazovi zbirki, Novice 1868, list 39.
XXIV. Snoči je pa slanca pala. — Kocjančič, N. pesm. I. št. 8 z melodijo.
XXV. Že noč se mrači. — Ibidem. Kocj. I. št. 10 z melodijo.
XXVI. Na ganjku je stala. — Ibidem. Koc. I. št. 10 z melodijo.
XXVII. Kje je — o lansko veselje? — I. A. d. Prim. Korytko T, 2.
XXVIII. Ptiči so se ženili. Prepisana iz Korytka. Koc. I. št. 16.

XXIX. V nedeljo jutro vstala bom. — Koc. I. št. 18.
XXX. Marija z Ogerskega gre. — Pesem o Žalostni gori poleg Preserja; v verhniški okolici nabral in predelal P. Hicinger, Zg. Danica 1857, str. 13.
XXXI. Čerka pride, bila je pri ljubem. — Terstenjak na Pesničkem, Vodnikov spomenik, str. 221. Glej: Čuhonske legende, prevel Stjepan Buzolić na hervatski (Vienac 1879 br. 43, str. 680).
XXXII. Daj ti meni deklica. — Terstenjak v celjski okolici, Vodnikov album, 220.
XXXIII. **Božični vertec.** — Popravil in pokvaril »poleg stare pesmi« P. Hicinger, Domač Koledar za 1862, str. 112. Ravno ondi stoji tudi še mnogo bolj pokvarjena »Sv. Barbara«, n. pr. »Stoji, stoji tam beli grad/ Za lepo Nikomedjo zad/ Prebiva v gradu pa ondod/ Z gospo vred plemenit gospod« — itd.
XXXIV. **Danica.** — Čbolica 1848, str. 59.
XXXV. **Povodnji mož.** — J. F. Št. na Kranjskem, Novice 1860, str. 301.
XXXVI. **Slovo.** — Terstenjak.
1. Od ljube imam iti.
2. Moj prstan je zlat.
3. Moja ljuba je lepa.
4. Rudeče ma lice.
5. Ma kratke rokavce.
6. Ma guzano janjko.

XXXVII. **Nevesta Ančika.** — Zap. Terstenjak v Slov. Goricah. Natisnjena v Steiermärkische Zeitschrift, Neue Folge IV. 1 pg. 3.
XXXIX. **Tri hčere.** — Ibidem pg. 5.
XL. Vtica poje, vtica poje. — Stm. Zt. V. 2 pg. 1.
L. Stoji mi stoji vertec lep. — St. Zt. V. 2 pg. 3.
LI. **Od sv. Uršarij.** — Povedal Žerjav iz Pliskovice, zapisal Žvab.
LII. Še lepših deklet ni nikjer. — (Žvab).
LIII. Jaz pojdem drevi u vas. — Pliskovica, povedal Žerjal, zps. Žvab.
LIV. Moja piščalka je suha. — Pela Jela Moravec, 74 let stara iz Senožeč.
LV. Ljuba moja, spiš al čuješ — Ista! Pozna se vpliv umetne pesme.
LVI. **Tolažba zapuščene ljubice.** — (Neznanega zapisovalca).
LVII. Da ne bodo te srečvali.

S. RUTAR III

1. **Mornar.** — Zapisal Fr. Meden v Senožečah.
2. **Mlinarjeva hči.** — Zap. v Kropi na Gorenjskem M. Kokalj.
3. **Mlada nuna.** — Zap. v Kanali Goljevšček Alojzij.
4. **Zvestoba do smerti.** — Zap. v Melicah Janez Murovec.
5. **Začetek sv. Višarij.** — Zapisal v Dutovljah Lovro Žvab.
6. **Romanje na sv. Višarje.** — Izpod Kèrna. (Obj. Fr. Zakrajšek v Goriškem letniku 1864).
7. **Vinska.** — Zapisal v Dutovljah L. Žvab.
8. **Snubitev.** — Zapisal Podčetrtkom D. Sinkovič.
9. **Vasovalna.** — Zapisal na Versnem S. Gregorčič.
10. **Vasovalna.** — Zapisal v Senožečah Fr. Medên.
11. **Vasovalna.** — Zapisal na Versnem S. Gregorčič.
12. **Zaljubljeni.** — Zap. v Senožečah Medên.
13. **Zaljubljeni.** — Zap. v Senožečah Medên.
14. **Zaljubljeni.** — Zapisal v Melcih I. Murovec.
15. **Trije šopki.** — Zapisal v Senožečah Fr. Medên.
16. **Zvesta ljubezen.** — Zapisal v Cerknem Fr. Sedej.
17. **Odpoved.** — Zapisal na Versnem S. Gregorčič.
18. **Razdvojenje.** — Zapisal v Senožečah Fr. Medên.
19. **Nestanovitnost.** — Zapisal v Dutovljah Lovro Žvab.
20. **Dekliška žalost.** — Zapisal v Senožečah Fr. Medên.
21. **Tolažba v smerti.** — (Zapisal S. Rutar?).
22. **Srečna smrt.** — Zapisal v Hudajužni Kokošar.
23. **Soldaška.** — (Št. Jernej, Dolenjsko.).
24. **Soldaška.** — Obloke, Kokošar.
25. **Soldatovo pismo.** — (Zap. S. Rutar, vsaj delno).
26. **Soldatova smrt.** — (J. Murovec, Podmelec).
27. **Štiriverstične:**

A: Po dolincah je slana. — (I. Murovec, Podmelec).
B: Čez goro je zima. — (S. Rutar, Vrsno).
C: Prešmentan moj ljubček. — (Murovec, Podmelec).
Č: Saj si lep, saj si lep. — (S. Rutar, Vrsno).
D: Tamkaj, tamkaj stoji hiša. — (Rutar, Vrsno).
E: Oj ti šembrana ljubezen. — (Meden, Senožeče).
F: Presneta ljubezen. — (S. Rutar?).
G: Na starem ognjišči. — (S. Rutar?).
H: Zila in Drava. — (S. Rutar, Vrsno).
I: Bom rinko prodala. — (S. Rutar, Vrsno).

28. **Moja smert.** — (Ni naveden zapisovalec. Prim. 4. zvežčič XLIX).

S. RUTAR

I. Kaj si misliš, kaj si rajtaš. — Dutovlje. L. Žvab.
II. Ljubca nezmišljena.— Dutovlje.
III. Ljubca ne maraj neč. — Dutovlje.
IV. Ljubca na srad morja. — Dutovlje.
V. Travniki so že zeleni. — Dutovlje.
VI. Peršu je taisti dan. — Kras.
VII. Bog je ustvaril zemljo. — Vinska, Dutovlje.
VIII. Je lunica svetila. — Zapisal Fr. Meden v Senožečah.
IX. **Trije facoli.** — Fr. Med. Senožeče.
X. **Prošnja za ljubčeka.** — Fr. M. Senožeče.
XI. **Žalost devojke.** — Fr. M. Senož.
XII. **Veselje na deželi.** — Med. Senožeče.
XIII. Kdor če pa vedit. — Fr. Med. Senožeče. Prim. Kranjska čbelica III, 90 in Korytko I, 37.
XIV. Imel sem ptičico. — Fr. M. Senožeče. Korytko III, 83.
XV. Ta soldaški (tambur) boben. — Kokošar, Podmelec.
XVI. Oh jov! mislil sem, da b' ne bov (bil). — K. Obloke.
XVII. Moja mati so v černi zemlji. — K. Obloke.
XVIII. Sem pobič star še le osemnajst let. — K. Obloke.
XIX. Rasi, rasi rožmarn. **Srečna smert.** — K. Hudajužna. Prim. 2. zv., str. 51.
XX. Oj, leži, leži stezica. — Kok. Hudajužna.
XXI. Srečna je ... fara. — K. Obloke. Koroške bukvice str. 212.
XXII. Enkrat so bli trije žnidarji, o joj. — K. Obloke.
XXIII. Enkrat so bli Šebreljenci. — (Ni naveden zapisovalec).
XXIV. Na žalost me sprehaja. — K. Obloke.
XXV. U logu no hišico mam. — K. Obloke.
XXVI. Vse rožce (rumene) ljubljene. — K. Obloke.
XXVII. Pri potoku stoji hiš'ca. — K. Podmelec.
XXVIII. Anzer, Anzer, pobič mlad. — K. Podmelec. Prim. Vrazovo Dva groba.
XXIX. Oj Micika, Micika od kod si doma. — K. Podmelec. Prim. 2. zv., pesem X. Korytko III, 74.
XXX. Snojka sem mislil. — Gregorčič, Versno. Prim. Korytko IV, 64.
XXXI. Kupil bom konjka, šimeljna. — K. Podmelec.
XXXII. **Koroška.** Lan sem se omožila. — Trebnje na Dol.
XXXIII. Lani sem se omožila. — K. Obloke.
XXXIV. Hribje moje domovine. — K. Obloke.
XXXV. **Mlinarjeva hči.** — Kokelj, Kropa na Gorenjščem.
XXXVI. Mlade fante v Žovh (Osoppo) lovijo. — Staroselo.
XXXVII. Slišal sem patente brat. — Grahovo, natisnil Fr. Zakrajšek v Goriškem letniku 1864, 215.
XXXVIII. **Rezijanska.** — F. Zakrajšek, Goriški letnik 1864, 214.
XXXIX. Napravljajo se romarji. — Zakrajšek str. 218.
XXXX. Cvilovske piščalce lepo pojejo. — Sedlo, Zakrajšek str. 217. Prim. Korytko V, 79.
XLI. Le presevaj, sevaj sonce. — Kanalsko. Zakr. 217.
a) Sijaj, sijaj solnce. — Stritar, Zvon I, 67.
b) Sevaj, sevaj solnčice. — (S. Rutar).
c) Sijaj, sijaj solnčice. — Tavčar, Trije javni govori, 89.
XLII. Tamka sem srečal dekleta tri. — Staro selo. Prim. Korytko III.
XLIII. Snočkaj sem na vesi bil. — Slnkovič, Podčetertek.

XLIV. Snubitev. — S. Podčetertek.
XLV. **Soldaška.** — Podčetertek. Nij vsal
XLVI. Oj sem pertecite moja mat. — K.
XLVII. **Mlada Liza.** — K. Prim. Fr. Kodrič v Lipi 1872. Bin doch so jung, so jung und sollte schon sterben. Faust I.
XLVIII. Danes je tejsti dan. — Št. Jernej, Dolenjsko.
XLIX. Ko pride grenka smert. — Kerško.
L. Mene moja majka kara. — Št. Jernej.
LI. Lepšega kraja nij, ko je Šentjarn. — Št. Jernej.
LII. Prišel bom pod okence. — G. Versno.
LIII. Adijo, adijo, ljubica. — G. Versno.
LIV. Ljubca povej mi kaj. — G. Versno.
LV. Omoži se moja ljuba. — G. Versno.
LVI. Srečno, srečno ljuba moja. — G. Versno.
LVII. Ljubca moja, en glažek vode. — G. Versno.
LVIII. Vkup sva ležala. — G. Versno.
LIX. Zdaj je prišel čas. — G. Versno, znana tudi v Melceh.
LX. Moja stara se gerdo derži. — Trebno.
LXI. Bogomiva, si še zdrava. — Ziljska.
LXII. Juhé, skoz bo večna noč. — Št. Tomaž.
LXIII. Prelepo široko pole. — Kosi, Št. Tomaž.
LXIV. Poglemo po svetu vtice lublene. — K. Št. Tomaž.
LXV. 1. Tkaj cajta sem hodil.
2. Tkaj cajta je pela.
3. Se je rinka zlomila.
4. Ves raj je pri kraj.— G. Vèrsno.
LXVI. Pojdem pobič v Gorico. — Versno (S. Rutar).
LXVII. Nočem bogate. — Versno (S. Rutar). Prim. Korytko I, 35.
LXVIII. Ljubca ne žaluj tako. — (S. Rutar).
LXIX. Od Tersta do Bljaka. — Versno (S. Rutar).
LXX. **Od kolere.** — K. Podmelec.
LXXI. Le pridi moj šocelj. — K. Hudajužna. — Če prideta dva. — K. Podmelec.
LXXII. **Štiriverstične:**
1. Če jo imam, jo objamem. — (Murovec).
2. Po dolincah je slana. — Podmelce (Murovec).
3. Po hribcih je ivje. — Deseti brat str. 84.
4. Po gorah je ivje. — Janežič, Cvetje.
5. Čez goro je zima. — G. Versno.
6. Jest ne pojem za-to. — Podmelce (Murovec).
7. Imam starega moža. — Podmelce (Murovec).
8. Moj mož, moj mož. — Versno. (S. Rutar).
9. Prešmentan moj šocelj. — Podmelce (Murovec).
10. Oj ti lepa, jest lep. — Podmelce (Murovec).
11. Luštno je polet. — Podmelce (Murovec).
12. Moja kajža je zidana. — Podmelce (Murovec).
13. Moj pobič je djal. — Podmelce (Murovec).
14. Če misliš, če rajtaš. — Podmelce (Murovec).
15. Za norca sme imela. — Vèrsno (S. Rutar).
16. Sajs' lep, sajs' lep. — Vèrsno (S. Rutar).
17. Nočem Bovčana. — Vèrsno (S. Rutar).
18. Očka se krega. — Vèrsno (S. Rutar).
19. Je lepa, rudejče. — Vèrsno (S. Rutar).
20. No dekle mene gleda. — Vèrsno (S. Rutar).
21. Moja ljuba je prav mlada. — Vèrsno (S. Rutar). Prim. Korytko II, 115.
22. Tamkej, tamkej je planinca. — Vèrsno (S. Rutar).
23. Tamkej, tamkej stoji hiša. — Vèrsno (S. Rutar).

NEKAJ O SLOVENSKIH NARODNIH PESNIH

Narodne pesni so cvet narodnega življenja, narodnega čutenja in mišljenja. One so prave spremljevavke naroda v žalosti in veselji, v sreči in nesreči. Če je narod svoboden, donijo njegove pesni kakor šumenje mogočne reke, polne navdušenja in goreče ljudezni do domovine. Če pa kak narod v žulečih sponah sužnosti zdihuje, če mu di dano svobodno

in svojemu značaju, svojim posebnostim primerno razvijati se, postanejo tudi njegove pesni otožne, žalostne. Vsak glas, ki pride iz ust na tak način zatiranega naroda, je mili zdih, vsaka beseda tožba po zgubljeni svobodi in koprnenje po boljši prihodnosti.

Dalje opazujejo in izražujejo narodne pesni vsako spremembo, ki se je pripetila s kakim narodom, tako da bi se lahko imenovale zgodovina dotičnega naroda. Vsak važen dogodek, kakor n. pr. kak boj, ki se tudi le od daleč naroda tiče, najde svoj prostorček v narodnih pesnih. Tako so prišli Slovenci primeroma le malo v dotiko z novoosnovanem mehikanskim kraljestvom (po nekterih prostovoljcih) in vendar že imamo pesen o tem dohodku.

Če gledamo tedaj na to, da je izražen v narodnih pesnih značaj dotičnega naroda, kakor tudi njegova zgodovina, če prav le v glavnih potezah, moramo spoznati, da so narodne pesni nelzmerne vrednosti za slovstvo vsakega naroda. To so dandanašnji že vsi priznali in začeli so prav marljivo med narodom vse, tudi naj manjše ostanke pobirati. Zlasti Nemci, Rusi, Serbi in Bolgari se odlikujejo v tem.[1]

Le mi Slovenci smo se primeroma predolgo obotavljali in marsikaj zamudili, kar se ne da več popraviti. Koliko lepih pesni se je pri tej nemarnosti popolnoma pozgubilo, ker so pevci pomerli, koliko se jih je pozabilo, koliko razkosalo, tako da se le še kaka verstica od njeh tu pa tam sliši! Dasiravno se ne morejo naše narodne pesni s tako krasoto ponašati, kakor serbske, vendar je tudi v naših še marsikak biser, marsikak dragocen zaklad skrit, tako da mora vsakega rodoljuba prava skerb biti, da reši pogina še to malo, kar je ostalo.

Na noge torej, prijateli slovenskega naroda, nabirajte med ljudstvom pesni, pripovedke, pravljice, uganjke in take reči. Ne mislite, da so te drobnjave malovažne, ne izgovarjajte se, da vam ni mogoče. Vsak izmed vas ima več ali manj priložnosti in ko bi vsak svojo dolžnost izpolnil, kmalu bi ne bilo več kraja, sela na Slovenskem, kjer še ni marljivost vseh zakladov pobrala in v bogate založnice odnesla. Še enkrat torej na delo, ker zadnji čas je, da iztergamo pokončujočemu času iz nenasitljivega žrela naše dragocenosti, da jih otmemo večni pozabljivosti in jih prihranimo našim unukom, kteri jih bodo s hvaležnim sercem, s ponosom in zadovoljnostjo prebirali.

Zdaj pa poglejmo še malo, kako se narodne pesni množijo in kako jih je mogoče nabirati.

Slovenski narod je sploh čutljivega, mehkega serca. On živi v vedni zvezi s prirodo, ktera ga navdušuje v veselji in tolaži v žalosti. Od onih lastnosti in iz te zveze slovenskega naroda s prirodo prihaja, da naš narod tako zelo poezijo ljubi. Slovenec, še bolj pa Slovenka ne more živeti, če ne poje. Naj bo pri delu na polji, ali naj gre po poti, naj bo sam ali v družbi, vedno mora peti. Ker imajo Slovenci dober spomin, nauči se vsaki fant in dekle že v pervi mladosti veliko pesni na pamet, in sicer ne le »više«, ampak tudi besede.

Ko tak Slovenec kot samostojen ud med svet stopi, začne spoznavati, kakošno je življenje v resnici. Ne more dolgo trajati in že začenja sam skušati, kar se mu poprej še sanjalo ni. Zadene ga nepričakovano kaka nesreča, mladostni upi se mu razkadijo in serčne nade in želje mu splavajo po vodi. In ko ga zadnjič kaj takega doleti, kar mu globoko rano v sercu zaseka, tedaj je tak Slovenec naroden pesnik. S tem pa nočem terditi, da vse narodne pesni tako nastanejo. Saj je sploh znano, koliko pesni se zloži v veseli družbi, pri kozarcu dobrega vina. In kakor je priprosto ljudstvo bolj jedernatošaljivega značaja, tako imamo tudi veliko pesni, ki prepevajo vesele, navduševalne občutke. Tudi epiške pesni so malo drugače nastale, namreč iz narodnega ponosa, iz navdušenosti za domovino[2] in za dotičnega junaka, ki jo je osvobodil, ali kako drugače koristil, ali pa iz spomina na kak važen dogodek, ki je narodu duševno ali gmotno koristil. (Glede na zadnji vir se ne smemo čuditi, da ni v slovenskih narodnih pesnih nobenega sledu o verski reformaciji na Slovenskem,[3] kajti ljudstvo ni sprevidelo, da bi mu bil iz nje kak dobiček nastal. Ravno to nam tudi kaže, kako slabo se je bila Lutrova vera v slovenskih sercih ukoreninila).

Videli smo, da postane med narodom tisti pesnik, ali morda še večkrat pesnica, ki je sam imel veliko veselja do petja, ki je sam mnogo pesni znal in pogosto prepeval in kterega je kak zunanji dogodek tako močno ganil, da svoje občutke, svojo žalost v pesnih tudi drugih razodeva. N. pr. če vzamejo deklici drazega k vojakom, žaluje in zdihuje po njem in iz tega nastane pesen o skriti, serčni ljubezni. Še raje se to zgodi, če pesnik

[1] Rutar je kasneje tu pripisal: Herder!
[2] Danes vemo, da je zlasti baladna epika nastala v srednjem veku, ko o nacionalni zavesti še ne moremo govoriti.
[3] Podobno ugotavljamo odsotnost kmečkih uporov v ljudski epiki.

ali pesnica nema veliko skerbi in stanovitnega opravka, kakor so n. pr. berači. In res vidimo, da ravno berači in beračice naj več in naj lepših pesni znajo. One hodijo od vasi do vasi, od sela do sela, prosijo milodarov pri radodanih Slovencih, za plačilo pa zapojejo kako lepo pesen. In domači jih pazljivo poslušajo, zapomnijo si besede in napev in ko pride večer, že doni ravno tista pesen iz gladkega gerla domače hčere. Gotovo je namreč, da so ravno ženske naj veče pospeševateljice slovenskega narodnega pesništva.

Res je pa tudi, da večidel le stari ljudje pesni skladajo. In to je tudi prav naravno, saj le oni poznajo življenje popolnoma, kakoršno je, le oni zamorejo z občutki tudi skušnje verstiti. In dasiravno pri starčekih že moči pojemajo, vendar ravno oni naj bolj narodno petje gojijo. Le starčeki znajo še nektere pesni, ktere so za mlajši rod že nekoliko ostarele, tako da ne mara več toliko za nje. Ž njimi izumerjejo torej tudi take pesni.

Ker marsikteri narodni pevec pesen le enkrat ali dvakrat sliši, zapomni si napev in zapopadek pesni, vse mu ne more v glavi ostati. Vendar jo poskuša tudi sam zapeti in ni mu treba dolgo študirati, da jo spravi vkup, čeravno v malo drugačni obliki, morda tudi v drugačni meri. Od tod prihaja, da imamo toliko varijacij in (travestij) od ravno tiste pesni. Vendar so pa vse te enake vrednosti, enake veljave in treba je torej, da se vse zapišejo. Dobro bi bilo, ko bi imeli iz vsakega kraja vse pesni, ki se ondi pojejo in šele potem bi se izbiralo in primerjalo, ktera varijacija je naj bolja, naj lepša, naj miloglasneja. Te naj lepše pesni naj bi se potem v posebni knjigi izdale, iz ktere bi ne zajemali le domači omikanci, ampak tudi narod sam. Tako bi se narodno pesništvo povzdignilo in poblažilo. Ker take pesni se ne glasijo v ušesih naroda kot neznane, ali morda celo kot tujke (kar velja o marsikteri umetni pesni), ampak kot take, ki so bile nekdaj znane, priljubljene, ktere so pa v teku časa iz spomina izginile. Njih znani glasovi bi se torej kmalu prijeli narodovega serca in njih napevi bi se zopet glasili po slovenskih logih.

To bi bilo tudi zlasti iz tega vzroka potrebno, ker bi se s tem narodov okus zopet zboljšal. Naš narod je tak, da mora peti. Če nema torej dobrih, estetičnih pesni, poje take, ki so brez kake poetične vrednosti. Tako se zatrosijo med naš krepki narod mehkužne, nič vredne pesni, zlasti po »urlaubarjih« in »ajzenponarjih«,[4] in tako se naše ljudstvo vedno bolj pokvarja, vedno bolj zgublja svoj pravi slovanski značaj. Čas je, da tudi temu zlegu vrata zapremo!

Dasiravno pa ima vsaki večí oddelek naše dežele svoje posebne pesni, vendar jih je nekoliko, ktere so po vsi Sloveniji znane. Med te spada npr. prekrasna pesen:

»Sevaj sevaj solnčice,
Solnce rumeno!«
»»Káko bom prisevalo,
Ker sem žalostno?«« itd.

Ta pesen, ktera se ne spreminja v drugem, nego v posebnostih jezika kake dežele, poje se, kader navdajajo človeka otožne misli. V takem primerljeji jo zlasti dekleta rada pojejo.

Druge take pesni, ki so povsod znane, so: pesen od »vode in vina«, od »sv. Kristine«, dalje »igrača«, »pleši, pleši černi kos,« itd.

Nekaj druzega, kar se mi v slovenskih narodnih pesnih čudnega zdi, je to, da tako rade omenjajo »špansko deželo«, »španskega kralja«.[5] Ali pomeni pri Slovencih Španija toliko kot pri Nemcih »Schlaraffenland«,[6] ali pa jim velja sploh za deveto deželo? Morda so se seznanili Slovenci s to deželo zavoljo njene cvetečnosti v vedah, omiki, kupčijstvu, obertništvu itd. Ali pa morda zavoljo slovečih iznajdeb Španjolcov v začetku novega veka? Kdo nam ve to razjasniti? Naj bi slovenski zgodovinarji ne prezerli tega, čeravno ne tako važnega vprašanja.

Zdaj pa še nekoliko, kako se narodne pesni nabirajo. Pri nabiranju slov. narodnih pesnij je mnogokrat velika težava. Narod jih prepeva večidel le zase in vpričo ptujca rad molči, kakor bi se sramoval pokazati svojo blažjo stran, svoje navdušenje za pesništvo. Težko torej napraviš koga, da ti pesen zapoje. Še le po velikim prigovarjanji se ti bo udal, zlasti če naletiš na slovensko dekle, ki svojo sramožljivost z nevednostjo, nesposobnostjo izgovarja. Še bolj čudno se pa narodnemu pevcu zdi, če vzameš popir in olovnik v roke in hočeš pesen zapisati. Ko to zapazi, ga zopet premaga nepotrebna sramežljivost in treba je novih prigovarjanj, da ti pesen izpoje.

[4] »Urlaubarji« so bili verjetno vojaki, ki so prišli na dopust, »ajzenponarji« pa železničarji.
[5] »Špansko junake« je razložil I. Grafenauer v DS 1939, 84.
[6] Schlaraffenland je nekaj podobnega naši Indiji Koromandiji.

Tudi zna le malokdo celo pesen kar naravnost iz glave povedati. Mora jo zapeti in še tedaj mu le prerado spodleti, da ne pove posameznih kitic po versti, ali pa da kako izpusti. Pa to ne sme nabiralca prezgodaj splašiti. Kader ima enkrat celo pesen na popirji, lahko sam kitice vredi. Tudi pevec hitro ve, ali je kaj izpustil, ali ne. Če se potem spomni, pove še ostalo.

Tudi je mogoče, da je kaka kitica pomanjkljiva, nepopolna, vsaj na videz. Ta nepopolnost se večidel odpravi z ponavljanjem nekterih verstic. Znano je, da slov. narodne pesni jako ljubijo ponavljanja in takoimenovane refrene.

Od druge pesni ti zna narodni pevec le nekaj kitic, nekaj verstic: zdaj začetek, zdaj sredo, zdaj zopet konec. Pa tudi ti koscl naj se marljivo pobirajo in nabirajo, ker vsaka še tako majhna stvar je zlata vredna.

VOLKSLIEDER IN NIEDERSCHRIFTEN, ABSCHRIFTEN UND STUDIEN VON SIMON RUTAR

(Zusammenfassung)

In der Einleitung zu seinem Artikel stellt der Autor dar, wie Simon Rutars Interesse von Niederschriften der einheimischen Volkslyrik zum grösseren Interesse für Volkspoesie aus ganz Slowenien erweitert wurde. Er sammelte entsprechendes Material woraus er später einige Studien über Volksliteratur, die teilweise veröffentlicht wurden, schrieb. In seinem Nachlass wurden einige unvollendeten Studien gefunden, denn nachdem Simon Rutar nach Dalmatien auswanderte, widmete er sich dem historischen und archäologischen Forschen zu.

Den Alpenvierzeilern, die voriges Jahr veröffentlicht wurden, schliessen sich noch 23 Originalniederschriften der Volkslieder aus Rutars Notizbuch aus seiner Studentenzeit an. Sie wurden bis jetzt noch nicht veröffentlicht. Es folgt eine Übersich über den Inhalt der 4 Hefte, wo Volkslieder, die Rutar von Volksliedsammlern aus ganz Slowenien abschrieb und in seinen Studien bearbeitete, zu finden sind. Rutar hat die Hefte später dem Redakteur der SNP Dr. Karel Štrekelj geschickt und jetzt befinden sie sich in Štrekeljs Nachlass. Von ungefähr 180 Liederabschriften ist ein Drittel aus Rutars Originalniederschriften. In einer kurzen Übersicht sind Rutars Studien über Volksliteratur angeführ, während seine unvollendete Studie »Einiges über slowenische Volkslider« im Ganzen veröffentlicht wurde.

Branko Marušič

ZGODOVINOPISJE O POLITIČNEM ŽIVLJENJU PRIMORSKIH SLOVENCEV V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

O političnem življenju primorskih Slovencev (Goriško—Gradiščanska, Trst z okolico, Istra) v drugi polovici 19. stoletja še ni napisana daljša študija. Med krajšimi pregledi je zlasti omeniti objave v zbornikih **Oko Trsta** (Beograd 1945) ter **Slovensko Primorje in Istra** (Beograd 1953), kjer je o obravnavanem času največ pisal F. Zwitter. Več je seveda krajših razprav in priložnostnih člankov. O razmerah v Istri v istem obdobju so mnogo več pisali hrvaški zgodovinarji, ki pa se s tamkajšnjimi Slovenci prav posebno niso ukvarjali. Italijanska historiografija se Slovencem ne posveča posebej, vključuje jih le v svoje obravnave, zlasti ob raziskovanju temeljev avstrijske državne politike na Primorskem. Namen pregleda je, da opozori — seveda kot izbor in ne kot podrobna bibliografija — na vrsto člankov, razprav, samostojnih publikacij, objav virov, bibliografskih pomagal in vsega drugega, kar more služiti pri študiju razmer, predvsem političnih, pri Slovencih na Primorskem od tedaj, ko se pri njih pojavijo prvi zametki narodnega osveščanja, pa vse do konca 19. stoletja.

Ta pregled navaja najprej nekatere posebne bibliografije. Razen splošnih slovenskih historičnih bibliografij[1] Slovenci nimamo pomagala, ki bi bilo posvečeno zgolj primorski problematiki, istrska je deloma zajeta v delih D. Šepića,[2] P. Strčića[3] in Z. Keglevića.[4] V okviru pregledov jugoslovanskega zgodovinopisja so tudi prispevki o zgodovini primorskih dežel v drugi polovici 19. stoletja.[5] V letih 1969 in 1970 je bilo pod skupnim naslovom **Poslijeratna hrvatska historiografija o Istri, Hrvatskom Primorju i Kvarnerskim otocima** objavljeno 16 različnih prispevkov v reški reviji »Dometi«.

Mnogo več je seveda doslej storila italijanska stran, ki ne podaja zgolj bibliografskih seznamov, marveč objave tudi kritično ocenjuje; ti prispevki so seveda omejeni zgolj na dela v italijanskem ali kakem drugem jeziku, dela jugoslovanskih avtorjev so izključena. Leta 1955 je izšel v Trstu zbornik **Storiografia del Risorgimento,**[6] ki seveda analizira dosežke Italijanov s posebnim poudarkom na tržaški problematiki, čeravno ni izključena iz obravnave tudi Istra. Najmarljivejši avtor

[1] Celovite bibliografije te vrste sicer ni. Po drugi svetovni vojni pa objavlja take sistematične preglede Zgodovinski časopis (poslej ZC). Za bibliografije, objavljene do leta 1971, glej O. Janša, Bibliografsko kazalo k Zgodovinskemu časopisu I—XXV (1947—1951), ZC, 26/1972, 199—200. Pregledi se nadaljujejo v ZC, 29/1975, 329—374.

[2] Hrvatski narodni preporod u Istri u našoj novijoj historiografiji. Historijski zbornik, 15/1962, 282—295.

[3] Pregled jugoslavenske historiografije 1965—1975 o Istri i Kvarnerskim otocima u XIX i u početku XX stoljeća. Istra, 19/1976, zv. 1, 73—83.
— La storiografia jugoslava sull'Istria e Isole del Quarnero (1965—1975). Atti, Centro di ricerche storiche Rovigno, 9/1978—79, 575—610.

[4] Bibliografija. Rasprave i članci o Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u časopisima i zbornicima SRH 1945—1970. Rijeka 1979.

[5] Ten years of Yugoslav historiography 1945—1965. Beograd 1955.
— Historiographie Yougoslave 1955—1965. Beograd 1965.
— The History of Yugoslavia 1965—1975. Beograd 1975.

[6] Knjiga je izšla kot tretji zvezek centra za študij zgodovine Risorgimenta tržaške univerze (op. 49). Med 21 razpravami je zlasti omeniti:
— G. Cervani, Dall'Ottocento al Novecento. La storia di Trieste nella storiografia (67—104).

takih raziskav je nedvomno G. Cervani, ki je doslej ocenjeval historiografijo o letu 1848 v Trstu[7], goriško italijansko historiografijo[8], ocenjeval nekatera starejša dela o Trstu in njih pisce.[9] Ob Cervaniju navajamo še F. Suadija[10] in E. Apiha[11] iz vrste starejših ter G. Negrellija[12] in F. Salimbenija[13] iz vrste mlajših zgodovinarjev. Posebej še omenimo Cervanijev prispevek v ediciji **Bibliografia dell'età del Risorgimento.**[14] Italijanske dosežke so prikazali tudi hrvatski zgodovinarji.[15] Med posebnimi bibliografskimi pomagali je še omeniti bibliografijo o iredentizmu v primorskih deželah,[16] bibliografijo cerkvene zgodovine,[17] starejšo istrsko bibliografijo,[18] tržaško bibliografijo, ki jo objavlja »Archeografo Triestino«,[19] goriško-furlansko bibliografijo, ki izhaja v »Studi Goriziani«,[20] nadalje bibliografska kazala k posameznim revijam in bibliografske sezname, ki jih vsebujejo nekatere publikacije. Tem italijanskim prispevkom moramo dodati še nekatere slovenske posebne bibliografije, ki so osredotočene predvsem na problematiko zahodnih slovenskih etničnih meja. Take preglede so napisali F. Zwitter,[21] A. Rejec[22] in B. Marušič.[23]

— G. Pegnini, La storiografia del giornalismo triestino dell'800 (155—162).
— F. Suadi, Storiografia del 1848—49 a Trieste (199—203).
— G. Cervani, Dal Guarantotto all'Irredentismo (Lineamenti bibliografici) (205—219).
— G. Quarantotti, Bibliografia essenziale dell'Irredentismo giuliano (1867—1915). (221—229).
— G. Schiffrer, L'Irredentismo adriatico di Angelo Vivante nel quadro della storiografia austrofila (231—237).

[7] Poleg citiranega (op. 6) še: Il quarantotto-quarantanove ed il Risorgimento triestino. Rassegna storica del Risorgimento (poslej RSR), 37/1950, 103—106.

[8] Lineamenti di storiografia risorgimentale e Goriziana. V: Gorizia nel Risorgimento, Gorizia 1961, 7—42. Ponatis drugega dela tega članka: Appunti per una moderna storiografia risorgimentale isontina. Studi Goriziani 29, 1961/1, 9—25.

[9] Il sentimento politico nazionale e gli studi di storia a Trieste nell'epoca dell'irredentismo. »L'archeografo Triestino«. RSR, 38/1951, 317—331.
— Introduzione all'edizione 1972. V: P. Kandler, Storia del consiglio dei patrizi di Trieste dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti. Trieste 1972, IX—LX.
— Nazionalità e stato di diritto per Trieste nel pensiero di Pietro Kandler. Udine 1975.
— La »Storia di Trieste« di Attilio Tamaro. Genesi e motivazioni di una storia. V: A. Tamaro, Storia di Trieste. Trieste 1976,[2] vol. I, VII—XLI.
— La storia d'Italia ed il concetto del confine orientale nel pensiero di Fabio Cusin. V: F. Cusin, Confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo. Trieste 1977,[2] VII—LI.

[10] Poleg citiranega (op. 6) še:
— Il Biennio 1848—9 nella Venezia Giulia e nella Dalmazia alla luce di nuovi studi. RSR, 37/1950, 481—7.
— Bibliografia sul quarantotto triestino e giuliano. V: Atti e memorie del XXVII Congresso, Istituto per la storia del Risorgimento italiano.

[11] Gli studi su avvenimenti del 1848 a Trieste. V: Problemi del Risorgimento Triestino, Trieste 1953, 143—150. Oceno dela zgodovinarja C. Schiffrerja je E. Apih podal v uvodu ponatisa Schiffrerjeve knjige Le origini dell'irredentismo triestino (1813—1850), Udine 1978,[2] 5—32 (glej op. 51) in v reviji Il Ponte (36/1980, št. 6, 649—657) pod naslovom Il professor Salvemini visto da un allievo triestino.

[12] Comune e Impero negli storici della Trieste asburgica. Milano 1968.

[13] Poleg številnih recenzij še razprave:
— Per una storia sociale dell'irredentismo italiano a proposito di un libro recente. Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria (poslej AeM), n. s., 24/1976, 211—227.
— Storiografia triestina. AeM, n. s., 25/1977, 415—442.
— I cattolici nel Litorale Austriaco e il movimento cattolico europeo tra ottocento e novecento. V: I cattolici isontini nel XX secolo, Gorizia 1981, 13—28.
— Nuove prospettive della storia locale: fonti, metodi, problemi. Il caso Giuliano. Quaderni Giuliani di storia, 2/1981, št. 2, 7—39 (tudi l. c. 3/1982, št. 2, str. 117—131).

[14] I, Firenze 1971, 744—758. Prav tam je objavljena ozemeljsko bolj široko zasnovana bibliografija A. Tamborre (L'Europa orientale, 473—510).
Poleg tega še G. Cervani, Appunti per una storia della storiografia triestina. Annali Triestini, 19/1949, s. 1, 67—73.

[15] B. Lukić, Neka mišljenja o talijanskoj građanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri. Jadranski zbornik, 1/1956, 157—187.
M. Bertoša, Prolegomena za sintezu. V: Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978, 11—29.

[16] G. Quarantotto (op. 6).

[17] P. Zovatto — P. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria. Roma 1978.

[18] C. Combi, Saggio di bibliografia istriana. (1863 — Ponatis, Bologna 1967). Sem bi lahko prišteli še G. Valentinellija, Bibliografia del Friuli. Venezia 1861 (ponatis, Bologna 1969).

[19] Pod naslovom Bollettino bibliografico regionale per l'anno . . . je pričela izhajati z letnikom 18—9/1952—3 (avtor S. Pesante); izhaja še sedaj. Leta 1948 je pričela Narodna in študijska knjižnica v Trstu izdajati Tržaško bibliografijo, izšla je le dvakrat (1948, 1951) za obdobje od maja 1945 do decembra 1949.

[20] Pod naslovom Segnalatore delle pubblicazioni recenti d'interesse regionale acquisite dalla Biblioteca Civica di Gorizia pričela izhajati s številko 35, 1984/1 (urednik G. Manzini).

[21] Bibliografija Julijske krajine in Trsta 1942—1947. ZČ, 2—3/1948—9, 259—325.

[22] Bibliografija o primorskem problemu. ZČ, 5/1951, 506—512 (s sodelovanjem L. Čermelja).
— Bibliografija o problemih obmejnih pokrajin ob jugoslovansko italijanski meji 1951—8. Ljubljana 1959 (cikl.).

[23] Bibliografija o problemih pokrajin ob zahodni meji SFRJ (1951—1962). Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja, 4—5/1966, 315—368 (objavljen prvi del do vključno leta 1955).

S tem seveda navajanje bibliografskih pomagal še ni končano, saj je teh, čeravno ne upoštevajo zgolj zgodovinske tvarine, še nekaj.

Za iskanje časopisnih virov in sodobnega tiska si moremo pomagati s posebnimi bibliografijami. Poleg osrednjih slovenskih bibliografij (J. Šlebinger) nam za Primorsko služita predvsem bibliografija slovenskega tiska na Primorskem P. Plesničarja[24] ter bibliografija periodičnih izdaj M. Šalamunove.[25] Bibliografsko je popisan tudi tržaški periodični tisk,[26] svojevrstna bibliografija je tudi obsežna knjiga S. Monti-Orel,[27] ki pa navaja le periodiko (v Trstu) med leti 1863—1902.

Celota različnih virov — tesneje povezanih z dogajanji pri Slovencih — ni bila objavljena, objavljeno je le nekaj tega gradiva. Vendar je oblika objav zelo neenotna ter jo v večji meri spremljajo obširni komentarji ali pa celo razprave. V ponatisu in z ustreznimi spremnimi besedili je izšel prvi slovenski (hrvatski) list v Trstu — »Slavjanski rodoljub« (1849),[28] objavljenih je bilo tudi nekaj virov za zgodovino taborov na Primorskem,[29] nekaj iz korespondenčnega gradiva in osebnih arhivov[30] ter drobcev arhivskega gradiva.[31]

Malo je tudi osebnih spominov. Svojevrstne spomine sta napisala Andrej Marušič (**Moja doba in podoba,** Gorica 1898) ter Josip Godina **Življenje Josipa Godine Verdelskega,** Trst 1879). Spomine na dr. Karla Lavriča je objavil F. Oblak (**Doktor Karol Lavrič in njegova doba,** Gorica 1906). O Lavriču je vrsto spominov priobčila tudi posebna številka goriškega lista »Soča« (1. 11. 1906). Spomini Andreja Gabrščka so bili v obliki časopisnih člankov nekajkrat objavljeni (npr. Soča, 10. 4. 1896, št. 15); v knjigi pa so dobili njegovi Goriški Slovenci (1—2, Ljubljana 1932—34) posebno obliko, saj se je Gabršček pri pisanju te svoje zajetne knjige posluževal tudi in predvsem časopisnih virov. Gabršček je posvečena dvojna številka »Goriškega knjižničarja« (2/1964, št. 1—2). Na tem mestu lahko omenimo, da nam biografske podatke o udeležencih dogajanj obravnavanega obdobja daje poleg **Slovenskega biografskega leksikona** še **Primorski slovenski biografski leksikon** (1. knjiga — 7 zvezkov, A—J, Gorica 1974—81; 2. knjiga — 1 zvezek, K, Gorica 1982). Nobenega dvoma ni, da je najbolj izrazita knjiga spominov dr. Henrika Tume **Iz mojega življenja** (Ljubljana 1937, spremna beseda D. Kermavner), ki je na Primorskem živel neprekinjeno od konca osemdesetih let 19. stoletja do leta 1924. Tumi je posvečen zbornik predavanj **Slovenski in italijanski socialisti na Primorskem 1900 — 1918** (Ljubljana — Trst 1979).

Pri Italijanih je takih objav več, čeprav tudi pri njih doslej še ni prišlo do sistematičnega dela. Iz obsežnega seznama naj omenimo le nekaj najvažnejših publikacij. Tako so bili objavljeni regesti dokumentov iz pazinskega arhiva za leta

[24] Narod naš dokaze hrani. Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918. Ljubljana 1940.

[25] Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis. V: Študijska knjižnica v Kopru 1951—1961. Koper 1961, 25—111.

[26] C. Pagnini, I giornali di Trieste dalle origini al 1959. Milano 1960.

[27] I giornali Triestini dal 1863 al 1902. Trieste 1976.

[28] Slavjanski rodoljub. Mesečni časopis na svitlobo dan od Slavjanskega društva v Terstu. Faksimile vseh šestih številk iz leta 1849. Trst 1971 (glej op. 95).

[29] 25-godišnjica tabora u Dolini 1878—1903. Trst 1903.
— Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868. Gorica 1868 (reprint Nova Gorica 1968).
— Briški tabor 24. aprila 1869, četrti slovenski tabor. V: Ne vdajmo se! Ob stoletnici briškega tabora 1869—1969. Dobrovo v Brdih 1969, 5—29.

[30] S. Rutar, Dnevnik 1869—1874, Trst—Nova Gorica 1972.
— B. Marušič, Iz korespondence Stefana Široka. JKol 1973 183—193.
— B. Marušič, Osem neobjavljenih pisem Ernesta Klavžarja Franu Levcu. Jadranski koledar (poslej JKol) 1975, 199—205 (dodatek v JKol 1976, 234—5).
— F. Bernik, Pisma Frana Levca. 1—3, Ljubljana 1967, 1971, 1973.
— D. Lončar, Iz politične korespondence dr. Janeza Bleiweisa. Naši zapiski 6/1909, 10—5, 34—7, 67—73, 108—112, 131—5, 201—4, 7/1910, 24—37, 75—83, 102—6, 140—3.

[31] Na primer: B. Marušič, Poskus ustanovitve telovadnega društva »Južni Sokol« v Trstu (1869). JKol 1981, 221—225.

1810—1860, gradivo se nanaša na razmere v Istri.[32] Za iredentistične potrebe je F. Salata priredil obsežen kodeks dokumentov,[33] ki naj dokazujejo pravico Italije do primorskih dežel ob severnovzhodnih obalah Jadrana. Objavljeno je bilo tudi gradivo o dogodkih leta 1848, vendar prirejeno za italijansko stran.[34] Pri objavi korespondenčnega gradiva, zapiskov, dnevnikov in podobnega so bili zlasti marljivi italijanski istrski zgodovinarji. Tako je zelo pomembna avtobiografija zgodovinarja Carla de Franceschija,[35] dalje objava avtobiografije in pisem iz dunajskega parlamenta istrskega poslanca A. Madonizze,[36] P. Valussija,[37] veliko je objav epistolarjev.[38] Več takih objav so priredili tudi hrvatski zgodovinarji v Istri. Poleg korespondence nekaterih vodilnih istrskih Hrvatov[39] omenimo vire v zvezi s pojavom hrvatskega tiska v Istri,[40] vire, ki se nanašajo na tabor pri Kastvu[41] in vire o delovanju slovanskih poslancev v deželnem zboru.[42] Važni so tudi spomini državnega uradnika na Primorskem A. Lasciaca **Errinerungen aus meiner Beamtencarrière in Österreich in den Jahren 1881—1918** (Trieste 1939). Na tem mestu more veljati primerna pozornost tudi opozorilom na hranilišča neobjavljenega gradiva. Poleg splošnih inventarjev arhivskih ustanov[43] so bila objavljena tudi opozorila na posamezne fonde[44] ali pa na zapuščine posameznikov.[45]

K virom prištevamo tudi tiskane objave oblastnih organov, se pravi zakone, odloke, različne zapisnike, poročila osrednjih državnih organov (in njihovih ustanov) ter organov na deželni, okrajni in občinski ravni. Tovrstnega gradiva osrednjih državnih organizmov ne bomo posebej omenjali. Za Avstrijsko Primorje pa ome-

[32] S. Mitis, Alcuni documenti dell'Archivio Capitanale di Pisino (1810—1860). AeM, 31/1919, 135—166; 32/1920, 33—90; 33/1921, 87—144; 34/1922, 1—130; 35/1923, 261—294; 37/1925, 3—72.
[33] Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria. Documenti. Roma 1915.
[34] G. Stefani, Documenti e appunti sul Quarantotto triestino. V: La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848—1849, 1, Udine 1949, 35—261
— R. M. Cossar, Riflessi goriziani della rivoluzione del 1848. Ib., 2, 287—336.
— G. Quarantotti, L'Istria nel 1848 alla luce di nuove testimonianze. Ib., 337—459.
[35] Memorie autobiografiche. Archeografo Triestino (poslej AT), s. 3, 12/1925—6, 9—304 (objavljeno v podatkih tudi bogato arhivsko gradivo).
[36] Di me e dè fatti miei (1806—1870) .Trieste 1951.
— Lettere dalla constituente austriaca del 1848—9. Venezia 1966.
[37] Dalla memoria d'un vecchio giornalista dell'epoca del Risorgimento. Udine 1967 (ponatis podlistka iz Giornale di Udine, 1884).
[38] Na primer: C. de Franceschi, Pietro Kandler nelle sue lettere confidenziali al marchese Gian Paolo Polesini. La porta orientale (poslej LPO), 19/1949, 147—157.
— G. Quarantotti, Epistolario di Carlo Combi. AeM, n.s., 7—8/1960.
— G. Cervani, Undici lettere del conservatore imperiale Pietro Kandler alla municipalità di Rovigno (1868—1869). Atti. Centro di ricerche storiche Rovigno, 3/1972, 35—54.
[39] Na primer: P. Strčić, Dopisovanje Dinko Vitezić—Josip Juraj Strossmeyer (1874—1904). Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 14/1969, 170—204.
— M. Bertoša, Pisma Jakova Volčića Kazimiru Jelušiću (1876—1888). Ib., 285—296.
— Id., Jakov Volčić i njegova prepiska s kulturnim radnicima u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX stoljeća. Historijski zbornik, 23—24/1970—1971, 325—346.
[40] P. Strčić, Inicijative i pripreme za pokretanje hrvatskog lista za Istru u XIX stolj., Jadranski zbornik, 7/1969, 509—530.
— Id., Stogodišnjica kalendara »Istran«, Jurina i Franina za 1969. 31—51.
[41] P. Strčić, Prvi hrvatski tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka (Rubeši u Kastavštini, 1871). Rijeka 1971.
[42] V. Bratulić, Zapisci sjednica »Hrvatskog-slovenskog kluba« zastupnika u istarskom saboru (1884—1901). Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 11—2/1966—7, 121—199.
[43] Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965.
— F. Perroni, Inventario generale delle carte conservate nel R. Archivio di Trieste e nelle sezione d'archivio di Stato di Fiume con note storico-archivistiche. Trieste 1933.
— J. Jelinčić — L. Radaljac, Pregled arhivskih fondova i zbirki u Historijskom arhivu Pazin. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 23, 1980, 65—101.
— N. Crnković — M. Hinić — I. Krota — I. Zurak, Arhivski fondovi i zbirke u Historijskom arhivu Rijeka. Ib., 103—196.
— S. Pahor, Pregled arhivov na Tržaškem. Arhivi, 1, 1978, 21—3.
[44] Katalog rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. (1—6), Ljubljana 1975—80.
— V. Bezek, Analitični inventar fonda občine Izola. 1—2, Koper 1977/79.
— Pregled in vsebina gradiva za zgodovino Istre, Gorskega Kotarja, Hrvatskega Primorja in Kvarnerskih otokov, ki ga hranijo različne ustanove v Jugoslaviji in v tujini, je prinesel Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 23, 1980, 199—310. Ista publikacija (19/1974, 443—492) je objavila tudi podoben pregled nahajališč arhivskega gradiva za novejšo zgodovino Istre, le z enim dodatkom je bil ta pregled nato objavljen tudi v Pazinskem memorialu (5/1976, 167—237).
— M. Debeljuh, Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci u Puli. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 16/1971, 293—351, 17/1972, 297—371, 18/1973, 20/1975—6, 167—230, 21/1977, 281—309.
[45] I. Beuc, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. Arhivski vjesnik 3, 1960, 233—278.

nimo s področja zakonodaje najprej uradni list »Deželni zakonik in vladni list za Terst, neposredno cesarstvino mesto in za Primorsko«, ki je kot dvojezičen (še nemško besedilo) začel izhajati leta 1851. Leta 1853 mu je sledil »Deželni vladni list« in od 1860 dalje »Ukazi deželnih oblastnij«, med leti 1863 in 1918 pa je izhajal »Zakonik in ukazni list (ukaznik)«. Vsi ti listi so izhajali dvojezično ali pa v štirih jezikovnih inačicah (nemščina, slovenščina, italijanščina in hrvaščina). Za Goriško-Gradiščansko je več deželnih in državnih zakonov pripravil v posebnih izdajah Ernest Klavžar (1876, 1891, 1892, 1894, 1896), več je podobnih izdaj za Trst in Istro. Vsi trije deželni zbori na Primorskem so izdajali tudi svoje tiskane zapisnike, tako istrski svoje »Atti della Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo« (leta 1897 je izšlo kazalo gradiva, ki ga je zbor obravnaval med leti 1861—1895), tržaški »Verbali della Dieta provinciale di Trieste« (posebej so izhajali zapisniki mestnega sveta, ko je deželni zbor deloval v tem svojstvu) in goriški kot »Pertrattazioni della ... tornata della Dieta provinciale della Contea principesca di Gorizia e Gradisca« (prva dva letnika — 1861, 1863 — tudi v slovenščini). Posebej so izhajala poročila o delovanju deželnih zborov vseh treh dežel zapisniki o delovanju mestnih svetov. V navedeni sklop izdaj — njih natančnejši popis bi bil preobširen tudi zavoljo tega, ker so iste izdaje velikokrat izhajale pod spremenjenimi naslovi — sodijo tudi šematizmi cerkvenih in upravnih organov, pravila društev, organizacij, tiskana poročila o njih delovanju in podobno.

Če se sedaj povrnemo k navajanju historiografskih del, ki smo jih začeli omenjati v začetnem odstavku tega pregleda, nam ne bo lahko razvrstiti vsega objavljenega po neki vrednostni lestvici, saj je gradivo zelo različno in njegov obseg ni vselej merilo kakovosti.

Pregled del, ki bolj celostno obravnavajo primorske razmere v drugi polovici 19. stoletja, začenjamo s knjigo A. Vivanteja **Irredentismo adriatico.**[46] Doslej je izšla že v treh izdajah (1912, 1945, 1954 z uvodom) pa tudi v francoskem in slovenskemu prevodu.[47] V okvir takih pregledov sodi tudi Sestanova knjiga **La Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale** (dve izdaji: 1946, 1965). Zelo obširen je zgodovinski uvod v knjigi D. de Castra **Il problema di Trieste** (I—II, Trieste 1981). Takim delom se pridružujejo prispevki, ki obravnavajo krajši časovni razpon kot G. Stefanija **Cavour e la Venezia Giulia** (Firenze 1955), C. Schiffrerja **La Venezia Giulia nell'età del Risorgimento** (Udine 1965), ki je popravljeni ponatis nekaterih že objavljenih člankov, ali pa na podoben način zasnovana knjiga G. Cervanija **La borghesia triestina nell'età del Risorgimento. Figure e problemi** (Udine 1969). Poleg takih samostojnih avtorskih tiskov obstoje tudi zborniki. Med temi je najobsežnejši v treh knjigah **La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848—1849** (Udine 1949).[48] Veliko koristnega gradiva prinašajo

[46] Knjiga je vzbudila historiografske ocene. Primerjaj članke C. Schiffrerja (op. 6) in D. Šepića, Angelo Vivante i talijanski iredentizam na Jadranu. Zbornik historijskog instituta JA. 5, 1963, 89—105.
— C. Schiffrer, Il suicidio di Angelo Vivante. Trieste 2/1955, št. 20, 21—2.
— G. Quarantotti, Storiografia triestina del Risorgimento. Il caso Vivante. AeM, 54/1952, 212—6.
— V slovenščini povzema A. Budal (Razgledi, 1947, št. 3—4) članek o Vivanteju izpod peresa I. Mihovilovića v zagrebški Republiki (1946, št. 9—10).
[47] L'irredentisme adriatique. Geneve 1917; Pdk, 1949, št. 113—214.
Izvlečki iz knjige so izšli tudi v angleščini (Ljubljana 1945) in v ruščini (Ljubljana 1945).
[48] Iz vsebine prvega zvezka je poleg že omenjenega (op. 34) navesti:
— A. Gentile, La preparazione spirituale del 1848 (7—34).
— C. de Franceschi, Il Movimento nazionale a Trieste nel 1848 e la Società del Triestini (263—315).
— O. de Incontrera, La guardia Nazionale triestina (315—533).
— E. Chersi, Trieste e il parlamento di Francoforte (535—603).
Iz vsebine drugega zvezka je poleg že omenjenega (op. 33) navesti:
— G. Gratton, Il problema scolastico a Trieste e le origini della questione universitaria nel 1848 (105—129).
— C. Pagnini, La stampa triestina nel 1848 (131—202).
— A. Venezia, Il '48 nel Friuli orientale (217—283).
Tretja knjiga ne prinaša gradiva, ki bi bilo v tesni zvezi z našo obravnavo.

tudi trije zborniki Centra za študij zgodovine Risorgimenta na tržaški univerzi,[49] ki čeravno segajo s svojo vsebino v daljše zgodovinsko razdobje (od srednjega veka dalje), pa je pretežni del vsebine osredotočen le na 19. in na začetek 20. stoletja. Nekako nadaljevanje tem trem knjigam predstavljata zbornika **Italia del Risorgimento e mondo danubiano-balcanico** (Udine 1958)[50] in **La crisi dell'impero austriaco dopo Villafranca** (Trieste 1961).[51] Nekatere knjige so posvečene problematiki iredentizma. Poleg omenjenih je treba navesti vsaj nekaj temeljnih del iz množice propagandnega, memoarskega, esejističnega in publicističnega gradiva.[52] M. Alberti[53] je bil med prvimi, ki se je kritično lotil tega problema. C. Schiffrerjeva knjiga o izvorih tržaškega iredentizma je mnogo več kot sam naslov daje slutiti.[54] Mednarodno pravno plat iredentizma oziroma avstrijsko-italijanske odnose obravnava A. Sandonà v zbirki virov.[55] V zadnjem času sta se posvečala iredentizmu R. Monteleone[56] in G. Sabbatucci,[57] tržaški in istrski zgodovinarji pa so intenzivno proučevali tudi delovanje tako imenovanih »julijskih« emigrantov zlasti po letu 1860 v Italiji.[58]

Zanimanje historiografije vzbuja Trst s svojo zelo pestro problematiko, pa naj je to vprašanje tržaškega municipalizma, naj so to temeljna gospodarska vprašanja ali pa delavsko gibanje. Najpomembnejši pisci in raziskovalci tržaške zgodovine druge polovice 19. stoletja so Salveminijev učenec C. Schiffrer (op. 11), katerega delež smo že deloma omenili,[59] plodovit pisec je tudi že omenjeni G.

[49] Vsebino tretjega zbornika smo že omenili (op. 6). Prvi je izšel pod naslovom Scritti in onore di Camillo de Franceschi (Trieste 1951). Iz njegove vsebine navajamo razpravo G. Cervanija, Intorno al cosmopolitismo triestino: le memorie di Giovanni Guglielmo Sartorio, 237—252.
— Drugi zvezek ima naslov Problemi del Risorgimento Triestino (Trieste 1953). Iz vsebine:
— G. Cervani, L'Economia triestina e il Canale di Suez nelle lettere del Barone Pasquale Revoltella (19—53).
— Id., Aspetti della cultura triestina verso la metà dell'800. Il pensiero politico di Alessandro Mauroner (185—257).
— G. Stefani, L'Austria e il giornalismo triestino dopo Villafranca (151—183).
Razpravo E. Apiha smo omenili v opombi 11.
[50] Iz vsebine: C. Pagnini, L'opposizione alle riforme costituzionali del 1860—1861 (93—123).
— R. Blaas, Il barone Buger, luogotenente a Trieste (137—170).
— G. Gaeta, Politica giornalistica austriaca a Trieste e in altre provincie italiane (1859—1960) (171—177).
— E. Apih, Appunti sulle origini del liberalismo triestino (179—191).
— A. Tamborra, Trieste e i suoi traffici con i porti della penisola dopo l'unità secondo i rapporti dei consoli italiani (193—200).
— N. Salvi, La crisi di trasformazione dell'emporio di Trieste in porto di transito (1856—1965) (201—265).
— G. Quarantotti, L'Istria per l'unione al Veneto (ricordi del 1859) (267—273).
[51] Iz vsebine: A. Tamborra, L'Europa danubiano-balcanica e l'Italia nel Risorgimento: la »porta« di Trieste (7—24).
— E. Apih, La società triestina tra il 1815 ed il 1848 (25—38).
— G. Gaeta, In che modo Trieste possa considerarsi porta orientale d'Italia (85—94).
— C. Schiffrer, La »porta« di Trieste e la funzione della lingua italiana (127—137).
— G. Stefani, L'Adriatico nelle guerre del Risorgimento (139—155).
[52] E. Melchiorri, La lotta per l'italianità delle terre irredente (1797—1918). Firenze 1918.
— L. Veronese, Ricordi d'irredentismo. Trieste 1929.
— L. Veronese, Vicende e figure dell'irredentismo giuliano. Trieste 1938.
— F. Pagnacco, Il Dramma di Trieste nell'urto fra Italia e Slavia. Trieste 1957.
— C. L. Bozzi, Memorie e cronache del Friuli orientale (1890—1920). Udine 1971.
— G. Stuparich, Trieste nei miei ricordi. Milano 1948.
— R. Baroni, Trieste exit. Trieste 1979.
[53] L'Irredentismo senza romanticismi. Trieste 1936.
[54] Le origini dell'irredentismo triestino (1813—1860). Udine 1937 (glej op. 11).
[55] L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache. 1—3, Bologna 1932, 1938.
— Id., Il movimento irredentistico nel regno. Le associazioni irredentistiche e la loro attività. LPO, 8/1938, 1—22.
[56] La politica dei fuorusciti irredenti in Italia nella guerra mondiale. Udine 1972 (glej op. 13).
— Irredentismo. V: Il mondo contemporaneo. Storia d'Italia, 2, Firenze 1978, 573—583.
[57] Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia. Storia contemporanea 1970, št. 4, 1971, št. 1.
[58] Na primer: S. Cella, Lettere dei Luciani ad Alberto Cavaletto (per la storia dell'emigrazione politica giuliana). LPO 26/1956, 28—98.
— Id., I rapporti tra irredenti giuliani ed il clero cattolico. Atti del XXXIII congresso di storia del Risorgimento italiano. Roma 1958, 75—81.
— Id., Alcuni documenti dell'Emigrazione politica giuliana (nel centenario del 1866). AeM, n. s. 15/1967, 149—167. Glej op. 68, 69.
— B. Coceani, Milano centrale segreta dell'irredentismo. Milano 1972.
[59] Poleg omenjenega (op. 6, 46, 51, 54) še: La Venezia Giulia. Roma 1946.
— Sguardo storico sui rapporti fra italiani e Slavi nella Venezia Giulia. Trieste 1946.
— L'attesa di Trieste. V: Atti del XLIV Congresso di storia del Risorgimento italiano, Roma 1970, 19—52.

Cervani,[60] s svojevrstnimi raziskavami se mu pridružuje E. Apih.[61] Dela G. Negrellija[62] so ubrana v smeri revizije preveč nacionalističnih pogledov. Podobno velja za dela nekaterih mlajših zgodovinarjev kot A. Agnellija,[63] ki je v svojo razpravo o »mitteleuropski« koncepciji seveda vključeval tudi tržaške prilike. F. Maseratti[64] je poleg G. Piemonteseja[65] edini raziskovalec zgodovine tržaškega delavskega gibanja. Njima se je v zadnjem času pridružila vrsta mladih zgodovinarjev kot M. Cattaruzza,[66] S. Benvenuti[67] in drugi.[68] Cerkvene razmere obravnavata G. P. Valdevit[69] in P. Zovatto.[70] Kot povedano, mnoga od omenjenih del prelamljajo z nacionalistično tradicijo tržaškega zgodovinopisja, ki je imelo svojega najvidnejšega predstavnika v A. Tamaru.[71] Njemu so bili blizu tudi G. Stefani[72] in G. Gaeta,[73] C. Pagnini[74] in drugi,[75] prav tako pa tudi vrsta istrskih italijanskih zgodovinarjev. Pravzaprav se

[60] Poleg omenjenega (op. 6, 7, 8, 9, 14, 38, 49) še: La borghesia triestina nell'età del Risorgimento. Figure e problemi. Udine 1969 (ponatis avtorjevih razprav, ki jih omenja op. 49).
— Il Litorale austriaco dal settecento alla »Costituzione di dicembre« del 1867. Udine 1979.
— (skupaj z N. Salvi), L'irredentismo. V: Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia, 3/1, 299—324.
[61] Poleg citiranih (op. 11, 50, 51) še: Una città sul mare. V: L'onda di Trieste. Firenze 1968.
— La funzione emporiale di Trieste; sintesi storica. V: La comunità Economica Europea e i Paesi dell'Est. 1967, 253—273.
— Sui rapporti tra Istria e Friuli nell'età moderna. Atti, Centro di ricerche storiche Rovigno, 5/1974, 129—138.
— Breve storia di Trieste. La Bora, 3/1979, št. 1, 2, 4, 7, 8; 4/1980, št. 4.
[62] Alle origini del municipalismo triestino. Clio, 4/1968,5—39.
— Dal municipalismo all'irredentismo: Appunti per una storia dell'idea autonomistica a Trieste. RSR, 57/1970, 347—416. V nekoliko spremenjeni obliki je razprava izšla samostojno: Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nell'autonomia della Trieste asburgica. Udine 1978.
— Trieste: dal piccolo mondo patrizio alla città borghese. V: Enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia, 3/1, 257—274.
— Una rivista borghese nell'Austria metternichiana. RSR, 65/1978, 270—285.
— Italijansko-slovenski odnosi na razpotju: Trst, 13. julija 1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 21/1981, 89—99.
[63] Una storia di confine. V: Quassù Trieste. Bologna 1968, 43—66.
— La genesi dell'idea di Mitteleuropa. Milano 1971, 1973.[2]
— Storia dei movimenti politici. V: Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia, 3/2, 589—708.
— Trieste tra Austria e Italia. Il Veltro (Roma), 21/1977, št. 5—6, 525—530.
[64] Il movimento operaio a Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale. Milano 1973.
— Gli anarchici a Trieste durante il dominio asburgico. Milano 1977.
[65] Il movimento operaio a Trieste. Udine 1961.
[66] (Skupaj z G. Zamboni), Trieste nella »Spätgründerzeit«. Il controllo sulla forza lavoro nella fase del decollo economico. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale nel Friuli-Venezia Giulia, 1975, št. 3, 5—13.
— L'emigrazione di forza-lavoro verso Trieste dalla metà del XIX secolo alla prima guerra mondiale. Movimento operaio e socialista, 1/1978.
— La formazione del proletariato urbano. Torino 1979.
— Italiani e Sloveni nell'ultimo scorcio della Trieste asburgica. Qualestoria, 6/1978, št. 2, 5—13 (spremenjeni ponatis članka v: Storia regionale contemporanea. Guida alla ricerca, Udine 1979, 313—333).
[67] Proletariato sloveno e capitale triestino: 1890—1914. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale nel Friuli-Venezia Giulia, 1974, št. 2, 12—9.
— La classe operaia. V: Storia regionale contemporanea. Guida alla ricerca, Udine 1979, 273—311.
[68] D. De Rosa, Sviluppo della città e movimento operaio tra il fine dell'Ottocento e il principio del Novecento a Trieste. Trieste 1979.
[69] Liturgia slava e questione nazionale tra Ottocento e Novecento. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale nel Friuli-Venezia Giulia, 2/1974, št. 2, 30—4.
— Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850—1919). Udine 1979.
[70] Cattolicesimo a Trieste (Appunti). Trieste 1980.
[71] Njegova poglavitna dela so: L'Adriatico golfo d'Italia. L'italianità di Trieste. Milano 1915.
— Italiani e Slavi nell'Adriatico. Roma 1915.
— La Vénétie Julienne et la Dalmatie. Historie de la nation italienne sur ses frontières orientales. I—III, Roma 1918—1919.
— Storia di Trieste. 1—2, Roma 1924.
— Trieste. Trieste 1930.
— Trieste. Storia di una città e di una fede. Milano 1946.
[72] Poleg citiranega (op. 34, 49, 51) še: Trieste e l'Austria dopo la restaurazione. Dai carteggi riservati della polizia imperiale. AT, 42—43/1940—1941.
— Il centenario delle Assicurazioni Generali. Trieste 1931.
— Il Lloyd Triestino. Trieste 1938.
— La Marmora e Ricasoli di fronte al problema del confine orientale. LPO 23/1953, 334—345, 409—429.
Oceno Stefanijevega dela je napisal A. Šeri v AT, s. 4, 41/1981, 69—150.
[73] Poleg citiranega (op. 50, 51, vendar v izboru) še: Panorama del giornalismo triestino durante la rivoluzione del 1848. LPO, 18/1948, 74—84, 259—264, 323—328.
— »Il Giornale Triestino« nel quadro della stampa triestina del 1848—9. V: Annali Triestini, 14/1943 (ser. 2, vol. 5), 19—56.
[74] Atteggiamenti di Pacifico Valussi e di Francesco Dall'Ongaro nel 1848. LPO, 18/1948, 62—7.
— (skupaj z M. Cecovini), I cento anni della Società Ginnastica triestina. Trieste 1963.
[75] G. Saraval, I deputati triestini al parlamento di Vienna dal 1848 al 1873. LPO 6/1936, 280—303 (nadaljevanje za čas 1873—77: LPO 8/1938, 221—241).

zanimanje izrazito tržaških zgodovinarjev širi tudi na istrske razmere, mnogo manj na goriške. Posebno mesto pripada tudi tržaškemu zgodovinarju F. Cusinu.[74]

Najplodovitejši predstavniki istrskega nacionalističnega zgodovinopisja so B. Benussi,[75] G. Quarantotto (Quarantotti),[76] Camillo de Franceschi.[77] Goriško-Gradiščanska ima med tremi deželami Primorja še najbolj skromno obdelano zgodovino 19. stoletja tja do prve svetovne vojne. Poleg plodovitega in nacionalistično usmerjenega R. M. Cossarja[78] je še največ pisal podobno usmerjeni C. L. Bozzi,[81] pozornost mora veljati tudi zborniku **Gorizia nel Risorgimento.**[82] S posameznimi razpravami so v goriško zgodovino 19. stoletja posegli tudi drugi pisci, vendar bolj priložnostno kot pa v obliki nekega trajnega delovanja.[83] Še najbolj je obdelano na političnem polju katoliško gibanje,[84] tu so prispevali veliko N. Agostinetti,[85] G. Demelo[86] in C. Medeot.[87]

— E. Chersi, Tre documenti del 1860. Prodromi di riforme costituzionali avvertiti a Trieste. LPO 21/1951, 78—95.
— A. Rapozzi, Revoltella e Burger nel 1859. AT n. s. 4, 27—8/1965—6, 463—557.
— A. de Bersa, Il consiglio decennale. Appunti di storia municipale triestina. 1—2, Trieste 1887—9.
— A. Gentile, Arrigo e Attilio Hortis e il liberalismo triestino. V: Atti del XXXI congresso di storia del risorgimento italiano, Roma 1956, 119—124.
K navedeni razpravi G. Saravala bi dodali U. Corsinija, Deputati della terre italiane al parlamenti viennesi. Archivio Veneto, s. 5, 97/1972, 151—226.

[74] Appunti alla storia di Trieste. Trieste 1930.
— Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo. Trieste 1952.
Glej oceno G. Cervanija Cusinovega dela (op. 9) in njegov članek Fabio Cusin storico di Trieste. Studi Urbinati 32/1958, 1—2, n. s. B, 90—120.

[77] Il Quarantotto nell'Istria. V: Atti del X Congresso tenutosi in Trieste il 9—10—11 aprile 1922. Aquila degli Abruzzi 1923, 107—112.
— L'Istria nei suoi millenni di Storia. Trieste 1924. Oceno njegovega dela je podal G. Cervani v uvodu ponatisa knjige Storia documentata di Rovigno, Rovigno 1977.

[78] Poleg navedenega (op. 6, 34, 50) še: La deputazione istriana alla Costituente del 1848—49. V: Atti del X Congresso II 9—10—11 aprile 1922. Aquila degli Abruzzi 1923, 113—132.
— Le origini e i primordi del giornale letterario triestino »La Favilla«. AT, s. 3, 10/1923; 169—214.
— »La Favilla« e la polizia austriaca. AT 54/1930—1931, 199—214.
— Figure del Risorgimento in Istria. Trieste 1930.
— Uomini e fatti del patriotismo istriano. Trieste 1934.
— Per la storia della emigrazione politica giuliana. AeM, 63/1931, 97—220.
— Istria nel Risorgimento. Storia della Dieta di Nessuno. AeM, 48/1938, 3—212.
— Sviluppi dell'idea nazionale e unitaria a Trieste e in Istria. AeM, n. s. 1/1949, 115—144.
— Trieste e l'Istria nell'età napoleonica. Firenze 1954.
— Le origini storiche della lotta nazionale a Trieste e nell'Istria. Archivio Veneto, s. 5, 86/1956, vol. 58—9, 171—194.
— Il principio autonomistico nell'Istria nell'Ottocento. AeM, n. s. 6/1958, 125—152.
— La seconda Dieta istriana (1861—1867). AeM, n. s. 19/1971, 193—235.

[79] Poleg omenjenega (op. 38, 48) še: L'attività dei comitati politici di Trieste e dell'Istria dal 1859 al 1866. AeM, n. s. 1/1949, 145—230.

[80] Iz vrste člankov in poleg že omenjenega (op. 34) navedimo še: Gorizia ottocentesca. Il Quarantotto e la guardia nazionale. RSR, 20/1933, 315—398.
— Gorizia ottocentesca. Il Cinquantanove. RSR, 21/1934, 1103—1122.
— Gorizia ottocentesca da Villafranca all'armistizio di Commons. RSR, 24/1937, 284—309, 467—496, 619—644, 803—837.
— Gorizia ottocentesca dai sessantasei agli albori del settanta (silloge documentaria). RSR, 30/1943, 31—3/1944—6, 35—82.
— Organizzazioni sociali maltollerate in Gorizia (1829—1914). LPO, 26/1956, 386—415.
— Una dimostrazione garibaldina a Gorizia nel 1863. RSR, 19/1932, 349—376.

[81] Gorizia agli albori del Risorgimento 1815—1848. Gorizia 1948.

[82] Poleg Cervanijeve razprave (op. 8) prinaša zbornik še članke: G. Stefani, Figure dell'antirisorgimento: Carlo Catinelli (43—66).
— M. Corsini, Figure del Risorgimento: Prospero Antonini (89—120).
— E. Mulitsch, I prodromi dell'irredentismo isontino (121—159).
Ocena zbornika: I. Juvančič, ZČ, 16/1962, 265—9.

[83] Med te pisce sodijo tudi: G. Morpurgo, Documenti del 1848. Il proclama di Graziadio Ascoli ai Goriziani. AT, 15/1929—30, 421—437 (tudi Studi Goriziani 7/1929, 85—90).
— G. Manzini, Attualità di Ascoli, Studi Goriziani 21/1957, št. 1, 53—73.
— N. Agostinetti, Le associazioni goriziane alla vigilia della prima guerra mondiale. Padova s. d.
— Id., La contea di Gorizia alla fine dell'800. Padova 1960 (ponatis iz Pagine istriane, 1960, št. 8—9, 10).

[84] Sistematično proučevanje zgodovine političnih gibanj na Goriškem se je začelo s simpozijem o goriških katoličanih na Goriškem pred prvo svetovno vojno (1981), nadaljevalo z razpravo o goriških katoličanih med obema vojnama (1982). Objavljeno je bilo gradivo prvega simpozija: I cattolici isontini nel XX secolo, I, dalla fine dell'800 al 1918, Gorizia 1981, in drugega: Dal 1918 al 1934, Gorizia 1982.

[85] Il circolo cattolico italo-sloveno di Gorizia. Iniziativa isontina, 16/1974, št. 60, 85—91.
— Origini del movimento cattolico nel Friuli Austriaco. V: Il movimento cattolico e la società italiana in cento anni di storia. Roma 1976, 279—293.
— L'onorevole Adamo Zanetti, prete contadino (1859—1946), Udine 1977.
— Cooperativismo e sindicalismo cattolici a Gorizia nei primi anni del'900. Iniziativa isontina, 22/1980, št. 15—21.

[86] Notizie sul materiale archivistico relativo al movimento cattolico e all'Unione cattolico-popolare del Friuli orientale. Bollettino dell'Archivio per la storia del movimento sociale cattolico in Italia (Milano), 4—5/1969—70, 147—154.
— Il movimento Politico Cattolico nella contea di Gorizia—Gradisca (dal 1870 — all'inizio del secolo) (separatni odtis iz II Territorio, št. 2, 3, 4, 1979—1980).
— Posamezni članki o katoliškem gibanju na Goriškem istega pisca so izhajali istočasno v časniku L'Arena di Pola (29/1974, št. 26, 29, 30—2) ter v reviji Gorizia (4/1973, 391—5, 411—4, 431—9, 455—8).

[87] Prispevki: Ordinamenti della Contea (7—12), Panorama politico (29—34), Piattaforma ideale (35—40), Profili di protagonisti (57—65). V: I cattolici isontini nel XX secolo. Gorizia 1981.

[88] Note sul movimento operaio isontino. Storia contemporanea in Friuli, št. 6, 1975, 11—9.

[89] Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo. Ljubljana 1962; Zbrano delo. I—IV, Ljubljana 1947, 1948, 1951.

[90] Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola. ZČ, 23/1969, 1—30, 211—255.
— Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870—1875. ZČ, 25/1971, 213—241.
— Primorski tabori (1868—1871). Goriški letnik, 1974, 51—67.
— Goriški Slovenci v Taaffejevi dobi. ZČ, 29/1975, 127—138.
— O razmerju med slovenskim in italijanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848—1849. Goriški letnik, 4—5/1977—8, 35—49.
— Slovenska politika na Goriškem v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja. ZČ, 31/1977, 35—48.
— Rapporti tra Italiani e Sloveni nel »Litorale Austriaco« negli anni Sessanta del secolo XIX. Archivio storico italiano, 137/1979, 561—579 (slovenska verzija v: Kronika 28/1980, 183—190).

[91] V: Slovenski in italijanski socialisti na Primorskem 1900—1918. Ljubljana — Trst 1979, 9—23. Tudi v: J. Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, 180—192.

[92] Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice. Trst 1672.

[93] Trst in okolica. Zgodovinska slika. Trst 1882.

[94] V publikaciji Edinost 1876—1926 je ponatisnjeno gradivo iz jubilejne številke »Edinosti« (15. 1. 1926, št. 15).

[95] Prebujanje slovenske narodne zavesti. V: Prosvetni zbornik, Trst 1970, 11—31.
— Nastanek in vzpon kmečkih čitalnic v tržaški okolici. JKol 1968, 123—130.
— Tržaški Slovenci v letih 1848—49 in Slavjanski rodoljub. V: ponatisu Slavjanskega rodoljuba (op. 28), 10—13.
— Ivan Nepomuk Cerar (1789—1849). Ib., 10—3.
— Ustanovitev političnega društva Edinost in prvo desetletje njegovega obstoja. JKol 1975, 164—171.

[96] Mladi rodovi — kovači bodočnosti. V: Prosvetni zbornik 1868—1968. Trst 1970, 182—226.
Uredniško delo pri nekaterih publikacijah iz opombe 88 in 89.

[97] »Fatti di luglio« (1868 — okoličanski bataljon). Zaliv, od št. 24—5, 1970 dalje (dvajset nadaljevanj v celoti).

Posebej je bila osvetljena osebnost Luigija Faiduttija v delih P. Cauciga **Attualità sociale e politica di Luigi Faidutti (1861—1931)** (Udine 1977) ter v S. Beinat in P. Londera **Luigi Faidutti 'Tanto nomini nullum par elogium.' L'attività sociale coi contadini e pei contadini e la questione agraria nel Friuli orientale** (Gorizia 1974). Problematiko kmečkega podeželja je v svoji razpravi **Le lotte contadine del Friuli orientale (1891—1923)** (Udine 1974) obdeloval R. Jacumin. O delavskem gibanju oziroma o njegovih začetkih pa je pisal V. Marini.[88]

Potem ko smo v skopih črtah pregledali izbor iz obsežnega seznama deleža italijanskih zgodovinarjev pri preučevanju zgodovine Goriško—Gradiščanske, Trsta in Istre zlasti v razdobju med leti 1848 in 1880, se znova vrnimo k dosežkom jugoslovanske, predvsem slovenske in hrvaške historiografije. Za Goriško je ob pomanjkanju ustreznejših del še vedno, vsaj kot izhodišče, koristna že omenjena Gabrščkova knjiga. F. Koblar je v svoji monografiji o pesniku S. Gregorčiču ter v objavi njegovih zbranih del[89] vpletel precej obsežen prikaz goriških političnih razmer. Isto obdobje obravnava v nekaterih razpravah tudi B. Marušič.[90] Ob teh seveda pokrajinsko uokvirjenih prispevkih ne smemo pozabiti na povsem razumljivo dejstvo, da je goriška, pa tudi tržaška in istrska problematika prisotna v nekaterih splošnih slovenskih zgodovinah (D. Lončar, J. Mal, F. Zwitter, I. Prijatelj, F. Gestrin, V. Melik, B. Grafenauer, D. Kermavner itd.) ter v mnogih razpravah (njih pisci so predvsem F. Zwitter, V. Melik, J. Pleterski itd.). Med temi objavami lahko posebej navedemo razpravo J. Pleterskega **Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne.**[91]

Za zgodovino Trsta in njegove okolice bomo našli mnogo koristnih podatkov v dveh tržaških zgodovinah slovenskih avtorjev J. Godine-Verdelskega[92] ter M. Sile.[93] Ne bo odveč omeniti zbornik, s katerim je list »Edinost« proslavil svojo petdesetletnico.[94] Sicer pa se je tržaški zgodovini še največ posvečal S. Pahor,[95] njegovi izsledki temelje tudi na poznavanju arhivskega gradiva. Dalje moramo omeniti še razprave D. Pahorja[96] in svojevrstno gradivo J. Merkuja[97] za spoznavanje tržaške

zgodovine šestdesetih let 19. stoletja in prispevke J. Pirjevca.[97a] O tržaškem slovanskem društvu iz leta 1848 je pisal L. Žvab.[98] V zgodovinopisju je zapustilo dovolj zaznavno sled tudi proučevanje tržaških Srbov. S tem v zvezi je treba omeniti daljšo razpravo Lj. Durković-Jakšića[99] in samostojne monografije.[100]

Veliko publikacij je bilo izdanih v počastitev jubilejev kulturnoprosvetnega delovanja na Primorskem, ki je bilo od začetkov najtesneje povezano s slovenskim političnim gibanjem. Stoletnica nastanka čitalnic v tržaški okolici je pobudila izdajo **Prosvetnega zbornika 1868—1968** (Trst 1970). O tržaških in ostalih primorskih čitalnicah je izšlo nekaj brošur[101] in člankov.[102] Z zelo različno zasnovanimi izdajami so svoje jubileje proslavila številna prosvetna društva, zlasti v slovenskem zamejstvu.[103] I. Jelerčič je napisal knjigo **Pevsko izročilo Primorske** (Trst 1980), A. Rojc pa **Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1848 all'avvento del fascismo**, Trieste 1978. V ta sklop publikacij sodijo tudi priložnostni tiski o športnih, gasilskih in sorodnih organizacijah, o različnih gospodarskih zadrugah in podobnem. A. Rupel je v knjigi **Telesna kultura med Slovenci v Italiji. Zgodovina, popis dejavnosti in društev** (Trst 1981) bežno posegel tudi v preteklost. Med Slovenci v zamejstvu so poimenovanja šol po zaslužnih Slovencih ponudila priložnost za izdajo krajevnih monografij s poudarkom na krajevni šolski zgodovini, na življenju in delu osebnosti, po kateri je šola poimenovana, ter na zgodovini kraja samega.[104] Izvirne doprinose k poznavanju razmer v drugi polovici 19. stoletja vsebujejo tudi nekatere — žal redke — krajevne monografije.[105]

Delavsko gibanje pri Slovencih na Primorskem doslej še ni bilo prikazano na potreben način. Poleg temeljnega deleža D. Kermavnerja[106] je omeniti vsaj za Trst sistematično zasnovano raziskovalno delo B. Gombača.[107] Spomine H. Tume smo

[97a] La storia degli sloveni in Italia. La Bora 3/1979, št. 1, 3, 5, 7; 4/1980, št. 1; 5/1980—1, št. 1.
[98] Zgodovinske črtice o »Slavjanskem društvu« v Trstu, Slovan, 3/1886, 134—5, 152—4, 168—170, 186—8, 202—3.
— O društvu je pisal tudi J. Mihovilović, »Slavljansko društvo«, Kolo 1948, št. 4 (ponatis v faksimilirani izdaji — op. 28).
[99] Tršćanski Srbi i slovenska stremljenja u Trstu 1848—1850. Istorijski glasnik, 1—4/1952, 97—120.
[100] A. Purković, Istorija srpske pravoslavne crkvene opštine u Trstu, München 1959.
— G. Milossevich—M. Bianco Fiorin, I Serbi a Trieste. Udine 1978.
[101] Stoletnica slovenske čitalnice v Solkanu 1867—1967. Solkan — Nova Gorica 1967.
— Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju. Kanal 1967.
— Ob stoletnici rihemberške čitalnice, ob stoletnici kulturnoprosvetnega delovanja v Braniku. Branik 1968.
— Čitalnica v Skednji 1868—1968. Trst 1968.
— Ob 100-letnici ustanovitve Slovenske čitalnice. Občine pri Trstu 1868—1968. Občine 1968.
— Slovenska čitalnica pri Sv. Ivanu 1868—1968. Trst 1968.
— 1869—1969. Ob stoletnici štandreške čitalnice. Gorica 1969.
— Proslava stoletnice čitalnice v Boljuncu. Boljunec 1970.
[102] Izbor preostale literature o čitalnicah na Primorskem: L. Čermelj, Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865—1876. JKol 1959, 97—102.
— B. Marušič, Stoletnica tolminske čitalnice 1862—1962. JKol 1962, 178—181.
— Id., Pred sto leti ustanovljena slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. PDk 14. 10. 1968, 243.
— Id., Ob stoletnici slovenske čitalnice v Štandrežu. PDk, 30. 5. in 3. 6. 1969, št. 125 in 127.
O čitalnici v Tolminu je pisal tudi H. Tuma (Soča, 1906, št. 6—8).
[103] Na primer: 100 let poslanstva prosvetnega društva »Valentin Vodnik« 1878—1978. Dolina 1978.
— M. Pertot, 100 let dramskega delovanja na Proseku in Kontovelu 1878—1978. Prosek—Kontovel 1978.
[104] Na primer: Rojan skozi čas. Trst 1978.
— Škedenj nekdaj in danes. Trst 1980.
— Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst 1980 (iz vsebine: B. Gombač, Socialni razvoj in politično življenje tržaškega delavskega okraja, 151—6).
— Pri nas v Barkovljah pa je bilo tako . . . Trst 1982.
[105] Na primer: Vas, ljudje in čas. Zgodovina Občin. Trst 1975.
— A. Pagon-Ogarev, Šebrelje skozi stoletja. Ljubljana 1975.
— Dekani v preteklosti in danes. Koper 1979 (iz vsebine: J. Kramar, Narodna prebuja v slovenski Istri 25—53).
— Marezige simbol upora 1921—1981. Koper 1981.
[106] Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894. Ljubljana 1983.
[107] Ustanovitev jugoslovanske socialdemokratske stranke v Trstu. JKol 1976, 198—210.
— Politika Slovencev v Trstu v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Letopis za leto 1972—1976. Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Trst 1977 (ponatis v ZČ, 31/1977, 49—62).
— Karakterizacija stavk in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih pred razpadom Avstroogrske. Goriški letnik 6/1979, 93—113.
— Migracije prebivalstva v Trst s posebnim poudarkom na premikih istrskoga populacijskega potenciala (1890—1918). V: Radnički pokret Labinštine 1921—1941. sa širim osvrtom na Istru, Labin—Rijeka 1981, 109—118; tudi op. 90.

že omenili, svojo vlogo v delavskem gibanju na Goriškem je opisal J. Petejan,[108] nekaj dokumentov pa je objavil **Zgodovinski arhiv KPJ** (tom 5, Socialistično gibanje v Sloveniji, Beograd 1951).

Preostane nam še Istra, kjer se poleg italijanske, srečujejo še interesi hrvaške in slovenske historiografije. Delež Hrvatov je precejšen, saj se zanimanje Slovencev za Istro pričenja pravzaprav šele po drugi svetovni vojni ali natančneje s koprsko razstavo »Slovenci ob Jadranu« leta 1952,[109] ki je gotovo pobudila leta 1953 izid **Istrskega zgodovinskega zbornika;**[110] ta je žal ostal le pri prvi številki, vendar je nakazal smeri bodočih raziskav skoraj nepoznane zgodovine istrskih Slovencev. Za čas, ki ga obravnavamo, sta na voljo pravzaprav le dve razpravi M. Pahorja o dogodkih leta 1848 v Istri,[111] knjižica J. Kramarja o prvem istrskem taboru[112] in njegova obširna monografija o Marezigah, kjer je prvič prikazana slovenska vas v Istri skozi dogajanja 19. stoletja.[113] Zbornik **Slovenska Istra v boju za svobodo** (Koper 1976) je posegel tudi v 19. stoletje, s poudarkom na socialističnem gibanju, ki še ni raziskano v dovoljni meri.[114]

Poznavanje istrskih slovenskih razmer bi bilo seveda nepopolno, če bi se odrekli spoznavanju razmer pri hrvatskih Istranih. Dela hrvaških zgodovinarjev obravnavajo tudi tamkajšnje Slovence. Najobsežnejša je B. Milanovića monografija v dveh knjigah **Hrvatski narodni preporod u Istri** (1967, 1973); poglavje iz tega dela o škofu J. Dobrili je objavil zbornik **Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri** (Zagreb 1969). Tudi ta zbornik sodi med temelje, na katerih gradimo poznavanje o preporodu v Istri, novejše raziskave (zlasti P. Strčić) ga sicer v marsičem dopolnjujejo. Iz vsebine zbornika je omeniti prispevke V. Bratulića,[115] Z. Črnje[116] in M. Mirkovića.[117] Beučeva knjiga **Istarske studije** (Zagreb 1975) je izredno natančen prikaz istrskih prilik tja do sedemdesetih let 19. stoletja ob hkratni analizi gospodarskega stanja.[118] Svojevrstni so prispevki F. Barbalića tako o istrskem deželnem zboru,[119] o listu »Naša sloga«.[120] M. Rojnić je pisal o dogodkih v letih 1848/9 v Istri.[121] Izjemen je delež P. Strčića, ki je pisal o pričetkih narodnega preporoda v Istri,[122] o listu »Naša sloga«,[123] o taborskem gibanju v Istri[124] in o drugi, na prepo-

[108] Spomini na socialistično gibanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno. V: Goriški zbornik 1947—1957, Nova Gorica 1957, 49—58.
[109] Iz vsebine: Slovenski jezik v javnem življenju in slovenska prosveta na Koprskem do leta 1918 (30—40).
— Italijanski iredentizem v Istri (41—46).
[110] Iz vsebine: S. Vilhar, Družbene korenine italijanskega iredentizma v Istri, 69—100.
[111] Koprska nota in miljski protokol iz leta 1849 v neobjavljenem spisu Antonija de Colle. Kronika, 7/1959, 65—73.
— Koprska nota iz leta 1849 ali prvi poskus nameme italijanizacije Istre. ZČ, 19—20/1965—6, 277—296.
[112] Prvi tabor v Istri. Koper 1970.
[113] Marezige. Trdnjava slovenstva v Istri 1861—1930. Koper 1982.
[114] O razmerah v Piranu je pisal P. Sema, La lotta in Istria 1890—1945 (Trieste 1971). Več je člankov in razprav o drugih predelih Istre, kjer je bilo delavsko gibanje razvito pri Italijanih in Hrvatih (op. 128).
[115] Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda (289—334). Bratulić je avtor razprave O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894—1900) i problema nacionalnosti u Avstriji. Anali Jadranskog instituta JAZU, 3/1961, 5—68.
[116] Uloga ezonera u zaoštravanju nacionalnog sukoba u Istri (335—340).
[117] O smislu i zadržaju narodnog preporoda u Istri (263—287). V razširjeni obliki je razprava izšla v Jadranskem zborniku, 5/1962, 5—35. Članek je zbudil diskusijske prispevke P. Strčića v: Historijskem zborniku, 25—6/1972—3, 407—435, v: Susreti na dragom kamenu, Pula, 4/1972, 58—66 in v: Istarski mozaik, 9/1972, št. 1—2, 113—8.
[118] M. Despot, Razvojni put privrede u Istri od sredine 19. stoljeća do početka 20. stoljeća. Pazinski memorijal 5, 1976, 93—135.
— E. Apih, Appunti sull'agricoltura istriana nell'800. Atti Centro di ricerche storiche Rovigno, 10, 1978/79, 295—310.
[119] Prvi Istarski sabori (1861—1877). Rad JAZU, 300, 1954, 281—429.
[120] Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine prema bilješkama iz »Naše sloge«. Zagreb 1952.
[121] Nacionalno pitanje u Istri 1848—9. Historijski zbornik, 2/1949, 77—114.
O parlamentarnih volitvah leta 1848 v Istri piše F. Barbalić (Historijski zbornik, 1/1948, 175—182).
[122] Počeci organiziranog političkog pokreta Hrvata u Istri u XIX stoljeću. Jugoslavenski istorijski časopis (poslej JIČ), 4, 1969, 95—99. Tudi v: Istarski mozaik 7/1970, št. 6, 65—71.
[123] Oko pokretanja »Naše sloge«. V: Pazinski memorijal 1/1971, 17—37.
[124] Prvi hrvatski tabor u Istri i na Kvarnerskim otocima. V: Pazinski memorijal, 2/1971, 201—264.

rod tesno vezani problematiki.[125] Italijansko-hrvaških odnosov v Istri se je dotikal tudi M. Bertoša.[126]

Seveda obstaja poleg pravkar navedenih del bolj splošne vsebinske naravnanosti še vrsta specialnih pregledov, tako gospodarstva, demografskih prilik, šolstva, delavskega gibanja, kulture, tiska itd. Za Goriško je kot temeljno za prikaz gospodarskega razvoja in stanja delo E. Massija **L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano** (Gorizia 1933), dopolnjujejo ga nekatere krajše študije kasnejših let, med temi tudi T. Blessija[127] o upravnih razmerah v prvi polovici 20. stoletja in knjiga M. Waltritscha **Slovensko bančništvo na Goriškem. Gli Istituti di credito nel Goriziano** (Gorica 1982). Vse drugače se nam kaže obravnavanje gospodarskih razmer Trsta, to delo našteva bibliografija G. Stefanija.[128] Za prikazovanje tržaških gospodarskih razmer (in s tem povezanih političnih) so si prizadevali predvsem italijanski, nemški in jugoslovanski pisci.[129] Med novejšimi objavami omenimo vsaj dva pisca F. Babudierija[130] in G. Lo Giudiceja.[131] O tržaških demografskih razmerah so pisali P. Montanelli,[132] P. Luzzato-Fegiz[133] in Fuchs.[134] Podobne študije obstajajo tudi za Istro[135] in celotno Avstrijsko Primorje,[136] pozornost so vzbudile tudi narodnostne razmere na podlagi uradnih štetij.[137] Ob teh in ob problemih v zvezi z mednarodnim reševanjem državne pripadnosti Primorske zlasti po prvi in drugi svetovni vojni, se je porajala vrsta najrazličnejših objav, številne izmed teh navajajo omenjene bibliografije.

Pozornost zgodovinarjev je vzbudilo tudi šolstvo. Za slovensko šolstvo na Primorskem je temeljna razprava D. Pahorja,[138] za Istro pa Demarinovi prikazi.[139] O osnovnem šolstvu v Gorici je pisal M. Waltritsch.[140] Tudi italijanska stran je k

[125] O nekim nacionalnim problemima u Istri i na Kvarnerskim otocima u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. V: Susreti na dragom kamenu, Pula, 4/1972, 203—217.
Primjetbe na tekst o Istri u drugoj polovini XIX st. u »Prosvetinoj« Istoriji Jugoslavije. Časopis za suvremenu povijest 5/1973, zv. 1, 195—210.
O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća. Historijski zbornik, 29—30/1976—1977, 347—364 (isto je objavil v Istri 1978, št. 1—2, 123—132).
Za bibliografijo Strčićevih del, posvečenih novejši zgodovini, glej Historija, zv. 2, 1979, 433—454. Oceno nekaterih njegovih del je podal J. Šidak v: Historijski zbornik, 25—6/1972—3, 545—8.

[126] Carlo Combi i njegovi pogledi na povijest i etnički sastav njezina pučanstva. V: Pazinski memorijal, 7/1977, 179—201.
— Dopolnjena razprava iz Časopisa za suvremenu povijest, (6/1974, št. 3, 25—37); objavljeno tudi v Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978, 5—70.

[127] La provincia di Gorizia nella prima metà del sec. XX. Studi Goriziani, 36/1964, 35—77. Tu bi lahko omenili še članek L. Bezlaj-Krevel. Upravna ureditev Primorske s posebnim ozirom na občine v letih 1814 do 1940. Arhivi 2/1979, št. 1—2, 37—41.

[128] Bibliografia della storia economica. V: Storiografia del Risorgimento (op. 6), 105—114.

[129] Med jugoslovanskimi pisci omenimo vsaj: I. Mihovilović, Trst. Problem dana. Zagreb 1951.
— V. Pertot, Trst. Medunarodni privredni problem. Beograd 1954.

[130] L'Industria armatoriale di Trieste e della Regione Giulia dal 1815 al 1918. V: Archivio economico dell'Unificazione italiana, s. 1, vol. 13, fasc. 2, Roma 1964.
— I Porti di Trieste e della Regione Giulia dal 1815 al 1918. V: Archivio economico dell'Unificazione italiana, s. 1, vol. 14, fasc. 2, Roma 1965.
— Trieste e gli interessi austriaci in Asia nei secoli XVIII e XIX. Padova 1966.

[131] Trieste, l'Austria ed il Canale di Suez. Catania 1979. Knjiga prinaša bogat seznam literature.

[132] Il movimento della popolazione di Trieste. Trieste 1905.

[133] La popolazione di Trieste (1875—1928). Trieste 1929.

[134] Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri. Trieste 1963.

[135] E. Bonetti — C. Schiffrer, Popolamento urbano e popolamento rurale in Istria. Rivista geografica italiana, 57/1950, zv. 3, 129—144.

[136] B. Benussi, Manuale di Geografia, storia e statistica del Litorale, ossia della Contea principesca di Gorizia e Gradisca, della città immediata di Trieste e del Margraviato d'Istria. Pola 1885.

[137] C. Czörnig, Die ethnologischen Verhältnisse des österreichischen Küstenlandes nach dem rechtigestellten Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1880. Wien 1885.

[138] Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970, 235—337.
Sem sodi tudi brošura S. Vilharja, Slovensko učiteljišče v Kopru, 1875—1900, Koper 1976.

[139] Hrvatsko školstvo u Istri. Pregled razvoja 1818—1918. Zagreb 1978.

[140] Razvoj slovenskega osnovnega šolstva v Gorici (Zgodovinski oris). V: Slovenska osnovna šola »Oton Župančič« v Gorici. Gorica 1982, 21—56.

zgodovini šolstva prispevala nekaj obsežnih del, tako za Trst,[141] Goriško-Gradiščansko[142] in Istro.[143] Slovenski periodični tisk obravnavata v svojih delih B. Marušič,[144] in F. Vatovec.[145] Tržaški italijanski tisk je predmet mnogih razprav G. Gaete (op. 73), goriški ni bil deležen tolikšne pozornosti,[145] posebni članki seveda govore tudi o hrvatskem pa tudi italijanskem tisku v Istri.[147] Obsežno je število objav o delavskem gibanju v Istri pri Hrvatih in Italijanih.[148] O tržaškem tisku je poleg omenjenega upoštevati še prispevke k zgodovini lista »Il Piccolo«.[149] Poznavanje celovitosti razmer Trsta v drugi polovici 19. stoletja pripomorejo tudi sociološke študije, študije o skrbstvenih razmerah ter o zdravstvenem stanju[149a]

Ta izbor iz bibliografije del o politični zgodovini primorskih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja bi bil nepopoln, če se ne bi dotaknili nekaterih samostojnih izdaj ali pa razprav predvsem o italijansko-slovanskem (hrvaškem, slovenskem) sožitju ob severovzhodnih obalah Jadrana. Zlasti na italijanski strani je veliko objav, ki začenjajo od leta 1848 in jim je za nekak mejnik postavljena brošura P. Valussija **Trieste et l'Istrie. Leurs droits dans la question italienne** (Paris 1861). Ta večidel publicistično napisana dela (med avtorji je omeniti še C. Combija, S. Bonfiglia, P. Antoninija, A. Haymerleja, C. Catinellija, G. I. Ascolija, R. Fabrisa, P. Tedeschija, L. Vuličevića) sodijo pravzaprav k zgodovinskim virom. Izbor tega je v knjigi **Scritti sul problema veneto e il confine orientale 1859—1971** (Venezia 1971). Poleg Vivantejevega prvega resnejšega poskusa prikaza teh narodnostnih razmerij je omeniti Anzilottijevo knjigo **Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento** (Roma 1920), v novejšem času so o tem pisali tudi A. Tamborra **Cavour e Balcani** (Torino 1958) in M. Pacor **Italia e Balcani** (Milano 1968). Dolga vrsta je seveda še krajših prispevkov,[150] italijanska stran je o njih sestavila že nekaj bibliografij.[151] Pri Slo-

[141] G. Spiazzi, Il Problema dell'istruzione a Trieste e in Istria dalla restaurazione al 1868. Trieste 1961.
— Contributi per una storia delle istituzioni scolastiche a Trieste. Trieste 1958.
— I. Milazzi, Politica scolastica ed irredentismo, I ricreatori comunali di Trieste, 1974.
— D. Bonamore, Disciplina giuridica delle istituzioni scolastiche a Trieste e Gorizia dalla monarchia A. — U. al G. M. A. e dal memorandum di Londra al trattato di Osimo. Milano 1979.

[142] M. Brancati, L'organizzazione scolastica nella contea principesca di Gorizia e Gradisca dal 1615 al 1874. Udine 1978.

[143] C. Cottone, Storia della scuola in Istria. 1938.

[144] Domovina (1867—1869). Kronika, 13/1965, 48—64, 127—139.
Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem. V: Ob stoletnici »Soče« (1871—1915), Trst 1971.
O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. JKol 1971, 122—128.

[145] Objavil je lepo vrsto člankov in razprav, ki jih našteva njegova bibliografije (ZČ, 30/1976, 326—332).

[146] J. Pisani, La stampa a Gorizia dal 1800 ai nostri giorni. Studi Goriziani, 29, 1956/1, 39—49.
— M. De Grassi, Il giornalismo goriziano a metà dell'ottocento (1848—1851). Trieste 1974.

[147] Poleg P. Strčića (op. 123) še na primer M. Gross, Značaj prvih deset godišta »Naše sloge« kao preporodnog lista. V: Pazinski memorijal, 1/1971, 39—51.
— L. Giuricin, La stampa italiana in Istria (dalle origini ai giorni nostri). Ib., 163—189.
— S. Cella, Giornalismo e stampa periodica in Istria. AeM, n. s. 4/1956, 120—149, 5/1957, 147—8.

[148] Tu omenimo zbornik Labinska republika 1921. godine. Zbornik radova, ki je izšel v okviru izdaje Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka 1972, zv. 2. Potem dva labinska zbornika: Radnički pokret i NOB općine Labin (Rijeka 1980) in Radnički pokret Labinštine 1921—1941. sa širim osvrtom na Istru (Labin—Rijeka 1981). Zbornik o labinski republiki je izšel tudi v italijanščini: La repubblica di Albona nell'anno 1921 (Rijeka 1979).

[149] S. Benco, »Il Piccolo« di Trieste. Mezzo secolo di giornalismo, Milano 1931.

[149a] C. Columni, Ideologia, cultura e consenso nella Trieste del secondo Ottocento: un sondaggio nell'ambito associazionistico. Qualestoria, 9/1981, št. 3, 3—37.
— F. Zanolla, Pedistri e contadini intorno alla morte del bambino povero, Ib., 39—81.
— L. Fabi, Il labirinto assistenziale. Disciplinamento e controllo sociale delle »classi basse« nella Trieste asburgica del XIX secolo. Ib., 10/1982, št. 2, 3—40.
— E. Lipott, »Il Piccolo« ieri (1881—1899). Trieste 1981.

[150] Na primer: W. Giusti, Mazzini e gli Slavi. Milano 1940.
— Id., Cesare Balbo e il problema del mondo slavo, Trieste 1957.
— Id., Carlo Cattaneo di fronte all'Austria e al mondo slavo. Trieste 1958.

[151] A. Breccia, Italijanska istoriografija o južnim Slavenima u periodu 1848—49. Jugoslavenski istorijski časopis 1977, zv. 1—2, 91—106. Članek je bil v italijanski in srbohrvaški verziji objavljen v Italjug. 1977, št. 4 in 5 ter v italijanščini v Storia e politica 1974, št. 4, 705—723.
— G. Pierazzi (J. Pirjevec), I risultati della storiografia italiana sulle relazioni italo-jugoslave tra il 1878 e il 1914. Italjug 8/1978, št. 3, 17—20.
— A. Pitassio, Problema slavo meridionale e crisi d'Oriente. Archivio storico italiano 136/1978, zv. 1—2, 165—194.

vencih sta se s to problematiko še najtemeljiteje srečevala I. Juvančič[153] in J. Pirjevec (G. Pierazzi).[153] Razumljivo, da je delež Italijanov pri zgodovini iredentizma — kot smo že spoznali — večji od prispevka jugoslovanske historiografije. Pri Hrvatih je o tem še največ pisal D. Šepić.[154] Posebno poglavje iz italijansko-slovanskih odnosov na Jadranu je gotovo »jadransko« in iz njega izvirajoče »tržaško vprašanje«, o tem se je nabrala obilna literatura v najrazličnejših svetovnih jezikih, pričujoči pregled jo upošteva le v manjši meri.[155] Več podatkov o vzhodni oziroma balkanski politiki Italije v 19. stoletju prinašajo tudi nekatere splošne zgodovine (pri Italijanih zlasti G. Salvemini, L. Salvatorelli, A. Torre, F. Chabod, B. Vigezzi, L. Bissolati itd.).

Občutno skromen je delež avstrijske (nemške) historiografije, Avstrijskemu Primorju je kajpak odmerila mnogo manjšo pozornost kot pa južni Tirolski; toda delež nemško napisanih del o »tržaškem vprašanju« ni ravno skromen (A. M. Zahorsky-Suchodolski),pisali so pa tudi o iredentizmu (M. Mayr, A. Mitocchi-Tomichich). Razmer na Primorskem se dotikata v svojih delih tudi H. Kramer **Die Italiener unter den Österreichisch-ungarischen Monarchie** (Wien—München 1954) in T. Veiter **Die Italiener in der Österreichisch-ungarischen Monarchie. Eine volkspolitische und nationalitätenrechtliche Studie** (Wien 1965). Tu je treba omeniti tudi knjigo avtorjev S. Furlanija in A. Wandruszke.[156] Primorske problematike se dotikajo tudi nekateri članki zbornika **Austria e provincie italiane 1815—1918. Potere centrale e amministrazioni locali** (Bologna 1981),[157] zbornik prinaša gradivo s tretjega srečanja italijanskih in avstrijskih zgodovinarjev (Trento 1977). Podobno dejavnost razvijajo že vrsto let tudi jugoslovanski in italijanski zgodovinarji, gradivo vseh dosedanjih srečanj je bilo le deloma in še ne v celoti objavljeno; na teh sestankih je bila predstavljena tudi primorska problematika. Gotovo so pa važne teze za novejšo zgodovino jugosl. narodov in italij. naroda, ki so bile sestavljene na sestankih med leti 1960—1964.[158]A. Ara je v svoji knjigi **Ricerche sugli austro-italiani e l'ultima Austria** (Roma 1974) zbral štiri svoje razprave, med temi posega v čas, ki ga obravnavamo, zlasti temeljita študija o univerzitetnem vprašanju v Avstro-Ogrski.[159]

[153] Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije. Razprave in gradivo, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani 1/1960, 135—149.

[153] Poleg omenjenega (op. 151) še: Mazzini e gli Slavi dell'Austria e della Turchia. V: Atti del XLVI Congresso di storia del Risorgimento italiano, 1974 Città del Castello, 301—413.
— Mazzini in južni Slovani, ZČ 27/1973, 329—342.
— Studi sui rapporti italo-jugoslavi 1848—49. Archivio storico italiano 130/1972, fasc. 2, 181—249.
— Vincenc Ferreri Klun in beneška revolucija 1848—49. ZČ, 26/1972, 69—84.
— Razmerje rodoljubov Risorgimenta do manjšinskega vprašanja. Most, 1974, št. 43—4, 178—183.
— Nicolò Tommaseo tra Italia e Slavia. Venezia 1977.

[154] Transformacije iredentizma. Istra, 12/1974, št. 6, 9—17.
— Talijanski iredentizam na Jadranu (konstante i transformacije). Časopis za suvremenu povijest 7/1975, zv. 1, 5—32.
Talijanski iredentizam i istočna kriza 1875—1878. V: Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875—1878. godine. 1, Sarajevo 1977, 203—210 (objavljeno tudi v: Istra 16/1978, št. 5—6, 102—115).

[155] O »jadranskem vprašanju« je veliko literatura, na primer: Italia e Jugoslavia. Firenze 1918.
— C. Maranelli — G. Salvemini, La questione dell'Adriatico. Roma 1919[2] (tu je objavljen članek A. Tamara, La questione dell'Adriatico, 291—374).
— R. Giusti, Venecija i jadransko pitenje 1848—1849. Jugoslavenski istorijski časopis 1977, št. 1—2, 75—89.
— P. Alatri, Rapporti italo-jugoslavi e questione adriatica (1878—1914). Ital-jug 9/1979, št. 4, 12—17.
— D. Šepić, Gli Slavi del Sud e la questione adriatica. Ib., 18—22.
— R. Monteleone, Questione adriatica. V: Il mondo contemporaneo, Storia d'Italia, 2. Firenze 1978, 910—922.

[156] Austria e Italia. Storia a due voci (Österreich und Italien. Ein bilaterales Geschichtsbuch). Bologna 1974. Wandruszka je pisal o odnosih Avstro-Ogrske do Italije tudi v posebni številki rimske revije Il Veltro (21/1977, 5—6), ki je v celoti posvečena italijansko-avstrijskim odnosom. S tem v zvezi je še omeniti razprave B. Vigezzija (La politica estera italiana e il problema dell'Austria-Ungheria, Clio, št. 1, 1965) in W. C. Askew-ja (The Austro-Italian Antagonism, 1896—1924, v: Power, Public Opinion and Diplomacy, Durham 1959).

[157] V knjigi je objavljena tudi Cervanijeva razprava Il Litorale austriaco dal settecento alla »Costituzione di dicembre« del 1867 (op. 60).

[158] Italijansko-jugoslovanske teze za istorijske tekstove. JIČ 1977, št. 3—4, 85—114.
— Le tesi italo-jugoslave per i testi di storia. Cultura e scuola 1977, št. 37, 98—129.

[159] La questione dell'Università italiana in Austria, 9—140. Prod tem je študijo objavil v RSR, 60/1973, 52—88, 252—280. O italijanskem univerzitetnem študiju v Avstro-Ogrski še:
— G. Quarantotto, I progetti universitari Triestini del 1848. Udine 1914.
— F. Pasini, L'università italiana a Trieste, Firenze 1910.
— C. Schiffrer — G. Furlani, Le lotte per l'Università italiana in Austria. Trieste, št. 64, 1964 in 65, 1965.
— J. Pirjevec, Problem slovenske univerze v Trstu v avstrijski dobi. ZČ, 29/1975, 255—281.

Za konec pa naj sledi še nekaj navedb o literaturi, ki govori o Beneških Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. Predvsem želimo opozoriti na pregled M. Breclja **Beneškoslovenska in rezijanska bibliografija.**[160] Temeljit in vsestranski pregled na razmere v Beneški Sloveniji v obravnavanem času še ni bil podan. O dogajanjih na tleh Beneške Slovenije od padca beneške republike do leta 1866 je pisal V. Melik,[161] nadaljevanje takega pregleda do leta 1918 je pripravil K. Šiškovič.[162] Nekoliko večjo pozornost je zbudil plebiscit leta 1866, o katerem so pisali R. Orel,[163] B. Marušič[164] in J. Beran.[165] Publicistično zasnovani prispevki A. Rejca[166] prinašajo mnogo koristnih podrobnosti, posebne obravnave je bilo deležno šolstvo[167] in kulturnoprosvetna dejavnost.[168] Slovenski avtorji so večjo naklonjenost izkazovali biografskim prikazom nekaterih znamenitih Benečanov tistega časa, predvsem Petra Podreke[169] in Ivana Trinka.[170] Med ostalimi prispevki bi lahko omenili krajšo razpravo o mestu Beneške Slovenije v slovenskem tisku do leta 1860,[171] objavo nekaterih časopisnih člankov in poročil iz leta 1866[172] ter pregled cerkvenega življenja v nadiških dolinah.[173] Svojevrstna študija o Beneški Sloveniji v drugi polovici 19. stoletja je P. Petriciga[174] uvod in spremna beseda v ponatisu Podreccove knjige **Slavia italiana** (Cividale 1884, ponatis 1977), ki je danes še vedno eno temeljnih del za spoznavanje splošnih beneških razmer. S slovenske strani je beneškoslovenska problematika v drugi polovici 19. stoletja še zelo slabo obdelana. Drugače je seveda na italijanski strani, a vendar je ta slovenska dežela potisnjena na obrobje dogajanj in zato tudi raziskav zgodovinarjev. Med sedanjimi italijanskimi pisci se je problema Beneške Slovenije v 2. pol. 19. st. doslej najbolj zavzeto lotil F. Salimbeni.[175] Furlansko (italijansko) zgodovinopisje je precej obsežno, veliko pozornost kaže tudi do gospodarskih vprašanj preteklosti (kmetijstvo, ekonomska emigracija).

Prikazovanje teh številnih objav pa presega okvire našega pregleda, saj podaja predvsem stanje zgodovinopisja o političnem življenju primorskih Slovencev med leti 1850 in 1900.

[160] V: I. Trinko, Beneška Slovenija. Hajdimo v Rezijo! Celje 1960, 161—192.

[161] Beneški Slovenci 1797—1866. V: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1975, 472—8 (italijanska verzija v: La storia della Slavia italiana, San Pietro al Natisone—Trieste 1978, 103—117).

[162] La Slavia dal 1866 al 1918. V: La storia della Slavia italiana. San Pietro al Natisone, Trieste 1978, 85—101.
— Beneška Slovenija 1866—1918. ZČ 33/1979, 267—280.

[163] Zanimivosti iz plebiscita o pripadnosti Beneške Slovenije. JKol 1954, 68—71.

[164] Stoletnica plebiscita v Beneški Sloveniji. Goriška srečanja 1/1966, št. 4, 30—8.

[165] Prebiscit in razmejitev v Benečiji (1866 in 1867). ZČ 33/1979, 283—297. Opozarjamo tudi na objavo razprav o Beneški Sloveniji leta 1866 F. Zwittra, V. Melika in K. Šiškoviča (Ib., 281—2).

[166] Ker je teh objav veliko, opozarjamo kar na Rejčevo bibliografijo, ki jo je A. Vovko objavil v ZČ 32/1978, 143—7 ter na dodatke, ki jih je prinesla izdaja Inštituta za narodnostna vprašanja Razprave in gradivo 11—2, 1980, 127—8.

[167] D. Pahor, Gradivo k vprašanju šolstva v Beneški Sloveniji. JKol 1966, 56—71.

[168] Z. Gruden, Kulturno prosvetno delo v Beneški Sloveniji. V: Prosvetni zbornik 1868—1968, Trst 1970, 161—181.

[169] B. Marušič, Prispevek k biografiji Petra Podreke. JKol 1970, 196—201.
— P. Merkù, Narečne pridige Petra Podreka. V: Letopis za leto 1971, Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Trst 1972, 8—16 (z dodatki: str. 17—52).

[170] Na primer: Trinkov zbornik. Trst 1946.
— P. Gujon — M. Qualizza — N. Zuanelle, Ivan Trinko. Čedad 1979.
— R. Specogna — A. Mizzau — A. Di Rito, Monsignor Ivan Trinko 1863—1954. Udine 1974.
Od 1954. izhaja v Gorici Trinkov koledar, ki od leta do leta prinaša veliko prispevkov k Trinkovi biografiji.

[171] B. Marušič, Beneška Slovenija v slovenskem periodičnem tisku do leta 1860. JKol 1972, 195—9.

[172] J. Puntar, Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojski l. 1866. Slovenec, 1935, št. 5, 34, 46, 52, 58, 64, 69, 75, 81, 97, 102, 108.

[173] A. Craclna, Gli Slavi della Val Natisone: religiosità e folclore ladino e slavo nell'Alto Friuli. Udine 1978.

[174] Carlo Podrecca, Biografska študija (7—46) in Spremna beseda h knjigi »Slavia italiana« (Čedad 1884, 47—83). Obe študiji sta istočasno objavljeni tudi v italijanski verziji.

[175] Il problema delle minoranze Slave al confine orientale veneto dopo il 1866. Studi Goriziani 46, 1977, 69—87.

SAGGIO DI STORIOGRAFIA SULLA VITA POLITICA DEGLI SLOVENI DEL LITORALE NELLA SECONDA METÀ DEL XIX SECOLO

(Sommario)

Una rassegna impostata in questo modo non era stata ancora tentata. Alcuni storici triestini e istriani ci hanno dato finora delle rassegne parziali delle opere storiografiche sul periodo in questione. Ancora incompleto quanto alla bibliografia, il saggio è stato concepito come una specie di scelta e presenta i risultati cui sono giunte le ricerche storiografiche in materia. Manca anche di un'analisi critica dettagliata. Esso comunque può servire soprattutto come guida per una ricerca delle fonti storiche edite. In esso vengono prese in considerazione opere che si riferiscono principalmente alla situazione politica del Litorale austriaco nella seconda metà del XIX secolo. In fondo viene aggiunta una breve rassegna della storiografia sulla Slavia italiana per lo stesso periodo.

Peter Stres

PUBLICIST IVAN KUK (1823—1864)

Preden orišemo njegovo obširno kulturno delo, si poglejmo njegove osnovne življenjske podatke. Kuk se je rodil 20. aprila 1823 v Tolminu Janezu in Katerini Rutar. Čeprav je oče v krstni knjigi označen kot posestnik, Ivana in staršev v statusu nisem našel in vse kaže, da je družina pozneje zapustila Tolmin.[1] Po vsej verjetnosti je bil namenjen za duhovnika, kajti končal je gimnazijo in dve leti filozofije.[2] V avstrijsko vojno mornarico se je vključil 25. 11. 1846 kot brezplačni začasni administrativni asistent in opravljal delo pri Küstenlandische Staatsbuchhaltung v Trstu. Preizkušnja je trajala do 22. 7. 1848, ko je bil sprejet kot administr. asistent avstrijske vojne mornarice. Pozneje bo v Novicah ostro kritiziral brezplačno uporabo pripravnikov v državnih službah. Kot administrativni in pozneje kot računovodski uradnik je služil v mornarici deset let in tri mesece. Že leta 1850 je njegov uradniški naziv odgovarjal činu fregatnega poročnika II. reda.[3] Tedaj je v matične listine vpisal znanje nemščine, italijanščine, slovenščine in francoščine. V začetku svojega službovanja je živel v Trstu, spomladi 1854 pa se je, kakor kažejo podatki, ki jih je omenjal v svojih dopisih za Novice, preselil v Pulj, kjer je bil uslužbenec vojno-pomorskega arzenala. Bil je poročen in imel je pet otrok.

V desetletju Kukovega službovanja v vojni mornarici je bilo v njej še drugih 23 rojakov s Tolminskega. Od teh jih je kar 16 pripadalo pomorski pehoti in artileriji in so po blokadi upornih Benetk dobili podoficirske čine in še nekaj let služili v vojni mornarici. V tem času so bili štirje Tolminci uradniki avstrijske vojne mornarice. Dva sta bila z Tolmina in dva iz Bovca. Poleg Ivana Kuka je bil iz Tolmina administrativni uradnik Anton Basso, ki je leta 1849 končal vojno-pomorsko akademijo v Trstu in do konca leta 1856 dobil čin začasnega adjunkta II. reda. Iz Bovca je bil uradnik Franc Zupan, ki je služil med leti 1853 in 1868, ter na koncu dosegel čin oficiala II. reda. Iz Bovca je bil tudi Jožef Koffou, ki je služil v upravi vojne mornarice med leti 1846 in 1867 ter postal oficial I. reda. Po vsej verjetnosti je prej študiral teologijo, kajti v matične listine je vpisal tudi znanje latinskega jezika. V Puliu so delali v arzenalu v tem času vsaj trije delavci iz Tolminske, ki so opravljali poklic kovača, tesarja in kolarja.[4]

Kukova društvena in publicistična dejavnost

V Trstu se je Kuk udeleževal slovanskega družabnega in prvih začetkov političnega delovanja. Med 11. in 25. februarjem 1849 je bil izvoljen za enega od

[1] Krstna knjiga župnije Tolmin. Oče je bil po poklicu gostilničar.
[2] Pismo iz Vojnega arhiva na Dunaju z dne 22. 3. 1982. Pri avtorju.
[3] Qualifikations-Tabele 117/2881, tri Conduit-Listen (1857—1859), Grund Buch der Marine Offiziere 1800—1857, Conduit-Listen 1852. 11. 6. 1848 je bil administrativni asistent, 16. 6. 1850 administrativni adjunkt II. reda, 1. 6. 1853 je prešel v I. red, 1. 4. 1855 je postal oficial I. reda, 1. 4. 1857 računovodski uradnik vojne mornarice I. reda. Mornariški viri o njem segajo le do 5. 6. 1857. — Po podatkih iz Vojnega arhiva na Dunaju, mornariški oddelek.
[4] Peter Stres, Tolminci v pomorskih poklicih. Goriški letnik 4/5, str. 33.

dveh tajnikov Slavjanskega društva v Trstu. Za drugo številko glasila tega društva Slavjanski rodoljub je verjetno napisal članek z naslovom Nestanovitne stranke Talijanov v Terstu.[5] Časopis je izhajal le v letu 1849. Slavjansko društvo pa je delovalo naprej. Na ministrstvu za uk so njegovi člani vložili prošnjo, da bi se na tržaški gimnaziji odprla tudi učilnica za slovenski jezik. Suplent na tej gimnaziji Ivan Macun je že pričel z brezplačnim poučevanjem slovenščine po štiri ure na teden.[6] Pozneje se je Macun preselil v Zagreb in dejavnost je zamrla. Slavjansko društvo pa je še prodajalo njegovo publikacijo Cvetje jugoslovjansko, posebej je bilo poudarjeno, da jo prodaja tudi Ivan Kuk.[7] V društvu je deloval vse do odhoda v Pulj, saj je še 28. januarja 1854 poročal v Novicah iz Trsta, da so imeli v prostorih Slavjanskega društva krasen ples. Takoj nato pa kritično ugotavlja, da se pravi namen društva vedno bolj zanemarja. Številni člani so zaradi tega odstopili, pristopili pa so tisti, ki jim je le do zabave. Razen slovanskih časopisov ni v društvu nobene resnejše dejavnosti.[8]

V Vedežu je leta 1850 objavil dogodek iz Trsta, ki mu je dal naslov Jedna Avstrija čez šest francoskih dežel. Opisuje doživljaj v tržaški gostilni, ko so kmalu po prenehanju kuge, mornarji s francoske vojne ladje zabavljali čez Avstrijo in jih je dalmatinski mornar vseh šest pošteno premlatil. Naslovu je dodal pripombo, da je to resnična zgodba.[9] V članku Kinezi v Terstu je pripravil poročilo o prihodu angleške ladje v Trst, ki je imela na krovu okrog 40 Kitajcev in Bengalcev. Urednik Vedeža se mu je pod črto zahvalil za ta dopis. Obljubil mu je, da bo v kratkem objavil tudi njegov spis o času. Spis o kroječu pa je poslal Ljubljanskemu časniku. List se mu je tudi zahvalil za kitajski denar, ki mu ga je Kuk poslal.[10]

Leta 1854 se je začel pogosto oglašati na straneh Bleiweisovih Novic. V rubriki Novičar iz avstrijanskih krajev je objavil najprej nekaj novic iz Trsta, nato pa je stalno dopisoval iz Pulja. Iz Trsta je 18. januarja 1854 poslal troje veselih novic. Pozdravil je sklep ljubljanskega knezoškofa, da bo pomagal pri izdaji slovenske slovnice. Sporočil je, da je šolska oblast v Trstu zavrnila prošnjo slovenskega dijaka tržaške gimnazije, da bi bil oproščen učenja slovenščine. Tretja novica pa je, da se je vlada usmilila siromašnosti Istranov in jim cesarske ladje vozijo žito.[11] V januarju je še pohvalil denarno pomoč duhovnikov tržaško-koprske škofije novomeški gimnaziji.[12]

Prvi Kukov dopis iz Pulja je datiran 18. marca 1854. To je obširen opis Pulja, v katerem avtor pretirava z etimološkimi razlagami krajevnih imen na podlagi hrvaškega jezika. Dopis se nadaljuje v naslednji številki Novic, kjer ob zgodovini Pulja posveča veliko pozornost tudi zidanju novega arzenala za »cesarsko mornarstvo«. Poudarja, da pogreša Istra drva in vodo in da Istranom po krivici očitajo lenobo. Nekdanji lepi istrski gozdovi so bili posekani za beneško in angleško mornarico in s tem so se v Istri spremenile podnebne razmere. Trdi, da je bil večji del beneških ladij iz istrskega lesa; od angleških ladij naj bi jih bilo še tedaj nekaj,

[5] Slavjanski rodoljub, faksimile vseh šestih številk iz leta 1849. Opombe Samo Pahor. Trst 1971. Po vsej verjetnosti Kukov članek je objavljen na str. 25 in podpisan s K -k. Pri opombah na str. 47 je zabeleženo, da je bil Kuk leta 1848 alumnus pri državnem računovodstvu v Trstu.
V članku analizira pojave italijanskega iredentizma v Trstu v letu 1848. Nastopa proti političnemu povezovanju Slovanov z Italijani. Članek končuje z pozivom — Avstrija čez vse.
[6] Dve uri sta bili za Slovence, dve pa za učence drugih narodnosti; Novice 11. 9. 1859, str. 156.
[7] Novice, 22. 1. 1851, str. 18. Poročevelec pravi: »Prodaja jo tudi — kakor slišim — g. J. N. Kuk, c. k. mornarski uradnik v Terstu.«
[8] Novice 1854, str. 39. Podpisoval se je z J. K., vendar je po poznejšem članku, ki ga je podpisal z celim priimkom, razvidno, da je on avtor.
[9] Vedež 8. 5. 1850, str. 19.
[10] Vedež 1850, str. 244—246.
[11] Novice 1854, 18. 1. 1854, str. 19—20.
[12] Novice 1854, str. 35.

ki so bile narejene iz tamkajšnjega lesa. Opozarja Kranjce in Štajerce, da mislijo Angleži pokupiti tudi njihove gozdove za svojo mornarico in naj ne osiromašijo svojih dežel. V tretjem nadaljevanju se zgraža nad načrti za pogozdovanje Istre. Nekateri so namreč predlagali, naj bi tam naselili kmetovalce z Nemškega. Kot nadzorniki mladih gozdov naj bi bili nekaj časa v državni službi, potem bi se jim plačilo nadomestilo z zemljo. Zanje bi organizirali nemške šole, v katere bi vključevali tudi Istrane. »Da bi pa vse to šlo bolj od rok, bi morali vsi mladi domači k mornarstvu iti, saj so naši Istrijani najbolj pridni mornarji.«[13]

V kratki notici poroča o plesu in tomboli v dobrodelne namene, ki so ju imeli v Pulju v proslavitev poroke cesarja Franca Jožefa.[14] V posebnem članku z naslovom Istrijani okoli Pole opaža, da je v Pulju troje narodov, ki si predstavljajo prihodnost vsak po svoji zamisli. Slavi neoskrunjeni narod v notranjosti Istre in opisuje preprosto življenje pastirjev. Kuk je s svojimi članki približal Istro zavesti Slovencev, v njih je tudi veliko etnološkega gradiva.[15] Konec julija 1854 opisuje v daljšem članku življenje v Pulju. Dalj časa se zadržuje ob letini, čudno se mu zdi, da pijejo kmetje v Istri kis, pomešan z vodo. Kot rojeni Tolminec z začudenjem ugotavlja, da v Istri večinoma le moški plevejo in žanjejo. Podrobno opisuje mlačev žita na prastari način. Na koncu se dotakne še snovi iz svojega poklicnega območja. »Delavcem pri novem mornarskem arsenalu se ne godi dobro, ker jim primanjkuje živeža, ki ga dostikrat ne morejo dobiti, še za denar ne. Celi ljubi dan se pečejo na gorkem soncu med skalovjem in mnogo jih prenočuje pod milim nebom: ni tedaj čudno, da v bolnišnici jih je veliko, ki imajo mrzlico. Ta arsenal bo skoraj tako velik kakor je sedanje mesto. Pred nekimi tedni so začeli kopati v arsenalu širino, in kopaje so prišli na starine: veliko kamnja so izkopali z mnogovrstnimi napisi; na enem stebru je videti podoba Herkula.« V naslednjem dopisu je spet tožil o suši in slabem pridelku.[16]

Narodnoobrambni poudarek ima poročilo z dne 20. avgusta. V uvodu opisuje stolno cerkev v Pulju. Bralce seznanja, da škof Peteani pošilja v šole šest do osem mladeničev na svoje stroške. Vendar ti fantje ne hodijo v šolo v domovini, ampak v Chioggii pri Benetkah v Italiji. Kot vzrok temu navajajo, da tam šole niso težke in da je hrana poceni. Kuk obžaluje, da marsikateri rojen Slovan pozneje težko govori materin jezik in ima težave v duhovniški službi med lastnimi brati. Poziva duhovnike s Kranjskega, ki delujejo v Istri, naj prosijo škofa, da bi te učence pošiljal v Gorico ali Ljubljano. V teh mestih bi lahko govorili svoj materin jezik, naučili pa bi se tudi nemškega, ki je v avstrijski državi zelo potreben. Pa tudi stroški bivanja ne bi bili tako veliki, kakor bi si morda kdo mislil.[17]

Morda je Kuk tudi avtor članka Tominsko, podpisanega z »Ivan«, ki poziva k pisanju zgodovine Tolminske. Želel je, naj dokonča to nalogo tedanji ročinjski kaplan Filip Jakob Kaffol, po rodu s Pečin. Kaffol je namreč zbiral gradivo za zgodovino Tolminske grofije.[18] Po italijanskih časopisih je Kuk povzel, da so v Modeni

[13] Novice 18. 3. 1854, str. 87; Novice 1854, str. 91; Novice 25. 3. 1854, str. 95. V prispevku je vidna njegova zagnanost ob prihodu v Pulj. Začel je z besedami: »Ker že dolgo časa ni bilo nič od tega kraja v Novicah pisano, mislim, da jim ne bo neljubo od tukaj kaj slišati.« Omenja, da si veliko ljudi služi kruh pri gradnji arzenala in utrjevanju bližnjih gričev.
[14] Novice 1854, str. 136.
[15] Novice 1854, str. 139.
[16] Novice 29. 7. 1854, str. 230—240; Novice 8. 8. 1854, str. 263. Kolonski sistem v okolici Pulja je propadel zaradi možnosti prebivalcev, da se zaposlijo v arzenalu in vojno-pomorskem pristanišču v Pulju. Kolonski in zakupni odnosi so se leta 1871 obdržali le na 2,9 % celotne površine. Zaradi zaposlitve v Pulju je nastalo pomanjkanje delovne sile, kar 71 % kolonskih zemljišč je bilo neobdelanih. (Branko Marušič, Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju, Jadranski zbornik 1957, str. 254—255).
[17] Novice 1854, str. 252. Škof Peteani je bil rojen v Gorici.
[18] Branko Marušič, Tolminska v delih Simona Rutarja, Goriški letnik 3, str. 36—37; Novice 2. 9. 1854, str. 278—279. V drugih člankih ni uporabil podpisa Ivan.

iznašli napravo za izdelovanje vina brez grozdja. Urednik Novic ga je zato prosil, naj bi za Novice prevedel knjižico, ki govori o tem. V naslednjem dopisu Kuk pojasnuje, da je knjigo prebral, vendar je stvar kompliciran in malo vredna, čeprav so jo italijanski časopisi toliko hvalili. Svetuje, naj Slovenci rajši počakamo in se držimo grozdne kapljice. Važnejša od ponarejenega vina se mu zdi novica iz Števerjana pri Gorici, kjer naj bi bilo pred leti polno raztrganih pohajačev. Sedaj hodi mladina v šolo, kajti duhovnik A. Mališ je iz lastne dobre volje osnoval razred, kjer skrbi za napredek okolice.[19]

V zadnjem dopisu v letu 1854 poroča predvsem o vremenu. Kritično se dotika puljskih italijanskih šol, kjer je v tem letu celo odpadla zaključna preizkušnja učencev, ker ni bilo denarja za darila najboljšim. Ker je 10. decembra obiskal Pulj nadvojvoda Ferdinand Maks, so bile ladje ves dan okrašene, zvečer pa so sredi amfiteatra kurili ogenj.[20] Februarja 1855 piše o pomenu Ferdinanda Maksa za Pulj in vojno pomorstvo. Ta ni skrbel samo za ohranitev nekdanjih imenitnosti, ampak je dal tudi zasaditi drevje med mestom in amfiteatrom ter pripravljal izgradnjo vodovoda. Kot zadolžen za avstrijsko vojno ladjevje je v kratkem času preuredil veliko stvari. Določil je, da se ne bodo več jemali v službo praktikanti brez plačila, ampak bodo dobili takoj ko nastopijo službo 200 fl. plačila. Zaradi osebnih slabih izkušenj v tem, se Kuk dalj časa zadržuje ob tem problemu. Tudi druge stopnje uradnikov so dobile boljšo plačo. Določeno je bilo, da so pomorski uradniki v vojaški službi. Z veseljem sporoča fantom, ki dovršijo sedmo in osmo šolo, pa ne vedo, kam bi se usmerili, da se jim po novih določbah odpirajo službe v pomorstvu, službe, v katerih se dá živeti in komur je pri dobrem obnašanju sreča naklonjena, lahko doseže tudi višje stopnje.[21]

Kuk postaja vedno bolj temeljit kronist puljskega življenja. Konec junija 1855 so pri kopanju temeljev naleteli na pet sarkofagov z lepo ohranjenimi napisi. Na praznik sv. Antona sta bila v Pulju tudi dva Ribničana s svojo robo. Mnogo Hrvatov, ki so delali pri arzenalu, je zaradi začasne ustavitve del odšlo v Turčijo. Najel jih je angleški konzulat v Trstu, da bi delali okope na Krimu. Kmalu po odhodu naj bi jih oblekli v rdeče hlače in po vojaško organizirali. Kuk se boji, da bodo postali »Kanonenfutter« v bojih proti Rusom.[22] V Pulju sta razsajali kolera in mrzlica. Vsak večer so kurili po ulicah brinov les in s tem »čistili zrak«. V članku omenja pridelek in prvo važnejšo ladjo, ki bo narejena v Pulju. Iz prvih stavkov diha občutek osamljenosti, saj pravi: »Akoravno se ni tukaj nič posebnega zgodilo, vam vendarle pišem, da s tem oznanim, da še živim. Čudno oznanilo, kajne?«[23]

Tudi pri novem prispevku v začetku decembra 1855 se opravičuje, da je tako dolgo molčal, ker ni vedel, kaj naj bralcem še pove o Pulju. V pristanišču se je preko zime zasidralo več vojnih ladij in tako je prišlo nekaj več denarja med ljudstvo. Pri tem omenja svoja nekdanja sošolca, ki sta postala mornariška kaplana. To sta bila Tržačan Marochini in Slovenec Jožef Permé. Jadrala sta po vsem Jadranskem in Sredozemskem morju. Marochini je bil tudi v Jeruzalemu, Permé pa v Carigradu, Smirni, Aleksandriji, Neaplju in Marseillesu. Navdušeno sta

[19] Novice 1854, str. 307; Novice 18. 10. 1854, str. 339; pri tem dopisu vidimo, da je Kuk tudi v Pulju ohranil stik z Goriško. Nepopolno citira to vest tudi Slavko Bratina, Osnovna šola v Števerjanu. Osnovna šola Alojz Gradnik Števerjan, 1982 str. 33.
[20] Novice 23. 12. 1854, str. 408; vsi ti dopisi so pod naslovom Iz Pola v Istrii. Omenja tudi, da kopljejo hrvaški delavci južno od Pulja zemljo za steklovino, katero prodajajo v Benetke. 3. 2. 1855 je v Novicah str. 39 objavil kratko novico, da so iskali zaklad v tamkajšnjem samostanu. V nadaljevanju utemeljuje, zakaj so ljudje v preteklosti delali zaklade.
[21] Novice 28. 2. 1855, str. 67. Kuk je bil v tem času eden najpomembnejših dopisnikov Novic.
[22] Novice 27. 6. 1855, str. 203.
[23] Novice 4. 8. 1855, str. 247.

mu pripovedovala o teh tujih deželah. Permé je zlasti veliko povedal o Carigradu in mu dal nekaj spominkov iz teh dežel. Kuk mu je predlagal, naj bi popisal potovanje in ga poslal Novicam. Permé pa je povedal, da je že poslal potopis drugemu sošolcu Gestrinu, ki ga bo verjetno izročil Novicam. Ker bo v kratkem spet odplul s fregato Radetzky v Smirno, bo pozneje obširneje popisal svoje pomorske doživljaje. Kasneje je bil Kuk zadovoljen, ker mu je poveljnik fregate Skopinić pohvalil mladega duhovnika Permeta, ki se je ob času kolere v Carigradu junaško obnašal.[24] Zagorski kaplan L. Gestrin je 30. junija 1856 poslal Permejev potopis Novicam. V njem je opisal potovanje po morju iz Pulja v Trst in nato v Carigrad. Novice so leta 1856 objavile del potopisa pod naslovom Dopis Kranjca iz Carigrada, ki opisuje Smirno in Aleksandrijo.[25]

Leta 1857 je v kratkem članku v Slovenskem Prijatlu z naslovom O spominu Vodnikovemu predlagal, naj bi Valentinu Vodniku postavili pri Žibertu v Šiški (na Vodnikovi rojstni hiši) ploščo, na ljubljanski tržnici pa naj bi mu postavili spomenik.[26]

Literarno delo

V Kukovih literarnih delih je prisotnih veliko avtobiografskih potez. V Vedežu je leta 1850 objavil pripovedko Leta življenja. V oklepaju je pristavil, da je to primorska pripovedka, ki izvira iz italijanščine.[27] Prav tako je v Vedežu objavil tudi krajšo basen Kukavica in kmeta ter poučno zgodbo Čas.[28] V Bleiweisovem Koledarčku za leto 1855 mu je izšla »povedka« Trikratno srečanje, kjer marsikdaj začutimo opis avtorjevega lastnega življenja.[29] V Prijatlu iz leta 1858 je objavil pripovedke Dantova jama, Lesena polenta in Sprememba. V Dantovi jami je lepo opisal življenje na Tolminskem in tudi v Pulju. Pri drugi pripovedi je zanimivo, da avtor imenuje tolminske kmete kolone. Tretja zgodba spet povezuje Tolminsko z morjem.[30]

Obstaja velika verjetnost, da je Kuk že pred letom 1854 objavljal nepodpisane članke v Novicah. Njegovo delo izžareva izredno kulturno razgledanost, narodno zavest in kljub njegovi službi v avstrijski vojni mornarici izrazito slovansko

[24] Novice 5. 12. 1855, str. 388.
[25] Novice 1856, str. 47—48.
[26] O spominu Vodnikovemu, Slovenski Prijatel 1857, str. 180—181.
[27] Vedež 2. 5. 1850, str. 137—139. (Povzetki: Ko je Bog ustvaril svet, je dal vsem živim bitjem 30 let življenja. Da ne bi preveč trpeli, odvzame oslu 18. psu 12 in opici 10 let. Človek ni bil zadovoljen s 30 leti in je dobil še 18 oslovih, 12 pasjih in 10 opičjih).
[28] Kukavica in kmeta, Vedež 1850, str. 167—168; Čas, Vedež 1850, str. 252—254. (Basen opisuje, kako sta se prepirala kmeta, komu kukavica napoveduje srečo. Sodnik je razsodil, da je prinesla srečo le njemu. Drugi članek je moralni apel na mladino, da je treba čas, največjo dobrino, pametno uporabiti). Za informacijo se zahvaljujem Jožetu Kurinčiču.
[29] Trikratno srečanje, Koledarček Slovenski za navadno leto 1855, str. 37—45. (Prva slika: Leta 1832 je peljala neka mati sina v gorlška šole. Pod Sveto goro je med njima stekel pogovor o Valentinu Staniču. Fant Ivan Skalé ni imel več očeta in v Gorici je imel stanovati pri sorodnikih. Med potjo sta srečala Tolminko, ki je pripeljala iz Trsta majhno punčko v rejo. Ivana so v Gorici zmerjali s puntarjem. Druga slika: Skupina fantov, ki so se zbrali v zgodnjem jutru leta 1845 na gorenjski cesti nad Šiško. Študentje so končali šolsko leto in so se odpravljali domov. Usoda jih bo ločila za zmeraj. Obljubili so si narodno zavednost. Skalé jo je mahnil z nekaj drugimi Gorenjci proti Škofji Loki. Na Šentviški gori je v gostilni spet srečal malo rejenko in skrbnikom prevedel pismo. Leta 1849 se je rejenka kot služkinja zaposlila v Trstu in po polovici križca, ki ga je imela okrog vratu, jo je kot svojo hčer prepoznala gospa, pri kateri je služila. Tu je spet stopil v sobo gospodarjev znanec Ivan Skalé, ki je služil v Trstu).
[30] Dantova jama, Prijatel 1855 str. 41—52; Lesena polenta, Prijatel 1855 str. 79—82; Sprememba, Prijatel 1855 str. 237. Dantovo jamo je ponatisnil Janez Dolenc v Gradivu o Zalaški ali Dantejevi jami, Tolminski zbornik 1975 str. 226—232. (V Dantovi jami je glavna oseba Matiček Milinski, ki ima spet nekaj podobnosti z avtorjem. Ljubezenska zgodba se začne pri Dantejevi jami nad Tolminom. Matiček je študiral za »gospoda« v Gorici. Bil je navdušen planinec in dobro je poznal delo Franceta Prešerna. Vpoklican je bil k vojakom in prišel v kasarno v Trst in Pulj. Poznavalsko je opisana pokrajina in življenje ob morju v okolici Pulja. Zaradi bolezni je bil oproščen vojaške službe in se je spet vrnil na Tolminsko, kjer ga je čakalo zvesto dekle.

usmerjenost. Kot kronista ga zgodovina Pulja v 19. stoletju ne bo smela prezreti. Čeprav narodno zaveden, se v neosveščenem okolju ni mogel kulturno in politično izživeti. V literaturi je ustvaril zanimivo povezavo Tolminske in morja. Njegov junak Matiček iz povesti Dantova jama je kot kasneje Gregorčič v svojih pesmih hrepenel po planinskem raju. Medtem ko se je Matiček vrnil na Tolminsko, Ivanu Kuku ni bila usojena takšna pot. Iz Pulja je bil premeščen na Ogrsko. 1. aprila 1860 je bil zaposlen kot vojaški računovodski uradnik deželnega vojaškega področja v Pešti (Ofnu). 13. septembra 1864 je umrl na Dunaju star komaj 41 let.[31] Njegovo zgodnje narodno-kulturno delo zasluži vso pozornost. Nepojasnjeno ostaja, zakaj je bil po uspešni karieri v vojni mornarici premeščen v osrčje Ogrske.

IVAN KUK, WENIGER BEKANNTE SLOWENISCHE PUBLIZIST UND SCHRIFTSTELLER AUS DER MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS
(Zusammenfassung)

Die biographische Beschreibung wurde in eine Teildarstellung des kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Lebens in Küstenland erweitert. Nach abgeschlossenem Gymnasium und 2 Jahren Philosophie hat er seit 25. November 1846 als Beamter der österreichischen Marine in Trieste das Amt angetreten. Im Jahre 1854 wurde er in Pula als Buchhaltungsbeamter im Kriegsmarinearsenal angestellt. In Trieste nimmt er am gesellschaftlichen Leben der Slawen Teil und beteiligte sich bei ersten Anfängen derer politischen Tätigkeit. Im Februar 1849 wurde er zum Sekretär des Vereins »Slavjansko društvo« (Slawianischer Verein) gewählt und blieb aktives Mitglied bis er nach Pula übersiedelte. Seine Artikel wurden in »Vedež«, »Novice«, »Prijatel« und »Slovenski Prijatel« veröffentlicht. In den Jahren 1854 — 1855 wurde er einer der aktivisten Korrespondenten der Zeitung »Novice« die Bleiweis redigierte. Er beschrieb Pula und Istrien, aber er legte beesonderen Wert auf das Arsenal und auf die österreichischen Kriegsmarine. Sein literarisches Werk umfasst, sofern heute bekannt ist, acht Erzählungen und Tierfabeln. Sein Werk strahlt ein hervorragendes Wissen über die Kultur, ein Nationalbewusstsein und dies obwohler ein Beamter der österreichischen Kriegsmarine war, eine slawische Orientierung aus. In der Literatur schaffte er eine interessante Verbindung zwischen Tolminsko und Adria.

V Leseni polenti je pripoved posvečena sliki dišeče polente, ki jo je slikar Dragotin B. naslikal na desko za polento v gostoljubni tolminski hiši. Ta slika je prinesla celo doto domači hčeri.
Pripoved Spremenjba opisuje tolminskega fanta, ki se je izognil vpoklicu v vojsko in odšel k stricu v Istro. Ta ga je poslal z ladjo v Kotor, kjer si je ustvaril eksistenco kot kovač in se poročil s Črnogorko. Pripoved izzveni v slavospev slovanski vzajemnosti. V sestavku omenja vladiko Petra Petrovića Njegoša, ki da je vsem Črnogorcem »oča« in ga vsi spoštujejo).

[31] Pismo iz Vojnega arhiva na Dunaju.

Dr. Petko Luković

NAKNADNI PODACI O BORBI PRIMORSKIH SLOVENACA PROTIV ITALIJANSKIH IREDENTISTIČKIH PRETENZIJA NA SLOVENAČKE TERITORIJE 1878. I NJEN ODJEK KOD SRPSKOG NARODA U SRBIJI I VOJVODINI

O borbi primorskih Slovenaca protiv italijanskog iredentizma u toku 1878, naročito u vreme priprema za održavanje Berlinskog kongresa, tokom njegovog rada i nakon završetka istog, i njenom odjeku kod srpskog naroda u Kneževini Srbiji i Vojvodini, kako mislimo, najneophodnije i ono što je najvažnije, naveli smo, prilikom tretiranja tih pitanja kao i onih koja se odnose na borbu Slovenaca za stvaranje Ujedinjene Slovenije u vremenu od marta do novembra 1878, u svom nedavno objavljenom članku.[1] S obzirom na to, da nam je prof. Branko Marušič, nakon objavljivanja našeg članka, dostavio nekoliko faksimila goriške »Soče« iz 1878. sa izvornim izveštajima o taborima u Kojskom, 31. marta i Kobaridu, 7. aprila 1878, kao i svoje radove u kojima se tretiraju i ova pitanja, na čemu mu dugujemo toplu zahvalnost, te i na okolnost, da smo naknadno pribavili iz savremenih slovenačkih listova velik broj podataka po ovoj temi, to smo se odlučili da svoj članak dopunimo. Kako mislimo, najneophodnije o odnosima između Italije i Austro-Ugarske tokom sedamdesetih godina prošlog veka, a naročito o njihovom zaoštravanju na izmaku velike krize na Istoku, sredinom 1878. godine, rekli smo u svom napred navedenom članku.[2] Zbog toga ćemo se ovom prilikom usredsrediti na to, da, koristeći podatke iz ondašnjih slovenačkih i srpskih listova, navedemo ono što je najbitnije o italijanskim iredentističkim pretenzijama prema slovenačkim etničkim teritorijama i protivmerama Slovenaca, te i o odjeku ovih nastojanja kod srpskog naroda u Srbiji i Vojvodini, naročito u vreme priprema za održavanje Berlinskog kongresa, tokom njegovog rada i nakon završetka ovog tako značajno skupa predstavnika odnašnjih evropskih velesila. To činimo iz prostog razloga, što smo to pitanje veoma malo tretirali u svom članku, jer smo bili prinuđeni, radi uštede prostora, da navedemo samo nekoliko podataka iz vremena avgust — oktobar 1878. godine,[3] te i da bi se dobila celovitija slika o upornoj borbi primorskih Slovenaca u to vreme protiv italijanskog iredentizma.

ZČ = Zgodovinski časopis
JKol = Jadranski koledar
GorLtk = Goriški letnik
PDk = Primorski dnevnik
SN = Slovenski narod
E = Edinost
S = Slovenec
SGp = Slovenski gospodar

[1] P. Luković, Borba Slovenaca za Ujedinjenu Sloveniju na izmaku velike krize na Istoku od marta do novembra 1878 i njen odjek kod srpskog naroda u Kneževini Srbiji i Vojvodini. ZČ 34 (1980) 1—2, str. 175—214 (citiram: Luković, Borba . . .).

[2] Luković, Borba 177. O tome opširnije v: B. Marušič, O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja, JKol 1971, 128; isti, Goriška slovenska politika med leti 1875 in 1878, JKol 1973, 101—102; isti, Primorski taborI (1868—1871), GorLtk 1974, 64—65; isti, Deset let po prvem taboru v Šempasu, Ob stoletnici (1878) dveh goriških taborov, PDk št. 88 (10.000) 14. IV. 1978 str. 18.

[3] Luković, Borba . . . 183—187.

Organ slovenačkih liberala u Kranjskoj, »Slovenski Narod«, u broju od 1. januara 1878, u rubrici »Domače stvari«, ukratko je obavestio, da je austrijski car odao priznanje tršćanskom Političkom društvu »Edinost« što je bečkoj vladi izrazilo svoju zabrinutost da su Italijani na političkom zboru u Rimu izrazili zahtev za pripajanje Trsta Italiji, a dva dana docnije, u ovom listu je objavljen napis »Cesarjeva pohvala Slovencev«, u kome je istaknuto, da ovaj carev postupak označava javno odavanje priznanja primorskim Slovencima, posebno, a Slovenima u Monarhiji, uopšte, i obezvredjuje turkofilsku političku orijentaciju najuticajnijih nemačkih i madjarskih krugova, koji se zalažu, koristeći protivaustrijske izgrede u Italiji, da Austro-Ugarsku, iz mržnje prema Slovenima zapletu u rat protiv Rusije na strani Engleske.[4] Narednog dana, u rubrici »Dopisi« ovog lista, objavljen je izvorni izveštaj dopisnika iz Gorice od 1. januara, u kome je istaknuto, pozivajući se na pisanje peštanskog lista, »Pester Lloyda«, da će, ukoliko Rusija bude imala sve više uspeha na bojnom polju i spoljnopolitičkom planu, Nemci i Madjari sve više politički ugnjetavati Slovene, što će naročito osetiti na svojim ledjima primorski Slovenci. No to se neće ostvariti, kako dopisnik tvrdi u zaključku svog izveštaja, jer je slovenačka nacionalna svest u tolikoj meri ojačala da će primorski Slovenci uspeti da se odbrane kao što su uspeli i mnogo puta ranije.[5] Nadalje je slovenački dnevnik, u broju od 16. marta, preuzeo ad litteram kratak napis »Na skoku« iz tršćanskog slovenačkog lista,[6] u kome je navedeno, da Italija željno očekuje trenutak, »kedaj bode naša država zapletena v vojno, da si pridobi zopet kos za kosom, kakor je to v Italiji navadno, bo li častno ali ne, tega jej ni mar, postavi iz veroneške štiriogelnice proti Tirolom in v Friulu na Idrici močno armado, da prekorači Sočo in morda prodere še daleč skozi vipavsko dolino in osvoje naše lepe slovenske pokrajine s Trstom in Istrijo. Kako se to v Rimu pripravlja, to vidi iz laških časnikov vsakdo, le avstrijska vlada ne. Samo zaradi tega je mej Magjari in Italijo neka tihotapna zveza, a naši kolovodje so slepi ter nečejo videti«.[7] U izvornom izveštaju specijalnog dopisnika iz Gorice od 14. marta, koga je slovenački dnevnik objavio sedam dana docnije, u rubrici »Dopisi«, došla je do izražaja osnovna misao, da će Italija, »ako se Austro-Ugarska odvoji od moćnog rusko-nemačkog saveza«, zahtevati od Monarhije kao kompenzaciju za njenu okupaciju Bosne i Hercegovine, Južni Tirol i Goričku pokrajinu sve do Nanosa.[8] »Novice« su, u rubrici »Naši dopisi«, u broju od 9. januara, objavile vrlo kratak izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 5. januara, u kome je navedeno, da

[4] Up.: SN 1. in 3. I. 1878 št. 1. 2.
Deo napisa koji se odnosi na motive koji su odredili antislovensku orijentaciju kod nemačkih i madjarskih turkofila doslovno glasi: »Nam se zdi da javna cesarjeva pohvala v tem času je važna. Pomisliti je le treba, da je baš one dni v delegacijah grof Andrassy potolažil Nemce in Magjare s tem, da jim je nek skriven plan razkril, kako Italija prežt in komaj čaka, da bi v zvezi z Rusijo in Nemčijo črez Avstrijo pala ter jej vzela Trient in Primorje. Zategadelj, je rekel, mora Avstrija nevtralna biti. Tudi v tem cesarjevem priznanji slovenske zvestobe državi in prestolu se veleizdajalna italijanska poželenja tako močno naglašajo in sicer z najvišjih ust, da more to kaj pomeniti. Dunajski konservativen list je te dni sicer prinesel članek, v katerem trdi, da magjarski in nemški turkoljubi hote porabiti baš mržnjo proti požrlivi Italiji, da bi monarhijo v vojsko zapleli. Na kristijanskem dvoru pri nas nij simpatij za polumesec, pač pa se v poslednjej kočl sovraži italijanska nenasitljivost. To hote porabiti, da zapleto monarhijo v vojno na strani Angleške, le iz sovraštva do Slovanov do Rusov« (SN 3. I. 1878 št. 2).
Slovenci su od kraja 1875. i tokom 1877. kao i 1878. zagovarali austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine u sporazumu Monarhije sa Rusijom i često kritikovali protirusku orijentaciju Nemaca i Madjara pa i samog Andrassya. (P. Luković, Stalište Slovenaca do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878, SAZU, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 19, Zgodovinski inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana 1977, passim, str. 269—282, 291—300, 313—322, 344—358).
Lapidaran pregled nastanka i delovanja političkih stranaka u Sloveniji do 1918. sa navedenom literaturom, v.: B. Gr. (Dr. Bogo Grafenauer), Stranke politične, Slovenija, Razdobije do 1918, Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb 1971 str. 163—186.

[5] SN 4. I. 1878 št. 3.

[6] E 9. III. 1878 št. 5.

[7] Up. E 9. III. 1878 št. 5. SN 16. III. 1878 št. 63.

[8] SN 21. III. 1878 št. 66.

Ljudevit Vuličević u svojoj nedavno objavljenoj knjizi tvrdi, da »od Idrije do Kvarnera živi slovenski svet«, što je naišlo na oštro reagovanje Italijana.[9]

U ondašnjim slovenačkim listovima, a naročito u slovenačkom dnevniku, primetni su značajni podaci koji se odnose na delovanje organizacije »Italia irredenta« na području Trsta i okoline i protivdejstava Slovenaca, početkom 1878, na koje je potrebno na ovom mestu ukazati. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Dopisi«, u broju od 6. januara, objavljen kratak izveštaj dopisnika tog lista iz Trsta od 3. januara, u kome je navedeno, da je carevo priznanje Političkom društvu »Edinost« za njegovo energično istupanje protiv italijanskog iredentizma izazvalo kod domaćih Italijana dubok utisak kao i uverenje, da se nijedna politička akcija ne može preduzimati uz ignorisanje stava Slovenaca.[10] Dvanaest dana docnije, objavio je ovaj list poduži izveštaj svog dopisnika iz Trsta od 15. januara, gde je navedeno, da su u Trstu, nakon smrti italijanskog kralja Viktora Emanuela II, koji je umro 9. januara, izvedene antiaustrijske demonstracije i po zidovima ispisane italijanske iredentističke parole na očigled austrijske policije, koja nije blagovremeno preduzela potrebne mere da se ovi izgredi spreče, što po Austro-Ugarsku može imati dalekosežne degativne posledice. Do tih demonstracija ne bi nikada došlo, da austrijske vlasti nisu favorizovale Italijane, a Slovence ignorisale, pri čemu »nijso ti krogi pomislili, da kača, katero na prsih ogrevajo, da nas Slovane pika, postane nevarna tudi zanje, kakor se je uže tudi zgodilo«.[11] U rubrici »Dopisi«, u broju od 9. februara, objavio je slovenački dnevnik izvorni izveštaj svog tršćanskog dopisnika od 7. februara, u kome je navedeno, da je slovenački puk barona Kuhna, dislociran u Trstu, priredio 2. februara o tom gradu veličanstven »vojnički ples«, na kome je bilo preko 2000 posetilaca. U dopisu je naročito podvučeno, da je pored državne zastave bila izvešena i »naša slovenačka trobojnica s kranjskom grbom u sredini«. Na kraju svog izveštaja dopisnik je naznačio i to, da se Italijani nisu usudili prirediti bilo kakav izgred, osim što je neko izmedju njih ukrao jedan bajonet, ali ga je iz straha »bacio u jednu ulicu pod zid«, gde je pronadjen.[12] U dugom uvodniku s naslovom »Mačje mijavkanje«, koga je tršćanska »Edinost« objavila u broju od 26. januara, navedeno je, kao najvažnije, da su u Trstu »ovih dana« održane italijanske iredentističke demonstracije, na kojima je sasvim otvoreno ispoljen zahtev, da se Trst inkorporira Italiji. Dalje je sasvim odredjeno navedeno, da je do ovih nemilih dogadjaja moglo doći samo zato što su austrijske vlasti slovenački živalj »uz zid pritiskale«, dok su Italijanskim stanovnicima oberučke pružale razne beneficije, te je neophodno potrebno što pre napraviti zaokret, jer uskoro može biti sve kasno.[13] U članku »Slovenski

[9] Novice 9. I. 1878 št. 2 str. 4.
Kako stoji u slovenačkom dnevniku, u rubrici »Dopisi«, u broju od 29. januara, odnosno u izvornom izveštaju dopisnika iz Gorice od 28. januara, Ljudevit Vuličević je navedenu misao istakao u svojoj brošuri »Gli italiani e Slavi dal Judri al Quarnero« (SN 29. I. 1878 št. 24).

[10] O tome tamo doslovno piše ovo: »Protest slovenskega političnega društva in cesarjev odgovor naredil je tu veliko senzacijo pri Lahonih. Zdaj so začeli izpoznavati, da so tržaški Slovenci tu, in da brez njih se ne sme in ne more nobene stvari samovoljno storiti. Na zvezo z nepoštено izdajalno laško stranko nij mislili. Prej bodo morala poklecniti, predno bi se Slovenci še bolj udali« (SN 6. I. 1878 št. 5).

[11] SN 18. I. 1878 št. 15.
Novice su, u rubrici »Novičar iz domačih in tujih dežel«, o tome obavestile svoje čitaoce, istakavši da je nakon smrti italijanskog kralja u Trstu bilo italijanskih iredentističkih demonstracija (Novice 24. I. 1878 št. 4, str. 31).
Valja istaći, da su ova saopštenja slovenačkog dnevnika i Novica bila tačna (B. Marušič, Deset let po prvem taboru v Šempasu . . . , str. 18).

[12] Najvažniji deo ovog izveštaja, koji se odnosi na visoko razvijenu nacionalnu svest kod slovenačkih vojnika Kuhnovog puka glasi: »Marsikateri nasprotnik je kihnil, ko je v dvoranu stopil, videč, da so naši slovenski kranjski fantje verni sinovi Slave in da se ne krije v vojaško suknjo tuja narodnost, ampak z odprtim vizirom stopa tudi vojak Slovenec pred svet, jeziku in domovini zvest Slovenec« (SN 9. II. 1878 št. 33).

[13] O potrebi temeljnog zaokreta u ponašanju vlasti u Trstu, kao najvažnije, u zaključku uvodnika, navedeno je ovo: »Treba je metla pri nas, pomesti se mora čisto vsa nesnaga, ne sme se trpeti mej ličnostjo stvari,

jezik v tržaških uradih«, objavljenom u broju od 23. februara u »Edinosti«, sa ogorčenjem je konstatovano, da uprkos činjeničnoj okolnosti što u Trstu i njegovoj okolini živi oko 120.000 stanovnika, od čega polovinu čine Slovenci, odnosno Sloveni, samo dvojica viših komesara govore slovenački. Zbog toga je neophodno potrebno uporno se boriti, da se u nadleštvima uvede slovenački jezik, te dok se to ne realizuje ne treba primati bilo kakve pozive od organa vlasti sastavljene na italijanskom jeziku.[14]

U vreme kada je diplomatija velesila uveliko otpočela sondirati teren za održavanje Berlinskog kongresa radi anuliranja stipulacija Sanstefanskog mira od 3. marta 1878, zaključenog izmedju Rusije i Turske,[15] objavio je slovenački dnevnik, sredinom marta, u rubrici »Dopisi«, originalan izveštaj svog dopisnika »z desnega brega Soče«, koji tretira pitanje italijanskih teritorijalnih zahteva od Austro-Ugarske. Tamo je, kao najvažnije, navedeno, da je evropska žurnalistika pisala o eventualnim teritorijalnim ustupcima od Habsburške Monarhije Italiji naime kompenzacije predstojeće deobe evropskog dela Osmanskog Carstva, u čemu su prednjačili najokoreliji italijanski iredentistički nastrojeni listovi, zahtevajući da Sava bude granica izmedju Italije i Austrije, budući da se provincija Italija, nalazeći se u sklopu Rimskog Carstva, do Save protezala. No, uvidevši da su takvi zahtevi zaista megalomanski i neostvarljivi, budući da ih nijedna država ne bi podupria, »Italijani su odstupili korak nazad, jer više ne zahtevaju Savu već Soču za granicu«. Ta vest je veoma ozlojedila stanovnike desne obale reke Soče, te su samoinicijativno preduzeli potrebne mere, udruženim snagama Slovenci i Italijani,[16] sadržane u prikupljanju potpisa od gradjana po opštinama o odanosti Habsburškoj Monarhiji i slanju, nakon toga, zajedno sa potpisima, adrese austrijskom caru u tom smislu, kako bi Beč mogao blagovremeno preduzeti efikasne korake, da bi se ta namera posve deplasirala na medjunarodnojpolitičkoj sceni, te i osujetio eventualni pokušaj italijanske vlade da zatraži teritorijalne ustupke od Austro-Ugarske. Na kraju je naglašeno, da su sve opštine dobile formulare sa tekstom adrese odanosti caru, dok su predsednici opština »tudi naprošeni, naj se potrudijo, da se občinstvo v mnogobrojnem številu podpiše. Vse to se mi prav hvale vredno delo zdi«, kako ističe ovaj korespondent, »samo to mi nij prav po volji, da je prošnja le v italijanskem jeziku pisana, akoravno je večina prebivalstva desnega Sočnega brega slovenska, vendar pa upam, da ne bode zaradi tega nobeden pošten Slovenec prošnje podpisati opustil. Pa zopet nastaje staro vprašanje: zakaj se Slovanje ne podpirajo bolj v našem Primorji?«[17] Pet dana docnije od »Slovenskog Naroda«, objavile su »Novice« kratak izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 17. marta, u

ktere niso na svojem mestu. Treba je pri nas ozbiljnega in sposobnega izvrševalca, da odstrani to, kar so drugi zakrivili; treba je naglo vse vrediti, dokler je še čas, podpore se ne manjka, da se omeji nevarni element, ki lahko postane deročа reka. Zatorej pozor! S zavezanimi očmi tehta boginja pravice, z mečem v roki. Mi se ne strašimo, imamo v sebi pezo zvestobe in junaštva, ktera odvaga vso tihotapnost, izdajstvo in rovarstvo, pade v tla oholost nasprotnikov, vničen bo sovražnik in mačja mljavkanje utihne za vselej« (E 26. I. 1878 št. 2).

[14] E 23. II. 1878 št. 4.

[15] Na čemu su naročito insistirale Austro-Ugarska i Engleska, smatrajući da je njime poremećena ravnoteža u korist Rusije i da se deoba Turske ima izvršiti, u kojoj i one moraju dobiti svoj deo. O pripremama za održavanje Berlinskog kongresa, njegovom radu i odlukama, v.: V. Popović, Berlinski kongres (povodom pedesetogodišnjice 13. juna — 13. jula 1982), Bratstvo XXII, knj. 36, Beograd, 1928, str. 130—146; o odlukama Kongresa koje se tiču Bosne i Hercegovine, v.: V. Ćubrilović, Bosanski ustanak 1875—1878, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. LXXXIII, Društveni i istoriski spisi, knjiga 35, Beograd, 1930, str. 302—317; G. Jakšić, Bosna in Hercegovina na Berlinskem kongresu (razprave iz diplomatske istorije), Beograd, 1955, str. 39—66; M. Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875—1878, Sarajevo, 1960, str. 348—359; o odjeku u Sloveniji pripreme za održavanje Berlinskog kongresa i njegove odluke o dodeli okupacionog mandata Austro-Ugarskoj za Bosnu i Hercegovinu, v.: P. Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni . . ., str. 300—322.

[16] »pred nekaterimi dnevi, ne vem niti kje niti na čegar svet«, kako obaveštava dopisnik slovenačkog dnevnika SN 15. III. 1878 št. 62).

[17] SN 15. III. 1878 št. 62.

kome je navedeno, da su stanovnici desne obale Soče, Slovenci i Italijani, na inicijativu i pod predvodništvom »odbora, koga sačinjavaju uvaženi Italijani«, izrazili želju da ostanu u sastavu Habsburške Monarhije, te će uputiti u tom smislu adresu austrijskom caru.[18] Isto je tako rezonovao i »Slovenec«, što se naročito vidi iz saopštenja, objavljenog u broju od 28. marta, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, u kome je podvučeno, da su primorski Slovenci, uprskos tome da su »zatirani«, odani Monarhiji.[19]

Zbog novonastale situacije, početkom 1878, koja se manifestovala u sve izrazitijim italijanskim iredentističkim pretnjama uperenim protiv integriteta slovenačke etničke teritorije, prvenstveno dela Goričke pokrajine na desnoj obali reke Soče, Slovenci su, u cilju podizanja borbenog duha i slovenačke nacionalne svesti radi suzbijanja u korenu italijanskih osvajačkih namera, organizovali i održali, skoro jedan za drugim, dva tabora: u Kojskom, 31. marta, i Kobaridu, 7. aprila 1878, o kojima smo u svom navedenom članku, shodno raspoloživim podacima, najneophodnije rekli.[20] S obzirom na okolnost da, blagodareći prof. Branku Marušiču, odnedavno razpolažemo i podacima o ova dva tabora, koje je objavila »Soča« u sklopu dve opsežne reportaže, to ćemo iz ovog materijala, bar najvažnije, na ovom mestu navesti. U tom smislu, razmotrićemo odvojeno ova dva tabora, kako bi se o njima dobila što celovitija i jasnija slika, budući da su predstavljali važne događaje u političkom životu ne samo Slovenaca iz Goričke pokrajine, već i za sve ostale sa sveukupne slovenačke etničke teritorije.

Kako je obavestio dopisnik iz Gorice izvornim izveštajem od 27. marta, koga je »Slovenski Narod« objavio tri dana docnije, u rubrici »Dopisi«, tabor, koga je Političko društvo »Sloga« iz Gorice zakazalo »v Kviškem« za 24. marta, na kome bi stanovnici, koji žive na desnoj obali reke Soče, imali doneti odluku o vernosti Habsburškoj Monarhiji i odposlati adresu u tom smislu austrijskom caru, »bil je vsled izvenredno slabega vremena odložen na prihodnjo nedeljo«, tj. za 31. marta 1878. Kao razlog za sazivanje tabora, tamo je istaknuto jedino to, da su neki italijanski listovi u Italiji smelo i drsko medju »naše Slovence i Furlane s one strane Soče«, koji su najverniji stražari Austrije na njenoj granici prema Italiji, proturili veoma uznemiravajuću vest, da će se austrijska Furlanija i uopšte sva teritorija na desnoj obali Soče prisajediniti nezasitljivijoj Italiji«. U zaključku ovog obaveštenja doslovno je navedeno sledeće: »To je stvar, zarad katere se je pri vsem slabem vremenu in če prav je politično društvo »Sloga« odložilo shod na prihodnjo nedeljo, zbralo nad 2000 Avstriji zvestih Brijcev, in tudi iz druzih krajev, kakor iz Kobarida, Bovca itd. so došli vozovi naših rodoljubov in bodo zopet v nedeljo 31. marca došli, da slovesno pokažejo, da nečajo nič slišati o Italiji. Našim Italijančičem nij to nikakor všeč, da odpotuje adresa z ogromnim brojem onih, katerih srca bijó za obstoj Avstrije, kajti to kaže, da, izvzemši par renegatskih kričačev, ne najdejo niti jednega onkraj Soče, da bi bil vnet za »Italio unito ma non compiuto«.[21]

Ako je na dan 24. marta bilo loše vreme, to je sedam dana docnije bio sunčan i topao dan, te je održan tabor »v Kviškem«, odnosno u Kojskom. »Soča«, kao najkompetentniji slovenački list za obaveštenje javnosti o ovom važnom političkom događaju, objavila je opsežnu reportažu s naslovom »Občni zbor 'Sloge' v Kviškem« u svojstvu uvodnika, u broju od 4. aprila 1878. Na početku ovog izveštaja uočljivo je podvučeno, da je u Kojskom bilo izvrsno organizovano održa-

[18] Novice 20. III. 1878 št. 12 str. 95.
[19] S 28. III. 1878 št. 34.
[20] Luković, Borba . . . 177—183.
[21] SN 30. III. 1878 št. 73.

vanje tabora. Istaknuta je slovenačka zastava na mestu zborovanja, a i na kućama ovog sela, uz napomena da je posle 14 časova narod pridolazio na zborno mesto u kolonama grupisanim po selima područja Brda sa nacionalnim zastavama na čelu, Predvođen sveštenicima, dok su opštine Kanal, Ajba i Anhovo poslale svoje deputacije.[22] Nadalje je navedeno, da je u 15 časova, dolaskom vladinog komesara i pucanjem mužara, otpočeo tabor sa oko 5000 ljudi svoj rad na taj način što je predsednik Političkog društva »Sloga«, Fran Povše, otvorio masovni narodni zbor i u svom govoru o uzrocima njegovog održavanja rekao, nakon isticanja da su događaji vezani za veliku krizu na Istoku doveli do rusko-turskog rata, ovo: »Toda srečen uspeh ruskega orožja ozbudil je zavist nekaterih držav, katere bi pri razpadu gnjile Turčije tudi rade kaj pridobile in tako se je raznesla mej drugimi tudi ona nevšečna vest, po katerej bi Avstrija za nekatere pridobitve v Turčiji odstopila kos naše grofije na desnem bregu Soče sosedni Italiji. To vest razpravljajo naši sosedje unkraj meje v časopisih in brošurah, dokazovaje, da spada naša dežela po nje legi in po narodnosti nje prebivalstva naravno k Italiji in obrekovaje nas Slovence, da se ne zavedamo svoje narodnosti. To pa je silno razburilo vse na desnem bregu Soče živeče Slovence, vsled česar je prejelo društvo »Sloga« od razni strani pozive, naj se v tem važnem času zaveda svojih dolžnosti, katero je kličejo braniti narodno čast goriških Slovencev, saj je narodnost najsvetejšij zaklad, katerega smo podedovali od svojih pradedov in katerega moramo neoskrumnjenega ohraniti svojim potomcem. 'Pokažimo tedaj', sklepa govornik, 'v današnjem javnem zboru celemu svetu, da živi na desnem bregu bistre Soče verlih, svoji narodnosti in svojemu presv. vladarju vdanih Slovencev, kateri so in hočejo vedno ostati zvesti Avstriji, iskreno vdani mogočni Habsburški dinastiji' (Neprenehljivi klici: Hočemo! Živijo naš presv. Cesar i. t. d.). Kviščanska godba intonira cesarsko himno, topiči zagromé in potem se zopet razlegajo gromoviti živijoklici«.[23] Potom je Povše, nakon predstavljanja vladinog zastupnika, barona Rechbacha, dao reč uglednom političkom radniku iz redova liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, Ernestu Klavžaru, koji je u prvom delu svog izlaganja podvukao, da Italija neće uspeti da prisvoji slovenačku etničku teritoriju na desnoj obali Soče, jer će naići na odlučan i nesavladiv otpor Slovenaca,[24] dok je u drugom delu uputio na adresu Monarhije otvorenu kritiku zbog političkog ugnjetavanja i ekonomskog izrabljivanja Slovenaca u Goričkoj pokrajini sa njene strane i stavljanje istih u

[22] Taj početni, važan deo ove reportaže doslovno glasi: »To vam je bil krasen dan za cela Brda, 31. marcij 1878; Bricl si ga prav dobro zapomnijo in nam, ki smo se deležili njihovega navdušenja, tudi ne mine tako naglo iz spomina. Kviško je bilo tako opravljeno, kakor bi pričakovalo samega vladarja; v zelenje ovit, s podobama presv. cesarja in cesarice, pa z narodnimi zastavami okinčan slavolok je sprejemal goste prišedše od goriške strani, nez lipe pred cerkvijo je veselo vihrala velika slovenska zastava, pa tudi po prijazni vasi je bilo razvešenih mnogo zastavic. Koj po dveh urah popoldne se je začelo nabirati ljudstvo; od vseh strani so prihajala cela krdela, v Kviškem in okolici je vse mrgolelo, kakor v mravljišči: Steverjanci in Pevmčani so prišli sé svojimi zastavami, iz Št. Mavra je pripeljal v. č. gospod vikar svoje možake, Cerovci so tudi prišli sé svojim duhovnikom in ko smo videli od druge strani korakati skrajne stražarje avstrijske, verle Kožbance sé svojim častljivim kuratom na čelu, bili smo zares v srce ginjeni. Sploh so bile vse občine iz celih Brd prav obilno zastopane in tudi nekoliko Furlancev iz Dolenjske županije je hotelo na našem zboru razodeti svoje avstrijsko čustvo. Občine Kanal, Ajba in Anhovo iz Soške doline so poslale k zboru vsaka svojo deputacijo. Veločast. duhovščine iz Brd je bila navzočna malo da ne v polnem številu in njej se imamo posebno zahvaliti za sijajen uspeh našega shoda« (Soča 4. IV. 1878 št. 14).

[23] Soča 4. IV. 1878 št. 14.

[24] O čemu je ugledni govornik rekao ovo: »Naši sosedje unkraj meje upirajo uže dolgo let svojo poželjive oči v našo poknežano grofijo, a v zadnjem času so začeli uže tako predrzno govoriti in pisariti, da se ima Italija vsaj do Soče raztegniti, da ne vtegne škoditi, ako jim mi tudi Slovenci na desnem bregu Soče tu jasno in glasno razodenemo svoje odkritosrčno mnenje o tej stvari. Brusite si jezike in krhajte si peresa kolikor hočete, — mi ostanemo vendar kar smo: ponosni na svojo narodnost in zvesto vdani svojemu vladarju in svoji skupni domovini Avstriji. Pod mogočnim žezlom cesarjev iz staroslavne rodbine Habsburške živimo uže dolga stoletja, z njo nas vežejo vezi ljubezni in hvaležnosti, vezi, katerih naj nobena sila ne raztrže . . . Naj škili zavidni sosed kolikor hoče, po naši lepi deželi, ali tudi le po kosu na desnem bregu Soče, preverjeni smo, da naš mogočni cesar ne bo zlepa odstopil svoje stare dedine, svojih najzvestejših podložnikov. Kedor nas pa hoče z huda pridobiti, meril se bo poprej z avstrijsko nerazdrobljivo močjo, katera ne sloni samo na hrabrih regimentih, v močnih trdnjavah, v puškah in kanonih, ampak še veliko bolje na zvestobi nje krepkih narodov« (Soča 4. IV. 1878 št. 14).

inferioran položaj u odnosu na Italijane. O tome je Ernest Klavžar rekao ovo: »Govornik praša dalje, ali je pa naša navdušenost za Avstrijo opravičena? Saj tožimo vedno v 'Soči' in v drugih slovenskih časnikih, da se narodna enakopravnost pri nas zadosta ne spoštuje, marveč da se prezirajo naše najsvetlejše pravice; saj vidimo, da mora n. pr. pošten Bric v svojih najvažnejših opravilih pri goriški okrajni in okrožni sodniji z uradniki občevati, kateri ne razumejo njegovega jezika; saj smo zarad tega prosili za posebno sodnijo v Kviškem, — pa je vlada ne mara dovoliti, — saj toži posestnik, da ga državni davki tako hudo tlačijo, da si ne more več pomagati; — saj je cela dežela dolgo let spenjala vse svoje nade po Predelski železnici — kot rešiteljici iz svojih težav in nalog, pa je državni zbor ni hotel dovoliti. — Vse to je žalibog res — a odvrniti nam vtegne srca le od onih mož, kateri so začasno na krmilu, a nikako ne od preljubljenega nam vladarja, kakor nam ne more zadušiti ljubezni do skupne domovine, Avstrije. Narodna enakopravnost je po avstrijskih postavah, priznana in če se zdaj ne zvršuje — upajmo, da se bode. Slovenci in Slovani v Avstriji bomo tako dolgo trkali in tolkli, dokler se nam duri na stežaj ne odprejo. Na svetu je vse spremenjivo, kar je danes od spodej, pride jutri uže lahko na vrh in tako smemo upati tudi avstrijski Slovani, da pridemo v nedavnem času na površje. Veliki davki so nad konstitucijonalne svobode in ni se nadejati, da se kedaj snižajo, pač pa moramo zahtevati, da se pravičnejše razdelé. Sicer so tudi v drugih državah davki veliki in posebno Italija se odlikuje po takih davkih, kateri sicer posestniku nekoliko prizanašajo, pri tem pa reveža strašno tlačijo. Naše dačne postave so vsaj siromaku milostne. Kar se tiče predelske železnice, omenja govornik, je še vedno mogoče, da jo dobimo, ako ostanemo pod Avstrijo, v katere največem interesu bi bila; Italija bi je nam gotovo nikdar ne privoščila«.[25] Iza glavnog govornika, Ernesta Klavžara, govorio je J. N. Toroš, predsednik Opštine medanske, koji je kao osnovnu misao istakao, da su svojim stavom stanovnici na desnoj obali Soče više puta dokazali da su posteni i odani državljani Habsburške Monarhije, iako su preopterećeni poreskim obavezama, pa, saobrazno tome, žele da i dalje ostanu u njenom sastavu,[26] nakon čega je pročitan i od prisutnih usvojen sadržaj adrese odanosti austrijskom caru, a potom pročitani i od zbora toplo pozdravljeni telegrami upućeni taboru od Političkog društva iz Trsta »Edinosti« i »najmlajše čitalnice Bovške«, te je iza toga vladin predstavnik, baron Rechbach, izrazio prisutnima zahvalnost za njihovu vernost »do skupne domovine Avstrije«. Konačno je, posle toga, predsednik »Sloge«, Fran Povše, konstatovao, da je tabor svoj rad završio, o čemu je na kraju ove reportaže rečeno sledeće: »Predsednik sklene na to zborovanje zahvaljevaje se za tako ogromno deležitev in za lep red pri zborovanji ter priporočevaje, naj Slovenci na desnem bregu Soče tudi zanaprej zvesto hranijo in visoko spoštujejo naroda najdražje svetinje. 'Hočemo, hočemo!' je odmevalo od vseh strani in na to se je mej veselim sviranjem godbe in gromenjem topičev razkropila navdušena množica. Zborovanje je trajalo poldrugo uro«.[27]

Pre nego što predjemo na razmatranje toka rada tabora u Kobaridu, potrebno je naglasiti, da je Odbor Političkog društva »Sloge« izdao saopštenje u Gorici, 2. aprila 1878, u kome je navedeno, da će se 7. aprila 1878, sa početkom u 14

[25] Soča 4. IV. 1878 št. 14.

[26] O čemu je, pored ostalog, ovaj govornik istakao sledeće: »Avstrija po svoji vesti ne more pahniti od sebe toliko zvestih sinov, ki uže cela stoletja z ljubeznijo opravljajo vse državljanske dolžnosti, pokorno plačujejo težke davke, z navdušenjem prelivajo kri za državo, kedar koli jo sovražniki napadajo, iskreno ljubijo svojega cesarja in njegovo najvišo rodbino. '(Navdušeni klici: Živijo! Živijo naš presv. cesar i t. d.)'. Ker smo uže pred leti dokazali, da smo nepremakljiva skala na avstrijski meji, mora biti naša zvestoba in vdanost gotovo znana presv. cesarju; zatorej menim, da ne bo nigdar in pod nobenim pogojem privolil v odstop naših pokrajin, v našo gotovo narodno smrt in materijalno pogubo« (Soča 4. IV. 1878 št. 14).

[27] Soča 4. IV. 1878 št. 14.

časova, održati »javni občni zbor« sa jednom jedinom tačkom dnevnog reda, koja je bila na taboru u Kojskom, 31. marta 1878, »adresa vdanosti presv. cesarju«. U vrlo kratkom obrazloženju navedenog u saopštenju, koga je »Soča« zbog njegove izuzetno velike političke važnosti, obavila na najupadljivijem mestu, tj. ispred uvodnika, koji se odnosi na tok rada tabora u Kojskom, u broju od 4. aprila, navedeno je, da je Odbor udovoljio želju uvaženih gradjana iz doline reke Soče i odlučio da sazove tabor u Kobaridu, uveren u to, da će se i na njemu okupiti »prebivalci cele Soške doline in da tudi oni navdušeno razodenejo vsemu svetu, da so kolikor ponosni Slovenci toliko zvesti Avstrijci«.[28]

Poput opširne reportaže o radu i odluci tabora u Kojskom, »Soča« je, u brojevima od 12. in 18. aprila 1878, objavila uvodnik koji se odnosi na tabor u Kobaridu, 7. aprila 1878, s naslovom »Občni zbor v Kobaridu«. Tamo je, kao najvažnije, u uvodnom delu, podvučeno, da je sasvim jednostavan poziv za učestvovanje na ovom taboru, objavljen u »Soči«, primamio »brez kakoršne koli agitacije verle prebivalce vseh občin desnega brega bistre Soče od Predela do Sabotina — in Kobarid jih je ne le gostoljubno, ampak prav bratovsko sprejel ter povzdignil Slogino zborovanje v sijajno slovesnost, katera gotovo nigdar ne mine deležnikom iz spomina«. Dalje je navedeno, da su učesnici tabora grupno pridolazili na zborno mesto, 7. aprila, počev od 13 časova, po opštinama sa slovenačkim zastavama na čelu, predvodjeni predsednicima opština, tako da ih se do 15 časova prikupilo oko 3000 ljudi.[29] Tabor je u 15 časova kao i nedelju dana ranije, u Kojskom, otvorio predsednik Političkog društva »Sloge«, prof. Fran Povše, koji je u lapidarnoj formi izneo razloge njegovog održavanja, »poudarja, kako so bili Slovenci vselej v neomajeni zvestobi vdani avstrijski vladarski hiši, za katero so uže tolikokrat svojo kri prelivali zaradi česar se smemo zanašati, da nas bo naš presv. vladar varoval kot svoje najzvestejše sinove. ('Upamo — Živijo presv. cesar!)'. A tudi narodnost svojo, pravi, moramo skrbno varovati, kajti narod, ki se ne zaveda svojih pravic, ki se za nje ne poteza, je zgubljen. 'Skrajni stražniki na avstrijski meji, zbrali ste se, da slovesno proglasite, da ste vzbujeni Slovenci in zvesti Avstrijci; za to vam kličem iz vsega srca: dobro došli!' (Ljudstvo navdušeno odzdravlja)«.[30] Nakon predstavljanja prisutnima vladinog opunomoćenika, Aleksandra Schemerla, predsedavajući je dao reč potpredsedniku opštine Kobarida, Antonu Belinu, koji se u kratkom pozdravnom govoru zahvalio Odboru »Sloge«, »da je dal Kobaridu in celi tej strani lepo priliko, da zamore dokazati svojo odkritosrčno vdanost najviši vladarski hiši in svojo ljubezen do skupne domovine Avstrije. Sklepa nazdravljaje presv. cesarju. (Po zborišči se razlegajo gromoviti živioklici, mej tem ko svira godba cesarsko himno)«.[31] Nadalje je, kao i na taboru u Kojskom, u svojstvu glavnog govornika istupio poznati borac za stvaranje Ujedinjene Slovenije, Ernest

[28] Soča 4. IV. 1878 št. 14.
[29] O načinu prikupljanja učesnika tabora na zbornom mestu, doslovno je navedeno ovo: »Ves prijazni trg od enega konca do druzega je bil v zastavah slovenskih in avstrijskih, vsaka hiše je razvesila po zmožnosti eno ali več manjših ali večjih zastav v znamenje svoje vdanosti in ob enem velike radosti, da je Kobarid izbrano shodišče za tako vzvišen namen. Prostorni Žganov dvor je bil primerno opravljen za zborovanje, hodnik govornikom odmerjen, čedno okinčan, in nad njim so veselo vihrale slovenske in avstrijske zastave. Koj po eni uri popoludne se je začelo ljudstvo zbirati. Krepki Livčanje s županom in drugimi občinskimi zastopniki, pa z občinsko zastavo so prikorakali prvi; bilo jih je blizo poldruga stotina; kmalu a njimi so se na vozovi gosto natlačeni pripeljali korenjaški Kotarji, vsaka občina je imela na čelu župana in zastavo z napisom: 'Živela Avstrija!' Naj oddaljenejša soseska na beneški meji, Robidišče, je poslala iz 30 hiš 70 zastopnikov k zboru. Z Bovškega so prišli menda vsi župani in mnogo drugih občinskih zastopnikov in drugih mož. Bovški čitalničarji so se pa skupaj pripeljali sé svojo tribojno zastavo. Tudi Tolminska stran je bila dostojno zastopana, videli smo mnogo gopode, pa tudi kmečkih možakov; Volčanska županija je štela zraven svojega župana tudi več drugih zastopnikov. Z eno besedo množica je do treh ur tako narasla, da je bilo prostorno dvorišče napolnjeno in da se je tu pa tam ljudstvo zares gatilo. Z mirno vestjo smemo zagotovljati, da je bilo obilnih 3000 deležnikov — in kar moramo še posebno priznati — zraven nježnih Slovenk — pravih močakov, ki so sé svojo krepkostjo, in večinoma tudi sé svojimi častitljivimi bradami zares imponirali« (Soča 12. IV. 1878 št. 15).
[30] Soča 12. IV. 1878 št. 15.
[31] Soča 12. IV. 1878 št. 15.

Klavžar, koji je, kao osnovnu misao, istakao, da su svi krajevi slovenačke etničke teritorije na desnoj i levoj obali Soče medjusobno tesno povezani i da su Slovenci na tom području čvrsto rešeni da i nadalje to jedinstvo još više učvršćuju i učine ga nesalomljivim. Govornik je o tome, pored ostalog, rekao: »Volčanci žive v neprestani zvezi s Tolminci, so ž njimi v vsakdanji dotiki; če pretrgate to zvezo, škodujete neizmerno tem in unim. Tudi tu biva prezvesto prebivalstvo, katero se nikdar ne izneveri ni narodu ni cesarju. — In če se slednjič ozrem po prijaznem Kobaridu ter prašam prvo brhko Kobariko, ki mi naproti pride, kaj je in kaj hoče ostati, veselo mi zaokroži:

Jaz nisem Talijanka,
Pa tudi ne bom,
Sem zvesta Slovenka
In ljubim svoj dom.

Enaki čuti navdušujejo pa tudi vse tukajšnje verle mladenče in možake, kateri bi na enako vprašanje povzdignili svoje krepke glase, ter zagromeli, da bi se mogočni Krn v svojem temelju majal: 'Pošteni Slovenci in Avstrijci smo in ostanemo do smrti!' (Da, da, tako je!). Govornik povdarja še nekoliko, kako pogubno bi bilo za deželo na desnem in levem bregu, ako bi Soča postala državna meja in kako bi tudi Gorica po taki ločitvi neizmerno izgubila in sklene: Avstrijsko staro geslo se glasi: 'Austria erit in orbe ultima'. Dokler bo svet stal, ostane tudi Avstrija — a dokler bo Avstrija stala, hočemo tudi Slovenci ostati njeni zvesti sinovi, njeni neomahljivi stražniki na južni državni meji. (Gromoviti živijo se razlegajo po zborišči)«.[32] Nadalje je učesnike tabora pozdravio poslanik Pokrajinske skupštine goričke, Andrej Kocjančič, »v imenu Bricev«, koji je u jezgrovitoj formi istakao nerazrušivost povezanosti stanovnika desne i leve obale Soče," a zatim je predsedavajući, Fran Povše, pročitao sadržaj adrese odanosti austrijskom caru, koju je tabor akceptirao. Potom je uzeo red vladin predstavnik, Aleksander Schemerl,[34] iza koga je kao zadnji govornik nastupio poslanik Pokrajinske skupščine, Faganel, koji je izručio prisutnima srdačan pozdrav »Slovencev izpod sivega Čavna« i u kraćem govoru stakao tesnu povezanost stanovnika obe strane Soče, a takodje i to, da se ne može dozvoliti »da bi nas ta Soča ločila«, obrazloživši to na sledeći način: »Zadosta smo zgubili l. 1866 in še se otožno oziramo po slovenskih bratih unkraj Idrije, katere je nemila osoda iztrgala iz starodavne zveze. Naša dežela pa naj cela ostane pod mogočno krono avstrijsko, to je naša iskrena želja, katero tu na tisoče zbrani prebivalci desnega in levega brega Soče, složni v narodni zavesti, v ljubezni do skupne domovine in v neomahljivi zvestobi in vdanosti do presvitlega cesarja slovesno izrekamo. Živio naš mogočni vladar Franc Jožef! Živila Avstrija! Živila naša ožja preljubljena domovina, poknežena grofija Goriška! (Gromoviti živijo se razlegajo po zborišči)«.[35] Time je praktično bila iscrpljena lista govornika, pa je u 16,30 časova predsedavajući, Fran Povše, zaključio rad narodnog zbora. Odmah iza toga su pročitani telegrami upućeni Političkom društvu »Slogi«

[32] Soča 12. IV. 1878 št. 15.
[33] O čemu je Kocjančič rekao ovo: »Vsi smo ene vere, pravi, da zelena Soča, katera nas uže dolga stoletja veže in brati v eni deželi in v eni državi, ne more nikdar postati meja, ki bi ločila, kar naravno skupej gre ter otrgala brate od bratov, zveste državljane od preljubjene domovine, vdane podložnike od češčenega vladarja. Ne, ne, možje! po rodu, po srcu, po duševnih in materijalnih interesih smo trdno zvezani med seboj prebivalci desnega in levega brega naše Soče, zgodovina in pravica potrjujeti to zvezo in nobena sila naj je ne raztrže. V tem smislu sprejmite bratovski pozdrav naših Bricev, kateri z vami vred nič iskreneje ne žele, kakor vedno ostati, kar so, zavedni Slovenci združeni pod mogočno krono avstrijsko. (Živili briski Slovenci, živela Avstrija! se odmeva po zborišči)« (Soča 18. IV. 1878 št. 16).
[34] Koji se, obraćajući se prisutnima »v gladki slovenščini«, zahvalio Političkom društvu »Slogi« i prisutnima na odanosti »najvišemu prestolu«, te završio svoje kratko izlaganje rečima: »Pokazali ste, sklepa, da ste zvesti Slovenci in složni Avstrijanci, močni tedaj in neomahljivi, kakor hribi, ki nas obkrožujejo in katerih vrhove bo presegal današnji grom navdušene vaše zvestobe« (Soča 18. IV. 1878 št. 16).
[35] Soča 18. IV. 1878 št. 16.

od Čitaonice iz Mozirja, »Čitalniškega odbora v Kviškem« i »Kanalskog županstva«, nakon čega je izveden kulturno-umetnički program, kome je sledila igranka koja je trajala do zore, o čemu na kraju ove reportaže stoji napisano ovo: »Kakor nas je duh prave sloge edinil v navdušenosti za dom in cesarja pri zboru — tako nas je bratilo zdaj Kobaridce in Bovčane in Tolmince in Kanalce in Goričane in druge goste pravo, čisto veselje, katero nam ni dalo ločiti se, dokler nas ni zaviden petelin opominjal na dolžnosti novega dne«.[36]

Kako se vidi iz napisa »Predrzni tujci v naši hiši«, objavljenom u »Edinosti«, u broju od 27. aprila, tabori održani u Kojskom i Kobaridu, izazvali su gnjev kod Italijana pristalica iredentizma u Gorici i njegovoj okolini, koji su svoje napade, prožete raznoraznim insinuacijama, usredotočili na političke vodje slovenačkog nacionalnog pokreta,[37] o čemu je dostavio izveštaj dopisnik iz Gorice od 23. aprila, a ovaj list ga objavio četiri dana docnije, u rubrici »Dopisi«. Taj lapidaran i po sadržaju važan izveštaj u celini glasi: »Strune mej Avstriji zvestimi goriškimi Slovenci in v blaženo Italijo škilečimi Lahoni in Lahončiči so vsled avstrijsko-slovenskih taborov, strašno napete. Ti zadnji ščujejo v svojih glasilih z nesramnimi denuncijacijami na poštene slovenske može, misleč v svojej slepej strasti, da so le ti krivi, da je narod onkraj Soče javno ter slovesno se izrekel za Avstrijo — za Slovanstvo, a ne za pogoltno Italijo, katera preži potuhnjeno, kakor lisica, čaka, da odtrže iz avstrijske krone najtrdneji biser, najzvestejšo skrajno stražo na desnem bregu Soče. Italijanisimi vidijo najmanjšo smet pred našim pragom ter jo hlastno porabijo, da bi nas pri vladi očrnili a ko malenkost zaznamujejo nesramne demonstracije proti Avstriji, ki so se svršile pred ne davnem v blažnjem Korminu, kjer so bili ponoči plakati za Italijo nabiti ter italijanska 'tricolore' obešena«.[38]

Kako se iz navedenog vidi, u znatnoj meri je upotpunjena slika o taborima u Kojskom i Kobaridu, što se tiče organizacije ovih političkih poduhvata i toka njihovog rada u odnosu na ono što smo izneli u svom članku. Medjutim, što se tiče zaključka o značaju tih političkih manifestacija slovenačkog naroda, možemo konstatovati, da su one, i pored njihove legitimističke političke orijentacije, koju je nužno determinirala ondašnja sveukupna evropska politička konstelacija, znatno učvrstile političko jedinstvo Slovenaca i uzdigle njihovu borbenu svest i gotovost da sa svim raspoloživim snagama stanu na branik svoje zemlje protiv eventualne italijanske imperijalističke najezde, što smo istakli, uz neophodno potrebno obrazloženje, u svom članku.[39]

Uporedno sa vodjenjem borbe, na jednoj strani, protiv »nemškutarjev«, a na drugoj protiv italijanskog iredentizma, jačala je kod Slovenaca svest o etničkom jedinstvu i potrebi stvaranja Ujedinjene Slovenije radi vodjenja uspešnije borbe na dva fronta za svoj narodni opstanak. To se može zaključiti na osnovu konstatacije, navedene u »Slovenskom Narodu«, u broju od 3. januara, u već navedenom napisu koji se odnosi na pohvalu od strane austrijskog cara, izrečenu na adresu Političkog društva »Edinost« za beskompromisnu borbu protiv italijanskog

[36] Soča 18. IV. 1878 št. 16.
[37] Jer teže »da očrne pred svetom naše zastopnike, pa blato pada nazaj v lahonski tabor«. Nadalje je nepoznati autor uputio apel na sve Slovence, da svoje političke prvake održe u njihovoj borbi protiv italijanske »najezde«, kako bi se pokazali kao »vredni sinovi velike Slave«, a zatim je na kraju ovog napisa navedeno ovo: »Tisti pa, kteri ste poklicani biti voditelji svete stvari, korakajte dalje, ne dajte se premotiti, še manj strašiti, evo bratov vam iz vseh pokrajin, ki roko vam podajajo. Pod Avstrijo hočemo ostati in tu srečni biti, kličemotudi mi od jadranskih obal; gorje ptujcu, ki bi drznil nas napasti, po izgledu Crnogorcev hočemo delati in trdno stati na braniku. V nič se skadi vsa tihotapna taktika nasprotnikov in ugonobi se predrznost tujcev v naše] hiši. Kedor mej nam noče mimo in prijazno živeti, pot mu je prosta v obečano deželo Italijo, pred ktero nas bode Bog varoval in sreča junaška« (E 27. IV. 1878 št. 8).
[38] E 27. IV. 1878 št. 8.
Takav je smisao sadržaja i izveštaj dopisnika »Soče« iz Gorice od 11. aprila, koga je ovaj list objavio sledećeg dana u rubrici »Dopisi«, a takodje i izveštaj iz Gorice od 10. aprila dopisnika slovenačkog dnevnika, objavljenog tri dana docnije (up. Soča 12. IV. 1878 št. 15; SN 13. IV. 1878 št. 85).
[39] Luković, Borba . . ., 182—183.

iredentizma, gde je, pored ostalog, navedeno ovo: »Pa tudi še drugo stališče ima stvar. Kar so tržaški Slovenci in okoličani, to smo vsi Slovenci. Njih program je naš program in narobe. Slovensko politično društvo »Edinost« potpisuje z obema rokama naše zahteve v državi in deželi, nas vseh do Drave in Gorotana. Cesarjeva pohvala jednoga dela Slovencev se torej razteza na vse enakomisleče in to smo vsi narodnjaki cele Slovenije.«[40] Zahtev za Ujedinjenu Sloveniju došao je do uočljivijeg izražaja u važnom i opširnom članku, zapravo apelu upućenom caru s naslovom »To smo mi!«, objavljenom u »Edinosti«, u broju od 12. januara, u kome je, uz sticanje izvesne pijemontske uloge Kranjske, posle opširnog razmatranja borbe koju vode tršćanski Slovenci predvodjeni od Političkog društva »Edinosti«, protiv italijanskog iredentizma, koji postaje iz dana u dan sve agresivniji, doslovno navedeno ovo: »To smo mi! zaorijo iz tisočerih prs glasovi do svitlega prestola, ki opominjamo vlado, naj ob pravem času vredi južno stražo, ki bi se zvala Slovenija, porok smo in zastavimo svojo kri in blago, da bomo stali, ko ozidje grada, nepremakljivi za prestol mogočne Avstrije in z veseljem žrtvovali blago in drago. To smo mi! zakriči tudi gorotanski Slovenec ob Dravi, naj od Mure glas štirskih bratov, od jaderne Soče naj se glasi: Modri vladar mogočne Avstrije, usliši želje najzvestejših sinov, ki branijo zvesto Tvoje meje in ki so pripravljeni pečatiti svojo zvestobo z lastno krvjo. Združi nas zveste sinove v eno deželno upravo, v ponos držav in strah sovragu. Osrčje Slovenije, gani se, kranjski Slovenec, povzdigni svoj glas, vrži raz glavo umazani nemčurski zavoj, teptaj z nogo zaspanost in mrženje, edini moramo biti, pod jedno zastavo stopiti, izdajice prezirati, ki niso vredni, da skrunijo zemljo, kjer Slovenec prebiva. Mi nismo laški Tirolci, kteri žele združenje z Italijo, Slovenec ni nikdar v svojih prsih zavratnih naklepov nosil, mi hočemo srečno v mogočni Avstriji živeti, razvijati se in izobraževati v duševnem in gospodarstvenem obziru. Kadar pa zagrmi top na meji države in vabi cesarjeva beseda pod vihrajočo zastavo, stopimo z veseljem, srečneji in ponosno se bo razlegalo: To smo mi!«[41]

U vremenu april — prva polovina juna 1878, kada je bilo sasvim izvesno da će se revidirati veći deo odredaba Sanstefanskog mira na Berlinskom kongresu, za čije održavanje su vršene intenzivne pripreme, italijanski iredentisti na području Slovenskog Primorja i Istre su povremeno istupali na raznorazne načine sa zahtevima da se delovi slovenačke etničke teritorije priključe Italiji, a primorski Slovenci su, kako se vidi iz podataka objavljenih u ondašnjim slovenačkim listovima, organizovano i oštro reagovali, ispoljivši spremnost da brane svaku stopu svoje zemlje. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 10. maja objavljen izvorni izveštaj dopisnika ovog lista iz Gorice od 7. maja, u kome je oštro kritikovan monsinjor Pauletič što se javno zalagao za to, da u Srednjoj poljoprivrednoj školi u Gorici bude direktor Italijan i da se nastava izvodi na italijanskom jeziku, a učenicima Slovencima, koji ne znaju italijanski, poseban učitelj bi imao zadatak »italijanskega učitelja predavanje tolmačiti«. Oštro osudjujući ovakav kapitulanski stav, gorički dopisnik, pored ostalog, piše: »Kaj monsignor, ali slovenski rodoljub tako varuje naš slovenski materini jezik? Je li to morda bramba narodnih pravic? Ali mar Italijani na tak način svoj jezik spoštujejo? Deželni zbor, večinom italijanski, nij nikdar zanikal enakopravnosti slovenskega podučnega jezika, a vi 'rodoljub' bi hoteli pomagati nam odvzeti še to malo materinščine, ki se goji na kmetijskej šoli? Važnejši znanstveni predmeti se podučujejo slovenski na ces. kr. učiteljišči v Gorici in Kopru in naš Standerski 'rodoljub' bi rad videl, da bi se slovenskim kmetskim fantom na kmetijski šoli v tujem jeziku umno kmetijstvo

[40] NS 3. I. 1878 št. 2.
[41] E 12. I. 1878 št. 1.

predavalo«.[42] Mesec dana docnije, u ovom listu je, u rubrici »Domače stvari«, navedeno, da iredentističke demonstracije »po Goriškem, ki so proti Avstriji in proti Slovencem obrnene, se vedno gostejše gode«, usled čega je policija u zadnje vreme uhapsila veći broj lica koja su u njima učestvovala.[43] U rubrici »Izvirni dopisi«, organ slovenačkih klerikalaca u Kranjskoj je, poslednjeg dana aprila, objavio kratak izveštaj »iz Vipolž na Goriškem« od 26. aprila, u kome je navedeno, da je grupa Slovenaca u Korminu, vraćajući se iz crkve na uskršnji ponedeljak, naišla na jednog Italijana »iz nižjih stanov«, koji je vikao: »Viva Italia!« Njega je ova grupa Slovenaca uhvatila i prisilno vodila po trgu, te »kadar je kdo izmed navzočih zahteval, moral je zakričati: 'Viva — živila — Avstrija, eviva Francesko Giuseppe — in živio Franc Jožef!' To je bila zanj in Italijančiče najprimernejša kazen, in noben si ni upal rešiti ga iz hude zadrege, v katero je bil po svojem lahonskem kričanju prišel. Tudi med Lahi se tedaj najdejo dobri avstrijski državljani, kakor smo mi Slovenci ob meji italijanski«.[44] Kako se vidi iz dela izvornog izveštaja od 6. maja »iz za Svete gore«, koga je »Slovenec« objavio pet dana docnije, Političko društvo »Sloga« iz Gorice pokazalo je hvale vrednu aktivnost u borbi protiv zavojevačkih pretenzija na slovenačku teritoriju italijanskog iredentizma, jer se sa uspehom suprotstavilo tim težnjama, što su najbolje posvedočila dva nedavno održana tabora na desnoj obali Soče, koje je to društvo organizovalo.[45] Ovaj list je, u istoj rubrici, mesec dana docnije, objavio izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 6. juna, u kome je navedeno, da je Predsedništvo Političkog društva »Sloge« izdalo narodu Goričke pokrajine proglas, u kome je, kao najvažnije, navedeno, da »moramo biti pozorni, delavni, neutrudljivi in iskreni borci za svoje pravice« dok je u kratkom izveštaju od dopisnika iz Trsta, objavljenom odmah iza navedenog izveštaja goričkog dopisnika, istaknuto, da su italijanski iredentisti, 2. juna, lepili »na Goriškem« plakate sa antiaustrijskim i antislovenačkim sadržajem.[46] Uzgredno valja napomenuti, da je u kratkom saopštenju, koje je objavljeno u »Slovenskom Gospodaru«, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, u broju od 18. aprila, navedeno, pored ostalog, da Italija pretenduje na Goričku pokrajinu.[47]

U drugom kvartalu 1878, bilo je i na teritoriji Trsta i u njegovoj okolini italijanskih iredentističkih poduhvata i oštrog reagovanja Slovenaca, što se vidi iz saopštenja objavljenih u ondašnjim slovenačkim listovima. Kako je obavestio tršćanski dopisnik organa kranjskih liberala u izveštaju od 3. aprila, koga je slovenački dnevnik objavio dva dana docnije, u rubrici »Dopisi«, Političko društvo »Edinost« dostojno i hrabro brani prava slovenačkog naroda odupirajući se uspešno italijanskim iredentističkim istupima, što je pokazala zabava Rojanske čitaonice, održana 24. marta, a takodje i opšti zbor ovog društva, koji je održan »minolo nedeljo«, 31. marta, na kome »je bil zopet do malega izvoljen stari odbor« na čelu sa Ivanom Nabergojom kao predsednikom i Viktorom Dolencom kao potpredsednikom. »Uže imena so porok«, podvučeno je u ovom izveštaju, »da bodo korist političnо društvo 'Edinost', ki je res v teškem položaju in okoliščinah, hrabro branili, pravice slovenskega naroda na jadranskih obalih zastopali, ter si bode društvo priborilo dobro stališče in veljavo v Trstu. Važnost in vpliv ima uže zdaj, da je Lahonom velik trn v peti«.[48] Nadalje je u ovom listu, koji je, inače, budno pratio razvoj političke situacije na teritoriji Slovenskog Primorja i Istre, u rubrici »Dopisi«, u broju

[42] SN 10. V. 1878 št. 107.
[43] SN 9. VI. 1878 št. 132.
[44] S 30. IV. 1878 št. 47.
[45] S 11. V. 1878 št. 52.
[46] S 13. VI. 1878 št. 64.
[47] SGp 18. IV. 1878 št. 16 str. 129.
[48] SN 5. IV. 1878 št. 78.

od 18. aprila, objavljen »izviren dopis« od korespondenta »iz Primorja« od 15. aprila, u kome dominira misao, da će najveći udarac italijanskom iredentizmu u Trstu i drugde u Slovenskom Primorju biti zadat onda, ako bečka vlada omogući punu realizaciju narodne ravnopravnosti. To bi se, pre svega, ostvarilo, ako bi slovenački jezik zaista dobio pravo gradjanstva, tj. ako bi postao obaveznim nastavnim predmetom u srednjim školama. O tome, kao najvažnije, tamo stoji ovo: »Utihne pa mačje mijavkanje, kakor hitro se bode § 19. državnih osnovnih postav praktično izvrševal, kakor hitro bodo srednje šole po vsej slovenskej zemlji v domačem jeziku, ali žalibog sedaj še normalk nimamo v našem jeziku. Dokler se bode tujščina vpeljavala, do takrat bo cvetlo izdajstvo, renegatstvo in gojila se bo gnusna zalega državi nemarne drhali, ki prizadeva vse zlo. V sosednej deželi ne najde več tako mačje mijavkanje odmeva, ko se narodna sloga v mogočnej Avstriji po ravnopravnosti izvrši, ker bo sosed zagotovljen, da ne opravi ničesar, da se mora odreči sanjarijam in pohlepnim mislim do zemlje, katero bi le takrat v svojo last dobil, ko bi z mečem zatrl prebivalce, ki so zvesti svojemu gospodarju«.[49] Upozoravajući na rastuću opasnost po opstanak Slovenaca na području Slovenskog Primorja od agresivnog italijanskog iredentizma, »Slovenski Narod« je, u broju od 26. aprila, objavio dosta dug članak s naslovom »Italija in Slovenstvo«, u kome je istaknuto, da Italija teži da pripoji k sebi Južni Tirol i Slovensko Primorje, nakon čega bi ovaj deo Slovenaca definitivno bio izgubljen za Slovence i Slovane.[50] Nadalje je u ovom listu, u broju od 7. maja, objavljen izveštaj dopisnika iz Trsta od 3. maja, u kome je navedeno, da su na velikom političkom zboru u Rimu, održanom 30. aprila, italijanski republikanci zahtevali priključenje Trsta Italiji, a dva dana docnije objavljen je u ovom listu izveštaj istog dopisnika od 7. maja, u kome je naglašeno, da Italija priželjkuje rat izmedju Rusije i Austro-Ugarske, kako bi italijanska vlada mogla odlučno zahtevati od Monarhije da joj mirnim putem ustupi Južni Tirol i Slovensko Primorje, a takodje i Istru.[51] Konačno, u broju od 9. juna ovog lista, u rubrici »Domače stvari«, kratko je saopšteno, da je »minolo nedeljo« velika masa sveta demonstrirala protiv Austrije i Slovenaca u Trstu ispred italijanskog konzulata, a i u »gledališči Rossetti so bile tudi demonstracije«. Na kraju je navedeno: »Te dni pa so zasačili nekega lopova, ki je revolucijonarne plakate iz Italije v Trst prinesel. Policija je zaprla več osob«.[52] »Slovenec« je takodje povremeno obaveštavao svoje čitaoce o važnijim političkim zbivanjima u Trstu i njegovoj okolini. Tako je u ovom listu, u broju od 11. aprila, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavljen kratak izveštaj dopisnika iz Trsta od 7. aprila, u kome je rečeno, da je Političko društvo »Edinost« održalo »važno zborovanje«, 31. marta, na kome su se prisutni solidarisali sa odlukom stanovnika desne obale Soče da pošalju caru adresu odanosti. »Pri točki: posamezni nasveti«, kako je tamo doslovno zabeleženo, »oglasil se je kmet Juri Grdol ter tožil, kako hudo se godi Slovencem, posebno v trž. okolici«.[53] Kako je saopštio dopisnik iz Trsta u svom izveštaju od 7. juna, koga je ovaj list objavio šest dana docnije, 2. juna su italijanski iredentisti lepili na uglovima ulica u Trstu plakate sa sadržajem prepunim pogrdnih reči

[49] SN 18. IV. 1878 št. 89.
[50] O tome je tamo, kao najvažnije, navedeno ovo: »Če Italija izpelje svoje sebične namene, bi mi Slovenci prišli pod dvojno vlado, italijansko in avstrijsko, in razkosani bi se težje mogli braniti napadov svojih protivnikov, in zmaga Slovanstva na Slovenskem bi se za mnogo let zopet odmaknila, dokler bi se politične razmere Slovanom v Avstriji in sploh v Evropi na bolje ne obrnile; posebno oni del, ki bi prišel pod Italijo, bi bil za Slovanstvo morda celo izgubljen. Kaj da imajo Slovenci od Italije pričakovati, to je znano da le poitalijančenje, ker uže zdaj, ki najboli živo za Italijo simpatizirajo, nečejo nič vedeti o Slovanih v Primorji, a jih uže le za Italijane smatrajo. To je napravilo Slovence v Primorji, da so se jeli zbirati na taborih, z namenom izraziti zvestobo Avstriji in bojazen pred Italijo« (SN 26. IV. 1878 št. 95).
[51] Up. SN od 7. do 9. V. 1878 št. 104, 108.
[52] SN 9. VI. 1878 št. 132.
[53] S 11. IV. 1878 št. 40.

upućenih na adresu Austrije i Slovenaca.[54] Najzad, »Slovenski Gospodar« je, u broju od 18. aprila, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele«, kratko saopštio, da u Italiji egzistira politička organizacija koja se svom snagom bori za priključenje ovoj državi Južnog Tirola, Trsta, Istri i Goričke pokrajine.[55] Valja primetiti, da je slovenačka javnost bila obaveštena, iako ne en détail, o delovanju italijanskih iredentista na području Istre u vremenu april — prva polovina juna 1878. Tako je, u broju od 7. maja, u slovenačkom dnevniku objavljen izveštaj dopisnika iz Trsta od 3. maja, koji je podvukao, da su na političkom zboru u Rimu, 30. aprila, italijanski republikanci pored Južnog Tirola i Slovenskog Primorja, odlučno zahtevali da se i Istra pripoji Italiji.[56] Nešto više od mesec dana docnije, objavljen je u ovom listu »Izv. dopis« od 8. juna dopisnika »iz Istre«, u kome je, kao najvažnije, navedeno, da su u Kopru, Rovinju, Pazinu i drugim mestima Istre, noću 1/2. juna, Italijani lepili plakate sa iredentističkim sadržajem. Na kraju ovog kratkog izveštaja, u smislu zaključka, navedeno je samo ovo: »Denes hočemo to le kot faktum objaviti, brez komentara; mogoče, da pride čas, ko bodemo o tem škandalu in tudi o druzih še večjih besedico izpregovorili. Star naš petitum pa ponavljamo: zakaj vlada cesarstvu zvestega Slovanstva v Primorji ne podpira?«[57]

Na adresu odanosti austrijskom caru, upućenu, kako smo rekli, početkom aprila 1878. od naroda na desnoj obali Soče, Beč je odgovorio, početkom maja, na bazi careve odluke od 30. aprila, naglasivši, da italijanski iredentizam na teritoriji Slovenskog Primorja nije opasan pa mu, saobrazno tome, ne treba pridavati osobitu važnost. Sa ovakvim sadržajem odgovora, sa najvišeg mesta primorski Slovenci, svakako, nisu mogli biti zadovoljni. Da bi se dobio pravi uvid o navedenom, ukazaćemo na nekoliko podataka iz ondašnjih slovenačkih listova. Tako je »Slovenec«, u broju od 14. maja, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavio izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 10. maja, u kome je objavljen raspis tršćanskog c. kr. namesnika, Feliksa barona Pina, od 5. maja za opštine u Goričkoj pokrajini, gde je naveden odgovor bečke vlade na pomenutu adresu i podvučeno da izgredi »revolucijonarnih elementov italijanske narodnosti nemajo prav nobenega stvarnega temelja in da ne morejo gledé na mogočnost monarhije in na lojalno zadržanje kraljeve vlade italijanske nikakor uzročevati bojazni«. Na kraju ovog raspisa, čiji sadržaj nije propraćen bilo kakvim komentarom dopisnika niti, pak, redakcije ovog lista, izražena je zahvalnost za vernost naroda Goriške pokrajine dinastiji jer »one prazne demonstracije, katere niso druzega dosegle, nego da se je enkrat več v pravem svitu pokazala podedovana zvestoba goriških občin do mogočne vladajoče hiše in do avstrijske monarhije«.[58] Kako je navedeno, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, u ovom listu, u broju od 4. juna, na desnoj obali Soče narod je 30. maja oduševljeno primio carev odgovor na adresu odanosti. Taj čin je naročito svečano obavljen u Podgori, gde je okupljenom narodu tekst carevog odgovora, odnosno raspis o tom c. kr. namestnika u Trstu pročitao poslanik Pokrajinske skupštine, Andrej Kocjančič.[59] Za razliku od »Slovenca«, slovenački dnevnik se kritički osvrnuo prema, odgovoru, Beča na adresu odanosti austrijskom caru naroda desne obale Soče. Tako je u ovom listu, u broju od 25. maja, u rubrici »Domače stvari«, objavljeno saopštenje, da je Političkom društvu »Slogi« u Gorici prispelo pismo c. kr. namestnika u Trstu, Feliksa barona Pina, od 14. maja, u kome je naveden sadržaj odgovora Beča na adresu odanosti austrij-

[54] S 13. VI. 1878 št. 54.
[55] SGp 18. IV. 1878 št .16 str. 129.
[56] SN 7. V. 1878 št. 104.
[57] SN 12. VI. 1878 št. 133.
[58] S 14. V. 1878 št. 63.
[59] S 4. VI. 1878 št. 61.

skom caru naroda desne obale Soče bez komentara.[60] Medjutim, u broju od 7. juna ovog lista, u rubrici »Dopisi«, objavljen je opširan »Izv. dopis« iz Gorice od 4. juna, u kome je saopšteno, uz detaljan opis, da je na desnoj obali Soče, a naročito u Podgori, svečano proslavljen carev odgovor na adresu odanosti naroda tog kraja. U drugom, znatno opširnijem delu izveštaja, navedeno je, da su privrženici iredentističke organizacije, u nedelju izjutra, 2. juna, postavili na podgorskom visu italijansku zastavu, koju su slovenački rodoljubi uklonili i tom prilikom tamo našli plakat u kome se na najgrublji način vredja nacionalni ponos Slovenaca i uzdiže do nebesa Italija, uz veoma jasno postavljanje zahteva, da se desna obala Soče prisajedini ovoj državi. Dopisnik je naglasio, da je to najbolji dokaz koji pobija tvrdnju u odgovoru na adresu da su italijanski iredentistički izgredi bezopasni. Da su ti poduhvati zaista po državnu bezbednost opasni, svedoči, pored ostalog, i okolnost egzistiranja u Gorici tajne italijanske iredentističke organizacije koja je organizovala postavljanje italijanske zastave na podgorskom visu, u nedelju, 2. juna. U tezi toga, pomenuti dopisnik je naglasio ovo: »No kaj hočete večjega dokaza izdajstva proti monarhiji, kot je omenjeno? Skrajni čas, da zadnji hip je, da vlada obrne svojo pozornost na njeno skrajno mejo, ter podpire zveste Slovane, kateri jedini so pripravljeni, braniti poleg svojega in njen blagor. Če bi bila vlada malo bolj ozir jemala pred 10 leti na Slovane, te zvitim italijanom ne tako kažolirala, ne godile bi se zdaj jednake, našo državo in nas sramotilne demonstracije, ker čuvala bi uže močna slovenska starodavna zvestoba proti takim rogoviležem na skrajnej meji Avstrije, še bolj, nego čuva zdaj, in bode čuvala!«[61] U članku »Slovenci in Italijani na Primorskem«, objavljenom u slovenačkom dnevniku pretposlednjeg dana meseca jula, pored ostalog, podvučeno je, da su austrijski organi vlasti prema bezobzirnim italijanskim iredentistima popustljivi, dok su prema Slovencima i drugim slovenskim narodima, naročito u Istri, bezobzirni.[62] Desetinu dana docnije, u uvodniku s naslovom »Naša odktritosrčnost«, objavljenom u »Edinosti«, navedeno je, da su činovnici italijanske narodnosti u svom ponašanju prema Slovencima ispoljili upadljiv šovinistički stav i da ih austrijski organi vlasti na teritoriji Slovenskog Primorja i Istre maze dok se prema Slovencima i Hrvatima neljudski odnose.[63]

Paralelno sa saopštenjima i napisima o italijanskim iredentističkim izgredima i slovenačkim protivmerama, što se dogodilo u drugom kvartalu 1878, kada su vršene veoma intenzivne pripreme za održavanje Berlinskog kongresa, u slovenačkim listovima došli su do izražaja energični zahtevi za stvaranje većeg administrativnog slovenačkog područja, odnosno Ujedinjene Slovenije radi vodjenja uspešnije borbe protiv italijanskih iredentista. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 26. aprila, objavljen članak s naslovom »Italija in Slovenstvo«,[64] gde se insistira na postupnosti u stvaranju Ujedinjene Slovenije i to u tom smislu, da se u prvoj fazi ujedine Kranjska i Slovensko Primorje. Prihvatajući ovakav postupak,

[60] SN 25. V. 1878 št. 20.
[61] SN 7. VI. 1878 št. 130.
E je, u broju od 8. juna, u rubrici »Dopisi«, objavila izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 5. juna, u kome je navedeno, da su u Podgori na najsvečaniji način, 30. maja, proslavili carev odgovor na odresu, kao i to, da su Italijani na podgorskom visu postavili italijansku zastavu sa plakatom iredentističkog sadržaja, izjutra, 2. juna, te da u Gorici egzistira tajni iredentistički komitet koji organizuje protivaustrijske i protivslovenačke izgrede. O svemu tome, u vrlo sažetoj formi, obavestile su svoje čitaoce i Novice, objavivši izveštaj svog dopisnika iz Gorice od 2. juna, u rubrici »Naši dopisi«, posvećen tome događaju (up. E 8. VI. 1878 št. 11; Novice 5. VI. 1878 št. 23 str. 175—180).
[62] SN 30. VII. 1878 št. 172.
[63] E 10. VIII 1878 št. 15.
[64] Koji je nastao kao odgovor na članak »Kranjcem in Primorcem v prevdarek«, objavljen u »Slovencu« kao uvodnik pre osam dana, našto upozorava autor navedenog članka u slovenačkom dnevniku konstatacijom: »Jeden slovenski časnik v jednej zadnjih številk priporoča, ako uže zjedinjenje vseh slovenskih krajev za zdaj ni izpeljivo, vsaj združenje Kranjskega z Primorjem v jedno provincijo z jednim deželnim c. kr. namestništvom in jednim deželnim zborom, ker potem bi se ne mogli naši protivniki skliceovati na neločljivost

čiji je inicijator organ kranjskih klerikalaca, autor ovog napisa istakao je sledeće kao argumentaciju ispravnosti ovakve postavke: »Treba bi bilo poslati na temeljne razloge odprto prošnjo na najvišje mesto. Preje naj bi se sklicalo več ljudskih shodov v Kranjskej in Primorji z namenom, pretresovati važnost in potrebo takega združenja. Mi ne smemo obupati, če tudi zdaj nismo uslišani, moramo tako opravičene in za Avstrijo prekoristne terjatve pri vsakej priliki zopet ponavljati. V takej združenej slovenskej deželi z slovensko vlado na čelu bi se ne moglo šopiriti Lahonstvo, a bi počasi hiralo in tudi v Italiji bi morali spoznati, da avstrijsko Primorje nima tal za Italijanstvo. Trst bi zopet postal slovanski in bi bil močna zaščita proti italijanskej pogoltnosti«.[65] Medjutim, četiri dana docnije, u rubrici »Dopisi«, objavio je ovaj list »izv. dopis« iz Trsta od 27. aprila, u kome se veoma jasno i odlučno insistira na ujedinjenju svih slovenačkih pokrajina u jednu upravnu celinu, te u tom smislu, kao najvažnije, ističe sledeće: »Vedno potrebneji se tedaj kaže, da tudi mi zedinjenje Slovenije naglašavamo, katera bi bila živa trdnjava in nepremagljiva proti zemlje pohlepnej Italiji ter prava redarica Italijančičem v Primorji. Kar višji neki krogi nečejo izprevideti počasne nevarnosti, katera lahko pri sedanjih kombinacijah za nas nastane, treba bode zopet in zopet povzdigniti glas na taborih, katerih prva točka bode: Zedinjenje vseh Slovencev v jedno močno kronovino. Ideja se mora zopet oživeti, vsak rodoljub mora to začeti priporočati, po javnih krogih in sploh povsod, kjer se narod skuplja, treba se je o tem pomenkovati in podučiti nevedne, katere koristi bodo izvirale iz zedinjenja Slovencev v jedno celoto. Nij se treba ustrašiti, da se ne bode ničesar doseglo, da bodo židovski listi grajali in se norčevali. To bode še pospeševalo in oživljalo našo opozicijo proti napadom. Kdor nikdar ne začne, kdor ne vstraje, nema nikdar ničesa. Iz malega raste veliko. To si moramo tudi mi zapomniti in z železno voljo delati in agitirati. Vsako leto se čuti pritisk italijanizma silneje, in morda nij daleč čas, ko bode prepozno. Sosednja Italija, ako ravno se na videz Avstriji hlini, hotela bode z mečem zemljevid predrugačiti — in kaj potem?«[66] Treba istaći, da je »Slovenec« sa svojom navedenom idejom o probitnom ujedinjenju Kranjske i Slovenskog Primorja dobio izvesnu podršku o Goričkoj pokrajini. To se vidi iz dopisa od 6. maja korespondenta »iz za Svete gore«, koga je ovaj list objavio pet dana docnije, u rubrici »Izvirni dopisi«. U njemu je, kao najvažnije, navedeno sledeće: »No začelo se je gibanje! Bomo pa Slovenci ta začetek prav umeli in dobro porabili: Ne omagajmo! Naprej! ... Sedanji čas je temu prvemu koraku gotovo ugoden. Slavna vlada spregleduje, da treba vselej zvestim Slovencem pomagati, ako hoče sebi Primorje ohraniti; kajti sami primorski Slovenci bi se pač težko branili laškej gibčnej samogoltnosti, a s Kranjsko zjedinjeni dosti omočnimo te se tudi ohranimo bodočej Sloveniji. Tedaj ne manjka nam razlogov, da se navdušujemo za Ilirijo. Le na delo. 'Slovencu' smo iz srca hvaležni, da je sprožil misel o posebnem shodu. Treba le še nekoliko osobnega porazuma med prvaki v Ljubljani, Gorici in Trstu, a shod bo zagotovljen. Naprej!«[67] Tri dana docnije, organ kranjskih klerikalaca objavio je od ovog istog dopisnika dopunski izveštaj od 8. maja, u kome je istaknuto ovo: »Potrebno je bilo spraviti na dnevni red pogovor o združenju Slovencev,

v avstrijskem državnem zboru zastopanih dežel, ker bi ne šlo za nobeno deljenje, a le za združenje večjih provincij v jedno celoto.« O tome smo najneophodnije naveli u svom članku, te tom prilikom konstatovali, da se radi o oživotvorenju tzv. »Ilirske« ideje, odnosno rešenje jugoslovenskog pitanja u sklopu Habsburške Monarhije, zavodjenjem umesto dualizma trijalizma, na čemu je naročito insistirao »Slovenec« počev od marta 1878. pa sve do raspada Austro-Ugarske, te bi kao treća celina bila »Ilirija«, u koju bi spadale Hrvatska, Slovenija i Bosna sa Hercegovinom (up.: S 18. IV. 1878 št. 43; SN 26. IV. 1878 št. 95; Luković, Borba . . . 160—181).

[65] SN 26. IV. 1878 št. 95.

[66] SN 1. V. 1878 št. 99.

[67] S 11. V. 1878 št. 52.

posebno Primorja s Kranjsko. Kdor te nujne potrebe morda ne spozna, naj pride mej goriške in tržaške Italijančiče. Te naj posluša in njih pisarije bere, pa se bo gotovo vnel za slovensko Ilirijo. A pustimo gorkih Italijančičev otročje sanjarije o slavi in mogočnosti bivše in bodoče italijanske Furlanije, pa delajmo na prospeh avstrijske slovenske Ilirije ... Spoznava se potreba shoda slovenskih veljakov, da se porazume o združenju Kranjske in Primorja. Kranjci, pridite si ogledati deželo. Mojzes je poslal oglednike v obljubljeno deželo, predno je prestopil reko Jordan. Slovencem je v nekem oziru Primorje obljubljena dežela, kajti njena lega ob adrijanskem morju je svetovne važnosti; a kaj smo Slovenci in kaj je Avstrija brez adrijanskega morja? Toraj na ogled v Trst! Shod naj bo v Trstu! To bo ljubo tržaškim Slovanom, to ugodno istrijanskim bratom, priročno Goričanom, in upam — tudi Ljubljančanom, sploh kranjskim Slovencem prav. Tudi zarad avstrijanskih Furlanov na Goriškem in Italijanov v Istriji, ki bi se morda hoteli namerovanega shoda javno ali vsaj privatno vdeležiti, je dobro, da se Trst izvoli za shod«.[68] Imajući, najverovatnije, u vidu jedan od svojih najvećih ciljeva, sadržan u stvaranju Ujedinjene Slovenije, Predsedništvo Političkog društva »Sloge« izdalo je u Gorici, 5. juna 1878, proglas u kome je, kao najvažnije, navedeno ovo: »Slovenski rodoljubi! Prevažni so sedanji časi za nas Slovence, posebno za nas, ki živimo na Goriškem in sploh na Primorskem. Zato moramo biti pozorni, delavni, neutrudljivi in iskreni borci za svoje narodne pravice«. Na kraju je istaknuto, da Slovenci sa teritorije Goričke pokrajine treba da deluju na političkom polju preko »Sloge« in podvučeno u smislu zaključka ovo: »Posnemajmo druge narode kako oni u velikanskem številu sodelujejo v svojih političnih društvih. Pokažimo tudi mi, da se zavedamo svojih dolžnosti, da čuvamo prav sedaj v teh osodepolnih časih nad svojo narodnostjo«.[69]

I tokom zasedanja Berlinskog kongresa, 13. juna — 13. jula 1878, bilo je na slovenačkoj etničkoj teritoriji nekoliko zapaženih italijanskih iredentističkih ispada. Dopisnik slovenačkog dnevnika iz Gorice dostavio je izveštaj svom listu 27. juna, a ovaj ga objavio dva dana docnije, gde je, pored ostalog, navedeno, da su u Gorici, 24. juna, italijanski iredentisti rasturili letke, u kojima je istaknuto, da je pre 12 godina prema Italiji učinjena nepravda, budući da je ovdašnje stanovništvo odvojeno od svoje majke, lepe Italije, te je potrebno: »Naj se italijanska vlada, naša domovina, naj se vendar enkrat predrami, ter se nas spomni v evropskem zboru, kateri je ravno zato skupaj, da določi osodo narodov, ki ne zahtevajo druzega, nego priznanje svojih pravic, svoje narodnosti in osvobojenje vsacega tujega gospodarstva«.[70] Na izmaku rada Kongresa, u broju od 10. jula, objavio je ovaj list napis »Angleški delež pri razkosovanji Turčije«, u kome je, nakon upozorenja da je Engleska dobila Kipar i prezentiranja istorijata ovog ostrva, izražena bojazan od eventualnih reperkusija u vezi »deobe Turske« na Berlinskom kongresu, u kojoj Italija nije dobila ništa.[71] Što se tiče delovanja italijanskih iredentista na području Trsta i Istre, dopisnik slovenačkog dnevnika iz Gorice dostavio je opširan izveštaj 17. juna, koga je ovaj list objavio tri dana docnije. Tamo je navedeno, da je u Trstu policija uhapsila nekoliko kolovodja italijanskih iredentističkih demonstracija i da je ovih dana »Il comitato di Trieste« izdao na italijanskom jeziku brošuru koja je uperena protiv Austrije i primorskih Slovenaca. Nakon

[68] S 14. V. 1878 št. 53.

[69] S 13. VI. 1878 št. 64.

[70] SN 29. VI. 1878 št. 147.

[71] O tome je tamo, pored ostalog, rečeno ovo: »Torej vsak nekaj dobi: Rusi po krvavem zaslužnji Armenijo z Batumom, Avstrijci Bosno, Angleži Ciper, Srbi, Črnogorci in Bolgari vsak svojo državo, Romuni Dobrudžo, kaj poreče Italijan, ki zmiraj zadaj prežî, kje bi kak košček dežele uhvatil? Kaj Francoz itd. Kakšne bodo posledice te delitve?« (SN 10. VII. 1878 št. 155).

naglaska da je i u Istri italijanski iredentizam uzeo odviše maha i isticanja potrebe osnivanja političkog društva za celo Slovensko Primorje radi vodjenja uspešnije borbe protiv ove opasnosti, dopisnik je u zaključku svog izveštaja rekao: »Zato pa »Soča« in »Edinost« podajte si prijateljsko roko, in primorski Slovenci, vam pa naj bode sveta narodna dolžnost, da oba lista duševno in materialno podpirate, došel bode čas, ko bode in nam Slovanom zarja zasijala, in še bode vozil po silnej Adriji hrastov brod, kot vozil je nekaj — slovanski rod«.[72] Šest dana docnije, objavio je ovaj list opširan izveštaj svog dopisnika iz Kopra od 20. juna, u kome je navedeno da su u Kopru lepljene plakate sa iredentističkim sadržajem i potpisom »Istarski odbor«, 2. i 16. juna, u kojima je postavljen zahtev da Istra i Slovensko Primorje budu priključeni Italiji.[73] Kako je saopštio dopisnik iz Trsta u svom izveštaju od 3. jula, koga je slovenački dnevnik objavio četiri dana docnije, iredentistički raspoloženi Italijani u Istri, naročito su zadnjih nedelja ispoljili svoju aktivnost, jer »v Kopru, Rovinju, Dinjanu, Piranu trosili so se rovarski plakati, ki Avstrijo imenujejo barbarsko in kar naravnost nesramno zahtevajo od kralja Humberta, naj pride po te svoje (!) dežele«. Zabrinut za takav razvoj situacije u Istri, dopisnik insistira na tome, da Političko društvo »Edinost« organizuje tabor u Dolini, ili, što bi još bilo umesnije kako misli ovaj korespodent, negde u unutrašnjosti Istre, na kome bi narod na otvorenom polju javno protestovao protiv ovog iredentističkog poduhvata i ispoljio svoju spremnost da se bori svim mogućim raspoloživim sredstvima za očuvanje integriteta svoje etničke teritorije.[74] Nadalje je isti dopisnik dostavio izveštaj 9. jula, koga je organ kranjskih liberala objavio dva dana docnije, u kome je naznačeno, da će Rojanska čitaonica proslaviti 14. jula desetogodišnjicu svoga postojanja sa programom od 9 tačaka, kako je navedeno u ovom istom broju lista, u rubrici »Domače stvari«. Inače, dopisnik je istakao, da je Rojanska čitaonica ispoljila veliku borbenost i plodnu aktivnost u borbi protiv tršćanskih italijanskih iredentista, pa je ona, radi toga, »Lahonom Plevna«.[75] Valja napomenuti, da je »Slovenec«, u broju od 9. jula, u rubrici »Politični pregled.Avstrijske dežele«, objavio kratko saopštenje, u kome je naglašeno, da su italijanski iredentisti sve aktivniji u Trstu i Trientu, koristeći zauzetost Austro-Ugarske oko predstojeće okupacije Bosne i Hercegovine, što ipak ne predstavlja veliku opasnost, budući da su jaki c. kr. vojni efektivi otpremljeni na ta područja.[76] »Slovenski Gospodar« je, u broju od 11. jula, u rubrici »Politični ogled.Avstrijske dežele«, kratko saopštio, da italijanski iredentisti, »ki hočejo Trst in Istrijo pod Italijo spraviti«, agituju po opštinama da Italijani ne idu u sastav austrijske vojske koja će okupirati Bosnu i Hercegovinu već da poziv ignorišu i prebegnu u Italiju.[77] U uvodniku »Lahoni in Nemčurji v Avstriji«, objavljenom u »Edinosti«, u broju od 13. jula, istaknuta je misao, da u Štajerskoj dejstvuju »nemškutarji« dok na domenu Slovenskog Primorja u poslednje vreme su sve aktivniji italijanski iredentisti. Krajnje je vreme, ističe se u zaključku ovog uvodnika, da bečka vlada konačno shvati ozbiljnost situacije, te da Slovencima, kao odanim državljanima, prizna punu ravnopravnost sa drugim narodima u Monarhiji.[78]

[72] SN 20. VI. 1878 št. 140.
[73] SN 26. VI. 1878 št. 144.
[74] O tomo, kao najvažnije, u izveštaju stoji ovo: »Povsod se je uže sam slovenski element v bran postavil; le v Istri še ni. Tam je torej potreba da se podpira na vso moč Slovanstvo, in da se prestriže peruti nekaterim hinavskim velikešem. Društvo 'Edinost' pa ima prekrasno nalogo, da širi mej Istarskimi Slovani narodno zavest in pripravlja te dežele za boljšo prihodnjost. Prav zdaj, ko se godé te izdajske izjave in demonstracije po nekaterih istarskih mestih, je čas, da društvo skliče kje v Dolini, ili pa še bolj notri v Istri javen občen zbor ali pa tabor in da pod milim nebom protestvuje v imenu Slovanstva in Avstrije proti tendencam onih lahonskih rogoviležev ter glasno zažuga vsem onim, ki žele te dežele Italiji priklopiti, da le črez trupla zadnjega Slovenca je vhod Italijanov v te slovanske dežele, in da Italijane, ko bi bili kedaj tako drzni, čaka pri nas taka osoda, kakoršno so imele Varove legije v Teutoburškem gozdu. Jaz torej polagam odboru 'Edinost' posebno na srce, naj skliče vse Istarske Slovane v tabor, kjer naj se izreče udanost do Avstrije in cesarja in do Slovanstva in se slovesno protestuje proti lahonskim demonstracijam« (SN 7. VII. 1878 št. 153).
[75] SN 11. VII. 1878 št. 156.
[76] S 9. VII. 1878 št. 73.
[77] SGp 11. VII. 1878 št. 28 str. 229.

Ljubljanski dnevnik, vladin organ »Laibacher Zeitung«, gotovo nikakvu ozbiljnu pažnju nije poklonio italijanskim iredentističkim istupanjima na području Slovenskog Primorja i Istre. Tako je, u broju od 14. juna ovog lista, u kratkom napisu posvećenom stavu Italije prema Berlinskom kongresu, naglašeno da će italijanska delegacija, saobrazno dobijenim instrukcijama svoje vlade, podržati na predstojećem Kongresu argumentovane zahteve bečke vlade.[79] Tek u broju od 4. jula, ovaj list je objavio dosta dug napis koji se odnosi na antiaustrijsku demonstraciju u Veneciji, 28. juna, u kome je prezentiran tok tog antiaustrijskog poteza, uz naglasak da su demonstranti pred austrijskim konzulatom zahtevali od Habsburške Monarhije da Italiji preda Južni Tirol, Trst, Slovensko Primorje i Istru, a u brojevima od 5., 8. i 11. jula prezentiran je dopunski opis ove demonstracije i saopštenje, da se italijanska vlada ograđuje od zahteva demonstranata, pa je, shodno tome, dostavila bečkoj vladi svoje izvinjenje.[80] Organ domaćih Nemaca u Ljubljani, »Laibacher Tagblatt«, je u brojevima od 3., 5., 19. i 20. jula, u kratkim napisima saopštio: da se uprkos demonstracije u Veneciji, 28. juna, italijanska vlada prema Monarhiji drži korektno; da se antiaustrijske demonstracije nastavljajou po italijanskim gradovima; i da je Giuseppe Garibaldi angažovan na organizaciji ovih demonstracija. Ni ovaj list, poput »Laibacher Zeitung«, ne komentariše ove događaje.[81]

Nakon završetka rada Berlinskog kongresa, ne dobivši ništa od turske zaostavštine, Italija, naravno, nije mogla biti zadovoljna, iako se njena vlada držala prema Austro-Ugarskoj korektno, te su u njoj antiaustrijske demonstracije nastavljene uz ispoljavanje sve masovnijeg učestvovanja naroda u njima, što je imalo uticaja i na aktiviranje italijanskih iredentista na području Slovenskog Primorja i Istre sve do pozno u jesen. Takvoj konstataciji služi kao dokaz oveći broj saopštenja i napisa o tim zbivanjima, koji su objavljeni u ondašnjim slovenačkim listovima, o kojima ćemo na ovom mestu najneophodnije reći. Tako je u »Slovenskom Narodu«, u broju od 7. avgusta, u rubrici »Dopisi«, objavljen «izv. dopis« korespondenta iz Gorice od 2. avgusta, u kome je navedeno, da su u Gorici »ovih dana« italijanski iredentisti rasturali letke, od kojih su jedan primerak dostavili redakciji »Soče«, »v katerem se grdo, ter nesramno o Avstriji in o nas Slovencih lahonska strast odkriva«.[82] Sedam dana docnije, u ovom listu je objavljen izveštaj istog dopisnika od 10. avgusta, gde je podvučeno da je prijateljstvo izmedju Nemaca i Italijana imalo za posledicu naseljavanje italijanskog življa na obali Jadranskog mora, radi čega »Trst, Gorica dobili ste po javnih zavodih laški značaj«. Dalje je ovaj dopisnik istakao, da su italijanski stanovnici u Trstu i Gorici sve brojniji i da paralelno s tim raste njihova želja za prisajedinjenje ovih gradova i njihove okoline Italiji. »Doživeli smo«, kaže ovaj dopisnik, »kar smo Slovenci zmirom ponavljali, da italijanski živelj v Avstriji ne misli pošteno. Nijso nas gori na Dunaji poslušati hoteli; zavračali so nas, da to jeza u nas govori. In ko se je tu

[78] E 13. VII. 1878 št. 13.
[79] To je navedeno u kratkom napisu »Italien und der Kongress« s pozivom na izveštaj iz Rima korespondenta uglednog bečkog dnevnika, »Politische Korrespondenz«, od 8. juna, gde je navedeno ovo: »Die im letzten Ministerrathe betreffs der von Italien beim Kongresse zu beobachtenden Haltung gefassten Beschlüsse und die den italienischen Bevollmächtigten ertheilten Instructionen geben der Zuversicht Raum, dass Oesterreich-Ungarn mit seiner gegründeten Forderungen auf dem Berliner Kongresse auf die Unterstützung Italiens rechnen kann« (LZg 14. VI. 1878 Num. 135 S. 1130).
[80] Up.: LZg 4., 5., 8. i 11. VII. 1878 Num. 150, 151, 153, 156 S. 1246, 1255, 1273, 1297.
[81] Up.: LT 3., 5., 19. i 20. VII. 1978 Num. 149, 151, 163, 164.
[82] SN 7. VIII. 1878 št. 179.

pa tam pokazalo, da Lah v naših deželah vence v Italijo pošilja ter z vsem južnim svojim ognjem zjedinjenej Italiji napiva, želeč si časa, ko bode tudi Trst in Gorico ž njo zjedinil, tudi tedaj se nič nij mnenje na Dunaji o teh Italijanih spremenilo; reklo se je, da mnenje par 'prenapetežev' ne more biti merodajno. Ti 'prenapeteži' pa so rasli ko gobe iz tal, in ko je vročina v juliju leta 1878 malo vplivala na krv južnih teh ljudij, oglaševali so se na vseh straneh, da jim je Avstrija deveta briga. V Italiji tabor za taborom, izjavljajoč se za zjedinjenje, telegrami iz Trsta, Gorice, gorki pozdravi iz teh mest taboritom, in nij jeden tabor v Trstu in Gorici po Lahih osnovan, ki bi se nasprotno, to je avstrijsko izjavil! — Kaj še hočete več? Ali še čakate, da bo v Trstu in Gorici še veselejše ta želja po zjedinjenju z Italijo hodila na dan?«[83] Nadalje, u izveštaju »iz Dutovljan na Krasu« od 25. avgusta, koga je slovenački dnevnik objavio pet dana docnije, podvučeno je, kao najvažnije, da je narod na Krasu paljenjem kresova na visokom brdu Žakanec i pucanjem mužara, 25. avgusta, uveče, proslavio zauzeće Banja Luke, Travnika, Mostara i Sarajeva od c. kr. okupacionih snaga, uz naglasak: »Zdaj je razvidno, da to žganje in streljanje vrlo mnogo vpliva na narodnostno izbujo narodovo!«[84] Organ kranjskih klerikalaca, u broju od 23. jula, u rubrici »Izvirni dopisi«, objavio je izveštaj svog korespondenta »iz goriške okolice« od 15. jula, u kome je navedeno, da su nedavno u Gorici pronašli »blezo 6 takoimenovanih 'petard' ali po slovensko: stenolomov ali razbijal po raznih hišah in krajih mesta, ktere se pa k sreči še niso bile razpočile«. Pored toga su iredentisti na uglovima ulica nalepljivali plakate, što je činjeno i u Kopru. Inače, u Gorici je jedan od italijanskih iredentističkih aktivista uhapšen, a u Kopru dvojica, što navodi na zaključak, da u Slovenskom Primorju postoji »celo mnogoštevilno društvo zastopnikov ki imajo Italiji pot v Primorje gladiti« i da je »v ozki zvezi z onimi v Benetkah, Jakinu in Livorni«.[85] Mesec dana docnije, objavljen je u ovom listu izveštaj dopisnika »Spod Čavna, na Goriškem« od 19. avgusta, u kome je, u dosta uopštenoj formi, navedeno, da su na području Goričke pokrajine bile italijanske iredentistične demonstracije, nakon kojih su odmah, tokom avgusta, usledile protivdemonstracije Slovenaca sa odlučnim zahtevom da se ukine »uradovanje« na italijanskom jeziku po nadleštvima na slovenačkoj etničkoj teritoriji. Aludirajući na bolećivost austrijskih organa vlasti prema italijanskim iredentistima, na jednoj, i ugnjetavanje Slovenaca, na drugoj strani, dopisnik insistira na neophodnoj potrebi promene stanja i u tom smislu na kraju svog izveštaja navodi ovo: »Pač smo Slovenci kot najbolj zvesti državljani vredni vsaj enakopravni z rovarskimi Lahi biti. Več ne tirjamo. Če imajo naši državniki še kaj uma in razuma, bodo uvideli in spoznali, da naše tirjatve so le prepravične, pomočkov, nam te želje spolniti, državi pa gotovo ne manjka. V to ime pomozi Bog!«[86] Pet dana docnije, u ovom listu, u rubrici »Politični pregled.Vnanje države«, kratko je saopšteno, da »v Italiji vre povsod«, a naročito po većim gradovima, gde se i nadalje izvode protivaustrijske demonstracije. Na kraju je kratko konstatovano: »Lepa dežela, ta Italija! Naj bi se vendar naši Lahoni tje preselili, kamor jih srce toliko vleče«.[87] Zadnjeg dana avgusta, u rubrici »Izvirni dopisi«, ovaj list je objavio

[83] SN 14. VIII. 1878 št. 185.
[84] Na kraju ovog izveštaja zabeleženo je, da je potom usledilo veselje i u tom smislu navedeno ovo: »Za tem zbrali smo se bili v lepem številu in kmalo so začeli govori vrstiti se s petjem: napijalo se je našim 'kranjskim Janezom', Filipoviču i t. d. Pri tej priložnosti nijso pozabili onih ubozih družin, zapuščenih od očeta in glavnega podpornika, ki je moral v vojsko! Napitnic ni bilo konca ne kraja: Živeli Kuhnovci! Živela vsa naša armada v Bosni! Sarajevo — naše!« (SN 30. VIII. 1878 št. 198).
[85] S 23. VII. 1878 št. 79.
[86] S 24. VIII. 1878 št. 91.
Dopisnik Novica iz Gorice, u izveštaju od 18. avgusta, navodi, da bečka vlada u Goričkoj pokrajini ugnjetava Slovence, jer na »normalki« nema slovenačkog jezika kao nastavnog predmeta, te je stanje identično onom pred 1848, dok u gimnaziji ovaj predmet nije više obavezan, pa »smo spet tam, kjor smo bili pred 15 — 20 leti: materinščina ni več obligatna!« (Novice 21. VIII. 1878 št. 34 str. 268).
[87] S 29. VIII. 1878 št. 93.

dosta dug izveštaj svog dopisnika »od Soče« od 20. avgusta, u kome stoji da je njegov pisac nedavno boravio o varoši Palmi, blizu Padove, gde je pregledao najznačajnije italijanske listove i ustanovio, da svi odreda oštro osuđuju okupacionu akciju austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini, a »Giornale di Udine« ističe: »Da bi bilo mnogo boljše, da bi se bilo nam sosedno cesarstvo potegnilo za svobodo narodov stiskanih od Turčije, kakor pa, da si jih samo sebi podvreči prizadeva«, pa je potrebno da se što pre u Habsburškoj Monarhiji namesto dualizma uvede federalizam, kako bi prestalo tlačenje slovenskih naroda, »ki niso niti Nemci niti Madjari, ne bo drugače, kakor da bodo velike težave in ovire izvirale iz tega osvojenja«. Na kraju svog izveštaja, ovaj dopisnik, u smislu komentara, navodi ovo: »Če torej celó vnanji Avstriji sicer sovražni pa otkritosrčni Italijani spoznajo za bodoči mir in blagostanje Avstrije, da je federalizam neobhodno v ta namen potreben, koliko bolj bi se morali avstrijski diplomati in merodajni krogi to k srcu vzeti, ker brez vsim narodom enakopravnega federalizma — dualizem daje le Nemcem in Madjarom predpravice — ne bo mogoče več Avstrije in pridobljenih slovenskih dežel Bosne in Hercegovine vladati! Da bi hotela pač že enkrat Avstrija spoznati, kaj jej služi v mir in obstanek, kakor v blagor vsih njenih narodnosti! Da bi bila že enkrat za ta namen razsvitljena! V to ime pomozi Bog!«[88] Konačno, u broju od 24. septembra organa kranjskih klerikalaca, u rubrici »Politični pregled. Avstrijske dežele«, stoji, kao najvažnije, da je nedavno u Gorici policija uhapsila nekoliko italijanskih iredentističkih aktivista.[89] »Novice« su, u broju od 24. jula, u rubrici »Naši dopisi«, objavile kratak izveštaj svog korespondenta z Gorice od 21. jula, u kome je, očigledno aludirajući na popustljiv stav bečke vlade prema italijanskim iredentističkim izgredima, njegov autor naveo ovo: »Čudno! V bližnji Italiji taka agitacija proti kongresu in proti Avstriji — tako hrepenenje po Italiji neodrešeni (»Italia irredenta«) in pri nas še posadke nimamo!«[90] Dva meseca docnije, objavljen je izveštaj istog dopisnika od 22. septembra, u kome je navedeno, da su aktivisti »Italia irredenta« rasturali letke po Gorici, 20. septembra, sa neprijateljskim sadržajem prema Austriji i Slovencima, u vezi osmogodišnje vladavine Italije u Rimu; »vendar pa 'grad' še po koncu stoji. Par dni popred so bili 2 gospoda te baže zaprli«.[91]

U Trstu i okolini po završetku zasedanja Berlinskog kongresa, sve do pozno u jesen, nisu splašnjavale raznorazne akcije italijanskih iredentista, što važi i za slovenačke protivakcije, koje su im uspešno parirale. Kako je saopštio dopisnik slovenačkog dnevnika »iz Rojana poleg Trsta«, u kratkom izveštaju od 16. jula, a ovaj list ga objavio četiri dana docnije, Rojanska čitaonica je, uz bogat kulturno-umetnički program sa igrankom, kome je prethodio uvodni politički referat, svečano proslavila desetogodišnjicu svoga plodnog rada na političkom i kulturnom polju, 14. jula 1878. Na kraju, nakon naglaska da se je po ponoći proslava završila, dopisnik je konstatovao u smislu komentara ovo: »Le srčno naprej na jadranskih obalih, sprednja straža Slovenstva mora biti trdnjava Slovencev«.[92] Deset dana docnije, u ovom listu, u napisu »Slovenci in Italijani na Primorskem«, navedeno je, da »Italia irredenta« ne miruje na teritoriji Slovenskog Primorja i Istre, uprkos tome da nema skoro nikakve podrške kod radnika i seljaka, koji znaju da u Italiji vlada visok stepen nezaposlenosti i da je oko 10.000 italijanskih radnika moralo »trbuhom za kruhom« doći u Trst, a takođe određen broj i u druge gradove u

[88] S 31. VIII. 1878 št. 94.
[89] S 24. IX. 1878 št. 104.
[90] Novice 24. VII. 1878 št. 30 str. 237.
[91] Novice 25. IX. 1878 št. 39 str. 308.
[92] SN 20. VII. 1878 št. 164.

Austro-Ugarskoj. Inače, kako je u napisu naglašeno, pravih Italijana na teritoriji Slovenskog Primorja i Istre je veoma malo i oni su pretežno nastanjeni po istarskim obalnim gradovima, a ogromna većina onih koji stoje na iredentističkim pozicijama su italijanizovani Slovenci i Hrvati.[91] U »izvirnem dopisu« korespondenta iz Trsta od 8. avgusta, koga je »Slovenski Narod« objavio kao članak, dva dana docnije, s naslovom »Za naše slavjanske brate v Istri«, istaknuto je, pored ostalog, da »Italia irredenta« nastoji svim snagama da priključi Italiji Trst, Goricu i Istru. Dopisnik osporava mogućnost realizacije ovih neprijateljskih nastojanja, budući da su Slovenci spremni da brane svoju zemlju svim sredstvima.[92] Isti dopisnik je, nadalje, dostavio izveštaj 10. avgusta, a slovenački dnevnik ga je objavio sedam dana docnije, gde je navedeno, da domaći Italijani bespravno protestvuju što ratuju u sastavu c. kr. trupa protiv muslimanskih ustanika u Bosni i Hercegovini jer, »vojak je zato, da brani državo. Tu se ne vpraša, je li Lahon, Nemčur ali Slovan, ali Magjar«. Pored toga, u ovom dopisu je navedeno i to, da italijanski iredentisti tajno rade protiv Avstrije i Slovenaca, pa ih zbog toga treba iz Trsta proterati. Slovenci su, kako rezonuje ovaj korespondent, »kitajski zid državi, zatorej se hočemo na narodnej slovanskej podlagi okrepiti in priboriti si večjo avtonomiju in narodno svobodo, ker le iz te nam postane moč, katera bo odbila vse tuje in državi nevarne navale«.[93] Nadalje je taj isti dopisnik dostavio izveštaj 18. avgusta, a slovenački dnevnik ga, četiri dana docnije, objavio kao članak s naslovom »Lahonska agitacija«. Tamo je, pored ostalog, istaknuto, da je u poslednje vreme u italijanskim gradovima sve veći broj demonstracija na kojima dominira zahtev da se, pored Južnog Tirola, priključe Italiji Trst i Istra, što upućuje na zaključak da će »Italia irredenta« na teritoriji Slovenskog Primorja i Istre biti sve aktivnija,[94] pa će se, radi toga, osnovati »Slavjanska zveza deželnih strelcev«, pred koju se postavljaju ovi zadaci: »Ta zveza bude imela nalog, da se bodo ljudje vadili v streljanju, ter bodo lehko našoj armadi pomagali, ako se bode vojska z Italijo pričela. Misel ta je v resnici patrijotična in je le želeti, da se bode mogla tudi obistiniti. Vsako leto imeli bi deželni strelci svojo svečanost, in pri tej priliki bi se isterski Slovenci bolj spoznali. Čas je da se združimo, ker Italijani ne bodo mirovali, in je dobro, da smo pripravljeni, kadar jih bodemo sprejeli«.[95] Znatno kasnije, sredinom oktobra, organ kranjskih klerikalaca objavio je, u rubrici »Politični pregled.Avstrijske dežele«, kratko saopštenje, u kome je navedeno, da je tršćanska policija ušla u trag »oni zaroti, ki dela proklamacije in spušča petarde«,

[91] SN 30. VII. 1878 št. 172.

[92] O nerealnoj računici iredentista, dopisnik na kraju izveštaja navodi ovo: »Pravi Tržačani se za takovo hujskanje jako malo zmenijo, osobito zato, ker od Italijanov nemajo druzega pričakovati, nego popolno prepoved v trgovini. Kar se pa tiče Italijanisimov, so te le Judje in priklateni potepuhi. Naj gredo ti plemeniti borilci s to namero v Opčine, Sežano, Bazovico itd. preverili se bodo, da je v Hrušici še nekaj ljudij, s katerimi se Italijanisimom in plemenitim prebivalstvom tržaškega 'ghetto' nij šaliti. Le kvišku, veselo, gospodo bodemo častojno sprejeli. Garibaldi naj pa še nadalje na Capreri zelje sadi, drugače bi se dogodilo, da bi moral uvideti, da je oni lavor, ki si ga je leta 1860 proti Maccaronijevcem, in l. 1867 proti peščici papeževih slabotnih in iz vseh vetrov zbobnanih vojskih pridobil, jako dvomljive narave: mi vsaj ga ne cenimo jako« (SN 10. VIII. 1878 št. 12).

[93] SN 17. VIII. 1878 št. 187.
E je, u broju od 10. avgusta, u rubrici »Domače stvari«, objavila kratko saopštenje, u kome stoji, da je »Tržaški komitet za Julijske planine« nagovarao mladiće da ne idu u sastav jedinica c. kr. vojske koje će okupirati Bosnu i Hercegovinu, što je okvalifikovano za veleizdaju, uz kategoričan zahtev da austrijski organi vlasti preduzmu što pre svdekvatne mere protiv takvih i njima sličnih državnih neprijatelja (E 10. VIII. 1878 št. 15).

[94] Čemu su krivi austrijski organi vlasti, što dopisnik naročito podvlači i ističe ovo: »Bodimo pa pravični, vsega niso krivi le Italijani, nego naša vlada sama. Zakaj ta ne pomaga primorskim Slovencem, ako hočejo se ti na taborih in z druzimi demonstracijami italijanskim nespoštljivim željam upreti? Resnica je, da se Avstrijskej nij bati Italije, kajti Novara, Kustozza in Vis so še v predobrem spominu. Ako bi se pa vsi Slovenci kot jeden mož vzdignili na Primorskem, ter bi slavnostno in javno rekli, da je večina dežele slavjanska, in da o Italiji nečejo ničesa slišati, potem ne bi mogel nikdo več trditi, da sti Trst in Istra italijanski kraji. Česar pa vlada noče storiti, to storimo lahko tudi sami, kajti tudi v našem interesu je, da proti italijanskej grabljivosti protestujemo« (SN 22. VIII. 1878 št. 191).

[95] SN 22. VIII. 1878 št. 191.

jer je uhapsila 8 mladića, aktivista »Italia irredenta«, od kojih će, najverovatnije, doznati još neke pojedinosti u vezi delovanja te ilegalne političke organizacije.[96]

Treba istaći, da su ondašnji slovenački listovi, koji su izlazili u Ljubljani, na svojim stranicama dali znatno prostora sudjenju, koje je obavljeno pred Porotnim sudom u Ljubljani, 7—8. septembra 1878, dvojici Italijana, studenata na Bečkom univerzitetu: Feliceu Benattiju in Luigiju Quarantottu, koje je, pored drugih sumnjivih lica, uhapsila policija u Trstu, početkom avgusta 1878. Tako je, prvo »Slovenec«, u broju od 10. avgusta, objavio uvodnik s naslovom »'Italia irredenta' pred porotno sodnijo ljubljansko«, u kome je navedeno, da u Trstu, Gorici i Istri deluju tajne organizacije »Italia irredenta« koje, posredstvom organizovanja antiaustrijskih i antislovenačkih demonstracija i njima sličnih akcija, imaju zadatak da prisile italijansku vladu da svoju zemlju uvuče u rat protiv Austro-Ugarske kako bi se od Monarhije silom odvojili Južni Tirol, Trst, Gorica i Istra i priključili Italiji. Medju uhapšenima u Trstu nalaze se i 2 Italijana studenta za koje je rečeno, da su zbog lepljenja plakata neprijateljskog sadržaja optuženi za »hudodelstva veleizdaje«, te će im, kako je odlučio Vrhovni sud u Beču, suditi 19. avgusta Porotni sud u Ljubljani.[97] Sudjenje je, medjutim, održano tek 7. i 8. septembra u Ljubljani, o čemu je »Slovenec« obavestio svoje čitaoce objavljivanjem dugog izveštaja s naslovom »Spred sodišča«, u brojevima od 10. in 14. septembra, dok je slovenački dnevnik objavio još znatno opširnije saopštenje s naslovom »Izpred porotnega sodišča«, u brojevima od 11., 12., 13. i 14. septembra 1878. godine.[98] U prvom delu sudjenja, 7. septembra, pročitana je optužnica i saslušani svedoci kao i optuženi, koji su pobijali tvrdnju da su noću, 1/2. juna, »v Kopru na 'Monte Grisoni' prilepili več rudečih in belih listkov z tiskanim napisom 'Živio Humbert I naš kralj!' in 'Ven s tujcem'. Takih listkov se je v tistem času našlo v raznih podobah po Istriji«.[99] U nastavku sudjenja, 8. septembra, prvo su pročitani spisi, čiji je sadržaj okvalifikovao optužene da su mirne naravi i da se s Nemcima druže, a potom je pročitan dopis Državnog tužilaštva u Rovinju, u kome je navedeno, da su 2. juna održane antiaustrijske demonstracije u svim gradovima Istre, od kojih su bile najmasovnije u Pazinu i Poreču, uz rasturanje letaka neprijateljskog sadržaja sa potpisom »Comitato Italiano«, nakon čega je dao završnu reč državni tužilac, grof Gleispach, koji je zahtevao da se optuženi kazne, jer su to, navodno, zaslužili svojim antidržavnim postupcima i vrodjanjem Slovena »ker je v Trstu in Gorici več Slovanov ko Lahov«. Napokon su na scenu stupili branioci optuženih, dr Mošé i dr Zarnik, koji su kategorički izjavili, da su optuženi nevini i da ih treba osloboditi, jer je dokazano, da su demonstracije organizovala lica prispela iz Italije, koja su se odmah nakon toga vratila u svoju zemlju; dvojica optuženih su mirno sačekali policiju, koja ih je uhapsila, a da su zaista bili počinitelji nedela, za koje ih optužnica tereti, našli bi oni načina i mogućnosti da se blagovremeno sklone na bezbedno mesto. Porotni sud je obojicu optuženih oslobodio, te su bili »do solz ganjena in zagovornikoma zahvaljevajuča se«, kako je navedeno na kraju izveštaja slovenačkog dnevnika.[100] »Novice« su o navedenom sudjenju objavile, u

[96] S 15. X. 1878 št. 113.

[97] S 10. VIII. 1878 št. 86.
Ali tako nije postupljeno, pa je u ovom listu, dvanaest dana docnije, saopšteno, u rubrici »Domače novice«, ovo: »(Prod tukajšnjimi porotniki) bode pri obravnavi zarad veleizdaje toženih Tržačanov nalogo državnega pravdništva opravljal sam načelnik graškega državnega pravdništva grof Gleispach. Zatožena sveučiliščnika bosta zagovarjala neki odvetnika dr. Mošé in dr. Zarnik (S 22. VIII. 1878 št. 90).

[98] Up.: S 10. in 14. IX. 1878 št. 98, 100; SN 11., 12., 13. in 14. IX. 1878 št. 208, 209, 210, 211).

[99] Up.: S 10. IX. 1878 št. 98; SN 11. in 12. IX. 1878 št. 208, 209.

[100] Up.: S 14. IX. 1878 št. 100; SN 13. in 14. IX. 1878 št. 210, 211.
Treba istaći, da je dr Valentin Zarnik, pri odbrani svog klijenta, Felice Benattia, glavnu odgovornost za sve što se dogadja u Slovenskom Primorju i Istri pripisao austrijskim organima vlasti, o čemu je na kraju izveštaja, objavljenog u slovenačkom dnevniku, navedeno ovo: »Zagovornik dr. Zarnik vpraša svojega klijenta Benattija, ali ga sme slovensko zagovarjati, kar Benatti odobri. Dr. Zarnik najprej izjavlja, da tudi

broju od 11. septembra, izveštaj svog dopisnika iz Ljubljane, u rubrici »Naši dopisi«, gde je u vrlo sažetoj formi naveden tok sudskog procesa, uz naglasak, na kraju saopštenja, da je oslobođenje optuženih »vzbudilo pri navzočih Lahih veliko veselje«.[103]

Nakon završetka Berlinskog kongresa bilo je i u Istri italijanskih iredentističkih istupa, što se može zaključiti na osnovu podataka koje pružaju ondašnji slovenački listovi. Tako je, na primer, u napisu »Slovenci in Italijani na Primorskem«, objavljenom u slovenačkom dnevniku pretposlednjeg dana meseca jula, istaknuto, da veleizdajničko rovarenje u Istri još nije prestalo, jer »nemirni ti ljudje v resnici ne dado miru in poslužujejo se vsacega sredstva, kličoč svetu, da ima to gibanje pravi vir v narodu samem«, pa je potrebno da sveštenici aktivnije rade na prosvećivanju naroda, a vlasti da odobre otvaranje srednjih škola sa nastavom na maternjem jeziku, što je podvukao i dopisnik iz Trsta u svom izveštaju, koga je slovenački dnevnik objavio u broju od 10. avgusta u svojstvu članka s naslovom »Za naše slavjanske brate v Istri!«[104] Kako je obavestio dopisnik iz Trsta u svom izveštaju od 10. avgusta, a organ kranjskih liberala ga objavio pet dana docnije, ovelik broj Italijana »baš zdaj« putuje kroz Istru i Dalmaciju, te ne bi »škodovalo, ko bi naša vlada te individue malo opazovala«.[105] Insistirajući na potrebi odlučne i neprekidne borbe protiv italijanskih iredentističkih pretenzija na Trst i Istru, »Slovenec« je, u broju od 20. jula, objavio uvodnik s naslovom »Slovensko Primorje in društvo 'Edinost'«, u kome je naznačeno, da su Italijani pretendovali na Dalmaciju, ali »je slovanski Dalmatinec parkrat zobe pokazal«, te »od tačas so o Dalmaciji čisto potihnili in govoré le še o Istri in Trstu. Tudi tukaj jim je treba zobe pokazati, in odjenjali bodo tudi tukaj«.[106] Nadalje je u uvodniku »Italijanska nenasitljivost«, objavljenom u ovom listu sedam dana docnije, istaknuto, da su u Istri i Slovenskom Primorju Sloveni podložni brzom italijanizovanju, jer, »še če sta oče in mati Slovenca, otroci vendar ne znajo druzega jezika, nego italijanskega, ker druzega skoraj ne slišijo, in tudi v šolah druzega učnega jezika skoraj ni«. Zbog toga je, kako je u rečenom napisu podvučeno, zaista veoma mali broj pravih Italijana na tom području, što znaju kako bečka vlada tako, isto, i nemački listovi, no »oni Slovanov v Primorji le zato nečejo videti, ker Slovana še veliko bolj sovražijo nego Italijana«.[107] Kako je saopštio dopisnik »Novica« »iz Istre nad Rokovo«, u izveštaju od 12. septembra, koga je ovaj list objavio šest dana docnije, u rubrici »Naši dopisi«, »bilo je letos v Kopru, Piranu itd. lahonskih demonstracij obilo, katere so povzročile protivdemonstracije za Avstrijo, posebno med prostim ljudstvom. Vlada mnogo ceni take izjave prostega ljudstva, katero je v isterskih pomorskih mestih večidel odvisno od bogatinov, pa tudi nezrelo za politična prepričanja: danes prepeva Avstriji 'hozana', jutri pa utegne kričati 'križaj'.

on ravna tako kakor g. državni pravdnik zelo obžaluje to, kar dela neka mala stranka na Primorskem. Ali, da je do tega prišlo, ne zdi se mu čudno. Kajti podpiral se je v teh primorskih deželah zmirom le italijanski element proti slovanskemu, na nekorist državi, in cesarski hiši zvesto udanega slavjanskega elementa. Zdaj pa se hoče to, kar se je leta in leta grešilo, popraviti z policijsko in kazensko roko, a ne bode šlo. Kajti znano je, da pri takih slučajih zmirom pravi zločinci uidejo, napačne pa primejo« (SN 14. IX. 1878 št. 211).

[103] Novice 11. IX. 1878 št. 37 str. 294.
[104] SN 30. VII. in 10. VIII. 1878 št. 172, 182.
SN 15. VIII. in 10. VIII. 1878 št. 172, 182.
[105] SN 15. VIII. 1878 št. 186.
[106] S 20. VII. 1878 št. 78.
[107] S 27. VII. 1878 št. 81.
Novice su, početkom septembra, tvrdile, da se posetilac Istre ništa neće iznenaditi što italijanski iredentisti zahtevaju njeno priključenje Italiji, pošto je »v vseh uradih, političnih, sodnijskih, poštnih in celó občinskih službeni jezik italijanski, o slovanskem ne duha ne sluha. Edino Božja beseda v cerkvah oznanuje se ljudstvu še v njegovem jeziku.« O nastojanjima »Italia irredenta« da izdejstvuje prisajedinjenje Italiji Trsta Gorice i Istre obavestio je svoje čitaoce i »Slovenski Gospodar« kratkim saopštenjem, objavljenim u broju od 1. avgusta, u rubrici »Politični ogled. Avstrijske dežele« (up.: Novice 4. IX. 1878 št. 36 str. 284; SGp 1. VIII. 1878 št. 31 str. 229.

Naj bode to resen povdarek vsem onim, kateri so zadovoljni s takimi demonstracijami za Avstrijo, ki pa jih kakor megló utegne nasprotni veter odnesti. Radikalnega zdravila je treba proti kugi lahonstva. Qui potest capere, capiat!«[108]

U više brojeva, krajem jula i početkom avgusta 1878, »Laibacher Zeitung« je objavila oveći broj saopštenja, uzdržavajući se od komentara, u kojima je navedeno, da je »Italia irredenta«, u znak protesta što je Italija na Berlinskom kongresu ostala praznik čaka, organizovala u 50 italijanskih gradova antiaustrijske demonstracije, na kojima su demonstranti odlučno zahtevali od Habsburške Monarhije da prepusti Kraljevini Italiji Južni Tirol, Trst, Goricu i Istru.[109] Uglavnom, to isto je saopštio svojim čitaocima i »Laibacher Tagblatt«, krajem jula i početkom avgusta, uz naglasak, da su još od 1870. osnovani odbori »Italia irredenta«, povezani »sa svojom braćom u Trientu, Trstu i Gorici«.[110]

(Nadaljevanje bo sledilo)

ALCUNI DATI SUPPLEMENTARI SULLA LOTTA DEGLI SLOVENI NEL 1878 CONTRO LE PRETESE IRREDENTISTICHE ITALIANE NEI TEERITORI SLOVENI, E SUOI RIFLESSI PRESSO IL POPOLO SERBO NELLA SERBIA E NELLA VOJVODINA

(Sommario)

Nella prima e notevolmente più ampia parte di questo scritto, l'autore ha potuto costatare, in base ai dati dei giornali sloveni di quel periodo, che agli inizi del 1878 avevano cominciato ad agire nel territorio del Litorale sloveno e dell'Istria le associazioni 'Italia irredenta', che provvedevano all' organizzazione di dimostrazioni antiaustriache e antislovene, alla diffusione di volantini, all' affissione di manifesti ecc., e avanzavano la richiesta dell'annessione all 'Italia del Trentino—Alto Adige, di Trieste, di Gorizia e dell'Istria. Gli sloveni contrastarano efficacemente l'azione degli irredentisti italiani specialmente con i 'tabori' (grandiosi comizi popolari all'aperto) che si tennero il 31 marzo a Kojsko (Quisca), il 7 aprile a Kobarid (Caporetto) e il 27 ottobre a Dolina (San Dorligo della valle) presso Trieste; con solenni celebrazioni del compleanno dell'imperatore, che ebbero luogo il 19 agosto in molte città del Litorale sloveno e dell'Istria; con manifestazioni culturali e artistiche organizzate dalle 'čitalnice' (circoli di lettura) ecc. Nella seconda parte dello scritto, molto più breve, viene accertato che i giornali serbi del Principato serbo e della Vojvodina, indignati contro l'Austria—Ungheria a causa dell'entrata delle sue truppe d'occupazione nella Bosnia e Erzegovina, sostenevano le pretese irredentistiche italiane sul Trentino—Alto Adige, Trieste, Gorizia e l'Istria. Fa eccezione solo il foglio conservatore 'Srbski Narod' il quale, favorendo apertamente e senza riserve l'occupazione austriaca della Bosnia e Erzegovina, si mostrava decisamente contrario alle pretese degli irredentisti italiani sulle province austriache. Oltre a ciò, il 'Narodni Glasnik' di Timisoara dedicò grande attenzione al 'tabor' di Dolina e manifestò un'insolita simpatia per la lotta degli sloveni del Litorale contro l'irredentismo italiano.

[108] Novice 18. IX. 1878 št. 38 str. 300.
[109] Up.: LZg 23., 25., 26., 27., 30., 31. VII., 1., 5. in 12. VIII. 1878 Num. 166, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 177, 183 str. 1392, 1398, 1405, 1413—1414, 1432, 1439—1440, 1448, 1479, 1522.
[110] Up.: LZg 31. VII., 1., 3., 7. in 9. VIII. 1878 Num. 173, 174, 176, 179, 181.
[111] Detaljno o navedenom, v.: Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878, Karten und Plänen, Verlag des k. k. Generalstabes, Wien, 1879, str. 371—451.
Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs mit
O želji za osvajanjem Sarajeva na carev rodjendan, tadašnji poručnik u 17. slovenačkom pešadijskom puku, Jernej Andrejka, piše ovo: Poveljniki pri Sarajevu so bili napeli vse moči, da bi vzeli to mesto že 18. vel. srpana in s tem poklonili presvetlemu cesarju najprijetnejše darilo za rojstni dan, a žalibože, da na ta dan ni bilo mogoče tega izvršiti, kar se je posrečilo dan pozneje. Sarajevo je torej dne 19. vel. srpna padlo« (J. pl. Andrejka, Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini, Ob petindvajsetletnici bosanske zasedbe, Celovec, 1904—1905, str. 94).

Pavel Budin

HRANILNICA IN POSOJILNICA V MIRNU
Pravna ureditev in poslovanje

Več je bilo nagibov, ki so me vabili k pisanju te razprave.[1] Najprej in predvsem zanimanje za zgodovino rojstnega kraja, kateri namenjam veliko svoje pozornosti. Vpogled v življenjski tek zaslužne domače denarne ustanove je bil zato lepa možnost za uresničevanje teh prizadevanj in hvaležno gradivo za obdelavo.

Ta tematika je bila potem vabljiva tudi zaradi možnosti pretežno izvirnega dela, slonečega predvsem na arhivskem gradivu. S tem v zvezi je tudi tretji motiv: lahek dostop do gradiva. Ker sta celo vrsto let opravljala tajniško funkcijo in imela eno ključnih vlog pri Posojilnici moj stari oče in po njem moj oče, ki je bil obenem tudi njen zadnji tajnik, je arhiv ostal pri nas doma. Arhiv sicer ni popoln, vendar kljub temu izredno bogat.

V naslovu razprave je uporabljen prvotni oziroma daljši naziv ustanove, ki zaradi svoje dolžine ni bil praktičen za tekočo rabo. Čeprav se je spočetka pri krajšanju (neuradnem seveda iz gole praktičnosti) bolj uporabljala prva od obeh oznak, torej »Hranilnica«, se je pozneje vendarle bolj ukoreninila druga oznaka: »Posojilnica«, ki je bila zajeta tudi v spremenjeno ime (o tem v posebnem poglavju) in običajna v ljudski rabi. Zato razen pri citatih v tekstu dosledno rabim ime Posojilnica.

Težišče raziskave je na problematiki posojil. Zdi se, da je pri njih Posojilnica opravila najvažnejše poslanstvo, saj so prej vaški bogataši z oderuškim posojanjem spravili marsikatero bajto na dražbo in pahnili družino v uboštvo. Tudi sama narava posojila je mnogo bolj zapletena od hranilne vloge, posojilo predstavlja tudi bolj kompleksno pravno operacijo, ki veže nase tudi druge pravne institute (poroštvo, roke, izterjave ...). Nenazadnje je tudi načelstvo imelo s posojili veliko več opravka, saj je praviloma moralo vsak kredit pretresti na seji.

OSNOVNI PODATKI O POSOJILNICI
a) Zgodovinski okvir — ustanovitev, razvoj, trajanje

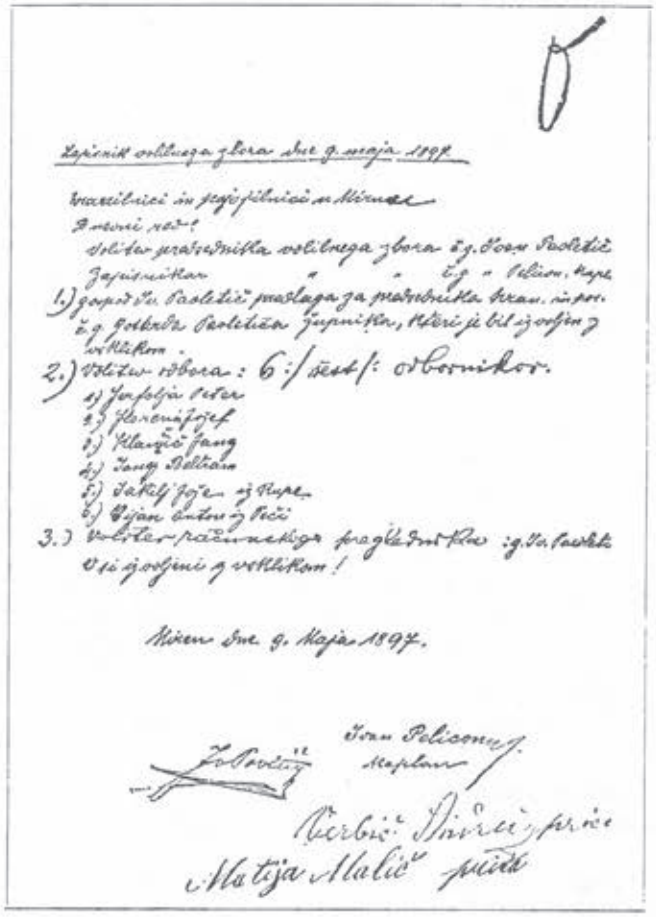
Na podlagi avstrijskega zadružnega zakona (»Drž. zak. št. 70« z dne 9. aprila 1873) je bila Posojilnica ustanovljena v letu 1897.[2] Vpis v zadružni register pri okrožnem sodišču v Gorici (register za gospodarske in pridobitne zadruge) se je izvršil 7. avgusta 1897 pod št. 2307; registracija (»razglašenje Protokolovanja zadruge«) se je objavila v uradnem listu »L'Osservatore Triestino«.[3] Prva hranilna vloga in prvo posojilo pa sta iz februarja naslednjega leta (1898).

[1] Razprava je nastala leta 1980 kot diplomska naloga na Pravni fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani in je bila za objavo nekoliko prirejena.

[2] Prve denarne zadruge na Primorskem so iz leta 1883 (Cerkno, Ilirska Bistrica, Vipava, Tolmin), potem je bilo vsako leto ustanovljenih po nekaj novih, leta 1897 pet (Kanal, Miren, Solkan, Tomaj, Štanjel). Prim. Inž. Josip Rustja: Razvoj zadružništva v Julijski Krajini, Jadranski almanah za leto 1925—1930, Gorica 1930, str. 60.

[3] Za današnje pojme je bil to bolj gospodarski kot uradni list; Posojilnica je v njem sicer imela tudi več drugih »oklicev«. V letu 1897 je imela neko objavo tudi v listu »Wiener-Zeitung«.

Že takoj v prvih letih je Posojilnica razvila živahno hranilno-posojilno dejavnost in zaživela med domačim ljudstvom. Dobrega pol stoletja je trajala ta njena uspešna poslovna pot v obdobju, ki je bilo v svetovni zgodovini najburnejše. To vsekakor dviguje vrednost poslanstva Posojilnice, saj je preživela dve svetovni

Zapisnik volilnega zbora dne 9. maja 1897

Hranilnici in posojilnici v Mirnu

Zapisnik volilnega zbora Hranilnice in posojilnice v Mirnu z dne 9. maja 1897

The electoral meeting's record. The meeting was held by the members of the Savings-bank and Bank for loans at Miren (Hranilnica in posojilnica)

vojni, ki nista prizanašali niti njenemu matičnemu kraju, delovala je pod različnimi državnimi ureditvami in z različnimi denarnimi enotami; njeno izjemnost pa posebej kaže dejstvo, da je kot ena redkih slovenskih zadrug na italijanskih tleh preživela nadvse hudo obdobje fašistične diktature. Tudi med vojnim časom njeno delovanje ni zamrlo; med prvo vojno je bilo še celo kar pestro, čeprav povsem normalno poslovanje seveda ni bilo mogoče, kar bo podrobneje razvidno iz nadaljnjih izvajanj.

V letu 1915 se je Posojilnica zaradi vojne vihre skupaj s prebivalstvom in mirensko Čevljarsko zadrugo[4] preselila na Štajersko, v Vrbovec pri Mozirju. Več o tem povzemamo iz poročanja načelstva na občnem zboru 1921, prvem po letu 1914: »Odbor je imel v tem času 11 rednih sej in sicer tako malo vsled tega, ker so bili odborniki razkropljeni. Več posvetovanj se je vršilo med pooblaščenci, katere je imenoval odbor za čas vojne. Ustrezajoč pravilom so se vse važne zadeve reševale v rednih sejah in le zadeve tikajoče se tekočega poslovanja so se rešile med pooblaščenci.

Ko je izbruhnila vojna na našem ozemlju je poskrbel odbor, da smo pravočasno odpeljali knjige in važne papirje. Hranilnica se je preselila v Mozirje, kamor tudi nad polovica drugih Mirencev. V begunstvu je Hranilnica živahno poslovala. Begunci so vlagali svoje prihranke in jih v potrebi dvigali. Tudi je za časa begunstva precej dolžnikov vrnilo posojila oziroma obresti. Preostanke denarnega poslovanja je nalagala Hranilnica pri Čevljarski zadrugi, katera nam je nudila najugodnejšo obrestno mero. Na ta način je Hranilnica cel čas vojne dobičkanosno poslovala. Nevarnosti zgube pri podpisovanju vojnega posojila in zamenjave valute se je posojilnica odtegnila na ta način, da je podpisala samo K 1000 vojnega posojila in da je blagajniške preostanke nalagala pri zavodu, ki je pristojen v Julijsko Benečijo ter tako dolžan vloge vrniti v lirah po določilih, ki že obstajajo in bodo v bodočnosti še pojasnjene.«

V obdobju pod Italijo je vse, kar je bilo slovenskega, zadevalo v nevarne čeri fašizma. Za Čevljarsko zadrugo so bile usodne, dočim je Posojilnica preživela. Venčeslav Budin je zasluge za to pripisoval dvema dejstvoma: »Posojilnica je pravočasno izterjala nasproti zadrugi in imela že odprt račun pri goriški Cassa di rispармio, ki je bila istočasno organ državne kontrole za posojilnice z goriškega območja. Pri sejah je bil navadno navzoč kot zaupnik kontrole eden od uslužbencev, pozneje pa tukajšnji tovarnar Scalettari. Vendar nam ta kontrola ni delala posebnih težav, tako je odigrala Posojilnica v dobi krize zelo pomembno vlogo, ko je v tej bedi izdejala vaščanom kratkoročna posojila, ki so ponavadi postala dolgoročna.«[5] Seveda gre preživetje pripisati tudi ugodnemu finančnemu stanju Posojilnice, ki je izviralo iz vestnosti in poštenja njenega vodstva.

Med drugo svetovno vojno je bilo delovanje Posojilnice močno okrnjeno, vendar si je tudi v tem času pridobila trajne zasluge s tem, da je omogočila večje posojilo organom narodnoosvobodilnega boja. Po osvoboditvi je bil Miren dve leti v coni A (pod anglo-ameriško zavezniško vojaško upravo) in nato v septembru 1947 priključen Jugoslaviji. Doba Posojilnice se je že iztekala, kajti denarni zavodi so temeljili na novi ureditvi. Delovala je sicer še nekaj časa, dokler ni bil ta prehod dokončno izpeljan. Spomladi leta 1948 je bila vložena zadnja vloga in dano zadnje posojilo. Sledilo je še nekaj časa tekoče uradovanje v smislu zaključevanja zadev (dvigi, vračila, obresti). Kar je pa zadev še ostalo, so bile potem v oktobru 1949 prenesene na Kmetijsko zadrugo.

b) Namen ustanovitve

Zelo zgovoren je v tem smislu pripis na koncu »računskega sklepa« za leto 1901: »Naj naša zadruga čedalje bolj raste, se utrjuje in uspeva v korist ubogega

[4] Čevljarska zadruga v Mirnu pri Gorici, vpisana zadruga z omejeno zavezo, začasno: Vrbovec pri Mozirju, žel. postaja Rečica ob Paki (So. Štajersko).
[5] Venčeslav Budin: Razvoj hranilništva v Mirnu, v: Ciciban, glasilo delovne skupnosti tovarne obutve in otroških potrebščin, leto V., Miren 1975, št. 2, str. 9 (natis govora ob otvoritvi agencije Ljubljanske banke v Mirnu).

ljudstva.« Posojilnica je torej hotela pomagati revnemu ljudstvu in to dosegala z obema glavnima smerema svojega delovanja: z vzpodbujanjem k varčevanju s hranilno dejavnostjo, še bolj pa s posojili, s katerimi je ljudi rešila oklepa oderuških izposojevalcev.

Ob teh temeljnih dejavnostih je Posojilnica skrbela tudi za napredek kmetijstva med svojimi člani. V to delo je včlanjene zadruge usmerjala zlasti Goriška zveza, ki je imela v skladu s svojimi pravili »pravico prevzemati in posredovati nakup kmetijskih potrebščin in prodajo kmetijskih pridelkov in obrtnih izdelkov za pridružene zadruge in društva«. V Mirnu je Posojilnica vnesla v svoja pravila: »Zadruga sme del svojega tekočega denarja porabiti v ta namen, da naroča na račun svojih članov kmetijske potrebščine, zlasti umetna gnojila, semena, kmetijsko orodje itd. Zadružniki — odjemalci ji imajo povrniti zadevne stroške s primernimi nakladami za obresti in upravne stroške . . .« V praksi je skupne nabave opravljala Goriška zveza in potem pozivala svoje članice k naročilom. Člani posameznih zadrug so tudi sami dvigali blago pri Zvezi (tako Tomaževo žlindro, modro galico, žveplo). V letu 1911 npr. Posojilnica ni bila zainteresirana za skupno nabavo koruze, »ker razmere v Mirnu ne dajejo jamstva, da bi hranilnica ne imela pri tem dobička, ampak zgubo in sitnosti«, deset let pozneje pa je bilo rečeno: »Sprejme se na znanje komisijsko razprodajanje koruze za Goriško zvezo.«

Nekajkrat je Posojilnica odobrila finančno pomoč raznim ustanovam, tako Sirotišču, Slovenskemu Alojzijevišču in Šolskemu domu — vsem v Gorici. Sirotišče je celo vabilo Posojilnico, naj se zaveže za letni prispevek oziroma naj pristopi kot član, kar pa ni bilo sprejeto. Leta 1914 je dala Rdečemu križu za ranjene v vojski in za — družine vpoklicanih mirenskih, rupenskih in pečanskih vojakov po 25 K, manjši prispevek je namenila Rdečemu križu tudi dve leti kasneje.

c) Članstvo v zvezah

Najprej je bila Posojilnica član Gospodarske zveze v Ljubljani. Potem je bila nekaj časa hkrati tudi član Centralne posojilnice v Gorici, ustanovljene 1899. Že leta 1902 je na poziv goriške centrale izstopila iz ljubljanske zveze in istočasno tudi iz ljubljanske Ljudske posojilnice. V Gorici je prišlo leta 1904 do reorganizacije, ker je bila podpora poljedelskega ministrstva, odobrena oziroma obljubljena na prošnjo Centralne posojilnice kot zadružne matice, pogojevana s tem, da se zveza loči od posojilnice in zatorej ustanovi samostojna zveza zadrug. Tako je prišlo do ustanovitve Goriške zveze gospodarskih zadrug in društev, Centralna posojilnica pa je poslej še delovala kot osrednja blagajna goriškega zadružništva, toda le za zvezo in ne več za posamezne zadruge, katerih tekoči račun se je zato od Centralne posojilnice prenesel na Goriško zvezo. Do prvega občnega zbora, ki je bil naslednje leto (1905), je k zvezi pristopilo 22 zadrug, med njimi tudi Posojilnica v Mirnu. Njen tekoči račun pri zvezi izkazuje precejšnjo živahnost vpisov. Pomembno je, da je od zveze dobila tudi nekaj večjih kreditov. Zveza je pomagala tudi z nasveti, informacijami, posredovanjem, imela pa je pravico nadzorovanja in pregledovanja računskih sklepov in bilanc posameznih zadrug kakor tudi pravico, zahtevati statistična poročila (vladne podpore zveza ni dobila, če ni predložila natančne statistike vseh svojih zadrug). Včlanjene zadruge so bile tudi obvezane, vlagati denarne pribitke pri zvezi oziroma iskati posojila za kritje morebitnega primanjkljaja v prvi vrsti pri njej.

Leta 1924 je Posojilnica pristopila tudi k Prosvetni zvezi v Gorici s tremi deleži po 200 lir.

č) Poslovni rezultati

Uspešnost poslovanja in z njo zvezana finančna trdnost sta dve od osnovnih ugotovitev pri ocenjevanju delovanja Posojilnice. Že v prvih letih je beležila različne, sicer manjše, zneske čistega dobička, ki se je stekal v rezervni zaklad. Tak razvoj ji je sčasoma omogočil, da je postala gospodarsko močna ustanova, ki je imela svoje hiše, svoja zemljišča in je zmogla zgraditi društveni dom. Za ponazoritev teh finančnih gibanj naj služi nekaj ugotovitev občnih zborov. Leta 1912 je načelnik ob ocenjevanju prejšnjega leta npr. ugotavljal, da je bilo delovanje malo otežkočeno zaradi splošne denarne krize, da pa je zadruga kljub temu uspešno delovala. Računski pregledovalec je bil leta 1925 nadvse zadovoljen s stanjem Posojilnice; ugotovil je, »da je ta v najboljšem stanju. Njen premoženjski položaj je jako ugoden, ker ima precej lastnega premoženja.« Pesimističen je bil nekoliko predsednik leta 1927, ko je v svojem poročilu ugotavljal »neugoden gospodarski položaj dežele in naše vasi posebej ter neutemeljene predsodke gotovih ljudi kot glavni oviri boljšemu razvoju Posojilničnega delovanja.« Nekih finančnih težav pa tudi poslej ni zaslediti; ugodnost finančnega stanja na določen način potrjujejo tudi vabila različnih ustanov Posojilnici, da pristopi kot član.

IME IN SEDEŽ

Posojilnica je bila ustanovljena kot »Hranilnica in posojilnica v Mirnu pri Gorici, registrovana zadruga z neomejeno zavezo«. Imela je ovalen žig z omenjenim besedilom. Sedež je bil v Mirnu. Njeno polstoletno delovanje je potem potekalo skozi najbolj viharno obdobje na Primorskem od konca prejšnjega stoletja do konca druge svetovne vojne. Nove razmejitve in državne ureditve so imele za posledico tudi neprostovoljne, a nujne spremembe pri Posojilnici.

Med prvo svetovno vojno je bil sedež Posojilnice v osrčju fronte. Iz Mirna so se prebivalci morali izseliti na Štajersko. To se je zgodilo leta 1915, ko tudi za društva ni bilo več obstanka v domačem kraju. V letih begunstva je Posojilnica skupaj s Čevljarsko zadrugo imela začasen sedež v Vrbovcu pri Mozirju. Dokončno se je vrnila v Miren šele januarja 1921.

V Italiji, kamor je Miren prišel po novi razmejitvi, je kmalu prišlo do hudega raznarodovalnega pritiska. Najprej so italijanske oblasti zahtevale dvojezično navajanje imen, žigi ustanov in vloge, naslovljene na državne organe, so morali biti tudi v obeh jezikih. Posojilnica je bila prisiljena spremeniti v svojih pravilih člen, nanašajoč se na ime (1. člen), kar je izvedla na občnem zboru aprila 1924. Po ohranjenem zapisniku je bila to tudi edina točka dnevnega reda, saj je pri rubriki »slučajnosti« ugotovljeno, da »se nihče ne oglasi k besedi«. Po novem se je »tvrdka« zadruge glasila: »Ljudska posojilnica v Mirnu, vpisana zadruga z neomejenim jamstvom« — »Cassa Popolare di prestiti in Merna, consorzio registrato a garenzia illimitata«. Posojilnica je odslej imela tudi dva žiga, enega v slovenščini in enega v italijanščini.

Fašizem je postajal vedno bolj nestrpen in je nadalje omejeval rabo slovenskega jezika, dokler se ta ni bil prisiljen dokončno umakniti iz uradne rabe. V primeru Posojilnice je opaziti neko daljše vztrajanje glede na splošni upad v uporabljanju slovenščine. Tako je še »računski zaključek« za leto 1931, vsaj tisti, ki je bil sestavljen za lastni arhiv, na dvojezičnem obrazcu in tudi posamezni vpisi so še dvojezični. Že v tem, kakor tudi v obrazcih kasnejših let, je že pripis leta

fašistične ere (tako npr. za leto 1931 »X«). V bilančnem obrazcu naslednjega leta je v vseh podpisih slovenska oblika priimka in poitalijančeno ime; leta 1933 se v dokumentih in knjigah Posojilnice začno pojavljati tudi poitalijančeni priimki.

Novim predpisom so se morala prilagoditi pravila in ime Posojilnice. Spremenjeno, samo italijansko ime, se prvič pojavi pri letnem računu za leto 1935, »Cassa rurale di Merna«. Šlo je tu za okrajšavo imena, ki jo prevzemajo tudi pravila, sprejeta na izrednem občnem zboru v februarju 1938, vendar pa ta pravila najprej navajajo popolno ime »Cassa rurale ed artigiana di Merna«. Kakor ime je bil tudi žig le enojezičen. Do formalne spremembe imena pozneje ni več prišlo, po zlomu Italije se je rabilo še naprej ime v italijanščini, pa tudi že v prevodu (»Kmečka in obrtna posojilnica«). Po osvoboditvi se je ponovno uporabljalo starejši naziv »Ljudska posojilnica« ali v enostavnejši obliki »Posojilnica«.

V maju 1944 so prebivalstvo Mirna Nemci izselili. Sedež Posojilnice je šel v Gorico. Kaj več o tem ni dognati, razen zapisa iz blagajniškega dnevnika v marcu 1946, kjer je zabeležen tudi izdatek za »prevoz sedeža iz Gorice«.

Ob tem sprehodu skozi spremembe imena in sedeža je kot posebej zanimivo dejstvo ugotovitev, da je Posojilnica med polstoletno dobo šla skozi pet različnih državnih ureditev: najprej Avstro-Ogrska, po prvi svetovni vojni, na Štajerskem, stara Jugoslavija oziroma država SHS, po vrnitvi v matični kraj Italija, po osvoboditvi dve leti Zavezniška vojaška uprava in nato, po priključitvi, septembra 1947 nova Jugoslavija.

ORGANI

Najvišji organ Posojilnice je bil občni zbor, ki se je redoma sestajal vsako leto enkrat; dvakrat je bil sklican le v letu 1924, ko so pri prvem zborovanju sprejemali novo ime. Sklicanje občnega zbora se je v skladu s pravili društva najavljalo oziroma »razglašalo« štirinajst dni prej v goriških časopisih: najprej več let v listu Gorica, leta 1912 celo v dveh časnikih — Primorskem listu in Novem času, v večini dvajsetih let v Goriški straži, leta 1929 pa v Novem listu. Objava je vsebovala datum, uro in kraj zborovanja ter njegov dnevni red. Sklicanje občnega zbora se je seveda naznanjalo tudi v kraju samem.

Ugotavljanje pravilnega sklica je bilo prvo delo, ki ga je moral opraviti občni zbor oziroma načelnik kot predsedujoči. Sočasno je ugotavljal tudi sklepčnost, za katero je zadoščala navzočnost več kot desetine članov društva. Zadnji statut, sprejet na izrednem občnem zboru v februarju 1938, je zahteval v prvem sklicu tretjino članov, v drugem sklicu pa je zadoščalo katerokoli število prisotnih. Za določene zadeve (npr. razpust, združitev, spremembo namena itd.) pa je morala biti navzoča vsaj polovica članov.

Soočanje s položajem, stanjem, uspešnostjo Posojilnice je bilo med temeljnimi nalogami občnega zbora, kar je ta opravil s pregledom delovanja v zadnjem letu. Na vrsti je bilo najprej poročilo načelstva — običajno je kar načelnik sam poročal o delovanju v preteklem letu, o denarnem prometu, računu zgube in dobička, bilanci, računu rezervnega fonda. Svoje poročilo je nato podal računski pregledovalec; včasih je predložil kar pismeno izjavo, če sam ni prišel k občnemu zboru. V knjigah Posojilnice je bilo vedno vse v redu. Nekajkrat je sledilo še poročilo o izvršeni reviziji, če je to poročilo načelstvo prejelo v tistem času. Zato pa se je vse to poročanje vsakič obvezno sklenilo s potrditvijo oziroma odobritvijo letnega računa.

V pristojnosti občnega zbora so bile nadalje volitve načelstva in nadzorstva. V sedemčlanskem načelstvu so bili načelnik (običajno izvoljen že na sami skupščini, le izjemoma šele na seji načelstva) in šest odbornikov. Nadzorstvo sta sestavljala računski pregledovalec in njegov namestnik, več članov je imelo po predpisih iz fašističnih časov. Operativni organ, prej načelstvo, je po teh predpisih zadržal isto število članov, dobil pa je drugačno ime: administrativni svet. Le-ta je bil sestavljen iz predsednika in šestih svétnikov, izmed katerih je svet imenoval tudi svojega podpredsednika.

V pravilih Posojilnice je bilo prvotno določeno: »Glasuje se kakor določi predsednik« in »Volitve se pa vršijo po listkih«. Leta 1906 sta bili ti dve določili spremenjeni in združeni v en stavek: »Glasuje in voli se, kakor določi predsednik.« To je bilo potem lahko ustno ali po listkih, večkrat kar enoglasno »z vzklikom« ali »per acclamationem«. Načelstvo se je sicer volilo vsako leto znova, toda glede mandata ni videti posebnih omejitev; včasih je bil kar potrjen stari odbor, posamezni odborniki so v njem sodelovali cela desetletja, še najpogostejši vzrok za izvolitev novih je bila preselitev ali smrt. V registru za pridobitne in gospodarske zadruge je bil v takem primeru potreben izbris prejšnjega člana načelstva in vpis novega, o tem je izdala poseben sklep c. kr. okrožna sodnija v Gorici. Pač pa je imel določila glede trajanja mandata že omenjeni zadnji statut, ki je določal tudi omejitve v članstvu administrativnega sveta glede na sorodstvo.

V izključni pristojnosti občnega zbora je bila tudi sprememba pravil, za katero je bil včasih potreben tudi izredni občni zbor. Iz različnih vzrokov in potreb so bila pravila spremenjena večkrat, kar je bilo treba vpisati v register. Posojilnica je nasploh morala večkrat dostavljati svoja pravila raznim organom (npr. c. kr. okrajnemu glavarstvu v Gorici, c. kr. glavni davkariji v Gorici, seveda tudi svoji centrali — Goriški zvezi).

Občni zbor je obravnaval tudi nekatera druga vprašanja. Razdelitev čistega dobička in odobritev vplačil novih deležev naj bi bila na dnevnem redu občnega zbora leta 1920, do katerega potem ni prišlo. Občni zbor je nadalje dajal napotila glede tekočega poslovanja, opozarjal novi odbor, »da skrbi, da dolžniki redno vračajo posojila in zlasti obresti«. Najvišji organ je tudi izrekal časten spomin umrlim zaslužnim članom, odločal o nagradah funkcionarjem, o obrestni meri in drugem. Vendar so to že zadeve, ki jih je reševalo tudi načelstvo med tekočo problematiko.

Kot rečeno, je bilo načelstvo operativni organ, imenovano tudi odbor. Največ časa je na svojih sejah seveda moralo nameniti prošnjam za posojila in potem tudi temu, kar je posojilom sledilo (podaljševanje, izterjave . . .). Skrb načelstva je bilo sploh vse tekoče poslovanje, zlasti tudi pogodbe Posojilnice, npr. o nakupu in prodaji nepremičnin. Na občnem zboru leta 1921 je bilo predlagano, ne pa tudi sprejeto, da bi promet z nepremičninami prišel v pristojnost občnega zbora. Mnogo je bilo problemov v zvezi z najemninami za nepremičnine Posojilnice; treba je bilo določati samo višino najemnin, bolj problematično je postalo potem, če najemnik ni plačeval vsaj kolikor toliko redno. V letu 1908 je načelstvo odločilo, da sezida društveni dom, o katerem je večkrat sklepalo tudi v naslednjem letu, v letu 1910 pa je bil v njem že občni zbor Posojilnice. Društveni dom je Posojilnica najprej oddajala v najem, pozneje pa prodala Čevljarski zadrugi. Za posamezne zadeve, ki jih je bilo treba reševati na kraju samem ali v stiku s prizadetimi, je načelstvo pooblastilo posamezne svoje člane. V pristojnosti načelstva je bilo seveda tudi morebitno odločanje glede hranilnih vlog kakor tudi odločanje o najemanju lastnih posojil.

V samem predstavljanju in poslovanju Posojilnice sta individualno nastopala njen načelnik in tajnik. Odvisno tudi od tega, kdo je bil nosilec katere od teh dveh funkcij, je imel tajnik včasih vsaj glede tekočih poslov še celo večjo težo od načelnika. Med načelniki pa so bili tudi taki, ki so poleg vodenja občnih zborov in sej vodili tudi samo tekoče uradovanje. Le-to je bilo včasih prepuščeno odborniku — blagajniku, ki pa se ni pojavljal kot redna funkcija, temveč je blagajniško delo največkrat opravljal kar sam načelnik ali tajnik. Včasih je Posojilnica zaposlila tudi posebnega uradnika za vodenje uradnih poslov, pri uradnih urah pa naj bi bila ob njem navzoča tudi dva odbornika. V nadaljnjem razvoju pa vse bolj izstopa oseba tajnika Posojilnice.

O občnih zborih in sejah načelstva se je sestavljal zapisnik z ustrezno vsebino. Zapisnikar je bil včasih sam načelnik, včasih tajnik, včasih pa tudi kdo drug. Podpisov je bila cela vrsta, saj so zapisnike podpisovali tudi odborniki.

ČLANSTVO

O sprejemu in izbrisu članov je sklepalo načelstvo. Pogosto je novega člana sprejemalo v članstvo hkrati z odobritvijo njegove prošnje za posojilo. Praviloma bi vsak sprejem moral biti zabeležen v knjigi sej načelstva in bi se morala voditi posebna knjiga pristopnic. Toda v praksi je prihajalo do pomanjkljivosti in opustitev, kar so popravljali in urejali kasneje. Zaradi izgube knjige pristopnic je bilo treba narediti celo serijo duplikatov.

S pristopnico je podpisani izjavil, da pristopa kot član k zadrugi »ter se podvržem njenim obstoječim v vseh točkah mi znanim pravilom, (izvod pravil se mi je izročil) kakor tudi sklepom občnih zborov«. Iz knjige pristopnic v dvajsetih letih zasledimo pri podpisih še nekaj primerov nepismenosti. Nepismeni je ob pristopu namesto podpisa naredil križ, navzoči sta bili tudi dve priči, ki sta se obe podpisali, v dveh primerih je ena od prič zapisala tudi ime novega člana in je zato bila »priča križa in imena pisec«. Med temi primeri nepismenih sta bila dva kmeta (eden od njiju je imel pismeno ženo, ki je skupaj z njim pristopila v članstvo), ena »zasebnica« ter ena »kmetica in posestnica«.

Spoštovanje pravil društva je bila torej ena temeljnih dolžnosti članov. Vplačati je bilo treba seveda tudi delež kot participacijo pri oblikovanju družbenega kapitala. Delež je znašal 2 K pod Avstrijo, pod Italijo pa 2 liri, po zadnjem statutu 10 lir. Kot član je bil seveda tudi solidarno odgovoren za obveznosti društva.

Članstvo je lahko prenehalo z odpovedjo; s prenehanjem članstva pa ni prenehala še zaveza člana, ampak je trajala še dve leti, delež pa se mu je izplačal en mesec po naslednjem občnem zboru. Največkrat pa je do izbrisov prihajalo zaradi smrti članov, kar je bilo še posebej enostavno, če so ti poprej imeli popolnoma poravnane svoje dolgove. V primerih smrti članov, ki so bili dolžniki, je Posojilnica njihove zadeve urejala z dediči. Načelstvo je npr. sklenilo: »povabi se dediče, da plačajo dolgove, če ne, pa morajo pristopiti za člane.« Ali tudi: »se sprejme za vsakega umrlega po en njegov zraven imenovan naslednik. Pri dveh, kojih zapuščina še ni urejena, se počaka konca vojske in ostaneta do tedaj sama člana oziroma njih imetje.« Po dedičih so se obnavljale tudi zapadle zadolžnice in se jih je vabilo v članstvo. Nekaj je bilo dolžnikov, ki so že dobili posojilo, pa še niso bili sprejeti v članstvo. V zadrego je posojilnico prišla, če je tak dolžnik umrl in ni imel imovitih dedičev ali se je nahajal kje daleč (npr. v Benetkah).

Domicil članstva odraža območje, za katerega potrebe je bila Posojilnica ustanovljena. Ta teritorij je določen z mejami mirenske župnije: troje strnjenih vasi Miren, Rupa, Peč in zaselek Vrtoče (Pušelce, Jerabišče). Člana od drugod je šteti za izjemo. Največ je bilo seveda zasebnih članov, nekaj tudi pravnih oseb, med njimi npr. obe drugi mirenski zadrugi: Čevljarska zadruga in Konsumno društvo.[4]

Številčno gibanje članstva je razvidno iz spodnje preglednice:

1898 — 83	1906 — 188	1914 — 221	1931 — 148
1899 — 115	1908 — 198	1915 — 221	1932 — 155
1900 — 134	1909 — 210	1916 — 221	1933 — 159
1901 — 143	1910 — 217	1917 — 170	1934 — 156
1902 — 155	1911 — 220	1918 — 170	1935 — 133
1903 — 159	1912 — 220	1919 — 170	1941 — 120
1904 — 165	1913 — 221	1930 — 161	1942 — 122
1905 — 180			

Ugotoviti je porast v prvih dvajsetih letih, po letu 1917 pa upadanje, ki se nadaljuje tudi pod Italijo in le še nekajkrat neznatno dvigne.

POSOJILOJEMALCI

Posojila so bila v prvi vrsti namenjena članom kot ustanoviteljem Posojilnice, vendar se krog posojilojemalcev ne pokriva povsem s članstvom. Nekaj posojil so dobili tudi nečlani, nekaj posojil je šlo tudi v druge kraje (Bilje, Orehovlje, Skopo, Vrh).

Pri zasebnih posojilojemalcih je zanimivo pogledati v njih poklicno strukturo, ki odraža značilno kmečko-obrtniško podobo krajevnega prebivalstva. Številnim kmetom (večkrat so uporabljali tudi označbo »posestnik«) so stali ob bok številni ali še celo številnejši obrtniki. Med njimi je bilo seveda največ znanih mirenskih čevljarjev, veliko je bilo tudi strojarjev in kamnarjev (ali: kamnosekov, klesarjev, klesarskih mojstrov). Zaslediti je nadalje krčmarje ali gostilničarje, mizarje, krojače, kovače, zidarje, kolarje, trgovce, mesarje, mlinarje. Precej je bilo delavcev in tudi več primerov dninarjev. Redkeje je srečati učitelja, uradnika, zlasti pa tako imenovane državne službe: finančni uradnik (financer, finančni nadstražnik), občinski obhodnik, »c. k. poštarica«. Krajevno posebnost predstavlja »fugist v apnenici pri Tinkotu v Mirnu«. Pri seznamu članstva zasledimo še nekaj redkejših poklicev: cestni sluga, voznik in posestnik, mežnarica, tovarniški nadzornik, pek, veleposestnica. Značilnost tedanjih časov je bila, da so ljudje večkrat opravljali dvoje obrti ali združevali kmetijo oziroma posestvo z obrtjo. Zelo pripravno je bilo razviti vzporedno dejavnost npr. ob gostilni — gostiln je bilo tedaj veliko in tako krčmarji niso mogli računati, da bodo živeli samo od svoje krčme, pa je zato prišlo do različnih kombinacij (npr. kolar in gostilničar, krčmar in klesarski mojster, krčmar in posestnik). Pri združevanju drugih panog pa predstavlja pravo izjemo npr. kombinacija »mizar in čuvaj«. Neko tipičnost predstavljajo tudi poklici, ki jih srečamo med ženskim prebivalstvom: kmetica, krčmarica, trgovka, posest-

[4] Konsumno društvo v Mirnu, registrovana zadruga z omejeno zavezo; ustanovljeno je bilo v pomoč revnim ljudem pri nakupovanju življenjskih potrebščin, da so se otresli vezanosti na prodajalne trgovcev, ki so bili zato seveda velik nasprotnik novega društva.

nica, »zasebnica«, »štacunarica«. Končno je treba omeniti še nekaj poklicev, ki se začno pojavljati šele v kasnejšem obdobju pod Italijo: mehanik, šofer, tiskar.

O glavnem posojilojemalcu, Čevljarski zadrugi, bo govora posebej. Tu preglejmo še ostale posojilojemalce iz vrst pravnih oseb.

Sama Posojilnica je pomagala ustanoviti Konsumno društvo v Mirnu, ki »naj bi združilo nižje ubogo ljudstvo«. Na seji 5. decembra 1909 je bilo temu društvu odobrenih dvoje posojil: prvo — večje (9900 K) za nakup neke hiše so odobrili »na vknjižbo«, drugo — manjše posojilo (1000 K) pa »proti osebnemu poroštvu odbornikov«. Podobno je glede bolniške blagajne v Mirnu načelstvo sklenilo, da »zadolžnico podpišejo vsi odborniki«. Primera sta iz leta 1909 oziroma 1908. Leta 1906 je prišlo »začasno v denarno zadrego« Delavsko podporno društvo v Mirnu. Njegov odbor je sklenil prositi za posojilo 400 K in obljubil vračati v obrokih po 100 K. Iz tega prvega desetletja v novem stoletju so tudi prošnje Katoliškega delavskega društva v Mirnu (društvo je bilo ustanovljeno že v letih 1891/92)[7] oziroma telovadnega odseka tega društva; telovadcem je Posojilnica leta 1908 odobrila 30 K za shod v Škofji Loki, posojilo za nakup njihovih oblek pa je dala »le na ime porokov«; posebno omejitev pa je določila tudi pri posojilu »za nabavo raznovrstnega orodja in uprave pri društvu« — odbor Posojilnice je odločil, »da se nabavi vse potrebno po hranilnici ter ostanejo vse priprave last hranilnice, dokler se jih ne odkupi«.

Pomemben znesek kreditov je dobila mirenska občina. Najprej je sicer prosila za začasno posojilo, dokler denarja ne prejme pri deželni hipotekarni banki, kjer pa se je potem stvar zaradi raznih ovir vlekla na dolgo. Posojilnica je posojilo odobrila »s pogojem, ako starešinstvo sklep naredi vzeti to posojilo in ako se plača obresti 6 %«. Denar je občina potrebovala za gradnjo občinskega doma. V letu 1904, od avgusta do decembra, je dobila štiri zneske: 6800 K, 5000 K, 3500 K in 500 K, skupaj torej 15.800 K. V prvi polovici naslednjega leta je prejela še štiri zneske: 538 K, 500 K, 1500 K in 1200 K.

Med posojilojemalci so bila večkrat tudi razna cerkvena oskrbništva, predvsem obe domači: oskrbništvo cerkve sv. Jurija v Mirnu in oskrbništvo cerkve Žalostne Matere božje na Gradu; v tridesetih letih pa še dve oskrbništvi od drugod (iz Kromberka in Solkana).

Dalje je zaslediti tudi nekaj primerov družbenikov: mizarje (»Butkovič — Boštjančič in tov. — reg. mizarska delavnica s strojnim obratom v Mirnu pri Gorici«), strojarje (Grilj Jožef in tovariši, Petejan Ivan in Franc), zidarja (Claro Josip in Pelikan Avgust). Iz leta 1900 je kredit Posojilnici v Renčah, leto dni mlajši od mirenske. Iz kasnejše dobe je omeniti tudi »državno posojilo«.

Bogato prosvetno življenje je čutiti tudi iz delovanja Posojilnice, ki je vedno bila naklonjena prosvetnim društvom v Mirnu. Slovensko izobraževalno društvo (ustanovljeno leta 1921, ukinjeno po fašističnih oblasteh 1927) je bilo član Posojilnice in seveda tudi posojilojemalec. Takoj po osvoboditvi je pet zaporednih posojil dobilo Prosvetno društvo Miren. Iz tega časa velja omeniti še dvoje posojil Konsumni zadrugi.

NAMEMBNOST POSOJIL

Nameni, za katere je Posojilnica dajala posojila, kažejo zelo široko lestvico materialnih potreb prebivalstva. Pregled namembnosti posojil predstavlja dragoceno osvetlitev premoženjsko-socialnih razmer v Mirnu na prelomu stoletja in v

[7] Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 502.

prvih desetletjih dvajsetega stoletja, po drugi strani pa nudi neovrgljiv dokaz o pomenu Posojilnice za osnovno življenjsko eksistenco preprostih in skromnih ljudi (taka je bila večina vaškega prebivalstva) in za njihovo rešitev pred gospodarskim propadom.

Najpogostejši so primeri, v katerih je Posojilnica odobrila prosilcem posojilo za plačilo raznih dolgov. Za tedanje čase ni bilo nič nenavadnega, če dolžniki ob času plačila niso imeli s čim vračati. V tem težkem položaju so jim bile ljudske posojilnice zadnja možnost, da se obvarujejo tolikokrat usodnega pritiska oderuških posojilodajalcev. Nekatera namenska posojila iz te skupine zaslužijo zaradi svoje specifičnosti posebno omembo. Gre za primere, ko je Posojilnica dovoljevala kredit prosilcu oziroma prosilcema: »da plača dolg trgovcu, ki mu dela sitnosti«, »da vrneta dolg, ker jima sicer žuga dražba«, »za male dolgove radi bolezni«, za »izbris vknjiženih starih dolgov«, »da plačata 'Cooperativi' v Gorici, ker je predraga«, za »dolg pri agentu«, »dolg pri dež. hipotečni banki«, »dolg pri Montu« (Monte di Pietà v Gorici, pozneje Cassa di Risparmio), »ker mu dela silo Mont«, za »vračilo dolga pri Banca del Friuli«, »dolg pri zidarju«, »dolg pri zdravniku«. Sicer pa je šlo za vračilo dolgov tudi v zvezi z nekaterimi drugimi odobritvami iz tega pregleda namembnosti posojil, zelo izrazita sta npr. primera, ko je bilo posojilo dano, da se plača menica sinu oziroma reši hiša pred dražbo.

Bivalni prostori sodijo v vrsto temeljnih človekovih potreb in razumljivo je, da so se ljudje pri reševanju tega problema često napotili tudi k Posojilnici. V velikem številu prošenj gre za sredstva, potrebna za nakup, zidavo, prezidavo, popravilo, prizidavo ali višanje hiše (v nekaj primerih je uporabljen tudi termin stanovanje), pa tudi za spremljajoče oziroma manjše objekte: »neko staro poslopje«, ognjišče, vodnjak, lopo, štalo, hlev, gnojišče. V nekaj primerih so prosilci otipljiveje definirali svoje gradbene potrebe, kredit so rabili za »mizarja in opeko za hišo«, »temelj za hišo« ipd.

Naslednjo skupino prošenj za posojila druži skupna kmetijska oznaka. Miren sicer ni bil tipično kmečki kraj, toda kmetijstvo je ob obrti vendarle predstavljalo ključne panoge v preživljanju prebivalstva. Tako zasledimo v poslovanju Posojilnice več kreditov za nakup njiv, zemljišča, kosa zemlje ali tudi za nakup zemlje na dražbi. Iz prošenj za Posojilnico dobimo tudi jasen vpogled na sestavo vaške živinoreje: prosilci so potrebovali posojila za nakup goveda, krav, volov, prašičev, konja, »jenice«[8] ali »kake živali za rejo«, »za sejatev«, »za nakup stroja za sejanje žita«, »za napraviti vinograd«, »za nakup konja in voza« in dalje tudi za bolj hišne potrebe in opravke (družinske potrebščine, nakup pohištva — »mobilje«). Kredit so prosili tudi za nakup krme, sena, poljskih potrebščin in celo krompirja. Posojilnica pa je tudi sama aktivno posegla v razvoj kmetijstva in vzpodbujala ljudi k napredku s tem, da je organizirala skupno nabavo umetnega gnojila superfosfata.

Iz delovanja Posojilnice živo veje tudi mnogovrstna in razvita mirenska obrt. Zelo značilna so posojila za obrt, obrtnije, obrtne potrebe. Bolj natančno predstavljajo obrt posojila za čevljarsko, kamnoseško ali klesarsko obrt — »rabijo v obrti kot kamnoseki«, za »nakup lesa za obrt«, za »kamnolom v Nabrežini«, za »dva stroja za vleč kamenje«, več je bilo tudi vlog prosilcev, ki so se ukvarjali s preskrbo prebivalstva in so posojilo potrebovali za trgovino,[9] trgovinske potrebščine, trgovino jestvin, »pekarijo«, za živino za mesnico. Po ustanovitvi Čevljarske zadruge se pojavljajo posojila za delež pri zadrugi, sama zadruga pa je postala glavni

[8] Narečni izraz za junico.
[9] V narečju: »da dene trgovino«.

poslovni partner Posojilnice. Vzporedno ob čevljarski je bila zelo razširjena tudi strojarska obrt, za katero je bilo namensko danih več posojil (med drugim tudi za nakup surovih kož), v tridesetih letih je prišla prošnja za posojilo »za napravo vodne sesalke«.

Lepo število prošenj zadeva družinska premoženjska razmerja. Šlo je za odplačila dediščin oziroma dednih deležev sinu, sestri, »bratu, ki mu dela silo«, »dedičem po pokojnem očetu«, »svaku, da ga spravi iz hiše«. Posojila so se dajala tudi za izplačilo dote hčeri, sestri, bratu, kakor tudi za stroške ob možitvah hčere, sestre ali ženitvah sina. V denarne stiske so prosilci prihajali tudi ob nesrečah, bolezni, smrti. S pomočjo Posojilnice so krili stroške bolezni in razna plačila ob smrti in pogrebu, zelo izraziti sta prošnji prosilca, ki si želi »popraviti 'meštir', ki se mu je poslabšal vsled dolge bolezni« in prosilca, ki ga je »nesreča zadela, da mu je poginil en konj.« V enem primeru je prosil posojilo varuh za mladoletne otroke in se pri tem skliceval na ustno pooblastilo sodnika, neki drugi prosilec pa je posojilo potreboval, da ga »porabi za dober namen pri ubogih otrocih«.

Po drobcih je iz delovanja Posojilnice razviden tudi problem zdomstva, čeprav v Mirnu ni bilo množičnega izseljevanja, ki je bilo značilno v nekaterih slovenskih pokrajinah. Podrobnejši pregled kaže nekaj primerov posojil »za potnino v Ameriko«, neka vdova je prosila posojilo, »da pošlje sinu, ki je obolel v Ameriki«; v enem primeru je šlo za potnino na Francosko, v enem »za potnino v daljno Italijo«, v dveh primerih pa za potnino v Aleksandrijo v Egiptu, kamor so hodile služit primorske žene. Pravo krutost in bedo teh nasilnih ločitev mater in žena od doma in družine daje slutiti prošnja moža, ki potrebuje posojilo, »da pošlje ženo v Aleksandrijo«. Več primerov odhoda žena v egiptovsko mesto je najti tudi pri hranilnih vlogah. To zdomstvo žena iz tedanjih časov še danes večkrat omenjajo, saj se ga je oprijelo veliko primorskih žena. Ker kmetija za preživljanje ni bila dovolj, še zlasti ne zaradi takratnih razmer (npr. kolonat), so odhajale žene po dodatni zaslužek v Egipt, kjer so bile dojilje, sobarice, šivilje ipd. Mnogo domov poslanega denarja so možje zapravili v popivanju po krčmah.

Eno posojilo je bilo dano tudi v študijske namene, toda še v tem edinem primeru ni šlo za študenta domačina. V letu 1909 je Posojilnica odobrila 200 K posojila študentu prava na Dunaju, da konča študije. Neki domači fant je potreboval kredit, »da poplača nekatere podrobne dolgove iz časa, ko se je učil orglanja — zastavi svojo orglarsko plačo«. Različne razlage dopušča prošnja, v kateri se posojilo prosi za »vstop v službo«.

Več je bilo kreditov za davke, najemnine (za »najemščino«, »fite« — tedaj rabljena izraza za najemnino), takse (npr. za takso od podedovanega posestva, ki je znašala 4000 lir), v enem primeru tudi, »da se zavaruje hiša proti ognju«. Za kratkoročno in manjše posojilo je najbrž šlo v primeru, ko je bilo treba reševati »hipno potrebo«. Za vpogled v tedanje prometne razmere je zanimiva prošnja iz leta 1907, katere vložnik se je odločil nabaviti kolo, tedaj zelo moderno in napredno prometno sredstvo. Natanko četrt stoletja mlajša je prošnja za nakup avtomobila; prosilcu je bilo v ta namen leta 1932 odobreno 15000 lir.

Pregledovanje prošenj, naslovljenih na Posojilnico, daje zares slikovit pregled celega niza denarnih potreb, stisk in problemov prebivalstva. Omejili smo se na teh straneh na prošnje zasebnikov, še pestrejša slika pa nastane, če imamo v mislih tudi prošnje drugih subjektov (društev, občine, Čevljarske zadruge . . .). Ker pa gre pri njih za specifično naravo namena posojil, v nekaterih primerih za prav ambiciozne načrte, izredno pomembne pobude in daljnosežne odločitve, je o tem govora v drugih poglavjih te razprave.

SKLEPI NAČELSTVA GLEDE PROSENJ ZA POSOJILA — POGOJI ODOBRITVE, RAZLOGI ODKLONITVE

V splošnem je treba reči, da je Posojilnica pokazala široko razumevanje za potrebe prosilcev in njihove prošnje v večini primerov pozitivno rešila. Ko je načelstvo na seji ugotovilo, da poroki zadovoljujejo in da je zadeva tudi sicer v redu, je obravnavanju primera sledil kratek sklep »se dovoli« ali tudi »se dovoli enoglasno«, brez kakega pojasnjevanja, brez kakih novih ali spremenjenih pogojev. Včasih je bila dodana kratka obrazložitev, da se dovoli »oziraje se na poroke« ali »ker je dober porok« ali »ker je vse v redu in varno«.

Seveda pa vedno ni šlo tako gladko, saj je načelstvo vendar moralo imeti neko trdno podlago za svoje odločitve pri podeljevanju včasih prav zajetnih zneskov in neko prepričljivo jamstvo, da bo posojilo v predvidenem roku vrnjeno. Ob obravnavanju prošenj je bilo zato treba skrbno pretehtati vse okoliščine primera in dognati dejansko stanje razmer. Pretežna, skoraj izključna večina prosilcev je bila domačinov, ki so jih odborniki dobro poznali. Kljub temu je bilo treba razmisliti o poštenju, odgovornosti, varčnosti, iznajdljivosti, gospodarnosti in nenazadnje tudi o dejanski potrebi prosilca, da dobi posojilo. Preudariti je bilo treba njegov gmotni položaj in njegove ekonomske perspektive v doglednem času. Ključnega pomena pri prošnjah za posojilo je bila tudi predlagana utrditev obveznosti po porokih, v mnogih primerih je načelstvo vezalo svoj sklep na prav določeno poroštvo.

Včasih iz podatkov v prošnji ni bila dovolj jasna in pregledna sama zadeva, da bi jo bilo moč takoj rešiti. Odborniki so tedaj rekli »se ne dovoli, dokler se ne pojasnijo razmere« ali »ni mogoče še dovoliti, ker nam niso še znane razmere, kako stoji posestvo«, odločili so se za poizvedbe o razmerah in stanju zadeve oz., da bo posojilo odobreno, »ako se zadeva dobro in verodostojno pojasni«. O važnosti točne stvarne analize slehernega primera priča tudi ena od tovrstnih pripomb: »se dovoli, ali v prihodnje več preudarnosti«.

Ovira za odobritev posojila je zadevala včasih prosilca samega, njegovo osebo neposredno, zlasti še njegove premoženjske razmere (npr. »se ne dovoli, ker ne more plačevati«). Kadar je Posojilnica dvomila v njegove gospodarske možnosti, je zahtevala »naj se izjavi, s čim bo plačal«. Mogoče je bil v takih razmerah, iz katerih si ni niti znal niti mogel pomagati; še slabše zanj je bilo, če je bil tudi predloženi porok v enakem stanju, sklep načelstva je bil v takem primeru pač kategorično odklonilen, z zelo ilustrativno obrazložitvijo: »nima nič — a tudi poroka se ne more sprejeti, ker nima nič«. Do odklonitve je prihajalo tudi zaradi starih, še nepovrnjenih posojil oziroma dolgov prosilca (npr. »ker ima dolg že pri hranilnici«), posojilo se mu tedaj ni dalo, »ker je dolžan prej prva posojila vrniti« ali »ker ni potreben in ker ni še vrnil prvega posojila«. Že iz pravkar povedanega izhaja, da je bila resničnost in utemeljenost potrebe ena od bistvenih predpostavk pri podeljevanju posojil. To je razbrati tudi iz druge odobritve, vezane na pogoj, »ako ima opravičeno potrebo«, včasih pa je bila stiska prosilca naravnost odločujoča in »se mu je dalo radi nujnosti«.

Presenetljivo veliko je primerov, ko je Posojilnica terjala nekakšno družinsko jamstvo. Ničkolikokrat se je ob možu-prosilcu morala zavezati tudi njegova žena, kot sledi iz številnih sklepov načelstva, ko se odobritev posojila veže na pogoj, »da podpiše tudi soproga« ali »če se podpiše žena« ali »ko pride še žena podpisati« oziroma »mora še žena podpisati«. Načelstvo je v teh primerih imelo najbrž opraviti z negotovim ali mogoče celo razsipnim prosilcem, pa je s priteg-

nitvijo varčne in skrbne žene računalo, da bo zanesljiveje in brez zapletov prišlo do vrnitve danega zneska, saj bo žena vzpodbujala moža k vračanju ali vračilo celo prevzela na svoja ramena. Razumljivejši so obratni primeri, ko je moral ob ženi-prosilki zadolžnico podpisati tudi mož, v tedanji dobi nesporni gospodarski nosilec družine. Posebej je zanimiv primer prosilke, ki je kredit dobila »v svrho ženitve«, toda »s pogojem, da po poroki tudi mož podpiše zadolžnico in da pristopi kot član«. Vsekakor je skupna zaveza zagotavljala tudi gospodarsko močnejšega posojilojemalca, odtod tudi zaveze drugih družinskih članov, postavljene kot pogoj v primerih »če se zaveže tudi nevesta« ali »podpiše zadolžnico tudi zet« ali »privoli tudi mati ter podpiše dolžno pismo« oziroma »ali privoli tudi oče«. Zgodilo se je tudi, da je načelstvo samo modificiralo prošnjo in ugodno rešitev vezalo na pogoj, »da se da posojilo očetu in sinu skupno«.

Med okoliščinami, ki zadevajo osebo prosilca, je navesti še tiste, ki se nanašajo na njegovo prebivališče. Posojilnica je imela neki svoj teritorij delovanja, ustanovljena je bila z namenom, da pomaga v prvi vrsti domačim ljudem (»se povpraša, če li pod Miren stanuje«), odtod odklonitev posojila prosilcu, »ker ni domač« in pogojevanje drugega, »če bo bival v Rupi«.

Naslednji, nadvse pomemben in nikakor ne zadnji kriterij pri reševanju prošenj je bila ustreznost poroštva. Tu je prihajalo do največ zapletov, sprememb, dopolnil in sploh kaže urejanje problema utrditve obveznosti s poroki izredno pestrost. Načelstvo je npr. dobilo prošnjo, v kateri prosilec ni zagotavljal poroka in potemtakem tudi ne zadostnega jamstva, da bo posojilo vrnjeno. Odborniki mu tedaj niso mogli kar na mah ustreči, ampak so od njega zahtevali, da poskrbi, poišče, dobi poroka. Včasih so mu nudili tudi alternativno rešitev, »ako pripelje dobrega poroka ali pa ako vzameta posojilo skupno s soprogo« in dalje »naj pride njen oče ali brat za poroka«. Vendar se je dogajalo, da je Posojilnica odobrila tudi posojilo brez poroštva, kar bi sledilo iz sklepa, namenjenega dolžniku, ki »nima poroka«: »naj nemudoma pripelje poroka ali pa dovoli vknjižbo«. Vaški očanec, danes lastnik lepega posestva, mi večkrat pripoveduje o svoji trajni hvaležnosti Posojilnici za posojilo, ki ga je dobil za nujno potrebo in denarno stisko v tistih težkih časih in to brez porokov, kar možakar posebej poudari. Posojilnica se je naslonila zgolj na njegovo poštenje.

Večkrat je načelstvo vezalo svojo odobritev na pogoj, da prevzame poroštvo točno določeni in v sklepu imenovani porok, podobno pa je tudi odklonilo prošnjo, ker je odklonil poroštvo določeni porok. Še več je primerov, ko načelstvo s ponujenim poroštvom ni bilo zadovoljno in kredita ni dalo, ker prosilec »nima postavnega poroka«, bolj redno pa prošnji vendarle ugodilo, toda »z drugim dobrim porokom« ali ob pogoju, »če poišče gotovejšega poroka« ali »če poišče primernega poroka« ali z zahtevo, »naj imajo boljše poroke« ali »mora biti gotov porok«. Spremembo poroka je zahtevalo tudi, »ker je dosedanji preveč obložen« oziroma »raznim zavezan«. Če je bil zaprošen večji znesek, je Posojilnica zahtevala od prosilca, »naj ponudi še enega poroka zaradi velike vsote« ali »naj pripelje še enega dobrega poroka«, soporoka pa si je včasih želel tudi porok sam. V kolikor pa je bil znesek posojila še večji, pa osebno poroštvo sploh ni zadoščalo (npr.: »ni mogoče tako velika vsota na osebno poroštvo«; šlo je za 1400 K).

Še odločneje je načelstvo poseglo v vsebino prošnje v primerih, ko je vlogi prosilca in poroka enostavno zamenjalo: prosilec je vložil prošnjo, navedel določenega poroka, a v sklepu načelstva je bilo potem posojilo odobreno poroku na njegovo ime s poroštvom prosilca. Včasih pa sta bila oba prosilca in oba poroka: »porok sta eden drugemu«. Izredno zgovoren je primer iz leta 1924, ko poroštvo

ni ustrezalo, »ker ne sprejema načelstvo žensk za poroka brez moža«, kar je prepričljiv pokazatelj neenakopravnosti žena.

Med poroki sicer največkrat srečujemo prav določena imena — pojavljajo se večkrat in pri različnih prosilcih. Za taka pogosta jamstva so bili pač najbolj primerni premožnejši in gospodarsko dobro stoječi, če že ne bogati vaški veljaki. Tistim najbogatejšim domačinom, imenovanim tudi bogatini ali bogataši, ni bilo do poroštva, še manj pa ljudem, da bi se obračali nanje, kajti pojav ljudskih posojilnic je stvari drugače postavil. Prizadeti so bili najbolj prav vaški oderuhi, saj jim je s tem presahnil lahek vir bogatenja. Toda vrnimo se k porokom. Ustreznost poroka je zagotavljala tudi zanesljivost in poštenje predlaganega, zlasti njegova odločna jamstvena beseda, kot recimo v primerih, ko je bil porok kateri od odbornikov. Prosilec je bil takrat pravzaprav dvakrat usmerjen v načelstvo: vložil je prošnjo, poroka, brez katerega ni šlo, pa ni imel. Ker ga drugače ni mogel dobiti, se je tedaj obrnil na katerega od odbornikov, ki so bili pač ljudstvu naklonjeni. Vedel je tudi, da bo posojilo zanesljivo dobil, če poroštvo sprejme odbornik, saj so navsezadnje oni odločali o vsem — prošnje prosilcev so bile dejansko v njihovih rokah v dvojnem pomenu (fizično in v sklepanju). Odbornik je v taki situaciji lahko prišel v prav neroden položaj: prosilec je vanj toliko silil, da se ga ni mogel znebiti drugače, ko da je poroštvo sprejel. Njegova širokosrčnost je bila potem včasih tudi zlorabljena in je spolnitev zaveze od dolžnika prešla na poroka oziroma prizadela Posojilnico sámo, kot recimo v primeru, ko je svojemu odborniku na njegovo prošnjo odpustila, kar je še dolgoval kot porok. Na pojave preveč formalnega in premalo resnega obravnavanja problema utrjevanja zaveze kaže tudi poziv iz okrožnice Centralne posojilnice v Gorici, namenjen včlanjenim ljudskim posojilnicam: »Ne nagovarjajte nikogar, da bodi komu porok, ker si v tem slučaju dotični mislijo, da ste pravzaprav Vi odgovorni, a oni da so le pro forma podpisali.«

Poroki so bili pogosto tudi družinski člani: oče, mati, tast, tašča, mož, žena, brat, hči. Za jamstvo so se ponujale hranilne vloge (posojilnica je predloženo jamstvo sprejela in posojilo odobrila »s pogojem, da se zabrani dvig omenjene hranilne vloge, dokler ni vrnjeno posojilo«), hranilne knjižice, »ena kupljena njiva«, »njih posestvo, ki je nezadolženo« in celo »polica za zavarovanje življenja pri zavar. društvu 'Janus' na Dunaju«.

Čeprav je Centralna posojilnica v Gorici v že omenjeni okrožnici iz leta 1902 nedvoumno nasvetovala svojim članicam, naj se izogibajo zemljeknjižnih posojil, se ob celi vrsti kreditov mirenske Posojilnice srečujemo z omembami vknjižbe. Prosilci so že sami v svojih prošnjah predlagali posojilo »na vknjižbo«, pogosto pa je vknjižbo postavilo kot pogoj načelstvo. Vsekakor je bila vknjižba izredno cenjena in brez dvoma najbolj zanesljivo jamstvo, posebno vknjižba na I. mesto. Primeri: odobritev se je vezala s pogojem »na vknjižbo na 1. vrsto — t. j. na čisto« ali »na vknjižbo celega premoženja na I. mestu« ali »ako se vknjižimo tudi na hišo očetovo« ali »le na vknjižbo pred ženo« ali tudi kumulativno »proti vknjižbi na kupljeno njivo in proti vknjižbi na premoženje starišev«. Več razlage zahteva primer iz leta 1908, prosilca sta bila v vlogi na Centralno posojilnico odbita, ker ni bila mogoča vknjižba na I. mesto. Stvar je nato prišla pred Posojilnico v Mirnu, kjer sta prosilca navedla, da vknjiženi »noče dati prednosti, da bi se vknjižila Centralna posojilnica na prvo mesto«. Načelstvo je ugotovilo, da je vknjiženi »nasproten nam« in sprejelo sklep: »Posojilo se dovoli na vknjižbo na II. mesto«.

Ostane še skupina tistih posojil, pri katerih se je odobritev vezala na okoliščine vračanja. Posojilnica je kredit dala s pogojem, da bo dolg gotovo vrnjen

do določenega časa ali da se bo vračalo v določenih zneskih v določenem časovnem razdobju kot recimo »vsak mesec po malem« ali »vsako leto nekaj na račun« ali »vsaki kvartul po 25 K«. Včasih pa je pogojevanje kar okrepila z grožnjo kot npr. v naslednjih dveh primerih: »Se dovoli s pristavkom, da morajo v teku enega leta povrniti, drugače bo tožba« in v drugem primeru: »se dovoli za šest mesecev, po preteku tega časa se bo Posojilnica vknjižila na posestvo, ako ne bodo držali besedo«.

Iz vsega gornjega si je mogoče ustvariti pregled nad delom načelstva Posojilnice pri reševanju in sklepanju o prošnjah; vemo za pogoje odobritve, razloge odklonitve, dobili smo splošen vpogled v utrjevanje obveznosti. Preostaja nam, da si ogledamo še bolj zapletene primere, ko so se okoliščine iz teh različnih skupin pogojev in razlogov odobritev ter odklonitev medsebojno prepletale, vezale, kombinirale, kumulirale. Zelo praktično je bilo za Posojilnico recimo kumuliranje poroštva in vknjižbe, srečali pa bomo še različne druge oblike kombiniranja, alterniranja, kumuliranja in prepletanja vseh teh okoliščin. Nekaj takih primerov je bilo sicer navedenih že v dosedanjem pregledu.

Kot že rečeno, je bilo zelo pripravno kumuliranje poroštva in vknjižbe, razvidno je iz več primerov. Tako se je v enem pojavil problem, izražen v sklopu »mora imeti še drugega poroka in kdo bo na hišo vknjižen«, drugekrati je bilo posojilo dano »s pogojem, da se tudi posojilnica vknjiži na novo hišo in da je porok D.« ali je bil problem postavljen tudi alternativno: »še enega dobrega poroka ali pa dovoli vknjižbo na hišo«. Največjo pestrost kumuliranja pa kaže primer, ko se poleg vknjižbe na I. mesto zahteva še »naj pripelje še dobrega poroka in naj se poslopje pregleda«.

Dodati je treba še primere, ko se vknjižba ali poroštvo vežeta s katero od drugih okoliščin. Med odklonilnimi sklepi je kategoričen npr. sklep z obrazložitvijo »ni poroka in ima še stare dolgove« ali tudi tisti, ko je do odklonitve prišlo, »ker prosilec ni navedel namena uporabe posojila in ker poroštvo ne nudi zadostnega jamstva«. Kumuliranje srečamo tudi v pozitivnih sklepih, npr. v pogojih, »naj pripelje poroka in vrača vsaki mesec nekaj na račun« ali »da podpiše menico žena in še eden porok«, dalje, »da podpiše menico porok in žena in ostane hranilna knjižica v posesti Hranilnice in Posojilnice«, enako tudi v primeru, ko ob poroku »povrh tega da mati prosilčeva hranit svojo knjižico od Monta kot poroštvo«. Pa še primer kumuliranja vknjižbe, ko odborniki odobrujejo posojilo, »ako se vknjižimo tudi na hišo očetovo in ako dovoli sodnija«.

ZNESEK POSOJIL

Pri vsakem posojilu je tako za posojilojemalca kot tudi za posojilodajalca prav znesek posojila ena bistvenih postavk. Posojilojemalec po okvirnem preračunanju svojih potreb želi raje več kot manj in bi rad dobil ves zaprošeni znesek. Posojilodajalec pa mora računati na denarno maso, s katero razpolaga in ki ga pri podeljevanju kreditov nekje omejuje, po drugi strani pa mora preudariti tudi, komu daje posojilo in s kakšnim jamstvom, kar je toliko bolj pomembno, kolikor večji je zaprošeni znesek. Po vsem povedanem ne bo dvoma, da je obravnavanje problematike zneskov posojil nujno vključiti v okvir celotne vsebine tega dela. Ena prvih ugotovitev za mirensko Posojilnico bo, da je večini prošenj ugodila tudi glede zaprošenega zneska in le redko znesek spreminjala tako, da bi prosilec dobil manj, kot je želel.

Iz ohranjenih virov (knjig posojil, blagajniških dnevnikov, zapisnikov sej načelstva) je mogoče sestaviti dokaj temeljito analizo zneskov, v katerih so se podeljevala posojila. Spričo že omenjenega dejstva, da je Posojilnica delovala pod različnimi državnimi ureditvami in zato v različnih obdobjih svoje zgodovine poslovala v različnih denarnih enotah, je ta pregled zneskov posojil toliko slikovitejši, vendar ga je zato treba razdeliti tudi na več skupin, ki jih povezuje prav skupna denarna enota. Že pri posojilih v avstrijskem denarju je treba razločevati dve obdobji oziroma dve skupini zneskov posojil, čeprav tu ločnica ni tako ostra kot pri naslednjih prehodih, saj je tu v obeh primerih šlo za denar iste države z enostavnim preračunavanjem iz ene enote v drugo. Mišljena sta goldinar (gld.), ki je v Avstriji veljal kot denarna enota do leta 1900, in krona (K), ki ga je potem nadomestila. Spremljajoči, manjši enoti sta bili krajcar (kr.) pri goldinarju in vinar (v. ali vin.) pri kroni, vendar je bila večina posojil izražena v zaokroženih zneskih in sta ti dve spremljajoči enoti zato prišli v poštev predvsem pri obrestih.

Sprememba denarne enote je lepo razvidna v poslovanju Posojilnice in sicer iz njene knjige posojil (ohranjeni so trije zvezki, med njimi tudi prvi in drugi). V njej so se vsi vpisi do leta 1900 vodili v goldinarjih, toda pripomniti je treba, da je skoraj redoma dodana pretvorba istega zneska v krone s pripisom »t. j. . . . . K« (kar da dvakratni znesek v primerjavi z onim v goldinarjih). Namesto goldinarja pa je kot sinonim večkrat uporabljen florint (fl.).

V prvih dveh letih delovanja Posojilnice je torej šlo za posojila v goldinarjih. Prvo posojilo je bilo dano v februarju 1898 in je znašalo 200 gld. Sicer je potem bilo največ manjših posojil do 50 oziroma 100 gld., kar precej jih je v zaokroženih zneskih 50, 100, 200 gld., nekaj več tudi tistih med prvima stoticama (npr. 120, 125, 136, 150, 160, 180 gld.). Večji zneski so redkejši (npr. 250, 300, 500, 600 gld.), vendar je presenetljivo prav iz tega obdobja največji znesek, ki ga je od Posojilnice kdajkoli dobil zasebni posojilojemalec, v tem primeru vdova veleposestnika. Formalno je pravzaprav šlo za dve posojili, ki pa sta si sledili takoj drugo za drugim: prvo je bilo dano v septembru 1899 (1500 gld.) za pol leta in pozneje podaljšano za eno leto, drugo pa je bilo izplačano v dveh zneskih v novembru (3700 gld.) in decembru (1300 gld.) istega leta, odobreno je bilo za eno leto in pozneje podaljšano še za pol leta. Skupni znesek je bil torej 6500 gld., kar znese 13000 K. Ker posojilo kljub podaljšanju ni bilo vrnjeno v roku, je bilo v letu 1901 vknjiženo na posestvo prosilke. Vrniti ji je uspelo šele v letu 1902 in sicer v izredno visokih obrokih (2000, 5000, 6000 K), dočim je obresti v glavnem plačala prej.

Zadnji vpis v goldinarjih nosi zaporedno številko (v knjigi posojil pod rubriko »aktivno« število, zraven je vodeno še število deleža posojilojemalca) 95 — vpis je iz zadnjih dni decembra 1899. To pomeni nekaj čez sto posojil v prvih dveh letih delovanja Posojilnice, saj je treba upoštevati, da so isti prosilci — vodeni v knjigi pod eno številko — dobili v tem obdobju že nova posojila. »Aktivno« število, ki kaže torej na število posojilojemalcev, pride v letu 1903 na 200, v letu 1905 na 300 in v letu 1908 na 400. Posojil je bilo iz že omenjenega vzroka nekaj več, natančne predstave ni mogoče dobiti, ker niti ni možno vedno razbrati, ali je šlo pri določenem posojilojemalcu za nova posojila ali pa je bilo isto posojilo izplačano v več zneskih. Zato je tudi težko slediti nadaljnjemu razvoju v tej smeri, poleg tega pa nastane tudi praznina v virih.

Z vstopom v novo stoletje se posojila dosledno vodijo v kronah. Največje kronsko posojilo in sploh največje posojilo — tudi v realni vrednosti, ki ga je Posojilnica dala v svojem polstoletnem delovanju, je bilo odobreno novoustanov-

ljeni Čevljarski zadrugi Miren. V novembru 1908 je zadruga naslovila na Posojilnico prošnjo za 20.000 — 25.000 K posojila, da sezida skupno delavnico. Pod določenimi pogoji je bilo prošnji ugodeno, dejansko pa je potem zadruga dobila še mnogo več. V več obrokih ji je bilo v letu izplačano skoraj 50.000 K — prvi znesek, 2000 K, je dobila zadnji dan leta 1908, ostali obroki v različnih zneskih so se zvrstili od januarja do decembra naslednjega leta. Največje kronsko posojilo, izplačano naenkrat, pa je dobilo Konsumno društvo v Mirnu — 9900 K.

Med krediti, danimi zasebnim posojilojemalcem, so najpogostejši zneski med 100 in 1000 K. Precej je bilo tudi posojil do 100 K, nekaj tudi tistih nad 1000 K, večkrat sta se pojavljala okrogla zneska 1000 in 2000 K. Večjih zneskov je bilo zelo malo (npr. 3000 K, 3400 K).

Prišla je prva svetovna vojna, selitev na Štajersko in potem vrnitev v domači kraj, ki je po novi razmejitvi pripadel Italiji. Posojilnica je zaradi tega morala preiti od poslovanja v kronah na poslovanje v lirah, kar je prineslo tudi veliko

Kolektiv mirenske Čevljarske zadruge leta 1916 v begunstvu v Vrbovcu pri Mozirju

The collective body of the shoemaker's association from Miren in the refuge in Vrbovec near Mozirje in the year 1916

problemov pri priznavanju oziroma preračunavanju vlog, posojil in drugih zneskov iz ene enote v drugo. Prehod tako ni bil trenuten, ampak je Posojilnica še več let potem, ko je posle že vodila v lirah, imela opraviti tudi še s kronami (imenovanimi sedaj »jugoslovanske« — krona je veljala kot denarna enota v nekdanjih avstroogrskih območjih Jugoslavije do konca leta 1922). Pri posojilih se je preračunavanje izvajalo po »60 % ključu«, kar pomeni, da je znesek, preračunan v lire, predstavljal 60 % zneska v kronah.

Če sedaj pogledamo na posamezna posojila v lirah (L), se srečamo ponovno z izredno razvejano lestvico zneskov. Spet je bilo veliko majhnih posojil pod 50 oziroma 100 lirami, med njimi tudi najmanjši znesek, ki je znašal vsega dve liri — dan je bil družini, ki se je morala vrsto let prebijati skozi trdo revščino, večkrat tudi s pomočjo Posojilnice. Največ je bilo tudi v tem obdobju posojil med 100 in 1000, to pot lirami. Zaslediti je potem tudi več zneskov do 2000 L, pa tudi nekaj večjih posojil do 10.000 L, če se omejimo na zasebne posojilojemalce (2800, 3000, 3500, 5000, 6000, 8000, 10.000, vse v lirah). Posojila drugim subjektom obravnavamo v naslednjem odstavku.

Čevljarska zadruga, ki se je v petnajstih letih svojega obstoja že dodobra zadolžila pri Posojilnici, je v februarju 1923 zaprosila za novo posojilo. Posojilnica ji je tudi tokrat v celoti ustregla in ji zaprošenih 18.000 lir izplačala v treh različnih obrokih (v februarju in marcu istega leta). Obe ustanovi pa sta kot močna stebra slovenstva postajali bolj in bolj trn v peti fašističnim oblastnikom. V nameri, da zatre naše zadružništvo, so se posluževali raznih mahinacij in Čevljarsko zadrugo po katastrofalni izgubi v letu 1930 pripeljali v konkurs in propad. K sreči je Posojilnici že prej uspelo izterjati dolgove zadruge in tudi s pomočjo tega preživeti fašizem. Sicer pa je bilo največje posojilo v obdobju med obema vojnama dano »Oskrbništvu župne cerkve v Solkanu« v znesku 20.000 lir.

Posebno omembo zasluži posojilo OF med vojno. Venčeslav Budin, takratni tajnik, je o tem zapisal: »Kljub vsem pretresom nam je uspelo med drugo svetovno vojno izpeljati posojilo Osvobodilni fronti v znesku 30.000 lir, kar je bilo za tiste čase občutna vsota. Ta gesta Posojilnice je bila zelo 'modra', čeprav nekoliko riskantna. Namenjeni znesek je OF ogromno pomenil, po osvoboditvi pa je bil za Posojilnico ta znesek nepomemben.«[18] Sicer je potem v blagajniškem dnevniku zaslediti vpis z dne 25. februarja 1949: »Narodna banka FLRJ, plačilo posojila OF, 7500 din« in neposredno spodaj še en vpis o prejemku od istega plačnika »plačilo posojila OF — razlika, 23228 din.«

Ostane še obdobje po priključitvi primorskih krajev k Jugoslaviji. Posojilnica je sicer svojo zgodovinsko vlogo že odigrala, delovala pa je še dve leti do prenosa svojih poslov na Kmetijsko zadrugo. Prenos v dinarje je Posojilnica izvršila 20. 9. 1947, posojil pa je bilo poslej malo več, vsega skupaj štirinajst. Največje je spet dobila Čevljarska zadruga in sicer 40.000 din (v decembru 1947). Tudi ostala posojila so se podeljevala v tisočih (npr. 4000, 5000, 10.000, 25.000, 27.000), zadnji posojilojemalec je bila Kmetijska zadruga — v maju 1948 je dobila 20.000 din.

OBRESTNA MERA, POSOJILNA DOBA, PODALJŠEVANJE POSOJIL, VRAČANJE, IZTERJEVANJE

Pojav Posojilnice, ustanovljene v prvi vrsti iz socialnih nagibov, je pomenil korenit premik na področju kreditne ponudbe. Kreditne možnosti revnega domačega prebivalstva so s tem zajele nove razsežnosti, kajti delovanje Posojilnice je bilo usmerjeno »v blagor svojih članov, v korist ubogih, malih posestnikov in obrtnikov«, ki so s tem dobili velikega zaveznika pred oderuškimi posojilodajalci, h katerim so se morali zatekati prej. Na ta način so tedaj svoje trenutne denarne stiske često rešili le navidez in začasno, večkrat pa so si nakopali le še večjih težav. Posojilnica je torej prinesla preobrat, ki bo iz sklopa tematike, obravnavane v tem poglavju, zaznaven najočitneje, kajti tu gre vse za zadeve, ki so v celotni

[18] Glej op. 5.

problematiki posojil najobčutljivejše in so prej tudi najkruteje posegale v usodo nemočnih posojilojemalcev.

Že sama obrestna mera je predstavljala vabljivo ugodnost, saj je bila pri Posojilnici občutneje nižja kot pri drugih ponudnikih — brezvestnih bogataših ali močnih denarnih ustanovah v Gorici. Svoje kredite je Posojilnica obrestovala po 5 1/2 % obrestni meri, ki se je obdržala vrsto let od ustanovitve dalje. V letu 1912 »odbor sklene oziraje se na denarno krizo in pomanjkanje denarja, da plačujejo dolžniki še 1/2 % prispevek stroškom«. Sicer je načelstvo že na seji decembra 1911 sklenilo: »Ker je pomanjkanje denarja ter je posojilnica izčrpala svoj kredit pri zvezi sklene odbor potirjati dolžne vsote in vsled splošne denarne krize z 1. 1. 1912 povišati obrestno mero.« »Računski zaključek« za leto 1915 navaja obrestno mero 6 1/2 %, pri letu 1916 pa 6 %. Leta 1922 se obrestna mera dvigne od 6 na 6 1/2 %, naslednje leta pa še na 7 1/2 %. Potem se je dvignila še enkrat, ko je v letu 1927 dosegla tudi svojo najvišjo točko: 8 %. Po nekaj letih je spet padla, v letu 1935 na 7 %, v letu 1938 pa na 6 %. Posebej so se obravnavala posojila v lirah na kronske vloge, tu je bila obrestna mera 2 % in potem 3 % — enako kakor so bile obrestovane te vloge same.

Bilo je tudi nekaj izjem v smeri manjše obrestne mere. Načelstvo jo je po svoji uvidevnosti priznalo iz različnih razlogov, kot so bili recimo širši pomen oziroma skupnostni namen, za katerega je bilo posojilo dano ali pa tudi huda revščina prosilca, za katerega se je že vnaprej vedelo, da bo tudi z nižjimi obrestmi s težavo vračal. Zgodilo se je včasih, da prosilec vsem ugodnostim navkljub ni bil zadovoljen, kar bi lahko sklepali iz primera, ko je Posojilnica morala utemeljevati z recipročnostjo: »Čevljarska plača %, kakor mi 'Zadružni zvezi'«. Za ilustracijo pomena obrestne mere je zanimiv tudi primer prosilca, ki je zaprosil 6000 lir, »da bi zmogel plačati svoj dolg, ki ga mora plačevati po 8 %«. Ker je imela Posojilnica v času njegove prošnje za poldrugi % nižjo obrestno mero, je to pri omenjeni, za tiste čase veliki vsoti, predstavljalo že občutno prednost.

Za kolikšno dobo so se dajala posojila? Najbolj praktično in primerno je bilo uporabljati leta: kredit se je dal za pol leta ali eno, dve, tri, štiri leta, daljšega obdobja pri odobritvah zasebnim posojilojemalcem ni zaslediti. Pač pa so bili večkrat uporabljeni mesečni roki (npr. 8, 6, 4, 3, 2, 1 mesec) ali se je posojilo dalo še za krajšo dobo (npr. za en teden ali »za nekoliko dni. V zastavi ima svojo knjižico od Monta«). V knjigi posojil je bilo trajanje posojila večkrat označeno v absolutnem merilu: »posojilo traja do« določenega koledarskega dne; pogosta je bila tudi dvojna označitev dobe posojila: zabeleženo je bilo obdobje (npr. 2 leti) in zraven dodan še izračun koledarskega dne, ko se to obdobje izteče.

V več primerih je prosilec sam predlagal rešitev glede trajanja posojila. Tako je eden obljubljal, da »plača, ko pride sin domu«, drugi »vrnil bo vseh 300 K s kupnino zemlje, ki jo misli prodati«, tretji je zaprosil za posojilo »na tek. račun za malo časa«, četrti pa »700 K kot začasno posojilo, da izplača dolg na hišo, ker ne more prejeti denarja na Montu, dokler ni hiša 'čista'«; najemnica na Gradu je rabila kredit do »kvaternice«,[11] neki drugi prosilec pa »dokler si ne uredi nakupa, potem si izposodi pri Hipotečni banki in vrne«. Med primeri, v katerih je prosilec sam predložil kako oziroma kdaj bi vračal, je zanimiv tudi naslednji: »bi vračeval vsako leto po sezijah«. Še pogosteje pa je sama Posojilnica postavljala svoje pogoje glede trajanja posojila ali to vprašanje reševala tudi posredno, preko pogojev in okoliščin vračanja posojil, ko se ni toliko govorilo o dobi posojila, temveč bolj in predvsem o tem, kako, kdaj in koliko se bo vračalo. S tem preha-

[11] Glavni vaški praznik, vsako leto v septembru, povezan z veskim shodom na Mirenskem Gradu.

jamo na naslednji, obsežen in zamotan problem posojil: vračanje. To vprašanje je bilo večkrat na rešetu: najprej že ob samem reševanju prošnje in odobritvi, potem ob času vrnitve, pa še ob morebitnih podaljševanjih, izterjavah, tožbah ...

Najprej si oglejmo, kaj je o vračilu načelstvo reklo ob odobritvi posojila. Odobritev je bila lahko pogojevana z vrnitvijo v določenem roku (npr. »v dveh mesecih«, »po dveh letih«, »do določenega časa«, »po 20 gld. vsako leto«, »v enem letu v štirih enakih obrokih«, »v letnih obrokih«, »v 24 mesečnih obrokih«) ali tudi z okvirno določitvijo vračanja v določenem časovnem obdobju (npr. »vsako leto nekaj na račun«, »vsako leto nekaj«, »vsaki mesec po malem«, »vrača tedenske zneske po potrebi poslovanja hranilnice«), pogosto pa tudi s kumulativno določitvijo obdobij in zneskov vračanja — obročnega odplačevanja z drugimi besedami (npr. »vsak kvartul 25 K«, »4 K na teden«, »30 lir na teden«, »v štirih letih po 1/16 vsake 3 mesece«, najpogosteje pa v mesečnih obrokih: 2,5 gld., 6, 10, 20 K, 30, 40, 50, 100 lir, zelo veliki obroki so bili določeni Čevljarski zadrugi, ki je seveda tudi največ dolgovala).

Pri odplačevanju ni bilo enotne prakse in tudi ne tiste doslednosti in natančnosti, kakršno poznamo dandanes, ko je vnaprej točno določeno, kdaj se začne odplačevanje in izračunan mesečni obrok, ki se potem kar preko računalniške tehnologije avtomatično odteguje od osebnega dohodka ali pokojnine, dokler ni posojilo vrnjeno. V tedanjih časih prosilci pač niso imeli rednih dohodkov, niso še zmogli odplačati prejšnjega posojila, ko so že zaprosili za novega, ker so do denarja težko prišli in zato bili nekateri vedno v dolgovih. Računali in zanašali so se tudi na dobrohotnost Posojilnice, ki sodeč po njeni praksi nikakor ne bo takoj posegla po skrajnih sredstvih, da pride do plačila. Tudi v primerih, ko so bili določeni podrobnejši obroki, je bila redkost, da bi potem, tako kot je bilo določeno, brez kakega presledka vmes, bili tudi odplačevani.

Če si sedaj ogledamo samo tehniko odplačevanja, bo treba najprej ugotoviti, da se je glavnica — »kapital« vodila ločeno od obresti (posebno rubriko so imele tudi zamudne obresti). Obresti so se vplačevale vnaprej, ponavadi za polletna obdobja in že pri samem izplačilu posojila so se obdržale prve polletne obresti. Posojilnici je bilo veliko do tega, da se vsaj obresti redno plačujejo (»se sklene naj se iztirja stara posojila in zlasti od tistih, ki obresti ne plačujejo«), saj je bil to vendarle znak, da se dolžnik zaveda in misli na svoj dolg. V kolikor niti pri tem ni bilo rednosti, je to razumljivo povzročalo povečano skrb in vznemirjanje načelstva, razvidno iz značilnega sklepa »naj se skrbi, da redno plačuje obresti, v nasprotnem slučaju naj se posojilnica vknjiži«, kar pomeni tudi opomin oziroma grožnjo. Sama glavnica se je vračala različno: večkrat tudi v enem samem, celotnem znesku, pa v dveh enakih ali dveh različnih zneskih, v več enakih zneskih, med katerimi se je pojavila tudi kakšna izjema, dalje tudi v več različnih zneskih in seveda tudi v manjših obrokih v smislu pravega obročnega odplačevanja.

Nič nenavadnega ni bilo, če dolžnik ob zapadlosti svojega dolga ni imel s čim vrniti. Načelstvo se je tako sploh moralo večkrat ukvarjati s problemom zapadlih, neplačanih posojil. V letu 1907 jih je bilo npr. preko petdeset — toliko, da je moralo načelstvo razdeliti njih obravnavanje na dve seji. Najpogosteje se je v teh primerih odločilo, da dolžnika »opomni na podaljšanje«, kar kaže na to, da se je podaljševanje posojil široko uporabljalo in da je Posojilnica z njim kar računala. Toda često je dodajala nove pogoje, nove okoliščine ali utemeljitve. Tako je včasih določila, da se posojila podaljšajo, »dá naj se nova zadolžnica«, ali pa je sklenila, da se »zadolžnice onih dolžnikov, ki so jim že zapadle, podaljšajo, ako imajo dobre poroke«, ali podaljšanje obrazložila z utemeljitvijo, »ker imajo dobrega

poroka«, včasih je posojilo podaljšala »z odobrenjem poroka« ali rekla »ne tistim, ki ne plačujejo obresti«. Nasploh je bilo podaljševanje v veliki meri pogojevano z dopolnjevanjem jamstva, zlasti seveda s kropitvijo poroštva. Včasih je posojilo načelstvo podaljšalo za krajše obdobje, kot je prosilec želel, zgodilo pa se je tudi, da je odobrilo podaljšanje za nedoločen čas. Pa tudi prosilec sam je imel posebno utemeljitev, ko je npr. prosil podaljšanje »še za kratek čas, ker vdobi posojilo pri Monti«.

Druga alternativa in obenem skrajno sredstvo je bila pri zapadlih posojilih izterjava. Vendar je Posojilnica pomenila pravo nasprotje dotlej prevladujočim oderuškim posojilodajalcem, saj je bila ustanovljena predvsem zato, da ljudem pomaga, ne pa da jih spravlja v še hujše zadrege. Zato je poskušala priti do vračila na miren način in izkoristiti vse druge možnosti prej, preden bi ukrepala »pravnim potom«. V poštev so najprej prišli opomini, vabila in ponovni pozivi na pogovor oziroma razčiščenje zadeve, prepričevanje in tudi posebna obzirnost do uglednejših dolžnikov. Iz cele vrste primerov veje ta previdnost in široka popustljivost posojilnice pri izterjavah, čeprav je morala večkrat ugotavljati »premalo živahnosti glede vračil posojil in plačevanja obresti«. Izbirala je najprej blažja sredstva kot npr.: »sklene se zapadla posojila strogejše potirjati in dvomljivejše poroke zamenjati z novimi«, ali vabila dvema prosilcema, »naj povesta, kaj mislita s svojim dolgom«, ali še zgovornejši sklep, »da se vsem onim dolžnikom, ki se niso odzvali zadnjemu pozivu, pošlje še en opomin, in da v slučaju neodziva se tirjatev iztoži«. Včasih se je načelstvo obrnilo tudi na poroka, »da opozori dolžnika na svojo dolžnost, ker drugače se prime poroka za izplačilo obresti in posojila, ker dolžnik ni napravil svoje dolžnosti napram posojilnici«. Redkeje se je zgodilo, da je bilo potrpežljivosti dovolj in je zato prišlo do odločnejših opominov kot »vsi oni dolžniki, katerim so zapadle zadolžnice, naj se nemudoma opomnijo, da plačajo posojila ali pa podaljšajo zadolžnico proti varnemu poroštvu — drugače naj se proti njim ojstro in tožbeno postopa«. Vendar je bilo to mišljeno bolj kot grožnja kot pa zares, saj je pred tožbo Posojilnica skušala priti do vračila še z eno možnostjo: z izterjavo preko odvetnika. Najbrž je bilo to za dolžnika že dobro opozorilo, da je ob prejemu pisma odvetnika vendarle dojel, da je mera polna.

Ob usmerjenosti Posojilnice, da se tožbam izogiba, je bilo tako tožb seveda malo. Včasih vendarle ni šlo brez sodne izterjave, toda Posojilnica ni hotela še nadaljnjih korakov, kot je razvidno iz dopisa njenega pravnega zastopnika, odvetnika Pavletiča iz Gorice, ko sporoča, da je »tirjatev iztožil in na njegove nepremičnine vknjižil. Ker ne želite, da se predlaga dražba, je zadeva za sedaj rešena.« Nekajkrat je bila Posojilnica udeležena v razdelilnem sklepu pri izvršilni stvari drugega predlagatelja. Lastnih izvršilnih stvari pa je imela ravno tako le nekaj, predvsem zoper zapuščine umrlih dolžnikov. Slabo pa se je za Posojilnico končal primer, ko je nekemu poroku rubila nepremičnine; tedaj se je oglasila porokova žena in preko drugega odvetnika vložila tožbo na izločitev zarubljenih premičnin, češ da so njena last in v tožbi tudi uspela.

Precej problemov pa je Posojilnica imela z najemniki v svojih hišah. Večkrat jih je morala pozivati k plačevanju najemnine, dodajati grožnje z odpovedjo stanovanja. Skozi celo vrsto sej se je vlekel problem lepega posestva s krčmo in mesnico, ki ga je lastnik z razsipnostjo oziroma zapravljivostjo svoje družine zapravil. Da bi se obvarovala izgube, je posestvo kupila sama Posojilnica in si nakopala s tem nove težave z bivšim lastnikom, sedaj najemnikom. Ker ni plačeval najemnine, je Posojilnica nazadnje odločila: »vloži proti njemu tožbo ter se mu pridelek zarubi in se mu odpove stanovanje«.

Za sklep tega poglavja pa si oglejmo še nekaj primerov izterjave posojila. Izterjavo je lahko izzval dolžnik sam s kakšnim dejanjem — tako v primeru, ko je načelstvo sklenilo, »naj se tirja, ker se sliši, da je prodal hišo«. Dogodilo se je tudi, da je porok zahteval »izterjatev od dolžnika, ker se je ta izrazil, da hoče poroka opehariti pri Posojilnici«; načelstvo je v tem primeru sklenilo, da pošlje dolžniku opomin za plačilo. Za poroke se njih jamstvena zaveza ni vedno srečno končala. Ni bilo prijetno že, če je načelstvo sklenilo »tožiti in sekvestrirati knjižico porokovo«, toda zadeva se je zanj lahko končala še slabše. Boleč epilog in hud udarec posebno zanj osebno je pomenila preložitev bremena vračanja na njegova ramena. Omenjen je bil že primer poroka-odbornika, kateremu je načelstvo odpustilo, ker je še dolgoval kot porok. Soroden je primer drugega poroka, ki »prosi, da bi se mu pustilo obresti od posojila, katero je že po večini že vrnil« — načelstvo mu je ustreglo za polovico obresti. Toda to je bila le malenkost, da se je nesrečnemu poroku vsaj malo pomagalo, glavno pa je vendarle moral plačati sam (za mogoče potratnega dolžnika povrh vsega). Da je bila zadeva včasih prav dramatična, priča svarilo enega od dolgoletnih odbornikov, ki je te žalostne zasuke spremljal od blizu: »Raje daruj, kot da greš komu za poroka!«

Končno je zaslediti tudi več primerov prevzema dolga; eden od prosilcev je npr. želel, da se prenese na njegov račun dolg dolžnika, ker je hotel od le-tega kupiti hišo. Vračanje posojila se je prenašalo tudi na dediče. Včasih pa ni bilo druge rešitve, kot da se je dolg enostavno odpisal.

(Nadaljevanje bo sledilo)

LA CASSA DI RISPARMIO E PRESTITO DI MIREN (MERNA)
(Sommario)

La Cassa di risparmio e prestito di Miren (Merna) venne fondata nel 1897. Nel 1915, a causa degli eventi bellici, venne trasferita insieme con la Cooperativa calzaturiera e al seguito degli abitanti del paese, a Vrbovec presso Mozirje, nella Stiria. Dopo la fine della guerra venne riportata a Miren, dove operò sotto varie denominazioni dapprima nel quadro delle strutture politiche e giuridiche dello stato italiano, più tardi sotto l'occupazione tedesca e, infine, nell'ambito dell'amministrazione militare alleata anglo-americana. Venne liquidata solo dopo l'annessione del Litorale alla Jugoslavia nell'ottobre del 1949. Sulle vicende della Cassa si sono conservati molti materiali d'archivio che rivestono un grande interesse per la storia locale, poiché da una loro analisi possiamo conoscere le difficoltà finanziarie che angustiavano gli abitanti e influivano sulla loro posizione sociale. Un capitolo a parte riguarda i rapporti tra la Cassa e la Cooperativa calzaturiera di Miren, che era una sua importante cliente per ciò che riguardava i prestiti e che rappresentava una fonte di lavoro per molti abitanti del paese. La Cassa conservò sempre la sua struttura cooperativistica e il suo orientamento nazionale e sociale, e fu amministrata in modo onesto ed efficace.

Dr. Milica Kacin-Wohinz

IZ ARHIVA KOMUNISTIČNE PARTIJE ITALIJE O AKCIJSKEM PAKTU MED KPI IN NARODNO-REVOLUCIONARNIM GIBANJEM SLOVENCEV IN HRVATOV JULIJSKE KRAJINE DECEMBER 1935 — MAREC 1936

Uvod

Iz arhiva Komunistične partije Italije objavljamo gradivo o nastanku akcijskega pakta in besedilo pakta med italijanskimi komunisti in slovensko-hrvaškimi narodnimi revolucionarji — tigrovci. S tem želimo neposredno osvetliti dogodek prek izvirne dokumentacije, dogodek, ki vzbuja različna tolmačenja in vznemirja tiste, ki so doživljali bližnjo preteklost Primorske ali jih ta zanima. Nekateri precenjujejo njegov pomen in posledice, drugi ga podcenjujejo, na italijanski strani pa je največkrat deležen molka.

Celotna slika odnosov med italijansko komunistično partijo in Tigrom bo razvidna tedaj, ko bosta temeljito, na osnovi vseh dostopnih virov proučeni obe gibanji v okviru kompleksnega zgodovinskega dogajanja. Doslej je bila ta problematika predmet obravnav le parcialno ali sumarno v okviru splošne primorske zgodovinske problematike ali v okviru obravnave posameznih drugih vprašanj (delež podpisane — razprave, referati, pregledi, članki — je razviden iz Bibliografije sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki jo letno objavljajo Prispevki za zgodovino delavskega gibanja).

Gradivo za proučevanje te, kakor tudi druge primorske zgodovinske problematike je sicer obsežno, vendar precej enostransko. Obsežno je gradivo italijanske provenience: na eni strani arhivi fašističnih oblastnih organov, ki registrirajo v skladu s svojimi političnimi tendencami vse, kar zaznajo, ali mislijo, da so zaznali v slovenskem protifašističnem taboru, na drugi strani dokumenti komunistične stranke, ki navzlic težavni uporabi (slaba čitljivost, stenografske okrajšave, ilegalna imena) in fragmentarnosti dopolnjujejo policijsko gradivo z drugega zornega kota. Toda na voljo nimamo nikakršnega izvirnega gradiva — poročil, korespondence, zapisnikov itd. — slovenske in hrvaške provenience. Glede komunističnega gibanja med primorskimi Slovenci si sicer lahko pomagamo z dokumentacijo italijanske partije, medtem ko o gradivu, ustvarjenem v okviru organizacije Tigr in tudi širšega narodnega gibanja, doslej ni sledu. Izjema je le tisk, zlasti ilegalni, čeprav je tudi ta fragmentaren. Za kritično presojo italijanskih virov, za preverjanje podatkov, ocen in analiz nam torej preostajajo le spominski podatki udeležencev gibanja, ne glede na to, da so ti nujno subjektivni, pogostoma nezanesljivi in težko preverljivi.

Objava integralnih dokumentov ni namenjena zgolj potešitvi radovednosti zainteresiranih bralcev, marveč je namenjena predvsem piscem zgodovinskih ali spominskih prispevkov s ciljem: utrditi znanje o nespremenljivih dejstvih, nuditi možnost kritične presoje virov in se tako približati objektivnejšemu obravnavanju zgodovinskih procesov. Namenjena pa je tudi udeležencem dogodkov, ki utegnejo

s spominskimi podatki dopolniti, osvetliti ali korigirati tisto, kar je bilo napisano sočasno z dogajanjem.

Tu objavljena skupina dokumentov je le izseček iz obsežne dokumentacije o komunističnem in slovenskem protifašističnem gibanju ter o nacionalnem vprašanju Slovencev in Hrvatov v fašistični Italiji.[1] Prostor v strokovni literaturi, čas in materialne možnosti niso naklonjene publiciranju celovitega gradiva, iz katerega bi bilo moč spoznati razvoj, genezo odnosov, motive, stališča in okoliščine, ki so privedle do znamenitega pakta med neko razredno-komunistično organizacijo in neko nedelavsko, nacionalistično organizacijo, pa tudi ne posledic tega pakta, ki je, kot kaže, edinstven v tem času in v tem delu Evrope.

Pakt je bil prvi in edini sporazum, ki ga je Komunistična partija Italije sklenila pred drugo svetovno vojno z neko meščansko organizacijo; pred tem, leta 1934 je sklenila sporazum z italijansko socialistično stranko, in šele med vojno z italijanskimi meščanskimi demokratičnimi silami, ko je šlo za enotnost odporniškega gibanja. Politika ljudske fronte, ki jo je sprejel sedmi kongres Komunistične internacionale leta 1935, je sicer nalagala sporazumevanje komunističnih strank z vsemi demokratičnimi strujami, vendar so v Italiji komunisti to lahko realizirali samo v Julijski krajini in to s slovenskimi in hrvaškimi nacionalisti-iredentisti, kakor so dotlej označevali tigrovce. Pomen pakta je torej nesporno velik. Drugo pa je vprašanje, kako so bila določila pakta uresničena.

Primorski komunisti, predvsem italijanski v Trstu so take povezave odločno odklanjali, kakor niso mogli zlepa pristati na pravico Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, da se odcepijo od Italije. O tem priča vrsta dokumentov in člankov v časopisih Unità in Stato operaio. V zvezi s člankom »Due parole all'Istra«[2] je npr. skupina tržaških komunistov poslala »alarmantno« pismo vodstvu partije, ki ga žal ne poznamo, z zahtevo, naj pojasni ta korak. V diskusiji o tem pismu v političnem biroju je Ruggero Grieco med drugim nakazal potrebo, dopovedati tržaškim komunistom, da so Italijani v Trstu na eni strani sestavni del zatirajočega naroda, na drugi pa nacionalna manjšina v Julijski krajini; ta teza je v samem biroju naletela na kritiko, češ, da bi z njo vzbudili velik odpor v Trstu: »Garlandijeva teza, ki predstavlja tržaške tovariše kot nacionalno manjšino v nedrjih Slovenije, ni prepričljiva ... Govoriti, da mi smatramo tržaške Italijane kot nacionalno manjšino, bi pomenilo ustvariti velik odpor ...« je oporekal Grise,[3] avtor odgovora tržaškim tovarišem.[4] V odgovoru, objavljenem v Unità, je poudarek na potrebi, da italijanski komunisti priznajo pravico do samoodločbe, odcepitve od Italije in združitve Slovencev **brez pridržkov**. Kajti če bi to pravico vezali na proletarsko revolucijo v Italiji, bi to pomenilo, da »brez zmage italijanskega proletariata ni nacionalne svobode«, da se »morajo zatirana ljudstva **torej** boriti za proletarsko revolucijo! S tem bi omejili širjenje naše parole o samoodločbi in bi omejili združevanje **vseh nacionalnih** sil, ki se hočejo boriti proti italijanskemu imperializmu.« Na koncu se pisec članka sprašuje, ali so tržaški tovariši — avtorji pisma — sploh soglasni z načeli partije? in odgovarja: »Videti je, da niso, kar bomo dokazali drugič.«[5]

Pa niso bili samo italijanski komunisti v Trstu sektaši. Na naslednji seji političnega biroja — 12. maja 1936 — je Stane Vilhar, po povratku s Primorske,

[1] Posamezne dokumente ali skupine dokumentov sem objavila v: Quaderni (Rovinj), II/1972, str. 413—447; Goriški letnik, VI/1979, str. 137—149; Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem 1919—1921, Lj. 1960, str. 307—530; Delo XXII/1980, Sobotne priloge k št. 203—221; Borec, XXXIV/1962, str. 577—583.
[2] Glej dok. 2.
[3] Grise bi utegnil biti Tržačan Luigi Visentin, njegovo ilegalno ime je bilo namreč Griso.
[4] Inštitut Gramsci (I. G.), arhiv KPI, 1358/1—2, zapisnik seje z dne 2. 5. 1936.
[5] L'Unità, XIII/1936, št. 4, Per la liberazione nazionale della Venezia Giulia. Quale è la politica del Partito?

kjer si je prizadeval ustvarjati ljudsko fronto, med drugim rekel: »Nacionalisti so n(aši) najhujši sovražniki, tudi če tega ne povemo. Prevzeti moramo hegemonijo nad nacionalnim gibanjem ...« Zavrnil ga je Roncoli — Mario Montagnara, ki je v njegovi oceni videl »nekakšen odpor sektaškega značaja«, Grieco pa je povzel: »Če hočemo spodbijati nekatere jugoslavofilske tendence, moramo dvigniti slovensko zastavo kot element zedinjenja, ki bo nam, komunistom, pomagal rešiti mnoga pomembna vprašanja.«[6] Pa dodajmo še oceno Albina Vodopivca, ki je leta 1936 tudi deloval v smeri ljudske fronte v Vipavski dolini in dosegel pomembne uspehe. V poročilu vodstvu partije je zapisal: »Praksa nam je dokazala, da je možno pridobiti vso mladino na vasi, če bomo končno opustili komunistični nacionalizem,« v razpravi o tem poročilu pa je dodal: »Če v nekaterih vaseh nismo uspeli organizirati mladih, je krivo naše sektaštvo.«[7]

Navajam te kratke iztrgane citate, ker pričajo, kako različna so bila stališča v samem vodstvu KPI še leta 1936 in kolikšni so bili odpori in predsodki v Julijski krajini in to ne samo med italijanskimi komunisti, ampak tudi med slovenskimi na podeželju. Ta praktična, konkretna razhajanja, nerazumevanje, odpori in predsodki pa ne pomenijo, da je KPI kot organizacija odstopala od načel v svoji nacionalni politiki, kakršno je postopno gradila od leta 1926 dalje, od svojega III. kongresa. Tudi ne pomenijo, da je odstopala od obvez, sprejetih v paktu z narodnimi revolucionarji. Dokazujejo le težave, s katerimi se je srečevala pri uveljavljanju teh načel in izpolnjevanju obvez.

Na drugi strani, v narodnorevolucionarni organizaciji so bile obveze, sprejete v paktu, konkretneje uresničene. Poleg skupnega proglasa — manifesta — vsemu prebivalstvu Julijske krajine »Za ljudsko fronto ... proti narodnemu tlačenju in proti vojni« je vodstvo Tigra od marca do konca leta 1936 izdalo osem številk glasila Ljudska fronta, iz katerega razberemo radikalno preusmeritev iz nacionalističnih na levičarske-komunistične pozicije. V prvi, marčevski številki je poudarek na proletarski revoluciji, ki edina zagotavlja narodni manjšini popolno svobodo odločanja o državni pripadnosti in enakopravnosti v sovjetski republiki v mejah socialistične Italije. Tigrovci so torej propagirali tisto parolo, ki jo je vodstvo KPI hotelo izbiti iz glav tržaških komunistov. Je bila to taktika, ki jo je narekovala potreba po pridobitvi simpatij sektaško usmerjenih komunistov ali morda tudi širših slojev v ljudsko fronto? V naslednjih številkah se levičarska usmeritev še pojavlja, prilagojena ljudskofrontnim parolam, med drugim: »pridružujemo (se) armadi vseh onih, ki se bojujejo proti fašizmu, in izjavljamo, da se hočemo skupaj z njimi bojevati do skrajne zmage ... Prvega maja 1936 smo edini z vsemi ostalimi proletarci sveta tudi v naših zahtevah, da se mora sedanji kapitalistični družtveni sistem zrušiti«. Osma številka izraža solidarnost s špansko republiko in poziva Slovence in Hrvate v Julijski krajini, naj jo podpirajo, naj širijo smernice ljudske fronte in naj iščejo zaveznike v vseh revnih in potlačenih ljudskih plasteh, v celotnem italijanskem prebivalstvu. Ne samo glasilo ljudske fronte, marveč tudi časopis Svoboda, glasilo Tigr oziroma narodnorevolucionarne organizacije, je prevzel gesla v skladu z obvezami pakta. Opozarjal je, da se mora revolucionarna akcija razvijati v razumnem taktičnem izrabljanju položaja, zato naj se tigrovci vzdrže vseh lahkomiselnih poskusov na lastno pest, ki jim jih narekujejo čustva. »Odstraniti se morajo vse one akcije, ki niso odločilnega pomena za razvoj revolucionarne miselnosti med našim ljudstvom«, kdor se temu ne podredi, je protirevolucionar. Teroristične akcije so resnično prenehale, vendar le začasno.

[6] I. G., arhiv KPI, 1358/30-33.
[7] Prav tam, 1401/18—26.

Politični biro CK KPI je na že omenjeni majski seji ugotavljal, da vodstvo narodnih revolucionarjev izpolnjuje obveze in deluje »za enotnost vsega prebivalstva Julijske krajine, za bratenje slovenskega prebivalstva z italijanskim ... To je tisto, kar so nam morali dati in so nam tudi dali.« Dalje, da ilegalni časopisi narodnih revolucionarjev odražajo resnično razpoloženje množic, medtem pa nekateri primorski komunisti še vedno odklanjajo zvezo z vodstvi meščansko nacionalnih strank in ne upoštevajo, da mora ljudska fronta v krajih, kjer obstaja narodno vprašanje, zajeti vse, ki so kakorkoli protifašistično usmerjeni, tudi cerkvene hierarhe in kulake. V Julijski krajini mora torej biti politika komunistov širša kot v ostalih italijanskih pokrajinah.[1] Toda skrajna levičarska gesla o proletarski revoluciji, o sovjetski republiki, o zrušenju kapitalističnega sistema in podobno so očitno vznemirila Ruggera Grieca. Ivanu Regentu je pisal v Sovjetsko zvezo, da zavezniki postajajo preveč komunistični, kar ne more koristiti razvoju ljudske fronte in da se tudi med emigranti v Jugoslaviji uveljavljajo levičarske in ljudskofrontne tendence.[2]

Ni tu mesto, da opišemo nadaljnji razvoj ljudske fronte in odnose med komunistično in narodno-revolucionarno organizacijo. Rezultate dosedanjih raziskav sem deloma že objavila, opozoriti pa moram, da je po letu 1936 velika praznina v arhivu KPI; za leto 1937 je še nekaj dokumentov, ki pa se ne tičejo naše problematike, od leta 1938 dalje pa ni nobenega dokumenta. Ni znano, ali so morda v drugih fondih, zunaj Inštituta Gramsci, ali pa sploh niso bili prineseni iz arhiva Kominterne kakor fondi do leta 1936. Značilno pa je, da se tudi tisk italijanske komunistične stranke po letu 1937 ne dotika več nacionalne problematike Julijske krajine, odtlej smo torej navezani le še na italijanske režimske dokumente.

[1] Zapisniki sestankov političnega biroja od maja do oktobra 1936 v arhivu KPI.
[2] Arhiv IZDG, zapuščina I. Regenta, fasc. II.

DOKUMENTI

I. POZIV KOMUNISTIČNE PARTIJE ITALIJE SLOVENCEM IN HRVATOM IZ JULIJSKE KRAJINE V EMIGRACIJI IN PISMO ČASOPISU »ISTRA«

Dok. 1

Talijanski antifašizam zove jugoslavensku emigraciju na saradnju u ovom odlučnom momentu

Donosimo kao informaciju interesantnog karaktera jedan članak, koji je izišao u poslednjem broju (br. 12) lista »Unità«[1] organa talijanskih ljevičara u inostranstvu. U tom je članku rečeno:

»Dužnost je svih političkih snaga, koje imaju zajednički cilj rušenje fašizma, u ovom momentu da se ujedine. To je dužnost i slavenskih nacionalista iz Julijske Krajine i onih iz Južnog Tirola. Manifestacije, koje su se razvile na odlasku vojnih obvezanika iz Julijske Krajine, uz slovensku pjesmu, sukobi s policijom, koji su to često pratili, dokazuju, da u pučanstvu Julijske Krajine, podjarmljenom od talijanskog imperijalizma, živi mržnja protiv nasilnika. Danas ti dvostruko podjarmljeni — podjarmljeni kao radnici i u svom nacionalnom osjećanju — moraju da idu da podjarmljuju druge narode[2] na račun nasilnika. Mi koji se borimo za prava radnika, mi koji se borimo protiv nasilnika socijalnog i nacionalnog

Znamo, da imamo u pučanstvu Julijske Krajine jednog saveznika protiv talijanskog imperijalizma i fašizma.

[1] Poziv je bil objavljen v glasilu KPI Unità, XII/1935, št. 12, glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine — Istra ga je v prevodu natisnilo 1. nov. 1935. Tukajšnji tekst prevzemamo iz časopisa Istra.
[2] Gre za italijanski napad na Etiopijo 3. oktobra 1935.

U ovom momentu, kad se, povodom rata u Africi, otvara u Italiji jedna nova situacija, moramo učiniti svaki napor da bi režim gladi i sramote, koji vrši nasilje na talijanskom narodu, skočio u zrak. Mi pozivamo sve pristalice oslobođenja Julijske Krajine, sve borce za slobodu Slavena, da se ujedine s nama protiv fašizma. Naš je program o podjarmljenim manjinama poznat.

Mi smo za pravo samoopredeljenja naroda, a u ovom slučaju za pravo samoopredjeljenja Slovena, mi smo za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje svih Slovena.

Istina je, da naš program obuhvata također i socijalnu emancipaciju, bez koje, prema našem mišljenju, nema nacionalne slobode. Ali mi vjerujemo, da jedan dio puta, to jest u borbi protiv fašizma, je moguće, mora biti moguće svim Slovenima da maršriraju s nama i sa svim talijanskim strankama, koje se bore za rušenje Mussolinijevog režima. U koliko se nas tiče, mi ćemo braniti u jedinstvenom frontu, koji ćemo organizovati u Italiji, rivendikacije, sve rivendikacije podjarmljenih nacionaliteta. Ali mi mislimo, da sve stranke i političke grupe Julijske Krajine moraju da se ujedine koliko na terenu Julijske Krajine, toliko na terenu borbe talijanskih antifašističkih stranaka.

Mi želimo da stupimo u kontakt s nacionalnim strankama Julijske Krajine, s njihovim priznatim vođama u Julijskoj Krajini i emigraciji, da s njima tretiramo sva hitna pitanja borbe. Mislimo da imamo dovoljno političkih titula da damo jednu takvu inicijativu. Emigranti iz Julijske Krajine mnogo su puta mislili da će do njihove slobode doći drugačijim putem. Držimo, da su počeli uviđati opravdanost onoga, što smo uvijek tvrdili, to jest, da će se Slovenci Julijske Krajine osloboditi, ako se ujedine s političkim snagama, koje se u Italiji bore protiv imperijalizma i fašizma. Duboka nas razmimoilaženja dijele od programa julijskih nacionalista. Ali nas veže s tim partijama u ovom momentu zajednički cilj borba protiv rata u Africi i protiv fašizma. Možemo dakle marširati zajedno, u interesu Talijana i Slovena.«

Taj članak nosi naslov »Za oslobođenje Julijske Krajine«.

Dok. 2

Poruka talijanskih antifašista »Istri«

Antifašistička »Idea popolare« donaša pod naslovom »Due parole all'Istra« slijedeći članak:[1]

»Istra« je list hrvatskih i slovenskih nacionalista koji su iz Julijske Krajine emigrarali u Jugoslaviju, i koji se bore za oslobođenje svoga kraja ispod talijanskog imperijalizma. Mnogo su vremena nacionalisti oko »Istre« postavljali pitanje oslobođenje Julijske Krajine kao aneksiju toga kraja Jugoslaviji i prema tome su pretpostavljali rat između Jugoslavije i Italije.

Mi smo se uvijek borili i borimo se za pravo potlačenih manjina u Julijskoj Krajini na samoodređenje, tj. za pravo da oni sami određuju svoju sudbinu i da se mogu otcijepiti od Italije, kao što priznajemo pravo svima Slavenima da se ujedine. Ta borba ne smije dovesti do rata između našega i njihovoga naroda ... to je borba naroda Julijske Krajine, saveznika talijanskog naroda i talijanskog proletarijata, proti talijanskog fašističkog i kapitalističkog režima. Ako se na ovaj način ne shvata borba za slobodu Slovena Julijske Krajine, pada se u veliku grešku da se to djelo povjeri svima kombinacijama internacijonalne politike kao i monstruoznoj kirurgiji rata od kojega ne dolazi uvijek sloboda, već može da izađe novo ropstvo — kao što oni od »Istre« znadu vrlo dobro.

»Istra« je uvijek miješala fažizam i ugnjetavanje talijanskog imperijalizma sa talijanskim narodom. Da je seljak u Julijskog Krajini došao do te identifikacije je moguće, ali su antifašisti, Talijani, Slaveni u Trstu i okolici uvijek nastajoli da se izbjegne tako opasna konfuzija.

Da li se ne čini nacionalistima oko »Istre« da jedan dio odgovornosti za to pada i na njih?

Da, oni su učinili sve što su mogli da povećaju jaz između Slavena i Talijana i time su, objektivno, samo pogodovali namjerama fašizma. Nacionalistima oko »Istre« se činilo (ili im se još čini?) da je to non plus ultra nacionalizam ako se sve Talijane trpa u istu vreću, Talijane ugnjetavače i Talijane koji su ugnjetavani. Ta čak su i nas smatreli slovenski nacionalisti više puta rimskim agentima (!).

[1] Članek je objavila Unità, XII/1935, št. 15. Ni znano, če ga je objavila tudi L'Idea popolare, kakor je zapisano v časopisu Istra (10. 1. 1936), iz katerega prevzemamo besedilo v srbsko-hrvatskem prevodu.

Jasno je da je taj način postavljanja problema oslobođenja Julijske Krajine velika pogriješka. Mi smo uvijek gledali u narodu Julijske Krajine, a i u slavenskim nacionalistima, saveznike, a ne neprijatelje. I Gortan i ostali slavenski mučenici imali su u nama saveznike, a ne neprijatelje. Sa naših usta i ispod naših pera nije nikada izišla ni jedna riječ koja nebi bila za potpuno i apsolutno pravo ugnjetavanih Slovenaca i Hrvata na slobodu.

Sad je »Istra«, čini se, shvatila da je došao čas da se prizna kako Julijska Krajina ne može, da bude slobodna ako se njezino stanovništvo ne veže sa talijanskim narodom i talijanskim proletarijatom. Čitali smo u njezinu broju od 29. novembra:

»Mi moramo da skupimo argumente i da ih bacimo na tezalju antifašističkog i protivratnog tabora. Naša je dužnost da iskoristimo sve kako bi pospješili konac fašizma«.

Zadovoljni smo na ovom prvom afirmacijom »Istre« i želimo da prilazak nacionalista Slavena iz Julijske Krajine svjetskom pokretu protiv rata i protiv fašizma bude čim prije.

Opazili smo u »Istri« već pred nekoliko vremena volju za traženjem puta kako bi se slavenski nacionalisti povezali sa frontom talijanskih antifašista. Ako naši zaključci nisu preuranjeni, mi ne možemo nego da se radujemo toj novoj orijentaciji slavenskih nacionalista oko »Istre«. Slobodni smo da upozorimo kako je prva dužnost svih pristalica oslobođenja Julijske Krajine da uđu u nacionalni front Julijske Krajine kojemu su već prišli revolucionarni nacionalisti iz Julijske Krajne«.

Ograničujemo se, ovog puta, na registriranje ovog članka kako bi naše čitatelje upozorili na razne probleme koji se danas hitro postavljaju.

II. KORESPONDENCA MED VODITELJI SLOVENSKO-HRVAŠKEGA NARODNO REVOLUCIONARNEGA GIBANJA, ŽIVEČIMI V JUGOSLAVIJI, IN MED VODSTVOM KPI V PARIZU 1935—1936 IN ZAPISNIK SESTANKA VODSTVA KPI.[4]

Dok. 3

Po naključju in z zamudo smo dobili v roke dvanajsto številko vašega časnika »Unità«, v katerem smo opazili članek »Za svobodo Julijske Krajine«.

Mi smo odgovorni voditelji narodnega revolucionarnega gibanja slovenskega ljudstva v Italiji. Pripravljeni smo navezati stike z vami, da bi skupaj obravnavali vsa nujna vprašanja boja proti italijanskemu fašizmu.

Zaradi znanih razlogov izpuščamo vse podrobnosti in razlage in jih puščamo za ustna dogovarjanja.

Za organizacijo Slovencev in Hrvatov
v Italiji
Izvršni komite:
Albert Rejec, Danilo Zelen,
Godnič Justo[5]

Pisati na naslov: Irena Kancler, Šelenburgova 7/1, Ljubljana, Yugoslavie

Dok. 4

Spoštovani prijatelji,

prejeli smo vaše pismo, v katerem nam sporočate, da ste pripravljeni stopiti v stik z nami, da bi skupaj obravnavali vsa nujna vprašanja boja zatiranega ljudstva Julijske krajine proti fašizmu.

Z izrednim zadovoljstvom sprejemamo vaš pristop k povabilu, ki smo ga naslovili vsem slovenskim nacionalnim strankam Julijske krajine, da bi med sabo in skupaj z italijanskimi antifašističnimi strankami sklenili akcijske dogovore in veseli smo, da lahko skupaj z vami prevzamemo iniciativo za slovensko ljudsko fronto v Julijski krajini, za pritegnitev te fronte k zavezništvu z italijansko ljudsko fronto, za borbo proti vojni v Afriki in za svobodo.

Da bi lahko čimprej vzpostavili zvezo z vami, moramo zvedeti, kakšne so vaše možnosti za gibanje; ne bi namreč hoteli sami določati kraj in čas sestanka, ki bi vam morda ne ustezala, sicer se pa tudi mi ne moremo gibati svobodno. Bodite torej tako ljubeznivi in nam sporočite, kje in kdaj bi se po vašem lahko sestali.

[4] Inštitut Gramsci, arhiv KPI, 1299/23—30, 1357/12, 1380/10, 1380/1.
[5] Podpisi so lastnoročni.

Izkoriščamo to odlično priložnost za prošnjo, da nam, če je le mogoče, pošljete vse razpoložljive novice o dezerterstvu italijanskih vojakov v Jugoslaviji,[6] (število, regionalni izvor dezerterjev itd.) in morebitne intervjuje dezerterjev za tisk ali zasebnikom. Prosimo vas, da pregledate predloge jugoslovanske sekcije Mednarodne rdeče pomoči, ki skuša organizirati pomoč in varstvo teh dezerterjev, kar je nedvomno tudi vaša skrb. Pripravljeni smo posredovati pri italijanskih skrbstvenih in solidarnostnih organih, da bi prispevali k naporom, ki so jih pripravljeni narediti jugoslovanski prijatelji za pomoč italijanskim dezerterjem; so namreč večinoma Primorci, ki jih imamo za žrtve politike fašistične vlade.

Z revolucionarnimi pozdravi.

Za Komunistično partijo Italije
Malipiero[7]

Dne 5. novembra 1935

Dok. 5

Dragi prijatelji,

vaše pismo z dne 5. novembra smo prejeli . . . t. m.[8] Kar zadeva vzpostavitev stikov med nami, imamo nekaj, resda omejene, svobode gibanja. Ne moremo se preveč oddaljiti od našega bivališča, da si ne nakopljemo prevelikih stroškov; varčevati namreč moramo z našimi skromnimi sredstvi, ki jih potrebujemo za delo v Julijski krajini. Zato bi nam bilo tem ugodneje, čim bliže našemu sedežu bi bilo mesto našega srečanja. Najbolj ugodna bi bila za nas nemška Avstrija, zlasti Koroška, ki je najbližja. Če pa bi Avstrija zaradi svojega političnega položaja našemu srečanju lahko škodila, izberite za to kakšno drugo državo. Poskusili bomo urediti tako, da pridemo nekoliko dlje.

Tudi mi smo mnenja, da srečanja ne bi smeli preveč zavlačevati. Vendar pa zaradi nalog, ki smo si jih naložili predhodno, ne moremo priti na sestanek prej kot v treh ali štirih tednih. Smo pa pripravljeni priti katerikoli dan po 15. decembru v kraj, kamor boste mogli priti vi. Prosimo vas torej, da določite dan med 17. in 20. decembrom!

Pod našo prvo pritrditev vašemu vabilu smo se podpisali s celimi imeni in brez prikrivanj, da bi se lahko pri nekaterih naših skupnih prijateljih pozanimali, kdo smo. Glede na politični položaj, v katerem se nahajamo, to ni bilo posebno previdno in je povezano z določenim tveganjem, vendar je bilo nujno potrebno za naše prvo srečanje, da bi nas spoznali. Odslej pa vas prosimo, da uporabljate za korespondenco z nami natanko takšno previdnost, na kakršno ste navajeni in ki jo morate uporabljati pri dopisovanju z državami, v katerih so v veljavi posebni režimi. Zato vas prosimo, da nam pošljete kar vaš privatni naslov; odslej se bomo namreč tudi mi podpisovali s takim naslovom.

Na vaša vprašanja glede dezerterstva italijanskih vojakov vam lahko le deloma odgovorimo zaradi mobilizacije v Jugoslviji. Dezerterji se delijo v dve kategoriji:

1. Tisti, ki so dezertirali v uniformi ali brez nje naravnost iz vojašnic, se pravi iz vojske. Te obravnavajo jugoslovanske oblasti kot prave dezerterje in jih konfinirajo po veljavnih uredbah v notranjost, v južni del podonavske banovine. Ti so konfinirani na kmetijskih območjih in morajo sami poskrbeti za svoje vzdrževanje. Gibati se smejo samo v kraju konfinacije in si preskrbeti delo, ki ga morejo dobiti tam. Število teh vojaških dezerterjev ne presega petdesterice. Njihova usoda je slejkoprej težka, ker je zelo težko dobiti delo na kmetijskih območjih, ki dela nimajo. Novica o koncentracijskih taboriščih, ki so jo prinesli nekateri časopisi, ni resnična. Dezerterji živijo raztreseni v posameznih občinah. Bi pa raje želeli v koncentracijskih taboriščih, kakor da se prepuščeni sami sebi soočajo s sedanjimi težavami.

2. Tisti, ki se niso odzvali mobilizaciji in so pobegnili, še preden so bili razporejeni v vojašnice. Ti so pobegnili ob prvih govoricah o mobilizaciji ali pa potem, ko so ugotovili, da jih iščejo karabinjerji. Po uradnih statistikah je teh okoli 700, po naši pa okrog tisoč.

Ti dezerterji se lahko prosto gibljajo po celi državi. Večina jih živi v Sloveniji, okrog 500, na Hrvaškem 200, manjše skupine pa so raztresene po drugih banovinah. V glavneem so doma iz Julijske krajine in so slovenske in hrvaške narodnosti. Le okrog štirideset jih je italijanske narodnosti. Večina izhaja iz vasi ob meji. V obmejnih vaseh se skoraj nihče ni odzval mobilizaciji in je vsa moška mladina preprosto pobegnila. Oblasti jih obravnavajo kot begunce. Zanje velja kot omejitev, zaenkrat edino to, da se ne smejo naseliti v bližini italijansko jugoslovanske meje. Od oblasti so prejeli le v mesecu oktobru nekaj podpore, ne prej in ne zdaj pa ne prejemajo nič. Prvi prišleki so po dolgotrajnemu

[6] Dezerterstvo je sprožila mobilizacija v italijansko vojsko za vojno v Etiopiji.
[7] Eno izmed ilegalnih imen Ruggera Grieca, člana političnega biroja CK KPI.
[8] Datum je v originalu izpuščen.

romanju iz kraja v kraj in po težavah, na katere so naleteli v Jugoslaviji, pisali svojim znancem v Italijo, naj nikar ne bežijo in naj raje ostanejo v Abesiniji, kot da bi prišli stradat v emigracijo. Nevednost množic v Italiji o tem, kakšna bo v resnici kampanja v Afriki in slabe novice prvih dezerterjev o življenju v emigraciji, je večino zadržala v Italiji.

Številke o pobeglih v Jugoslavijo zaradi mobilizacije so bile zelo pretirane. Pisalo se je o dveh, treh ali celo štirih tisočih. Golo pretiravanje.

Zaradi političnega položaja, v katerem moramo živeti, nismo seznanjeni s številnimi iniciativami in akcijami, ki potekajo v tujini v državah z režimi širokih demokratičnih svoboščin. Tudi od vaše literature prejemamo le tu in tam kakšen primerek letaka ali časnika. Zato bi vam bili nadvse hvaležni, če bi nam mogli poslati na naš naslov* kakšno vašo ideološko revijo, npr. številke revije »Stato operaio« iz 1935, ali pa kakšno drugo brošuro bodisi v italijanščini ali v kakšnem drugem jeziku. Trenutno vam ne bi mogli povrniti stroškov, ker imamo omejitve glede izvoza deviz. Lahko pa vam bomo plačali takrat, ko se bomo osebno sestali.

Če dotlej potrebujete kakšne podatke, obvestila v zvezi z različnimi načini boja proti fašizmu (tisk, podpore itd.), smo vam z veseljem na razpolago, seveda v okviru naših možnosti delovanja. **Ponavljamo, da je treba ravnati skrajno oprezno!**

Z revolucionarnimi pozdravi

[podpis nečitljiv]

* Naslov, na katerega nam lahko pošljete časopise, vam bomo sporočili čez nekaj dni.

IZ ZAPISNIKA SESTANKA POLITIČNEGA BIROJA KPI DNE 10. JANUARJA 1936

Dok. 6

Odnosi s slovenskim narodnim gibanjem.

Maggi:[9] Prej sem razložil naš program in naše metode dela. Veliko smo razpravljali o problemu narodnih manjšin in razložili naše stališče. Dobili smo gradivo TIGRa.[10] Vse kaže, da se hočejo razviti. Pogosto se sklicujejo na neki star Garlandijev članek, ki je bil objavljen v SO.[11] Ko smo jim predlagali, naj nas seznanijo s svojim programom, so nam odgovorili, da ga prav zdaj izdelujejo.

V glavnem so to mladi ljudje. Njihova dejavnost je agitacija in propaganda. Izjavljajo, da je v njihovih vrstah mnogo elementov, ki so bili prej komunisti oziroma pod našim vplivom. Njihova socialna sestava je naslednja: študentje, kmetje, mali lastniki. Pri sestavljanju pakta se mi je zdelo potrebno, da jih opozorim, da smo partija delavskega razreda. Kar zadeva naše stališče do hrvaških in slovenskih pokrajin, sem izjavil, da se bomo borili za njihovo samoodločbo do odcepitve od italijanske države.

Sodelujejo z Mačkovo[12] skupino. Razpravljali smo s človekom, ki izhaja iz liberalnega gibanja. To je urednik tržaške Edinosti. Dela v sekretariatu jugoslovanske emigracije.[13] Povezan je s pomembnimi osebnostmi. Zelo je podvržen maloburžoazni ideologiji, vendar dojemljiv za prepričevanje. Po precejšnjem odporu je uspelo spraviti v pakt vprašanje boja za neposredne zahteve. Po tej razpravi je sam predlagal, da bi obravnavali problem amnestije slovenskih vojakov v Italiji in o drugih manjših zahtevah, kakor npr. o govorjenju v lastnem jeziku. Prebira nekatere odlomke iz manifesta,[14] ki je bil napisan skupno. Direktive pakta morajo postati dokončne.

Garlandi:[15] Pozitivni rezultati. Predlaga, naj opravi Maggi redakcijo projekta.

Dok. 7

Dragi prijatelji,

nestrpno smo čakali vaše pismo,[16] razlogi vašega dolgotrajnega molka so bogata nagrada za naše čakanje. Zelo smo namreč zadovoljni, da je poročilo našega delegata o

[9] Ilegalno ime Egidia Gennarija, člana političnega biroja CK KPI. Aprila 1924 je bil Gennari izvoljen za poslanca v rimski parlament na komunistični listi v Julijski krajini skupaj z Jožetom Srebrničem.
[10] Naslov ilegalne narodno-revolucionarne organizacije ustanovljene leta 1927 na Nanosu. Beseda je iz začetnic: Trst, Istra, Gorica, Reka. V nekaterih partijskih dokumentih je zapisana kot TIGOR in razložena kot »Tržaško-istrsko-goriška organizacija«.
[11] Lo Stato operaio, ideološko-politična revija KPI.
[12] Vlatko Maček, voditelj Hrvatske kmečke stranke.
[13] Očitno je bil Gennarijev sogovornik Albert Rejec.
[14] Maggi »prebira« na sestanku politbiroja odlomke, najbrž iz pakta.
[15] Ruggero Grieco.
[16] To pismo ni ohranjeno v arhivu KPI.

našem srečanju postalo predmet natančne proučitve s strani vaših prijateljev iz notranjosti Julijske krajine. Ta postopek dokazuje, da imate velik čut odgovornosti — kar daje jamstvo za uspešen potek našega skupnega dela.

Lahko razumemo težave, na katere ste in boste še naleteli v vaših lastnih vrstah, da bi prepričali vse vaše tovariše o potrebi razvijanja široke množične akcije na podlagi minimalnih zahtev in z izkoriščanjem vseh zakonitih možnosti fašistične diktature (čeprav so te zakonite možnosti v Julijski krajini še bolj zožene kot v Italiji). Da bi te težave premagali, bo treba med samim delovanjem nenehno prepričevati. Prvi rezultati bodo vaše tovariše prepričali, da so direktive pravilne.

Vaši prijatelji so nedvomno pogumni, saj so to dokazali velikokrat. Mislimo pa, da bi morali pogumu dodati še neko drugo kvaliteto, ki jo mora imeti vsak revolucionarni delavec: politično agilnost in prevejanost. Fašizem je uničil vse vaše organizacije in ustvaril režimske organizacije. Zakaj mi ne bi uporabili **njegovih** organizacij za ščuvanje množic proti njemu? Ni sramota ali kapitulacija, če ljudje ostajajo v teh organizacijah in delajo znotraj njih, ker so to edine organizacije danes v Italiji, v katerih je možna naša zakonita navzočnost. Zunaj njih se je mogoče družiti v majhne skupine, naskrivaj in s tveganjem, kar pomeni, da je težko ali celo nemogoče vzdrževati širše stike s celotno množico. V zakonitih režimskih organih boste lahko v stiku z množico izzvali vse, celo najmanjše množične zahteve in povrnili zaupanje zatiranega prebivalstva Julijske krajine.

Seveda ne bi bilo pravilno, če bi vse vaše sile osredotočili na zakonito ravnanje. Prijatelju, s katerim smo se sestali, smo razložili, kako je treba razumno kombinirati zakonito delovanje z nezakonitim. Dolžni ste izvajati vašo propagando in ta ne more biti zakonita. Glavna teža vašega delovanja se mora v tem trenutku premakniti k vsem zakonitim oblikam množičnega dela. Naša navodila so sad naših izkušenj in, če smemo tako reči, tudi vaših.

Med vašimi tovariši ste naleteli na odpor in nasprotovanja direktivi o posebnem delu za podporo in pomoč pri vzpostavitvi fašistične opozicije med fašisti. To je razumljivo; vendar bo sama praksa zakonitega množičnega dela vašim tovarišem pokazala pravilnost te direktive. Vendar pa te direktive, ki jo je izdelala naša partija, ni mogoče mehanično prenesti v Julijsko krajino ali natančneje — med slovensko in hrvaško prebivalstvo Julijske krajine. Po našem mnenju je popolnoma primerna za Trst, medtem ko veljajo za pokrajino posebnosti, spričo dejstva, da so tu pravi fašisti pravilloma Italijani in ne vedno Italijani iz Julijske krajine. Slovenskih fašistov je malo in ne zasedajo komandnih položajev. Kljub temu pa ne smemo podcenjevati tistega, kar se v tem trenutku dogaja v fašističnih vrstah tudi v Julijski krajini tudi na podeželju. V našem interesu je, da podpremo tiste fašiste, ki so nezadovoljni s sedanjim položajem in zaskrbljeni za jutrišnji dan ter da omogočimo vse možne oblike njihove opozicije. Ne moremo napovedati, kako bo ta direktiva uporabna v praksi za vašo pokrajino. Toda če bodo vaši tovariši razumeli njen politični pomen, bo prišlo do izvirnih aplikacij, ki jih mi v tem trenutku ne moremo predvideti.

Držati se morate načela »razbijanja nasprotnika«. Zelo se motite, če mislite, da je sovražnik, ki vas zatira, enoten; tako mišljenje samo zavira vašo osvoboditev. Vaš nasprotnik ni enoten. Ugotoviti morate, kjer so razpoke vašega sovražnika in z vašo politično akcijo morate poskusiti poglobiti te razpoke in oslabiti vaše zatiralce. Tako ga boste lahko bolje in hitreje premagali.

Sprejemamo vaše opazke v točkah I, II in III vašega pisma in jih upoštevamo v redakciji dokončnega besedila pakta (ki vam ga pošiljamo) in pri sestavljanju proglasa,[17] katerega predlog boste dobili v roku enega tedna. Ne soglašamo z zahtevo, da bi olajšave, ki so jih dosegli Nemci Gornjega Poadižja, razširili na Julijsko krajino; ta terjatev naj služi kot motiv za agitacijo in polemiko v časopisju. Zdi pa se nam, da je treba zahtevo po vrnitvi slovenskih učiteljev v Julijsko krajino obdržati, ker se množice zanjo zelo zavzemajo. To pa ne pomeni, da je primorsko prebivalstvo že sposobno, da bi se zanjo borilo; očitno ni. Toda sčasoma lahko pride ta zahteva v prvi plan in sicer povezana z vsemi drugimi zahtevami po narodni in kulturni osvoboditvi.

Takoj nam morate sporočiti, če ste ratificirali besedilo pakta. V celoti ga najbrž ne bomo objavili, pač pa nekatere dele.

Prav tako nam morate čim hitreje sporočiti opombe k proglasu, ki vam ga bomo kmalu poslali, tako da bo čimprej preveden in poslan naprej.

[17] Gotovo je mišljen proglas prebivalstvu Julijske krajine za ustanovitev ljudske fronte, ki sta ga leta 1936 izdali KPI in narodno-revolucionarno gibanje. Fakasimile s srbohrvatskim besedilom je objavljen v Fotografski dokumenti o boju Komunistične partje Slovenije, Lj. 1965, I/2, str. 321.

Zahvaljujemo se vam za poslane informacije. Dobro za Janeza. Odveč se nam zdi dodajati, da vam je naš tisk na voljo za vsa sporočila, ki jih želite objaviti.

Prisrčno pozdrave,

Malipiero

2. februar 1936

Dok. 8

Dragi prijatelji

potrjujemo prejem vašega pisma z dne 18. 2.[18] s prilogo dokončnega besedila pakta in seznamom nekaterih zahtev.

Ker smo pogosto odsotni in ker često menjamo domicil, je minilo veliko časa, predon smo se zedinili glede vaših novic. Vendar smo takoj opazili, da nam **niste poslali** osnutka za proglas, o katerem pišete v vašem pismu in za katerega prosite prevod. Zato vas prosimo, da nam po kurirju pošljete besedilo proglasa, ki verjetno ni bilo priloženo po golem naključju.

Natančno smo pregledali dokončno besedilo pakta z vašimi stilističnimi popravki, razširitvami in dodatki. Posebej smo opazili vaš popravek glede dela med tokovi fašistične opozicije. Ne bomo ponovili svojega izrecnega mnenja o slovanskem območju. **Pakt smo podpisali.**

Prosimo vas, da nam pošljete vso vašo literaturo o pripravah za kongres v Bruslju[19] oktobra lani in o ustanovitvi italijanske ljudske fronte. O kongresu in o ustanovitvi fronte smo izvedeli samo iz nekaj vrstic v kroniki časopisa »Istra«. Še vedno ne dobivamo vaših časopisov. Doslej smo le enkrat prejeli nekaj številk Unità iz lanskega leta. V zadnjih številkah Idea popolare so bila objavljena kratka sporočila o paktu. Šele mnogo kasneje smo to zvedeli preko naših prijateljev, ki prejemalo Idea popolare. Zato vas prosimo, da bi nam odslej redno pošiljali L'Idea popolare, L'Unità in Lo Stato operaio in da nam pošljete vse tiste prejšnje številke teh listov, ki obravnavajo vprašanje bruseljskega kongresa. Gradivo bi radi pregledali in glede na dogovor v paktu preverili naš pristop k sklepom bruseljskega kongresa.

Vljudno vas pozdravljamo

[podpis nečitljiv]

4. marec 1936

III. PAKT, SEZNAM ZAHTEV IN KOMENTAR V STATO OPERAIO Z NAVODILI KOMUNISTOM[20]

Dok. 9

(Dokončno besedilo)

Pakt o enotni akciji Komunistične partije Italije in narodno-revolucionarnega gibanja Slovencev in Hrvatov Julijske krajine

Med Komunistično zvezo Julijske krajine in Komunistično partijo Italije na eni strani ter Narodnim revolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov na drugi so bili vzpostavljeni naslednji temelji za skupno akcijo v Julijski krajini za zaščito zatiranih narodnosti, za njihovo osvoboditev od zatiranja italijanskega imperializma in za boj proti fašizmu in vojni.

Komunistična zveza Julijske krajine in Komunistična partija Italije se borita in se bosta v vsakem trenutku borili za priznanje in izvajanje pravice samoodločanja slovanskega prebivalstva Julijske krajine, vključno s pravico do odcepitve od italijanske države. Hkrati priznavata, da je ena glavnih nalog komunistične partije in italijanskega proletariata

[18] Pisma s tem datumom ni v arhivu KPI. Sodeč po vsebini, je tukajšnje pismo odgovor na zgoraj objavljeno; morda je bilo to odposlano z datumom 18. in ne 2. februarja, ali pa je v odgovoru nanj zapisan napačen datum.

[19] V Bruslju je bil v dneh 12. — 13. oktobra 1935 kongres italijanskih protifašistov v emigraciji. Kongres je pozval italijanske delavce v domovini in v emigraciji, naj se združijo v odporu proti vojni v Etiopiji, mednarodne delavske organizacije naj bojkotirajo pošiljanje vojnega materiala in Društvo narodov, naj poostri sankcije proti Italiji.

[20] I. G., arhiv KPI, 1387/7—9. Skrajšano besedilo Pakta — brez seznama zahtev — je objavil Lo Stato operaio, X/1936, št. 2, s komentarjem, ki ga objavljamo (dok. 11). O njem je pisal tudi časopis Unità, medtem ko prevoda ali objave v slovenščini ali srbohrvaščini doslej nisem zasledila.

akcija, ki jo vodita skupaj s slovanskim prebivalstvom Julijske krajine proti vsem oblikam ekonomskega in narodnega zatiranja vseh narodnosti s strani italijanskega imperializma, proti vsaki drugi obliki, s katero bi se fašistično zatiranje, ki teži italijansko ljudstvo, še povečalo v škodo zatiranim narodom, proti vsaki neenakosti delavcev, kmetov in vsakterega drugega sloja delovnih množic, neenakosti, ki je bila vzpostavljena na podlagi kriterija nacionalnih razlik.

NRGSH Jk[21] priznava, da so njegove naloge, s ciljem pomagati k uspehu boja proti zatiralcem naroda in k osvoboditvi Julijske krajine naslednje: a) enotna akcija delovnega ljudstva za obrambo in za izboljšanje življenjskih pogojev; b) skupna akcija s komunistično partijo kot partijo delavskega razreda in z italijanskim ljudstvom za uničenje musolinijevske fašistične diktature.

Komunistična zveza Julijske krajine, komunistična partija in NRGSH Julijske krajine, ohranjajoč svojo polno avtonomijo in organizacijsko neodvisnost ter polno pravico izvajanja svoje posebne strankarske akcije novačenja in kritike različnih političnih gibanj Julijske krajine, sklepata sporazum — ki bo izveden na primeren način in razširjen glede na razvoj skupne akcije — o medsebojni pomoči pri delu v Julijski krajini, o skupni akciji po zgoraj navedenih načelih in o razvijanju akcije primorskih množic proti jarmu italijanskega imperializma, proti vojni in fašizmu.

V sedanjem položaju bo temeljni cilj skupne akcije doseči široke ljudske množice v Julijski krajini, jih mobilizirati in jih pripeljati v akcijo na podlagi vseh oblik boja, ki so jih same množice pripravljene sprejeti, glede na možnost uresničenja in trenutnega razmerja sil ter njihove sedanje sposobnosti za boj.

Za ta cilj bomo (glede na konkretni položaj v določenem trenutku in v posameznem kraju, glede na izkušnje in z upoštevanjem iniciativ, ki se bodo porodile iz samih množic) poiskali in izoblikovali neposredne ekonomske in nacionalne zahteve, ki bodo mogle, najsi še tako majhne, razgibati najširše množice, jih združiti in jim dati zaupanje v lastne sile ter s tem pripraviti nadaljnje akcije; te naj bi vedno ohranile značaj množičnih akcij in bi torej onemogočale akcije majhnih skupin, ki ločujejo avantgardo od množic in v njih poglabljajo vtis o nepremostljivih težavah in o nemožnosti zmagovitega boja.

Te neposredne zahteve bodo zadevale: 1. aktualne potrebe delovnih množic za boj proti revščini, ki sta jo fašizem in vojna še poglobila; 2. boj proti vsem oblikam povečanega političnega zatiranja množic; 3. boj proti vojni, »Za umik italijanskih čet iz Vzhodne Afrike«, »Za izgon z oblasti tistih, ki so odgovorni za vojno in najbolj odgovornega — Mussolinija«; 4. boj za neposredne in delne zahteve nacionalnega značaja.

(Opomba: seznam teh zahtev je v prilogi tega pakta). Te zahteve je možno razumeti kot direktive za delo in jih sprejeti ali pa jih spremeniti oziroma nadomestiti z bolj ustreznimi, pač glede na konkretni položaj v določenem trenutku ter na usmeritev in sposobnost množic za boj.

V bojih za takojšnje, tudi nacionalne zahteve bomo uporabili vse obstoječe zakonite in polzakonite možnosti: sestanke in diskusije v sindikatih in fašističnih ter množičnih organizacijah; imenovanje zaupnikov in lokalnih sindikalnih voditeljev; pritožbe itd.; prijave in boj proti vsem zlorabam in kršitvam fašističnih zakonov in pravilnikov itd.

Komunistična zveza Julijske krajine in NRGSH Julijske krajine prevzameta iniciativo in bosta delovali skupaj za ustanovitev široke ljudske fronte v Julijski krajini na podlagi skupnega boja za nacionalne zahteve, proti vojni in fašizmu. Obvezujeta se, da bosta pritegnili v ljudsko fronto najširše množice in da bosta vložili vse potrebne sile za vključitev organizacij ali frakcij, skupin ali osebnosti, pripadnikov drugih političnih tokov (liberalov, katolikov itd.), ki so pripravljeni za skupno akcijo na osnovi ljudske fronte; z ustreznim političnim delom bosta povezali s politiko narodne ljudske fronte opozicijske tokove, ki se tvorijo v okviru fašističnih organizacij.

Skupno akcijo, ki se bo razvila v Julijski krajini, bomo čimbolj konkretizirali in uravnavali v skladu z razvojem položaja. V ta namen je potrebna povezava med obema organizacijama, ki jo je možno vzpostaviti s koordinacijskim komitejem s sedežem v . . .[22]

Kar zadeva notranjost Julijske krajine lahko v sedanjem trenutku določimo skupno akcijo z navodili, ki jih sporočamo članom ustreznih organizacij (delovne direktive) in preko lokalnih zvez med pripadniki KP in NRGSH Julijske krajine. Za zdaj smatramo, da je vsaka druga oblika povezave neustrezna in nevarna, npr. lokalni komiteji in podobno. Skupno akcijo v notranjosti bo treba razviti na osnovi neposrednega osebnega dela tistih elementov, ki bodo dokazali, da imajo za to delo potrebne sposobnosti.

[21] NRGSH Jk — Narodno-revolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov Julijske krajine.

[22] Ime kraja v originalu ni zapisano.

NRGSH Julijske krajine bo proučilo možnosti in oblike priključitve k italijanski ljudski fronti, za katero so bili podani temelji na kongresu Italijanov v Bruslju v oktobru lani.

Za KPI
za Komunistično zvezo Julijske krajine
za NRGSH[23]

15. decembra 1935

Dok. 10

Nekatere zahteve za agitacijo med prebivalstvom Julijske Krajine

Med delavci:
- a) odškodnina za draginjo,
- b) razširitev podpor na vse nezaposlene,
- c) izboljšanje skrbstvenih kuhinj in trajnost skrbstva,
- d) uporaba krajevne delovne sile pri javnih delih,
- e) olajšave pri sindikalnih dajatvah, za socialno varstvo,
- itd.

Med kmeti:
- a) znižanje davka na žganjekuho na domu,
- b) komercialnost lahkih vin s hribovitega območja (Vipavska dolina, Istra),
- c) znižanje davka na sekanje gozda,
- d) zmanjšanje najbolj osovraženih občinskih dajatev: davka na klanje, davka na kmetijska vozila,
- itd.

Davki:
- a) podaljšanje rokov za izterjavo davkov,
- b) sprememba zakonov o zaplembi zaradi neplačevanja davkov, razširitev izjem za kmetijski inventar,
- d) več jasnosti v zvezi z opomini za plačilo,
- itd.

Občinska politika:
- a) vsaj nižje osebje naj se zaposli iz krajevnega prebivalstva,
- b) znižanje osebnih nakazil podestatom,[24]
- c) zmanjšanje občinskega osebja,
- d) občinske opomine je treba prevajati v slovenščino in hrvaščino,
- itd.

Minimalne nacionalne zahteve:
- a) v prodajo morajo priti slovenski in hrvaški koledarji,
- b) dovoljenje za petje v gostilnah v slovanskih jezikih
- c) pravica govoriti v slovanskih jezikih na javnih mestih in ukinitev kazni zaradi rabe materinega jezika,
- d) zamenjava italijanskih duhovnikov po župnijah,
- e) slovansko petje v procesijah,
- f) slovanski napisi na banderih, slikah itd.,
- g) cerkveni priročniki v slovanskih jezikih,
- h) pravica vojakom in njihovim družinam, da si dopisujejo v narodnem jeziku,
- i) imenovanje zaupnikov, vodij sindikatov in vseh organizacij iz vrst tistih, ki znajo jezik prebivalstva,
- l) reintegracija slovanskih učiteljev, ki so bili izgnani iz šol,
- m) amnestija za vse politične ujetnike,
- itd.

Drugo:
- a) znižanje cen električnega toka,
- b) izdaja potnih listov vsem, ki zanj zaprosijo,
- itd.

[23] V osnutku pakta, ki ima isti datum in se le malo razlikuje od končnega besedila, so lastnoročno podpisani: za KPI E. Gennari, za NRGSH Albert Rejec, medtem ko podpis za Komunistično zvezo Julijske krajine ni čitljiv.

[24] Podestà je bil naslov za občinskega župana, ki ga je imenovala fašistična oblast.

Dok. 11

Komentar v Stato operaio

V besedilu pakta so nakazane tudi nekatere konkretne oblike dela, ki so primerne za sedanji politični položaj.

To je prvič, da naša partija vzpostavlja akcijski pakt z nekim nacionalističnim gibanjem, z zatirano nacionalno manjšino. Vzroke, ki so nam omogočili, da pridemo do sporazuma o boju z NRGSH Julijske krajine, lahko razdelimo, kakor sledi:
a) Stara Tigr opušča svoje stare metode dela, ki jih je podvrgla resni samokritiki, in se usmerja k množični dejavnosti; b) avtoriteta naše partije se vse bolj uveljavlja med zatiranima manjšinama v Julijski krajini, ki vedno bolj spoznavata, da naš program vsebuje zagotovitev pravice brez pridržka do svobodnega odločanja ljudstev, ki jih zatira italijanski imperializem, do odcepitve od italijanske države; spoznavata tudi, da se naša partija **že bori** in se je vedno borila za to pravico; c) obči položaj v državi, ki ga poslabšuje zločinska vojna v Afriki, zbuja zatirani ljudstvi v Julijski krajini, ki iščeta zaveznikov za boj za svojo osvoboditev; docela naravno je, da se obračata torej predvsem na komunistično partijo, »partijo delavskega razreda«, najbolj revolucionarnega razreda.

Italijanski delavski razred, ki se bojuje za osvoboditev od fašizma, za svojo svobodo in za svobodo vseh zatiranih, se veseli dragocene pomoči manjšin, ki jih zatirata italijanski imperializem in fašizem, in ki so pripravljene boriti se ob njegovi strani proti svojemu in njegovemu sovražniku.

NRGSH Julijske krajine je, kot smo že povedali, v fazi revizije svojih metod boja, torej svoje organizacije.

Podedoval je najbolj bojeviti in najmlajši del starih nacionalističnih slovensko-hrvaških strank Julijske krajine in jih vključil v svoje bojne formacije. Iz njegovih vrst so izšli mučeniki narodne osvoboditve Julijske krajine, ki so jih po izrednih zakonih pobile eksekucijske čete.[25] Ne bi mogli reči, da člani starega Tigr niso bili junaki.

Kakor smo že zapisali in povedali, jim je manjkalo samo natančno poznavanje osvobodilnih metod za množični narodni boj. Junaška akcija posameznika ali majhnih skupin ne bo nikdar mogla zamenjati skupnega boja vsega ljudstva, ta pa terja dolgotrajno in natančno, neopazno in potrpežljivo delo nekaj let. Junaštvo borcev bo kvečjemu pospešilo razvoj množične akcije. NRGSH zdaj kritizira svojo preteklo dejavnost in pakt, ki ga je podpisalo skupaj s primorskimi in italijanskimi komunisti predstavlja napredno etapo v tej reviziji, ki bo imela pomembne posledice v razvoju boja za osvoboditev Julijske krajine.

Vendar se vse antifašistične ljudske sile Julijske krajine (zlasti italijanske) ne strinjajo z radikalnimi cilji pakta. Italijanski liberalni demokrati in socialisti Julijske krajine se ne strinjajo s programom samoodločbe do odcepitve od italijanske države. Mi pa, skupaj z NRGSH mislimo, da je možno z vsemi antifašističnimi strankami Julijske krajine opraviti del poti skupaj, zakaj skupni cilj nacionalistov in antifašistov v Julijski krajini v **tem trenutku** je: končati vojno v Afriki, spoditi Mussolinija in druge, za vojno odgovorne osebe z oblasti, priboriti si svobodo. Boj za te cilje zanima vse primorske množice, najsi bodo nacionalistične ali pa samo antifašistične, in zanimal bo vsak dan bolj tudi tisti pomembni del fašistov, ki začenjajo odpirati oči in prevzemajo kritično stališče do vladne politike.

Rezultati sporazuma in razvoj primorske ljudske fronte bodo povezani z množično aktivnostjo, ki jo bodo razvili nacionalisti-revolucionarji in komunisti. V časopisu Svoboda, glasilo NRGSH Julijske krajine, z dne 3. oktobra smo brali tele besede: »Mi obstajamo toliko, kolikor se borimo.« To načelo je pravilno. Vendar je bolj pravilno reči: »Mi obstajamo toliko, kolikor se borimo v stiku z množicami in skupaj z množicami.«

Načelo velja za vse komuniste in torej tudi za naše tovariše iz Julijske krajine. Oni morajo proučiti sporazum in ga uporabiti. Globoko smo prepričani, da bodo razumeli njegovo veliko revolucionarno vrednost. Vendar ne skrivamo določenih skrbi, ki nam jih povzročajo nekatere skupine tržaških tovarišev, pred katerimi smo morali že večkrat zavzeti stališča za obrambo partijske politike do zatiranih narodnih manjšin, zlasti do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini.

Partija zatrjuje, da je problem Julijske krajine v bistvu problem osvoboditve Slovencev in Hrvatov, ki so bili na silo priključeni italijanski državi. Toda nekateri tržaški tovarišl, ki jih upravičeno skrbijo vprašanja ekonomskega razvoja Trsta, ločijo temeljni problem Julijske krajine od problema »tržaškega zaledja«, s čimer močno grešijo. S tem zanikajo obstoj **žgočega** narodnega vprašanja v Julijski krajini in so nehote na nerevolucionarnem stališču.

[25] Gre za Gortana in bazoviške žrtve.

Ljudstvo, ki zatira neko drugo ljudstvo, ni vredno, da je svobodno, je rekel Marx in mi komunisti smo vedno in v vseh okoliščinah zastopniki svobode, vsake svobode, tako emancipacije dela izpod jarma kapitalističnega izkoriščanja, kakor svobode naroda.

Leta 1933 je Stato Operaio v opazkah k zanimivemu poročilu o zelo težkem položaju Trsta, ki pa je vsebovalo zmotne koncepte o narodnem vprašanju, zapisal (št. 8, avg., str. 536):

»Če pa je docela resnična analiza vzrokov za ekonomski propad Trsta, moramo poudariti, da avtor pisma, ki govori o ustvaritvi balkansko-podonavske federacije delavskih in kmečkih držav kot edinem sredstvu za rešitev tržaškega problema, prikazuje ta cilj popolnoma ločeno od ciljev takojšnjega političnega boja, ki ga mora voditi tržaški proletariat. Povsem namreč pozablja, da obstaja v Trstu **narodno vprašanje** in da mora mestni proletariat, še preden začne misliti, kako naj bo organizirano tržaško zaledje, da bi Trst bil rešen ekonomske zaostalosti, potrditi in terjati brezpogojno pravico slovenskega in hrvaškega prebivalstva Julijske krajine in Istre, da razpolaga samo s sabo do odcepitve od italijanske države ... Za nas ne obstaja in ne more obstajati ekonomski problem Trsta, ločen od problema osvoboditve Slovencev od italijanskega imperializma ... Posebno v Trstu se ni mogoče bojevati zoper italijanski imperializem, če se hkrati ne postavi zahteva po brezpogojni pravici do samoodločbe Slovencev in Hrvatov. Drugačna zastavitev problema pomeni po vsej verjetnosti odpovedati se borbi za samoodločbo in sklepati blok, najsi še tako zastrto, z interesi in stališči 'tržaške buržoazije'.«

V tem trenutku moramo te misli ponoviti, ker vemo, da je članek, ki ga je objavila Unità (Due parole all'Istra)[25] in v katerem vabi člankar nacionalistične emigrante v Jugoslaviji, naj vstopijo v ljudsko fronto Julijske krajine, znova obudil med nekaterimi tržaškimi tovariši pozicije, zoper katere se je izrekel **Stato operaio** leta 1933. Članek v Unità, ki so ga nekateri tovariši kritizirali, so v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu prav dobro razumeli, **Istra** pa ga je ponatisnila in zdaj o njem razpravljajo v okolju primorske emigracije v Jugoslaviji. Vendar tržaškim tovarišem, o katerih govorimo, ni bil docela **jasen** in ti še vedno postavljajo na tapeto problem »tržaškega zaledja«, da bi ga zoprstavili politični liniji partije glede vprašanja Julijske krajine; tako zoprstavljanje pa ne bi bilo možno, če bi ti tovariši imeli v središču svoje politične aktivnosti boj za narodno svobodo Slovencev in Hrvatov.

K temu pomembnemu predmetu pa se bomo še povrnili.

(Prevedla D. Pirjevec)

MATERIALI D'ARCHIVIO DEL PARTITO COMUNISTA ITALIANO RIGUARDANTI IL PATTO D'AZIONE COMUNE TRA IL PCI E IL MOVIMENTO RIVOLUZIONARIO NAZIONALE DEGLI SLOVENI E DEI CROATI DELLA VENEZIA GIULIA TRA IL DICEMBRE 1945 E IL MARZO 1936

(Sommario)

Tra il PCI e il movimento rivoluzionario nazionale degli sloveni e dei croati nella Venezia Giulia (organizzazione TIGR) vi fu negli anni 1935—36 un tale avvicinamento sull'esempio del fronte popolare, che si giunse alla conclusione di un patto d'azione comune tra i due partners della lotta antifascista. Fu questo il primo accordo che il PCI strinse, prima della seconda guerra mondiale, con un'organizzazione borghese. Su questo argomento lo scritto riporta materiale d'archivio, dal quale appare evidente che la strada che condusse alla conclusione del patto era disseminata di ostacoli. Il patto costrinse i due firmatari anche a cambiare le forme di lotta clandestina antifascista fino allora adottate. Lo scritto mostra poi in che modo ognuna delle due parti accettò gli obblighi derivanti dal patto, ma non approfondisce l'analisi dei rapporti esistenti tra i due fronti popolari nel Litorale e nell'Istria. Si ha quasi l'impressione che con l'inizio del 1937 per il PCI la questione nazionale nella Venezia Giulia non esistesse più.

[25] Glej dok. 2.

Marko Vuk

GRAD DOBROVO V GORIŠKIH BRDIH

Dobrovo leži na nadmorski višini 150 metrov in je danes osrednje naselje Goriških Brd. V tem kraju se namreč stikajo vse pomembnejše briške ceste. Dobrovo je od Plavi oddaljeno 11, od Nove Gorice pa 23 km. Iz Soške doline pelje v Goriška Brda ovinkasta, a silkovita cesta, ki v Plaveh takoj za mostom čez Sočo zavije na levo in se začne strmo vzpenjati. Najvišjo točko doseže na Vrhovlju, odkoder se nam odpre širok pogled na značilno gričevnato pokrajino, lepo obdelano z vinogradi in s tipičnimi strnjenimi primorskimi vasmi.

Grad Dobrovo z bližnjimi hišami leta 1978
The castle Dobrovo with the neigbouring houses in the year 1978

Goriška Brda pa se poleg razvitega vinogradništva odlikujejo tudi po številnih pomembnih kulturnih spomenikih in pričah preteklosti, od katerih omenjam vsaj nekatere: podružnična cerkev sv. Križa nad Kojskim z gotskim trokrilnim oltarjem iz leta 1515, župnijska cerkev v Biljani z gotskim prezbiterijem iz leta 1534, Šmartno — utrjeno naselje s stolpi, ki prav sedaj doživlja obsežnejšo obnovo, razgledni stolp s spomenikom NOB v Gonjačah, dvorec beneškega tipa iz začetka 17. stoletja v Vipolžah, spominska soba pesnika Alojza Gradnika v Medani, gotska podružnična cerkev sv. Andreja na Vrhovlju pri Kožbani s freskami iz druge polovice 15. stoletja itd. V bližini Dobrovega stoji spomenik, ki opozarja na tabor leta 1869, v slovenski zgodovini znan kot biljanski.

Najznačilnejši poudarek kraju Dobrovo pa daje grajsko poslopje iz 17. stoletja, ki ga v bližini obdajajo starejše vaške hiše. Kraj je spremenil svoje lice predvsem po drugi svetovni vojni, ko je dobil številna nova poslopja, med katerimi sta vredni omembe zlasti zadružna vinska klet in osnovna šola, ki je na pročelju okrašena z mozaikom akademskega slikarja Rafaela Nemca.

Najstarejše podatke o kraju je objavil Franc Kos,[1] ki je ugotovil, da je leta 1322 imel blizu Dobrovega zemljišče Valter, sin ranjkega Vikarda iz Senožeč. Zemljišče je 8. julija t. l. prodal za tri marke Fraduciju iz Vipolž. V listini z dne 9. oktobra 1323 se omenjajo Martin, Peter in Rusman z Dobrovega, leta 1335 in 1341 pa se omenja Jonan z Dobrovega, iz rodovine Orzoncev, brat notarja Henrika iz Orzona. Njegov sin Jakob je dne 15. avgusta 1405 napravil oporoko, v kateri želi, naj se njegovo truplo dostojno pokoplje v cerkvi sv. Mihaela v Biljani. Nečaku Henriku iz Orzona je zapustil eno kmetijo v Vipolžah, za glavna dediča pa je postavil nečaka, brata Nikolaja in Jakoba, sinova pokojnega Antona iz Pušje vasi (Venzone). Navedeni zgodovinski podatki gradu izrecno ne omenjajo, vendar lahko domnevamo, da je na istem mestu, kjer stoji sedanje grajsko poslopje, že v srednjem veku stal grad. Ludvik Zorzut piše, da je prvotni grad iz srednjega veka podrt in da je bil sedanji grad zgrajen na njegovih razvalinah.[2] Arheološka sonda leta 1979 je to domnevo potrdila.

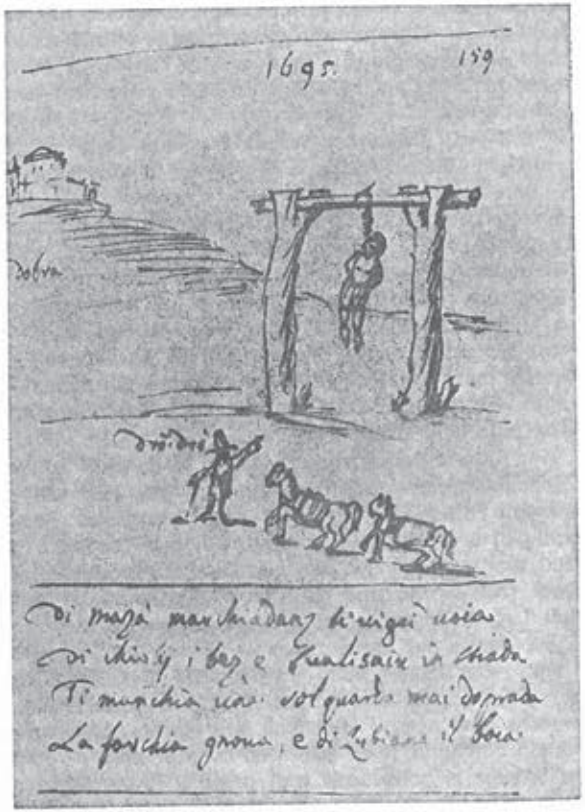
Več omemb gradu najdemo v literaturi, ki obravnava drugo beneško vojno (1615—1617) in v kateri je grad očitno odigral tudi važno strateško vlogo. Peter Krečič domneva,[3] da je takrat dobil obzidje, katerega ostanki z dvema stolpoma so še vidni na zahodni strani grajskega kompleksa, kjer je danes glavni vhod. To domnevo potrjuje tudi opis beneških vojn v knjigi Faustina Moisessa iz leta 1623 »La guerra gradiscana«, kjer je zapisano, da je avstrijsko poveljstvo iz obrambnih razlogov gradove na Dobrovem, v Vipolžah in Števerjanu spremenilo v oporišča.[4] V faksimilirani izdaji rokopisa iz leta 1704 »Le morti violenti o subitane notate da Don Gio: Maria Marusig«[5] je objavljena risba obešenega človeka. V zgornjem delu risbe je letnica 1695, ki označuje leto nesrečnega dogodka, na levi strani zgoraj pa je skiciran grad Dobrovo, upodobljen na griču, kar nam pove tudi napis »Dobra«. Skica je dokaj shematična, vendar se na njej da prepoznati grajsko poslopje z obzidjem, dobro pa je viden tudi stolp obzidja.

Droben podatek o lastništvu gradu Dobrovo nam daje Antonio dall' Agata v knjižici, ki je izšla leta 1728 ob prihodu cesarja Karla VI. v Gorico. Pisec omenja,

[1] Franc Kos: Goriška Brda v srednjem veku. Jadranski almanah 1923, Gorica 1922, str. 38—39.
[2] Krajevni leksikon Slovenije. I. knjiga, Ljubljana 1968, str. 202.
[3] Peter Krečič: Grad Dobrovo. Nekaj zgodovinskih podatkov in umetnostno-zgodovinski opis (tipkopis v Goriškem muzeju), str. 1.
[4] Faustino Moisesso: La guerra gradiscana, Gorizia 1959 (ponatis odlomkov), str. VII.
[5] Le morti violenti o subitane notate da Don Gio: Maria Marusig. Società Filologica Friulana, Udine 1970, str. 159.

da je Dobrovo starodaven fevd družine Colloredo in navaja kot lastnico princeso vdovo Montecuccoli.[6]

Goriški zgodovinar Carl von Czoernig poroča, da je leta 1501 Friedrich von Colloredo pridobil posest Dobrovo v Brdih. Od tistega časa naprej se člani družine Colloredo pojavljajo med goriškimi deželnimi stanovi. Tako se npr. leta 1501 omenja Albertin Colloredo, 1581 Aparius Colloredo, leta 1591 pa baron Ludwig Colloredo. Med člani te družine izstopata zlasti baron Ludwig, ki si je leta 1585 pridobil

Risba gradu v rokopisni knjigi G. M. Marussiga »Le morti violenti . . .«, 1704

The drawing of the castle in the manuscript of G. M. Marussig »Le morti violenti . . .«, 1704

deželno — upravni položaj, in baron Rudolph, ki so ga leta 1615 stanovi poslali v Gradec k nadvojvodu Ferdinandu s poročilom o vpadu Benečanov, leta 1617 pa je napadel Crauglio.[7] Czoernig tudi piše, da je leta 1591 Johann grof Ortenburški baronu Friedrichu von Colloredo — Walsee za 16.300 florintov prodal kot fevd grad in posest na Dobrovem, v Fojani in Kozarnem, dalje posestva v Šmartnem, Kojskem, Gradnem, Šlovrencu in drugod v Brdih ter v Bukovici, Desklah, Kanalu itd.[8]

[6] Gorizia in giubilo per l'aspettato arrivo dell'Augustissimo Imperator Carlo VI. itd., Venezia MDCCXXVIII, str. 56—57.
[7] Carl von Czoernig: Das Land Görz und Gradisca, Wien 1873, str. 665.
[8] Ibid., str. 849—850.

Pomemben vir za spoznavanje nekdanje opreme gradu je knjižica z naslovom »Catalogo del museo del Castello di Dobra (presso Cormons) fondato nel 1885 dal Conte Silverio de Baguer«. Knjižica obsega 35 strani in seznam 600 predmetov. Giuseppe Caprin v knjigi »Alpi Giulie« piše, da je grad Dobrovo »na zunanjščini skoraj v celoti ohranjen v prvotnem stanju; s štirimi vogelnimi stolpi prevladuje nad valovito pokrajino . . .«.[9] V isti knjigi je objavljen tudi akvarel gradu, upodobljen z vzpetine zahodno od poslopja. Na njem sta vidna oba stolpa obzidja, zvonik »na preslico« na desnem stolpu oziroma kapeli, ob južni steni gradu pa je prizidano nizko poslopje.[10] O gradu Dobrovo piše vodnik »Le Prealpi Giulie« naslednje: ». . . dobro ohranjen star grad je bil nekoč last Colloredov, sedaj pa pripada grofu Silveriu Baguer. Je kvadratne oblike s štirimi stolpi na vogalih ter ima muzej naravnih znamenitosti in starin z nekaterimi zanimivimi predmeti lokalnega izvora . . .«.[11]

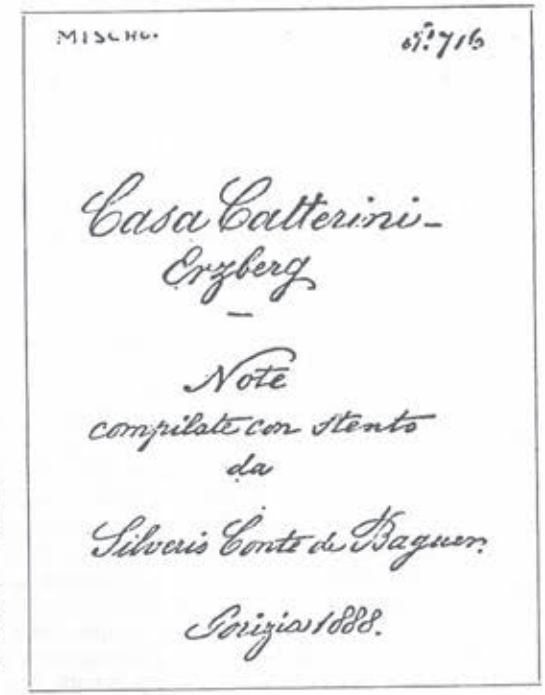
Nekaj drobnih podatkov o gradu Dobrovo navaja v opisu druge beneške vojne tudi Josip Gruden v »Zgodovini slovenskega naroda«. V njej beremo, da so se Benečani ob zasedbi krajev v ravnini »pripravljali, da osvoje tudi Brda in odrežejo Avstrijcem dovoz v Gradiško. Sredi zime in ob nenavadnem snegu je Giustiniani 14. januarja 1616 zasedel Dobravo, kjer so njegovi vojaki v kleteh plemenitih Colloredo zaplenili mnogo sodov finega vina. Med tem ko je del beneških čet rušil Dobravo, drugi del pa se pripravljal, da odpelje plen v Kormin, so jih napadli slovenski kmetje iz okolice in jih večinoma potolkli. Ostali so hitro razmetali napravljene okope in se umaknili. Tudi napad na Št. Martin in Vipolže se je vsled močnega deževja ponesrečil.«[12] Zgodovinar Pio Paschini v knjigi »Storia del Friuli« omenja, da je za časa gradiščanskih vojn beneška konjenica zavzela grad Dobrovo.[13]

Angelo de Benvenuti v knjigi »I Castelli Friulani« piše, da je posest Dobrovo pripadala grofom Ortenburškim, od leta 1591 dalje pa družini Colloredo, skupaj z vasmi Fojano, Kozarnim in drugimi posestvi. Benvenuti podaja tudi kratek opis gradu in o njem pravi tole: »Grad je bil obdan z obzidjem, okrepljenim s stolpi, med temi sta bila dva okrogla. Na več mestih so bile napravljene strelne line. Na sredi trdnjave je bilo dvorišče.«[14] Zgodovinske podatke o gradu Dobrovo navaja tudi Ludvik Zorzut v knjigi, napisani skupaj z bratom Cirilom »Svobodni kmetje. Zgodovinska pot zadružnikov iz Fojane na Dobrovo«.[15] Pisec omenja, da je grof Silverio de Baguer vodil gospodarski dnevnik in napisal kroniko grajske uprave, opremljeno z risbami poljedelskega in kletarskega orodja ter drugih predmetov. Kronika nosi naslov »Cronaca dell'Amministrazione sotto la mia direzione, principiando coll'anno 1880, scrita da me nel 1896 — conte de Baguer«.[16] Grofu Silveriu de Baguer je posvečeno tudi geslo v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu, ki ga je napisal Ludvik Zorzut. Poleg življenjskih podatkov najdemo v geslu še omembo lastnikov gradu do zadnje vojne, govor pa je tudi o muzeju na Dobrovem, ki ga je leta 1885 osnoval grof Baguer.[17] Nekatere drobne kulturnozgodovinske podatke o gradu Dobrovo prinaša tudi monografija »Cormons«, ki je izšla v založbi »Società Filologica Friulana«.[18] Knjiga na kratko spregovori o nek-

[9] Giuseppe Caprin: Alpi Giulie, Trieste 1895, str. 255.
[10] Ibid., str. 258—259.
[11] Le Prealpi Giulie. Parte seconda, Udine 1912, str. 719.
[12] Josip Gruden: Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1915, str. 849.
[13] Pio Paschini: Storia del Friuli. Vol. III, Udine 1936, str. 265.
[14] Angelo de Benvenuti: I Castelli Friulani, Gorizia 1950, str. 203.
[15] Ludvik Zorzut in Ciril Zorzut: Svobodni kmetje. Zgodovinska pot zadružnikov iz Fojane na Dobrovo, Dobrovo v Brdih 1974, str. 13—16.
[16] Ibid., str. 15.
[17] PSBL, 1. snopič, Gorica 1974, str. 28.
[18] Cormons, Società Filologica Friulana, Udine 1974, str. 161—164.

danjih lastnikih Dobrovega, omenjena pa sta tudi dva rokopisa, pomembna za zgodovino gradu, last Lodovica Mischou iz Gorice. V monografiji je objavljena tudi starejša fotografija gradu, napravljena z zahodne strani. Na njej vidimo kapelo z zvonikom »na preslico«, ob južno steno gradu pa se naslanja nizko poslopje, ki ga danes ni več.[19]

Francè Stelè v knjigi »Umetnost v Primorju« grad Dobrovo samo omenja,[20] prvo jasno stilno opredelitev v slovenski strokovni literaturi pa najdemo v knjigi dr. Naceta Šumija »Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem«. Pisec pravi, da gre pri Dobrovem za »tip gradu z enotno maso brez dvorišča ter z ogelnimi stolpi.« Srečujemo se torej z obliko, ki je bila pri nas zelo značilna za 17. stoletje, sem sodita tudi gradova Kromberk pri Gorici in podrti Dob na Dolenjskem, ki je bil datiran 1621.[21] Isti avtor je nekoliko več spregovoril o gradu Dobrovo v knjigi »Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem.« V zvezi z njim spet opozarja na že omenjeno zasnovo stavbnega jedra brez dvorišča in s stolpi na vogalih.[22] Grad Dobrovo kot soroden stavbni tip omenja tudi Peter Krečič v vodniku po gradu Kromberk.[23]

MISCHOU 1716

Casa Catterini-
Crzberg
—
Note
compilate con stento
da
Silverio Conte de Baguer
Gorizia 1888.

Naslovna stran rokopisne zgodovine družine Catterini, ki jo je sestavil grof Silverio de Baguer, sedaj last Lodovica Mischou iz Gorice

Title page of the manuscript about the history of the Catterini family written by Count Silverio de Baguer — now in the possesion of Lodovico Mischou from Gorizia

Ob raziskovanju zgodovine gradu Dobrovo sem lahko uporabljal tudi dva rokopisa, ki mi ju je prijazno dal na razpolago in dovolil fotokopiranje že omenjeni zbiralec starin Lodovico Mischou iz Gorice, ulica Raštel (Via Rastello) št. 18.

[19] Ibid., str. 162.
[20] Francè Stelè: Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960, str. 39. — Na str. 43 je objavljena perorisba Nikoleja Omerza iz leta 1959, ki prikazuje grad z jugozahodne strani.
[21] Nace Šumi: Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966, str. 168.
[22] Nace Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1969, str. 46, 50. — Na str. 47 fotografija zunanjščine gradu.
[23] Peter Krečič: Grad Kromberk. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 75, Ljubljana 1977, str. 9—10.

Prvi nosi naslov »Casa Catterini — Erzberg. Note compilate con stento da Silverio Conte de Baguer. Gorizia 1888.« Gre za zgodovino posesti Dobrovo, ki jo je grof Baguer sestavil na osnovi izpiskov iz grajskega arhiva. V rokopisu navaja, da rod Cattarinijev (ali tudi Catterinijev) izvira verjetno iz Italije in v zvezi s tem omenja grofa Catterinija v Rimu. Sporoča tudi, da je družina Cattarini imela hišo v Krminu in da se okrog leta 1560 omenja Valentino Catterini. Baguer nadalje piše, da je v arhivu našel ostanek spisa o fevdu Dobrovo, obsegajoč pet strani, ki ga je napisal Giovanni Battista III. de Catterini. Iz njega je razvidno, da je cesar Leopold I. 3. aprila 1669 podelil fevd Dobrovo in Fojana svojemu »kapitanu helebardirjev« (Capitano degli Alabardieri) grofu Lodovicu Colloredo. Silverio de Baguer pa v svojem spisu pripominja, da je v knjigi »Memorie storico genealogiche dei Conti Colloredo« avtorja G. B. di Crollalanza (Pisa 1875) zasledil podatek, da se je že v letih 1560 — 80 Girolamo IV. Colloredo imenoval kot »gospod na Dobrovem«, grof pa je postal leta 1629, ko mu je ta naslov podelil cesar Ferdinand II. Naslov »gospod dobrovski« se je nato združil z nazivom »fojanski«. G. B. III. de Catterini v omenjenem spisu nadalje poroča, kot beremo v Baguerjevem rokopisu, da je Lodovico Colloredo umrl brez sinov, zato je imenovani fevd bil zasežen, lastnik pa je leta 1698 postala državna blagajna. Leta 1731 je cesar Karel VI. podelil fevd Mariji Antoniji, vdovi princesi Montecuccoli, edini hčerki Lodovica Colloredo. Ta je leta 1735 napravila testament in z vladarjevim pristankom zapustila gospostvo Dobrovo in Fojana grofu Camillu Colloredo. Leta 1738 je Camillo s testamentom, napravljenim na Dunaju, predal bratu Carlu Lodovicu v zamenjavo poleg vseh drugih posestev v Furlaniji in na Nemškem tudi gospostvo Dobrovo in Fojana. Cesar Karel VI. je v istem letu podelil ta fevd grofu Carlu Lodovicu, prav tako tudi njegovim dedičem po moški in ženski liniji. Naslednik je bil njegov sin Carlo Ottavio, ko je ta umrl, pa grof Giovanni Battista di Colloredo, ki je umrl leta 1813 in zapustil samo hčere. Omenjeni fevd je nato prešel v roke brata Giovannija Battista, to je grofa Giuseppeja.[24]

Družina Catterini, ki je ob koncu 18. stoletja postala lastnik Dobrovega, je plemiški naslov, veljaven po vsej monarhiji, dobila leta 1782, kot izhaja iz dokumenta, datiranega 1. junija t. l.[25] Takrat so dobili tudi plemiški grb in naziv »von Erzberg« (Herzberg). Že leta 1771 je G. B. de Catterini vzel v najem od grofa Colloredo posest v Vipolžah, leta 1786 pa jo je kupil, kar priča pogodba, sklenjena v Krminu. Leta 1790 je G. B. II. de Catterini kupil zemljo v Brestju, Fojani, na Vrhovlju, v Jami (Medana), poleg tega še hiše in zemljo v Vipolžah, Dolnjem Kozarnem, Neblem, Biljani in Medani. Silverio de Baguer je s pomočjo dokumentov nadalje ugotovil, da je leta 1791 G. B. de Catterini kupil gospostvi Dobrovo in Fojana in leta 1793 dve posestvi (Srednik in Businel) iz jezuitskega fonda. 13. novembra 1791 je nastal v Mantovi dokument, v katerem grof Giambattista di Colloredo izjavlja, da je od G. B. II. de Catterini prejel 9.000 florintov za gospostvo Dobrovo, vendar ni jasno, ali kot predujem ali pa ostanek plačila. Leta 1793 je G. B. de Catterini kupil od grofice Marianne de Soardi eno njivo in tričetrt ter 24 klafter zemlje v Gorici ob cesti proti Solkanu, na mestu, kjer stoji hiša družine Catterini (današnji Katerinijev trg). 6. septembra 1798 je bila zaključena kupoprodajna pogodba med družinama Colloredo in Catterini. V rokopisu grofa Baguerja najdemo tudi podatek, da je dobrovsko gospostvo leta 1800 obsegalo 2106 njiv zemlje.

3. novembra 1807 je G. B. II. de Catterini — Erzberg zaradi visoke starosti sklenil s sinovoma dr. Giuseppejem in Lodovicom pogodbo o dosmrtni preživnini.

[24] S tem podatkom Silverio de Baguer končuje s citiranjem rokopisa G. B. III. de Catterini.
[25] Podatek, kot tudi sledeče navedbe, so iz Baguerjevega rokopisa »Casa Catterini-Erzberg. Note compilate con stento da Silverio Conte de Baguer. Gorizia 1888.«

Sinova sta se obvezala, da bosta plačevala očetu letno preživnino v znesku 4.000 florintov oziroma po 2.000 florintov na pol leta. Grof Silverio de Baguer je iz pisma, datiranega 23. oktobra 1811 v Gorici, ugotovil, da med bratoma Giuseppejem in Lodovicom niso obstojali najboljši odnosi. Mesec potem, ko je napravil testament, je 1. novembra 1812 umrl Giovanni Battista II. de Catterini — Erzberg, ki verjetno ni mislil, da bo ta testament — tako pripominja grof Baguer v rokopisu — postal vir nenehnih sporov med sinovoma dr. Giuseppejem in Lodovicom ter hčerkami Sabato, Catterino in Cecilio. Dne 2. aprila 1827 je prišlo do razkniženja nepremičnin in zemlje v Barbani, ki jo je prodal grof Thurn (della Torre) Giuseppeju de Catterini že v letu 1813. Leta 1859 je bilo v gradu nameščenih 300 hrvaških vojakov, ki so uničevali oziroma hudo poškodovali notranjo opremo. V istem letu je G. B. de Catterini prispeval 150 florintov za nove zvonove v Biljani. Iz pisma, datiranega 24. avgusta 1864 v Krminu, je Silverio de Baguer razbral, da je v tem letu strela prizadela grad Dobrovo.

5. junija 1865 je v starosti 57 let umrl G. B. III. de Catterini — Erzberg. Glavni dedič je postala hči Cecilia, medtem ko je ženi Mariji zapustil polovico rente. Grof Baguer piše, da je bila Maria de Catterini — Erzberg močno zavzeta z upravljanjem posestva Dobrovo, ki je bilo v njenem času zelo gospodarno. Oskrbnik Giuseppe Bollaz je izvrševal njena navodila in ji je uspelo, da ni delala dolgov, marveč je celo zmanjšala tistega, ki je visel nad Dobrovim.

25. junija 1872 sta se v nadškofijski kapeli v Gorici poročila španski diplomat grof Silverio de Baguer in Cecilia de Catterini — Erzberg, edina naslednica v tej goriški plemiški družini, tako da je posest Dobrovo dejansko prešla v roke družine Baguer. Dve leti pozneje je bil Silverio de Baguer imenovan za poverjenika poslov pri Svetem sedežu in to v času, v katerem so bili diplomatski odnosi med Madridom in Vatikanom zelo napeti, zato je bilo opravljanje te službe težko in delikatno, kakor piše Baguer sam v omenjenem rokopisu. Grof Baguer je pred tem bil v diplomatski službi na Dunaju kot sekretar španskega poslaništva za Avstrijo, Bavarsko, Württemberško in Hessensko.

Septembra 1874 se je zakoncema Silveriu de Baguer in Ceciliji de Catterini — Erzberg rodila hči Elvira, septembra 1875 pa hči Mercedes. Leta 1880 je Giuseppe Bollaz dal ostavko kot oskrbnik gradu in posestva, v letu 1885 se kot oskrbnik omenja Adolfo Fabriotti. 24. oktobra 1886 je ob kanonični vizitaciji v Brdih obiskal grad Dobrovo knezonadškof msgr. Alojzij Zorn in ob tej priložnosti — tako poroča grof Baguer v citiranem rokopisu — tudi molil v grajski kapeli, ki je bila okrašena, enako tudi trg in grajsko dvorišče, s špansko zastavo. 4. novembra 1887 je umrla v Gorici Maria de Catterini — Erzberg, mati zadnje naslednice iz rodu Catterinijev Cecilije, žene grofa Baguerja.[26]

Natančen vpogled v način življenja v gradu, kolonske odnose, navade briških domačinov in grajskih prebivalcev nam omogoča v francoščini napisan dnevnik, ki ga je leta 1888 sestavil Silverio Pirquet, Baguerjev sorodnik, ob obisku Dobrovega. Točen naslov na roko pisanega dnevnika je naslednji: »Journal de mon premier séjour à Dobra en 1888. Revu et corrigé par mon parrain Silverio Cte Baguer.« V njem najdemo tudi nekatere dragocene kulturno — zgodovinske podatke o razporeditvi prostorov v gradu in opremi, dopolnjene z odličnimi koloriranimi risbami avtorja[27] in ilustrirane z nekaterimi fotografijami. Silverio Pirquet v dnevniku na kratko opisuje tudi muzej, ki ga je leta 1885 osnoval grof Baguer.

Goriški muzej je v letu 1982 pridobil v last fotografski album z naslovom »Instantanées collectionées par Elvira de Baguer«, ki vsebuje posnetke iz prvih

[26] S tem podatkom končujem citiranje Baguerjevega rokopisa »Casa Catterini- Erzberg . . .«.
[27] Tri risbe iz dnevnika so reproducirane v barvah v monografiji »Cormons . . .«, str. 163.

let našega stoletja, nanašajoče se na družino Baguer in njihove posesti. V albumu najdemo med drugim fotografije potovanj članov družine v razna evropska mesta, posnetke premoženj v Gorici, Blankižu in na Dobrovem. Gre za dragoceno dokumentarno gradivo, ki nam pokaže predvsem način življenja plemiške družine Baguer, obiske pomembnih osebnosti pri njih, tako npr. goriškega nadškofa Sedeja, raznih diplomatov, del fotografij pa se dotakne tudi življenja briških domačinov, npr. njihovega sodelovanja na trgatvi in udeležbe na procesiji v Medani.

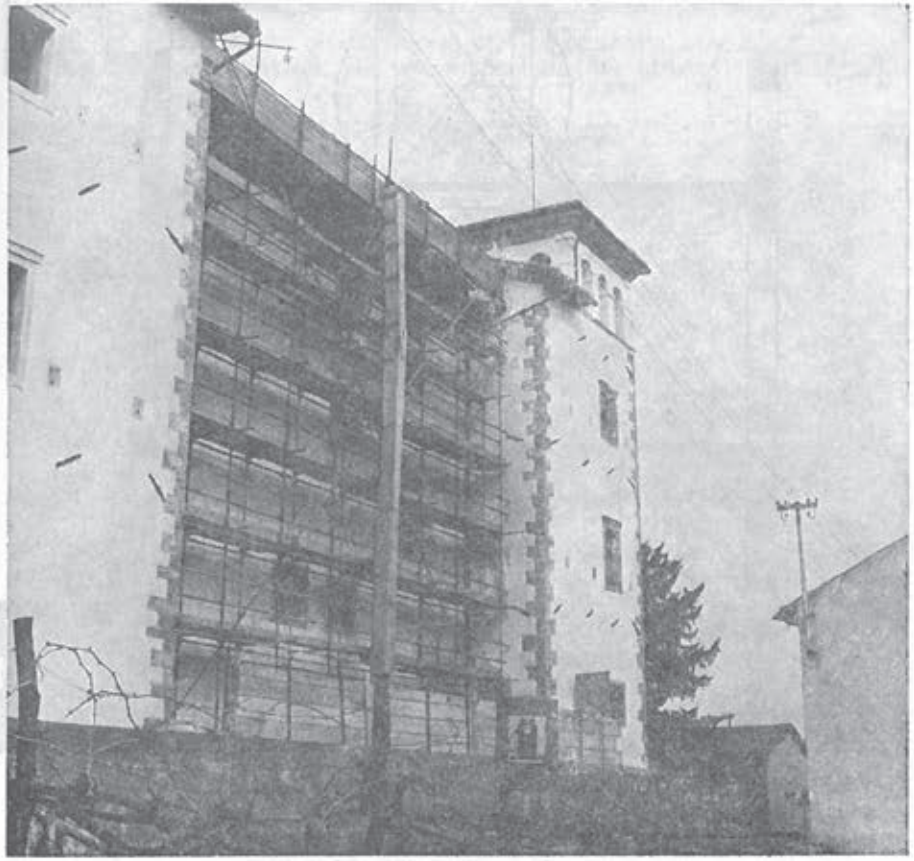
Grof Silverio de Baguer je po poroki s Cecilijo de Catterini — Erzberg postal lastnik premoženja na Katerinijevem trgu v Gorici, v Blankižu (Blanchis), kjer je družina Catterini imela svoj dvorec, in na Dobrovem.[28] Cecilia de Catterini — Erzberg je umrla leta 1919, Silverio de Baguer pa leta 1927. Grad in posestvo Dobrovo je podedovala Elvira, ki se je leta 1929 poročila s kontraadmiralom Carlom Brigita, Mercedes pa se je leta 1902 poročila z baronom Herbertom Baumom. Mercedes je umrla leta 1949, Elvira pa leta 1961, edini potomci so le še člani družine Baum, ki živi v Gorici.[29]

Po osvoboditvi je v gradu gostovala zavezniška vojaška uprava, po priključitvi pa je postal splošna ljudska lastnina. Služil je za sedež ljudskega odbora, zadružne pisarne, v njem so bila nameščena tudi skladišča, osnovna šola[30] in stanovanja. »Viteško dvorano« v prvem nadstropju pa so uporabljali za kulturno-prosvetne prireditve, športno udejstvovanje ipd. Leta 1974 je grad začel upravljati Goriški muzej, ki je takoj izvedel očiščevalna dela in uredil v stavbi depoje. Dobro ohranjena grajska klet je v upravi Zadružne kleti Goriška Brda, vendar ni več v redni rabi. Potres leta 1976 je močno prizadel tudi dobrovski grad, zato je postala nujna obnova, ki se je pričela leta 1979. Stavbenik Pelko z Bleda je statično utrdil in obnovil vse štiri vogalne stolpe, nadaljnje obnove pa še čaka osrednje poslopje. Istega leta je ZSV Gorica izvedel manjše arheološko izkopavanje, ki ga je vodila Nada Osmuk. V manjši sondi na dvorišču zahodno od grajskega poslopja je bil odkrit del suhega zidu, ob njem pa nekaj slikane keramike s konca 17. oziroma iz začetka 18. stoletja. V severnem delu pritličja osrednjega poslopja je prišel na dan dobro ohranjen zid, potekajoč pravokotno na severni zunanji zid gradu. Izkopani zid je na stičišču z omenjenim grajskim zidom prekinjen in se na zunanji strani verjetno nadaljuje, kar pa bi pokazala nadaljnja izkopavanja, ki bi morda še dodatno pojasnila najstarejšo stavbno zgodovino gradu.[31] Sondiranje sten v »viteški dvorani« v prvem nadstropju, ki ga je leta 1979 opravil restavrator ZSV Gorica Rudi Pergar, je pokazalo ostanke fresk, o katerih obstoja tudi poročilo v arhivskem viru iz prejšnjega stoletja, o čemer bo še govor. Leta 1980 je ekipa Restavratorskega ateljeja Zavoda SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine opravila preventivne zaščitne ukrepe na stenski poslikavi v gradu ter izdelala navodila za ukrepanje pri injektiranju zidov na območju poslikave.[32] Obnova osrednjega grajskega poslopja se je zaradi pomanjkanja denarja za nekaj let prekinila, nadaljevala se je leta 1982, ko je Goriški muzej uspel dobiti sredstva za obnovo južne fasade in dela ostrešja.

Goriški muzej načrtuje v gradu po končani obnovi postavitev muzeja ljudske kulture celotne Primorske. V severnem delu pritličja naj bi dobila mesto restavracija, »lovska soba« naj bi služila za poročne obrede in razne slovesnosti, »viteška

[28] Ludvik Zorzut in Ciril Zorzut: Svobodni kmetje . . ., str. 13.
[29] Ibid., str. 15—16; PSBL, 1. snopič, Gorica 1974, str. 28.
[30] Ludvik Zorzut in Ciril Zorzut: Svobodni kmetje . . ., str. 16.
[31] Podatke je posredovala Nada Osmuk, konservator-arheolog na ZSV Gorica v Novi Gorici, za kar se ji na tem mestu zahvaljujem.
[32] Prim. Poročilo o opravljenih preventivnih zaščitnih ukrepih na stenski poslikavi v gradu Dobrovo ter navodilo za ukrepanje pri injektiranju zidov na območju poslikave, maj 1980 (tipkopis v Goriškem muzeju).

dvorana« v prvem nadstropju pa za predavanja, koncerte in podobne kulturne prireditve. Ostali prostori v gradu so namenjeni muzejskim potrebam. V grajski kleti je v načrtu namestitev enoteke, ki naj bi jo skupaj z restavracijo uredila Zadružna klet Goriška Brda. Program ureditve gradu Dobrovo predvideva še, da se pozidajo arkade na vseh treh notranjih straneh dvorišča, po vzoru še ohranjenih na zahodni strani.[33]

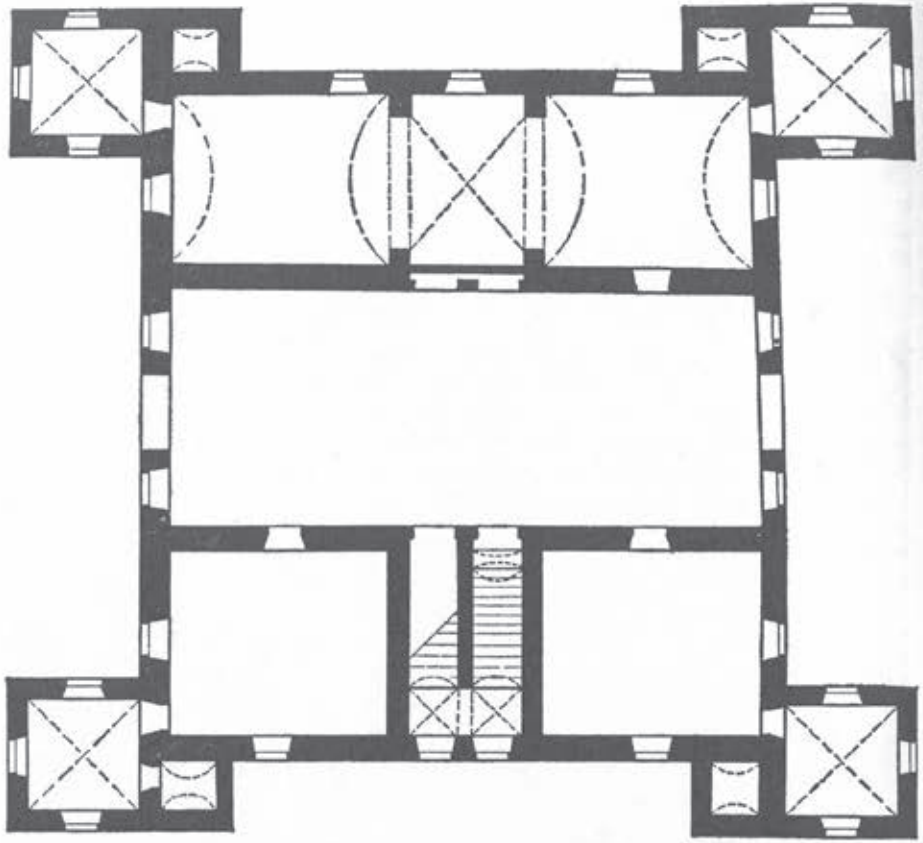
Med obnovo južne fasade — During the reconstruction of the southerne facade

ZUNANJŠČINA

Grad Dobrovo leži tik ob cesti Dobrovo—Medana in je obrnjen v smeri vzhod—zahod, če upoštevamo os, ki poteka od okrnjenega grajskega kompleksa na vzhodni strani skozi oba portala v pritličju in vhodna vrata v obzidju. Gre za

[33] Prim. še ostalo dokumentacijo v zvezi z obnovo gradu Kromberk v Goriškem muzeju.

urbanistično enotno zasnovan ambient, v katerem slutimo nekdanje sožitje med stavbo in urejeno okolico. Grajsko poslopje je v tlorisu skoraj pravilna kvadratna stavba s štirimi stolpi kvadratnega tlorisa na vogalih. S svojo simetričnostjo

Tloris gradu — Ground plan of the castle

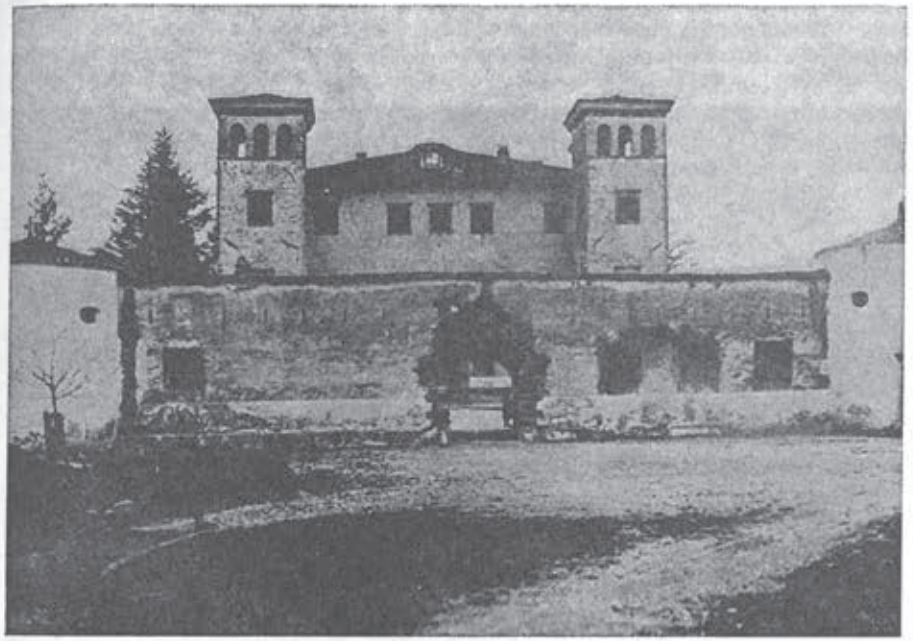
kaže na renesančno izhodišče, od gradov tega tipa v osrednji Sloveniji pa se razlikuje po tem, da nima arkadnega dvorišča, marveč je osrednje jedro zapolnjeno. Nace Šumi postavlja razširjenje tovrstnih gradov v začetek 17. stoletja po zgledu renesančne arhitekture beneškega zaledja iz 16. stoletja.[34]

Pred vzhodno fasado se nizajo tri ploščadi, povezane z dvema stopniščema. V to celoto sodijo mogočna drevesa, očitno del nekdaj urejenega manjšega parka. Na fotografiji iz leta 1930 vidimo, da se je park proti vzhodu nadaljeval s sadovnjakom. Žal je prostor pred vzhodno fasado hudo okrnjen zaradi izgradnje delavnice na spodnji ploščadi. Dvorišče na drugi strani gradu je na zahodni in severni strani obdano z obzidjem, ob katerega so prislonjena nizka pritlična poslopja. Obzidje je očitno potekalo tudi na južni strani gradu, kjer prav tako opaža-

[34] Nace Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja . . ., str. 46, 50.

mo ostanke porušenega nizkega poslopja. Danes stoji na tem mestu novejši betonski zid, ki poteka v vsej dolžini gradu. Na vogalih zahodne stranice obzidja sta dva okrogla stolpa, od katerih je bil tisti ob cesti preurejen v kapelo, ki se na vzhodni strani zaključuje s pravokotno zaključenim podolgovatim prezbiterijem. Če se pomikamo v smeri osi skozi vhod na grajsko dvorišče še dalje proti zahodu, vidimo, da se je urejen grajski kompleks nadaljeval po pobočju griča. Zaradi poznejših posegov pa je ta zasnova že precej zabrisana.[35]

Pogled z zunanje strani grajskega dvorišča na zahodno stran obzidja nam pokaže, da je zunanjščina obeh obzidnih stolpov preprosta, oba sta sezidana iz domačega laporja in ometana, pod vrhom imata značilne baročne ovalne odprtine,

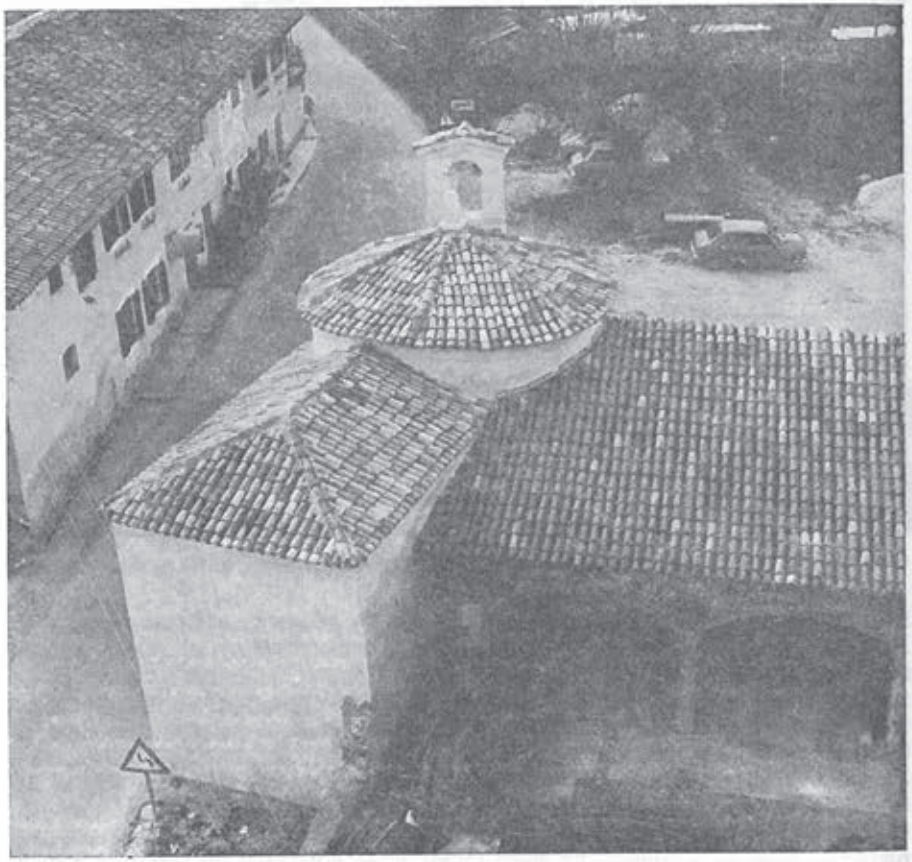

Grad Dobrovo z obzidjem leta 1930 — The castle Dobrovo with its walls in the year 1930

zaključujeta pa se z nizko stožčasto streho, krito s korci; na desnem stolpu stoji zvonik na preslico. Sedanje odprtine v obeh obzidnih stolpih so očitno poznejšega izvora, iz časa, ko sta izgubila obrambno funkcijo. Jugozahodni stolp se na zahodni strani odpira v pritličju z lepo profiliranim baročnim portalom. Glavni vhod na zahodni stranici obzidja se je nekoč zaključeval polkrožno, vendar je bil v povojnih letih razširjen in na vrhu spremenjen tako, da je bil lok zazidan, namesto njega pa so vzidali vodoravno železno preklado. Polkrožni lok je bil sestavljen iz več kosov grobo obdelanega kamna, na temenu pa je bil vzidan grb, kar še lahko vidimo na fotografiji iz leta 1930. Leva stranica vhoda je sezidana iz rustikalno obdelanih kamnov, na desni strani pa so bili kamni ob razširitvi odstranjeni in nadomeščeni z ometano opeko, ki v obliki posnema nekdanji kamnit rob.

[35] V zvezi z opisom grajskega kompleksa prim. gradivo v dokumentaciji ZSV Gorica v Novi Gorici.

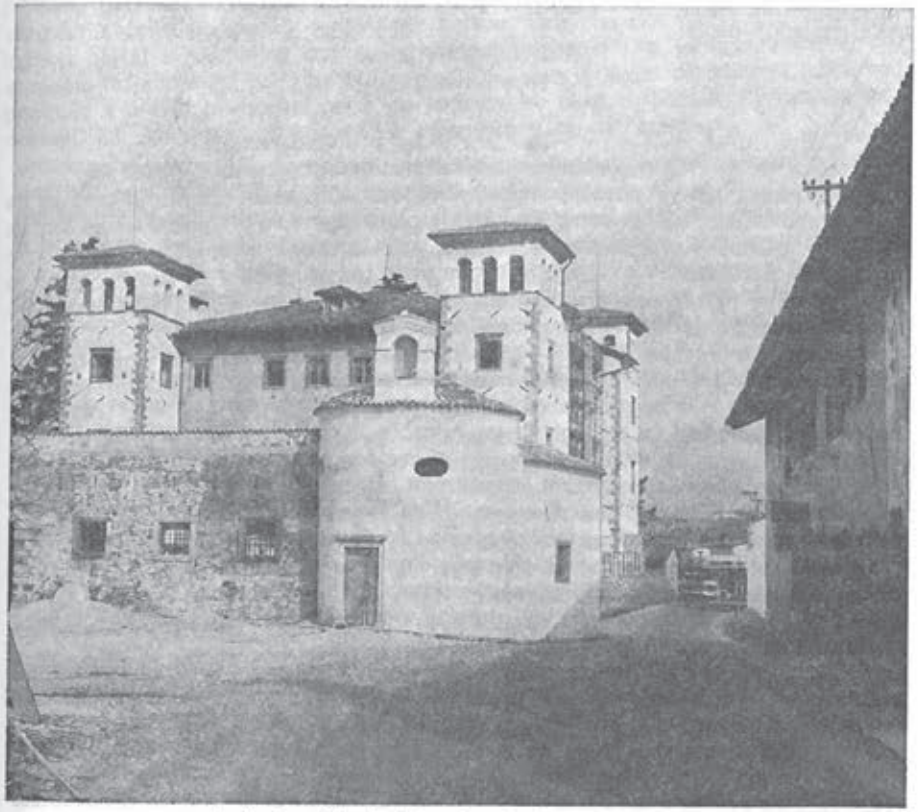
Zgornji del zahodne stranice obzidja je posejan s strelnimi linami, verjetno še iz časa njegovega nastanka. Vzdolž obzidja poteka znotraj še ena stena, ki je omogočila vmesno gradnjo pritličnega poslopja. Stavba levo od glavnega vhoda proti severozahodnemu stolpu je obnovljena in služi za stanovanje oskrbnika gradu. Nizko poslopje se v pravem kotu nadaljuje še naprej ob severni stranici grajskega dvorišča proti severozahodnemu stolpu gradu. Glavni vhod na grajsko dvorišče se v obzidju nadaljuje skozi pokrit vmesni prostor med zidovoma, v notranjem zidu sledi polkrožno zaključena vratna odprtina, v isti osi je tudi glavni portal zahodne fasade gradu s polkrožnim lokom, tako da si z zunanje strani nekoč videl tri ponavljajoče se polkrožne zaključke, odmikajoče se kot v kulisi. Notranji zid obzidja, med kapelo in severozahodnim stolpom, se je nekoč odpiral na dvorišče z arkadami, ki so bile kasneje zazidane. Tri arkade so bile ponovno odprte leta 1982 ob obnovi kapele in dela obzidja, ki jo je izvedel Franc Kaver v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo Gorica. Prezbiterij ima še ohranjen

Pogled na obnovljeno grajsko kapelo, ob njej ponovno odprti arkadi

Reconstructed castle church and beside it the re-opened archades

banjast obok, ki je bil okrašen z naslikanimi kasetami. Poslikava je bila zaradi slabe ohranjenosti odstranjena in jo je ZSV Gorica leta 1981 dokumentiral, kar bo omogočilo morebitno rekonstrukcijo. V zgornjem delu vzhodne stene kapele se je ohranil ostanek naslikane oltarne arhitekture. Upodobljen je zgornji del oltarja s polkrožnim čelom, v polju pod lokom pa je monogram IHS. Opisana poslikava je mogoče iz istega časa kot tista na stopnišču v notranjosti gradu. V kapeli so se ohranili tudi ostanki še starejše poslikave iz 18. stoletja, ki jih je ZSV Gorica leta 1982 snel in dokumentiral. Gre za 30 cm širok poslikan pas na beli osnovi, ki je potekal v višini 3 m od tal vzdolž celotne kapele. Pas je bil sestavljen iz prepleta rastlinskih in živalskih stiliziranih form, naslikanih v rdečkastih in rumenkastih okrih.[36] Tudi tisti del kapele, ki je segal v stolp, je bil obokan oziroma pokrit s stropom. Kapela je bila posvečena sv. Antonu spoznavalcu.[37] Rado Bednarik omenja rokopis Štefana Kociančiča o goriških farah, v katerem je pod letnico 1480 navedena »parochia Scti Michaelis Archangeli« — mišljena je župnija Biljana — »cum sacello S. Antonii in Dobra«, torej dokaz,

Pogled na del obzidja s kapelo in grad v ozadju

Part of the walls with the castel church and with the castle in the background

[36] Podatke o poslikavi kapele sem dobil pri akademskem slikarju Rudiju Pergarju, restavratorju na ZSV Gorica, za kar se mu toplo zahvaljujem.
[37] PSBL, 1. snopič, Gorica 1974, str. 28.

da je že takrat obstajala grajska kapela sv. Antona.[38] ZSV Gorica je leta 1982 pričel z obnovo kapele, ki naj bi preurejena služila za razstavni prostor. Kapela je dobila novo streho, zunanjščina je bila na novo ometana, ponovno je bil pozidan porušen zvonik na preslico na stolpu. Notranjščina je dobila nov grobi omet.

Ob severno stranico pritličnega poslopja na dvorišču, kamor še sega oskrbnikovo stanovanje, je prislonjen deloma porušen kompleks stavb, pod katerim je zgrajena vinska klet. Podkletena sta tudi zahodni trakt oskrbnikovega stanovanja in severozahodni stolp obzidja. Glavni vhod v klet je z zahodne strani, in sicer z nižje terase v pritličju severozahodnega stolpa. V klet vodijo tudi stopnice, ki se začnejo na grajskem dvorišču, tik ob severozahodnem stolpu gradu. Klet je na južni strani prislonjena na v pobočje hriba vsekano teraso, na severni strani pa je sezidan močan kamnit zid, podprt s kamnitimi oporniki. Med oporniki so štiri odprtine, od teh tri zazidane. Tik ob kleti stoji na vzhodni strani še eno poslopje, od katerega so ostali le zidovi. V notranjosti kleti poteka ob severni steni vrsta iz cementa zgrajenih sodov, obloženih s steklenimi ploščicami. Dva soda imata spredaj vzidano emajlno ploščico z imenom izdelovalca, o čemer priča naslednji napis:

Rostock & Hoffelner
Klosterneuburg
bei
WIEN

Strop tega dela kleti je obokan in kasneje podprt z železnimi traverzami. Klet je obokana tudi v pritličju severozahodnega stolpa obzidja in pod oskrbnikovim stanovanjem. Nad severno stranico je nadzidana s poslopjem, ki stoji v isti višini kot oskrbnikovo stanovanje, vendar je ta stavba sedaj brez strehe in v razpadajočem stanju.

Vzhodna in zahodna fasada gradu sta si razen v nekaterih detajlih, kar je posledica manjših predelav, popolnoma enaki. To je tudi popolnoma logično, če upoštevamo, da v smeri vzhod — zahod poteka odličnejša os, v isti smeri so vzdolžno postavljeni tudi trije največji prostori v gradu, ki v pritličju, prvem in drugem nadstropju zavzemajo vso dolžino stavbe. Razporeditev odprtin na obeh pročeljih je posledica te prostorske organizacije, hkrati pa daje ustrezen likovni poudarek odličnejši osi celotnega grajskega kompleksa. Pritličje vzhodnega pročelja se odpira s štirimi preprostimi kvadratnimi okni, ki so zamrežena in so postavljena razmeroma visoko, če upoštevamo višino človeka, v čemer se kaže eden od poslednjih ostankov obrambne funkcije gradu, ki se je v tem primeru skrčila le še na varovanje pritličja, kar pa nasploh srečujemo pri reprezentativnih stavbah renesančnega tipa, tudi v mestih. Polkrožno zaključen portal na sredi je sestavljen iz rustikalno obdelanih kamnov ter na prehodu v lok in na temenu okrepljen z močnejšimi kamnitimi bloki. Osrednji dve okni v pritličju vzhodnega pročelja sta postavljeni tik ob portal. Razporeditev odprtin v prvem nadstropju je popolnoma enaka: na sredi stoji polkrožno zaključen portal, ki je skromno obdelan, ob straneh pa sta postavljeni po dve enaki okni. Vrata se ne nadaljujejo na balkon, ki v tem primeru manjka, marveč imajo le kovano železno ograjo. Okna so pravokotne oblike in imajo kamnite robove s plitvo profilirano preklado. Okna v drugem nadstropju so po razporeditvi in obliki enaka, razlika je le v tem, da so nekoliko nižja, namesto portala pa je tudi na sredini postavljeno okno. Na vzhodnem, enako tudi na zahodnem pročelju, so odprtine po tri skupaj zgoščene na sredini, kar dobro poudarja vertikalno os,[39] značilno za slogovne težnje okrog leta 1600,

[38] Prim. tipkopis radijske oddaje »Gradova v Dobrovem in Vipolžah«, hranjen v Goriškem muzeju.
[39] Nace Šumi: Arhitektura sedemnajstega stoletja . . ., str. 46.

ko je verjetno nastal grad, manjša razlika v oblikovanju prvega in drugega nadstropja pa lepo nakazuje tudi razliko med odličnejšim »piano nobile«, ki ga je uporabljala grajska družina, in nadstropjem više, ki je služilo za prebivališče služinčadi in osebja gradu. Prav tako razporeditev prebivalcev v gradu v prvem in drugem nadstropju omenja že citirani Silverio Pirquet v svojem dnevniku bivanja na Dobrovem iz leta 1888.[40]

Če primerjamo južno in severno pročelje, opazimo, da je slednje nekoliko bolj ambiciozno oblikovano, kar je v zvezi s funkcionalno razporeditvijo prostorov, saj vzdolž južne stranice gradu zavzema precej prostora stopnišče, medtem ko so prostori na nasprotni severni strani bili v celoti namenjeni bivanju prebivalcev gradu. V skladu s tem je tudi drugačna razporeditev odprtin v primerjavi z južno fasado. Severno pročelje je razdeljeno na tri okenske osi, vendar tako, da osrednja os ni postavljena točno v sredino, marveč je nekoliko zamaknjena v desno, kar ruši simetrijo, zaradi česar domnevam, da je na to »samovoljnost« vplivala manieristična miselnost. Poseben likovni poudarek daje prvemu nadstropju severnega pročelja balkon, sestavljen iz kamnite plošče na dveh kamnitih konzolah in zavarovan z železno kovano ograjo. Na balkon vodi preprost polkrožno zaključen kamnit portal z rustikalno obdelanim sklepnim kamnom na temenu. Popolno odstopanje od simetrije nam pokaže pogled na južno pročelje osrednjega grajskega poslopja s petimi okenskimi osmi, na katerem so okna razporejena v navideznem neredu, kar je posledica postavitve stopnišča v ta del stavbe.

Kot rečeno, sta zahodno in vzhodno pročelje skoraj identični, manjše razlike so nastale predvsem zaradi prezidav. Zahodno pročelje se enako kot vzhodno deli na pet okenskih osi, in sicer tako, da so osrednje tri osi stisnjene skupaj, kar daje sredini fasade določen likovni naglas. K temu še pripomore portal v pritličju, ki je enak tistemu na vzhodni strani. Med odprtinami v prvem nadstropju se odlikuje polkrožno zaključen portal z železno ograjo, ki se od tistega na vzhodnem pročelju loči le po tem, da ima na vrhu še ravno profilirano preklado. Sondiranje v zidu tik pod portalom je pokazalo ostanke odlomljenih kamnitih konzol, kar je dokaz, da je tu nekoč bil balkon; domnevamo ga lahko tudi v prvem nadstropju vzhodnega pročelja.

Enak tip oken kot na pročeljih osrednjega poslopja najdemo tudi na stolpih: v pritličju so kvadratna in nizka ter postavljena visoko, v prvem in drugem nadstropju pa so pravokotne oblike in sicer tako, da so v drugem nadstropju po višini nekoliko nižja od tistih v prvem. Ta okenski red pa je v pritličju zahodne in južne fasade osrednjega poslopja nekoliko okrnjen, ker so tod nekatera okna kasneje očitno povečevali. Tudi v pritličju stolpov so pozneje napravili odprtine, ki so porušile omenjeni red, vendar so ob obnovi spet vzpostavili izvirno stanje. Preseneča pa izredno veliko število strelnih lin v prvem in drugem nadstropju stolpov, ki so postavljene po dve ob vsakem oknu.

Grad je sezidan iz nepravilnih kosov domačega laporja, pravilno so izklesani le šivani robovi na oglih stolpov, ki so bili ob restavraciji tudi ustrezno prezentirani. Kamnoseški detajli so v celoti razmeroma skromni, nekoliko bolj ambiciozno oblikovanje poleg nekaterih portalov kaže le močan kamnit pristrešni venec vseh štirih stolpov. Osrednje jedro grajske stavbe pokriva streha iz korcev, grajena položno v obliki piramide. Streha se na zahodni strani odpira z mansardnim oknom. Ostrešje osrednjega dela gradu ima bogato profilirane tramove, ki po furlanskem načinu segajo precej čez rob zidu. Vsi štirje stolpi imajo na vrhu nekakšno raz-

[40] Journal de mon premier séjour à Dobra en 1888. Revu et corrigé par mon parrain Silverio Cte Baguer, str. 7—8.

gledišče, ki se odpira s polkrožno zaključenimi linami. Pokriti so s položno piramidalno streho iz korcev.

NOTRANJŠČINA

Pritličje

V grajsko poslopje vstopimo skozi portal na zahodnem pročelju. Njegova lesena dvokrilna vrata so okovana z močnimi žebljI. Prostorna veža, ki sega čez vso globino stavbe, je tlakovana s kamnitimi ploščami, na sredini pa poteka dvojni pas, posejan z mačjimi glavicami, ki služi za kolovoz. Veža ima strop sestavljen iz prečno položenih tramov in desk, ki so vidne. Na sredini severne in južne stene stojita eden ob drugem po dva popolnoma enaka kamnita portala, ki sta obdelana dokaj rustikalno, na vrhu pa se zaključujeta polkrožno s preprostim sklepnim kamnom na temenu. Portal na severni strani veže je zazidan.

V pritličju so ob severni strani grajskega jedra trije prostori, ki so pred leti nekoliko preurejeni služili za gostinski lokal, kasneje pa za depoje etnoloških predmetov Goriškega muzeja. Oba večja prostora sta obokana z banjastim obokom, manjši pa s križnim, prav tako tudi pritlični prostori severozahodnega, severovzhodnega, jugozahodnega in jugovzhodnega stolpa. Že omenjen prekinjen zid, ostanek starejše grajske stavbe, je bil najden v prostoru ob severovzhodnem stolpu, gradbeni izkop leta 1979 je segel tudi v kletni zasip severovzhodnega stolpa, kjer pa razen nekaj črepinj posod niso prišli na dan nobeni drugi sledovi starejše stavbne zgodovine gradu. V pritličju jugovzhodnega stolpa se je ob obnovitvenih delih leta 1979 pokazal pod novejšim cementnim tlakom starejši opečnati tlak, na sredini tal pa pravokotna odprtina s kamnitimi stopnicami, ki vodijo v manjši obokan podzemni prostor. Ni povsem jasno, čemu je služil, verjetno za shranjevanje dragocenosti.

V prostor ob jugozahodnem stolpu, tim. lovsko sobo, pelje preprost kamnit portal s plitvo profiliranO preklado. Tla so pokrita s parketom, stene pa so obložene v spodnjem delu z lesenim opažem, okrašenim z dekorativnimi novobaročnimi okviri. Z lesenim okvirjem v istem slogu so opažena tudi vrata in okenski odprtini. Vse štiri stene so okrašene s poslikavo v »à secco« tehniki, na kateri so upodobljeni kraji, kjer so imeli lastniki gradu Dobrovo, t. j. družina Baguer, svoje posesti. Nad vrati in obema oknoma so naslikani lovski oziroma poljedelski prizori, na sredini stropa pa je upodobljen dekorativni okvir, sestavljen iz štirih kvadratnih in enega okroglega polja, kamor so vstavljeni ščitki z grbi. Polja so obrobljena s stiliziranim novorenesančnim vitičastim okrasjem. Slike na stenah so obdane z naslikanimi okviri, po obliki podobnimi tistim na lesenih oblogah v sobi, podobni okviri se pojavljajo tudi na konceh stropa, kjer obrobljajo naslikane kasete. Stene se na vrhu zaključujejo z lesenim profiliranim vencem, ki na stropu prehaja v nekoliko navzven moleče konzole; le-te organsko prehajajo v naslikane kasete.

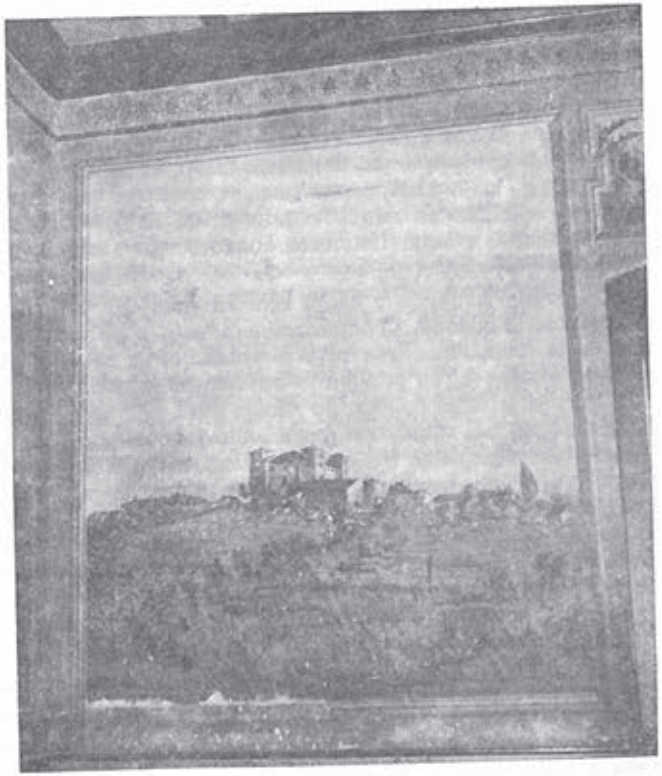
Na severni steni lovske sobe je levo od vrat upodobljena gričevnata briška pokrajina, na pobočju griča so posajena drevesa in trte, med drevjem vidimo eno večje in poleg manjše poslopje. Nad vrati je naslikano lovsko oziroma poljedelsko tihožitje v gozdu, kamor so postavljeni ubita perjad, veverica, lovski klobuk, lovska puška, sadje, pridelki, antično glasbilo siringa,[41] note. Slika je signirana in datirana na levi spodaj:

C.=TE Delneri
1894.

[41] Glasbilo je na osnovi fotografije označil prof. Hubert Bergant, za kar se mu lepo zahvaljujem.

Desno od vrat je upodobljen podeželski dvorec na vrhu griča, obdan z drevesi in vinogradi. Stavba je enonadstropna z dvokapno streho, osrednji del pa je nekoliko višji in ima v zgornji polovici dve šilasto zaključeni okni, postavljeni v prav tako šilastoločno zaključen okvir. Povišan osrednji del stavbe se zaključuje z dvema koničastima nastavkoma. Gre za oblikovanje, ki kaže neogotske značilnosti. Primerjava na terenu je pokazala, da gre za dvorec Blankiž (Blanchis) pri kraju Moša (Mossa) v Furlaniji tik pod Vipolžami oziroma Cerovim. Dvorec je bil v času poslikave last družine Baguer.

Na vzhodni steni »lovske sobe« sta dve sliki. Na prvi je upodobljen trg s palačo, ki ima fasado razčlenjeno z več plitvimi pilastri, glavni vhod v pritličju ima kamnit okvir s polkrožnim zaključkom. Ob palači levo je nekoliko skromnejša, vendar enako visoka stavba, ki ima nad vrati napis »RESTARANT«. Še bolj na levi je naslikan pokrit vhod na dvorišče z napisom »FABBRICA DI BIRRA«, dalje proti levemu robu slike pa je upodobljeno poslopje gospodarskega značaja. Na sliki je upodobljen Katerinijev trg, tako kot je izgledal pred prvo svetovno vojno, za primerjavo pa sem upošteval fotografijo trga oziroma palače iz časa prve svetovne vojne, hranjeno v fototeki Pokrajinskega muzeja v Gorici, na kateri vidimo stavbo že močno poškodovano. Ulica desno od palače je sedanja Škabrijelska, ki se na naši strani meje nadaljuje v Erjavčevo cesto. Na sosednji sliki je upodobljena panorama Krmina z južne strani. V ospredju vidimo cesto, ki vodi v mesto, kjer

Clemente Delneri: Stenska slika gradu Dobrovo v »lovski sobi«, 1894

Clemente Delneri: his wall picture of the castle Dobrovo in the hunting-room, 1894

se nad hišami dviga mogočna stolnica z visokim zvonikom. V ozadju je naslikana Krminska gora z značilno baročno cerkvijo Marije Pomočnice.

Na južni steni levo je upodobljen grad Dobrovo, gledan s severozahodne strani. Po griču, na vrhu katerega stoji grad, so naslikani vinske trte in drevesa, pred grajskim poslopjem je še videti streho nad kletjo, ki je sedaj zrušena, upodobljena sta tudi oba okrogla obzidna stolpa. Na strehi desnega stolpa, v katerem je bila grajska kapelica, je naslikan zvonik »na preslico« z eno lino. Okrog gradu je upodobljenih več sosednjih stavb. Na isti steni »lovske sobe« je nad oknom naslikano »gozdno« tihožitje s perjadjo, sadjem in posodo. Slika na desni strani južne stene predstavlja vas Biljano, ki jo prepoznamo zlasti z značilnimi oblikami Obljubkove graščine s samostojno stoječim stolpom na levi, cerkev pa ima še zvonik s cinami v zgornjem delu. Znano je, da je Biljana v letu 1895 dobila nov zvonik,[42] ki ima sedaj koničast piramidalni zaključek. Na isti sliki vidimo za Biljano še gričevnato briško pokrajino, v ozadju pa Sveto goro, Sabotin in obronke Trnovskega gozda.

Podoba na zahodni steni je na levi strani zaradi vrat v kotu, ki vodijo v jugozahodni stolp, manjša od ostalih, na njej pa je v ospredju naslikan vinograd, v ozadju se zemljišče dviga, tako da na vrhu griča, posejanega z vinogradi, vidimo cerkev z zvonikom »na preslico« in skupino skupaj stoječih hiš. Gre za panoramo vasi Barbana, gledane s fojanske strani, kar je pokazala primerjava s fotografijo istega motiva. Danes je zunanja podoba vasi zaradi prezidav v marsičem drugačna, vendar sta na fotografiji še vedno jasno določljivi dominanti, ki ju predstavljata cerkev in omenjena skupina hiš. Na zahodni steni »lovske sobe« je nad oknom naslikano tihožitje z ubito divjadjo, sadjem in nožem krivcem. Na isti steni desno je naslikana gričevnata pokrajina z vinogradi, drevesi in vasjo na vrhu, kjer stoji med hišami cerkev z zvonikom, ki ima kapo piramidalne oblike. Upodobljena je vas Fojana, vendar nekoliko drugačna, kakor izgleda danes, predvsem zaradi sprememb pri nekaterih hišah, zlasti pa zaradi drugačne oblike zvonikove kape, ki je sedaj sestavljena iz ometanih cin. To podobo je zvonik dobil po zadnji vojni, ko so zaradi nevarnosti, da se poruši, odstranili prejšnjo kapo in jo nadomestili z lažjo betonsko konstrukcijo v obliki cin, značilnih za briške zvonike.[43]

»Lovska soba« je v celoti zelo zanemarjena, slike so razpokane, opraskane in ponekod okrušene, v jugozahodnem vogalu pa poškodovane zaradi močnega zamakanja. Sondiranje leta 1977 je pokazalo, da se pod sedanjo poslikavo skriva starejša poslikava, še prej pa je prostor bil ometan le s čistim belim ometom.[44] Sedanja poslikava je bolj kot po likovni plati, kjer je treba podčrtati tudi ornament, tako značilen za slikarstvo druge polovice 19. stoletja, pomembna v kulturno-zgodovinskem pogledu. Zanimiva je zlasti vsebina, saj gre časovno za razmeroma pozno uresničitev umetnostnih ambicij premožnejše plemiške družine. Clemente Delneri, avtor slik, ki se je na eni od njih tudi podpisal, se je rodil 7. julija 1865 v Gorici, umrl pa je 2. januarja 1943 v istem kraju. Slikarske osnove si je pridobil pri očetu, obiskoval je tudi slikarske tečaje v Benetkah in Rimu, v glavnem pa je ostal samouk. Večina Delnerijevih slik je nabožne vsebine, saj je na Primorskem in v Furlaniji poslikal okrog 100 cerkva.[45] Poslikava na gradu Dobrovo je

[42] Podatek mi je sporočil Danilo Cimprič, župnijski upravitelj v Biljani. Za pomoč pri prepoznavanju vasi Biljana se zahvaljujem tudi družini Sirk, Biljana št. 42 c.
[43] Na to sta me opozorila Jožef Gradnik iz Medane in nekdanji medanski župnik Srečko Šuligoj, sedaj kanalski dekan.
[44] Prim. France Kokalja Poročilo o sondiranju prvotnih ometov in kasnejših preoblikovanj gradu v Dobrovem dne 15. 4. 1977 (tipkopis v Goriškem muzeju).
[45] PSBL, 4. snopič, Gorica 1977, str. 272—273.

torej eno redkih njegovih del profane vsebine, v stilnem pogledu pa se ne dviguje nad realistično povprečje. Poudariti je treba še, da pomeni poslikava dekorativno celoto, ki se skladno ujema z ostalo ohranjeno opremo v sobi, zlasti z lesenimi opaži in profili.

Iz pritličja vodijo v prvo nadstropje kamnite stopnice. Stopnišče je obokano z banjastim obokom, nad podestom v mednadstropju pa z dvema križnima obokoma in je v celoti poslikano. Dekorativna poslikava je sestavljena iz pokončnih pilastrov s kompozitnimi kapiteli, ki na vrhu podpirajo naslikan dvojni »venčni zidec«. V vmesnem polju »venčnega zidca« so naslikane girlande, sestavljene iz nasprotnih listov, cvetov in sadežev. Na levi strani podesta je naslikan lev, na nasprotni strani pa orel. Stopnišče osvetljujeta dve okni, ki imata še nekaj starejših raznobarvnih stekel. Med obema oknoma je vzidana marmornata plošča z vloženim reliefom ženske glave, ki predstavlja verjetno Marijo. Pod reliefom je vklesan napis:

S. BAGUER F.
1888.

Nad oknom je naslikan latinski napis:

BONVM AGERE GAVDIO VIRO EST RECTO

V slovenskem prevodu[46] se napis glasi takole: »Dobro delo je poštenemu človeku v veselje.« Zelo verjetno je, da je tudi stopnišče poslikal Clemente Delneri, in to po naročilu grofa Baguerja. Dokaz za njegovo naročilo so začetne črke posameznih besed latinskega napisa, ki nam zbrane skupaj dajo priimek Baguer. Sonde pod reliefom Marije in še na nekaterih drugih mestih na stopnišču so prinesle na dan ostanke starejše poslikave.

Prvo nadstropje

Iz hodnika v prvem nadstropju vodi kamnit dvojni portal, enak tistima v pritličju, v tim. viteško dvorano. Na nasprotni severni steni dvorane je simetrično postavljen enak portal, ki pa ima desno polovico zamašeno. Razporeditev prostorov v prvem nadstropju je podobna razporeditvi v pritličju, tako da nam pogled na tloris pokaže nizanje manjših prostorov vzdolž severne in južne stranice glavne dvorane, ki sega čez vso globino stavbe. Strop dvorane je sestavljen iz počez položenih tramov z vidnimi deskami. Tramovi, na katere so pripete pozlačene rozete, prav tako tudi deske, so temno prebarvani. Na gosto posejane rozete se ostro odražajo na temni podlagi in ustvarjajo značilno vzdušje v prostoru, ki je nekdaj služil v reprezentativne namene. Stilno ambicioznejše oblikovanje v novem renesančno-baročnem slogu, značilnem za 19. stoletje, kažejo tudi lesena vrata in okna v glavni dvorani, ki pa se niso vsa ohranila. Lesena obloga oken in vrat na zahodni in vzhodni steni »viteške dvorane« je izdelana v enakem slogu z neobaročnimi okviri, kot smo jih srečali v »lovski sobi«. V polkrožnih zaključkih osrednjih portalov na južni in severni steni dvorane in ponekod na oknih na zahodni steni so se ohranila raznobarvna stekla, ki so zanimiv kulturno — zgodovinski dokument nekdanje odličnosti prostora. Stekla so modre, rumene, zelene in rdeče barve.

Pomembnost »viteške dvorane« potrjujejo tudi štirje grbi nekdanjih lastnikov gradu, naslikani na sredini vseh štirih sten zgoraj. Na severni steni je upodobljen grb družine Catterini. Ščitek je z zobčastim nizom diagonalno razdeljen na dve polji. V spodnjem temnejšem so naslikane tri rozete, v zgornjem svetlem

[46] Prevod je izdelal prof. Milko Rener iz Gorice.

pa tri zvezde.[47] Ščitek obdajata dva neobaročna dekorativna okvira. Na vrhu notranjega okrasnega okvira je naslikana vaza, na zunanjem okviru pa sta v zgornjem delu upodobljena dva putta z oljčno vejico.

Grb na vzhodni steni je sestavljen iz ščitka, ki ga obdaja naslikana odgrnjena zavesa s krono na vrhu, celoto pa obkroža neobaročni okvir z dvema okrasnima vejama v spodnjem delu. Ščitek je zelo poškodovan, vendar moremo na njem razločiti štiri orle. Gre po vsej verjetnosti za grb družine Montecuccoli.[48]

Na južni steni je upodobljen grb družine Baguer. V ščitku, ki se deli na več polj, so naslikani krava, stiliziran lilijin cvet, riba, lev, zvezda, stilizirana gora s tremi vrhovi, stilizirano valovje in dve ptici pod drevesom.[49] Na vrhu ščitka je krona, ob straneh in spodaj pa ogrlica. Celoto obdaja neobaročni okvir z dvema puttoma, skoraj enak tistemu na nasprotni severni strani.

Na zahodni steni je naslikan grb družine Colloredo. Ščitek se v horizontalni smeri deli na dve temnejši in eno svetlo polje, na vrhu ščitka je postavljena krona, ob straneh in spodaj pa je obdan z ogrlico.[50] Grb je postavljen v neobaročni okvir z dvema okrasnima vejama v spodnjem delu.

Vsi štirje grbi so povprečne slikarske kvalitete in so bili izdelani verjetno v drugi polovici 19. stoletja. Sklepati moremo, da se pod njimi skriva starejša poslikava, kar je sondiranje potrdilo. Grof Silverio de Baguer v rokopisu »Casa Catterini — Erzberg . . .« poroča, kot sem že omenil, da se je leta 1859 nastanilo v gradu 300 hrvaških vojakov, ki so opustošili notranjost in uničili mnogo dragocene opreme. Baguer piše, da so takrat bile razdejane štiri slike v fresko tehniki na stenah viteške dvorane, ki so prikazovale štiri bitke iz časa beneških vojn. Tako je ostalo do leta 1871, ko je grajski oskrbnik, ki so ga ti ostanki motili, dal prebeliti freske z apnom. Baguer nadalje poroča, da se je mnogo let kasneje v Rimu, kjer je služboval kot tajnik kraljeve španske ambasade, že začel pogajati z nekim slikarjem, ki naj bi prevzel odkrivanje teh zgodovinskih slik. Delo bi ga stalo 1.800 florintov ali 3.600 italijanskih lir, vendar se je Baguer temu strošku odpovedal, »ker ni šlo za poslikavo velike umetniške vrednosti in ker sem imel druge nujnejše stroške v zvezi z deli pri obnavljanju gradu in vinogradov, ki ga obkrožajo.« Sondiranje, ki ga je leta 1979 izvedel akademski slikar Rudi Pergar, je zlasti na severni steni »viteške dvorane« pokazalo ostanke žal zelo slabo ohranjene poslikave z motivom pomorske bitke, vendar bi za trdnejšo vsebinsko in stilno opredelitev bilo potrebno še nadaljnje odstranjevanje kasnejših beležev.

Na isti steni je vzidana tudi marmornata plošča z latinskim besedilom, ki se glasi takole:

De. Filia. Mercede
X. Septembris MDCCCXCIII
Hic
Del. Fulguri. Imperantis. Favore
Illaesa
Silverius. Comes. a. Baguer
Sibi. Suisque
Gratulatur

Napis se v slovenskem prevodu[51] glasi: »Grof Silverio Baguer se sam s seboj in

[47] Prim. upodobitev v rokopisni knjigi »Armoriale De Claricini«, str. 37, zgodovinski arhiv Pokrajinskega muzeja v Gorici, Miscellanea 272.
[48] Prim. upodobitev grba v »Armoriale De Claricini« . . ., str. 50; Der landständische Adel in Herzogthum Krain, tabla 13; Wappen-Album der gräflichen Familien Deutschlands und Oesterreich-Ungarns etc. Dritter Band, Leipzig 1869, str. 460.
[49] Upodobitev grba prim. v »Armoriale De Claricini« . . ., str. 55, 31 (slednje v drugem delu knjige).
[50] Prim. upodobitev grba v »Armoriale De Claricini« . . ., str. 72; Der landständische Adel . . ., tabla 23.
[51] Prevod je izdelal prof. Milko Rener iz Gorice.

svojci veseli zaradi hčerke Mercedes, ki je tu dne 10. septembra 1893 po milosti Boga, strele Gospoda, ostala nepoškodovana.«

V sobi ob severozahodnem stolpu je potrebno najprej omeniti kamin s kamnitim globoko vžlebljenim baročnim okvirom. Gorišče kamina se dviguje za eno stopnico, ki je spredaj okrašena s keramičnimi elementi zelene barve, na katerih je reliefno upodobljen cvetlični niz. Na stropu je rastlinski ornament v

Rastlinski ornament v »papier-mâché« tehniki na stropu sobe v prvem nadstropju, 18. — 19. stoletje

Botanic ornament in »papier-mâché« technique painted on the celling of the room placed on the first floor, 18th — 19th century

»papier mâché« tehniki. Ornamentu prisojajo nastanek v drugi polovici 18.[52] oziroma v 19. stoletju.[53] Iz te sobe pridemo v prostor v severozahodnem stolpu, ki je obokan s kadunjo, na isti način kot soba v prvem nadstropju severovzhodnega stolpa.

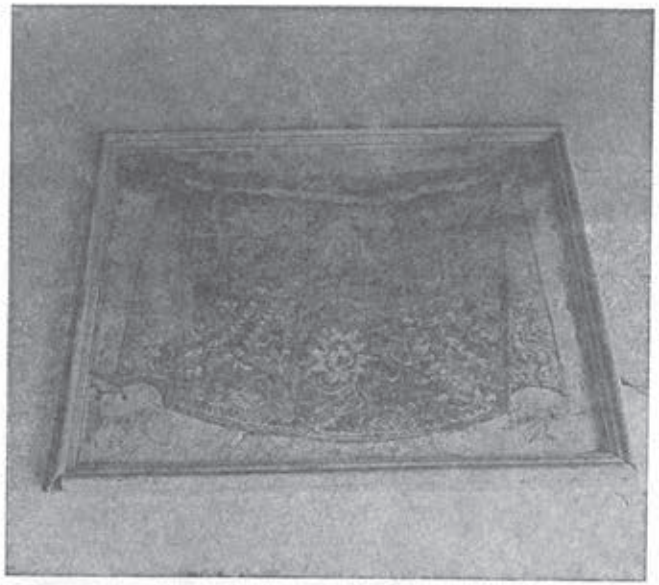
Nasproti vhodnih vrat velike dvorane vstopimo v ožji prostor, ki se na severni strani končuje z vrati na balkon. Leva in desna stena te sobe imata po eden iz lesenega profila sestavljen pravokoten oziroma kvadraten okvir. Površina desnega je prebeljena, na levem pa je v fresko tehniki naslikana zavesa, okrašena s cvetličnimi vzorci. Na površini naslikane zavese so sledovi pobledelega napisa. Gre za skromen ostanek poslikave, za katero moremo sklepati, da izvira še iz časa nastanka gradu, tj. iz 17. stoletja. Poslikavo slutimo tudi v desnem okviru, kar pa bi seveda pokazalo še nadaljnje sondiranje oziroma odkrivanje. Strop je enako sestavljen kot v glavni dvorani, tj. iz desk, slonečih na tramovih, na tramove pa so spodaj pripete pozlačene »kapljice« in cvetovi lilij. V vmesnem prostoru med tramovi so pripeti na deskah tanki pozlačeni polkrožni profili.

Prostor ob jugovzhodnem stolpu ima strop sestavljen iz prečno postavljenih tramov in desk, ki so vidne. Na spodnji strani tramov poteka na sredini vzporedno z njimi tanek pozlačen polkrožni profil. Na južni steni je vzidan kamin s kamnitim baročnim okvirom, ki ima podoben profil kot kamin v sobi ob severozahodnem

[52] Peter Krečič: Grad Dobrovo . . ., str. 6.
[53] Isto kot op. 44.

stolpu. Soba v jugovzhodnem stolpu je obokana s križnim obokom, prav tako prostor v jugozahodnem stolpu.

Ozek hodnik v prvem nadstropju na vrhu stopnic je pokrit deloma s cementnim tlakom in kvadratnimi cementnimi ploščicami, ohranilo pa se je tudi nekaj opek, kar je verjetno ostanek prvotnega opečnatega tlaka. Stopnice, ki peljejo

Naslikana zavesa v prvem nadstropju s sledovi napisa

Painted courtains on the first floor with the traces of the inscription

isto obokanje kot nadstropje niže. Stopnišče razsvetljuje na podestu med prvim in drugim nadstropjem eno okno, poleg pa je vdolbena v zid niša s polkrožnim zaključkom, kjer je nekoč očitno stal kip. Stopnišče ni dekorativno poslikano, ampak samo prebeljeno z več plastmi apna, za katerimi slutimo star omet še iz prvih časov gradu.

Drugo nadstropje

Skozi polkrožno zaključen portal s sklepnim kamnom na temenu vstopimo v veliko dvorano drugega nadstropja, ki je nižja od tiste v prvem nadstropju, po površini je enaka, v detajlih pa mnogo skromnejša, slednje velja tudi za ostale prostore v drugem nadstropju. To si lahko razložimo s tem, ker je tu bivalo osebje gradu in služinčad. Razporeditev prostorov je ista kot v prvem nadstropju: ob dvorano oziroma hodnik se na obeh straneh nizajo sobe, na vogalih pa so štirje stolpni prostori. Na vzhodni in zahodni steni jo razsvetljujejo po tri okna, na severni in južni steni pa je več portalov, ki vodijo v stranske prostore. Iz vogalnih sob drugega nadstropja vodijo na vrh stolpov na vseh štirih straneh simetrično postavljene kamnite (v enem primeru lesene) stopnice. Prostori v stolpih so v drugem nadstropju obokani s kadunjami, ki pa so bolj plitve kot tisti dve v stolpih nadstropje niže. Razgledišča na vrhu stolpov so nekoč bila tlakovana z opeko. Na severovzhodnem stolpu je lina, ki gleda na zahodno stran, zazidana in je na

notranji strani iluzionistično poslikana kot okno, skozi katerega vidimo modro nebo. Poslikava je novejšega izvora in nima posebne umetniške vrednosti. Iz drugega nadstropja vodijo na podstrešje kamnite stopnice, le v zgornjem delu jih je nekaj lesenih. Manjši hodnik na začetku stopnišča ima opečnat tlak, enak tlak je tudi na podestu med drugim nadstropjem in podstrešjem, kar je verjetno prvoten način tlakovanja v stavbi.

NEKDANJA OPREMA GRADU

Od nekdanje opreme v gradu se v bistvu ni ohranilo skoraj nič, kar je posledica razburkanih časov v preteklosti, saj so že med prvo svetovno vojno Italijani odnesli dragocene gobeline in ostale dragocene tkanine, del predmetov pa je grof Baguer daroval Pokrajinskemu muzeju v Gorici.[34] Veliko stvari pa so raznesli prebivalci Brd po zadnji vojni in naletimo nanje po hišah še danes. Že v letu 1859, ko so v gradu prebivali hrvaški vojaki, so poleg fresk v »viteški dvorani« uničili tudi 12 družinskih portretov, od katerih je takrat ostal samo eden, prav tako samo ena bojna oprema od skupnih štirih, izginili so tudi bronasti predmeti.[35]

Podobo muzeja na Dobrovem, ki ga je leta 1885 osnoval grof Silverio de Baguer, si lahko rekonstruiramo s pomočjo že citiranega kataloga, ki je vseboval 600 številk, s pripombo, da so predmeti od številke 528 do 600 prenešeni v Gorico. Opis muzeja najdemo tudi v rokopisnem dnevniku Silveria Pirqueta iz leta 1888. Pirquet poroča, da je muzej bil urejen v eni od velikih štirih sob v prvem nadstropju in precej nadrobno opisuje zbirko, ki si jo je ogledoval v dneh 3., 15. in 26. oktobra.[36] Na strani 71 je nalepil fotografijo portreta princese Montecuccoli, s pomočjo katere moremo sliko po slogovnih značilnostih postaviti v čas okrog leta 1600. Muzej omenja tudi vodnik »Le Prealpi Giulie,« ki med predmeti krajevne važnosti našteva prazgodovinsko sekiro iz Moše (Mossa), fragment rimske opeke iz Števerjana in sv. Frančiška v terracotti iz 17. stoletja.[37]

Muzej je vseboval predmete z različnih koncev sveta, ki jih je grof Baguer zbral s pomočjo službenih, družabnih in sorodstvenih povezav ter so zanimiv dokument zanimanj zasebnega zbiralca 19. stoletja, ki segajo od mineralogije in arheologije pa do tehničnih novosti tedanjega časa, kot je npr. fotografija. Iz kataloga je razvidno, da je muzej vseboval predmete iz prazgodovinske in antične dobe, srednjega veka, renesanse, baroka in 19. stoletja, vendar ne po kriteriju, ki bi načrtno prikazoval npr. zgodovino gradu Dobrovo in preteklost njegovih lastnikov, marveč se v izboru predmetov odraža ljubiteljsko zbirateljstvo, ki sega na najrazličnejša področja. Zato ni čudno, da srečamo ob predmetih iz Evrope tudi znamenitosti iz Afrike in Azije. Zbirka je vsebovala prazgodovinsko orodje in orožje, antične arheološke najdbe, novce, oljne slike, grafike, kipe, orožje, posode, stare redke knjige, fotografije rimskih motivov itd.

Za boljšo ilustracijo vsebinske, krajevne in časovne raznolikosti zbirke posebej navajam nekaj eksponatov. V katalogu je pod št. 12 vpisan misal iz leta 1767, najden na Dobrovem, pod št. 49 pa verodostojen posnetek mrtvaške maske Napoleona I., ki ga je daroval ravnatelj kraljeve španske akademije lepih umetnosti v Rimu. Fotografija maske je nalepljena v Pirquetovem dnevniku na strani 44. Pod št. 52 je navedena luksuzna izdaja korana, ki ga je daroval Francisco de Baguer.

[34] Ludvik Zorzut in Ciril Zorzut: Svobodni kmetje . . ., str. 15.
[35] Casa Catterini-Erzberg . . . (rokopis grofa Baguerja).
[36] Silverio Pirquet: Journal de mon premier séjour à Dobra . . ., str. 16—17, 43, 45, 70, 72.
[37] Isto kot op. 11.

španski konzul v Mazaganu. Od št. 57 do 60 so omenjeni predmeti, ki so pripadali G. B. de Catterini — Erzberg. Na št. 80 je vpisan oljni portret ženske iz družine Colloredo, mogoče žene Federica IV. di Colloredo, gospoda na Dobrovem v letu 1591. Pod št. 92 je bila razstavljena vizitka Pham Phu Ti-ja, drugega ambasadorja anamskega (vietnamskega, op. M. V.) kralja. Vizitka je bila najdena med papirji Jaime-a Baguerja y Rivas, očeta Silverija de Baguerja. Na št. 94 se omenja knjiga »Don Quixote de la Mancha«, natisnjena leta 1671. Pod št. 206 je bila razstavljena knjiga z zakonikom Jožefa II. iz leta 1787. Št. 226 navaja veliko oljno sliko beneške šole. Prikazovala je Venero, ki roti Adonisa, naj ne odide na lov na merjasca. Baguer piše v katalogu, da slika izvira iz gradu Dobrovo in omenja, da jo je leta 1885 restavriral goriški slikar Lodovico Seculin (1832—1907).[38] Pod št. 275 so omenjeni fragmenti bojne opreme iz 15. stoletja, najdeni na Dobrovem. Pod št. 413 je bila razstavljena zbirka novcev iz Maroka, ki jo je daroval Francesco de Baguer. Omeniti velja 44 odlitkov rimskih plastik, navedenih pod št. 452. Pod št. 453 pa je bila hranjena zbirka 80 odlitkov. Na št. 476 omenja katalog kose mozaika iz cerkve sv. Sofije v Istanbulu, ki jih je daroval baron P. Pirquet. Zbirka bronastih predmetov je bila uvrščena pod št. 537, generalnemu konzulu I. Baguerju y Ribas pa jo je daroval egiptovski kralj Saïd Paša. Št. 599 omenja antično bronasto malo plastiko gladiatorja.

Nekaj drobnih podatkov o opremi moremo izluščiti tudi iz rokopisa Silverija de Baguerja »Casa Catterini — Erzberg . . .«. V rokopisu je omenjen portret G. B. III. de Catterini, ki se je nahajal v zbirki družine Baguer in ga je upodobil slikar Raffaele Pick (1835—1871).[39] Baguer poroča tudi o sliki, ki je predstavljala grad Dobrovo, upodobil pa jo je slikar Filiberto Basarig. Lastniku gradu Dobrovo jo je daroval sam slikar, kar je razvidno iz pisma, datiranega 2. novembra 1863 v Gradcu, v katerem se Basarig zahvaljuje de Catteriniju za dragoceno darilo, ki mu ga je poslal v znak hvaležnosti za darovano sliko. Grof Baguer je poskrbel, da je slika leta 1887 bila razstavljena na prvi goriški umetnostni razstavi.

Ranieri Mario Cossar v knjigi »Gorizia d'altri tempi« na kratko spregovori tudi o muzeju na gradu Dobrovo. Med razstavljenimi predmeti omenja med drugim grobne pridatke iz prazgodovinske dobe iz Sv. Lucije (Most na Soči) in rimske ostanke iz Julijske krajine. Cossar poroča, da je muzejska zbirka med prvo svetovno vojno trpela, saj so se nekateri predmeti izgubili, kar je ostalo, pa je dobilo mesto v goriškem Museo della Redenzione, kjer so tvorili posebno razstavo. Isti avtor omenja knjigo, ohranjeno na gradu, ki je nosila naslednji naslov: »Visites au Château Dobra. Les visiteurs du Château sont priées d'inscrire leurs noms dans ce livre ci«. S pomočjo te knjige se je ohranilo več imen znanih osebnosti, ki so obiskale grad, npr. 22. novembra 1894 Régis de Oliveira, brazilski poslanik v Rimu, 22. in 23. oktobra 1898 slikar Italico Brass, 19. oktobra 1899 pa goriški nadškof kardinal Jakob Missia.[40] Cossar pa v knjigi »Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia« piše, da se je v gradu Dobrovo nahajal akvarel, na katerem je bil upodobljen lastnik Catterini na sredi razigrane družbe lovcev, delo slikarja Raffaela Picka.[41]

Podatke o nekdanji opremi gradu Dobrovo navaja tudi Ludvik Zorzut v topografiji muzejskega gradiva na severnem Primorskem, ki jo je izdeloval okrog leta 1950.[42] Za Biljano npr. piše, da v župnišču hranijo podobe Križevega pota iz

[38] Življenjepisne podatke prim. v Ranieri Mario Cossàr: Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia, Pordenone 1948, str. 347.
[39] Življenjepisne podatke prim. na istem mestu, str. 99, 368.
[40] Ranieri Mario Cossàr: Gorizia d'altri tempi, Gorizia 1934, str. 177—180.
[41] Ranieri Mario Cossàr: Storia dell'arte e dell'artigianato . . ., str. 370—371.
[42] Topografijo hrani Goriški muzej.

grajske kapele na Dobrovem. Zorzut omenja tudi več urbarjev iz gradu Dobrovo, ki naj bi bili izročeni Narodnemu muzeju v Ljubljani. Pri Marici Prinčič iz Biljane je zasledil tiskan proglas iz časa Jožefa II. (od leta 1976 je hranjen v Goriškem muzeju, op. M. V.). O grajskih aktih in knjigah pripominja, da je bilo vse raznešeno po bunkerjih in hišah in da se nekaj ostankov še dobi. Arhiv ZVU, ki je imela sedež na gradu Dobrovo, je takratni tajnik KLO po lastni izjavi sežgal. O notranjosti gradu Zorzut piše, da je bilo vse odnešeno ali odpeljano v Furlanijo in pripominja, da je potrebno poiskati slike, ki so po bližnjih hišah. V Kozani je ugotovil, da so se v vasi nahajali celi zaboji knjig iz gradov, ki so bili odpeljani v Ljubljano. Pri odpremi knjig sta bila prisotna župnik v Kojskem Edko Ferjančič in dr. France Škerl iz Ljubljane, takratni ravnatelj muzeja narodne osvoboditve. Dr. Škerl je Zorzutu izjavil, da je veliko teh knjig pripadlo Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Kratek opis muzeja na Dobrovem podaja Ludvik Zorzut v geslu o grofu Silveriu de Baguerju v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu.[43] V geslu med drugim omenja, da je bil na sredi dvorane postavljen lesen trojanski konj, prinesen iz Egipta, ki pa je ob koncu druge svetovne vojne bil uničen.

SKLEP

Iz povedanega sledi, da gre pri gradu Dobrovo za razmeroma dobro ohranjen spomeniški kompleks, kjer moremo s pomočjo natančnega opisa potegniti vsaj glavne črte umetnostno-zgodovinskega razvoja. Domneve v literaturi, da je na mestu sedanjega že prej stal starejši grad, so arheološke sonde potrdile. Iz zgodovinskih podatkov je razvidno, da so v 16. stoletju bili lastniki gradu in posesti Dobrovo grofje Colloredo. Ob koncu 18. stoletja je postala lastnik Dobrovega družina de Catterini — Erzberg iz Gorice, leta 1872 pa je s poroko grofa Silverija de Baguer z zadnjo naslednico iz družine Catterini posest prešla v roke družine Baguer.

Kaže, da je grad bil sezidan okrog leta 1600, ko so bili njegovi lastniki grofje Colloredo in se je do danes ohranil v dokaj nespremenjenem izgledu. Verjetno v času druge beneške vojne (1615—1617) je grad dobil obzidje, ki je deloma še ohranjeno. Upoštevajoč os, ki poteka skozi sredino grajskega poslopja in se nadaljuje na vzhodni strani po terasno urejenem zemljišču, na zahodni strani pa skozi portal v sredini obzidja še dalje do borovega gozdiča na griču, bi lahko govorili o baročni koncepciji ureditve celote, ki pa je danes močno okrnjena predvsem zaradi izgradnje delavnice na vzhodni strani, prav tako tudi zaradi splošne neurejenosti okolice. Do nekaterih sprememb je prišlo v gradu že v baročni dobi, kar nam priča ureditev kapele v jugozahodnem stolpu obzidja, ki je takrat dobil portal na zahodni strani in verjetno tudi »zvonik na preslico«, iz časa baroka so tudi ovalne odprtine v zgornjem delu ostenja obeh stolpov obzidja. Takrat je torej obzidje že začelo izgubljati na svoji izrazito obrambni funkciji.

Od skromnih ostankov nekdanje opreme gradu je najprej vredna posebne omembe freska v prvem nadstropju, na kateri je naslikana zavesa s cvetličnimi vzorci, ki jo moremo datirati še v 17. stoletje. Dragocena sta tudi oba kamina v prvem nadstropju, ki imata lep baročen kamnit okvir. »Viteška dvorana« je sedanjo podobo dobila v 19. stoletju, za kar je poskrbel grof Silverio de Baguer po opustošenju, ki so ga v gradu povzročili leta 1859 hrvaški vojaki. Dal je tudi

[43] PSBL, 1. snopič, Gorica 1974, str. 28.

poslikati »lovsko sobo« (slikar Clemente Delneri leta 1894) in verjetno stopnišče, iz istega časa je bila mogoče tudi sedaj odstranjena poslikava na oboku prezbiterija kapele.

Leta 1974, potem ko so stavbo zapustile še zadnje stranke, je grad prevzel v upravljanje Goriški muzej, z namenom, da v njem uredi osrednji etnološki muzej Primorske. Večina prostorov v gradu je zaradi uničene opreme popolnoma praznih, v nekaterih, tako zlasti v »lovski sobi« v pritličju in v »viteški dvorani« v prvem nadstropju, so se ohranile kulturno-zgodovinske sestavine, ki bi jih kazalo ovrednotiti, »Lovska soba« se zdi najprimernejša za opravljanje poročnih obredov, medtem ko bi ustrezno opremljena »viteška dvorana« lahko postala prizorišče različnih kulturnih prireditev, predavanj ipd. Ostali manjši prostori v prvem nadstropju in celotno drugo nadstropje pa bi služili za muzejsko razstavo. Vsekakor bo morala bodoča ureditev etnološkega muzeja upoštevati najvažnejše ohranjene kulturno-zgodovinske sestavine ter najti kompromis med spomeniško-varstvenimi načeli, zahtevami sodobno predstavljene etnološke muzejske zbirke in turističnimi potrebami. Program ureditve gradu Dobrovo namreč predvideva združitev kulturnih dejavnosti z gostinstvom, zato naj bi v severnem delu pritličja uredili restavracijo, v grajski kleti pa enoteko. Posebna mikavnost bodo ponovno odprte oziroma rekonstruirane arkade na treh krakih obnovljenih poslopij ob obzidanem grajskem dvorišču.

Čeprav so bili grad in stavbe v bližini z obzidjem vred toliko let zanemarjeni, se je v naš čas le ohranila spomeniška celota, ki pričuje o delu zgodovinskega dogajanja na naši zemlji v teku več stoletij. Upati je, da bo Goriški muzej, ki s poslopjem upravlja, v prizadevanju po dokončni obnovi dobil tudi podporo širše skupnosti, ki bo z urejeno stavbo in okolico pridobila prvovrsten kulturni spomenik.

IL CASTELLO DI DOBROVO (CASTEL DOBRA) NEL COLLIO
(Sommario)

Il castello di Dobrovo (Castel Dobra) nel Collio goriziano, situato in mezzo al paese omonimo, è stato costruito intorno al 1600 dai proprietari di allora, i conti Colloredo, e si è conservato quasi inalterato sino al giorno d'oggi. E' accertato che nello stesso posto sorgeva un castello più antico. Alla fine del XVIII secolo Dobrovo passò in proprietà della famiglia Catterini—Erzberg di Gorizia, nel 1872 della famiglia Baguer. Il castello è a pianta quasi quadrata, con quattro torri a pianta quadrata agli angoli: un progetto che si rifà all'esempio architettonico rinascimentale, proprio del retroterra veneziano nel XVI secolo. Ai tempi della seconda guerra di Venezia (1615—17) il castello venne probabilmente dotato di quella cinta muraria che, in parte, si conserva tuttore. Dei locali interni riccamente arredati, oggi andati quasi del tutto in rovina, vale la pena di ricordare soltanto la stanza di caccia al pianterreno, che è stata affrescata nel 1894 dal pittore goriziano Clemente Delneri. Nel 1885 il conte Silverio de Baguer, appassionato collezionista di oggetti d'arte e di pregio, costituì nel castello un museo e provvide a stampare anche il catalogo. Nel 1974 l'amministrazione del castello è stata assunta dal Museo di Nova Gorica, che ha intenzione di sistemarvi il più importante museo etnologico del Litorale. Una parte del castello dovrebbe venir riservata all'attività alberghiera, mediante l'apertura di un ristorante e di un'enoteca dei vini di Collio. Nonostante tutte le devastazioni subite nel passato, il castello di Dobrovo è riuscito a conservarsi abbastanza integro fino ai nostri giorni, in modo da costituire una valida testimonianza dell'azione esercitata dagli avvenimenti della storia in questa parte della terra slovena.

Dr. Marijan Smolik

MOLITVENIK IN PESMARICA ZA BENEŠKE SLOVENCE

Zbirka slovenskega verskega tiska v Semeniški knjižnici v Ljubljani hrani nekaj doslej nepreiskanega gradiva, ki je bilo še pred 1. svetovno vojno v Ljubljani tiskano za potrebe Beneških Slovencev v Videnski nadškofiji. Ta zbirka je bila 1982 končno le urejena in popisana,* zato je mogoče objaviti nekaj podatkov in primerjati različne tiske, ki jih slovenska bibliografija ne pozna, ker je za ta leta ni, primorska bibliografija[1] pa tudi ne, ker niso bili tiskani v Italiji; tudi Angelo Cracina jih v svoji knjigi ne omenja.[2]

Leta 1912 je v Ljubljani izšel četrti natis molitvenika Večno življenje, ki ga je 1905 spisal ljubljanski gimnazijski katehet Gregorij Pečjak (1867—1961).[3] Vzporedno z Večnim življenjem, ki je bil namenjen odraslim, je Pečjak sestavil šolski molitvenik, ki je bil namenjen otrokom in je med 1905 in 1922 doživel sedem izdaj.[4] Leta 1912 je prav tako kot Večno življenje tudi Šolski molitvenik izšel v četrtem natisu v založbi škofijskega ordinariata v Ljubljani in sicer na 288 straneh, Večno življenje pa na 528 straneh.

Že 1971 me je prof. Pavle Merkù iz Trsta povpraševal po izdaji Večnega življenja iz leta 1912, ki ima pred začetkom običajnih strani še 63 posebej paginiranih strani (z zvezdico) in s kazalom na naslednji strani, obsega torej štiri tiskarske pole. Ta dodatek ima naslov: Molitve v Videmski nadškofiji. To pismo[5] in njegova vprašanja še danes niso našla odgovora, zato je sedanji prispevek nekak odgovor na več kot deset let stara vprašanja: Kdo je dal pobudo za to podjetje? Kdo je pripravil teh 63 strani molitev za Beneške Slovence? Ali je bil to osamljen primer, ali obstajajo še druge nabožne publikacije ljubljanskega škofijskega ordinariata za Benečane?

Takrat mu nisem znal odgovoriti, sporočil pa sem mu, da je prav tak dodatek tudi v izvodu molitvenika Nebeški ključ, ki ga hrani Semeniška knjižnica. Nebeški ključ je Pečjak objavil 1913 in je razen tega dodatka vsebinsko popolnoma enak njegovemu Šolskemu molitveniku v četrti izdaji 1912. Tudi Nebeški ključ je založil škofijski ordinariat v Ljubljani, tiskala pa ga je tako kot druge navedene molitvenike Katoliška tiskarna (zdaj Tiskarna Ljudske pravice).

Ker pa je v Nebeškem ključu sestavni del prve tiskarske pole tudi naslovni list, ki ima na hrbtni strani natisnjeno dovoljenje za natis, podpisano v Ljubljani 5. aprila 1913, št. 1365, je ta dodatek mogel biti tiskan šele po tem datumu, čeprav je uvezan tudi v Večnem življenju iz 1912.[6]

---

* Prim. poročilo v reviji Knjižnica 26 (1982) št. 3—4 str. 210—3.
[1] P. Piesničar, Nerod naš dokaze hrani. Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca I. 1918, Ljubljana 1940.
[2] A. Cracina, Gli Slavi della Val Natisone, Udine 1978.
[3] Članek v SBL II, 276, ki je izšel 1935, je še zelo nepopoln.
[4] Pečjak je za otroke 1920 začel izdajati še drobnejši molitvenik Pri Jezusu, ki je do 1946 doseglo celo petnajst izdaj.
[5] Dne 27. aprila 1971.
[6] Prof. Merkù je zapisal, da mu »je prišel v roke«. Dobil ga je v Beneški Sloveniji. Ob pisanju te razprave ga je izročil Semeniški knjižnici v Ljubljani.

NEBEŠKI KLJUČ.

—

Molitvenik.

—

Spisal

Gregorij Pečjak,

doktor bogoslovja,

gimn. katehet v Ljubljani.

Ljubljana, 1913.

Založba kn.-šk. ordinariata.

Tisk Kat. Tiskarne.

Samo za Beneške Slovence tiskani Pečjakov molitvenik

The prayer-book by G. Pečjak printed only for Venetian Slovenians

V obeh molitvenikih pa je za temi štirimi polami uvezanih še osem nepaginiranih strani, spet označenih kot prva tiskarska pola (čeprav so že prejšnje pravilno štete). Na teh straneh brez naslova je tiskana najprej Božična pesem »Te dan je vsega veselja« (4 kitice), nato Velikonočna pesem »Jezus je od smrti vstal« (11 kitic), na dnu strani še Odpev pri pobožnosti Jezusovega Srca »Sladko Jezusa Srce« (2 vrstici), pesem »Mašnik požegna beli Kruh« (4 kitice), »Na kolena dol padmo« (8 kitic) in »Usmiljen' moj Jezus« (3 kitice). Šele za tem vložkom se začenja »prvotno« besedilo šolskega molitvenika in Večnega življenja: Najpotrebnejše molitve, seveda je tiskarska pola označena spet kot prva.

Dodane pesmi bi že same po sebi razodevale, da so namenjene Slovencem na skrajni zahodni meji, ker jih v tistem času nikjer drugod v Sloveniji niso več peli. Od srednjega veka dalje pa sta bili vsaj prvi dve med »uradnimi« cerkvenimi pesmimi, ki so jih tiskali v vseh izdajah lekcionarja (Berila in evangeliji, ali še starejši Evangelia inu Lystuvi) do konca 18. stoletja, celjske izdaje pa še do 1857, zadnje na pobudo A. M. Slomška.[6]

Iste pesmi hrani Semeniška knjižnica natisnjene tudi v drugačnem stavku kot samostojen tisk (ohranjena dva izvoda) z vinjeto malega Jezusa, ležečega na križu med rožami, prav tako na osmih straneh, ki pa so paginirane, na dnu zadnje

[6] O Slomškovem deležu pri celjskih izdajah lekcionarja prim. mojo razpravo v Cerkvenem glasbeniku 75 (1982), št. 10—12.

strani pa je tiskarski znak: številka 708 14, kar pomeni, da je bil zvežčič tiskan leta 1914, prva številka pa pomeni številko naročilnice, verjetno spet v Katoliški tiskarni. V besedilu pesmi ni razlik, vendar je pri božični natisnjena še peta kitica, velikonočna ima še dvanajsto. Mašnik požegna ima dve kitici več in pri pesmi Na kolena dol padmo zadnja kitica ni oštevilčena.[7]

Na enem izvodu tega tiska je s svinčnikom pripisano: »10 tisoč natisnjenih za beneške« (sic!), na drugem, z drugo roko pa: »Leta 1913 so bile te molitve natisnjene, da so beneški Slovenci videli, kako se to natisne, kar so oni peli.« Priložen je tudi listič, na katerem je s črnilom lepo napisano daljše pojasnilo: »Beneški Slovenci. Ko so Italijani hoteli beneškim Slovencem udomačiti svoj jezik, je te rešilo to, da so prepevali svoje svete pesmi. L. 1913. [letnica pozneje dodana] Njih dušni pastir je vsakemu od njih dal v roke štirilisten zveščič (!) in povedal, da je v njih natisnjeno pravilno slovensko prav to, kar oni pojejo. Ker so se v šoli učili laščine, so predložene pesmi kar z lahkoto brali in se naučili, kaj je enako in kaj se razlikuje.«

Božična pesem.

1. Te dan je vsega veselja,
Devica je rodila
tega Sina božjega —
Devica je ostala —
našega Odrešenika,
Stvarnika nebeškega
in angelskega kralja.
Kdo je slišal glih te glas?
Devica j' rodila Boga.
Je čuda prevelika,
je čuda prevelika.

2. Ta hči je mati postala,
svoj'ga Boga rodila;
Stvar je svoj'ga Stvarnika
nosila in dojila.
Oh ti Marija si 'zvoljena,
pri Bogu si gnado našla,

1

Pesem iz ljubljanske pesmarice za Beneške Slovence

Hymn from the hymn-book for Venetian Slovenians printed in Ljubljana

[7] Na te izdaje sem že 1963 mimogrede opozoril v ciklostilno razmnoženi disertaciji: Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja in sicer v opombi k stari velikonočni pesmi (str. 275—276). Češ da etnografi pri zapisovanju starih pesmi v Beneški Sloveniji niso bili pozorni na besedilo pesmi, ki bi ga mogli pevci poznati tudi s tiskane predloge. Natančnejšo sodbo bi bilo mogoče izreči šele po primerjavi vseh zapisov, mislim pa danes bolj kot pred leti, da se je petja npr. velikonočne pesmi ohranilo res po ljudskem izročilu in da so omenjeni tiski tudi samo eden izmed zapisov tega izročila, ki pa je mogel vplivati, da se je besedilo še bolj ustalilo.

Te besede opozarjajo na prizadevanje tedanjih duhovnikov v Beneški in tudi v »matični« Sloveniji, da bi vernikom na skrajni zahodni meji, ki niso imeli slovenskih tiskanih molitvenikov, na neki način pomagali. Kakšne neznane načine je znalo najti to, bi rekli ilegalno založniško prizadevanje, pa naj vsaj nekoliko razjasni ohranjeno arhivsko gradivo.

Natančni podatki o dovoljenju za natis molitvenika Nebeški ključ so omogočili v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani najti Pečjakovo vlogo,[9] s katero je 27. marca 1913 prosil za natis. Vlogi je priložena tudi izjava cenzorja lazarista dr. Alojzija Nastrana z dne 6. aprila (torej dan po tem, ko je bilo dano dovoljenje za natis!).

G. Pečjak pravi, da je »prilogo 4ih pol za Šolski molitvenik in Večno življenje« sestavil »po želji nekaterih duhovnikov.« Cenzor Nastran pove, da je »Pečjakov prevod, ki ima biti priloga njegovima molitvenikoma, pregledal in ga primerjal z latinskim in italijanskim izvirnikom, ki je v rabi v videmski nadškofiji ter potrjen od tamošnjega nadškofijskega ordinariata. Prevod je vzoren in za cerkveno odobrenje nihil obstat.«

Pečjak dalje piše, da bo ta priloga, vezana s Šolskim molitvenikom, »po želji istih duhovnikov« dobila ime Nebeški ključ in da »sprememba imena ne bo motila nikogar, ker molitvenik z novim imenom ne pride v prodajalne, ampak ga takoj vzamejo vsega dotični duhovniki.«

Bogu
kar je božjega

Priredil
F. S. FINŽGAR

1923
Izdala Goriška Matica
Tiskala Narodna Tiskarna
v Gorizia

Goriški ponatis Finžgarjevega molitvenika

The Gorizian reprint of the prayer-book by F. S. Finžgar

[9] Nadškofijski arhiv v Ljubljani, fasc. Odobritve.

Polzvedovanje po domovih Beneških Slovencev (ali morda v italijanskih policijskih arhivih) in spraševanje starih ljudi bi morda odkrilo še kakšen izvod obeh molitvenikov (za mali zvezek pesmi bi težko pričakovali, da bi se ohranil »na terenu«); zanimivo bi bilo tudi zvedeti, na kakšen odziv je naletelo to »ljubljansko« prizadevanje. Kdo so bili »dotični« duhovniki, bi razkrila morda slučajna najdba v kakšni korespondenci.[9] Morda je bil udeležen Ivan Trinko ali Jožef Kramaro, po starosti bi prišli v poštev še Ivan Petričič, Anton ali Ivan Gujon, Jožef Jusič, Alojzij Klinjon in Josip Gorenščak. Štiriindvajsetletni Anton Kufolo (poznejši Bevkov Čedermac) bi komaj prišel v poštev, čeprav je pozneje »prispeval glavni delež v molitvenik Naše molitve (1951),« o katerem bo še govor.[10]

Omenjeni arhivski dokument nič ne pove o tisku pesmic, bodisi vezanih skupaj z dodatkom v obeh molitvenikih (Pečjak govori le o štirih tiskarskih polah, torej 64 straneh, kjer pesmi ni), bodisi tiskanih posebej, kot kaže, šele leta 1914 (čeprav je na že omenjenem listku s pojasnilom nekdo pripisal letnico 1913!). Pustimo še nekaj vprašanj odprtih in si oglejmo raje nadaljnje natise istih pesmi.

V Gorici je 1923 izšla pomnožena izdaja molitvenika Frana Saleškega Finžgarja z naslovom: Bogu kar je božjega.[11] Izdala ga je Goriška matica, na naslovnem listu pa je natisnjena opomba: »Druga pomnožena izdaja s posebnim ozirom na Slovence v Italiji.« Tako lahko berem v bibliografskem opisu,[12] v izvodu, ki ga

KAZALO
za molitve v Videmski nadškofiji.

Pri blagoslovu s presv. R. Telesom			3*
Lavretanske litanije, latinske			5*
Lavretanske litanije, slovenske	184	ali	284
Raznotere molitve			13*
Devetdnevnica v čast brezm. D. M.			17*
Devetdnevnica v čast Krist. rojstvu			27*
Zadnji dan leta: Te Deum			36*
Novo leto: Veni, Creator			41*
K presv. Srcu Jezusovemu			41*
V čast žalostni Materi božji			49*
Za postni čas: Miserere			57*
Devetdnevnica v čast Sv. Duha			61*
V Neb. ključu str. 94, v Več. živ. str.			194
Posvečenje Jezusovemu Srcu	181	ali	281
Litanije Jezusovega Srca	177	ali	271
Litanije vseh svetnikov	198	ali	299
Molitev v čast sv. Jožefu	196	ali	296
Pesem Sv. R. Telesa			62*

Drugo iščí v kazalu na koncu molitvenika.

Kazalo, ki velja za oba molitvenika: Večno življenje in Nebeški ključ

Index for both prayer-books: Eternal Life and Heavenly Key

[9] Zapuščina G. Pečjaka v istem arhivu še ni urejena.
[10] M. Brecelj, Beneška Slovenija in Rezija, v knjigi: Ivan Trinko, Beneška Slovenija — Hajdimo v Rezijo!. Celje 1980, 146; imena sem izbral iz množice navedenih na str. 140—155.
[11] Prva izdaja malo znanega majhnega Finžgarjevega molitvenika je izšla v Ljubljani 1906 v založbi Katoliške Bukvarne. Imela je 155 str., goriška pa 302. Prim. še: [Marijan Brecelj], Finžgarjeva in Pogačnikova pisma Bevku, Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1976, str. 200, pismo št. 6.
[12] A. Koleriš — M. Pertot, Bibliografija slovenskega tiska v Italiji med dvema vojnama 1918 — 30. IV. 1945, Trst 1966, št. 184.

hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, pa je to pojasnilo prelepljeno, prav tako je prvotna »Gorica« dvakrat prelepljena z listkom »Gorizia«.[13]

Drugo vsebino molitvenika pustimo tokrat ob strani (dodane so npr. Večne resnice — Massime eterne sv. Alfonza Ligvorija in v naših krajih zelo priljubljeno Trpljenje Jezusovo — pasijon) in preglejmo samo dodatek pesmarici s posebnim naslovom: »Beneške pesmi (Po narečju).« Natisnjene so na str. 294—301 v obsežnejši inačici, tako kakor v posebnem zvezku iz leta 1914, manjka samo kratki vzklik k Srcu Jezusovemu, očividno zato, ker je na straneh zmanjkalo prostora zanj. Molitev iz Pečjakovega »dodatka«, ki so bile tiskane za videmsko nadškofijo, v tem molitveniku ni, najbrž je bil namenjen samo za Goriško: natis je dovolil nadškof Sedej, cenzor pa je bil dr. Fran Žigon.

Vrnimo se še k prvemu tisku »Molitve v Videmski nadškofiji«. Na več mestih so natisnjene opazke, ki omenjajo povezavo z obema ljubljanskima molitvenikoma. Zadaj v »Kazalu za molitve v Videmski nadškofiji« (nepaginirana str. 64) so pri devetdnevnici v čast Sv. Duhu, posvečenju Jezusovemu Srcu, litanijah Jezusovega Srca in vseh svetnikov, molitvi v čast sv. Jožefu in lavretanskih litanijah, česar vsega v tem dodatku ni, zapisane ustrezne strani iz Nebeškega ključa in (drugačne) iz Večnega življenja. Tudi v besedilu, med molitvami, so take opazke, npr. na str. 4*, 10*, 34* 61* in 62*.

Molitve
v Videmski nadškofiji.

Pri blagoslovu
s presv. Rešnjim Telesom.

Pange lingua.

Pange lingua gloriósi
Córporis mystérium,
Sanguinisque pretiósi,
quem in mundi prétium
fructus ventris generósi
rex effúdit géntium.

1*

Beneškoslovenski dodatek v ljubljanskem Pečjakovem molitveniku Večno življenje in Nebeški ključ

The appendix to the Pečjak's prayerbook Eternal Life and Heavenly Key for the Venetian Slovenians, printed in Ljubljana

[13] Izvod Semeniške knjižnice je bil torej prodan šele ok. 1932, ko so se pojavila poitalijančena krajevna imena (prim. nav. bibliografijo od št. 697 dalje).

Vse to razodeva skrbnega redaktorja, ki je poznal potrebe vernikov v tedanji Italiji, kjer tudi pri t. im. ljudskih pobožnostih niso uporabljali slovenščine, kot so jo v župnijah avstrijskega cesarstva. Zato je natisnjena latinsko tudi pesem pri blagoslovu sv. Rešnjega telesa »Pange lingua«, slovenski verniki pa so lahko prebrali razlago njene vsebine (ne prevod)[14] na str. 12*.

Latinske, a z vzporednim slovenskim prevodom, so tudi molitve za dve devetdnevnici: pred 8. decembrom in pred božičem, zahvalna pesem za konec leta (samo latinska), molitve ob začetku novega leta in pesem Stabat Mater dolorosa — Žalostna je Mati stala. Psalm Miserere je (str. 57*) samo latinski, označena pa je stran 40, kjer je slovenski prevod (tu je zadoščala ena sama stran, ker je ista v Nebeškem ključu in Večnem življenju!). Z vsem tem so hoteli doseči, da bi tudi slovenski verniki, ki so se z italijanskimi vred udeleževali teh pobožnosti (oziroma je samo slovenskim vernikom duhovnik moral moliti latinsko), vedeli, kaj molijo, ko izgovarjajo ali poslušajo latinsko molitveno besedilo.

Zakaj je bilo te pobožnosti treba posebej tiskati za videmsko nadškofijo, je razumljivo, če upoštevamo, da je imela vsaka škofija te »ljudske« pobožnosti urejene po svoje. Nikakor pa videmski nadškof ni sodeloval s škofi Slovencev znotraj avstrijskih mej, ko so pripravljali enotno besedilo slovenskega molitvenika za vse te pobožnosti. Po naročilu rimske kongregacije svetih obredov (5. avgusta 1898), naj povsod uporabljajo isti prevod latinskih molitev, so škofje v Avstriji, kjer so živeli Slovenci, 1905 dogovorno odobrili enotno besedilo uradnega slovenskega molitvenika, ki je tega leta v Ljubljani izšel kot »Cerkveni molitvenik za goriško nadškofijo in ljubljansko škofijo v soglasju s krško [Celovec], lavantinsko [Maribor] in tržaško-kopersko (sic!) škofijo.« V pojasnilu pa razglašajo ta molitvenik obvezen le glede slovenskega besedila, način cerkvenih opravil (kdaj se kaj moli) še naprej ureja vsaka škofija zase. Tudi stopnja uporabe slovenščine ni bila nujno povsod enaka.

V tem uradnem slovenskem cerkvenem molitveniku je sicer marsikaj (celo zbirka enotnih besedil iz katekizma, ki jih je treba znati na pamet), med molitvami in pobožnostmi pa prav tistih ni, ki jih je Pečjak moral prevesti in posebej natisniti za videmsko nadškofijo.

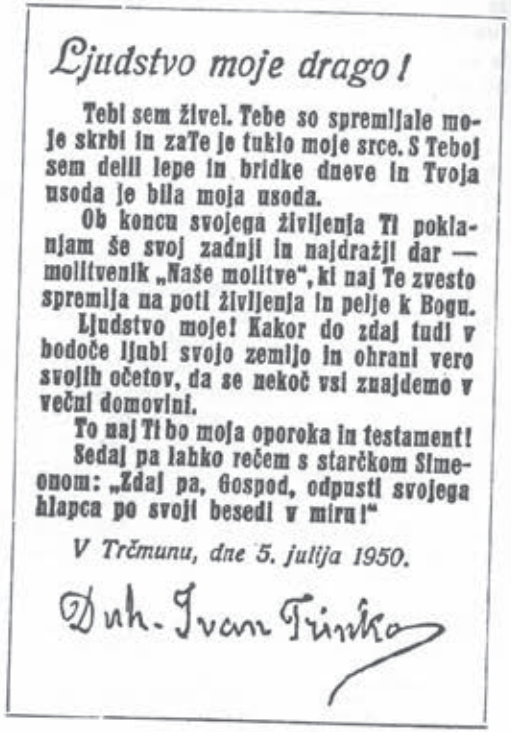
Mimogrede opozorim lahko na veliko skrb, ki so jo tedanji duhovniki in škofje imeli za poenotenje »cerkvene slovenščine«: Pedagoški list Slovenski učitelj, ki je bil hkrati glasilo tudi katehetov, je navedel[15] pet molitvenikov, ki imajo odobreno enotno besedilo molitev: Finžgarjev Bogu kar je božjega, Pečjakove tri: Pot k Bogu, Šolski molitvenik in Večno življenje, in Čedejevo Sveto opravilo. Za druge, ki jih tiskajo zlasti za prodajo na sejmih, pa pravi, da so »zaloga nizkih špekulantov«, ker pač računajo na dobro prodajo, otroci jih pa ne bodo smeli uporabljati. Resno voljo po enotnosti glede slovenskega jezika v cerkvi razodeva tudi poznejša uradna prepoved v istem listu,[16] da ni dovoljeno uporabljati Molitvenika za šolsko mladost, ki ga je sestavil Valentin Podgorc, in ga je 1911 izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu, čeprav je v 85.000 izvodih »preplavil« Slovenijo.[17] To navajam tudi zato, da bi nazorno pokazal, kako malo poznamo preteklost pri-

[14] Tudi v osrednji Sloveniji so morali to blagoslovno pesem, ki je del rimskega obreda, peti v latinščini tja do 1934, ko je bilo dovoljeno uporabljati slovenski prevod Rimskega obrednika (izšel v Ljubljani sicer že 1932), tudi v veliki meri delo Gregorija Pečjaka.
[15] Slovenski učitelj 9 (1907), 117—118.
[16] Slovenski učitelj 13 (1911), 238—239.
[17] Prim. J. Moder, Mohorska bibliografija, Celje 1957, 57. Zanimivo je, da kljub tako veliki nakladi zbirka Semeniške knjižnice nima nobenega izvoda. Isto velja za številne druge molitvenike.

Prvi molitvenik za Beneške Slovence

The first prayer-book for Venetian Slovenians

Trinkovo posvetilo rojakom v molitveniku Naše molitve

Trinko's dedication to his fellow-countrymen in the prayer-book Naše molitve (Our Prayers)

zadevanja za uradno uporabo slovenščine v naših deželah.[18] V primerjavi z deležem slovenščine v »avstrijski« Sloveniji pa je bila možnost za njeno veljavo med Slovenci v tedanji Italiji neizmerno manjša. Zato upravičeno po toliko letih priznamo tudi Gregoriju Pečjaku delček zasluge, da so Beneški Slovenci prvič videli natisnjene svoje ljudske cerkvene pesmi in da so mogli vsaj nekaj slovenskih molitev brati v enakem prevodu, kot je bil uradno v rabi v drugih slovenskih deželah.

Do lastnega slovenskega molitvenika so v videnski nadškofiji prišli šele po zadnji vojni, pa še ta je moral biti natisnjen v Gorici. Ivan Trinko (1863—1954) je 1951 v samozaložbi izdal knjižico »Naše molitve. Molitvenik za Beneške Slovence«. Odobril ga je 24. julija 1950 goriški nadškof Karel Margotti, verjetno ga videnski ni smel ali ni hotel.

Blizu devetdesetletni »oče Beneških Slovencev«[19] je v posvetilu molitvenika zapisal pretresljive besede:[20] »Ljudstvo moje drago! Tebi sem živel. Tebe so spremljale moje skrbi in zate je teklo moje srce. S Teboj sem delil lepe in bridke dneve in Tvoja usoda je bila moja usoda. Ob koncu svojega življenja Ti poklanjam še svoj zadnji in najdražji dar — molitvenik ‚Naše molitve', ki naj Te zvesto spremlja na poti življenja in pelje k Bogu. Ljudstvo moje! Kakor do zdaj tudi v bodoče ljubi svojo zemljo in ohrani vero svojih očetov, da se nekoč vsi znajdemo v večni domovini. To naj Ti bo moja oporoka in testament! Sedaj pa lahko rečem s starčkom Simeonom: ‚Zdaj pa, Gospod, odpusti svojega hlapca po svoji besedi v miru!' V Trčmunu, dne 5. julija 1950. Duh. Ivan Trinko.«

Tudi ta knjižica je bibliografsko zanimiva, ker je hkrati izšla v dveh izdajah, ki pa se v naslovu ne razlikujeta. Zato je v bibliografiji[21] opisana samo izdaja z drobnimi črkami na 298 straneh, manjka pa izdaja za starejše ljudi z debelejšimi črkami, ki ima sicer samo štiri strani manj, seveda pa je v njej mnogo manj besedila.

Med molitvami v obsežnejši izdaji je spet nekaj takih, ki so bile potrebne samo Slovencem med Italijani, kjer je bilo v cerkvi več latinščine kot drugod. Latinsko je natisnjeno celotno besedilo stalnih mašnih spevov (Pjeta sv. maša: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei), dvojezično je besedilo za nedeljske in Marijine večernice (vespere). Prevod naj bi pomagal razumeti, kaj glasno v cerkvi pojejo. Dvojezični so tudi: Miserere, Te Deum, Veni Creator, Pange lingua.

Obsežnejšo pesmarico ima samo izdaja z drobnim tiskom. Med pesmimi iz osrednje Slovenije so pomešane tudi stare ljudske pesmi Beneških Slovencev; nekatere od njih smo že naštelI, druge pa so morda v tej knjižici sploh prvič natisnjene.

»Mašnik požegna beli Kruh« je uvrščena med darovanjske pesmi (»Drugo darovanje«).[22]

Božična »Ta dan je vsega veselja« ima na str. 239 tale uvod: »Sledeča pesem je najstarejša božična cerkvena pesem, ki se v Beneški Sloveniji poje že več stoletij med darovanjem pri vseh sv. mašah do praznika Sv. Treh kraljev.«[23]

[18] Poučna in bogata razstava: Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, ki jo je pripredil v Ljubljani 1962 Arhiv Slovenije, je za starejšo dobo prikazala veliko cerkvenega gradiva v slovenščini; nekaj podobnega bi morali napraviti tudi za komaj preteklo dobo, ko se je slovenščina borila za dostojanstvo liturgičnega jezika.
[19] M. Brecelj v članku o Trinku v SBL IV, 179.
[20] Prav tam: »zaradi Trinkovega posvetila Oporoka Beneškim Slovencem so italijanske oblasti molitvenik preganjale«.
[21] Prim. bibliografijo, nav. v op. 12, št. 478.
[22] Prim. Smolik, v op. 7 nav. d., 105—106, 276; pesem bi mogla nastati že v 15. stol.
[23] Prim. Zmaga Kumer, Predreformacijsko izročilo v slovenskih protestantskih pesmaricah in poznejšem razvoju: Slovenski etnograf 13 (1960), 41—64 in 14 (1961), 115—134; Smolik, n. d. 93, 276, 283.

Takoj zatem je (str. 241) natisnjena »Druga stara božična pesem, ki se poje na sveto noč v Ben. Sloveniji: Marija z Jožefom gre v to mjesto Betlehem!«[24] »Stara pesem fare Sv. Lenarta« (str. 242) »Jezusa pozibljimo« je bila nekoč znana po vsej Sloveniji, ker so jo tiskali v uradnih lekcionarjih od srede 18. stol. dalje.[25]

Med pasijonskimi je pesem: »Predomisli, o človek grešni« (str. 251) kot domača označena: »Stara pesem o trpljenju Kristusovem v Šentlenarski dolini« in ima dvajset kitic.[26]

Božična pesem.

1.

Te dan je vsega veselja,
Devica je rodila
tega Sina božjega —
Devica je ostala —
našega Odrešenika,
Stvarnika nebeškega
in angelskega kralja.
Kdo je slišal glih te glas? —
Devica j' rodila Boga.
Je čuda prevelika,
je čuda prevelika.

2.

Ta hči je mati postala,
svoj'ga Boga rodila;
Stvar je svoj'ga Stvarnika
nosila in dojila.
Oh ti Marija si 'zvoljena,
pri Bogu si gnado našla,
ki jo j' Eva zgubila.
Skoz tebe je Bog človek postal,
ki nas je rešil odi pekla.
Oj hvalo Bogu dajmo!
Oj hvalo Bogu dajmo!

1

— 3 —

5. Hvala tebi, Bog Oče,
ker si se čez nas vsmilil,
poslal nam Sinka svoj'ga,
nas rešil od hudiča.
Oj častiti Sin Božji,
vreden si hvale in časti,
ker si nas tako ljubil,
za nas Rešnjo Kri prelil,
življenje večno zadobil,
v nebesa pot pokazal,
v nebesa pot pokazal — Amen.

Velikonočna pesem.

1. Jezus je od smrti vstal,
od svoje bridke martre;
zato se veselimo
ino Boga hvalimo:
Aleluja. Aleluja!
2. Ko b' ne bil od smrti vstal,
b' vesoljni svet pogubljen bil:
nam se je veseliti
ino Boga častiti:
Aleluja. Aleluja!
3. Bog je tako milostan bil,
Svoj'ga Sina med nas pustil;
od Marije je rojen bil.
vesoljni svet razveselil:
Aleluja. Aleluja!

1*

Prva pesem v Pečjakovem dodatku

The first hymn in the appendix by Pečjak

Pesem iz ljubljanske pesmarice za Beneške Slovence

Hymn from the hymn-book for Venetian Slovenians, printed in Ljubljana

Med velikonočnimi je na prvem mestu »Stara velikonočna pesem, ki se slovesno poje v Benečiji« (str. 256): »Jezus je od smrti vstal«, a je natisnjenih samo osem kitic.[27]

[24] Pesem je verjetno ljudska, v cerkvenih pesmaricah je nisem našel.
[25] Smolik, n. d. 102: »bi mogla nastati kdaj po 13. stoletju«. Besedilo, znano v Beneški Sloveniji, je skoraj popolnoma isto, kakor so ga nekoč tiskali v slovenskih lekcionarjih (prim. prav tam 280).
[26] Prim. Smolik, n. d. 222, 298: tudi to pesem so ponatiskovali v lekcionarjih do 1772: prvi pa jo je zapisal 1733 F. M. Paglovec v rokopisni pesmarici. Je tudi v celjskih izdajah do 1857.
[27] Prim. I. Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj: Čas 36 (1942), 89—138, zdaj ponatis: Literarnozgodovinski spisi, Ljubljana 1980, 235—314. Prim. Smolik, n. d. 85—88, 275—276.

Nam že znana pesem »Na kolena dol padimo« je na str. 262 uvrščena med pesmi pri blagoslovu,[28] pesem enake vsebine »Glej, nebesa so se odprla« (str. 264), pa ima oznako: »Stara pesem v Nadiški dolini«.[29] Zanimiv je natis pesmi »O usmiljen muoj Jezus« (str. 267), ki je tokrat v bolj domači obliki (dialektu deloma), kot pa jo je natisnil Pečjak.[30]

— 8 —

7. Zdaj vsi skupaj pokleknimo,
za verne duše tud prosimo;
prid' jim, Jezus, na pomoč,
sveti jim večna luč.

O Marija, ljuba Mati,
obljubila s' nam pomagati,
da v nebesa pridemo,
tam, kjer častil' te bodemo.
Amen.

Usmiljen' moj Jezus.

1. Usmiljen' moj Jezus:
jaz ljubim tebe,
ker s' ljubil mene.
Oh iz cel'ga srca
jaz ljubim tebe.

2. Pred tvoj'mi nogami
jaz zgrivan klečim,
večkrat sem greh storil,
poboljšat' s' želim.

3. Te prosim lepo,
ko vmrje telo,
da vzameš moj Jezus
mi dušo v nebo.

Pesem iz ljubljanske pesmarice za Beneške Slovence

Hymn from the hymn-book for Venetian Slovenians, printed in Ljubljana

Med Marijinimi je »Stara beneška« (str. 276) z naslovom »Brezmadežni« pesem »Kukar lilja med trnjem« res zelo drugačna od pesmi, ki so večinoma znane tudi iz drugih pesmaric.[31]

Trinkov[32] molitvenik bi z jezikovnega in vsebinskega zornega kota zaslužil samostojno obravnavo, nekaj več sem se ustavil le ob pesmih, ker so vsaj nekatere iste, kakor so jih desetletja prej prvič tiskali v Ljubljani in sodijo v našo najstarejšo pesemsko zakladnico.

Zanimivo je, da skoraj nič tistih molitev, ki jih je po pričevanju cenzorja Nastrana prevajal Gregorij Pečjak, ni prešlo v poznejši molitvenik. Morda jih nikoli niso uspeli glasno moliti, ali pa je bil prevod pretežak za samo lastnega narečja vajene slovenske vernike, ki se nikdar niso mogli v šoli učiti materinega jezika. Namen, da bi tudi Beneške Slovence, morda takrat še dovolj zgodaj, jezikovno »priključili« k osrednji Sloveniji z enotnim cerkvenim jezikom, se tedaj ni posrečil,

[28] Tudi te pesmi drugod nisem našel.
[29] Verjetno ljudska, v cerkvenih pesmaricah je nisem našel.
[30] Pesem »Usmiljeni Jezus«, ki jo zdaj pojemo, je morda nastala iz stare ljudske; kakor je tu zapisana, pa je drugod nisem našel.
[31] Verjetno ljudska, v cerkvenih pesmaricah je nisem našel.
[32] Ali morda po sestavljalcu: Kufolov: prim. M. Brecelj, v op. 10 nav. d., 176.

in vemo, da še danes ne. Za bolj utemeljeno sodbo o tem pa bi bila potrebna bolj poglobljena raziskava.

Beneškoslovenski župnik pri Sv. Štoblanku Mario Laurencic mi je še pravočasno za konec tega razpravljanja poslal molitvenik, v katerem so tudi slovenske molitve in pesmi za Beneške Slovence: Libro della preghiera per le diocesi della regione Triveneta. Za prvo izdajo je uvod napisal 1977 še beneški patriarh Albino Luciani, ki ga je potem ves svet spoznal kot mesec dni vladajočega papeža Janeza Pavla I., prvi ponatis druge izdaje s slovenskim dodatkom pa je izšel 1981.[33]

Videnski nadškof Alfredo Battisti je predstavil posebni dodatek za svojo nadškofijo, za katero piše, da »ena Cerkev moli in poje v več jezikih« (str. 640/1). Dodatek ima 32 strani in je uvezan na koncu glavnega dela, ki je ves v italijanščini, ima posebno paginacijo 640/1—32, za tem je tiskano še kazalo vsega molitvenika. Take dodatke imajo očividno tudi druge škofije, vsaj bozenska (Bolzano) z nemškimi molitvami in pesmimi, ni mi pa znano, kako je z Gorico in Trstom.

V dodatku so natisnjene furlanske in slovenske molitve in pesmi, nekaj dodanih besedil in navodil je tudi v italijanščini. Slovenske molitve so štiri: Čast bodi, Oče naš, Češčena Marija in Češčena si, Kraljica (obrobne številke 909—912).

— 6 —

Mašnik požegna.

1. Mašnik požegna beli Kruh,
z nebes dol pride živi Bog:
angelci se približajo,
Bogu čast, hvalo dajo.

2. Mašnik povzdigne sveto Kri,
kristjan se nizko prikloni:
Moli ga, prosi ga prav lepo,
da grehe ti odpustil bo.

3. Rojen je bil od Marije,
na svet prišel za grešnike;
je svojo sveto kri prelil,
da b' človek pogubljen ne bil.

4. Zadost jo je bilo ena kapljica
za grehe celega sveta;
pa vendar je prelita bila,
od kapije do kapljice vsa!

5. Sveto Telo in Rešnja kri,
vse to nas naša vera uči:
v podobi kruha belega
častimo Jezusa.

6. Sveta Trojica en sam Bog,
Bog Oče, Sin in Sveti Duh,
tri božje peršone nam hrano dajo,
za dušo in za telo. — Amen.

Pesem iz ljubljanske pesmarice za Beneške Slovence

Hymn from the hymn-book for Venetian Slovenians, printed in Ljubljana

[33] Založba Elle Di Ci, Torino-Leumann, 669 str.

Mašni obred je tiskan samo v furlanščini, slovenskega ni, pač pa so tu mašne pesmi: Pred Bogom pokleknimo, Mašnik požegna beli Kruh, O srečna duša in Glasno zapojmo (št. 925—928). V oddelku za cerkveno leto je slovenska samo božična Sveta noč (št. 936), prav na koncu so še Marijine pesmi: Je angel Gospodov, Lepa si, Marija Mati ljubljena in Ti o Marija (št. 963—966).

Če pomislimo, kakšen odnos je imelo vodstvo videnske nadškofije v preteklosti do slovenske molitve in pesmi, lahko ob tem molitveniku občudujemo napredek, zlasti če upoštevamo, da v slovenskih župnijah smejo uporabljati osrednjeslovenske liturgične knjige.

Ob pregledu tega dodatka pa se le zbuja nekaj pomislekov: nikjer ni omenjeno, da so to slovenske molitve in pesmi, niti v kazalu ne, kjer je navedena »furlanska« pesmarica: Cjantis di glesie dal popul furlan.

Izmed starih cerkvenih pesmi je ponatisnjena samo Mašnik požegna beli Kruh, ni pa tako značilne božične, velikonočne in drugih,[34] ki bi jih na ta način lahko predstavili tudi Italijanom in Furlanom; menda jih niso nehali peti? Ali pa je z njimi prav tako, kot je bilo pred stoletji s podobno starimi pesmimi pri nas, ki jih tudi niso tiskali, ker so jih vsi znali na pamet?

Kljub vsemu pa lahko rečemo »nam se je veseliti ino Boga častiti«, kot poje velikonočna pesem že blizu tisoč let.

UN LIBRO DI PREGHIERE E DI CANTI PER GLI SLOVENI DELLA SLAVIA ITALIANA

(Sommario)

Il saggio vuol essere un contributo alla bibliografia dell'innologia slovena in quanto contiene la descrizione di alcuni stampati destinati agli sloveni della Slavia italiana, che finora non erano stati ancora studiati. Si tratta, in primo luogo, di un fascicoletto contenente preghiere e canti (rispettiv. 64 e 8 pgg.), che Gregorij Pečjak preparò e fece poi rilegare insieme al suo libro di preghiere nel 1913 a Lubiana, intitolando il tutto »Nebeški ključ« (La chiave del paradiso). Lo stesso fascicoletto venne aggiunto anche a un suo libro di preghiere più empio: 'Večno življenje' (La vita eterna). I canti apparvero nel 1914 anche in edizione separata e con tiratura maggiore con lo scopo di consolidare tra gli sloveni della Slavia italiana la pratica di quei canti che essi conoscevano a memoria e cantavano già dal medioevo in poi. Resta però aperta la questione circa l'identità del sacerdote che, dall'altra parte del confine austriaco, incaricò Pečjak del lavoro. Dopo che anche Gorizia venne compressa entro i confini dello stato italiano, uscì in quella città, nel 1923, la ristampa del libro di preghiere di Finžgar 'Bogu, kar je božjega (A Dio, ciò che è di Dio). In esso sono riprodotti anche i canti sopra nominati e altre cose che non si trovano nella prima edizione lubianese. Nel 1951 Ivan Trinko preparò per i propri connazionali uno speciale libro di preghiere (Naše molitve — Le nostre preghiere) destinato agli sloveni della Slavia italiana, che uscì i Gorizia in due differenti edizioni. Esso contiene sempre gli stessi canti, che venivano eseguiti in chiesa e in casa. Resta comunque da chiarire ancora in che misura questi libri di preghiere venissero impiegati da coloro cui erano destinati.

[34] Morda so pri tehtanju, kaj naj natisnejo na 32 straneh, hoté izpustili te zelo dolge pesmi, ki jih znajo vsi. Morda tudi slovenskega mašnega besedila zato ni, ker je tiskano drugod, furlanskemu so pa na ta način (po ovinku) podelili cerkveno odobritev, ki je po redni poti menda ni mogle dobiti. A vse to so bolj ugibanja.

Miran Komac

KRAŠKA GORSKA SKUPNOST

I. Prolegomena

Ne glede na to, da predstavlja centralno vprašanje tega zapisa analiza vloge in pomena »Kraške gorske skupnosti«, bomo za boljše razumevanje tega problema podali kratek historiat poskusov revitalizacije manj razvitih gorskih območij v Italiji.

Iz zapisanega se da razbrati, da problem razvoja manj razvitih območij v Italiji (med katera spadajo tudi gorski predeli) ne predstavlja neke posebne novosti. Zakonskih programov, ki so obravnavali to problematiko, je kar precej, med najpomembnejše pa štejemo: Dekret Rainerl iz leta 1910, Zakon št. 3267 (Serpieri) z dne 30. decembra 1923, Dekret št. 215 z dne 13. februarja 1933, Zakon št. 991 z dne 25. julija 1952, Dekret predsednika republike z dne 10. junija 1955 št. 987, Zakon št. 657 z dne 30. julija 1957.

Toda kljub vsem tem določilom in precejšnjim finančnim sredstvom se položaj gorskih predelov v Italiji ni izboljševal. Nasprotno, situacija je postajala vse slabša. Prav področja, katerim so bili ti zakoni namenjeni, so še nadalje ekonomsko propadala, populacija se je množično izseljevala, spreminjala se je starostna struktura prebivalstva itd. Deželi Furlanija—Julijska krajina in Lacij sta tipičen dokaz te trditve. Edino področje, na katerem je prišlo do dejanske uresničitve teh zakonskih določil, je Južna Tirolska. Pa še tu je verjetno do tega prišlo bolj skozi »stranska vrata«.

Kakorkoli že, določila zgoraj zapisanih zakonov niso prinesla pričakovanih ekonomsko-socialnih rezultatov ter se je zato v sedemdesetih letih v Italiji ponovno odprlo vprašanje manj razvitih gorskih področij.

Rezultat prizadevanj mnogih demokratičnih sil, ki so v začetku sedemdesetih let uveljavile na področju politike spoznanje, da problemov razvoja ni mogoče razreševati brez celovitega sodelovanja prizadetega lokalnega prebivalstva, je bil zakon št. 1102 z dne 3. decembra 1971, ki nosi naslov »Nove norme za razvoj goratih področij«. Zakonodajalec je zapisal, da je osnovni smoter tega zakona »odprava razlik v neenaki stopnji ekonomskega in socialnega razvoja med goratimi in ostalimi italijanskimi področji«, in to z izgradnjo ustreznih gospodarskih objektov, avtohtone gospodarske dejavnosti, cest itd. Vse te aktivnosti naj bi se realizirale preko regionalnih razvojnih planov, katerih oblikovalci in realizatorji bi bile posebne institucionalne enote — Gorske skupnosti. Tako je državni zakon prvič v zgodovini italijanske države ustanovil krajevne ustanove, ki imajo po tem zakonu v goratih predelih velike pristojnosti in so v nekem smislu javnopravno izenačene s pokrajinami, hkrati pa imajo večje in obsežnejše pristojnosti kot posamezne občine.

Vsebinsko so torej Gorske skupnosti medobčinske institucije, katerih glavna naloga se kaže v oblikovanju, usklajevanju in realizaciji razvoja širših teritorialnih enot. Skladnejši razvoj teh področij so mnogokrat ovirale tudi različne koncepcije

razvoja posameznih občin, saj so le-te pogosto tako šibke (populacijsko in gospodarsko), da vsaka zase ni sposobna razrešiti tako globalne problematike, kot je nerazvitost goratih predelov.

Toda državni zakon je predpisal le izhodišča za določitev vsebine in organizacije dela Gorskih skupnosti. Konkretizacija teh izhodišč pa naj bi se izvršila v okviru ustreznih deželnih zakonov.

Dežela Furlanija—Julijska krajina je to storila v okviru deželnega zakona z dne 4. maja 1973 št. 429, ki je bil sprejet po predhodni nekajmesečni burni debati. Na tem mestu ne vidimo globljega smisla, da bi podrobneje analizirali vsebinsko primerjavo med državnim in deželnim zakonom. Poudarimo naj le, da deželni zakon ni izkoristil vseh možnosti, ki jih je nakazoval državni zakon, ter da je ustanovo Gorske skupnosti v bistvu zreduciral na organ, ki res da pripravlja in sprejema razvojne programe za posamezna gorska področja, vendar je v tem procesu vpliv dežele tako odločujoč, da se Gorske skupnosti v bistvu zreducirajo na organ posvetovalnega značaja, brez možnosti sprejemanja popolnoma samostojnih odločitev.

Skratka, na deželnem nivoju so bile demokratične sile premalo močne, da bi razbile prevladujoči centralistični duh vodenja in upravljanja.

O nečem pa je vendarle potrebno spregovoriti. Gre za vprašanje, kako v zakon vključiti zahtevo o zaščiti manjšin. Nekateri deželni svetovalci, v prvi vrsti KPI in SSk, so namreč zahtevali, da zakon vključi tudi določbe o varstvu etničnih, kulturnih in gospodarskih značilnosti narodnostnih manjšin, ki živijo v deželi Furlaniji—Julijski krajini. Znano je, da prav gorska področja naseljuje avtohtono prebivalstvo (Slovenci, Furlani), ki ni italijanske narodnosti. Toda zahteve so bile gladko zavrnjene z utemeljitvijo, da »takšna določila ne bi v ničemer razširila pravic, ki jih manjšine že uživajo in so določene z ustavo; prav tako pa se ne sme pozabiti, da dežela na tem področju nima nikakršnih zakonskih kompetenc« (tako je to utemeljil Martinis, poročevalec odbora, ki je pripravljal predlog deželnega zakona). Z istimi argumenti je bila zavrnjena tudi zahteva, naj bi v deželno 15-člansko komisijo izvoljenih svetovalcev (imela je nalogo, izdelati predlog števila Gorskih skupnosti v deželi Furlaniji—Julijski krajini) vključili tudi predstavnike manjšin, kot je to primer pri nekaterih drugih organizacijah (Kmetijske skupnosti, pašne skupnosti itd.).

S tem je bila slovenska narodnostna manjšina, kljub mednarodno priznanemu principu o »ustrezni zastopanosti« v vseh državnih organih, katerih delovanje vpliva na položaj in razvoj manjšine, prvič izločena iz procesa oblikovanja gorskih skupnosti. In to kljub dejstvu, da te predstavljajo na mnogih goratih področjih dežele Furlanije—Julijske krajine populacijsko in gospodarsko najmočnejši element. Skratka, slovenska narodnostna manjšina je bila že na začetku izločena iz procesa soodločanja o lastni usodi tudi na tem področju.

Naslednja diskriminacija nepriznavanja slovenske manjšine kot subjekta lastnega razvoja se je dogodila 13. julija 1973. Tega dne je tedanji predsednik deželnega sveta Furlanije—Julijske krajine Antonio Comelli podpisal odlok o ustanovitvi posebne komisije, ki naj bi pripravila predlog kriterijev za porazdelitev celotnega obsega goratih predelov v deželi (le-teh je 4.370,77 km²) na ustrezno število gorskih skupnosti.

Komisijo, ki je odločala o teh kriterijih, so namreč sestavljali samo predstavniki deželnega sveta in njegov predsednik, medtem ko o predstavnikih slovenske manjšine ni bilo sledu. Komisija je morala odločati o treh temeljnih predlogih, od katerih je prvi predvideval razdelitev goratih predelov Furlanije—Julijske

krajine na štiri, drugi na šest in tretji na deset gorskih skupnosti. Ta komisija je na podlagi določil deželnega zakona, ki izključuje kakršnokoli posvetovanje z dejavniki, ki so izven občinskih in deželnih okvirov (čeprav ne izključuje v celoti posvetovanja z organizacijami, ki zastopajo »etnične skupnosti«, ko gre za večletne načrte v samih gorskih skupnostih) določila, da sprejme predlog KPI o razdelitvi gorskega področja v 10 skupnosti. Prav verjetno je, da so tako kompenzirali »poraz« KPI, ki ga je le-ta doživela v procesu oblikovanja in sprejemanja deželnega zakona. Tedaj niso bili zavrnjeni le posamezni predlogi popravkov deželnega zakona, ampak v celoti tudi njihov alternativni predlog.

Kakorkoli že, ostaja dejstvo, da stališča predstavnikov slovenske narodnostne manjšine niso upoštevali, čeprav je na primer glavni odbor SKGZ na svoji seji 15. januarja 1973 sprejel stališče, da je potrebno pri oblikovanju gorskih skupnosti upoštevati in spoštovati narodnostne značilnosti gorskih področij. Po predlogih, ki jih je pripravila SKGZ in s katerimi so se strinjali tudi nekateri občinski sveti na Goriškem in Slovenska skupnost, bi bila za Slovence z družbeno-gospodarskega, urbanističnega in narodnostnega vidika najboljša rešitev, po kateri bi bili Slovenci »razdeljeni« v tri kompleksne celote: prva bi morala obsegati področje Kanalske doline in Trbiža, druga Rezijo, vzhodno in zahodno Benečijo, tretja pa tržaško-goriški Kras in briško področje z vključitvijo kraškega dela devinsko-nabrežinske občine ter celotne goriške občine. Samo v tem primeru bi prišle do izraza tudi v bodočih predstavniških organih, v statutih in družbeno gospodarskih ter urbanističnih načrtih teh skupnosti težnje, zahteve in želje slovenske narodnostne manjšine, ki živi na teh področjih. Navedeno stališče ni izhajalo iz kakršnihkoli polemičnih ali opozicijskih razlogov, kakor so hoteli te upravičene zahteve prezentirati nekateri deželni upravitelji, pač pa iz globokega prepričanja, da je zakon o gorskih skupnostih, ki zadeva področje, kjer živijo Slovenci, najboljša prilika, da se ustvarijo tudi boljši socio-ekonomski, ozemeljski, kulturni in narodni pogoji za slovensko narodnostno skupnost v Furlaniji—Julijski krajini. To prepričanje je izhajalo iz dejstva, da se mora med razlogi »homogenosti določenih področij« (2. člen deželnega zakona) upoštevati tudi narodnostna homogenost in da bi bilo skrajno krivično, če bi Slovence že zopet delili med najrazličnejše gorske skupnosti, v katerih bi se s Slovenci naseljena ozemlja utapljala v morju druge narodnosti. Skratka, stališče o treh gorskih skupnostih je izhajalo iz prepričanja, da ima dežela v tem primeru možnost boljše ozemeljske ureditve slovenskih področij, kar naj bi preprečilo nadaljnje parceliranje slovenske narodnostne manjšine na še več delov. Obsežna parcelacija bi omogočila nadaljevanje procesa objektivnega in subjektivnega raznarodovanja in asimilacije.

Ti argumenti niso bili dovolj »tehtni«, da bi prepričali deželnega predsednika in deželni svet, da ne bi januarja 1974 podpisal odloka, ki predvideva ustanovitev desetih Gorskih skupnosti in sicer:

1. Področje Karnije (Carnia)
2. Področje Kanalske doline in Pod Vile (Val Canale e Canale del Ferro)
3. Področje Livence (Pedemontana di Livenza)
4. Področje Medune in Celline (Meduna e Cellina)
5. Področje Arzina (Arzino)
6. Področje Gumina (Gemonese)
7. Področje Čente (Tarcentina)
8. Področje Nadiških dolin (Valli del Natisone)
9. Področje Brd (Collio)
10. Področje Krasa (Carso)

Pripadniki slovenske narodnostne manjšine živijo na območju, ki je porazdeljeno na šest gorskih skupnosti. Le-te so: področje **Kanalske in Pod Vile** z občinami Ponteba*, Naborjet—Ovčja ves*, Trbiž*, Dunja, Mužac (Moggio), Kluže, Na Bili (Resiutta) in Rezija*.
Področje Gumina z občinami Forgaria, Trasaghis, Bordano, Pušja ves (Venzone), Gumin (del), Gorjani*, Artegna (Ratenj).
Področje Čente z občinami Bardo*, Tipana*, Magnano (del), Čenta* (del), Neme* (del), Ahten*, Povoletto (del), Fojda* (del).
Področje Nadiških dolin z občinami Podbonesec*, Sovodnje*, Dreka*, Tavorjana* Špeter*, Grmek*, Št. Lenart*, Srednje*, Praprotno*, Čedad* (del).
Področje Brd z občinami Krmin*, Števerjan*, Kopriva* (del), Moša* (del), Gorica* (del), Dolenje* (del), Šlovrenc.
Področje Krasa z občinami Zagraj*, Sovodnje ob Soči*, Foljan—Sredipolje* (del), Doberdob*, Ronke* (del), Tržič* (del), Repentabor*, Trst* (del), Dolina* (del), Devin—Nabrežina*, Zgonik*.

Na prvi pregled se sicer zdi, da so bili s takšno razdelitvijo prizadeti le Slovenci, ki pripadajo guminski gorski skupnosti, medtem ko bodo ostale gorske skupnosti imele »pretežno« ali »močno« slovenski značaj. Toda past se skriva nekje drugje: v kanalski, čentski, briški in guminski gorski skupnosti so razmerja med občinami in deli občin takšna, da bodo največjo težo imela mestna središča: Trbiž, Gumin, Čenta in Gorica. Na ta način so Slovenci, ki živijo v hribovitih predelih, prikrajšani za svoje zastopstvo, saj ni nikjer določeno, da morajo sedeti v glavni skupščini gorske skupnosti krajevni svetovalci, oziroma zastopniki. V organe gorskih skupnosti so zato bili delegirani predvsem izvoljeni zastopniki (in to po strankarskih ključih), teh pa je največ v večjih središčih. Prav tako ne gre pozabiti, da so Slovenci v videmski pokrajini porazdeljeni v tri gorske skupnosti, od katerih je le gorska skupnost Nadiških dolin relativno homogena »narodnostna« celota, kar v veliki meri onemogoča uveljavljanje njihove narodnostne problematike. In nenazadnje velja ugotoviti, da so prebivalci popolnoma slovenske občine Števerjan v briški gorski skupnosti tako osamljeni, da le s težavo uveljavljajo svojo narodnostno identiteto.

Posledice vseh zgoraj zapisanih dejstev so se pokazale tudi v ustanovnih aktih Gorskih skupnosti, saj niti v enem statutu gorske skupnosti na področjih, na katerih živijo pripadniki slovenske narodnostne manjšine, ni določil o uveljavljanju posebnih ukrepov za njihovo zaščito, niti ni določil o rabi slovenščine v delovanju izvoljenih organov. Sicer pa je to prakso tako ali tako poskušala uveljaviti samo Kraška gorska skupnost, kar je vplivalo na to, da deželni svet, edini pristojen za dokončno odobritev statutov, statuta Kraške gorske skupnosti ni potrdil.

II. Nameni in cilji ustanovitve gorskih skupnosti s posebnim ozirom na Kraško gorsko skupnost

Osnovne namene in cilje ustanavljanja gorskih skupnosti je določil, kakor smo že omenili uvodoma, državni zakon št. 1102 z dne 28. decembra 1971, ki nosi naslov »Nove norme za razvoj goratih področij«. Iz omenjenega zakona je razvidno, da je osnovni namen »... ovrednotenje goratih področij s pospeševanjem sodelovanja prebivalstva v Gorskih skupnostih pri oblikovanju in uresničevanju

(narodnostno mešane občine so označene z *)

programov razvoja in prostorskih planov odgovarjajočih gorskih okrajev, za oblikovanje splošne politike skladnejšega gospodarskega in družbenega razvoja v okviru smernic vsedržavnega plana in deželnih gospodarskih planov«. (člen 1)

Z drugimi besedami, namen ustanovitve gorskih skupnosti je iskati v prizadevanjih, da bi v okviru vsedržavnih in regionalnih ekonomskih programov stremeli k odpravljanju družbenih in gospodarskih razlik med goratimi področji in ostalim delom državnega ozemlja, k zaščiti zemlje in narave« (člen 2) in to preko cele vrste ukrepov, usmerjenih v:

a) izboljšanje položaja goratih področij z urejanjem komunikacij in ostalih komunalnih dejavnosti. Ti posegi naj bi prispevali k boljšim pogojem življenja na teh področjih, obenem pa naj predstavljajo temelj adekvatnemu gospodarskemu razvoju;
b) primerno ovrednotenje vseh oblik obstoječih gospodarskih dejavnosti z ustrezno gospodarsko pomočjo;
c) sprejemanje potrebnih in primernih ukrepov za odpravljanje neugodnega položaja na tem področju živeče populacije, ki je posledica neugodnih prostorskih značilnosti goratih področij;
d) dvig kulturnega in izobrazbenega nivoja prebivalcev gorskih področij. (člen 2)

Na podlagi omenjenih osnovnih smernic bi moral deželni svet izdelati podrobnejši zakon, ki naj po mnenju predstavnikov vseh tistih strank, ki so tedaj bile v opoziciji, vsebuje vse specifične elemente goratih predelov dežele Furlanije—Julijske krajine, od ukrepov za odpravo ekonomske emigracije, do varstva manjšin. Žal, tedanja deželna vladna koalicija, v kateri so prevladovali predstavniki krščanske demokracije, ni bila tega mnenja. Zato tudi 1. člen deželnega zakona št. 29 z dne 4. maja 1973, ki nosi naslov »Nameni ustanovitve gorskih skupnosti«, govori samo o ustanovitvi gorskih skupnosti kot »medobčinskih ustanov v duhu zakona št. 1102 z dne 3. decembra 1971« v luči »ovrednotenja in preporoda gorskih področij dežele Furlanije—Julijske krajine«.

Zato pa so toliko bolj natančno opredeljeni cilji »Kraške gorske skupnosti«, ki so zapisani v 2. členu (še ne odobrenega) statuta. Tako je v tem členu določeno, da »Gorska skupnost deluje kot teritorialna celota, katere cilj je, da se na osnovah demokratičnega programiranja v okviru vsedržavnega in deželnega programiranja in s sodelovanjem kraškega prebivalstva italijanske in slovenske narodnosti oblikujejo in uresničujejo programi razvoja in plani, namenjeni ovrednotenju gospodarske in ekološke vrednosti kraškega ozemlja, pridobitvi enakih demokratičnih in narodnostnih pravic in izboljšanja življenjskih pogojev zainteresiranega prebivalstva, katerega prednostna naloga je ohranjanje kraškega ambienta, tradicionalnega gospodarstva in naravnih, kulturnih, zgodovinskih in arhitekturnih vrednot.

Poleg tega Gorska skupnost, ki deluje kot teritorialna celota, načrtuje, usklajuje in izvršuje, neposredno ali posredno preko za to usposobljenih javnih ustanov, javna dela in pospešuje javno in privatno dejavnost v okviru smernic državnega in deželnega planiranja, upoštevajoč posebnosti ozemlja, ki ga je treba ohraniti, in zaščito prebivalcev.

Kraška gorska skupnost zagotavlja v okviru svoje dejavnosti popolno enakopravnost prebivalcev slovenske manjšine, celovit razvoj slovenske narodnostne manjšine v vseh ozirih, ohranitev etničnih značilnosti občin in področij, na katerih le-ta živi, v skladu z določili republiške ustave in deželnega statuta«.

V luči realizacije teh izhodiščnih ciljev si je Gorska skupnost zadala nalogo, da bo pospeševala ustrezne posege na področju kmetijstva, industrije, obrti, turizma, zaščite okolja, infrastruktur, komunalnih služb in urbanistike, obenem pa

bo skrbela za kulturni in strokovni razvoj manjšine. Da bi te cilje dosegli, morajo biti programi in plani vseh ustanov, ki delujejo na teritoriju Kraške gorske skupnosti, usklajeni s temeljnim planom družbeno-ekonomskega razvoja gorske skupnosti. Ta določba naj bi veljala tudi za že sprejete razvojne načrte, kar bi praktično pomenilo ponovno preverjanje celotne družbeno-ekonomske politike na tem področju.

Kraška gorska skupnost si nadalje prizadeva, da bi bila že od samega začetka seznanjena z načrtovanjem in posledicami različnih posegov v prostor Kraške gorske skupnosti. Tako naj bi Kraška gorska skupnost sodelovala v celotni fazi priprav in v izvajanju različnih posegov, financiranih z državnim denarjem. Obveznost vseh ustanov in podjetij, ki bi te posege izvajali, pa bi bila, da se že v fazi oblikovanja idejnih osnutkov posvetujejo s Kraško gorsko skupnostjo.

Seveda je realizacija vseh navedenih idej in želja odvisna v prvi vrsti od kompetenc, ki naj bi jih Kraška gorska skupnost imela. Oblikovalci osnutka statuta Gorske skupnosti so pripravili precejšen spisek kompetenc in pravic, katerih dejansko izvrševanje v praksi bi Kraško gorsko skupnost povzdignilo v dokaj močno sub-občinsko usmerjevalno, izvršilno in kontrolno strukturo. Spisek kompetenc so oblikovalci zapisali v 5. členu (nepotrjenega) statuta Kraške gorske skupnosti. Po teh določilih lahko Kraška gorska skupnost:

a) prevzame funkcije Konzorcijev za sanacijo in razvoj živinoreje ter poljedelstva, osnovne zdravstvene zaščite in urbanistike;
b) kupi, upravlja ali vzame v najem dobrine za ustanovitev gozdov, travnikov, pašnikov in narodnih parkov;
c) ustanavlja specializirane gozdne organizacije in organizacije za upravljanje komunalnih storitev;
d) kupi, vzame v najem in upravlja z dobrinami za dosego socialnih ciljev;
e) pooblasti v skladu z določili 20. člena deželnega zakona št. 29 z dne 4. maja 1973 druge ustanove za izvajanje posameznih vsakokrat posebej določenih del, ki se nanašajo na njihovo specifično delovanje v okviru njihovih ozemeljskih pristojnosti;
f) sodeluje z drugimi gorskimi skupnostmi v deželnem okviru in še posebej z občinami Devin—Nabrežina in Zgonik, ki sta neposredno zainteresirani za enotno razreševanje ozemeljskih vprašanj in družbenogospodarski razvoj;
g) oblikuje posvetovalne komisije, v katerih sodelujejo upravitelji, izvedenci, predstavniki različnih ekonomskih, sindikalnih, kulturnih (vključno slovenskih) kategorij v luči preverjanja planov in proučevanja posebnih problemov;
h) sodeluje z organizacijami in ustanovami v SR Sloveniji za zaščito in ovrednotenje kraškega ambienta in kulturne dediščine.«

Po prikazu teh zamišljenih kompetenc je jasno, zakaj deželni svet Furlanije—Julijske krajine, ki je v skladu s 13. členom deželnega zakona št. 29 z dne 4. maja 1973 edini pristojen za odobritev statutov, ni potrdil statuta Kraške gorske skupnosti. Prepričani smo, da le-tega ne bi potrdil tudi v primeru, da bi iz celotnega statuta črtali določila o slovenski narodnostni manjšini. In to v prvi vrsti zato, ker so določila statuta v mnogočem v nasprotju s trenutno politično in ekonomsko prakso tistih, ki upravljajo v deželi Furlaniji—Julijski krajini. Dokler bo v deželnem planiranju še vedno prevladoval »metropolistični« model, ki daje absolutno prednost pomenu in razvoju urbanih središč, tudi na račun recesije njegovega zaledja, je bolj ali manj iluzorno pričakovati, da bi politično-upravna administracija prepustila upravljanje mestnega zaledja lokalnemu prebivalstvu.

Še manj so taisti upravitelji pripravljeni odstopiti od obstoječega modela tedaj, ko je lokalno prebivalstvo v pretežni meri slovenske narodnosti. Tedaj se navadno sklicujejo na teze o gospodarskem razvoju kot anacionalni kategoriji in o individualni možnosti vsakega posameznika, da si zagotovi adekvatno eksistenco v obstoječem družbenoekonomskem sistemu. Kakršnakoli kolektivna zaščita, predvsem pa tista na gospodarskem področju, bi pomenila deprivilegiranje ostalih kategorij prebivalstva. V prvi vrsti italijanskega seveda.

III. Programiranje in planiranje razvoja Gorskih skupnosti

a) Splošne ugotovitve

Zapisali smo, da so gorske skupnosti v prvi vrsti medobčinske javnopravne ustanove, katerih primarna vloga je planiranje vsestranskega razvoja področij, ki tvorijo določeno gorsko skupnost. In to na podlagi temeljnih smernic deželnega in vsedržavnega družbenogospodarskega razvoja. Ker so gorske skupnosti tudi nosilci realizacije planov razvoja, bi lahko vsak, ki se ne bi dovolj poglobil v celotno zakonodajo s tega področja, sklepal, da so Gorske skupnosti regionalne ustanove z največjo akumulacijo moči. Takšni zaključki bi bili zgrešeni, saj nam pozornejša analiza pokaže, da imajo Gorske skupnosti (vsaj tiste v deželi Furlaniji—Julijski krajini) zgolj posredniško in posvetovalno funkcijo.

Te ugotovitve je mogoče potrditi že skozi prikaz procesa planiranja. Vsaka gorska skupnost je v skladu z določili 5., 6., 7. in 8. člena državnega zakona št. 1102/1971 in 15. člena deželnega zakona št. 29/1973 dolžna pripraviti večletni načrt družbenoekonomskega razvoja področij, ki spadajo v gorske skupnosti. Le-ta bi moral skozi obstoječe urbanistične instrumente in ob upoštevanju že obstoječih načrtov sanacije goratih področij podati konkretne možnosti za razvoj gospodarstva, socialnega skrbstva in komunalnih storitev.

Načrt razvoja, ki naj bi temeljil na analizi realnega stanja teh področij, bi moral določiti obliko, lokacijo in predvideno višino stroškov za predvidene posege za oživitev obstoječih gospodarskih struktur, obenem pa bi moral nakazati tudi potencialne smeri bodočega razvoja z določitvijo konkretnih akcij v korist privatnih in državnih organizacij na teh področjih. V fazi nastajanja tega projekta razvoja je Gorska skupnost dolžna oblikovati poseben »posvetovalno-tehnični komite« (Comitato tecnico consultivo), ki ga sestavljajo predstavniki deželnih uprav, različne ustanove, sekcije ali konzorcij za melioracijo goratih področij, Deželna ustanova za razvoj kmetijstva (E. R. S. A.), Deželna ustanova za razvoj obrti (E. S. A.) kakor tudi predstavniki ostalih ustanov in organizacij, ki so zainteresirani za družbenoekonomski razvoj Gorske skupnosti.

V fazi nastajanja razvojnega načrta je Gorska skupnost dolžna posvetovati se tudi z lokalnimi socialnimi in sindikalnimi organizacijami, s predstavniki narodnostnih manjšin, kakor tudi s predstavniki tistih občin, ki sicer niso vključene v Gorske skupnosti, vendar želijo skupno reševati določene razvojne probleme. Tako pripravljen razvojni načrt se potem javno predstavi, da bi se z njim seznanilo čim večje število ljudi, obenem pa, da se zberejo vsi pogledi, kritične pripombe in možne spremembe, oziroma dopolnitve osnutka zakona. Z vsemi temi elementi modificiran ali dopolnjen načrt odobri generalna skupščina (Assemblea generale) Gorske skupnosti.

Toda s tem dejanjem načrt razvoja še ne stopi v veljavo, saj je v skladu z 18. členom deželnega zakona za dokončno odobritev načrta izključno pristojen deželni svet. Le-ta ni samo pristojen za njegovo odobritev, temveč tudi za modi-

fikacijo vseh tistih določil načrta razvoja, ki ne bi bila usklajena z načrti drugih Gorskih skupnosti ali ne bi bila v skladu z družbenoekonomskimi trendi dežele in njenim urbanističnim načrtom. Kakšna nevarnost se skriva za to formulacijo in v kolikšni meri le-ta odvzema Gorskim skupnostim možnost samostojnega upravljanja, ni težko ugotoviti. To še posebej zato, ker se tudi letni plani konkretnih akcij Gorske skupnosti, ki izvirajo iz večletnega načrta razvoja, sprejemajo po isti poti kot generalni plan.

V tej zvezi so na primer zelo zanimivi zapleti z uveljavljanjem načrta o razvoju kmetijske dejavnosti, ki ga je Kraška gorska skupnost pripravila junija 1981. Šele 2. novembra 1982 je tržaški pokrajinski svet odobril programsko poročilo kot dopolnilo deželnemu razvojnemu načrtu 1982—84 (načrt je bil odobren 17. 12. 1981), v katerem je poudarjena veljavnost triletnega razvojnega načrta kmetijstva, ki ga je izdelala Kraška gorska skupnost.

Navidezno moč in možnost samostojnega delovanja Gorskih skupnosti je mogoče pokazati tudi skozi proces sprejemanja najpomembnejšega akta Gorske skupnosti — statuta. Le-tega res da sprejme generalna skupščina Gorske skupnosti z absolutno večino, toda dokončna potrditev je v rokah deželnega sveta. Po istem postopku se sprejema tudi spremembe statuta (13. člen deželnega zakona).

Ne glede na vse navedene omejitve pa predstavljajo Gorske skupnosti pomemben regionalni element, ki se je na vsedržavni ravni pojavil kot rezultat procesa demokratizacije italijanske družbenopolitične stvarnosti v začetku sedemdesetih let, ko vse bolj stopa v ospredje tudi problematika periferije. Žal se ta ideja na deželnih ravneh ni realizirala v celoti, kar je za deželo Furlanijo—Julijsko krajino še posebej indikativno. Konglomerat vseh teh teženj in želja je značilen tudi za Kraško gorsko skupnost, ki na eni strani kaže moč samoupravne participacije lokalnega prebivalstva v procesu evidentiranja problemov in nakazovanju njihovih optimalnih rešitev, na drugi strani pa želje politično-upravnih struktur, da ohranijo stare oblike centralističnega (metropolitanskega) modela socioekonomskega razvoja.

Če se samo za kratek čas pomudimo pri usodi omenjenih dokumentov Kraške gorske skupnosti, dobimo zelo plastično podobo zapisanih karakteristik s področja planiranja in programiranja. Statut še dandanes ni odobren od strani deželnega sveta. »Triletni program družbeno-ekonomskega razvoja kmetijstva (1982—1984)«, ki ga je skupščina Kraške gorske skupnosti odobrila avgusta 1981, pa tudi čaka na dokončni pristanek deželnega sveta. In to kljub temu, da deželni zakon v svojem 18. členu obvezuje deželo, da osnutek potrdi v 60 dneh od dneva objave in kljub mnogim zagotovilom deželnih upraviteljev, da bo dežela »nemudoma pristopila k analizi in odobritvi tega dokumenta«.

b) Planski instrumenti

Na koncu kaže navesti še planske instrumente, ki se jih poslužuje Kraška gorska skupnost za realizacijo tistih ciljev, ki so pogojevali njen nastanek:

1. večletni plan socio-ekonomskega in kulturnega razvoja;
2. letni plan;
3. izredni plan;
4. predračuni za realizacijo posameznih del;
5. urbanistični načrt Gorske skupnosti, v skladu z deželnim zakonom št. 30 z dne 17. julija 1972 in
6. odobravanje in izvrševanje posegov, ki jih bo predvideval bodoči zakon o »kraških rezervatih«, v sodelovanju z »Ustanovo za kraške rezervate«.

Kraška gorska skupnost je predvidela v vseh fazah oblikovanja in izvrševanja omenjenih planskih dokumentov izredno širok obseg participacije s strani lokalnega prebivalstva. Zato v svojem (osnutku) statutu predvideva ustanovitev posebnega **posvetovalnega** odbora, v katerega bi se vključili predstavniki vseh organizacij, ki delujejo na območju Gorske skupnosti, od predstavnikov kulturnih in športnih krožkov (obeh narodnosti), pa do strokovnih in sindikalnih ustanov in družb (obeh narodnosti).

Tudi v tem odboru je predvidena popolnoma enakopravna udeležba slovenske manjšine, saj 7. člen predvideva, da mora biti v odboru vsaj 50 % članov iz vrst slovenske narodnostne manjšine.

Ali se bo Kraška gorska skupnost posluževala vseh teh instrumentov, danes še ni mogoče dokončno potrditi. Dosedanja praksa kaže, da za aplikacijo predvidenih planskih instrumentov ni ravno velikih možnosti. Predvsem pa ne tistih, ki predvidevajo upravljanje tistega dela kraškega teritorija, ki bi spadal v okvir Kraških rezervatov. (Zakon o zaščiti tržaškega Krasa je bil sprejet v italijanskem parlamentu 1. junija 1971, št. 442, na pobudo tržaškega poslanca KD Corrada Belcija. Ker pa zanj niso bile nikoli izglasovane izvršilne norme na deželni ravni, v prvi vrsti zaradi silovitega odpora lokalnega prebivalstva do ponujenih zakonskih rešitev, je njegovo izvajanje praktično ostalo nično.)

Zakaj je pretežni del deželnih upraviteljev rigorozno proti »združevanju« Kraške gorske skupnosti in Ustanove za kraške rezervate ni težko ugotoviti. Deželni upravitelji pač želijo ohraniti v svoji domeni upravljanje s stvarmi, ki imajo v družbenoekonomskem sistemu kapitalizma največjo vrednost — zemljo.

Na vprašanje, ali se bo ta odnos v bodoče radikalno spremenil, ni mogoče odgovoriti povsem pritrdilno, ne glede na to, da obstajajo nekateri indikatorji, ki bi govorili v prid pozitivnemu odgovoru. Mislimo predvsem na osnutek deželnega zakona št. 326 z dne 16. septembra 1981, ki v svojem 8. členu predvideva »združitev« Kraške gorske skupnosti z »Ustanovo za kraške rezervate«. To bi praktično pomenilo, da bi s kraškimi rezervati upravljala Kraška gorska skupnost.

IV. Organizacijska struktura gorskih skupnosti s posebnim ozirom na Kraško gorsko skupnost

V skladu z deželnim zakonom ima organizacijska struktura Gorskih skupnosti tri organe: generalno skupščino, predsednika in upravni svet.

a) **Generalna skupščina** je sestavljena iz županov in določenega števila občinskih svetovalcev iz občin, ki sestavljajo gorsko skupnost. Njihov mandat traja praviloma 5 let in je kompatibilen s funkcijo župana ali občinskega svetovalca. Temeljne funkcije skupščine so, da:

— pripravi statut skupnosti in vse njegove spremembe;
— izvoli predsednika gorske skupnosti in upravni svet;
— določa kriterije in smernice za delovanje gorske skupnosti in različne posege le-te;
— sprejema večletne družbenoekonomske razvojne načrte, vsakoletne načrte in izredne programe;
— sprejme proračun, rebalans različnih skladov in zaključni račun;
— določa višino finančnega prispevka, ki so ga občine dolžne nakazati gorski skupnosti;
— določa delovni proces v uradih gorskih skupnosti in nameša osebje;
— imenuje sekretarja in blagajnika gorske skupnosti;
— pripravlja različne posojilne pogodbe;

— pripravlja naloge, ki izvirajo iz določil deželnega zakona in statuta gorske skupnosti.

Bistvena značilnost Kraške gorske skupnosti je v tem, da je v statutu predvidela rigorozno **izvrševanje dvojezičnega poslovanja.** Raba slovenskega jezika ni zagotovljena samo na sejah generalne skupščine (le-ta se praviloma sestaja enkrat v trimesečju), ampak je dvojezično poslovanje zagotovljeno tudi v uradih gorske skupnosti. Zato je ena izmed dolžnosti generalne skupščine, da temu primerno organizira delo v uradih in da namesti osebje v uradih ter imenuje tajnika gorske skupnosti s popolnim znanjem slovenskega jezika.

b) **predsednik gorske skupnosti:** le-tega izvoli na prvem zasedanju generalna skupščina med svojimi člani. Njegova naloga je, da zastopa gorsko skupnost v relacijah do tretjih oseb ter da organizira delo gorske skupnosti v skladu s smernicami, ki jih je sprejela generalna skupščina. Ena izmed temeljnih dolžnosti predsednika Kraške gorske skupnosti je v tem (2. alinea 15. člena statuta), da skrbi za dvojezično poslovanje na vseh nivojih delovanja gorske skupnosti.

c) **Upravni svet:** se izvoli med člani generalne skupščine in šteje poleg predsednika od 4 do 8 članov. Njegova vloga je, da:

— pripravi programe, načrte, pravilnike in bilance, ki jih da v potrditev generalni skupščini;
— skrbi za izvrševanje sprejetih programov in načrtov;
— izvršuje predpise v zvezi z osebjem;
— odloča o vseh administrativnih zadevah, ki so izven pristojnosti generalne skupščine;
— opravlja druge naloge, ki so mu dodeljene na podlagi deželnega zakona statuta in določil gorske skupnosti.

V skladu s statutom (neodobrenim) Kraške gorske skupnosti je upravnemu svetu dodeljena še ena pomembna funkcija: 17. člen določa, da je upravni svet dolžan organizirati delo Kraške gorske skupnosti na takšen način, da bodo na vseh ravneh njenega delovanja in na celotnem prostoru Kraške gorske skupnosti prišle do polnega izraza vse pravice slovenske narodnostne manjšine.

Iz vsega, kar smo dosedaj zapisali, je mogoče razbrati, da bi Kraška gorska skupnost, v kolikor bi njen statut postal pravno veljaven akt, postala izredno pomembna oblika vsestranskega razvoja področij, ki sestavljajo Kraško gorsko skupnost. Ker to področje, kakor bomo pokazali v naslednjih poglavjih, naseljujejo v pretežni meri pripadniki slovenske narodnostne manjšine, bi Kraška gorska skupnost lahko postala **pomemben instrument njenega celovitega** razvoja. In kar je še posebej pomembno, razvoj manjšine se ne bi odvijal parcialno, iztrgan iz sedanjih družbenoekonomskih tokov na deželni in vsedržavni ravni (kot se to često dogaja sedaj), ampak kot del italijanske družbe (in še posebej dežele Furlanije—Julijske krajine), v okviru katere je potrebno vsestransko rešiti tudi »slovensko vprašanje«, če želi ta družba resnično napredovati.

Vendar v deželi Furlaniji—Julijski krajini (kakor tudi v italijanski družbi nasploh) še vedno delujejo sile, politične in ekonomske, ki so prepričane, da pomeni skladen razvoj področij, na katerih živi tudi slovenska manjšina, privilegiranje Slovencev, da pomeni razvoj avtohtonih gospodarskih dejavnosti na teh področjih (v katerih so v pretežni meri zaposleni Slovenci) privilegiranje Slovencev, da pomeni podpiranje kulturnih in drugih dejavnosti na tem področju (ki je skoraj v celoti slovensko) privilegiranje Slovencev. Ne vidijo pa ali bolje nočejo videti, da gre v bistvu za skladnejši razvoj dežele Furlanije—Julijske krajine kot celote, v okviru katere predstavlja specifičen razvoj slovenske narodnostne manjšine odločilen faktor tega razvoja.

Zaradi teh elementov je tudi ustanovitev Kraške gorske skupnosti ostala na nivoju ostalih pobud, skozi katere bi se lahko slovenska manjšina okrepila: zadoščeno je sicer formalno-pravnim določilom, v bistvu pa je njena vloga zreducirana na posvetovalni nivo.

V. Osnovne značilnosti Kraške gorske skupnosti

1. Ozemlje

Zapisali smo že, da se Kraška gorska skupnost razteza na ozemlju dveh pokrajin, tržaške in goriške. Iz tržaške pokrajine so v gorsko skupnost vključene občine Devin—Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Trst (delno) in Dolina (delno); iz goriške pokrajine pa občine Zagraj, Sovodnje ob Soči, Doberdob (v celoti) ter Ronke, Foljan—Sredipolje in Tržič (delno).

Celotno ozemlje gorske skupnosti obsega približno 209 km², od tega odpade 134 km² na tržaško pokrajino, na goriško pa samo 75 km². Kraška gorska skupnost obsega vse gorate predele tržaške pokrajine (63,1 % celotnega ozemlja), medtem ko je iz goriške pokrajine vključeno v Kraško gorsko skupnost samo 16,1 % goratih predelov.

Podrobnejši pregled ozemlja Kraške gorske skupnosti po posameznih občinah je takšen:

občine	povr. občin v km²	povr. gor. podr. v km²	negor. povr. v gor. skup. v km²	povr. ob. v KGS v km²
1. Doberdob	26,35	26,35	—	26,35
2. Devin—Nabrežina	45,15	45,15	—	45,15
3. Foljan—Sredipolje	7,77	—	4,03	4,03
4. Tržič	20,22	—	5,29	5,69
5. Repentabor	12,69	12,69	—	12,69
6. Ronke	17,01	8,94	—	8,94
7. Zagraj	14,14	14,14	—	14,14
8. Dolina	24,44	6,27	—	6,27
9. Sovodnje ob Soči	16,43	16,43	—	16,43
10. Zgonik	31,32	31,32	—	31,32
11. Trst	84,56	38,20	—	38,20
Skupaj	300,08	199,49	9,32	208,81

Vir: Friuli—Venezia Giulia. Compendio statistico 1981, str. 139.

Geološke značilnosti teh goratih predelov so zelo specifične: predeli so brez tekoče vode, teren je zelo razgiban, višinske razlike so občutne (od nekaj metrov v občini Devin—Nabrežina, pa do 500 metrov nadmorske višine na Krasu) tereni so dokaj kamniti, obdelovalne površine pa se nahajajo samo v bližini urbanih središč. Gozdne površine obsegajo 30,2 % celotnega ozemlja, v goriškem delu pa kar 33,5 %. Toda kljub takšnemu obsegu gozda ne gre prezreti, da je vrednost izkoriščanja skoraj nična. Po drugi strani pa ta gozd izgublja tudi svojo ekološko in socialno funkcijo, v primerjavi z ostalimi predeli dežele Furlanije—Julijske krajine zaradi nekontroliranega in nenačrtnega urbanističnega razvoja Trsta.

Teritorij Kraške gorske skupnosti obsega tudi precejšen del travnatih površin, ki pa zaradi kraške konfiguracije (pa tudi neprimerne obdelave) ne nudi velikih možnosti za njegovo izkoriščanje v pašne namene.

Zaradi velikega obsega gozda in travnikov je kmetijskih površin zelo malo, manj kot 5 % celotne površine. V tržaški pokrajini je obdelovalnih površin samo

4,9 % ozemlja, medtem ko je v goratem predelu ta odstotek še manjši. Boljši je sicer ta odstotek v goriški pokrajini (39,7 %), vendar je ta pogojen predvsem s precejšnjim ravninskim delom. Obdelovalnih površin v goratem področju, ki spadajo pod kraško gorsko skupnost, je samo 200 ha ali 1,6 % vseh njenih obdelovalnih površin.

Poseben pomen daje Kraški gorski skupnosti bližina meje z Jugoslavijo, saj preko njenega ozemlja potekajo mnoge zelo pomembne mednarodne železniške in cestne poti. Te povezave, predvsem pa znani ekonomski momenti, so v mnogočem vplivale na nenormalno tercializacijo Trsta. Toda Trst se ni tercializiral samo zaradi tega dejstva, ampak tudi zato, ker predstavlja naravno središče celotnega kraškega področja.

Prav nasprotna pa je situacija tistih delov Kraške gorske skupnosti, ki administrativno spadajo pod goriško pokrajino. Ti predeli so namreč zelo oddaljeni od središča — Gorice, tako da pretežni del tega ozemlja nima ustreznega urbanega središča, v katerega bi se stekale ekonomske in socialne poti.

Čez goriški del Kraške gorske skupnosti tudi ne potekajo nikakršne pomembne komunikacije, tako da je ta del precej izoliran, če ga primerjamo s tržaškim delom.

Med posameznimi deli Kraške gorske skupnosti opazimo torej precejšnje razlike. Na eni strani precejšnjo homogenost tržaškega dela (komunikacije, naravnanost in struktura gospodarstva), medtem ko je za goriški del značilna precejšnja disperzija.

Omenimo naj tudi, da je goriški Kras tudi narodnostno nekoliko drugače strukturno opredeljen, kakor pa tržaški Kras. Medtem, ko tržaški Kras naseljujejo predvsem pripadniki slovenske narodnosti, pa je tisti del goriškega Krasa, ki spada v gorsko skupnost, samo delno poseljen s Slovenci. Pri tem mislimo na občine Tržič, Ronke in Zagraj.

2. Prebivalstvo

Prebivalstvo celotne Kraške gorske skupnosti je ob koncu leta 1980 štelo 34.955 oseb, od tega je v tržaškem delu živelo 25.546 oseb, medtem ko je ostalih 9.409 oseb živelo v goriškem delu Kraške gorske skupnosti.

Podrobnejši pregled prijavljenega prebivalstva Kraške gorske skupnosti po posameznih občinah je naslednji:

Občine	Prijavljeno prebivalstvo (31. 12. 1980)
1. Doberdob	1.426
2. Devin—Nabrežina	8.292
3. Foljan—Sredipolje	624
4. Tržič	981
5. Repentabor	839
6. Ronke	2.317
7. Zagraj	2.288
8. Dolina	231
9. Sovodnje ob Soči	1.773
10. Zgonik	2.008
11. Trst	14.176
Skupaj	34.955

Vir: Friuli—Venezia Giulia. Compendio statistico 1981, str. 139.

Iz prikaza je mogoče razbrati, da je v tržaški pokrajini koncentracija prebivalstva najmočnejša v goratih predelih okrog Trsta in Devina, medtem ko je v goriškem delu najmočnejša v Ronkah in Zagraju. Ostale občine ali njihovi deli, ki spadajo v Kraško gorsko skupnost, pa so precej manj gosto naseljene.

Iz rezultatov vseh povojnih popisov prebivalstva v Italiji, ki so se vršili v letih 1951, 1961, 1971 in 1981 je mogoče razbrati nekaj zanimivih demografskih trendov. Ob tem velja opozoriti na zanimiv pojav, po katerem se oba dela, goriški in tržaški, močno razlikujeta.

Za goriški del Kraške gorske skupnosti je karakterističen trend odliva prebivalstva z goratih področij v mestna jedra, ki zaradi dokaj razvite industrije nudijo večje zaposlitvene in socialne možnosti. To ugotovitev nam potrjujejo podatki o gibanju prebivalstva v občinah Ronke in Tržič. Tako se je v Ronkah povečalo število prebivalstva v obdobju 1951—81 od 8.563 oseb na 10.058 (+ 17,46), v Tržiču pa od 24.589 oseb na 30.277 (+ 23,13). Istočasno je mogoče opaziti v obravnavanem obdobju v vseh ostalih občinah upad ali stagnacijo prebivalstva: v Doberdobu za — 6,05 %, Foljanu—Sredipolja + 1,4 %, Zagraju za — 11,36 % in v Sovodnjah ob Soči za — 7,88 %.

Za občine tržaškega dela Kraške gorske skupnosti pa je značilen ravno obraten trend: upadanje števila prebivalstva v občini Trst, medtem ko rapidno narašča število prebivalstva v občinah na goratem predelu. Statistični podatki nam odkrivajo sledečo sliko:

Občine	leto 1951	leto 1981	variab. 1951—81 v %
1. Devin—Nabrežina	5.149	8.207	+ 59,39
2. Repentabor	572	841	+ 47,03
3. Dolina	4.821	6.164	+ 27,86
4. Zgonik	1.316	2.112	+ 60,49
5. Trst	272.522	251.380	— 7,76

Vzrokov za ta nenormalna demografska gibanja je več, vsi pa imajo svoj izvor v špekulativni dejavnosti upraviteljev, ki izhajajo iz vrst večinskega naroda in neustrezne politike razvoja, za katero je značilno prevladovanje metropolističnega modela, to je, primaren razvoj urbanih središč tudi na račun specifičnega izkoriščanja in zapostavljanja zaledja.

V sklop prvega vzroka gre še posebej šteti nasilno naseljevanje beguncev iz bivših italijanskih ozemelj, ki so po II. svetovni vojni pripadla Jugoslaviji, nadalje gradbene špekulacije, gradnje vikend hiš za tržaško mestno prebivalstvo, gradnje stanovanj za posebne sloje prebivalstva (državni uslužbenci, vojska, policija) itd.

Najpomembnejša elementa metropolističnega modela razvoja sta: ekstenzivna urbanizacija, za katero bi težko našli opravičilo v dejanskih potrebah (popis prebivalstva leta 1981 je na primer ugotovil, da je v mestu Trst praznih kar 7608 stanovanjskih enot) in podrejanje razvoja zaledja potrebam mestnega prebivalstva, ki v zaledju vidijo predvsem področje za rekreacijo ter razvedrilo.

Pomemben demografski faktor možnega globalnega razvoja določenega področja predstavlja starostna struktura prisotnega prebivalstva. Tovrstni statistični podatki za področje Kraške gorske skupnosti nam kažejo na zelo neugodno starostno strukturo: zelo šibko so v celotni populaciji zastopani otroci in odraščajoča mladina, medtem ko imamo opraviti s precejšnjim številom prebivalstva, ki je na

višku delovnih moči, in tistim prebivalstvom, ki je tik pred upokojitvijo. Še posebej je ta problematika pereča v določenih delih občin Dolina, Trst, Foljan—Sredipolje in v goratih predelih občine Tržič. V teh predelih predstavljajo kategorije prebivalstva, starejše od 55 let kar 1/4 celotnega prebivalstva. Položaj je sicer nekoliko boljši v ostalih predelih Kraške gorske skupnosti, vendar tudi tu negativni populacijski trendi presegajo splošni italijanski razvoj.

Da se bo tovrstna situacija še poslabšala, kažejo tudi drugi demografski kazalci. Rodnost znaša na primer le 9,9 rojenih na 1000 prebivalcev, medtem ko umrljivost presega mejo 12,6 umrlih na 1000 prebivalcev, kar predstavlja italijansko povprečje. Ta negativen odnos med nataliteto in mortaliteto je sicer nekaj manjši v goriškem delu Krasa, vendar to dejstvo ne more spremeniti celotne zelo negativne slike.

Negativni demografski trendi znotraj populacije Kraške gorske skupnosti predstavljajo verjetno enega izmed osnovnih zaviralnih momentov za uspešen vsestranski razvoj gospodarstva na teh področjih. To tudi zato, ker so možnosti za pomlajevanje aktivne populacije dokaj majhne — gospodarstvo tržaške pokrajine se namreč vse bolj terciarizira, kar ne samo zapira dotok mlade delovne sile, ampak v mnogočem pospešuje njen odliv v ostala italijanska industrijska središča. Z migracijskimi gibanji znotraj posameznih področij Kraške gorske skupnosti pa problema očitno ne bo mogoče rešiti.

Omenili smo že, da se prebivalstvo Kraške gorske skupnosti vse bolj terciarizira. Najmočnejše trende opazimo zopet v tržaškem delu Kraške gorske skupnosti (nekoliko manj v goriškem) in to predvsem na račun zmanjševanja aktivnega prebivalstva v kmetijstvu in industriji. Nekatere občine so zabeležile celo 50 % povečanje zaposlenih v terciarnem sektorju na račun upadanja aktivnega prebivalstva v kmetijstvu in 10 % povečanje na račun upadanja industrijskih delavcev.

Ti trendi so še posebej močni v gorskem delu občine Trst, kjer se je število zaposlenih v kmetijstvu zmanjšalo za 76,6 %, v industriji pa za 44,2 %, in v Dolini (manj 66,6 % v kmetijstvu in manj 20,0 % v industriji).

Znotraj samega terciarnega sektorja beležijo največjo rast uslužnostne dejavnosti, s posebnim poudarkom na večanju zaposlenih v bančništvu in zavarovalnicah. Poleg tovrstnih uslužnostnih dejavnosti se dobršen del aktivnega prebivalstva zaposluje v administraciji, kakor tudi v različnih državnih in poldržavnih ustanovah in organizacijah. Značilno je, da je ta proces bolj ali manj »obšel« prebivalstvo goriškega dela Kraške gorske skupnosti, z drobno izjemo prebivalstva v občini Doberdob.

Ob nizanju teh dejstev velja ugotoviti naslednjo, nič kaj vzpodbudno dejstvo: to populacijo sestavljajo skoraj izključno pripadniki večinskega naroda, kar še dodatno deprivilegira razvoj slovenske narodnostne manjšine.

V trgovini je zaposlenih okrog 1/3 celotnega aktivnega prebivalstva. Ta odstotek je značilen za vse občine Kraške gorske skupnosti in se ne spreminja že skoraj 15 let.

Ne gre tudi prezreti, da je od celotne populacije Kraške gorske skupnosti kar 12 % upokojencev. Vendar nekateri analitiki sodijo, da je ta številka še mnogo višja, saj pojem »upokojeni« ni povsem identičen s kategorijo ostarelih. Kakorkoli že, ni mogoče zanikati spoznanj gerontologije in sociologije, da visok procent ostarelih nujno implicira specifične poti razvoja. Po eni strani to pogojuje razvoj adekvatnih socialnih ustanov in dokaj omejen nivo splošne potrošnje. Po drugi strani pa prisotnost množice ostarelih v mnogočem vpliva na oblikovanje trendov razvoja določenega področja še posebno tedaj, ko je s kategorijo ostarelih povezano tudi lastništvo nad zemljo in ostalimi produkcijskimi sredstvi. Ni mogoče mimo ugotovitve, pa čeprav je včasih posledica stereotipnega odnosa do ostarelih, da je s to kategorijo prebivalstva povezana točno določena produkcijska miselnost, ki se mnogokrat upira proizvodnim novostim, kar logično vodi v proizvodno marginalnost. To pa seveda ne pomeni, da so ostareli popolnoma nekoristna populacija, saj je konec koncev tudi od njihove družbene »reanimacije« odvisen razvoj določenega področja.

Zaključeno celoto prikaza socialnih struktur na področju Kraške gorske skupnosti bomo dobili, če povemo, da je od celotnega števila prebivalstva kar 1/4 gospodinj. To število je značilno za obe področji, tržaško in goriško.

Izredno relevanten element, mimo katerega pri obravnavi prebivalstva v Kraški gorski skupnosti ne moremo, je problematika slovenske narodne manjšine. Na tem področju živi, po ocenah,[1] kakšnih 15.000 pripadnikov slovenske manjšine, kar predstavlja skoraj polovico vsega prebivalstva. Od tega števila naj bi jih 78,5 % živelo v tržaški, 21,5 % pa v goriški pokrajini.

Toda, če je v goriškem delu prisotnost precejšnjega števila Italijanov posledica naravnih procesov narodnostne mobilnosti, pa to ne moremo trditi za tržaški del. Tu so na to dejstvo v prvi vrsti vplivali specifični politični prijemi italijanskih oblasti, s katerimi so »sistematično izpodrivali Slovence čim dlje od urbanih središč« in načrtno sekali strnjeno narodnostno ozemlje. Primerov te politike je več kot dovolj: graditev naselij za begunce iz Jugoslavije, ljudske gradnje v občini Zgonik (zgradil jih je »vsemogočni« Lloyd Adriatico, ki že tako ali tako razpolaga s pretežnim delom stanovanjskega fonda v Trstu), številni infrastrukturni objekti, industrijska cona v občini Dolina, kraški rezervati, center za znanstvene raziskave med Banami in Padričami itd.

Takšno nasilno odvzemanje zemlje, ki je bila po letu 1945 skoraj v celoti v rokah pripadnikov slovenske narodnostne manjšine, je v veliki meri rušilo socioekonomske in narodnostne temelje slovenske narodnostne manjšine. Na takšen položaj je v mnogočem vplivalo tudi pomanjkanje ustreznih planov razvoja, ki bi nudili alternativne poti razvoja.

Dejanski položaj in obči družbeni status slovenske narodnostne manjšine je mogoče, med drugim, analizirati tudi skozi iskanje korelacij med gospodarskimi tokovi na tem področju in narodnostnimi karakteristikami.

Rezultati precejšnjega števila analiz, predvsem pa tistih, ki jih je opravil SLORI*, nam odkrivajo sledečo sliko:

a) **kmetijstvo** še vedno ostaja tradicionalna gospodarska dejavnost pripadnikov slovenske narodnostne manjšine in to kljub temu, da beleži ta sektor proizvodnje rapidno upadanje aktivnega prebivalstva (od 7,3 % aktivne populacije v letu 1951 na 3,5 % v letu 1971) in kljub dejstvu, da je predvsem tržaški del Kraške gorske skupnosti utrpel množico negativnih posledic zaradi neracionalnih posegov v prostor. Toda kljub delovanju vseh opisanih procesov je mogoče ugotoviti, da so v kmetijstvu pripadniki slovenske manjšine v večini v občinah Dolina, Zgonik in Repentabor, medtem ko so v manjšini v občinah Devin—Nabrežina in Trst. V celotni tržaški pokrajini je sicer Italijanov, zaposlenih v kmetijstvu, več kot Slovencev, vendar so to podatki za občine kot celote. Ker pa vemo, da so italijanski kmetje razporejeni predvsem v ravninskih predelih, lahko trdimo, da je kmetijstvo v goratih predelih skoraj v celoti v rokah Slovencev.

[1] Italija ni nikoli izvedla popisa prebivalstva po narodnostni pripadnosti. Oziroma, izvedla ga je leta 1961 in 1971 za tržaško pokrajino (leta 1981 tega podatka niso popisali), vendar teh podatkov zaradi neugodnih okoliščin, pod katerimi so se popisi vršili, ne gre jemati kot verodostojne.

* Glej o tem na primer obsežno gradivo simpozija »Socio-ekonomski problemi slovenske manjšine«, Trst, 1978.

V zadnjih letih se predvsem v goriškem delu Kraške gorske skupnosti pojavlja zelo zanimiv trend na področju kmetijstva. Gre namreč zato, da slovenski kmetje kupujejo zemljo v ravninskih predelih, s čimer se gotovo krepi ekonomska baza slovenske narodnostne manjšine. Vse ostale posledice tega pojava pa bi bilo nujno potrebno še nadalje raziskovalno obdelati.

b) **industrijske dejavnosti** (sekundarni sektor): v tem sektorju so pripadniki slovenske manjšine v večini v občinah Zgonik, Dolina in Repentabor, medtem ko so v manjšini v devinsko—nabrežinski občini in predvsem v Trstu, kjer predstavljajo samo 6,3 vseh zaposlenih v tem sektorju. Toda zdi se, da je ta podatek višji, če upoštevamo precejšnje dnevne migracije delovne sile iz bližnjih občin v Trst.

c) **trgovina, promet in komunikacije, bančništvo in zavarovanje, komunalne dejavnosti, javna uprava** (terciarni sektor): ugotoviti velja, da ostaja ta sektor »kritično področje« gospodarske participacije pripadnikov slovenske manjšine. Od enajstih občin, ki sestavljajo Kraško gorsko skupnost, so Slovenci v tem sektorju številčno močnejši od pripadnikov večinskega naroda samo v petih občinah (Zgonik, Repentabor, Dolina, Sovodnje ob Soči, Doberdob), medtem ko je v vseh ostalih ta odnos močno v korist italijanskega življa. Ta nič kaj ugoden položaj še slabša analiza razporeditve znotraj samega terciarnega sektorja. Podatki namreč kažejo, da so Italijani v vseh občinah v veliki večini v upravi in administraciji. Še najmanjši je ta odstotek v občini Dolina, v kateri je to razmerje okrog 80 % v korist Italijanov .

V celotni tržaški pokrajini je prisotnost Italijanov v tem upraviteljsko-administrativnem delu terciarnega sektorja 96,1 %, kar pomeni, da so Slovenci izločeni iz enega od ključnih sektorjev družbenoekonomske aktivnosti na področju Kraške gorske skupnosti. To dejstvo kaže na težak položaj Slovencev ne samo, kar se tiče zaposlovanja, ampak v prvi vrsti na področju vpliva, moči in odločanja, katerega nosilec je prav ta del terciarnega sektorja.

To dejstvo skušajo nekateri italijanski avtorji opravičevati z analizo nekakšnega »objektivnega stanja«. Le-to opredeljujejo nekako takole: pripadniki slovenske manjšine, še posebno tisti, ki so obiskovali šole s slovenskim učnim jezikom, ne obvladajo italijanskega jezika v obsegu, pričakovanem in zahtevanem za »višja« delovna mesta. Vendar se zdi, da tako imenovanih »objektivnih okoliščin« ne izenačujejo zgolj s pomanjkljivostmi na področju jezika, temveč jim posredno dodajajo še prenizko raven »poznavanja« omike in vrednot večinskega naroda. Skratka, »dober Slovenec« naj bi bil tisti Slovenec, ki se vsak dan bolj poitalijančuje!

Kje so resnični vzroki za takšna razmišljanja, ki še bolj cementirajo obstoječe stanje, ni težko ugotoviti. Nezadostno obvladovanje italijanskega jezika (omike, vrednot, kulture) temelji na neustreznem vrednotenju slovenskega jezika, slovenske omike, slovenskih vrednot in slovenske kulture. Temelji v še vedno ohranjajočem se prepričanju o manjvrednosti omenjenih elementov v primerjavi s podobnimi vrednotami italijanskega naroda, v zavestnem ohranjanju etnocentristične zavesti pri pripadnikih večinskega naroda. Že bežen pregled italijanskega šolskega sistema nasploh ter na narodnostno mešanih ozemljih še posebej v celoti potrjuje misel o zavestnem ohranjanju delitve na nosilce civilizacije in tiste, ki živijo na njeni periferiji.

»Objektivno podrejeni« položaj pripadnikov slovenske manjšine torej ne temelji na njihovem nezadovoljivem prilagajanju sodobni italijanski družbi, temveč v nepripravljenosti italijanske države, da po eni strani prizna pripadnikom slovenske manjšine status enakopravnosti ter da po drugi strani sprejme paket dolgo-

ročnih ukrepov, ki bodo postopoma spreminjali etnocentristično zavest pripadnikov italijanskega naroda.

3. Gospodarski položaj

A) Kmetijstvo

Že v prejšnjem poglavju smo ugotovili, da predstavlja kmetijstvo, kljub vsem tegobam in težavam, eno izmed ključnih proizvodnih panog, zato bi veljalo temu sektorju posvetiti nekoliko več pozornosti.

Ugotovili smo že, da znaša celotna površina Kraške gorske skupnosti 20.881 ha, od tega odpade 13.363 ha na tržaški in 7.518 ha na njen goriški del. Preden prikažemo nekoliko podrobnejšo strukturo tega ozemlja, velja opozoriti na naslednje: pri obravnavi tržaškega dela Kraške gorske skupnosti bomo obravnavali občine kot celote, torej tudi tista področja, ki ne spadajo v gorsko skupnost; in to predvsem zato, ker je problematiko tržaškega kmetijstva potrebno reševati globalno, brez strogega ločevanja na ravninski in višinski del, ob istočasnem upoštevanju tega dejstva. Poudariti pa je potrebno tudi časovni razkorak pri analizi tržaškega in goriškega dela, ki je nastal zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov: v luči tega dejstva navajamo podatke za tržaški del iz leta 1979, medtem ko izvirajo podatki za goriški del iz leta 1970, ko se je vršil zadnji popis kmetijstva v Italiji.

Ob upoštevanju vseh teh navedb je mogoče narediti naslednji prikaz strukture kmetijskih zemljišč Kraške gorske skupnosti:

	Leto 1979 tržaški del Kraške gorske skupnosti (skupaj 21.157 ha, od tega je kmetijskih ali gozdnih površin 17.202 ha ali 81,3 % celotnega ozemlja tržaškega dela Kraške gorske skupnosti)		Leto 1970 goriški del Kraške gorske skupnosti (skupaj 7.518 ha, od tega je kmetijskih ali gozdnih površin 6.863 ha ali 91,3 % celotnega ozemlja goriškega dela Kraške gorske skupnosti)	
posevki	843 ha	4,9 %	1.290 ha	18,8 %
vinogradi in sadovnjaki	581 ha	3,4 %	117 ha	1,7 %
krmilne rastline, pašniki	4.925 ha	28,6 %	4.180 ha	60,9 %
vrtovi, rastlinjaki	56 ha	0,3 %	21 ha	0,3 %
gozdovi	6.401 ha	37,2 %	1.221 ha	17,8 %
drugo	4.401 ha	25,6 %	34 ha	0,5 %
skupaj	17.202 ha	100,0 %	6.863 ha	100,0 %

Na prvi pogled se sicer zdi, da je obseg agrarnih zemljišč glede na specifiko kraškega terena dokaj ugoden. Vendar je potrebno opozoriti na dva zelo neugodna trenda: prvič, zmanjševanje agrarnih zemljišč nasploh, saj je v zadnjih tridesetih letih njihov obseg upadel za približno 4.000 ha; in drugič, prestrukturacija namembnosti agrarnih zemljišč, pri čemer je opaziti zmanjševanje njivskih površin, sadovnjakov, vinogradov in pašnikov ob istočasnem naraščanju gozdnih ter ostalih »neproduktivnih« terenov.

Vzrokov za nastanek tega stanja je gotovo več, vendar velja med njimi opozoriti na dva izredno pereča: prvič, neracionalen odnos pretežnega dela političnih faktorjev do posegov v prostor, kar je v veliki meri vplivalo na predimenzionirano spreminjanje namembnosti zemlje v korist vsemogočih infrastruktur, stanovanjske gradnje, industrijskih con, itd.; in drugič, neadekvatna politika razvoja kmetijstva, ki bi to panogo iztrgala iz družbene produkcije marginalnosti. Permanentno upadanje obdelovalnih površin ob istočasnem naraščanju gozdnih površin je najboljši dokaz zmanjševanja družbene vrednosti kmetijske proizvodnje.

Po drugi strani pa je prav tako res, da niso samo zunanji pogoji vplivali (in še vplivajo) na zaostajanje kmetijske proizvodnje. Med notranjimi elementi moramo najprej omeniti veliko razdrobljenost kmetijskih površin. Vse kmetijske površine so bile na primer leta 1978 razdeljene la 3227 gospodarstev, kar znaša povprečno 5,5 ha na posamezno gospodarstvo. Znotraj tega splošnega povprečja pa opazimo, da znaša povprečna velikost kmetije v tržaški pokrajini 3,3 ha (na njenem kraškem delu 4,5 ha), v goriški pokrajini pa 6,2 ha (v goratem delu 8,4 ha).

Če primerjamo goriški in tržaški del gorske skupnosti, ugotovimo, da je v tržaškem delu več kot 80 % vseh posestev Kraške gorske skupnosti. Znotraj tržaškega dela pa je več kot 3/3 vseh posestev v tržaški in dolinski občini, ki nista v celoti vključeni v Kraško gorsko skupnost. Poleg te razdrobljenosti pa obstaja tudi precejšnja razdrobljenost samih posestev. Zadnji popis kmetijstva v Italiji (leta 1970) je za obravnavano področje pokazal, da je posestev, ki so sestavljena iz enega dela, le 29,2 % vseh gospodarstev ter da ta obsegajo le 5,2 % celotnega ozemlja teritorija. Še največ je bilo takšnih, ki so sestavljena iz petih kosov (skoraj 1/3), obsegajo pa 3/4 celotnega ozemlja tržaške pokrajine in goriškega dela.

Ne glede na vse te pojave, ki nedvomno zavirajo nadaljnji razvoj kmetijske proizvodnje moramo ugotoviti, da je kljub temu kmetijska proizvodnja že v teh pogojih dosegla precejšnjo stopnjo specializacije in intenzivnosti. Vendar je intenzivna in specializirana proizvodnja, ki viške ponuja tržaškemu tržišču, situirana predvsem v okolici Trsta in vse bolj upada z oddaljevanjem od mestnega središča. Tržno proizvodnjo zamenjuje proizvodnja za osebno potrošnjo, spreminja pa se tudi struktura proizvodnje. Upada kmetijska proizvodnja, narašča pa živinoreja.

Toda živinoreja le malo vpliva na zadovoljevanje lokalnih potreb. Osnovni vzrok leži v zaostalem načinu proizvodnje, ki vse premalo izkorišča naravne možnosti. Zelo indikativen je na primer podatek, da kmetje ustrezno obdelujejo le 6,8 % travniških površin. Tradicionalen način vzreje živine je v prvi vrsti posledica neugodne starostne strukture kmetov, ki se zelo težko odločajo za nove načine kmetovanja, kakršni so namakanje, intenzivno gnojenje, skupinski živinski hlevi, kooperacija itd. Konstantno upadanje števila živine je logična posledica takšnega stanja.

Prikaz strukture kmetijstva bomo zaokrožili s kratkim prikazom situacije na področju gozdarstva. Gozdne površine ves čas po vojni močno naraščajo (od 4994 ha leta 1952 na 6401 ha leta 1978) in to predvsem na račun kmetijskih površin. Ta proces je pričel upadati po letu 1978, vendar ne zato, ker bi tedaj prišlo do revitalizacije kmetijskih površin, ampak zato, ker je bilo precejšnje število gozdnih površin žrtvovanih za ceste in industrijske infrastrukture ter za stanovanjsko izgradnjo. Pomanjkanje ustrezne gospodarske politike, ki bi v prvi vrsti pospeševala vzdrževanje in ohranjanje gozdnih površin, je privedlo do tega, da je ekonomska vrednost gozdov (kar se da razbrati iz podatkov o sečnji) zelo majhna.

Največ težav pri prikazovanju kmetijstva znotraj Kraške gorske skupnosti nastopi tedaj, ko skušamo opredeliti populacijo, ki se ukvarja s kmetijsko proizvodnjo. In to ne samo s statističnega, ampak tudi narodnostnega zornega kota, saj do dandanes še ni narejen niti deželni niti pokrajinski popis tistega prebivalstva, ki se v celoti ali delno ukvarja s kmetijsko proizvodnjo. Zato je pač potrebno operirati bolj z ocenami in nekaterimi izvedenimi podatki.

Po podatkih, podanih na I. pokrajinski konferenci o kmetijstvu, se je leta 1980 v tržaški pokrajini ukvarjalo izključno s kmetijstvom 1041 oseb, v goriškem

delu Kraške gorske skupnosti po oceni še okrog 300 oseb. Razporeditev po občinah (podatki obstajajo samo za tržaško pokrajino) pa je sledeča:

Devin—Nabrežina	130
Zgonik	117
Repentabor	35
Trst	510
Dolina	172
Skupaj:	1041

Toda če bi se s kmetijstvom ukvarjalo zgolj 1400 oseb, potem bi ta sektor ne predstavljal neke posebne ekonomske in družbene moči.

Za kraško gorsko skupnost, in še posebej za njen tržaški del, je značilen tako imenovani problem »spolovinarjev«, to je ljudi, ki so primerno zaposleni v drugih vejah gospodarstva in družbenih struktur. To so ljudje, ki se poleg svoje redne zaposlitve ukvarjajo s kmetijstvom v celoti ali samo delno kot sodelavci lastnikov zemljišč, ob setvah in trgatvah itd. Po oceni naj bi bilo na tak način vključenih v kmetijsko proizvodnjo okrog 12.000 ljudi, kar predstavlja 1/3 tu živečega prebivalstva. Zanimivo pa je, da je ta pojav bolj značilen za občine, ki so v celoti vključeno v gorsko skupnost, kot za tiste, ki so bliže morju.

Naslednji problem, ki je prav tako značilen za kmetijski sektor Kraške gorske skupnosti, lahko označimo kot beg mlade populacije v druge veje proizvodnje in iz tega izvirajoče staranje kmetijske populacije.

Tako je bilo na primer leta 1978 v tržaškem delu Kraške gorske skupnosti 38,6 % kmetovalcev starih najmanj 55 let, 13,8 % je bilo starejših od 65 let in samo 5,7 % kmetovalcev je bilo med 18. in 30. letom starosti. Ta starostna struktura je bila še posebej značilna za občini Trst in Dolina. Iz teh podatkov je razvidno, da je kmetijstvo tisti sektor, v katerem delajo predvsem starejši ljudje ter da je to sektor, ki ni sposoben obnavljati in pomlajevati delovne sile. Poleg tega pa se problem staranja kaže tudi v zaostajanju kmetijske produkcije, saj se starejši ljudje zelo težko odločajo za uvajanje sodobnih posegov v prostor.

In končno, pri ugotavljanju demografskih značilnosti kmetijskega sektorja ne moremo mimo narodnostne sestave. Po podatkih, s katerimi operira Kmečka zveza, je na Tržaškem okoli 90 % vseh kmetovalcev slovenske narodnosti. V ta procent so vključeni tako »čisti« kmetovalci kot tudi tisti, ki se s kmetijstvom ukvarjajo »part-time«.

V samo Kmečko zvezo pa je vključenih kakih 2000 kmetovalcev iz tržaške pokrajine. Za razumevanje pomembnosti vloge slovenskega kmetijstva je pomemben še podatek, da vodilna mesta v Kraški gorski skupnosti zasedajo skoraj izključno predstavniki slovenske manjšine, vključno s predsedniškim položajem.

Iz teh osnovnih podatkov, kakor tudi iz tistih, ki smo jih navedli prej, je moč razbrati, da igra kmetijska produkcija dvojno, nadvse pomembno vlogo. Prvič: kmetijska produkcija ohranja avtohtoni način gospodarjenja slovenske manjšine, kar direktno vpliva na ohranjanje slovenske manjšine na ozemlju, ki ga Slovenci naseljujejo kot avtohtono prebivalstvo. Drugič: kmetijska produkcija, kljub vsem pomanjkljivostim, ki smo jih nanizali v dosedanji obravnavi, ima vendarle neko določeno funkcijo v celotni gospodarski strukturi tržaške pokrajine. Pomemben prispevek za potrebe mesta Trst dajejo predvsem specializirane kmetijske panoge: mlekarstvo, vinogradništvo in vrtnarstvo.

Toda kljub tej narodnostno ohranjevalni in splošno družbeni koristnosti slovenskega kmetijstva, le-to ni primerno ovrednoteno. Slovenski kmetovalci ne najdejo na primer v telesih, ki se ukvarjajo z njihovo problematiko, ustreznega mesta.

Tako imajo v kmetijski in gozdarski sekciji tržaške trgovinske zbornice, ki naj bi bila odraz kmetijske stvarnosti v pokrajini, od trinajstih le dva predstavnika in pokrajinski kmetijski nadzornik ne obvlada slovenskega jezika.

Prav bo zato, da na tem mestu nekoliko obsežneje spregovorimo o interesih in zahtevah slovenskih kmetovalcev. Te najlaže spoznamo iz sledečih dokumentov: zaključkov I. pokrajinske konference o kmetijstvu v tržaški pokrajini (11. — 12. april 1980); resolucij s skupnega zasedanja SKGZ in Kmečke zveze 30. marca 1981: triletnega razvojnega načrta Kraške gorske skupnosti za področje kmetijstva, ki je bil izdelan s sodelovanjem Kmečke zveze v avgustu 1981; resolucij skupnega zasedanja SKGZ in Kmečke zveze z dne 18. februarja 1982, plod širše razprave o načrtih znanstvenoraziskovalnega centra in hitrih cest v tržaški pokrajini in ne nazadnje iz zaključkov občnega zbora Kmečke zveze z dne 14. marca 1982.

Iz vseh teh dokumentov je moč razbrati, da je potrebno za adekvatno ovrednotenje kmetijstva na Tržaškem storiti sledeče:

a) izvesti revizijo vseh urbanističnih norm za kmetijska področja in vasi, ki jim pripadajo, upoštevajoč potrebe produktivnih kmetijskih dejavnosti in delovnih ljudi, ki se jim posvečajo. Odpraviti je potrebno težave in škodo, ki jih povzročajo izletniki in lovci. S tem v zvezi je že bil sprejet odlok, ki prepoveduje parkiranje na kraških poteh, ob kar so se močno obregnili predstavniki Liste za Trst. Odlok je pač proti njihovim načelom o namembnosti Krasa;
b) izdelati je treba conski načrt za razvoj kmetijstva, ki naj kmetu zagotovi obstoj in perspektivo dela ter ga zavaruje pred nevarnostjo ponavljajočih se razlastitev, domačemu kmetijstvu pa naj se na osnovi sklepa I. pokrajinske kmetijske konference in z uresničevanjem razvojnega načrta za kmetijstvo Kraške gorske skupnosti za dobo 1982/84 odpre možnost utrjevanja in nadaljnjega razvoja, upoštevajoč tudi perspektive, ki jih nudi osimski sporazum;
c) zagotoviti je treba takšno delovanje pristojnih javnih uradov in služb, dežele in krajevnih uprav, ki naj ustreza dejanskim potrebam kmetov, katerim morajo služiti. Pri tem mora nastavljeno osebje obvladati slovenski jezik;
d) zagotoviti je treba primerno predstavništvo krajevnih kmetov v vseh stalnih ali posebnih organih, ki odločajo o družbenem in gospodarskem razvoju, prostorskem načrtovanju in uporabi zemlje;
e) nujna je sestava pokrajinskega seznama kmetijskih pridelovalcev. Le-tega bi morala izdelati tržaška pokrajinska zbornica, saj je seznam predpogoj za spodbujanje kmetijske dejavnosti;
f) izročitev cvetličarskega centra na Proseku v upravljanje domačim cvetličarjem, se pravi Slovencem.

Poleg teh zahtev, ki so ekstremnega značaja, pa pestijo slovenske kmete tudi interni problemi, na katere smo sicer že opozorili, vendar bi jih na tem mestu veljalo ponoviti: razcepljenost zemljišč, beg v druge veje gospodarstva, staranje struktur in problemi, ki so s temi značilnostmi povezani.

Za razreševanje teh problemov pa ne bo dovolj samo izredno pozitivna vloga Kmečke zveze kot nosilke in glavne usmerjevalke kmetijske politike slovenskih kmetov, ampak bo potrebno polno angažiranje vseh ostalih subjektov, vključno z ustreznimi organizacijami matičnega naroda.

B) Drobna industrija in obrt

Na področju Kraške gorske skupnosti deluje okoli 3.500 obrtnih organizacij, v katerih je zaposlenih okoli 12.000 delavcev. Vendar velja ugotoviti, da so te obrtne organizacije v pretežnem delu situirane v tržaškem delu Kraške gorske

skupnosti, saj jih je v goriškem delu kar sedemkrat manj kot na tržaškem. Temu ustreza tudi razporeditev zaposlenih.

Osnovne značilnosti tega sektorja proizvodnje bi bile sledeče:

a) gre v bistvu za zelo **majhne organizacije**, v katerih je največkrat zaposlena ena sama oseba (navadno lastnik). Takih primerov je kar 50 %. V naslednjih 20 % vseh obrtnih organizacij pa sta zaposleni dve osebi. Skratka, gre bolj ali manj za »družinska« podjetja, ki jih poleg velike medsebojne konkurence pesti nezadovoljiva strojna baza in pomanjkanje investicijskega kapitala, kar samo po sebi tempira višino pridobivanja dohodka;
b) posledica tega dejstva se kaže v **marginalnem** položaju obrtništva v okviru celotne ekonomike, saj se nanjo ne navezuje, oziroma je ne dopolnjuje na adekvaten način. Situacija je ravno nasprotna tisti v ostalem delu Italije (predvsem v njenem srednjem delu), kjer je industrijski pomen drobne industrije tolikšen, da dobiva atribute precejšnje politične moči.

Vzrok za tak obroben položaj obrtništva na področju Kraške gorske skupnosti tiči predvsem v specifičnem gospodarskem razvoju tržaške (in deloma tudi goriške) pokrajine. Dejstvo namreč je, da je bila industrializacija Trsta vodena »na silo«, predvsem ob obilnem razvoju državnega industrijskega sektorja. Takšna politika, ob »pomoči« razvojnih napak, je kaj hitro pripeljala do odpuščanja delavcev, oziroma do nezmožnosti absorbcije prihajajoče delovne sile. Zato je pomenilo zatekanje v obrtništvo nekakšen ventil, skozi katerega se je zaposloval višek aktivne delovne sile. Industrija, ki bazira na gradnji težke industrije, pa po drugi strani ne daje možnosti razvoja industrijskemu obrtništvu ter je zato razvoj obrti, ki temelji na zadovoljevanju lokalnih potreb, povsem naraven. Mogoče temu ne bi bilo tako, če bi na področju obrtništva obstajala resna in permanentna politika, predvsem na področju trgovine in transporta, ki bi sistematično iskala svoj prostor v spletanju odnosov med zahodom in vzhodom.

Kakorkoli že, obrtništvo Kraške gorske skupnosti (kakor tudi obrtništvo celotne tržaške pokrajine) je v prvi vrsti povezano z uslužnostnimi dejavnostmi. Ugotoviti tudi velja, da je zelo malo obrtnih organizacij, ki bi presegale lokalno raven, saj so prvenstveno usmerjene v zadovoljevanje potreb lokalnega prebivalstva in kupcev iz Jugoslavije. Lokalistična miselnost se ohranja tudi na področju transporta in turizma, čeprav ima ta sektor velike notranje potenciale. Ne glede na to, da transport v okviru celotnega obrtništva ni drugotnega pomena, ne smemo pozabiti, da več kot polovica udeležencev ne sodeluje v prevozništvu zunaj pokrajinskih meja. Transport je skoraj izključno lokalnega značaja, medtem ko se transport blaga in izdelkov, ki prihajajo ali odhajajo, lokalnemu prevozništvu izogne.

Toda temu bo očitno še dolgo tako, saj še danes ne obstoji plan razvoja obrtništva, ki bi omogočil razreševanje najbolj perečih problemov: določitev področij za razvoj obrti, kreditne politike, odnosa do lokalnih oblasti in odnosa do obrtnih združenj. Zato ni nič nenavadno, da se na tem sektorju poglablja gospodarska kriza in se ne kažejo možnosti gospodarskega razvoja.

Podobne značilnosti kaže tudi goriški del Kraške gorske skupnosti. Poleg tega pa velja za to področje še ugotovitev, da obrtništvo tukaj ne igra pomembne vloge. Prvič zaradi precejšnje izolacije tega področja, drugič pa zaradi odliva dobršnega dela aktivnega prebivalstva v bližnji mesti (Tržič, Ronke).

Če se na kratko dotaknemo še vloge Slovencev v obrtništvu, opazimo naslednje bistvene značilnosti. Od 1899 organizacij, ki so bile v rokah pripadnikov

slovenske manjšine v tržaški pokrajini (podatek SLORI) v letu 1980, je bilo 44,3 % obrtnih, 30,8 % trgovskih, 11,3 % uslužnostnih in 13,3 % ostalih.

Med obrtnimi organizacijami pa jih je bilo v tržaškem okolju 61,2 %, od teh 13,6 % v centru mesta, 27,9 % na periferiji in 20,5 % na kraškem obrobju Trsta. Za ostale občine tržaške pokrajine so podatki sledeči: 15,3 % v Dolini, 11,6 % v Devinu—Nabrežini in od 2—3 % v Zgoniku in Repentabru. V vseh omenjenih občinah, razen v Trstu, Devinu—Nabrežini in Zgoniku so slovenske organizacije predstavljale najmanj 43 % vseh obrtnih organizacij, kar je vsekakor dovolj zgovoren podatek o precejšnji moči slovenske manjšine na tem področju.

Prav tako je zanimivo dejstvo, da se število slovenskih organizacij veča, čim bolj se oddaljujemo od samega mesta Trsta proti notranjosti, prav tako pa se spreminja tudi struktura organizacij. Vse manj je čisto trgovskih (razen v Devinu—Nabrežini), veča pa se število tistih, ki se ukvarjajo s servisnimi in uslužnostnimi dejavnostmi.

Na koncu velja poudariti, da se glavni del dohodka, ki se ustvarja na področju trgovine in uslužnostnih dejavnosti, steka v roke italijanskih trgovcev, saj so le-ti bili tisti, ki so najbolj pospešili razvoj tega sektorja v samem centru Trsta v zadnjih letih. Manjšega razvoja in zato tudi manjšega dohodka so bile deležne slovenske obrtne organizacije.

C) Turizem in kmečki turizem

V kraškem gorskem delu tržaške pokrajine je bilo 1976 26 hotelov, 13 penzionov, 13 gostiln in 7 kampov, medtem ko je bilo v gorskem delu goriške pokrajine 16 hotelov, dve gostilni, ni pa bilo penzionov ali kampov. Vendar je bila večina teh objektov »pomorskega« značaja, lokalizirani pa so bili v občini Devin—Nabrežina.

Velika večina turističnih objektov se nahaja v občini Trst, na kar so v dobršni meri vplivali obmejni promet oziroma ekonomske pozicije, ki si jih je v povojnih letih pridobil Trst. To se da razbrati tudi iz podatka, da je bila polovica vseh turističnih postelj v občini Devin—Nabrežina, medtem ko je število nočitev doseglo komaj 15 % vseh nočitev, ki so jih zabeležili v občini Trst.

Po drugi strani pa je možno opaziti veliko pomanjkanje turističnih struktur v gorskem delu goriške pokrajine, saj so zgoraj navedene strukture skoraj v celoti postavljene v Tržič oziroma v bližnja obmorska središča.

V zadnjem času je na področju turizma opazno določeno upadanje, kar je še posebej značilno za tržaško občino. Ravno v upadanju tako imenovanega tranzitnega turizma vidijo mnogi možnosti razvoja turizma v goratih predelih Kraške gorske skupnosti. Razvoj pa vidijo v kmečkem turizmu.

Da bi prišlo do ostvaritve tega, bo potrebno storiti še marsikaj. Zaenkrat obstajajo samo ideje, ki se porodijo ob praksi v deželah, kjer je ta oblika že uveljavljena.

Kraška gorska skupnost in vojaške služnosti

Osnovni podatki o obsegu področij, ki so podvrženi omejitvam zaradi vojaških služnosti, so na kratko sledeči:

V skladu z najnovejšim zakonom, ki ureja to vprašanje (zak. št. 898, 24. 12. 1976), je potrebno razlikovati dva pojma: prvič, »vojaško pomembne občine« in, drugič, »vojaške služnosti«.

V pojem »ozemlje vojaško pomembnih občin« so zaobsežena vsa tista področja, ki so v celoti pomembna za vojaško varnost države. Razdeljena so v tri kategorije. Za našo obravnavo je predvsem pomembna prva kategorija, ki obravnava občine v deželi Furlaniji—Julijski krajini. Bistvo tega pojma je v tem, da morajo biti vsi urbanistični plani, še posebej pa tisti deli, ki se nanašajo na gradnjo cest, daljših od 500 m, gradnjo stanovanjskih kompleksov, uporabo podzemnih hodnikov in jam, odobreni tudi od vojaških oblasti, oziroma komandanta določenega teritorija. Teh občin je, v skladu s citiranim zakonom, 24, kar predstavlja 135.365 ha (17 %) celotnega ozemlja dežele Furlanije—Julijske krajine. Od občin, ki spadajo v Kraško gorsko skupnost, sta v to kategorijo vključeni občini Tržič in Trst. Vse ostale občine pa spadajo v videmsko pokrajino, razen občine Dolenje, ki spada v goriško pokrajino.

Kot zanimivost naj navedemo, da je bilo po zakonu št. 886 z dne 1. 6. 1931, ki je veljal vse do leta 1976, v to kategorijo vključenih kar 63 občin s površino 318.591 ha (40 %) ozemlja dežele Furlanije—Julijske krajine ter da so bile sem vštete tudi občine Tolmin, Kobarid, Idrija in Postojna, medtem ko italijanske obmejne občine, ki so ta status pridobile po letu 1945, v to kategorijo sploh niso bile vključene.

Povsem drugačna pa je vsebina pojma »vojaške služnosti«. Bistvo je v tem, da je določen obseg ozemlja, **ki se nahaja v bližini vojaških objektov,** ne glede na to ali se uporabljajo stalno ali začasno, lahko podvržen določenim omejitvam in sicer:

— prepovedi gradnje nasipov iz vseh materialov;
— prepovedi gradnje različnih nadzemnih cevovodov;
— prepovedi postavljanja cevovodov ali skladišč plinov ali gorljivih tekočin;
— prepovedi gradnje kanalov ali jam, globljih od 50 cm;
— prepovedi kopanja jam ali njihove uporabe, ne glede na vrsto;
— prepovedi nameščanja različnih električnih objektov in radiodifuznih postaj;
— prepovedi opravljanja določenih kmečkih opravil in sejanja določenih kultur;
— prepovedi gradnje cest;
— prepovedi gradnje zidov in zgradb;
— prepovedi nadgradnje obstoječih zidov in zgradb;
— prepovedi uporabe določenih gradbenih materialov.

Za nameščanje vojaških objektov in za obseg ozemlja, ki je podvrženo »vojaškim služnostim«, je kompetentno obrambno ministrstvo. Te omejitve veljajo 5 let, po tem obdobju pa se smiselnost teh omejitev ponovno preverja. V skladu z vojaškimi potrebami se obseg teh zemljišč in omejitev lahko skrči ali razširi. V tem procesu je pomembna vloga paritetnega organa, sestavljenega iz predstavnikov dežele in vojaških oblasti, ki ima sicer samo posvetovalni značaj. Le-ta lahko predlaga alternativne rešitve za predlagane površine in omejitve, kar je z ozirom na razvoj celotnega področja dokaj pomembna zadeva.

V skladu z določili zakona iz leta 1976 je prišlo do preverjanja smiselnosti obsega zemljišč, podvrženih vojaškim služnostim. Le-te so se skrčile od 35.000 ha leta 1972 na 18.231 ha 31. 12. 1980, kar naj bi predstavljalo le 2,3 % celotne površine dežele Furlanije—Julijske krajine. Seveda so tudi pri navajanju teh podatkov različne teorije. S podatki, ki smo jih navedli, operirajo vojaške oblasti in jih najdemo v »Compendio statistico FVG 1981«, medtem ko na drugi strani operiramo s podatki, ki so vsota obeh vrst omejitev (vojaško pomembnih občin in vojaških služnosti). Avtorji teh trditev menijo, da ni nikakršnih pravnih elementov za delitev teh pojmov (sen. Lizzero, Raimondo Strassoldo).

Če se sedaj povrnemo k obsegu vojaških služnosti na področju Kraške gorske skupnosti in operiramo s podatki »čistih vojaških služnosti«, potem ugotovimo, da le-te hudo pestijo predvsem njen goriški del. Na občine goriškega dela odpade kar 89,5 % vseh vojaških služnosti celotne Kraške gorske skupnosti. Seveda pa ne gre prezreti, da sta občini Trst in Tržič na podlagi zakona iz leta 1976 obravnavani kot »vojaško pomembni občini«.

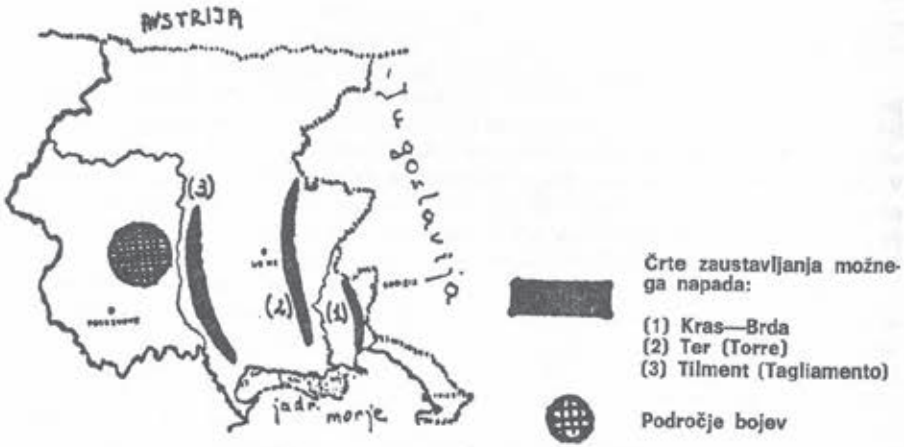
Naj sledi nekaj statističnih podatkov. Najprej obseg vojaških služnosti v Kraški gorski skupnosti po posameznih občinah.

Tab. 1: Obseg vojaških služnosti v občinah Kraške gorske skupnosti (31. 12. 1980)

Občine	Površine, podvržene vojaškim služnostim		% vojaških služnosti v okviru občine
	ha	%	
1. Devin—Nabrežina	—	—	—
2. Zagraj	3	0,2	0,2
3. Sovodnje ob Soči	107	9,2	6,5
4. Zgonik	49	4,2	1,6
5. Doberdob	560	48,3	21,2
6. Repentabor	31	2,7	2,4
7. Trst	34	3,0	0,4
8. Ronke	162	13,9	9,5
9. Dolina	—	—	—
10. Foljan—Sredipolje	—	—	—
11. Tržič	210	18,1	10,4
skupaj	1.156	100	5,5

Vir: Friuli—Venezia Giulia. Compendio statistico 1981, str. 127.

Za našo obravnavo je pomemben še naslednji grafični prikaz, ki ga bomo opredelili kot »Domnevni obrambni načrt italijanske severnovzhodne meje in goriške police«.

Črte zaustavljanja možnega napada:

(1) Kras—Brda
(2) Ter (Torre)
(3) Tilment (Tagliamento)

Področje bojev

Vir: Raimondo Strassoldo: Sviluppo regionale e difesa nazionale. Trieste, Lint 1972, str. 452.

Iz gornjih tabelarnih prikazov je moč razbrati, da »vojaške služnosti« ne samo zaradi obsega zemljišč, ki so direktno podvržena vojaškim služnostim (5,5 %) celotnega ozemlja Kraške gorske skupnosti, ampak tudi zaradi predvidenega načina obrambe na tem področju, predstavljajo pomemben element v določanju razvoja tega področja. Mogoče je to tudi eden izmed elementov, ki tempirajo uveljavljanje pravic slovenske narodnostne manjšine ob jugoslovansko-italijanski meji, saj le-ta v bistvu loči dva antagonistična vojna bloka. V kontekstu takšnih razmišljanj pa predstavlja popolnoma uveljavljena narodnostna skupnost prej obliko »pete kolone« kot pa »most« med narodi.

LA COMUNITÀ MONTANA DEL CARSO (KRAŠKA GORSKA SKUPNOST)
(Sommario)

La comunità montana del Carso rappresenta una specie di associazione tra i comuni, che si è costituita nel 1974 con lo scopo di provvedere, attraverso una serie di interventi di carattere sociale, economico e culturale, allo sviluppo generale di questa regione che appare molto arretrata, specialmente in campo economico, rispetto alla pianura.

La comunità montana del Carso abbraccia un territorio di 209 kmq, dei quali 134 si trovano nella provincia di Trieste e 75 in quella di Gorizia. Negli undici comuni che sono interamente o in parte compresi nella comunità montana del Carso, vivono circa 35.000 persone, delle quali almeno la metà appartiene alla minoranza slovena.

Nonostante i numerosi interventi urbanistici e i cambiamenti demografici che hanno interessato questo territorio e i suoi abitanti dopo la seconda guerra mondiale, l'agricoltura e i suoi problemi continuano a rimanere alla base dell'economia di questa regione. Ciò vale soprattutto per la minoranza slovena per la quale l'agricoltura rappresenta l'attività economica tradizionale e una delle principali fonti di guadagno.

Delle altre attività economiche che determinano lo sviluppo ecconomico e sociale degli abitanti della regione, e specialmente degli appartenenti alla minoranza slovena, bisogna ricordare le piccole e medie imprese industriali, l'artigianato, il turismo e, sempre più diffuso negli ultimi tempi, l'agriturismo.

Possiamo concludere con la seguente costatazione: se lo scopo della costituzione delle comunità montane era quello di creare dei centri organizzativi preparati a ricercare, mediante la maggior collaborazione possibile della popolazione locale, le vie più adatte per rimuovere gli squilibri di carattere economico e sociale esistenti tra le regioni montane e le altre regioni del territorio nazionale, dobbiamo riconoscere che questo scopo, almeno per ciò che riguarda la comunità montana del Carco, non è stato interamente raggiunto. Le autorità locali continuano a guardare a questi problemi con indifferenza, forse anche perchè la comunità montana del Carso ha dimostrato, senza ombra di dubbio, che si sarebbe adoperata per ottenere degli interventi speciali a difesa della minoranza slovena che vive entro i confini del suo territorio.

ZAPISKI

DONESKI K ZGODOVINI CERKVE SV. IVANA V GORICI

Župnijska cerkev sv. Hilarija in Tacijana je imela v 16. stoletju sedem podružnic. Listine zgovorno pričajo, da je bilo takrat primerno poskrbljeno za slovenske vernike v sami župnijski cerkvi in podružnicah.

Nanovo nastajajoča mestna četrt severo-vzhodno od Travnika je bila duhovno precej zanemarjena, zato se je grof Vid Dornberg odločil, da zgradi ob svoji hiši manjšo cerkev, ustanovi primeren beneficij in doseže nastavitev posebnega kaplana, ki bi duhovno oskrboval tamošnje vernike, med katerimi so bili tudi Slovenci. Mestni župnik in arhidiakon Nepokaj, rojak iz Stanjela, je zamisel pozdravil z velikim veseljem.

Baron Vid Dornberg je izhajal iz plemiške družine Dornbergov, ene najstarejših na Goriškem, ki je bila tesno povezana z usodo cele vrste slovenskih vasi, zlasti Dornberka in Tolmina.

Ko je l. 1570 grof Jernej Porcia, prošt opatije v Možnici (Moggio), opravil pastoralni obisk po Goriškem, je opazil, da je mestni župnik Matija Mercina pridigal tudi v slovenskem jeziku.

Baron Vid Dornberški je prav gotovo podpiral Slovence, saj so se njegovi dohodki stekali iz Vipavske in Soške doline in je to upošteval.

Baron Vid Dornberg ima za Gorico vrsto zaslug, a največjo si je pridobil s tem, da je ob svoji hiši na trgu sv. Ivana zgradil cerkev sv. Janeza (Ivana) Krstnika.

Načrt za cerkev je izdelal nadvojvodski arhitekt Julij Baldigara, ki je živel v Gorici od 1583 do 1610. Ta je kasneje sodeloval tudi pri gradnji prvotne kapucinske cerkve (1591—1596) in pri palači Zengraf 1593 (sedaj palača grofa Coroninija).

Cerkev sv. Ivana so začeli graditi l. 1585 in delno dokončali, da se je v njej opravljalo bogoslužje že v letu 1588. Razna dopolnilna dela in zvonik pa so dokončali šele leta 1590: tako velja to leto kot »rojstno« leto cerkve sv. Ivana.

Pročelje cerkve sv. Ivana v Gorici

The front wall of St. John's Church in Gorizia

Na pročelju je od l. 1597 vzidana marmornata plošča; napis se v slovenskem prevodu glasi: »V čast predobrega in najvišjega Boga in deviške Bogorodice je dal postaviti

na svojem zemljišču in z lastnimi sredstvi to svetišče, posvečeno sv. Janezu in sv. mučencema Vidu in Modestu, baron Vid Dornberg-Dornegg, vitez zlate značke, dedni višji komornik poknežene goriške grofije, svetovalec cesarskega veličanstva; njegov poslanik pri beneški republiki ter poslanik pri papežu Sikstu V., svetovalec avstrijskega nadvojvode Karla VI. ter glavar mesta Trst. Vse to je oskrbel l. 1590 po Gospodovem rojstvu.« (Na plošči je zadnje desetletje označeno z dvojnim V, namesto X in to v dokaz, da je začela zidava l. 1585 in bila dovršena 1590).

Cerkev je leta 1593 posvetil nadškof Franc Barbaro, koadiutor bolnega oglejskega patriarha Ivana Grimanija, ki je še isto leto umrl. Barbaro je bil njegov naslednik na sedežu oglejskih patriarhov. O tem poroča spominska plošča, vzidana na desni notranji steni ob vstopu v cerkev (slovenski prevod): »Bogu predobremu in najvišjemu! Franc Barbaro, nadškof tirenenski in koadiutor oglejski je posvetil to cerkev na čast sv. Janezu Krstniku dne 19. maja 1593.«

Nadškof Barbaro je hkrati s cerkvijo posvetil tudi glavni oltar, ki je bil lesen, z marmornato oltarno ploščo. Vanjo je vložil skrinjico z relikvijami mučencev sv. Andreja apostola in sv. Kozma in Evstahija ter dragocen pergament, na katerem je stalo: »Dne 19. 5. 1593 sem jaz, Franc Barbaro, nadškof tirenenski in koadiutor oglejski, posvetil ta oltar na čast sv. Janeza Krstnika.«

Baron Vid Dornberški je dal zgraditi cerkev, da bi služila meščanom novega mestnega predela. To pa je zahtevalo stalno prisotnost duhovnika, ki naj bi stanoval ob cerkvi. Zato je ustanovitelj prikljućil cerkvi še primerno nadarbino, to je beneficij za duhovnikovo vzdrževanje in opravljanje ustanovnih maš.

Cerkvi sv. Ivana je namreč z listino z dne 20. julija 1589, ki se je takrat hranila v kapiteljskem arhivu (stolnice), dodelil ne samo svojo hišo in zemljišče, ki jo je obkrožalo, temveč še zemljišče zunaj mesta ob bregovih potoka Korna. Zemljišče ob levem bregu Korna je bilo gotovo tisto pod sinagogo, kjer je potem nastala tudi gluhonemnica. Čez Koren je vodil mostiček in ob tem so potem jezuiti, ko je papež povzdignil Janeza Nepomuka med blažene, postavili kamniti kip Janeza Nepomuka, ki še danes tam stoji. Last barona Vida Dornberškega je bilo tudi zemljišče, kjer je palača Tacco. Na desnem bregu Korna pa je imel baron Vid v posesti zemljišče, kjer je danes športno igrišče gluhonemnice, in najbrže tudi tisto, kjer stoji cerkev sv. Vida na Placuti.

Baron Vid pa je hkrati tudi določil, naj njegova hiša in vse darovano zemljišče tvorita versko ustanovo, nadarbino, ki naj bo trajno dodeljena v užitek duhovniku, ki bo cerkev upravljal. Temu pa je v zameno naložil, da mora opraviti letno zanj 88 maš in skrbeti za vzdrževanje cerkve (ustanova Vida Dornberškega). Upravitelju je zagotovil še primeren letni prispevek, sebi in svojim dedičem pa je pridržal patronatsko pravico nad cerkvijo in dobrodelnimi ustanovami sv. Ivana.

Prvi kaplan-upravitelj sv. Ivana, ki se je vselil v hišo barona Vida, je bil Nikolaj iz Poreča, ki je znal slovensko in italijansko ter najbrže tudi nemško. Vestno je opravljal ustanovne maše in, podrejen mestnemu župniku, je duhovno oskrboval vse vernike, ki so tjakaj zahajali in to polnih petindvajset let.

Nikolaj je bil torej zelo sposoben duhovnik, ker je potem postal kanonik v Trstu in bival deloma v Gorici in Trstu. Umrl je v Gorici in bil pokopan v cerkvi sv. Ivana.

Ko je Vidov nečak, baron Gašper Dornberg, tolminski glavar in vojaški poveljnik v vojni proti Benečanom, sklenil, da se posluži svoje patronatske pravice in se odločil, darovati cerkev in beneficij sv. Ivana jezuitom, je upravitelj Nikolaj v to privolil, ker je tudi sam pričakoval, da bo s prihodom jezuitov nastopila doba živahnega verskega in kulturnega napredka.

Cerkev sv. Ivana je tako bila sedež goriških jezuitov od 1615—1621. V Mercinovi hiši, ki so jo ti potem dobili tudi v dar, so jezuiti zgradili zasilno kapelo, ki je služila do leta 1681, dokler ni bila dokončana cerkev sv. Ignacija, ki so jo začeli graditi leta 1654.

Proti koncu 16. stoletja se je na Goriškem razcvetela delavna verska prenova. Več apostolskih vizitatorjev je prehodilo deželo, da bi odstranili še zadnje sledove luteranstva. V Gorici sami sta bili kar dve škofijski sinodi (1593 in 1602). Kot posebno pereča se je izkazala vzgoja in izobrazba duhovniškega naraščaja. Tedaj so slovele kot odlični šolniki in strogi vzgojitelji jezuiti, ki so bili že odprli kolegij v Gradcu (1573), v Ljubljani (1597) in v Celovcu (1604).

Prvi, ki je sprožil misel, da bi si jezuiti ustanovili postojanko v Gorici, je bil patriarh Barbaro, ki je v svojem poročilu papežu Klemenu VIII. leta 1594 prikazal potrebo po jezuitskem vzgojnem delu.

Aprila leta 1615 so dospeli iz Gradca v Gorico štirje jezuiti, da bi poiskali primeren kraj za zidavo. Vodil jih je sam dunajski provincial p. Teodor Buseo. Začasno stanovanje jim je nudil grof Pompej Coronini v svojem dvorcu na Travniku (sedanji nadškofijski

dvorec). Ko so proučili položaj, so odpotovali. Julija istega leta sta prišla v Gorico p. Vital Pelliceroli in p. Krištof Majer. Bivala sta najprej pri Pompeju Coroniniju. Dva meseca kasneje je nečak barona Vida, baron Gašper Dornberg daroval jezuitom cerkev sv. Ivana in bližnje stoječo lastno hišo, ki pa je bila potrebna razširitve, za jezuitski kolegij. Na pomoč so priskočili drugi dobrotniki in leta 1617 so se jezuiti stalno vselili vanjo. To je bila hiša, kjer je tudi danes sedež dušnega pastirstva za župnijo sv. Ivana (ul. S. Giovanni, 9).

Najstarejša znana upodobitev cerkve sv. Ivana v Gorici. Risal G. M. Marussig v svoji rokopisni knjigi »Le morti violenti . . .« iz leta 1704

The oldest known picture of St. John's Church in Gorizia, drawing by G. M. Marussig, author of the manuscript »Le morti violenti . . .« dated 1704

Goriški jezuiti so pripadali avstrijski redovni provinci. Ta je po večini imela nemške, a tudi nekaj italijanskih in slovenskih patrov. Med slovenskimi so bili Martin Bavčar iz Sela na Vipavskem (1621), o. Rogerij Gašperčič (1629) in Filip Divinar (1632) iz Kanala.

Med patri, ki so bili določeni za dušno pastirstvo, so bili vedno tudi Slovenci, ki so morali dostikrat pomagati v podrejenih slovenskih župnijah Šempeter in Komen.

Leta 1717 je prišel v Gorico tudi jezuit Slovenec Gregor Felman, ki je sijajno pridigal v župnijski cerkvi, sedanji stolnici, in tudi pri sv. Ignaciju in sv. Ivanu.

Stolnica in sv. Ignacij sta bili takrat edini dve veliki cerkvi, zato so se za številne italijanske in slovenske vernike vršile pridige v teh cerkvah.

Jezuiti so bili v 17. in 18. stoletju dejanski oblikovalci goriškega javnega življenja. Učeni predstavniki njihovega reda, urejeno šolstvo in veličastna zgradba cerkve sv. Ignacija so oblikovali mišljenje in delovanje plemstva, meščanstva in preprostega ljudstva.

Učinkovito sredstvo za vzgojo mladih rodov so bile številne Marijine kongregacije. Jezuitske Marijine kongregacije so vzklile prav v cerkvi sv. Ivana. Leta 1620 je bila ustanovljena v cerkvi sv. Ivana dijaška kongregacija Marijinega očiščevanja (Svečnica) s

50 člani. Leta 1627 je sledila kongregacija Marijinega oznanjenja za meščane in kongregacija Marijinega vnebovzetja za plemstvo, leta 1646 pa še kongregacija Kraljice nebes za osnovnošolce.

Marijine kongregacije so obdržale sedež v cerkvi sv. Ivana tudi potem, ko so se jezuiti preselili v novo redovno hišo in cerkev sv. Ignacija.

Za prebivalce, ki so živeli izven mestnega nasipa, so poleg cerkve sv. Roka in sv. Andreja pokopavali še na Goriščeku v Solkanu in pri sv. Ivanu. Grof Vid Dornberški si je v cerkvi sv. Ivana postavil rodbinsko grobnico. Pokopališče pri sv. Ivanu je nastalo leta 1601 in je potem sužilo še nad sto let.

V cerkvi sv. Ivana so bili pokopani nekateri člani družine Dornberg in številni jezuitski patri. Tik pred stopnicami velikega oltarja je grof Vid Dornberg dal zgraditi družinsko grobnico. Na rdečkasti marmornati plošči je stal napis: »Leta 1589 je baron Vid Dornberg — Dornegg, vitez zlate oznake, postavil tašči Ludoviki Senionetti, sebi in svojim.«

Vidov prijatelj, Gašper de Bertis, ima grobnico v cerkveni ladji z napisom: »Leta Gospodovega 1590 je še za življenja zgradil sebi in svojcem Gašper de Bertis, svetovalec nadvojvoda Karla IV. ter kancler poknežene goriške grofije.«

V levi kapeli je grobnica družine Golob z napisom: »Predragemu očetu Martinu Golobu je iz hvaležnosti postavil ta spomenik v letu 1671 njegove smrti sin Peter, javni cesarski notar.«

V ladji, tik pred stranskim oltarjem Device Marije, je sebi in svoji materi dal zgraditi kraj počitka prvi beneficialni kaplan Nikolaj iz Poreča, kot nam priča nagrobna plošča: »D. O. M. Predragi Katarini Mairi in sebi je leta 1603 zgradil Nikolaj iz Poreča, kanonik v Trstu in še živeči duhovnik tega svetišča.«

Še ena grobnica je na desni strani ob vstopu v cerkev, ali ker je razbit napis, ni bilo mogoče dognati, kdo je bil tu pokopan.

V levi stranski kapeli sta dva nagrobna spomenika, ki sta pripadala pl. rodbini de Leo iz Trsta in sta stala, preden je bila zgrajena kapela zunaj na pokopališču. Anton de Leo je bil leta 1550 tržaški poslanec pri španskem kralju Karlu V. Ko mu je umrl sin Rihard, ga je oče položil v grob ob cerkvi sv. Ivana in mu na spominsko ploščo postavil napis, oblikovan kot nekak dvogovor. Prvo besedilo se glasi: »Anton de Leo, doktor prava, zelo užaloščen in prekipevajoč od nežnosti, sem 20. aprila leta Gospodovega 1616 postavil to ploščo Rihardu de Leo, tržaškemu plemiču, mladostniku najlepših upov. Odlikovala so ga znamenja izredne pobožnosti, vernosti in razumnosti; bil mi je iztrgan po prerani smrti v starosti 11 let in 9 mesecev.«

Sinu Rihardu pa je ob ločitvi oče položil v usta naslednje besede: »Oče me je usmerjal k učenju, Bog pa me je poklical nad zvezde, da uživam obojno. Zmagala je božja volja, ki sem se ji podvrgel, kot priča moj pogreb. Oče, nikar si zaradi mene ne izlokaj oči! Dokončal sem preučevanje tega sveta, da preučujem nebeško. Dovolj se je naučil vsak, kdor sklene življenje v svoji veri.«

Ker je cerkev sv. Ivana prešla v last jezuitov, so ti v njej pokopali več svojih patrov, med njimi tudi Ivana-Angela Jordana, rojaka iz Medane (1623), in rektorja p. Florijana Avanzina († 1626).

Na pokopališču pri sv. Ivanu je v dobrih sto letih bilo pokopanih mnogo Goričanov. Ohranila se je plošča Luke Kogoja z letnico 1670 in Franca Visintina iz leta 1691. Zgodovinar Cossar piše, da je v cerkvi sv. Ivana pokopan tudi francoski slikar Janez Donat. Morda prav v grobnici z nečitljivim napisom.

Pokopališče pri sv. Ivanu je povezano tudi s »tolminskimi puntarji«, saj je bilo prav tu pokopano truplo Andreja Lahamarja, ki je bil skupaj z ostalimi uporniškimi voditelji obglavljen na Travniku.

Andrej Lahamar je bil eden izmed obglavljenih tolminskih puntarjev, katerih telesa niso bila razkosana. Pokopan je bil na pokopališču pred cerkvijo.

Ko je cesar Jožef II. ukinil jezuitski red, je bila cerkev sv. Ivana od leta 1773 do 1800 za bogoslužje zaprta. Dne 30. maja 1777 so jo dali v upravo mestni kongregaciji. Cerkvi pa niso dodelili v dotacijo njene prejšnje posesti, ki je bila odvzeta jezuitom. Zemljišče si je prisvojila mestna župnija. Jezuitska posestva v Bukovici in Šempasu so pripadla župnijski cerkvi v Šempasu. Znesek 594 florintov, ki ga je položil baron Tacco za odkup zemljišča pri sv. Ivanu, in še drugi znesek 398 florintov (najbrže za zemljišče gluhonemnice) pa sta ostala mestni župniji. Cerkvi sv. Ivana je ostala dolžnost 88 ustanovnih maš na leto, ki so se brale po pok. Vidu Dornberškem. Vidova hiša, razširjena za uporabo prvega jezuitskega kolegija, je prešla v državno last.

Po smrti cesarja Jožefa II. so cerkev sv. Ivana dodelili kot oratorij meščanski kongregaciji. Denar, izkupiček od zemljišča sv. Ivana, ki ga je prevzela župnijska cerkev, so po letu 1880 razdelili med župniji Šempeter in Komen, največ pa določili verskemu fondu.

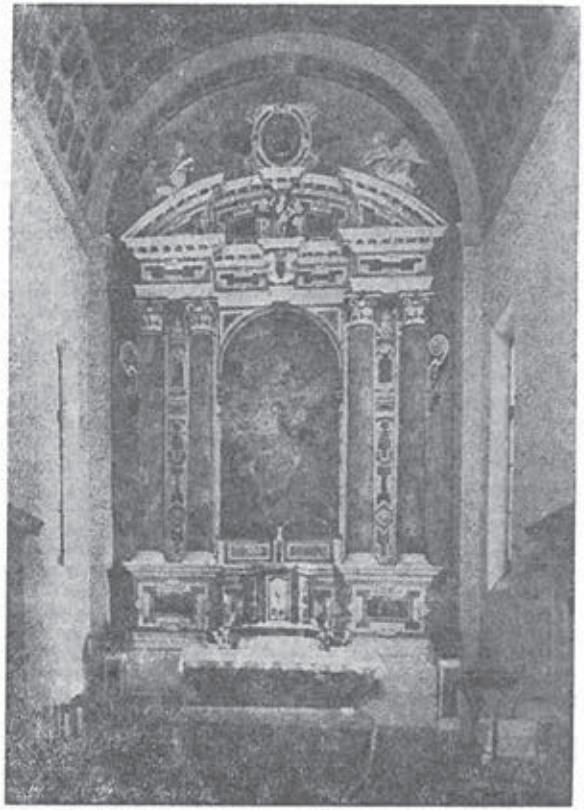
Cerkev sv. Ivana so spet odprli javnosti in jo vrnili sv. Ignaciju kot podružnico. V cerkvi sv. Ivana pa se je tudi še potem sestajala mestna kongregacija.

Tako je v letu 1788 župnija sv. Ignacija imela dve podružnici: sv. Ivana in sv. Antona. Novi župnik je imel nad tema dvema podružnicama duhovno in lastninsko upravo.

Po letu 1780 niso vrnili cerkve sv. Ignacija jezuitom; ta je postala samostojna župnija. Če bi se bili jezuiti vrnili, bi morali računati le na uporabo cerkve sv. Ivana. Njena gospodarska uprava pa je ostala še nadalje, in vse do danes, podrejena župniji na Travniku. To dokazuje, da Slovenci v mestu Gorica še nimajo svoje lastne župnije in da imajo le pravico do duhovne oskrbe v vseh župnijah mesta.

Grof Jožef Formentini Florijan, baron tolminski in biljanski, nam je podal opis, kakšna je bila leta 1879 zunanja oblika cerkve sv. Ivana. Cerkev je bila zidana v 'romanskem' slogu; imela je eno ladjo, prezbiterij in stransko desno kapelo, ki je ni bilo še pri prvotni zgradbi. Cerkev je šele leta 1847 dobila 'polgotski' strop. Leta 1858 je bila docela obnovljena in tedaj so poslikali strop v prezbiteriju. Leva stranska kapela je bila prizidana po letu 1879; vanjo so takrat vgradili grobnici družin de Leo in Golob. Desna kapela pa je bila zgrajena pred letom 1775; tedaj so vanjo postavili kip lavretanske Matere božje.

Češčenje Matere božje je goreče zagovarjal nadvojvoda Ferdinand, ki je iz Gradca vladal našim krajem. Bil je brat cesarja Rudolfa II. in je postal nadvojvoda že s 16. letom. Potoval je v Loreto in vpeljal v naše kraje češčenje Matere božje lavretanske. Tako so jo tu v Gorici začeli častiti jezuiti in ji postavili kip v cerkvi sv. Ivana.

Veliki oltar v cerkvi sv. Ivana v Gorici

The high altar in St. John's Church in Gorizia

Glavni oltar ima lepi umetniški leseni nastavek v romanskem slogu; okrašen je z grbom Vida Dornberškega. Oltarna slika prikazuje Janeza Krstnika, ko krščuje Jezusa v Jordanu. Sedanja slika je le posnetek Tintorettove slike, ki je bila nekoč na oltarju, pa je

izginila brez sledu; pravijo, da pod francosko zasedbo, ko so Francozi v cerkvi hranili orožje.

Desno in levo od prezbiterija sta bila dva stranska lesena oltarja: desni s sliko sv. Vida in Modesta, levi pa s podobo Matere božje; oboje brez umetniške vrednosti.

Dne 25. marca 1775 so v procesiji prenesli v cerkev kip Lavretanske Matere božje in ga postavili na oltar v desno kapelo. Oltar je marmornat, okrasje kipa pa leseno in v renesančnem slogu. Na stropu je napis: »Marijini častilci posvetili leta 1770 na čast Lavretanski Devici.«

Cerkev ni imela še orgel. Po zidovih v ladji so viseli štiri medaljoni goriškega slikarja Parolija. Na prvem je bil naslikan umirajoči sv. Janez; na drugem sv. Janez sredi morilcev, čudežno rešen; na tretjem sv. Janez, ko pomaga umirajočim okužencem, in na četrtem sv. Janez v Lazaretu (tedanji bolnici v ulici Alvarez). V prezbiteriju je bila tudi slika sv. Hilarija in Tacijana, ki je sedaj razstavljena na Goriškem gradu. Kam so zašli ti štirje medaljoni? Ni znano, če se je kdo zanimal za to. (Po poročilu grofa Jožefa Formentinija).

Po razpustu jezuitskega reda je leta 1788 bivši pater kapucin Nikolaj Gutman postal kaplan za Slovence pri sv. Ignaciju in je obenem pri sv. Ivanu, pri oltarju Marije device lavretanske opravljal vsak teden zapuščinske sv. maše. Takratni župnik sv. Ignacija Jaroslav Smidt ni soupravljal župnije sv. Ivana.

Triletna italijanska ženska meščanska šola, ki je bila prvotno v ulici Croce in nato v Gosposki ulici (via Carducci), je bila leta 1834 preseljena v ulico sv. Ivana, v poslopje, kjer so bili prvotni učiteljski tečaji 1868—1875.

V cerkvi sv. Ivana so bila takrat prva sv. obhajila za deklice; za dijake učiteljišča, realke in ženskega liceja pa razne verske vaje. Vodstvo realke je darovalo cerkvi sv. Ivana leta 1900 nove orgle in jih prepustilo v uporabo tudi za druge verske pobožnosti, posebno ženskega učiteljišča.

Istega leta so prenovili tudi pročelje cerkve in kupili postaje križevega pota, ki so jih blagoslovili patri frančiškani s Kostanjevice.

Pred prvo svetovno vojno so imele v cerkvi sv. Ivana sedež Marijine kongregacije, bratovščina presvetega Srca Jezusovega. Kaplan sv. Ignacija je opravljal letno 104 maše po 1,20 K in je bil plačan iz zapuščinskega dobrodelnega fonda.

Stolni vikar Ciril-Metod Vuga, ustanovitelj Marijine družbe, je prenesel njen sedež iz sv. Ivana v cerkev sv. Antona Starega; brž po prvi svetovni vojni pa je dobila dekliška Marijina družba svoj sedež v stolnici.

Med prvo svetovno vojno je bila cerkev sv. Ivana težko poškodovana. Močno je bila porušena streha. Slikarije po stropu in stenah so bile skoraj docela uničene. Česar niso poškodovale granate, to je opravilo deževje, ki je nato tri leta uničevalo les ostrešja, nosilce in leseno ogrodje stropa. Tudi glavni oltar je bil močno izpostavljen uničenju in razpadanju. Iz tal in skozi razbita okna je rastla visoko v stene vlaga, ki je uničila, kar je še ostalo od porušenega. Če bi jo bili hoteli po vojni rešiti, bi jo bili morali obnoviti prav od temeljev.

Vojaški obnovitveni urad (Genio Militare) je že leta 1919 na posredovanje knezonadškofa Fr. B. Sedeja v celoti obnovil streho, vendar le s starimi tramovi in s pretežno starim materialom, da je imel čim manj stroškov. Vse, kar je takrat vojaški obnovitveni urad obnavljal, je bilo delo brez trajne vrednosti.

Notranja dela so bila izvršena šele leta 1922 in 1923 in to na račun vojne škode (Akt. 2283 in 4021/1923). Ta je bila nakazana v beneških obligacijah, katerih vrednost je padla od 100 % na 62 % in je tako le malo zalegla, zato pa je tudi doživelo obnovo le to, kar je bilo najbolj potrebno.

Takratni župnik pri sv. Ignaciju C. Piciulin je podal leta 1923 o obnovljeni podružnici sv. Ivana sledeče poročilo: »Cerkev, zgrajena v 16. stoletju v romanskem slogu, ima eno ladjo z dvema kapelama, zakristijo in zvonik. Cerkev je dolga 16,50 m, široka 10 m in visoka 16 m. Zvonik je stožčast. Zakristija je dolga 6 m, široka 4,50 m in visoka 3 m. Na pročelju so tri okna, v kapelah po eno in dve v prezbiteriju.

Za glavnimi vrati so še notranja kot zaslon pred burjo. Dva kamnita stebra nosita kor. Veliki oltar ima štiri lesene stebre. Dva stranska oltarja imata kamnito mizo, ostalo je leseno. Kor je tudi lesen, nanj vodijo polžaste stopnice. (Prižnica je bila tedaj lesena in je sedaj ni več).

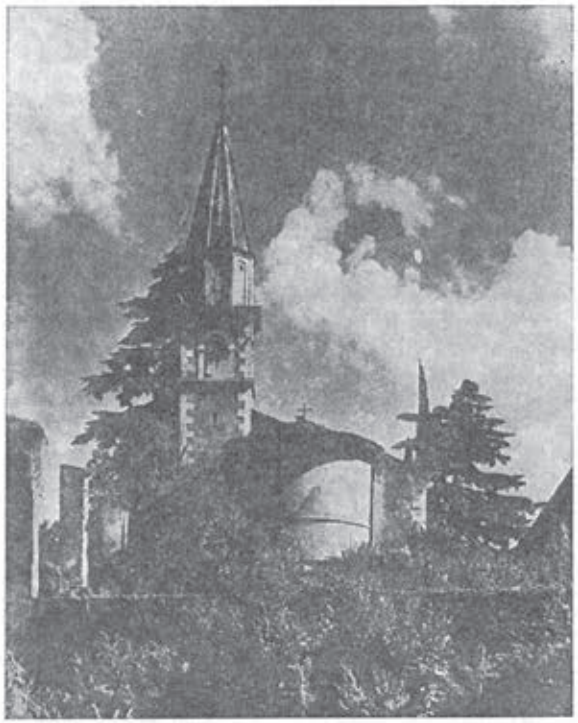
V cerkvi vidimo oljnato sliko sv. Janeza, kip Matere božje in kip sv. Valentina. V zakristiji sta še dve oljnati sliki: Oznanenje Matere božje in sv. Valentin. (Zadnje slike zdaj ni več).

Cerkvi pripada z železno ograjo zaprt prostor pred cerkvijo ter vrtiček zadaj za cerkvijo, kar je vse bilo in ostalo od nekdanjega pokopališča.

Cerkev sv. Ivana je podružnica sv. Ignacija. Oskrbovana je le zasilno. V njej ni redne nedeljske službe božje. Obhajajo se le občasne cerkvene slovesnosti in pobožnosti, kot so: priprava na spoved, sv. obhajilo in birmo, shodi nekaterih verskih združenj, krščanski nauk. Slovesno se obhaja praznik sv. Janeza Krstnika s peto sv. mašo, ki jo opravlja travniški župnik.«

Ker je bila med prvo vojno cerkev sv. Vida in Modesta na Placuti povsem porušena, je nadškof Sedej odredil, da je cerkev sv. Ivana služila kot začasni sedež za placutsko župnijo.

Shodi ženskega društva »Skalnica«, ki jih je vodil dr. Andrej Pavlica, so se vršili vsako tretjo nedeljo v mesecu pri sv. Ivanu. Od leta 1920 dalje je pa vsak prvi petek v mesecu imel duhovnik Ivan Reščič uro češčenja za Apostolstvo molitve.

Pogled na cerkev sv. Ivana v Gorici od severozahodne strani

St. John's Church in Gorizia from the north-west side

Ko so leta 1920 prevzeli cerkev na Kostanjevici italijanski frančiškani in so pri sv. Vidu na Placuti postavili na vrtu zadaj za porušeno cerkvijo barako, je Ivan Reščič z dovoljenjem travniškega župnika Piciulina dobil cerkev sv. Ivana v uporabo za slovenske verske ustanove: tretji red sv. Frančiška, Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, žensko društvo »Skalnica« ter za bogoslužje na nedelje pa tudi še za šmarnice in zornice. Župnik Piciulin pa je odnesel iz cerkve sv. Ivana vse prte in paramante, svečnike, sveče in cerkvene mašne posode, tako da je Ivan Reščič dobil cerkev povsem izropano.

Slovenski verniki so kmalu poskrbeli, da je duhovnik Reščič nabavil vse potrebno perilo, paramente in posode, oltarno opremo in še več; kupili so kip Srca Jezusovega in kip Srca Marijinega, ki stojita na mestu nekdanjih starih dveh stranskih oltarjev.

Ko je bil Ivan Reščič imenovan za župnika v Podgoro, je vodstvo tretjega reda prevzel p. Fidelis do svojega odhoda v Švico. Vso ostalo duhovno oskrbo pa je prevzel Mirko Filej. Društvo »Skalnica« je prenehalo s smrtjo msgr. Andreja Pavlica. Tretji red pa je sprejel Ivan Eržen in ga kasneje prepustil p. Filipu Rupniku na Kostanjevici.

Ivan Reščič je bil Goričan in je bil najprej dve leti učitelj v Lokovcu na Banjški

planoti. Nato je vstopil v bogoslovje in je bil posvečen leta 1906. Opravil je usposobljenostni izpit za poučevanje gluhonemih in je postal leta 1912 ravnatelj gluhonemnice v Gorici, ki jo je ustanovil kanonik Valentin Stanič. Bil je tudi profesor za pouk gluhonemih na Slomškovem učiteljišču v letih 1909—1915.

Med vojno je bil Ivan Reščič begunec na Dolenjskem; po vojni pa je zopet vodil in tudi obnavljal gluhonemnico do leta 1925. Začasno je stanoval v starem mlinu ob Kornu (ulica Corsica). Mlin je bil potem predelan v tovarno mila.

Leta 1925 je bil Reščič predčasno upokojen in italijanska oblast je istočasno ukinila tudi slovenski oddelek pouka gluhonemih. Škofija je nato imenovala Reščiča za župnika v Podgoro. Umrl je upokojen v svoji hišici, ki si jo je po vojni sezidal pod Kostanjevico. Bil je mož blagega srca, radodaren in ljubitelj mladine.

V dobi fašizma so nastopili težki časi tudi za slovensko bogoslužje. Kako so ravnali leta 1929 z nami in sprožili strupeno gonjo proti uporabi slovenskega jezika v goriških cerkvah, imamo še živo v spominu. Slovenske pridige, petje, molitve, so bile groba žalitev italijanstva Gorice. Še dejstvo, da smo Slovenci lahko imeli v kaki cerkvi latinsko mašo, je bilo nekaj nezaslišanega.

Najtežji udarec je zaradi slovenskega bogoslužja prizadel cerkev sv. Ivana leta 1942. Mussolini je v znanem zastrašilnem govoru takrat zagrozil, da bo neuklonljiva »rimska pravica« strla vse, kar bi se to- ali onstran stare meje upiralo kakorkoli fašistični zavojevalni politiki. Dal je tudi točna navodila, kako streti vsako znamenje slovenskega odpora na Primorskem.

Že osem dni po tem govoru je prišlo do požara v cerkvi sv. Ivana. Požar je poškodoval streho in naredil večjo škodo v zakristiji, kjer so bili shranjeni paramenti in perilo. Na žalost pa je potem še župnik Piciulin sam trdil, da je požar nastal, ker niso pogasili žerjavice v kadilnici, in s tem dolžil Reščiča, da je odgovoren za nastalo. Piciulin je prepovedal vsako nadaljnje bogoslužje in dal cerkev sv. Ivana zapreti.

Tudi potem ko je bila cerkev popravljena, župnik Piciulin ni dovolil obnoviti slovenskih pobožnosti pri sv. Ivanu.

Vsa miloščina, nabrana pri sv. Ivanu, dasi so Slovenci sami skrbeli za cerkovnika in strežnike, je morala biti izročena župniku pri sv. Ignaciju. Župnik je tudi opravičeval svojo prepoved službe božje v slovenskem jeziku z bojaznijo, da bo cerkev ponovno zažgana.

Msgr. Andrej Pavlica je 25. 1. 1943 sporočil nadškofu Margottiju sledeče: »Po včerajšnji avdienci sem stopil v cerkev sv. Ivana in našel sem razdejanje, o katerem govori prerok Danijel. Cerkev je bila po župnikovem naročilu tako izropana in na stežaj odprta, da bi je niti boljševiki ne mogli huje razdejati. Barbarstvo!«

Šele po padcu Mussolinija je ponovno prišlo dovoljenje za slovensko versko pobožnosti pri sv. Ivanu, dasi je Piciulin očital, da Slovenci s tem ustvarjajo župnijo v župniji.

Ivan Reščič je leta 1951 imel pri sv. Ivanu polnočnico. Po maši je izpostavil Najsvetejše in dal blagoslov. Naslednje leto je uvedel šmarnice in jih zaključeval z blagoslovom in petjem Tantum ergo v slovenščini. Župnik Piciulin se je zgražal in ko je maja 1952 Reščič priredil še procesijo, je kar vzrohnel ter Reščiča zatožil pri škofu, da uvaja samovoljne novotarije, ki povzročajo zmedo. Skliceval se je, da je cerkev sv. Ivana še vedno podružnica sv. Ignacija, čeprav je leta 1943 pristal, da smejo imeti Slovenci v njej nekatere pobožnosti.

Nadškof Ambrosi je na tihem pristal, da se sme hraniti Najsvetejše pri sv. Ivanu, travniški kaplan Mirko Mazora pa je vodil dijaško mladinsko bogoslužje pri sv. Ivanu.

Reščiča je leta 1955 nasledil Mirko Filej, ki je prišel v Gorico leta 1951. Filej je vneto vežbal pevski zbor sv. Ivana in s tem usmerjal tjakaj vedno več vernikov. Skrbel pa je vedno tudi za lepšanje cerkve. Upravljal je miloščino in vodil letni obračun. Pri sv. Ignaciju je bil takrat za župnika Persig. Piciulin je umrl leta 1954.

Pod upravo Mirka Fileja je cerkev sv. Ivana leta 1959 doživela obnovo notranjščine, dobila novo opremo z novimi klopmi in spovednicami. Tudi v kasnejših letih se je prenavljanje cerkve nadaljevalo, a je gotovo pri tem važnejša akcija, da bi Slovenci v Gorici dobili prav pri sv. Ivanu lastno župnijo. Leta 1972 je prišlo do ustanovitve slovenskega pastoralnega središča v Gorici, ki pa seveda še ne pomeni samostojne slovenske župnije. Osamosvojitev sv. Ivana pa ni samo cerkveni, marveč tudi politični problem, ki ga bo morala tudi še rešiti prihodnost.

(Tekst je skrajšana verzija izvirnega zapisa. Podatke iz nadškofijskega arhiva v Gorici je avtorju priskrbel dr. Rudi Klinec.)

Hubert Močnik

STRANKE IN DRUGE POLITIČNE SILNICE NA GORIŠKEM (1870—1918)

Ob koncu devetnajstega stoletja so bili na Goriškem predvsem trije problemi, okrog katerih so se v glavnem polarizirala politična in gospodarska hotenja prebivalstva: nacionalni boji med Italijani in Slovenci, boji, ki sta jih italijanska in slovenska skupnost ali posamič ali skupno bojevali proti avstrijskim (dunajskim in tržaškim) oblastem, in nastajanje neke vrste razrednega boja med kmečkimi množicami v deželi in manjšimi meščansko-kapitalističnimi skupinami, ki so imele v svojih rokah vzvode oblasti.

Ne smemo pa pozabiti, da takrat na Goriškem politični boji niso pomenili to, kar danes pripisujemo volitvam, strankam, sindikalnim organizacijam, aparatom itd. V deželi se je politično-gospodarski boj pogosto omejeval na posameznike ali osebne somišljenike, medtem ko so se stranke šele začele razvijati. Takole piše Guido Manzini: »Gorica iz časa naših bojev in našega trpljenja se je porodila komaj sredi devetnajstega stoletja. Prej je bila samo površina s hišami ob vznožju gradu« (Studi Goriziani, 1957). In treba je bilo počakati še do volitev leta 1907, ko so se uveljavili socialisti in krščanski socialisti, da so se izoblikovale prave politične razmere v Posočju pred prvo svetovno vojno.

Liberalci

Pred vojno leta 1866 je bilo moč opaziti med Italijani v deželi dvoje grupacij: prvo so sestavljali domoljubni klerikalci, zvesti Habsburžanom, provladni, druga je bila tako imenovana »meščanska« stranka, z bolj izrazitimi težnjami, ubranimi na italijanski ton.

Kasneje po vojni, ko se je z njenim izidom razblinilo tudi upanje na spremembo državnih mej, so goriški Italijani preživljali obdobje krize in prav v ta leta sodi nastajanje nove stranke, nacionalno liberalne, ki je strnila heterogeno italijansko liberalno skupino, v kateri pa je bilo moč ločiti nepopustljivo strujo in množico, ki je sicer izražala italijanska čustva, a iskala način za sodelovanje z Dunajem.

Kmalu je v vodstvo nacionalno liberalne stranke prišel odvetnik Pajer, nedvomno sposoben in med najbolj reprezentativnimi osebnostmi v deželi. Prav tedaj, ko je bil v vodstvu stranke, se je pričel njegov vzpon na oblast in na vodstvene položaje v mestu in na Dunaju. Večji središči nacionalno liberalne stranke sta bili Gorica in Červinjan in stranka je s klerikalci in Slovenci postala ena izmed glavnih nosilcev političnih dogajanj.

Ne smemo niti pozabiti, da so bili med pripadniki stranke največji bogataši v deželi in da so za izvajanje oblasti imeli na voljo zlasti dvoje sredstev: prvo običajno, ki ga je predstavljal tisk, ob tem pa dejstvo, da so vedno imeli v rokah goriško občino, drugo sredstvo pa je bila dobra volilna organizacija (politično društvo Unione).

Prvi liberalni časopis je bil L'Isonzo (1871), ki ga je izdajal Jurettig. Njemu so sledili razni listi, ki pa so imeli le kratko življenje, tako lahko rečemo, da je pogosto konec enega pomenil že rojstvo drugega. Časnik, ki je najbolj odmevno zastopal goriški liberalni duh tistega časa, je bil Il Corriere di Gorizia (1883), ki mu je bil predhodnik L'Isonzo in v katerega je pisala in mu bila pobudnik Carolina G. Luzzato.

Delovanje posoških liberalcev so podpirala patriotična športna ali kulturna društva, od katerih nekatera še danes obstajajo, tako Società Goriziana di Ginnastica, Gabinetto di Lettura, Teatro di Società, Pro Patria in po njenem razpustu društvo Dante Alighieri, a predvsem Lega Nazionale. Močan je bil duh iredentizma v stranki in ta je uporabila vsako priliko, da je izražala svojo nacionalno usmerjenost.

Dalje je stranka skoro vsakodnevno polemizirala s Slovenci in klerikalci in goriški časopisi iz tega časa so prepolni člankov, obtožb, napadov, podtikanj vsemu in vsem.

V polemiki s Slovenci so se liberalci vedno pokazali dovolj napadalne, medtem ko so vsaj do konca 19. stoletja kar »ignorirali« klerikalce in socialiste; domišljali so si namreč, kot sicer tudi v Italiji, da bodo lahko za stalno ohranili in užívali priviligirane pozicije.

Za liberalno stranko je bila nacionalna misel prevladujoča, kljub temu pa si je pogosto naložila težke odgovornosti: v mestu s tem, da se je povezala z nemškim kapitalom, na podeželju pa, da je vztrajno odbijala — vse dotlej, dokler ni bilo prepozno — svoj pristop h kolonskim pogodbam, da bi tako nudila kmetom pravičnejše življenjske in delovne pogoje.

Tako se je v nadaljnjem stranka omejevala na meščanski sloj v mestnih središčih, na podeželju pa na vsiljevanje svojih stališč ljudstvu med volitvami, branila je nazadnjaška stališča, večkrat različna med seboj in brez sleherne socialne ideje.

Republikanci

Kot skrajna veja nacionalnih liberalcev je obstajala v Gorici skupina demo-republikancev mazzinijanskega porekla, ki pa je imela svoje oporišče za Avstrijsko Primorje v

Trstu. Njihov glavni problem je bil in ostajal vprašanje politike navzven, iredentizma, zanemarjali pa so socialne ali notranje probleme v deželi. V gibanju lahko zasledimo nekakšno protislovje: mazzinijevska ideologija je namreč pripisovala velik pomen Slovanom, čeprav večkrat le kot objektom, a ni ločila med Poljaki, Srbi, Bolgari, Hrvati; za mazzinijance so bili Slovani enostavno protihabsburžani in protiavstrijci. Goriški republikanci pa so dobro poznali slovenski problem, a bili so v večini nasprotni Slovencem v deželi. Prav tako so bili nepopustljivi do Dunaja, za razliko od nacionalnih liberalcev, ki so se po sedemdesetih letih prilagodili novi avstrijski stvarnosti.

Tako so petarde in trobojnice, ki so tu pa tam motile mirno goriško provincialno življenje, prihajale iz njihovih krogov. Njihova mladinska sestavina je namreč na ta način javno izražala svoja iredentistična čustva v korist sosednje Italije.

Goriški Židje

Židje so predstavljali znatno, istočasno pa malo vidno politično silnico na Goriškem.

V grofiji in na Primorskem so živeli od nekdaj. Leta 1846 jih je bilo v Trstu 3.060 (470 Nemcev, 2560 Italijanov in 30 drugih narodnosti), leta 1883 je njihovo število naraslo na 5.570. Istega leta jih je bilo v Gorici 250.

Goriški Židje so pod Avstrijo na splošno uživali precejšnjo protekcijo in prednosti v primerjavi npr. z onimi, ki so živeli na ozemlju beneške republike, kjer je Serenissima poskušala izpuliti iz njih čimveč denarja.

V drugi polovici devetnajstega stoletja so Židje živeli zlasti v treh središčih: v Trstu, Gorici in v Gradišču ob Soči.

V Gorici obstaja židovska kolonija od srednjega veka dalje in geto je bil ustanovljen ob koncu tridesetletne vojne leta 1648 med sedanjo ulico Ascoli in potokom Kornom. Tu so bili podvrženi nekaterim omejitvam, a na splošno so goriški Židje živeli v tolerantnem in razumevajočem okolju.

V mestu se je židovska skupnost ponašala z nekaterimi pomembnimi imeni: Ascoli, Morpurgo, Luzzato, Dörfles, Jona, Bolaffio itd. Njena značilnost je bila v tem, da je bila skoro v celoti italijanska in da je v političnem oziru predstavljala najmogočnejšo in pogosto najinteligentnejšo moč mestne nacionalno liberalne stranke, katere aktivni član je bila.

Na gospodarskem področju so se goriški Židje najraje ukvarjali s trgovino. Prvi so uvedli v grofijo predelavo tobaka in bančni sistem, trgovino z oblačili in živili, ustanovili so prvo in edino tovarno voska v mestu in se specializirali v dobavah za 97. polk, ki je imel v mestu svoj kvartir.

Kljub maloštevilnosti je bila njihova moč zelo velika, posebej na podeželju, kjer so nekateri imeli obsežna veleposestva. Bili so dobro organizirani z eno sinagogo in dvema bratovščinama, njihov voditelj in istočasno član nacionalno liberalne stranke je bil občinski svetovalec odv. Giovanni Jona.

Socialisti

Okoli sedemdesetih let se socialistično gibanje še ni razvilo. Obdelovanje zemlje je bilo v deželi daleč na prvem mestu, zelo malo je bilo industrije in morda so bile edine socialistične ideje tiste, ki so jih prinašali furlanski kamnoseki iz spodnje Furlanske ravnine, ki so odhajali na delo v nabrežinske kamnolome.

Zato pa bi bilo prezgodaj govoriti v teh letih o socializmu kot stranki na Goriškem. Le v Trstu se je počasi oblikovala socialistična zavest in to ne glede na italijansko ali slovensko narodnost, in najostrejša nasprotstva med obema narodoma so se izničevala v enotnem boju zoper kapitalizem. Socialisti so bili kvečjemu separatisti in nasprotni iredentistični nacionalno liberalni stranki.

Poleg delovnih mest so morali socialisti reševati še vprašanje lakote, katere naravna posledica je bil alkoholizem. Še leta 1901 je v Avstriji nekvalificirani delavec v železarnah zaslužil 800 kron, v tekstilni industriji pa 600. Bile so to skromne mezde, a še te so pogosto plačevali v naravi ali prek čudnih zajedavskih posrednikov. V teh letih so se začeli delavski shodi in stavke. Posebej je dolgo trajala stavka pohištvenih delavcev v aprilu in maju 1884 v Krminu. Zveze socialistov v deželi so se šele začele razvijati; bili so to bolj gostilniški sestanki kot kaj drugega, v njih je bilo čutiti bolj vpliv velikih dunajskih manifestacij, kot pa da bi izhajali iz samostojnih lokalnih pobud.

Politična linija goriških socialistov je šla v dve smeri: boj proti klerikalcem, ki so se opirali na encikliko iz leta 1878 Quod Apostolici Muneris, a predvsem boj zoper liberalce in kapitalistično buržoazijo, kar se je izražalo z ustanavljanjem odpornih zvez, kulturnih krožkov, vzajemnih podpornih društev, gledaliških in športnih društev itd., ki so se v svojem razvoju poskušala naslanjati na bratske stranki v Trstu in Vidmu.

Slovencem pot ni bila zaprta, a tudi ni bilo skupnih akcij, vsaj na Goriškem ne.

Ena izmed socialističnih konstant tega časa je njihovo stalno prizadevanje, da bi se oddvojili in razločevali od anarhistov; te so šteli za skrajneže, ki jih ne bo mogoče nikoli spreobrniti.

Njihova velika priložnost je bil 1. maj, in ob tej priliki je bilo moč občutiti pri oblasteh kot v drugih strankah pravcato psihozo strahu.

Prvi javni vsaj kolikor toliko pomemben socialistični shod v Gorici je pripravil tržaški socialist Učekar 30. avgusta 1896 v Dreherjevi dvorani ob udeležbi nad 200 oseb. Dogodek je zanimiv, saj kaže, kako primitivna je bila takrat socialistična obsoška organizacija, ki je živela predvsem ob moralni podpori tržaških sodrugov, za razliko npr. od drugih italijanskih dežel pod Avstrijo, t.j. Tridentinske, kjer je bila kot stranka čvrsteje zasidrana.

Lahko pa socialistom očitamo neki določen, docela avstrijski konformizem — »c. kr. socializem«, kakor so ga opredeljevali — v odnosu do oblasti, do sistema, do cesarja, do plemenitaškega in fevdalnega načina življenja v predvojni Avstriji.

Pogosto so se socialisti omejevali na gostilniške shode ob navzočnosti tudi žensk, kar je bilo za tiste čase nekaj novega, na znane »rdeče nageljne« v gumbnicah demonstrantov, na organiziranje majhnih, nepovezanih stavk, s često korporativističnim nadihom, namesto da bi si zastavili in organizirali pravi razredni boj na enotni podlagi.

Goriškemu kot nasploh primorskemu socializmu je manjkal tisti borbeni duh, ki je preveval velike ruske stavke iz leta 1905; in prav zaradi takega pomeščanjenja in prilagajanja sistemu, socialisti niso mogli nikoli zavzeti jasnih in nepopustljivih stališč do lokalnih političnih problemov.

Zaradi nevtralnega in negativnega vedenja do iredente so v odnosu do oblasti uživali neke vrste podporo; zoper liberalce in klerikalce so vodili jedke, a jalove lokalne boje; s slovenskimi sodrugi niso imeli tesnih stikov.

Jasno je, da čas še ni bil dozorel za realistično politično presojo; vsekakor so bili goriški socialisti z nekaterimi skupinami krščanskih socialistov prvi, ki so poskušali zagotoviti goriškim delovnim ljudem bolj humane življenjske pogoje.

Framasoni (Prostozidarji)

Vpliv framasonov se je začel pojavljati na Goriškem po letu 1880 kot nekak odgovor na encikliko Humanum Genus Leona XIII. z dne 20. aprila 1884, ki je opredelila prostozidarstvo kot »... v bistvu podlo.«

To je vzbudilo med liberalci in republikanci, med katerimi so prevladovali framasonski elementi, val ogorčenja zoper papeža in sprožilo srdit boj zoper klerikalce, ki so framasone vedno preganjali.

Opaziti je bilo tako pri socialistih kot pri klerikalcih, da so istovetili prostozidarstvo z liberalno stranko. Dejansko so bili takrat predstavniki kulture in zlasti industrije na Goriškem, ki so bili člani liberalne stranke, znani kot velike osebnosti v prostozidarstvu. In zoper le-te so se zlasti klerikalci bojevali brezobzirno in sektaško.

Framasonov so se bali zaradi njihove gospodarske moči in ker se pogosto niso brigali za ozke konfesionalne vidike.

Ne smemo tudi pozabiti, da je tako oblast kot tudi dinastično-klerikalni krogi, spominjajoč se, da je prostozidarstvo v drugi polovici XVIII. stoletja preodkrito izražalo svoje simpatije do protestantske Prusije, štela združenje, ki je bilo vsaj uradno v Avstriji prepovedano, za protidržavno in kot tako nevarno.

Še več, septembra 1896 je bil v Trentu, kjer je bil za knezonadškofa bivši Goričan Valussi, 1. protiframasonski kongres. Poskušali so z njim razglasiti nekako uradno križarsko vojsko zoper framasone in ustanoviti nekakšno krščansko zvezo zoper nevernike. Iskali so sredstva, da bi ponovili zmago pri Lepantu.

Kongres ni dosegel velikega odmeva na Goriškem: kmečki živelj je čutil neko antisemitsko ost napram drobnemu oderuškemu in meščanskemu Židu, toda glede framasonov, ki so bili skoro docela neznani furlanskim in slovenskim množicam, se je poskus presaditve problema s Tridentinskega na Goriško izjalovil prav zato, ker ni bilo jasnih lokalnih ciljev.

Na pomenu pa je prostozidarstvo pridobilo, ker je iz Rima podpiralo italijanske iredentistične cilje, a bolj kot na Goriškem se je to pojavljalo skoro izključno v Trstu.

Klerikalci

Takole jih opisuje pisec iz tedanje dobe: »... avstrijakanti, ki se sploh ne zavedajo, da s tisto domovino, ki bi morala biti tudi njihov ideal, izdajajo še sami sebe, ker se še

niso dokopali do nacionalne zavesti« (G. Caprin) in trditev se je ponavljala vrsto let, kdaj pa kdaj še danes, posluževali pa so se je politični nasprotniki.

Vendar avstrijakantstvo goriških klerikalcev ni bilo nikoli politično, temveč le zgodovinsko dejstvo.

Nekaj je treba razčistiti: če štejemo kot vdanost Avstriji le lojalnost do cesarja in oblasti, je temu nedvomno tako. Toda če s pojmom vdanost mislimo, da so hoteli zanikati italijanski značaj Furlanije, to nikakor ni res, razen če hočemo metati v isti koš obliko političnega režima in nacionalnost. Furlanski klerikalci so bili dosledno pošteni avstrijski podložniki od začetka 18. stoletja do konca svetovne vojne, in to je tudi vse. Ne moremo pa istega trditi glede nekaterih vodilnih oseb drugih strank, liberalne npr., ki so se v času »srečne Avstrije« (Felix Austria) tudi v nemščini proglašali za njene lojalne državljane, a so se v določenih okoliščinah poskrili ali spremenili stališče.

Prav tako je treba znova kritično premotriti obtožbo, da so bili klerikalci filoslovani. Če so že obstajala politična zavezništva, so bila med slovenskimi klerikalci in italijanskimi liberalci v deželnem zboru, toda tudi na tem področju so, izvzemši nakljucja, narodnostni boji negativno vplivali na vsakršno povezavo z drugimi strankami in strujami.

Prve klerikalne organizacije v grofiji so nastale okoli sedemdesetih let z ustanovitvijo italijansko-slovenskega klerikalnega krožka, z ustanovitvijo bralnega društva in prvih socialnih ustanov, predvsem pa leta 1871 z ustanovitvijo časnika Il Goriziano, ki je pozneje spremenil naslov v L'Eco del Litorale ter izhajal do leta 1918, t. j. do razpada Avstrije.

Glavna zasluga nekaterih klerikalnih skupin se je pokazala proti koncu stoletja, ko so zasnovali obsežno in organizirano socialno dejavnost s tem, da so ustanavljali kmečke posojilnice, vzajemna podporna društva, zavarovalnice za živino itd., ustanove, ki so se kasneje združile v zvezo in postale v začetku 20. stoletja najmočnejša in vitalna italijanska gospodarsko politična organizacija na Goriškem.

Najpomembnejša in najbolj reprezentativna osebnost med klerikalci je bil nedvomno kanonik Luigi Faidutti, po poreklu iz Beneške Slovenije, pobudnik furlanskega katoliškega ljudskega gibanja in od leta 1907 poslanec v dunajskem parlamentu. Tik pred izbruhom svetovne vojne je bil Faidutti imenovan na najvišji položaj v grofiji, postal je goriško-gradiščanski deželni glavar, po vojni pa je moral emigrirati v Litvo, kjer je kot pregnanec umrl leta 1931.

Faidutti je bil velika zgodovinska osebnost, o njem se je veliko razpravljalo, politični nasprotniki so ga kdaj pa kdaj tudi sovražili, a furlansko kmečko prebivalstvo mu je sledilo, ker je v njem prepoznalo glavnega stvaritelja svojega preporoda.

Značilnost, ki se je tedaj bolj ali manj določno pojavila med goriškimi klerikalci, je bila antisemitizem, ki pa je ostal bolj pojav kulturne sfere in uvoza kot pa sad nekega spontanega lokalnega izvora.

Ta antisemitizem se je zaostril zlasti za časa papeža Leona XIII. in najbolj napadalne osti katoliškega gibanja so bili jezuiti z revijo Civiltà Cattolica.

Vendar je na Goriškem šlo vedno za uvožene pojave avstrijskega porekla, pa čeprav je na podeželju obstajala nekaka nezavestna podlaga v ljudstvu kot posledica reagiranja kmečkih plasti prebivalstva na odiranje določenih lokalnih Židov ob slabih letinah, ob nenadno nastalih potrebah po denarju zaradi izseljevanja ipd.

Klerikalni tisk je pogosto prinašal dogodke iz velike monarhije, v katere so bili zapleteni Židje, in se je veselil ob zmagah, ki jih je nad liberalci dosegel na Dunaju Lueger s svojimi Vereinigten Christen. Negativna plat tih napadov klerikalnega tiska je bila v tem, da je ponavljal stare sramotilne predsodke, treba pa je upoštevati lokalno klerikalno miselnost XIX. stoletja, ki je često zamenjavala Žida s kapitalistom, bogatašem in torej oderuhom.

Vsekakor pa se je v primerjavi s Schönererjevo ali Luegerjevo antisemitsko propagando goriška Alpijeva ali Faidduttijeva omejevala na drobno polemiziranje z Židinjo Carolino Luzzato pri Il Corriere di Gorizia ali z Židi pri tržaškem Il Mattino. Vse pa se je razredčilo v velikem političnem kotlu, kamor so klerikalci metali skupno z Židi vse »sinove teme«, kot framasone, liberalce, republikance in iredentiste.

Knezonadškof in osrednje bogoslovno semenišče v Gorici sta predstavljala veliko politično silnico v grofiji in na vsem Primorskem s provladno in filoslovensko usmeritvijo. Leta 1885 je goriška nadškofija merila 2.918 km² in imela 196.676 prebivalcev, med temi 1374 duhovnikov, od katerih kar 707 v grofiji.

Od goriškega knezonadškofa so bili odvisni tržaški, poreško-puljski in krški škof in če pregledamo Status personalis iz tega časa, npr. za leto 1881, lahko ugotovimo, da so slovenski duhovniki prevladovali. Tako je bil v tem letu v Trstu Juraj Dobrila, ki so ga Slovenci hvalili in Italijani sovražili, v Poreču-Pulju še en Slovenec, Ivan Glavina, tudi on

Slovan po čustvovanju, na Krku končno Franjo Feretić, ki je hodil po stopinjah svojega predhodnika Vitezića.

Vsi štirje škofje v Primorju so bili po rojstvu, po vzgoji, po čustvovanju odkrito na filoslovanskih pozicijah.

Med njimi je bil goriški knezonadškof skupaj s tržaškim namestnikom najvišji eksponent v deželi in praktično vse do vojne so bili na to najvišje mesto imenovani možje slovenske narodnosti in čustev, a gotovo ne vedno naklonjeni Italijanom v grofiji.

Poleg knezonadškofa in škofijske kurije je bilo osrednje bogoslovno semenišče drugo vozlišče goriške katoliške politike, življenjsko, nenehno obnavljajoče se oporišče filohabsburških in filoslovenskih teženj, vse od 8. decembra 1818, ko ga je ustanovil tedanji škof Walland.

Prevlado Slovencev, ki je ni mogoče zanikati in ki je sicer odražala etnično večino v deželi, so kdaj pa kdaj tudi umetno pospeševali s tem, da so sprejemali v bogoslovje celo češke bogoslovce (!), ki so pogosto, šele ko so prišli v Gorico, ugotovili da so na dvojezičnem območju.

Poleg tega so v bogoslovnem semenišču poučevale ali študirale osebnosti kot npr. Flapp, Alpi, Gregorčič, Mahnič, Sedej, Valussi, Jordan, Kociančič, Faidutti, Zanetti itd., ljudje, ki so se kasneje zapisali v zgodovino zaradi delovanja na kulturnem, verskem ali političnem področju.

Končno še nekaj besed o jezuitih, maloštevilnih sicer, a pomembnih. Za razliko od kurije in semenišča so bili na splošno Italijani ali pa je italijanski element med njimi prevladoval.

V Gorici so vse od 17. stoletja jezuiti šolo monopolizirali, nato so morali oditi in so se vrnili po letu 1848. Tedaj je bila Družba Jezusova kot red odločno protiitalijanska in maloštevilni jezuiti, prisotni v mestu, od Banchiga do Duonisia, Tommaseticha, so vedno izražali svoje nezaupanje do italijanskega preporoda, v katerem so videli protiversko revolucijo, in do »uradne« Italije, kot so jo imenovali, ki je odvzela oblast papežu in v kateri so lahko mirno živeli brezverci, republikanci, framasoni in Židje.

Delovanje jezuitov ni bilo dolgotrajno; prenašati so morali neprestane napade občine, ki je bila v liberalnih rokah. Vsekakor je njihova najpomembnejša stvaritev v deželi ta, da so 19. oktobra 1871 ustanovili časnik Il Goriziano, ki se je leta 1873 spremenil v L'Eco del Litorale in postal »uradno« glasilo italijanskih klerikalcev v grofiji in na celem področju.

Slovenci

Predpostavljamo, da bralec dobro pozna razmere pri Slovencih na Goriškem ob koncu 19. stoletja, zato bomo raje pregledali le nekatere in, če bo potrebno, razčlenili različno tolmačenje pri obeh etničnih skupinah v deželi.

Predvsem je treba povedati, da odnosi med obema narodnostma niso bili nikoli dobri, nasprotno, pogosto so bili pojavi nestrpnosti in nasilnosti, ki jih je Dunaj bolj ali manj odkrito podpiral, saj je bilo v njegovem interesu, da je razdvajal in slabil oba tekmeca.

Če je že prišlo do zavezništva med skupinami, je bilo le zaradi trenutnih volilnih okolnosti in nikakor ne zaradi idejne ali verske sorodnosti. Dokaz temu je že samo kratko sožitje katoliškega krožka v Gorici v sedemdesetih letih.

Ta nasprotstva, ki so v malem le zrcalni odraz splošnejših dunajskih razmer, kjer so politični boji omrtvili parlamentarno delo, so se navezovala na dušeče se in stagnirajoče gospodarstvo, kar je blokiralo vsako iniciativo, ki bi lahko pobudila dvig gmotnega stanja prebivalstva v grofiji.

»Gorica je furlanska, ven s Slovani!« so grmeli Italijani in poslanec dr. Gregorčič je v parlamentu odgovarjal prav nasprotno.

Boji niso prizanašali nikomur in so se bili vsepovsod: slovenske diplomatske in zakulisne poteze v Ljubljani, da bi dobili njim prijaznega škofa, ostre polemike lokalnega tiska in tiska sosednjih dežel, procesi okrožnega sodišča v Gorici, pretepi med meščani in Solkanci ali Šempetrci, obstrukcionizem v deželnem zboru itd. Delovanje Slovencev se je razlikovalo od delovanja Italijanov po tem, da je bila njihova akcija bolj strnjena, učinkovitejša, odločnejša.

Dalje, med italijanskimi vrstami je zeval prepad: na eni strani v mestu jedro z bolj buržoaznimi težnjami in odkrito nacionalnimi čustvi, na drugi strani furlanske kmečke množice, indiferentne do nacionalne dediščine in do italijanskih preporodnih tradicij. In medtem ko so bili Slovenci običajno enotni glede nacionalne politike, kadarkoli so se sestali, pa temu ni bilo tako v italijanskem delu dežele.

Druga stična in torej primerjalna točka med obema etničnima skupinama so bili boji za šolo.

Tudi tu so bile razlike jasno vidne: na italijanski strani razdrobljena akcija, medtem ko je bilo na slovenski več enotnosti, vendar ne preveč: Lichtensteinove zahteve na Dunaju in konfesionalnost šole so ločevale slovenske vrste na klerikalce in liberalce.

Boji, in bili so zelo trdi, so postajali resni posebej po letu 1887 in so se razvneli zlasti v devetdesetih letih, ko so Slovenci vztrajno postavljali zahteve po slovenskih šolah, a jih je nacionalno liberalna občina neprestano zavračala.

Sledili so dogodki okoli hrvaške gimnazije v Pazinu, slovenske v Celju in zahteve po italijanski univerzi v Trstu, kar se je vse navezalo na goriške zadeve in ustvarilo tako zmedo, da bi se iz nje dežela ne mogla več izmotati.

Nekaj, kar je bilo sicer prisotno in običajno tudi pri Italijanih, so bili notranji politični prepiri med slovenskimi voditelji, ki so se združevali navzven le v enotno protivladno in zlasti protiitalijansko fronto, med sabo pa so jih ločevale malenkostne rivalitete.

Takrat še ni bilo političnih strank v modernem smislu, grupacije in struje so se stapljale okoli posameznih mož bolj kot zaradi neke strankarske discipline.

Ta notranja razcepljenost med Slovenci pa je bila potisnjena v stran vsakokrat, kadar je šlo za nacionalno vprašanje. V tem so imeli Slovenci prednost v primerjavi z Italijani, ki so ostajali tudi na tem področju razcepljeni.

Leta 1900 je minilo štiristo let, odkar je postala Gorica habsburška. Medtem ko so provladno usmerjeni praznovali dogodek s klici »... Avstrijci smo in Avstrijci hočemo ostati!«, je nacionalno liberalna občina prekrila ulice z velikanskimi plakati, ne zato, da bi proslavljala ta dogodek, temveč petdesetletnico posebnega goriškega občinskega statuta.

Na socialnem področju je furlanska ljudska (klerikalna) stranka, prav tako kot Slovenci, začela širiti svoje kmečke hranilnice, medtem ko so se socialisti pričeli bolj zavedati svoje vloge.

Kolikor zadeva politiko, je situacija stagnirala, notranji boji so pretresali društvo Sloga in italijanske stranke, medtem ko se je prebivalstvo ali izseljevalo ali pa trpelo lakoto.

G. I. Ascoli je v teh letih po logičnem premisleku predlagal, naj bi politično ločili furlanski del dežele od slovenskega. Niso ga poslušali, pač pa zasmehovali in kritizirali, kajti vsaka od obeh strani je hotela vse, a v tragičnem in negibnem ravnovesju je življenje teklo sarajevskim dogodkom naproti.

Nino Agostinetti

(Prevedel Stanko Murovec)

O JUNAKU S ŠKABRIJELA

(Nekaj spominov Maksa Peterlina)

V času, ko se število teh, ki so bili priče dogajanjem na območju Soče pred dobrimi šestdesetimi leti, naglo redči, se vedno, ko izgubimo enega od takratnih borcev, moremo na kratko ozreti v tiste čase in osvetliti dogodke še z njegovimi očmi.

Dr. Maks Peterlin, eden aktivnih udeležencev soške fronte, ki se je rodil 15. 2. 1894 v Komendi na Gorenjskem, je zapustil nekaj skromnih zapiskov, ki si jih je vredno ogledati. Peterlin je maturiral leta 1913, nakar je odšel na Dunaj študirat pravo, pa bil naslednje leto ob izbruhu vojne vpoklican. Spočetka je bil v oficirski šoli v Gorici, potem pa na fronti v Galiciji. O tistih časih piše: »Ko sem šel na fronto, sem vzel s seboj juridična skripta, da tam naprej študiram za izpite. Od študija tako nisem odnehal. Na fronti smo imeli bolj borbo iz postojank, iz strelskih jarkov. Kolegi so se mi smejali, češ, kaj buljiš v svoja skripta, ko pa ne veš, če te vsak čas ne raztrga granata. Jaz pa sem odgovarjal, da se oni vedno tresejo, če me ne bo granata raztrgala, jaz pa se za to ne zmenim... V Galiciji smo se precej premikali sem ter tja. Moj oficirski sluga mi je prenašal debel zavoj skript, se večkrat mučil in potil... V nekem gozdu smo se nekoč premikali pred mnogoštevilnimi Rusi. Naenkrat zadene mojega slugo v velik nahrbtnik tim. dumdum krogla in mu eksplodira v nahrbtniku. Razcefrala je moja skripta, sluga pa ni bil niti ranjen...«

Ko je Italija napadla Avstro-Ogrsko leta 1915, je vojna vihra zanesla Peterlina na soško fronto. Najprej je bil pri Bovcu na južnem pobočju Rombona. Pod njimi, kot je zapisal, so branili fronto Bosanci in Dalmatinci. Neke noči je bilo slišati z italijanske strani trobentanje k naskoku na Peterlinov odsek. Toda italijanske čete se niso zganile. Grobna tišina. Zopet trobentanje in klici »Avanti, Savoia!« Toda niti vojaki niti »ufficiali« (oficirji)

se ob pogledu na naše Bosance niso niti zganili... Nedolgo zatem so avstrijske čete zasedle Javorščček onstran bovške doline. Italijani so bili pod njimi. Ker niso imeli moči za neposredni napad, so se lotili vrtanja predora, da bi vrgli vrh v zrak.

Takrat je bil Peterlin praporščak in C. Hočevar je napisal, da sta imela majhno, le z vejami pokrito barako. Vrtanje rova je branilcem fronte šlo na živce. Peterlin si je dal prinesti tri močne in dolge vrvi in jih povezati med sabo. Na spodnjem koncu so napravili zanko, v katero je sédel, in ga spustili prek skalovja v globino, do vhoda v predor, ki je bil močno zastražen. Stražo je Peterlin zasul z granatami, ki jih je prinesel s seboj, nakar so ga tovariši hitro potegnili pod vrh. Po tem dogodku ni bilo več slišati, da bi Italijani še naprej kopali predor. V istem obdobju je bil na Javorščku tudi Mussolini, seveda na italijanski strani fronte.

Poročnik Maks Peterlin po bitkah na soški fronti 1917

Lieutenant Maks Peterlin after the battles on the front of Soča (Isonzo), 1917

Od tam je moral Peterlin najprej v Tirole, potem v Galicijo, pa zopet nazaj na soško fronto, kjer se je udeležil najpomembnejših bitk, ki so pomagale pri pripravah za predor italijanske fronte od Kobarida na Plavo.

Kako je preživel boje leta 1917 na Škabrijelu, piše sam: »Tu so bile najstrašnejšo borbe na celi soški fronti. Tu so Italijani za vsako ceno hoteli napraviti prodor proti Trstu in dalje proti Ljubljani in Trbovlju, kjer so jih mikali premogovniki. Italijanska komanda na Sv. Gabrijelu ni štedila z ljudmi, niti z materialom. Naš polk, gorski strelski polk št. 2 ali slovenski planinski polk, se je boril v najboj odločilnem trenutku, od 3. do 11. septembra 1917. Kljub obrambi se je zgodilo, da so Italijani začasno zasedli vrh gore in ga držali. Tisti kritični čas je padla vsa teža obrambe gore na desno krilo 1. ba[talj]ona polka, na 1. četo in na moj vod, ki je ostal v stiku z Italijani v istem jarku. Le kakih 10 m je bilo presledka med levim krilom mojega voda in italijanskim krilom. Tudi drugod so se prebijali Italijani za hrbet, napadali od zadaj.

Na območju mojega voda je bila tim. topovska kaverna, iz katere so prej streljali topovi na italijanske položaje in kamor smo se ob bombardiranju umikali, ob napadih pa zopet drli ven v strelske jarke. Teh borb skoraj ni mogoče opisovati. To je bil odločilen dan.«

Podrobnosti tistega 5. septembra je slikovito opisal »Slovenec« z dne 6. oktobra 1917. Povzemamo nekaj odstavkov iz opisa bojev čete, ki ji je poveljeval poročnik Egon Jezeršek, kasnejši odlični mednarodni telovadec.

»Ob 2. uri popoldne je laški naskokovalni oddelek 38 mož prodri v rov z avstro-ogrsko rezervo in jih pozval, naj se vdajo... V tem odločilnem trenutku plane poročnik M[aks] P[eterlin] brez povelja iz rova, se s šestimi možmi vrže v protinapad na šest-

kratno premoč, jo obsuje z ročnimi granatami. Večino zbije, ostali kriče zbeže, našl pa za njimi. Sovražni bataljon, ki je prodiral medtem že za hrbet naših postojank in hotel odločiti bitko, zaide ob tem v zmešnjavo in se spusti v beg.« Po hudih bitkah, ko se je bojna sreča menjavala in so se kopičile žrtve tako na eni kot na drugi strani, se je zopet pričel italijanski napad, ki je v »Slovencu« takole opisan: »Levo krilo obsuje z nasprotne strani toča ročnih granat, ki napravijo hudo razdejanje ... Lah pritisne po istem jarku, obenem prodira od zadaj. Poročnik P[eterlin] skoči na krilo, sam zdrži s četnikom upor, kljubuje ... veliki premoči. S številnimi zadetki zada take izgube, da sovražnik zbeži nazaj. V tistem trenutku se razpoči na njegovi jekleni čeladi ročna granata, mu odbije šlem z glave, njega pa od silnega udarca omamljenega vrže po tleh, že v naslednjem trenutku poročnik zopet stoji — polit s krvjo in na pol oslepljen se srdito bije naprej ... le še 8 mož šteje posadka in ti osmeri desetič vržejo sovražno premoč!«

Pred topovskim ognjem se zatečejo v rov, zvečer ujamejo še italijansko patruljo, vendar je naskokovalna ihta minila. Širil pa se je strašen smrad ...

Ko se je polk umaknil s Škabrijela, so poročnika Peterlina prepeljali na Dunaj, v bolnišnico, kjer je ostal do konca vojne in študiral. Komandir čete Egon Jezeršek je poročnika Peterlina predlagal za Leopoldov red, takratno najvišje odlikovanje. Predlog je sprejel in potrdil tudi komandant bataljona stotnik Zobernik. Ker pa komandant polka tega reda še ni imel, je poročnik Peterlin dobil le red železne krone, komandant polka pa Leopoldov red ...

Ko je Peterlin na Dunaju ob preobratu izvedel, da je Italija napovedala vojno Jugoslaviji, se je z večjim številom Slovencev takoj napotil v Ljubljano, kjer so izvedeli, da so se začele borbe z Avstrijo za Maribor in Koroško. O tem se spominja:

»Takoj se odpravim z vlakom in z mojo četo na Koroško. Prvo noč smo osvajali od Nemcev zasedeni Št. Jakob v Rožu. Toda druge naše čete so zaostale. Sam komandant koroške fronte gen[eral] Hulgert nas je bil obkolil in z veliko premočjo premagal. Odpeljal nas je v ujetništvo v Spittal in nazadnje v Linz na Gor[njem] Avstrijskem. Od tam sem po 40 dneh pobegnil na Dunaj in nazaj v Ljubljano. Tam sem se javil in zopet prostovoljno prijavil nazaj na Koroško k svoji četi, kjer sem ostal vse do zaključka borb, do maja 1920.«

Maks Peterlin je v času zdravljenja na Dunaju vpisal 3. in 4. semester prava, napravil 1. izpit, se vpisal dalje v 5. semester, dobil potrjene nadaljnje tri semestre in dosegel tako absolutorij tik pred koncem vojne. Preostale končne izpite je napravil v Zagrebu. Po promociji leta 1921 je bil najprej sodnik pripravnik v Ljubljani. Spomladi 1923 je napravil sodniški izpit in bil do junija istega leta tudi sodnik. Zatem je opustil javno službo ter bil notarski pripravnik in namestnik v Kamniku in Dolnji Lendavi. Tu je leta 1933 prevzel notariat.

Ob začetku druge svetovne vojne je bil najprej mobiliziran, potem nekaj časa v ujetništvu v Nemčiji in zatem so Madžari vso družino izselili na Hrvaško, od koder so se leta 1946 vrnili v Ljubljano.

Po osvoboditvi je bil od 1955 do 1958 pravni referent v KZ Šmartno, zatem pa do upokojitve referent in svetnik na ObLO Grosuplje. V 88. letu je, duševno še močan, vendar telesno strt, 19. septembra 1982 odšel tudi s poslednje fronte ...

Prav je, da se ga kot enega junakov soške fronte spomni tudi Goriški letnik.

Dušan Novak

2. GORIŠKA SREČANJA (1980)

Plenum kulturnih delavcev OF slovenskega naroda

V dneh od 20. do 22. novembra 1980 je v Novi Gorici potekal program 8. sklica plenuma kulturnih delavcev OF slovenskega naroda na temo FRANCE BEVK, BOREC IN PISATELJ. Na pobudo predsedstva plenuma pri Republiški konferenci SZDL je program izpeljala Občinska konferenca SZDL, oziroma njen akcijski odbor za pripravo 8. sklica.

Zasedanje je potekalo v okviru vsakoletnega programa GORIŠKIH SREČANJ, ki naj doprinesejo svoj delež k večjemu zanimanju za zgodovinsko, humanistično in sploh družboslovno področje človekovega dela in hkrati s priporočilom Goriških srečanj '79, da naj bi zgodovini sledila umetnostna zgodovina, razpravljanja o umetnostni podobi goriškega področja, ljudska kultura ipd.

Osrednji del programa 8. sklica v Novi Gorici je pomenilo samo zasedanje članov plenuma in gostov v veliki dvorani Kulturnega doma, na katerem so spregovorili o

Francetu Bevku, razmišljali o njegovem življenju in delu ter tako osvetlili podobo velikega primorskega rodoljuba in literarnega ustvarjalca mnogi vidni slovenski družbenopolitični delavci, predstavniki zamejskih rojakov, literati, znanstveni, kulturni in prosvetni delavci. Ob otvoritvi 8. sklica, ki ga je vodilo delovno predsedstvo v sestavi akademik Josip Vidmar, predsednik plenuma, predsednik OK SZDL Nova Gorica Alojz Lah in Lojze Gostiša, tajnik plenuma — je Goriški muzej pripravil izbor odlomkov na temo FRANCE BEVK V FILMSKIH DOKUMENTIH ARHIVA SLOVENIJE. Udeležencem srečanja v Novi Gorici je nato zaželela prisrčno dobrodošlico in uspešnost dela mladina Nove Gorice, predsednik Skupščine občine Nova Gorica Jože Šušmelj je plenumu izročil občinsko priznanje, kolektivu Goriškega muzeja pa Nagrado Franceta Bevka za leto 1980. Po pozdravnem nagovoru predsednika OK SZDL je delegacija članov plenuma položila vence in cvetje k spomeniku pisatelja v Novi Gorici in na njegov grob v Solkanu.

Na dvodnevnem zasedanju plenuma je nastajalo obsežno in dragoceno gradivo, ki zaobsega preko 30 različnih prispevkov na temo 8. sklica, iz česar bo plenum izoblikoval tudi posebno knjižno publikacijo. Posamezna razmišljanja so prispevali:

— Josip Vidmar: Spomini na pisatelja Franceta Bevka
— Joža Vilfan: France Bevk — družbeni delavec
— Franc Zadravec: Bevkov umetnostni nazor
— Helga Glušič: Razvoj Bevkovega pripovedništva
— France Bernik: Bevkova proza na temo NOB
— Ivan Potrč: Od literature do pisateljevanja in do ljudskega pripovednika
— Ciril Zlobec: Razmišljanje o Bevku ali o moči literature
— France Vreg: France Bevk — politični voditelj in publicist
— Matej Rode: France Bevk kot prevajalec
— Črtomir Šinkovec: Obisk pri pisatelju Bevku
— Jože Šifrer: Nekateri motivi v Bevkovih mladinskih povestih
— Bogomil Gerlanc: Moja srečanja s Francetom Bevkom
— Vasja Ocvirk: Moja pošta s Francetom Bevkom v partizanih
— Kristina Brenkova: Ob zadnjem rokopisu Franceta Bevka
— France Brenk: Kota 1200, spomin na Franceta Bevka
— Denis Poniž: »Žerjavi« Franceta Bevka in socialna razsežnost mita o Lepi Vidi
— Janez Dolenc: Folklorne prvine v delih Franceta Bevka
— Venceslava Leskovec-Jordanova: Bevk in bolgarska literatura, moji stiki s pisateljem in njegovi prevodi v bolgaršcino
— Branko Marušič: O tolminskih kmečkih puntih in o zgodovinskosti v Bevkovem delu
— Andrej Pagon-Ogarev: Srečanje s pisateljem Francetom Bevkom in njegovimi knjigami
— Črtomir Kolenc: France Bevk, predsednik založniškega sveta založbe Lipa
— Jože A. Hočevar: Bevkov zadnji tekst
— Miro Kocjan: Revija Primorska srečanja v luči Bevkovih napotkov
— Kristijan Bavdaž: Nekaj spominov na pisatelja Franceta Bevka
— Tone Rutar: Drobni spomini na Bevka
— Marica Nakrst: Motivacija učencev 8. razreda za branje Bevkovega romana Kaplan Martin Čedermac
— Tomaž Pavšič: France Bevk in Cerkljansko
— Fani Hvala: Odkup in ureditev Bevkove hiše v Zakojci

Posamezne dragocene misli o Bevku in njegovem liku so prispevali tudi Mitja Ribičič, hkrati s pozdravom plenuma v imenu Republiške konference SZDL, Boris Race v imenu slovenskih rojakov v Italiji in literata Tone Pavček in dr. Danilo Lokar.

Poleg samega zasedanja plenuma je Nova Gorica ponudila udeležencem programa 8. sklica nekaj spremnih prireditev, ki so celotnemu programu dala svojevrstno in slavnostno obeležje. S svojo umetniško besedo se je na literarnem večeru v mali dvorani Kulturnega doma predstavila skupina pesnikov in pisateljev, članov Društva slovenskih pisateljev iz matične domovine in gostov iz zamejstva. Prisluhnili smo umetniški besedi Kristine Brenkove, Branke Jurca, dr. Danila Lokarja, Toneta Pavčka, Cirila Zlobca in Pavleta Zidarja ter Miroslava Košute in Marka Kravosa iz Trsta. Na večeru poezije in proze je sodelovala tudi srbska umetnica, akademik Desanka Maksimović kot gostja Društva slovenskih pisateljev in posebna gostja Nove Gorice. Literati so ob tej priliki obiskali tudi mlade na novogoriških osemletkah in dijake goriške gimnazije.

Kolektiv Goriške knjižnice Franceta Bevka je v prostorih svoje čitalnice postavil razstavo PRIMORSKI TISKI 1918—1940, v sodelovanju z NUK in strokovnim delavcem

Jarom Dolarjem pa razstavo ŽIVLJENJE IN DELO FRANCETA BEVKA in razstavo IZVIRNE ILUSTRACIJE BEVKOVIH DEL v ureditvi Tatjane Preglove v prostorih Doma krajevnih skupnosti v Novi Gorici.

Praznično obeležje je celotnemu programu doprinesla tudi svečana akademija v veliki dvorani Kulturnega doma, ki jo je pripravil umetniški vodja Primorskega dramskega gledališča Marjan Bevk z igralci Stalnega slovenskega gledališča v Trstu in Primorskega dramskega gledališča — Stanetom Starešiničem, Dragico Kokot-Šolarjevo in Sergejem Ferrarijem ter igralcema gostoma iz Ljubljane, Aleksandrom Valičem in Milo Kačičevo. V programu so z narodno, domoljubno in revolucionarno pesmijo sodelovali še pevci zbora SREČKO KOSOVEL iz Ajdovščine pod vodstvom dirigenta Klavdija Kolonija in istrumentalni duo, violinist Tomaž Lorenz in kitarist Jerko Novak iz Ljubljane. Slavnostni govornik na akademiji je bil predsednik OK SZDL Alojz Lah.

Na tem večeru je Društvo novinarjev Slovenije podelilo domicilno listo aktivu partizanskih novinarjev. V avli Kulturnega doma pa je Primorsko dramsko gledališče pripravilo priložnostno razstavo BEVKOVA DELA NA ODRU PRIMORSKEGA DRAMSKEGA GLEDALIŠČA.

Člani plenuma in drugi gostje so se po predvidenem programu 8. sklica srečali tudi s slovenskimi rojaki v zamejstvu. Obiskali so knjižnico Damira Feigla v Gorici, sedež Prosvetnega društva Ivan Trinko v Čedadu in se poklonili spominu padlih borcev NOB pri spomeniku v slovenski vasi pod Matajurjem, od koder so odnesli nepozabne vtise.

Program 8. sklica plenuma kulturnih delavcev OF slovenskega naroda v Novi Gorici je lepo uspel. Morda bi kritično lahko spregovorili le o sorazmerno majhni prisotnosti predhodnih informacij slovenske javnosti, deloma pa velja to tudi za odmevnost na to kulturno politično manifestacijo v slovenskih osrednjih glasilih in drugih sredstvih javnega obveščanja, če izvzamemo zavzeto vlogo lokalnega tiska in drugih sredstev, zlasti še Primorskega dnevnika in Primorskih novic. Vzpodbudno je, da je tema 8. sklica pritegnila v razmišljanje — in dala vrsto lepih zapisov o liku Franceta Bevka — mnoge mlade po naših osnovnih in srednjih šolah, ki so pod pokroviteljstvom področnega Društva slavistov izdali posebno publikacijo; kasneje so izbrani dijaki predstavili odlomke svojih zapisov v Goriški knjižnici Franceta Bevka, slovenski pesnik in predsednik Društva slovenskih pisateljev Tone Pavček pa jim je podaril v imenu organizatorjev 8. sklica plenuma lepe knjižne nagrade.

Nova Gorica je v dneh 8. sklica plenuma praznično živela in povsod je bilo čutiti neko zagnano in ustvarjalno vzdušje. Udeleženci in gostje so iz Nove Gorice lahko odnesli le najlepše vtise in obsežno dokumentacijsko gradivo, v katerem so člani plenuma in drugi gostje prejeli tudi spominski komplet edicij goriških kulturnih zavodov, album plošč PRIMORSKA POJE in posebno izdajo PRIMORSKIH SREČANJ. Za likovno opremo gradiva je poskrbel Milovan Valič, prispevke sta lektorirala Marijan Brecelj in Zoltan Jan. Izvedbo programa 8. sklica plenuma kulturnih delavcev OF v okviru GORIŠKIH SREČANJ '80 so omogočile Kulturna skupnost Nova Gorica in Kulturna skupnost Slovenije, Republiška in občinska konferenca SZDL ter Skupščina občine Nova Gorica.

Alenka Saksida

3. GORIŠKA SREČANJA (1981)

Do »Goriških srečanj« je v letu 1981 prišlo že v tretje in so postala s tem že kar tradicionalna, istočasno pa so dosegla novo razvojno stopnjo, ki kaže na širjenje obravnavanih tem, se pravi na preseganje specializirane družbeno-zgodovinske tematike. Ta preusmeritev je nastala sicer slučajno, je pa plod mnogih razmišljanj med pripravami na »Goriška srečanja«. Po eni strani bi vztrajanje na ravni prvih dveh onemogočilo ohraniti ustrezno kakovost in številčnost nastopajočih, po drugi strani pa jo zasnova »Goriških srečanj« z leti odkrila svojo praktičnost, ki je — mirne duše lahko rečemo — logično pripeljalo do naslova, ki tokrat nakazuje že tudi vsebino: »Povojni razvoj in pogled do leta 2000 ob zahodni meji«. Srečanja na táko temo so sovpadala s snovanjem dolgoročnega družbenega plana do leta 2000 in tako se je ponudila prilika, da so se zbrali strokovnjaki z različnih področij, da bi javno razgrnili in soočili nekatera izhodišča, odprli dileme ali pa zgolj postavili vprašanja, na katera še ne vemo odgovora.

Priprave in izdelava dolgoročnega družbenega plana do leta 2000 zaostajajo in se soočajo z velikimi težavami tako na zvezni kot na republiški ravni, da ravni občine ali regije, zaradi katerih je bila dana »Srečanjem 1981« taka vsebina, sploh ne omenjamo.

Težave dolgoročnega planiranja so večplastne. Strokovni domet uporabljenih metod, sam politični vidik oblikovanja in sprejemanja planov, formalna plat planskih dokumentov itd. so le nekatera od vprašanj, ki tarejo sedanjo stopnjo razvoja planiranja pri nas. Z vsem tem se nismo mogli, niti hoteli spopasti v okviru »Goriških srečanj 1981«, zadržali smo se na časovni dimenziji razvojnih zasnov.

Dasi je bilo prvotno predvideno dvodnevno trajanje, je potem, ko je bila celotna organizacija »Goriških srečanj« že v polnem razmahu, sovpadala nepredvideno preložena akcija NNNP, ki je kljub prvotnemu prepričanju, da ne bo bistveno vplivala na potek zborovanja, med samim delom narekovala skrajšanje za en dan. Tako so Goriška srečanja zaživela le v petek, 15. maja 1981 dopoldne in popoldne do poznega večera, ko je bil sprejem za udeležence v prostorih občinske skupščine. Posvetovanja se je udeležilo več strokovnih in znanstvenih delavcev iz Slovenije in zamejstva.

Same priprave na »Goriška srečanja« je vodil predsednik te ustanove, znani primorski rojak dr. Joža Vilfan, ki je srečanja tudi otvoril in poudaril pomembnost goriškega stičišča različnih kultur in pri tem še posebej vloge manjšine.

Dipl. ing. arh. Vinko Torkar je uvedel zbrane v svet obeh Goric, ali kot mu tudi lahko rečemo somestja, ki mu ni zlepa primera in ima še to posebnost, da je na sami meji dveh etničnih, političnih, gospodarskih in kulturnih svetov. Z istočasnim prikazovanjem dveh diapozitivov, vsakega z druge stran meje, vendar motivno uglašenih, je ob ustrezni govorni in glasbeni spremljavi ustvaril vzdušje ne le primerljivosti teh dveh svetov, ampak istočasno tudi primerljivosti in plepletenosti njunih usod tako v preteklosti, kakor tudi v prihodnosti.

Uvodni referat z naslovom »Vprašanja naše prihodnosti« je imel mag. Lucijan Vuga, podpredsednik izvršnega sveta SO Nova Gorica. Izhajal je iz obsežne študije, pripravljene prav v ta namen, ki je v vsej širini odprla problematiko načrtovanja naše prihodnosti, kar naj bi pomenilo organizirano in zavestno usmerjanje družbenega in gospodarskega razvoja.

Pri tem je analiziral posamezne vidike in posebnosti povojnega razvoja tako imenovanega primorskega prostora, vendar s posebnim poudarkom na Goriško in na samo mesto Nova Gorica, ki je svojevrsten fenomen med mesti ne le v Jugoslaviji, ampak tudi v svetu. V prihodnosti bo potrebno predvidevati bolj ustaljen gospodarski razvoj, ki mora realneje upoštevati naravne in antropogene danosti področja. Zlasti bo treba večjo skrb nameniti kmetijstvu, izrabi pičlih surovin in utemeljevati razvoj predvsem na ustvarjalno zahtevnih proizvodnjah. Istočasno bomo morali upoštevati našo vlogo v širšem prostoru tega dela sveta in v ožjem prostoru naše domovine. Za samo somestje Goric je nujna skupna urbanistična in sploh razvojna politika, ki naj bi omogočila komplementaren preplet infrastruktur obeh mest. Le na ta način bi dosegli razcvet in ustrezno gravitacijsko moč Gorice, kakršno je imela v preteklosti, a jo je amputacija z državno mejo za nekaj časa močno ošibila.

Pri tem gre seveda še za celo vrsto razvojnih vidikov, kot so šolska mreža, promet, razvojne institucije itd. Sledil je poseg urbanističnega strokovnjaka ter univerzitetnega profesorja iz Trsta dr. Marka Pozzetta. Ta je spregovoril o urbanističnih projektih, ki jih je za naše območje zasnoval sloviti arhitekt Maks Fabiani, doma iz Kobdilja na Krasu. Fabiani se je že pred desetletji veliko ukvarjal s tem in izdelal celovite načrte za ta prostor, vključno z upoštevanjem vodne poti za povezavo Jadrana s Srednjo Evropo oziroma Donavo, zamisel, ki je postala do neke mere zopet aktualna s podpisom Osimskih sporazumov.

Naslednji predavatelj je bil E. M. Pintar, direktor projekta dolgoročnega plana »Slovenija 2000«. Razgrnil je širše probleme in razmišljanja ob snovanju tega za slovenski narod lahko usodnega dokumenta. Po njegovem so pri tem odločilni zlasti zavestni premiki v naši miselnosti in je nujna pravšna energija za realizacijo teh spoznanj.

Urbanist dr. Marjan Tepina je govoril o temi: »Sedanjost in prihodnost slovenske narodne samobitnosti« (prispevek arhitekture in urbanizma), dr. Igor Vrišer o »Regionalnem razvoju Goriške«, dr. Zdravko Mlinar pa o »Sociološkem izhodišču dolgoročnega predvidevanja in usmerjanja razvoja mesta Nova Gorica«. Vsi trije profesorji z ljubljanske Univerze so v svojih razmišljanjih obdelovali zlasti mestno tvorbo Nove Gorice v njenem razvoju in vlogi v širšem nacionalnem prostoru in na meji dveh svetov. Nova Gorica se je po začetnem zagonu 1948 in sledečem zastoju po letu 1960, ko so se povečale gospodarske in finančne možnosti domačega območja, hitro razvijala, sámo mesto je torej rastlo skladno z ekonomsko bazo. Leta 1948 je imelo mesto le 5000 prebivalcev, to je bil praktično le Solkan, sedaj pa ima ožje mestno območje skoraj 20.000 prebivalcev, širše mestno območje pa se počasi nagiba proti 30.000.

Kljub temu, da so razvoj mesta pestile najrazličnejše težave — bilo je tudi nekaj pomislekov in izgubljenih priložnosti — je Nova Gorica že skoraj povsem nadomestila

prejšnje regionalno središče Gorico. Vendar moramo ponovno opozoriti, da je že doslej in da bo tudi v prihodnje nujna komplementarnost obeh Goric, saj bosta le tako pridobili tisto kakovost, ki je vsaka zase ne bi nikoli ali pa le v čisto drugačnih razmerah, kar pa ni realno. Razvoj mesta, ki je za to področje izrednega pomena, kaže, da bi utegnilo v naslednjih dvajsetih letih doseči 50.000 prebivalcev. Temu ustrezno bo treba organizirati mesto, urediti notranjo in zunanjo delitev funkcij itd.

Na popoldanskem delu posvetovanja, ki ga je vodil Lucijan Vuga, so nastopili dr. Albin Stritar, profesor Univerze v Ljubljani, s temo o regionalnem planiranju, predsednik novogoriške občinske skupščine Jože Šušmelj in znani kulturni delavec, sociolog Marjan Tavčar pa s skupno temo »Pogledi sociologa na prihodnost«. Predsednik idrijske občinske skupščine mag. Marijan Groff je govoril o »Idrijski občini do leta 2000«. Sociolog Sergij Pelhan, direktor PDG iz Nove Gorice, je razmišljal o »Prostorski organiziranosti kulture«, docent dr. Darko Bratina iz Trsta pa o »Družbenih, kulturnih in gospodarskih neizkoriščenih možnostih v perspektivi transmejnega razvoja na Goriškem«. Dipl. ing. arh. in urbanist Nove Gorice Tomaž Vuga je specifično osvetlil posamezne izseke razvojne problematike našega področja.

Referate v pismeni obliki so še predložili: mag. Ivan Marušič (Krajinske vrednote Goriške, stanje in prihodnost), dipl. inž. arh. Jelko Valenčak skupaj z dipl. inž. geod. Antonom Prosenom (o prostorski zasnovi mesta Nova Gorica). Žal ni bilo strokovnjakov iz drugih občin naše in sosednje obalno-kraške regije, kar bi gotovo dvignilo raven posveta in s pretresom obravnavane problematike pokrilo še ostale predele Primorske.

»Goriška srečanja« 1982 je nekoliko zmotila akcija NNNP, ker se je bilo treba zvečer prvega dne odločiti na skrajšanje za en dan, kajti že prvi dan je bilo opaziti odsotnost dela javnosti, ki bi vsekakor pripomogla k uspešnejšemu delu, v mislih imam tu gospodarstvenike in družbenopolitične delavce.

Napovedana je bila integralna izdaja celotnega gradiva v enotni publikaciji, vendar se to do danes še ni zgodilo, zlasti ker nekateri sodelujoči niso izpolnili obljub, da bodo svoje pismene prispevke dopolnili ali pa svojim ustnim posegom dali pismeno obliko. Dasi z zamudo, bo publikacija izšla še letos.

»Goriška srečanja« sta finančno omogočili Občinska raziskovalna skupnost Nova Gorica in Skupščina občine Nova Gorica, za kar jima gre zahvala.

Lucijan Vuga

4. GORIŠKA SREČANJA (1982)

Pod naslovom »IX. korpus — njegov politični in vojaški pomen« so se v Novi Gorici odvijala dne 17. in 18. decembra 1982 4. Goriška srečanja. Zamisel za tako vsebinsko zasnovo je dal sestanek predstavnikov vojaškega in političnega vodstva NOB na Primorskem 14. novembra 1980 v Novi Gorici, na katerem so se udeleženci dogovorili o vsebini in poteku proslav štiridesetletnice IX. korpusa (1983). 4. Goriška srečanja so tako pomenila uvod v proslave, hkrati pa potrdila koristnost prireditev take vrste, ki se v Novi Gorici odvijajo od leta 1979.

Priprave na 4. Goriška srečanja so potekala skozi vse leto 1982. Organizacijski odbor, ki je priprave vodil, je med letom doživel spremembe. Prvi predsednik odbora dr. Joža Vilfan (11-članski odbor je vodil na podlagi sklepa Skupščine občine N. Gorica z dne 25. 1. 1980) je zaradi zdravstvenih razlogov zaprosil Skupščino občine Nova Gorica proti koncu leta 1981 za razrešnico. Prav zato je Skupščina občine Nova Gorica 8. julija 1982 imenovala nov odbor, katerega predsednik je postal Dušan Šinigoj, podpredsednik Izvršnega sveta skupščine SRS. Vabilo za aktivno udeležbo na srečanjih je organizacijski odbor poslal kakim štiridesetim partizanskim komandantom, družbenopolitičnim delavcem in zgodovinarjem. Dokončen program srečanja je bil izoblikovan konec meseca novembra in na seznamu je bilo 17 predavateljev oziroma 16 referatov (1 referat je bil najavljen kot delo dveh avtorjev), vabilo na udeležbo je bilo razposlano skoraj na 500 naslovov. Prireditev je bila v mali dvorani Kulturnega doma v Novi Gorici.

Dvodnevni strokovni posvet je pričel v popoldanskih urah v petek 17. decembra 1982 predsednik organizacijskega odbora Dušan Šinigoj. Srečanje, ki ga je vodilo predsedstvo v sestavu: Albert Jakopič-Kajtimir, Dušan Šinigoj, Emil Volk-Škerjanc in dr. Joža Vilfan, so pozdravili tudi pionirji osnovne šole »IX. korpus« v Novi Gorici, ki je svoje novo ime dobila prav istega dne. Uvodni referat Lada Ambrožiča-Novljana o IX. korpusu je odpadel zaradi predavateljeve bolezni. V zadnjem trenutku je vlogo glavnega referanta prevzel dr. Joža Vilfan, ki je isto popoldne prebral še svoj v programu najavljeni referat o

Narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo; predavatelj je lasten spomin soočal s spomini, ki so jih v knjižni obliki napisali pisatelj Bevk in dr. Aleš Bebler ter Branko Babič. Problematike političnega boja na Primorskem se je dotikal v svojem referatu »IX. korpus in ljudska oblast« tudi Julij Beltram-Janko, o mednarodni razsežnosti IX. korpusa pa je govoril Drago Košmrlj. Na programu prvega dne so bili še štirje referati, vendar sta bila prebrana le Janeza Kramarja o Istri ob kapitulaciji Italije ter Joška Ožnjaka o Beneški Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem. Rudi Kodrič svojega prispevka o Krasu ob kapitulaciji Italije ni pripravil, referat Milana Pahorja o delovanju OF v Trstu v drugi polovici leta 1943 pa je bil zaradi pomanjkanja časa prestavljen na drugi dan; vendar zaradi zadržanosti Pahor svojega prispevka tudi naslednji dan ni prebral.

Po končanem prvem dnevu posvetovanja, so se udeleženci (teh je bilo prvega dne preko 200, drugi dan pa je sodelovalo kakih 80 poslušalcev) podali na osnovno šolo »IX. korpus« v Novi Gorici, kjer so učenci in učitelji pripravili prisrčno proslavo. Dopoldne istega dne je bilo namreč slovesno poimenovanje šole, ki poslej nosi ime po slavni partizanski vojaški enoti. Sledil je sprejem za udeležence, ki ga je na sedežu Skupščine občine Nova Gorica pripravil njen predsednik Zorko Debeljak.

S programa drugega dne sta odpadla referata Lada Poharja o mladinskem gibanju na Primorskem (referent je bil bolan) ter Franca Črnuglja-Zorka »Majska sovražna ofenziva 1944. leta na območju od Gorice do Bovca in Spetra Slovenov« (predavatelj je bil na službenem potovanju). Ivan Jan je govoril na temo »IX. korpus, Gorenjski in Kokrški odred ter Gorenjska«, Jože Koren o nastanku »Matajurja«, glasila 30. divizije, dr. Pavla Jerina-Lah pa je izkušnje iz delovanja partizanske bolnišnice povezovala z današnjim časom (splošni ljudski odpor). Dr. Lev Svetek je prispeval spomine na svoje sodelovanje pri igralski skupini IX. korpusa, Slavica Plahuta je govorila o šolstvu v Srednjeprimorskem okrožju. Karel Kumše in Janez Slovenec pa sta v skupnem referatu prikazala dejavnost goriškega vojnega področja. Sledila je diskusija, v kateri so sodelovali Albert Jakopič-Kajtimir, Lidija Šentjurc, Danilo Turk-Joco, dr. Lev Svetek, Zdravko Klanjšček, Kamilo Brešan, Janez Slovenec, Marijan Lenarčič in Anica Štucin. Srečanje je zaključil Dušan Šinigoj.

4. Goriška srečanja so bila nedvomno prav primeren začetek proslav štiridesetletnice IX. korpusa. Vzbudila so lepo zanimanje ne le pri partizanskih borcih in aktivistih, marveč tudi pri mlajših generacijah in z zanimanjem jim je sledilo nekaj prav mladih. Problematika IX. korpusa je zelo široka, diskutanti pa tudi predavatelji so pokazali na vrsto neobdelanih problemov. Mobilizatorski učinek srečanj je bil gotovo pomembnejši od znanstvenega. Pregled zgodovine Primorske predvsem od septembra 1943 do osvoboditve so podajali predvsem aktivni udeleženci dogajanj in v manjši meri poklicni zgodovinarji. Učinek srečanj pogojuje tudi vzporedno potekajoče prizadevanje, da bi bila do leta 1985 napisana monografija o IX. korpusu. Po sodbi nekaterih udeležencev naj bi prav gradivo s srečanja pomenilo osnovo pri pisanju monografije. Vendar ima gradivo s 4. Goriških srečanj svojo vrednost le, če je zbrano objavljeno v samostojni publikaciji, kot je bilo v 7. številki »Goriškega letnika« objavljeno skoraj vse, kar je bilo prebrano na prvih srečanjih leta 1979 ali kar bo objavljeno v posebnem Bevkovem zborniku (2. Goriška srečanja 1980) ali v posebni publikaciji o 3. Goriških srečanjih (1981). Organizacijski odbor, ki Goriška srečanja vodi, bo seveda reševal ta problem kot tudi vsebino programa naslednjih sestankov. Goriška srečanja so gotovo ustanova, ki je s svojim dosedanjim delovanjem dokazala svojo koristnost, s primernim programom bo treba nadaljevati. S finančno pomočjo so srečanja leta 1982 omogočile: Raziskovalna skupnost občine Nova Gorica, Kulturna skupnost Nova Gorica, Komite občinske konference ZKS Nova Gorica in nekatere organizacije združenega dela novogoriške občine. Neposredno organizacijo je vodil Goriški muzej.

Branko Marušič

NEKROLOGI

STANKO MUROVEC
(13. 8. 1906 Podmelec — 1. 5. 1982 Šempeter pri Gorici)

Stanko Murovec (v prvi vrsti spodaj na skrajni desni) skupaj s sošolci ob petdesetletnici mature (slikano na Vrsnem 11. julija 1976)

Stanko Murovec (in the first lower row on the extreme right) with his school-fellows on the 50th anniversary of the bachelor's degree. The picture taken in Vrsno in July, 11, 1976

Žal tudi deveti letnik naše publikacije prinaša svojo rubriko »Nekrologi« in v njej spomin na dragega sodelavca in prijatelja. Pokojni Stanko Murovec je pri »Goriškem letniku« sodeloval že od prvega zvezka, bil je prevajalec in njegov zadnji objavljeni prevod prinaša prav pričujoča številka. Ko smo se v prvih majskih dneh leta 1982 poslovili od njegovih posmrtnih ostankov na pokopališču pri sv. Trojici v Kromberku, mu je prijatelj, kustos Mestnega muzeja v Idriji Tomaž Pavšič povedal te besede:

»Prinašam Ti zadnji pozdrav v imenu dolge vrste tvojih zvestih prijateljev, ki si si jih nabral in znal obdržati v svojem življenju.

Zares dolga in pisana je ta vrsta, ki se vleče od vseh tistih, ki so rastli s tabo in so zdaj osiveli ali pa so celo odšli že pred teboj, prek tistih, mlajših, ki smo te spoznali

in vzljubil, ko si bil že odložil svojo učiteljsko službo, da bi poslej še bolj zbrano skrbel tudi za stvari, ki so te še posebej veselile in ki si jim bil zaradi poznavanja zgodovine, jezikov in starih listin kos kot le malokdo, do vseh drugih, ki so ti jih naklonile življenjske priložnosti, ki jih je odkrila tvoja srčna prijaznost!

Moja dolžnost je bridka in žalostna, pa vendar to žalost blaži naša zavest, da se ta trenutek pogovarjamo z dragim človekom, četudi poslednjič, ki pa nikoli ne bo nehal bivati v našem duhovnem svetu, njegovega prostora v naših srcih ne bo zasedel nihče drug. Vsak izmed nas ti bo ostal zvest prijatelj in ko mine ta prežalostni dan, dan tvojega odhoda, bomo morda, skupaj s tvojimi najdražjimi, le zmogli nekoliko urediti naša od bolečine zmedena čustva, in čeprav bo ostal otožen spomin na tvoje nenadno slovo, bomo zagotovo še bolj doumeli, v kakšno bogastvo nam je bila tvoja prijateljska družba, kako prijetno nas je ogrevala tvoja razumevajoča beseda in kako nas je poživljala tvoja iskriva misel ob razmotrivanju preteklih in polpreteklih dogodkov. Hvležen sem usodi, tej nenapovedljivi slučajnosti, da mi je ponudila tvoje prijateljstvo. V tem vse preveč vihravem svetu prav gotovo premalo gojimo osebne stike. Vedno mi bo žal, da nismo ponovili tistega izleta, o katerem smo govorili nekega vročega poletja tam gori v pobočju Joanca, visoko nad Mažerolami v Zahodni Benečiji. Pa je že tako, da veliko najlepših načrtov ostane nelzpolnjenih.

Dragi Stanko! Mislim, da Ti smem in moram izročiti tudi pozdrav tvojih ponosnih tolminskih gora, v nebo kipečega Jalovnika in zadnjega alpskega loka za njim, bistrih studencev in potokov, ki se stekajo v večno sumečo Bačo, Idrijco in Sočo, zadnji pozdrav v imenu tolminske dežele, ki je tudi meni blizu in pri srcu in ki je rodila delavne, značajne ljudi, obdarjene z bistrim umom in bujno domišljijo z izredno sposobnostjo ustvarjati pristno človeške stike, kot si bil ti, naš dragi Stanko Murovec, simpatične figure iz klene skupine tolminskih učiteljev.

Vem, da ti ne bi bilo po volji če bi vedel, da nas je žalost preveč pobila. Zato naj nas tudi ob tvojem zadnjem slovesu tolaži blagi spomin na tvojo prisrčno osebnost, ki je znala osrečevati bližnjika.

Mimo počivaj, dragi Stanko, v tej domači goriški zemlji, kjer ne boš nikoli pozabljen!«

Tolminski rojak Stanko Murovec je leta 1927 opravil učiteljsko maturo v Vidmu. Službena pot ga je popeljala najprej v Dolenji Lokovec, od tu pa tolminske Pečine ter v Srednji Lokovec. Leta 1930 je bil prestavljen iz domačih krajev na italijanski polotok, kjer je bil učitelj najprej v kraju Carbone (Potenza), nato pa je kar trinajst let učil v kraju Antegnate pri Bergamu. Po drugi vojni je več let učiteljeval in služboval na Tolminskem, od 1954. dalje je živel in služboval na ožjem Goriškem; z letom 1956 je opustil pedagoško delo in deloval potem deset let v upravnih organih okraja Gorica in občine Nova Gorica. Leta 1966 je prevzel vodstvo novoustanovljenega arhivskega oddelka pri Skupščini občine Nova Gorica. Oddelek je po petih letih zrasel v samostojno arhivsko ustanovo, v medobčinski Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, ki ga je spočetka, to je od leta 1972 kratek čas tudi vodil. Še kot upokojenec je sodeloval s to arhivsko ustanovo, bil pa je tudi kot uradni prevajalec aktiven do smrti. Čeravno je pokojni Murovec pretežni del svojega življenja namenil šolstvu, pa je zlasti zanimanje za preteklost Primorske (predvsem rodne Tolminske) izpolnjevalo njegovi zadnji dve desetletji. Ni veliko njegovih izvirnih objav, a vendar kažejo na vrline njegovega ustvarjanja, ki je temeljilo na natančnosti in vsestranem poznavanju obravnavane snovi. Ti vrlini odlikujeta tudi njegovo prevajalsko delo, od priložnostnega govora do objav, med katerimi sta kot najdaljša teksta knjižni objavi »Cestne povezave med Italijo in Jugoslavijo« (1970), avtorja Luciana Di Sopra ter »Od ilegalnega protifašizma do proletarske brigade« (Nova Gorica 1973) avtorja Galliana Fogarja. Življenje je Stanku Murovcu nalagalo mnoge obveznosti, osebna aktivnost je bila njegova največja vrlina, aktivnost, ki mu je naložila med drugim tudi mandat predsednika muzejskega sveta Goriškega muzeja; 22. julija 1957 je otvarjal prve razstavne oddelke v gradu Kromberk.

Dve ljubezni sta se izoblikovali v življenju Stanka Murovca. Najprej čebele, nato pa privrženost krajevni preteklosti. Obema je ostal marljivo zvest do kraja. Muzejski delavci mu veliko dolgujemo, a tudi dobro vemo, da mu bomo dolg poplačali, če bomo dograjevali pot, ki jo je tudi on pomagal utirati, pot, ki nas vodi k čim bolj poglobljenemu poznavanju naše davne in bližnje preteklosti.

Branko Marušič

EMIL SMOLE

(19. 8. 1927 Ljubljana — 30. 7. 1982 Nova Gorica)

Emil Smole (na skrajni desni) s člani delovne skupnosti Zavoda za spomeniško varstvo Gorica

Emil Smole (on the extreme right) with the members of the Zavod za spomeniško varstvo Gorica

V letu 1982 se je mnogo prerano izteklo življenje prof. Emila Smoleta, dolgoletnega direktorja Zavoda za spomeniško varstvo Gorica v Novi Gorici. Pokojnik se je rodil 19. avgusta 1927 v Ljubljani, kjer je tudi obiskoval gimnazijo in se že med vojno vključil v vrste aktivistov OF, na ljubljanski filozofski fakulteti pa je študiral umetnostno zgodovino. Leta 1953 je bil imenovan za ravnatelja Mestnega muzeja v Kopru, kar je pomenilo zaorati ledino na področju varovanja kulturne dediščine v tem delu Primorske, podobno temu, za kar se je na Severnem Primorskem trudil Ludvik Zorzut. Vendar so bile naloge na Koprskem drugačne: nerešeno mejno vprašanje in izseljevanje italijanskega prebivalstva, vse to je grozilo, da bo z begunci odšlo v Italijo tudi dragoceno umetnostno in zgodovinsko gradivo, zato je pok. Smole ustanovil komisijo za varstvo kulturnih spomenikov, ki je istočasno skrbela za ohranitev zgodovinskega tkiva istrskih mest Kopra, Izole in Pirana. Že v začetku se je njegovo strokovno delo usmerilo na področje muzejstva in spomeniškega varstva, odraz tega so tudi prve objave v tisku, npr. v Slovenskem Jadranu, Borih in Turističnem vestniku. V teh člankih je opozarjal na dotlej dokaj neznano kulturno bogastvo slovenske Istre, hkrati pa se je zavedal, da je to dediščino potrebno vključiti tudi v turistično ponudbo tega območja. Njegovo posebno zanimanje je veljalo arhitekturi, o čemer pričata dva članka v Kroniki, ki govorita o koprskem obzidju, Mudinih vratih in Levjem gradu ter o stavbnem razvoju koprske Loggie.

Leta 1957 je E. Smole odšel iz Kopra v Novo Gorico, kjer je v Goriškem muzeju postal referent za spomeniško varstvo. To delovno mesto je bilo zametek kasnejšega Zavoda za spomeniško varstvo Gorica, ki se je tudi formalno osamosvojil leta 1961 in je svoje delovno področje sčasoma razširil na sedem primorskih občin (Nova Gorica, Tolmin, Ajdovščina, Idrija, Sežana, Postojna, Ilirska Bistrica). Prvega direktorja zavoda so čakale odgovorne organizacijske, upravne in strokovne naloge, zanj še posebej na področju umetnostne zgodovine, saj je moral s sestavljanjem topografije umetnostnih in deloma tudi etnografskih spomenikov na Primorskem od temeljev graditi jasnejšo kulturnozgodovinsko podobo te dežele. V teh letih pa pokojnik ni bil usmerjen le v preteklost, temveč je bil živo zasidran tudi v sočasnem umetnostnem ustvarjanju, o čemer pričajo številne ocene takratnih razstav na Goriškem, objavljene zlasti v Primorskih novicah in Primorskem dnevniku. Sodeloval je tudi pri organizaciji Čargovo razstave leta 1962 v Novi Gorici, ki je prvič prikazala opus tega slikarja v večjem obsegu. Nekaj časa je tudi honorarno poučeval umetnostno zgodovino na novogoriški gimnaziji ter je s svojim resnim pristopom pri marsikaterem dijaku znal vzbuditi poglobljen odnos do umetnostne preteklosti in sploh do likovne kulture.

Novoustanovljeni zavod se je že ob začetku znašel pred težkim vprašanjem obnove številnih dvorcev in gradov, npr. Rihemberka, Štanjela, Vogrskega, Prema, gradu Haasberg pri Planini, dvorca Zemono pri Vipavi. Prispevek k zgodovini arhitekture in tudi urbanizma so nekatere Smoletove razprave v Goriških srečanjih v drugi polovici 60. let, v katerih govori o gradu Vipolže ter o naseljih Vipavski Križ in Štanjel. Ob rednih službenih dolžnostih se je intimneje zanimal zlasti za beneško arhitekturo na naših tleh in začel v zvezi s tem sestavljati topografijo, ki pa je žal ostala nedokončana. O njegovem terenskem delu pričajo številni opisi umetnostnih spomenikov, shranjeni v dokumentaciji ZSV Gorica, prav tako sicer drobni, a tehtni konservatorski zapisi v reviji Varstvo spomenikov. Ti dokazujejo, da E. Smole ni bil le pasiven opisovalec stanja, ampak tudi usmerjevalec bodoče namembnosti spomenikov in v upravičenih primerih tudi kritičen do neustreznih obnovitvenih posegov. Pred posebej odgovornimi nalogami se je znašel ob potresu leta 1976, ki je hudo prizadel prav ozemlje, ki sodi pod pristojnost novogoriškega zavoda. V zvezi s tem je treba omeniti rušenje Breginja in prizadevanje prof. Smoleta, da se ohrani vsaj manjše jedro hiš v središču vasi, večji uspeh pa je spomeniška služba dosegla pri obnavljanju Šmartnega v Goriških Brdih. E. Smole je še doživel, da je spominska cerkvica na Javorci iz časa prve svetovne vojne bila v glavnem obnovljena in je to gotovo sprejel z veseljem, saj je bilo vprašanje obnove tega spomenika dolgoletna skrb zavoda.

Pokojni E. Smole je bil aktiven tudi na družbenopolitičnem področju, tako npr. kot predsednik sveta za kulturo in prosveto pri skupščini občine Nova Gorica, predsednik skupnosti zavodov za spomeniško varstvo Slovenije, poslanec kulturnoprosvetnega zbora skupščine SRS, član odbora za spomeniško varstvo pri kulturni skupnosti Slovenije, predsednik začasne skupščine kulturne skupnosti Nova Gorica itd. V veliko zadoščenje mu je bilo najvišje priznanje občine Nova Gorica za dosežke na kulturnem področju, Bevkova nagrada, ki jo je prejel leta 1981, v času, ko je bil že težko bolan in je lahko le še kot opazovalec sledil kulturnim stremljenjem na naših tleh. Do zadnjega pa je še spremljal delo Zavoda za spomeniško varstvo v Novi Gorici in bil v važnih strokovnih dilemah in odločitvah dragocen svetovalec.

S pok. Emilom Smoletom je legel v grob človek, ki ga štejemo za utemeljitelja spomeniškega varstva na Primorskem in temeljitega poznavalca umetnostnega bogastva zahodnega dela slovenskega etničnega ozemlja.

BIBLIOGRAFIJA EMILA SMOLETA

1954

Koprski muzej raste v pomembno kulturno ustanovo. — SlovJ 12. II. 1954 št. 7 str. 8. Ilustr. Podpis: E. Smole.

Kulturno sožitje. Novoletna razmišljanja naših znanstvenih, kulturnih in drugih javnih delavcev. — NRazgl 25. XII. 1954 št. 24 str. 11.

Nekaj o domačih slikarjih. — Bori jesen 1954 str. 140—146.

Med kulturnozgodovinskimi spomeniki na Koprskem — TurV 1954 št. 7 str. 216—217.

1955

Ob razstavi otroških risb. — SlovJ 10. VI. 1955 št. 24 str. 5. Ilustr.

Istrska preteklost. — Pokrajinski zlet Partizana. Koper 11.—12. VI. 1955 str. 13—16. Ilustr. Podpis: Milan Smole.

Zaščita kulturnih spomenikov in turizem. — SlovJ 18. XI. 1955 št. 47 str. 5 + 11. Ilustr.

Naši kulturni spomeniki. Gabrovica. — SlovJ 25. XI. 1955 št. 48 str. 6 + 7. Ilustr.

Umetnostni spomeniki v Slovenski Istri. — TurV 1955 št. 2 str. 73—75.

1956

Muzejske zbirke so odraz dela na terenu. — SlovJ 1. I. 1956 št. 1 str. 5. Ilustr. Brez podpisa.

Ob razstavi H. Pečariča. — SlovJ 4. V. 1956 št. 19 str. 5. Ilustr.

Leo Vilhar razstavlja v Kopru. — PDk 25. XII. 1956 št. 293 str. 3. Ilustr.

Slikarska razstava Lea Vilharja v Kopru. — Prim 28. XII. 1956 št. 52 str. 9.

1957

Dve likovni razstavi v Kopru. — SlovJ 1. I. 1957 št. 1 str. 7. Podpis: E[mil] Smole in M[ajda] F[relih].
O razstavi Lea Vilharja in Ritendra Mozumdara.

Mire Cetin razstavlja v Kopru. — PDk 3. IV. 1957 št. 80 str. 3. Ilustr.

Ob slikarski razstavi Zamarja in Tutte. — PrimN 7. VI. 1957 št. 23 str. 6.

V Novi Gorici razstavljata slikarja amaterja Pavle Zamar in Bruno Tutta. — PDk 12. VI. 1957 št. 139 str. 3. Ilustr.

Zbirke in načrti Goriškega muzeja. — PrimN 2. VIII. 1957 št. 31 str. 6.

Varstvo kulturnih spomenikov. — PrimN 11. X. 1957 št. 41 str. 1 + 5.

Razmišljanje o razstavi slikarjev Kluba slikarjev-amaterjev. — PrimN 20. XII. 1957 št. 51 str. 11. Ilustr.

Koprsko obzidje, Mudina vrata in Levji grad. — Kronika 1957 št. 1 str. 26—38. Ilustr.

1958

Klub slikarjev-amaterjev »N. Pirnat« žarišče živahne likovne dejavnosti. Po razstavi primorskih slikarjev-amaterjev v Novi Gorici. — PDk 4. I. 1958 št. 4 str. 3.

Godec in Plestenjak razstavljata v Novi Gorici. — PrimN 16. V. 1958 št. 20 str. 6. Ilustr.

Od fantazijske čustvenosti do realističnega gledanja. Razstava otroških risb v Novi Gorici. — PrimN 27. VI. 1958 št. 26 str. 6. Ilustr.

Razstava izumitelja Rossla v Novi Gorici. — PrimN 13. VI. 1958 št. 24 str. 6.

Hmeljakove risbe in olja na razstavi v Šempetru. — PrimN 26. IX. 1958 št. 39 str. 6. Ilustr.

Arhitekturni razvoj koprske Loggie. — Kronika 1958 št. 1 str. 13—20. Ilustr.

1959

Spacalova dela v vseh galerijah. — PDk 8. II. 1959 št. 34 str. 3. Ilustr. Brez podpisa.

Razstava sodobnega evropskega ekslibrisa v Novi Gorici. — PDk 18. X. 1959 št. 248 str. 3. Ilustr.

Misli ob razstavi Lea Vilharja v Kopru. — PrimN 4. XI. 1959 št. 44 str. 4.

Ob razstavi akademskega slikarja R. Nemca. — PrimN 23. XII. 1959 št. 51 str. 4. Podpis: E. Smole.

1960

Umetniška pot iz težkih časov. (Ob slikarski razstavi akademskega slikarja Rafaela Nemca). — PDk 3. I. 1960 št. 3 str. 3. Ilustr.

Ob slikarski razstavi Adriane Maraževe v Novi Gorici. — PrimN 9. III. 1960 št. 11 str. 4. Ilustr.

Gorski svet na razstavi Albina Polajnarja. — PrimN 6. IV. 1960 št. 15 str. 4. Podpis: E. Smole.

Pred obnovitvijo rihemberškega gradu. — PrimN 15. VI. 1960 št. 25 str. 5.

Začetek partizanske topografije na Vipavskem. — PrimN 3. VIII. 1960 št. 32 str. 4. Podpis: Smole E.

Černigojeva in Hlavatyjeva razstava v Novi Gorici. — PrimN 19. X. 1960 št. 43 str. 5. Ilustr.

Ob začetku obnove rimskega obzidja v Ajdovščini. — PrimN 16. XI. 1960 št. 47 str. 7. Ilustr.

1961

Pedagoška vloga sodobnega muzeja. — PrimN 19. IV. 1961 št. 16 str. 5.

Temperamentni slikar razstavlja. — PrimN 25. X. 1961 št. 43 str. 5.
O razstavi Pavleta Zamarja.

1962

Konservatorska dela na gradu Kromberk. — PrimN 7. III. 1962 št. 11 str. 6.

Goriška v risbi in barvi Vlada Hmeljaka. — PrimN 11. IV. 1962 št. 16 str. 5. Podpis: Sm. Em.

Novi prijemi v likovnem pouku. — PrimN 3. VII. 1962 št. 28 str. 6.
O šolskih razstavah v Mirnu, Šempetru in Novi Gorici

Konservatorska poročila. — VS VIII/1960—1961, Ljubljana 1962, str. 107 in passim. Podpis: E. S.

1963

Za zaščito našega spomeniškega bogastva. — PrimN 9. I. 1963 št. 3 str. 8. Zapisala F[erjančič] D[uša].

Likovne prireditve v minulem letu. — PrimN XVI/1963 1. I. št. 1—2 str. 8.

Pomembna razstava. Dela slovenskih likovnih umetnic. — PrimN I/1963 22. V. št. 4 str. 8.

Rudolf Saksida razstavlja v Novi Gorici. — PrimN I/1963 13. XII. št. 32 str. 7. Podpis: E. S.

Govorica barv in kamna. — PrimN I/1963 20. XII. št. 33 str. 7. Podpis: E. S.
O razstavah Delavske univerze v Novi Gorici.

1965

Goriški slikarji. Slikarska razstava v klubskih prostorih Zveze kulturno prosvetnih organizacij. — PrimN 17. XII. 1965 št. 51 str. 3.

Konservatorska poročila. — VS IX/1962—1964, Ljubljana 1965, str. 210 in passim. Podpis: E. S.

1966

Vipavski Križ. — GS 1966 št. 1 str. 37—45. Ilustr.

Štanjel — monumentalna kraška naselbina. — GS 1966 št. 2 str. 28—36. Ilustr.

Razstava slikarja Josipa Tominca v goriški Attemsovi palači. — GS 1966 št. 3 str. 64.

Konservatorska poročila. — VS X/1965, Ljubljana 1966, str. 217 in passim. Podpis: E. S.

1967

Spomeniške vrednote goriško-kraškega območja ter njihova prezentacija ob sodobnem turizmu. — Bilten občinske skupščine in njenih organov, Nova Gorica, januar 1967, str. 9—18.

Vipolžki grad. — GS 1967 št. 6 str. 29—34. Ilustr.

Konservatorska poročila. — VS XI/1966, Ljubljana 1967, str. 137 in passim. Podpis: E. S.

1968

O Zavodu za spomeniško varstvo Gorica. Iz razgovora z direktorjem Emilom Smoletom. — PrimN 13. VII. 1968 št. 29 str. 3. Zapisal Sa[ndi] S[itar].

Grgarska romanska plastika. — GS 1968 št. 15—16 str. 30. Ilustr.

Kulturni spomeniki in spomeniška služba. — Goriški zbornik 1968 str. 94—98.

1969

Primorska ima velike možnosti, toda... Iz razgovora z direktorjem Zavoda za spomeniško varstvo prof. Emilom Smoletom. — PrimN 1. III. 1969 št. 10 str. 8. Zapisal Sa[ndi] S[itar].

Stane Bernik. Organizem slovenskih obmorskih mest Koper, Izola, Piran. — Sinteza 1969 št. 13—14 str. 131.
Recenzija.

Spominska cerkvica iz I. svetovne vojne na Javorici. — Srečanja 1969 št. 17 str. 34—35. Ilustr. Podpis: S.

Avgust Černigoj. Razstava grafik (Klub mladih — Nova Gorica). — Srečanja 1969 št. 17 str. 48—49.

Konservatorska poročila. — VS XII/1967, Ljubljana 1969, str. 111 in passim. Podpis: E. S.

1970

Nekrolog Gojmiru Antonu Kosu. — Srečanja 1970 št. 23—24 str. 42—43. Ilustr.

Konservatorska poročila. — VS XIII—XIV/1968—1969, Ljubljana 1970, str. 209 in passim. Podpis: E. S.

1972

Deset let plodnega dela. Jubilej Zavoda za spomeniško varstvo v Novi Gorici. — PrimN (Nova Gorica) 14. I. 1972 št. 3 str. 7. Ilustr. Zapisal Mir [Miro Cenčič].

Konservatorska poročila. — VS XV/1970, Ljubljana 1972, str. 179—180 in passim. Podpis: E. S.

1973

Kaj bo letos novega na področju spomeniškega varstva. — PrimN (Nova Gorica) 30. III. 1973 št. 14 str. 10. Ilustr. Zapisala D. F. [Duša Ferjančič].

1974

Gradovi — poseben problem. — PrimN 7. VI. 1974 št. 24 str. 4. Zapisala D[uša] F[erjančič].

1975

Breginj izjemen urbanistični spomenik. — PrimN (Koper) 19. XII. 1975 št. 51 str. 11. Ilustr. Zapisal Miro Cenčič.

Konservatorska poročila — VS XVII—XIX/2, Ljubljana 1975, str. 139—140 in passim. Podpis: E. S.

1976

Pogovor Naših razgledov. Ljudje, spomeniki, potres. Govori prof. Emil Smole, direktor Zavoda za spomeniško varstvo—Gorica v Novi Gorici. — NRazgl 4. VI. 1976 št. 11 str. 304 + 293. Ilustr.

Bo mogoče ohraniti Breginj — kulturni spomenik? — PrimN 18. VI. 1976 št. 25 str. 11.

Kultura. — Občina Nova Gorica 1947—1977, Nova Gorica, september 1977, str. 37—38.
Odlomek o delu ZSV Gorica.

Štanjel. Prospekt izdal Sklad za obnovo Štanjela pri Skupščini občine Sežana. 1977.
Članki Rudija Kodriča, Emila Smoleta in Nataše Šumi.

Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih. — VS 1977 str. 342 in passim. Podpis: E. S.

1977

Sanjač in realist. — Dnevnik 4. XII. 1977 št. 328 str. 13. Zapisal Ladislav Lesar. Ilustr.
O spomeniškem varstvu na Primorskem.

1978

Važnost strateške lege Kanala v bojih med patriarhi in grofi. Nekaj iz preteklosti skozi ohranjene spomenike. — PDk 19. III. 1978 št. 66 str. 7. Ilustr.

1979

Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih. — VS 1979 str. 348 in passim. Podpis: E. S.

1982

Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih. — VS 1982 str. 217—218 in passim. Podpis: E. S.

O Emilu Smoletu so pisali

France Škerl: Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945, Ljubljana 1964, str. 189, 258 (op. 26).

V Novi Gorici so pokopali Emila Smoleta. — PDk 1. VIII. 1982 št. 160 str. 4.

Prof. Emil Smole. — PrimN 24. VIII. 1982 št. 67 str. 5. Podpis: Tvoji sodelavci. Ilustr.

Marko Vuk: Ob smrti Emila Smoleta. — PDk 12. IX. 1982 št. 196 str. 7.

Pavel Medveščck: Emil Smole (19. 8. 1927 — 30. 7. 1982). — Primorska srečanja 1982 št. 35 str. 302—303.

Marko Vuk

OCENE IN POROČILA

AQUILEIA NOSTRA. Rivista dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Anno LI/1980

Leta 1980 je revija praznovala 30-letnico izhajanja. Iz uvodnika Giulie Fogolari sledi, da je pričela izhajati kot Bollettino dell'Associazione Nazionale per Aquileia in sicer do leta 1942 dvakrat letno, poslej pa le enkrat. Revija naj bi spodbujala k temu, da bi se krog prijateljev Ogleja razširil, poročala naj bi o odkritjih Društva ter vsako leto podajala strokovni in finančni obračun njegovega delovanja. V vojnih letih so zvezki postajali vse tanjši; ves letnik XII/1941 je predstavljal en sam prispevek na 40 stolpcih, ki ga je napisal prof. Brusin. Nekajkrat sta dva letnika združena v en sam zvezek, npr. XIV—XV/1943 in 1944, XVI—XVII/1945 in 1946, XXIV—XXV/1953 in 1954 ter XXXII—XXXIII/1961 in 1962. Poseben primer pa je letnik XLV—XLVI/1974—1975, ki je zelo obsežen, ter posvečen dolgoletni sodelavki revije Bruni Forlati Tamaro (ob njeni 80-letnici). Poleg drugih prispevkov prinaša njen življenjepis in bibliografijo.

Revija se ves čas drži zastavljenega programa. Vselej so prisotna poročila o izkopavanjih, ki jih opravlja Društvo. Ta so pogosto opremljena s fotografijami, delo A. Brusina, ki je bil vodja izkopavanj do leta 1952. Po njegovi zaslugi je Oglej postal del italijanskih in mednarodnih arheoloških dogajanj. Še po upokojitvi je ostal v uredništvu skupaj s Calderinijem in G. Fogolari. Po letu 1960 njegovo delo nadaljuje Luisa Bertacchi (poročila o izkopavanjih).

Ob prelistavanju Aquileie Nostre se nam pred očmi zvrstijo vsa velika arheološka odkritja v Ogleju, od Foruma leta 1935 do postteodorianske bazilike na kapitolinskem trgu leta 1972. Sčasoma so se pričele pojavljati študije arheološkega materiala in geografske meje raziskovanj so se razmaknile (Gradež, Trst, Concordia). Tudi krog sodelavcev se je razširil: italijanskim strokovnjakom so se pridružili ugledni tujci: F. Fischer (1966), J. Werner (1966, 1968), G. Alföldy (1969). Med domačimi avtorji se je zvrstilo več generacij, posebno ko je leta 1974/5 postala revija hkrati arheološka revija za »X Regio augustea«. Od leta XLVIII/1977 je njen sestavni del »Bibliografia della X regio fino al Mincio«. Od leta 1976 vsebuje tudi »Notiziario archeologico« o delovanju spomeniškega zavoda za Benečijo in Furlanijo—Julijsko krajino ter za Trst. Letnik XL/1939 vsebuje povzetke člankov po letih in seznam avtorjev, letnik XLI/1970 pa prinaša kazala (avtorsko, tematsko, seznam naročnikov in ocen).

Aquileia Nostra hoče ostati glasnik, ki bi sproti seznanjala občinstvo z arheološkimi odkritji v Benečiji in Furlaniji in bi bila hkrati odprta raziskovanju in diskusiji o arheoloških problemih. Uredniški odbor sestavljajo: L. Bertacchi, B. Forlati Tamaro, G. C. Menis, M. Mirabella Roberti, odgovorni urednik je Giulia Fogolari.

Letnik LI/1980 prinaša najprej tri prispevke o forumski baziliki. Luisa Bertacchi piše, kako so leta 1969 in 1972 naleteli na baziliko na oglejskem forumu. Sledi poročilo o izkopavanjih JZ od rimskega foruma v letih 1977—79, ko so našli ostanke poznoantične zgradbe in kasneje ob njej še severiansko baziliko, ki je bila v teodozianskem času požgana. Posebej se Paola Lopreato posveti še dekorativnim elementom bazilike. Najdenih je bilo čez tisoč fragmentov, ki jih je mogoče razporediti v več dekorativnih kategorij. Avtorica podaja stilno analizo posameznih tipov, ki je v bistvu analiza umetnosti severianske dobe: ta ni prinesla posebnih novosti v dekoracijo zgradb, pač pa je odprtih rok sprejela tradicionalne motive od Avgusta do Antoninov, le da jih je medsebojno pomešala. Bazilika se vključuje v dvoranski stil, ne le zaradi tipologije dekoracije, posnete po prestolnici, pač pa tudi zaradi tlorisa in široke uporabe marmorja. O finem jedilnem posodju iz izkopavanj javne bazilike piše Viviana Novak. Izkopani material je iz obdobja I. stol. pred n. št. do V. stol. naše dobe in predstavlja štiri tipe: črno loščeno keramiko, keramiko tankih sten, italsko ter afriško terra sigillata. O denarnih najdbah piše Idilia Giacca (Novci iz poznoantičnih izkopnih polj in bazilike na forumu JZ od oglejskega foruma). Od 165 najdenih je le malo novcev določljivih, ker so korodirani in uničeni od ognja. Datiramo jih od 350 pr. n. št. do 1/2 V. stol. Večina dobro ohranjenih izhaja iz kovnice v Ogleju in med njimi je najstarejši bronast novec Konstantina iz 307. n. št. Sledita dva prispevka o keramiki: Franca Scotti

Maselli piše o razširjenosti Italske terre sigillate ob Jadranu (s tabelami), Viviana Novak pa o keramični posodi tipa sarius z oglejskega teritorija (z napisom clemENS), kakršen na tem področju nima primerjave, verjetno pa je beneškega porekla. Guido Rosada piše o rimski steli z medaljonom iz cerkve sv. Marije in Donata v Muranu iz 1/2 I. stol. n. št. Leta 1965 je bil v Altinu, v V delu antičnega mesta (ob muzeju) najden talni mozaik v črnem belgijskem in belem istrskem kamnu. Predstavlja psevdoemblem s centralnim likom panterja, ki pije vodo. Avtorica Paola Zamarchi Grassi ga na podlagi primerjav postavlja na prehod iz 1. v 2. stoletje. Sledi še kratek prispevek o manj znanem in drugorazrednem mozaicistu Luciusu Ceiusu (Silvio Panciera).

V knjižni zbirki »Antica Madre« je leta 1980 izšel zvezek »Da Aquileia a Venezia«. Luisa Bertacchi, ki je soavtorica knjige, pojasnjuje glavno vodilno misel pri nastajanju knjige: kako so po rimskem vzoru, skozi zgodnjekrščanski čas nastale kulturne predpostavke, ki bodo temelji bodoče Venecije. Avtoričin prispevek o arheologiji vsebuje tudi načrte treh antičnih mest: Oglеja, Gradeža in Concordie, z vrisanimi vsemi novejšimi odkritji. Da bi načrti čimprej služili namenu (knjiga je bila še v tisku), so vloženi v pričujoči zvezek Aquileie Nostre. Giovanni Lettich piše o epigrafskih pričevanjih o začetku krščanstva v Concordii.

V daljšem prispevku (v nemškem jeziku) razpravlja madžarski arheolog Geza Alföldy o rimskih napisih v severnoitalski koloniji Julia Concordia in o napisu iz Arleata (prov. Gallia Narbonense), v katerem je omenjen konkordijski meščan. Napisi osvetljujejo like pomembnih vodilnih osebnosti v Concordii, npr. Tribuna M. Pilelusa, senatorja Perse itd. V študiji o lokalnih imenih orientalnega izvora na grških epitafih v Concordii ugotavlja Denis Feissel, da je bila večina grško govorečih tujcev Sirijcev, ki so bili po rodu iz vasi v deželi Apamène. Paolo Visonà piše o monetarnih najdbah v trdnjavi Rocca nad Tržičem: 12 novcev in 2 svinčeni tablici. Novci dokazujejo kontinuiteto naselitve v prvih treh stoletjih Imperija.

»Štirje reliefi, pripisani poponianski baziliki«, je naslov članka Erike Doberer. Starokrščanski muzej v Ogleju hrani 3 fragmentarne marmorne plošče s figuralnimi reliefi, ki tvorijo osrednji del nekega evangelijskega ciklusa in ki so bile nekdaj del liturgične opreme. Trem fragmentom pridružuje avtorica še četrto ploščo, ki se nahaja v zakristiji svetišča na Barbani. Plošče predstavljajo Kristusa z apostoli, Kristusa pri Marti, Vstajenje Lazarja ter Kristusa pri Lazarjevem grobu z Judi. Avtorica je mnenja, da so del oglejske stolnične pržnice, ki je nastala za časa patriarha Popona (1019—1042). Stolnica je bila posvečena l. 1031 z novimi reliefi na patriarhalni pržnici, ki ponazorujejo obujenje Lazarja. Stilno je na njih že čutiti vpliv otonske umetnosti, tako v duhovnem kot formalnem smislu. Kamnita plastika se ujema tudi z otonsko štukaturo, primerjave pa je možna tudi z zlatarskimi izdelki in monumentalnim stenskim slikarstvom.

Kot je že pravilo, sledijo še ocene, poročila o izkopavanjih ter bibliografija X. Regije do Mincia za leti 1978/79.

Jana Šubic-Prislan

AQUILEIA NOSTRA. Rivista dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Anno LII/1981

Številko otvarja z dvema prispevkoma Fausto Gnesotto. Prvi prispevek govori o bronasti sekirici iz okolice Oglеja, najdeni leta 1980 in hranjeni v Museo Nazionale Archeologico v Ogleju. Avtor v kratkem prispevku samo nakaže možnosti za primerjavo. Drugi prispevek govori o prazgodovinski poselitvi kanala Anfora (Terzo di Aquileia). Doslej je bilo na področju južno od Cervignana več sporadičnih najdb, ni pa bilo mogoče dokazati prave poselitve v bronasti dobi. Šele najdbe iz kanala Anfora potrjujejo predrimsko naselitev v bližini morja. Članek se omejuje le na analizo keramike.

Sledi »Prispevek k poznavanju velikih oglejskih term«, delo Luise Bertacchi. G. Brusin je na področju term izkopaval že v letih 1922—23, leta 1961 pa je avtorica nadzorovala še dodatna izkopavanja in sondiranja na mestu, kjer naj bi stala nova osnovna šola. Ta zadnja dognanja potrjujejo, da gre res za terme velikih dimenzij, s simetrično razporejenimi prostori z analogno dekoracijo, ki so razporejeni vzdolž glavne osi v smeri SV—JZ. Ogrevani prostori so povezani v smeri proti JZ (kar je pravilo). Odkrit je bil tudi bazen in velike površine mozaika (nad suspensurami), po katerih je moč datirati terme v sredo III. stoletja (priložen je tudi načrt).

Tudi v zvezi s fragmentom kamnite cilindrične are iz S. Giacoma pri kraju Portogruaro (Concordia Sagittaria), avtorica Alessandra Scarpa Bonazza Buora le načenja diskusijo o tovrstnih spomenikih na padsko-beneškem področju.

Simonetta Bonomi obravnava dionizično temo na reliefu iz Verone (zdaj Museo Archeologico del Teatro Romano v Veroni), najdenem v zgodovinskem centru mesta leta 1932. Avtorica pokaže na zvezo z Dionizijevim kultom, saj predstavlja relief starca — Silena. Ravno zaradi modnosti tega motiva, ki je bil živ v Rimu na koncu I. stol., ga datira v sredino II. stol., pač glede na to, da je nastal v domači delavnici, vendar z občutkom za plastičnost in naturalizem.

Dovolj zahtevne naloge se je lotila Michela Torcellan s »Hipotezami za vrednotenje nekaterih mer mozaikov v Ogleju in Gradežu«: dekorativne sheme mozaikov v Ogleju in Gradežu iz časa od začetka IV. do konca VI. stol. je mogoče razstaviti na nekaj osnovnih vzorcev, ki po koncu V. stoletja, ko figuralika zamre, ostanejo glavna oblika krašenja zidov in tal. Avtorica skuša ugotoviti, če so se tessellarii, ko so dobili v roke karton (ki ga je izdelal pictor imaginarius) držali pri notranji razdelitvi prostora v vzorcu samem določenega modula (merske enote kot npr. čevelj), ali kakega internega kriterija za proporce. Na podlagi številnih tabel in risb ugotavlja, da je v razdelitvi manj reda, kot bi bilo pričakovati.

Sledijo trije prispevki o rimski epigrafiki. Claudio Zaccaria piše o dveh neobjavljenih napisih iz Oglеja. Gre za dve steli v arheološkem muzeju, pridobljeni leta 1976 na področju Panigaia. Verjetno izhajata iz nekropole ob cesti na zahodnem bregu Nadiže. Napisa vzpodbujata k študiju etničnega sestava prebivalcev in procesa romanizacije oglejskih prebivalcev na začetku cesarske dobe. Steli datira v 2. pol. 1. stol. pr. n. št. do 1. pol. 1. stol. n. št.

Jaroslav Šašel v članku »Še en oglejski Caesernius« piše o ari iz muzeja v Čakovcu, ki verjetno izhaja iz še nedognanega okoliškega rimskega mesteca (1. pol. II. stol.). Na kamnitem nagrobniku je omenjen član oglejske družine Caesernijev, ki je tam verjetno padel kot vojak. Gernot Piccottini piše o zgodnjekrščanskem nagrobniku iz Oglеja, ki se hrani v beljaškem muzeju.

Maurizio Buora je na 13 straneh in dveh zemljevidih zbral vse podatke o arheoloških najdbah na področju Fagagne. Za čas od rimske dobe pa do visokega srednjega veka je poskušal rekonstruirati vse plasti življenja: klimo, floro in favno, centurizacijo (agrarne meje), trase cest (Concordia—Norik, Via Cividina) in drugo.

V sestavku »Predhodniki altinske arheologije« Giusto Traina navaja dokumente, ki nam kažejo odnos beneških učenjakov 19. stol. do arheoloških problemov Altina.

Obširno poglavje v publikaciji zavzemajo kot vedno ocene literature in kronika — poročila o sondiranjih in izkopavanjih. V pričujoči številki je bibliografija X. regije za leto 1980, bibliografija rimske dobe in visokega srednjega veka ter bibliografija ocen in zapisov o razstavah in sestankih.

Jana Šubic-Prislan

ARCHEOGRAFO TRIESTINO. Ser. IV, vol 41(90), Trieste 1981, 211 + (V) str.

Giuseppe Brancale na prvem mestu znova obdeluje napise na dveh svinčenih ploščah (Due lamelle letterate dal Polesano, 7—32. O njiju je prvič pisal leta 1905 P. Sticotti), ki sta bili odkriti na začetku našega stoletja v bližini Pulja. Pisec analizira napisa jezikoslovno in paleografsko, datira pa ju v sredino 3. stoletja. Johannes Irmscher v članku »Johann Joachim Winckelmann: cura del retaggio di Winckelmann e associazione Winckelmann« (33—52) podaja več biografskih črt o svetovno znanem arheologu, ki ga je nasilna smrt doletela v Trstu; pisec govori tudi o posmrtnem in o današnjem ohranjevanju spomina na Winckelmanna. Fulvio Babudieri, raziskovalec tržaške gospodarske zlasti pomorske zgodovine, je v »Le attività economiche di Trieste nel periodo teresiano« (53—67) prikazal terezijanski Trst v času, ko se pričenja nagel vzpon tržaškega pristanišča in s tem tudi gospodarstva. Članek sodi v zvrst jubilejnega zgodovinopisja, ki je ob obletnici smrti (1980) avstrijske cesarice znova raziskovalo njeno delo in čas. Alfieri Seri je podal biografijo tržaškega zgodovinarja Giuseppa Stefanija (1887—1966) in ji dodal tudi bibliografijo. Stefani je bil plodovit pisec o tržaški zgodovini, prav tako tudi o zgodovini »julijskih« dežel, sodil pa je v krog nacionalistično usmerjenih zgodovinarjev, ki jih nove generacije historikov kritično obravnavajo. Alfierijeva 80 strani obsegajoča razprava je naravnana v hvalnico največjemu »julijskemu« piscu o Risorgimentu in iredentizmu. Poleg navedenih razprav prinaša revija še poročila o zgodovinskih (avtorja poročil G. Rossi-Sabatini in C. Pagnini) ter o književnih delih (G. Secoli in U. Cvitanich). Ana Rosa Rugliano je pripravila tržaško bibliografijo za leto 1980 z dodatki za leti 1978 in 1979.

Branko Marušič

ARTE IN FRIULI — ARTE A TRIESTE. Studi e ricerche dell'Istituto di Storia dell'Arte, Facoltà di Lettere e Filosofia — Università di Trieste, 4. Udine 1980, 136 str.

Četrti zvezek je po obsegu skromnejši, vendar pa jasno kaže, da se večinoma že kar stalni sodelavci te revije držijo prvotno začrtanega okvira. Izjema je le prvi članek, ki tudi tokrat prihaja izpod peresa Decia Gioseffija. V njem se avtor ukvarja z metodologijo v umetnostni zgodovini z vidika semiologije in lingvistike. Na žalost ima tekst zelo malo skupnega s Pierom della Francesca, kot nam to obljublja naslov, še manj pa seveda z umetnostjo v Furlaniji ali na Tržaškem (Introduzione all' Arte, introduzione a Piero; Piero della Francesca 1974, str. 9—28). Sledi jedrnat članek Antoniette Mareschi, ki popravlja datacijo doslej v 12. st. datirane kripte pod cerkvijo Santi Felice e Fortunato v Vicenzi. Po njenem mnenju je kripta v osnovi verjetno še starokrščanska, popravljena in predelana nekje po letu 1004, ko je celo Benečijo prizadel hud potres (La cripta della basilica dei santi Felice e Fortunato a Vicenza: proposta per una nuova datazione, str. 29—32). Maria Walcher ugotavlja, da so trecentistične freske v glavnem koru in levi stranski kapeli stolnice v Spilimbergu delo enega izmed najožjih sodelavcev Vitala da Bologna, morda slikarja z imenom Cristoforo da Bologna. Teko so te slikerije verjetno nastale ok. 1350 in ne šele v osmem desetletju 14. st., kot so bile datirane doslej (Gli affreschi del duomo di Spilimbergo e il problema di Cristoforo da Bologna, str. 33—47). Odkritje lesene polihromirane plastike Križanega (1370—80) iz benediktinskega samostana San Cipriano v Trstu je spodbudilo Fulvio Sforza Vattovani k študiju nekaterih beneških umetnin zrelega Trecenta (Riferimenti »subliminali« per il Trecento veneto minore — tra Guariento e Iacobello di Bonomo, str. 49—56). Nicolò Pacassi že nekaj časa zanima Giuseppino Perusini, ki zdaj objavlja drugi del svoje diplomske naloge; v okviru takratnih avstrijskih in francoskih tokov nam predstavlja arhitektova dela, ustvarjena na Češkem ter v Avstriji. Na koncu je dodan kronološko urejen seznam vseh Pacassijevih del (I rapporti di Nicolò Pacassi con l'architettura europea del XVIII secolo, str. 57—75). Naslednji tekst prinaša nekaj novosti v zvezi s Pietrom Nobilom. Posebno zanimiva je obravnava štirih risb za projekte, ki jih je po mnenju avtorice Rosselle Fabiani arhitekt naredil pod vplivom francoskega arhitekta J. N. L. Duranda (L'architetto Pietro Nobile, str. 77—89). Nicoletta Zanni pa v luči eklekticističnih tokov poznega 19. st. analizira opus tržaškega arhitekta Giorgia Pollija (1862—1942) in pri tem posveča posebno pozornost projektu tržaške nove ribarnice (Eclettismo e architettura industriale. Giorgio Polli e le sue scelte stilistiche, str. 91—114). Tudi tej razpravi je dodan katalog arhitektovih del. Z obsežno in bogato ilustrirano recenzijo diplomske naloge Marine Roccia zaključuje to številko Renata Da Nova (Una tesi di laurea sul pittore Gino Parin, str. 117—136). Obravnavani umetnik (1876—1944) se je na koncu prejšnjega stoletja šolal v Münchnu pri Lenbachu, Stucku in Knapffu, kar je njegovemu delu vtisnilo močan pečat, ki ga je spremljal tudi v kasnejšem obdobju.

Borut Uršič

ARTE IN FRIULI — ARTE A TRIESTE. Studi e ricerche dell'Istituto di Storia dell'Arte, Facoltà di Lettere e Filosofia — Università di Trieste, 5—6, Udine 1982, 233 str.

V zvezku, ki je izšel z rahlo zamudo, sta združeni 5. in 6. št., posvečen pa je Robertu Salviniju ob njegovi sedemdesetletnici. Jubilant, zdaj vodja umetnostnozgodovinskega inštituta na univerzi v Firenzah, je namreč v letih 1955—63 predaval v Trstu in je bil tako učitelj nekaterih sodelavcev te revije (oba Bergaminija, Gioseffi, Walcherjeva in Tavano). Kot običajno je na prvem mestu prispevek Decia Gioseffija. Preberemo lahko eno izmed njegovih uvodnih predavanj v umetnostno zgodovino, kjer razglablja o mestu te stroke v sodobni družbi; govori tudi o simbolih in jeziku umetnosti, predvsem pa poudarja njeno semantično strukturo (Introduzione all'arte 1969, str. 11—63). Sergio Tavano objavlja izsledke o bizantinski arhitekturi Justinjanovega obdobja, ki jih je predstavil na kongresu o krščanski arheologiji Soluna jeseni 1980 (Singolarità dell'architettura di Giustiniano, str. 65—88). Carlo Gaberscek na kratko opiše dvajset fragmentov romanske reliefne ornamentike, za katere ugotavlja, da so nastali pod močnim bizantinskim vplivom, ki so ga v Furlanijo posredovale Benetke (Rilievi decorativi romanico-bizantini nel Museo Archeologico di Cividale, str. 89—98). Laura Safred se ukvarja z Marijino baziliko v okviru stolničnega kompleksa v Trstu, ki je nastala nekje med drugim desetletjem 11. in začetkom 12. st., nato pa datira v čas med konec 11. in začetek 13. st. še kapelo sv. Justa (La

cattedrale di San Giusto a Trieste : la fase architettonica altomedioevale, str. 99—103). Teresa Perusini stilno analizira slikarije krilnega oltarja v župni cerkvi v Pontebbi, izdelek beljaške delavnice iz leta 1517. Avtorica ugotavlja, da je slikar verjetno le začasno gostoval v omenjeni delavnici in je bil sicer doma nekje na Salzburškem ali Gornjeavstrijskem, saj je moral zelo dobro poznati sodobno nemško slikarstvo, še posebno mojstre iz kroga podonavske šole (Il Flügelaltar della Pieve di Santa Maria a Pontebba e la Donauschule, str. 105—115). Isabella Reale predstavlja skice beneškega vedutista Luca Carlevarijsa (1663—1730), ki je v svojem opusu uspel ustvariti pristno fresko takratne družbe v Benetkah (In margine alle origini del vedutismo veneto : Luca Carlevarijs e la macchietta, str. 117—131). Paolo Goi je našel v arhivskih virih nekaj novosti v zvezi z oltarjem Roženvenske Madone v župni cerkvi v Cordenonsu ter o kipu Madone z otrokom na trgu Cavour v Pordenonu, ki ju je izdelal Giuseppe Torretti starejši (Inedita torrettiana, str. 133—137). Sledita dva teksta, ki prihajata kot odziv oziroma dopolnilo k monografiji o tržaški stari borzi iz leta 1981. Najprej objavlja Franco Firmiani nekaj skic v zvezi s projektom borze, ki jih je leta 1816 izdelal Giuseppe Bernardino Bison (Bison e il progetto apparto festivo del 1816 per la Borsa di Trieste, str. 139—147). Nicoletta Zanni pa piše o načrtih treh drugih arhitektov, ki so ravno tako projektirali staro borzo (Selva, Molari, Pertsch : nuovi disegni per la Borsa Vecchia di Trieste, str. 147—156). Zadnja razprava je posvečena slikarju Glaucu Cambonu (1875—1930) in njegovim plakatom, ki so nastajali v secesijskem ozračju začetka stoletja. Avtor, Gianfranco Sgubbi, je na koncu dodal tudi kratko biografijo (Glauco Cambon nel cartellonismo triestino, str. 157—178).

V rubriki Segnalazioni e discussioni je zanimiv prispevek Marise Bianco Fiorin, ki objavlja nekaj primerjalnega gradiva k razstavi ikon v Museo Nazionale v Ravenni iz leta 1979. Med drugim najdemo tudi reprodukciji ikone Angela Bizamana Madona z detetom in Janezom Krstnikom iz okoli leta 1530 (Arheološki muzej v Splitu) ter ikone iz cerkve na Trsatu iz prve polovice 14. stoletja. Na koncu te obsežne številke je objavljen še tretji del pregleda različnih člankov, ki se nanašajo na umetnost, iz furlanskih periodik od konca 19. stoletja do leta 1974. Antonietta in Giuseppe Bergamini sta tokrat pregledala revije Sot la nape, Studi goriziani in Udine, bollettino delle Civiche Istituzioni Culturali.

Borut Uršič

ATTI DELL'ACCADEMIA DI SCIENZE LETTERE E ARTI DI UDINE. 73/1980, Udine 1981

Videmska akademija znanosti, književnosti in umetnosti je pričela svojo redno periodično publikacijo izdajati že leta 1867, bila je naslednik izdaje »Memorie ed osservazioni«, ki jo je videmsko kmetijsko društvo izdalo dvakrat v letih 1772/3. Že takoj spočetka je bil zbornik tematsko zelo razgiban in je bila domoznanska tematika le ena izmed sestavin njegove vsebine. Za Slovence je gotovo pomembno, da je v zborniku sodeloval tudi Ivan Trinko tako s filozofskimi kot z domoznanskimi prispevki (na primer članki o B. de Courtenayu leta 1906; o glasbeniku J. Tomadiniju leta 1910; o slikarju Quagli leta 1934). Poleg Trinka so v glasilu sodelovali še drugi Beneški Slovenci kot npr. tajnik akademije G. Clodig, F. Musoni. Zbornik se seveda ukvarja s furlanskimi problemi, svoji usmeritvi zvesta ostaja tudi trinsedemdeseta številka, s prikazom katere je zbornik prvič zastopan na straneh Goriškega letnika. Kot običajno se bomo tudi v tem poročilu zaustavili pri tistem gradivu, ki se bolj veže na probleme slovenskega prostora. Članek Giovannija Pessine in Erice Zapolli-Thyrion »Studio dei proverbi usati in Carnia« (7—23) je bolj zanimiv zaradi primerjalne analize. Podoben pomen bi lahko pripisali tudi razpravi Antonia Celotti »La lotta contro la tubercolosi in provincia di Udine dal 1900 a oggi« (25—69), ki dokazuje vsebinsko široko zasnovo te akademijske izdaje. Carlo Guido Mor se spominja preminulega etnologa Gaetana Perusinija. Luigi De Biasio piše o pričetkih prostozidarskega gibanja na Furlanskem »I primi indizi di una presenza della massoneria in Friuli« (79—93). Furlanski parlamentarizem od leta 1866 do nastopa fašizma obravnava Carlo Rinaldi »Caratteri ed evoluzione del parlamentarismo friulano dall'unificazione nazionale alla venuta del fascismo« (95—113). O klimatskih pogojih v deželi Furlaniji—Julijska krajine piše Silvio Polli. Giuseppe Fornasir je v »Un vescovo scomodo in epoca fascista a Trieste: mons. Luigi Fogàr« (165—186) dodal nova spoznanja o osebnosti škofa Fogarja, o katerem je bilo zadnja leta precej napisanega.

Branko Marušič

ATTI DELL'ACCADEMIA DI SCIENZE, LETTERE E ARTI DI UDINE. 74/1981. Udine 1982

Tudi 74. knjiga Zbornika videmske akademije objavlja besedila predavanj, ki so jih imeli različni strokovnjaki v okviru redne dejavnosti akademije v letu 1981. To gradivo bomo prikazali v izboru. Giovanni Comelli govori o razvoju in tendencah izdajateljskega dela v Furlaniji zlasti v sedemdesetih letih tega stoletja. Izrazito zgodovinski je prispevek Maria G. B. Altana »Stefano Brancovic despota di Serbia ed il Castello di Belgrado nel Friuli (sec. XV°)« (15—29), s pogledom na dinastijo srbskih Brankovićev; Štefan je leta 1465 od zadnjega goriškega grofa Lenarta kupil grad Belgrado pri Tilmentu, globoko v Furlaniji. Srbska posest furlanskega gradu je bila kratkotrajna in o tem najdemo tudi v slovenski historiografiji izvirno gradivo (M. Kos v ČJKZ. 1920). Pri razlagi nekaterih besed iz zgodovine jugoslovanskih narodov je pisec zagrešil nekaj manjših napak. Pier Cesare Ioly Zorattini, ki se v furlanskem strokovnem tisku oglaša kot raziskovalec zgodovine Židov v Furlaniji, podaja prikaz »Gli Ebrei a Udine dal trecento ai giorni nostri« (45—58). Carlo Gaberščck obravnava romansko skulpturo v Furlaniji (Arte di età romanica in Friuli: la scultura; 79—96), čeravno tako kompleksnega problema ni lahko obdelati v predavanju, pa se vrednost Gabrščkovega prispevka kaže v opombah, kjer je zbrana domala vsa literatura o problematiki. Dejavnost državnega arhiva v Vidmu prikazuje Ivonne Pastore Zenarola v »Fonti documentarie e ricerche storiche nei primi 25 anni di vita dell'Archivio di Stato di Udine« (76—105); članek zelo generalno prikazuje vsebino državnega arhiva, hkrati pa opozarja na vrsto gradiva, ki ga uporabniki arhiva raziskujejo. Poleg pogledov B. Malerja na ustvarjalnost tržaškega pisatelja Itala Sveva, je omeniti še Roberta Gusmanija jezikoslovno razpravo »I più antichi contatti linguistici tra l'Italia nord-orientale e il mondo slavo« (131—139). Omeniti je še raziskavo o ljudskem pripovedništvu v Karniji, ki so jo napisali G. Pessina, E. Zappoli-Thyrion in T. Verbitz »Studio di racconti popolari raccolti in Carnia« (141—155). Študija je nekako nadaljevanje prikaza, ki sta ga G. Pessina in E. Zappoli-Thyrion posvetila karnijskim pregovorom v 73. številki naše publikacije.

Branko Marušič

ATTI E MEMORIE DELLA SOCIETÀ ISTRIANA DI ARCHEOLOGIA E STORIA PATRIA. Vol. XXIX—XXX NS (LXXXI—LXXXII zbirke), Trst 1981—1982, 711 strani

Dvojni zvezek revije Atti e memorie della Società Istriana (AMSI) tehnično in oblikovno povsem ohranja sloves, ki ga ima, tradicionalna, polna in razgibana pa je tudi vsebina. Atti so izraz živosti, raziskovalne moči in tudi odprtosti Società Istriana.

Prve strani so posvečene nadškofu mons. Antoniu Santinu (1895—1981). V kratkem spominskem zapisu F. Ravignani predstavlja življenje in delo tega vplivnega cerkvenega dostojanstvenika in zavrača polemična razmišljanja o njegovih dejanjih.

Rajko Bratož objavlja v tem letniku nekoliko dodelano predavanje s simpozija »ARGE—Alpen—Adria, Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südalpenraumes in der Spätantike«, Celovec 1981. V razgibano napisani in skrbno dokumentirani razpravi (Il Cristianesimo in Slovenia nella tarda antichità, str. 19—55) razgrinja R. Bratož razvoj krščanstva od približno srede 3. stoletja pa do leta 600, ko se del zgodovine krščanstva na sedaj slovenskem ozemlju konča. Razprava je opremljena s karto škofij, cerkva in posamičnih (tudi manj zanesljivih) krščanskih najdb na Slovenskem, v dveh dodatkih pa še s kronološkim pregledom škofij in katalogom zgodnjekrščanskih napisov v Sloveniji (Ptuj, Celje, Ljubljana, Šenčur, Pleterje).

Luigi Parentin (Prima testimonianza di monache benedettine a Capodistria, str. 57—64) objavlja diplomo iz leta 908 (s prevodom), s katero Berengarij I. prevzema skrb nad samostanom v Kopru, ki je v tej diplomi prvič omenjen kot Justinapolis. Avtor kratko diplomo tudi komentira (o toponimu Koper — Capodistria, o možnostih za individuacijo benedektinskega samostana).

Giorgio Busetto (L'umanesimo geografico di Pietro Coppo, str. 65—80) dopolnjuje biografijo Pietra Coppe, znamenitega istrskega geografa in kartografa iz 16. stoletja.

Fulvio Salimbeni (Fonti e studi sulla storia religiosa dell'Istria nel XVI secolo) je s tem prispevkom nastopil na simpoziju L'umanesimo in Istria, v Benetkah (3. 3. — 1. 4. 1981). S pregledom že opravljenih raziskovanj in objav bolj opozarja kot poglablja premalo raziskovano versko zgodovino Istre v 16. stoletju.

Aldo Cherini (Viaggio di Michele Priuli a Capodistria, str. 107—126) objavlja potopisni dnevnik beneškega popotnika, trgovca Mihaela Priula (1606—1649), ki je v njem popisal svojo pot iz Benetk v Koper in svoje bivanje v Kopru.

Alfieri Seri (Visite pastorali del vescovo Legat (1846—1875) e ripristino della processione del venerdì santo a Muggia, str. 127—136) s pomočjo dnevniških zapisov G. Tiepola, ki je v Miljah sredi 19. stoletja opravljal pomembne uradniške posle, osvetljuje prizadevanja Miljčanov, da spet dosežejo pravico prirejanja procesije na veliki petek, kar je bila krajevna tradicija, in ne na veliko soboto.

Roberto Gherbaz (La pala di San Nicolò nella chiesa di San Giacomo Apostolo, str. 137—148) razmišlja in razkriva vzroke, ki so botrovali odločitvi nadvojvode Ferdinanda Maksimiljana, ki je poveljeval cesarski floti v Trstu, da je podaril cerkvi sv. Jakoba olje, na katerem je upodobljen sv. Nikolaj, zaščitnik pomorščakov. R. Gherbaz je v arhivih tudi odkril, da je olje delo dunajskega slikarja Johanna Tilla (1827—1894). Maria Walcher (La chiesa di S. Giovanni Decollato a Trieste, str. 149—160) objavlja interpretativni opis cerkve sv. Janeza, zgrajene pri sv. Ivanu v Trstu (Guardiella) v letih od 1856 do 1858 po načrtih arhitekta G. Sforze.

Sergio Cella (L'Istria fra le due guerre mondiali, str. 161—194) začenja s tem prispevkom serijo o Istri med obema vojnama. Tokrat v dveh poglavjih razgrinja podobo Pule v januarju leta 1920, oprto na ponatisnjene dokumente, in obravnava pazinsko stranko dela.

Giuseppe Cuscito (L'impegno sociale dei cattolici a Muggia, str. 195—324) v drugem daljšem prispevku v tej številki AMSI obeležanja prizadevanja Združenja sv. Janeza in Pavla (Associazione dei Santi Giovanni e Paolo) za organizirano krščansko vzgojo mladine (deklet in predšolskih otrok) v Miljah, v dodatku pa je zbral tudi važnejše dokumente, na katerih temelji njegova razprava.

Dnevnik Fausta Franca, odgovornega spomeniškovarstvenega delavca v Trstu med 1939 in 1952 (Soprintendente ai monumenti e alle gallerie per la Venezia Giulia) je pripravil za objavo in dodal predstavitev, spominski zapis in bibliografijo Gino Pavan.

»Storia di pochi giorni« je poveden dokument o dogodkih v Trstu med 27. aprilom in 9. majem 1945. leta.

Giulio Cervani (Gli »Atti« del Centro di ricerche storiche di Rovigno, str. 373—392) razgrinja vsebino revije Centra za zgodovinske raziskave v Rovinju, ki je začela izhajati leta 1970. Prispevek Giorgia E. Ferrarija (Per la storiografia della stampa e degli studi tipografici riguardo all'Istria, str. 393—420) je odziv na knjigo G. Comellija »L'arte della stampa in Friuli Venezia Giulia« (Udine 1980).

Tudi v tem zvezku AMSI ima svoj, že povsem ustaljeni prostor »Bollettino del Centro per lo Studio dei Dialetti Veneti dell'Istria«. Ta jezikovni del vsebuje naslednje prispevke: Franco Crevatin, Supplementi istriani al REW: II; Gabriela Di Mauro, Contributo allo studio dei volgarismi istriani; Pierpaolo Dorsi, Lessico agricolo istriano in v zapisih Mario Doria še enkrat razpravlja o tržaški besedi **pagnarol**. Sestavni del jezikovnega kotička je še bibliografija za obdobje 1963—1969, z dopolnili za pretekla leta. Bibliografijo je pripravil M. Doria.

Arheološka kronika (Notiziario archeologico, str. 489—510) vsebuje poročila France Maselli Scotti o arheoloških izkopavanjih, ki jih je v letih 1979 in 1980 opravila Soprintendenza archeologica iz Trsta, in poročilo Emanuele Montagnari o kamnitem orodju iz jame VG 4245.

Na področju občine Devin—Nabrežina so bila izvedena raziskovanja rimskodobne lončarske peči na levem bregu Lokavca (amfore tipa Dressel 6; 1. stol.), leta 1980 pa še izkopavanja velikega rimskodobnega objekta v območju vodovoda Randaccio (prim. AMSI XXVI, 1978, str. 385 ss). Odkriti so bili novi prostori z mozaičnim podom in dva okrogla bazena mlajših gradbenih stopenj. Stavba sodi v 1. stol. pr. n. št.

Na območju občine Trst so nova izkopavanja na vzpetini Ključ (Chiusa) pri Katinari razkrila nova dva prostora v že deloma raziskani stavbi iz mlajšega obdobja kraških kašteljirjev, v razgibani stratigrafiji pa je bil odkrit masiven zid, ki je lahko del obzidja prazgodovinskega naselja; posebej je iz teh plasti pomembno gradivo, ki sodi v čas med koncem bronaste dobe in začetkom starejše železne dobe. Na koti 256 m na Proseku pa so bili odkriti odlomki bronastodobne lončenine.

Soprintendenza archeologica iz Trsta je nadaljevala tudi s topografijo in sondiranji v območju industrijske cone na Krasu (po Osimskem sporazumu). V jami Malalan VG 5067 so sondiranja odkrila bronastodobne in neolitske plasti z ustreznim arheološkim gradivom, v Trebčah pa starejše bronastodobne neolitske in mezolitske plasti v jami VG 4245. O kamnitem orodju iz 6. in 7. nivoja posebej poroča E. Montagnari (Notizie preliminari sull'industria litica negli strati 6 e 7 della grotta VG 4245 di Trebiciano). Oba nivoja sta globlja od neolitskih plasti, s poudarjeno mikrolitsko kameno industrijo, ki jo avtorica, z rahlimi pridržki postavlja v starejšo stopnjo sauveterriena, doslej še neugotovljeno na tržaškem Krasu.

V občini Milje pa je poleg sondiranja v srednji apsidi bazilike sv. Marije bilo izvedeno še raziskovanje žarnega grobišča, ki verjetno pripada prazgodovinskemu gradišču Jelerji na vzpetini Kaštelir (Castellier, kota 243 m). Odkritih je bilo 16 grobov, katerih značilnost je preprosta, okrogla grobna jama, včasih prekrita s kamnito ploščo (kot npr. v istrskih grobiščih: Nezakcij, Limska gradina, ali na grobišču S. Vito ob Taljamentu). Grobišče sodi v starejšo železno dobo. Vsa poročila so opremljena z risbami izkopov, profilov in najdb.

V poglavju Notizie je več prispevkov: predstavitve, ocene, poročila.

Natisnjeno je besedilo, s katerim je Giulia Fogolari v Circolo della Cultura e delle Arti v Trstu predstavila Mirabellov zbornik (AMSI XXVII—XXVIII, 1979—1980). Včasih pikro, pa s precej kritičnimi pripombami in dopolnili predstavlja Fabia Gentile Gatti v tem delu AMSI Povijesno arheološki vodič po Osoru, ki ga je napisal Enver Imamović (Sarajevo 1979). Mario Stanisci piše o razstavi Maria Teresa, Trieste e il porto, ki je bila postavljena leta 1980 v Trstu ob 200. obletnici cesaričine smrti.

Med Novicami sta še poročili o simpoziju Humanizem v Istri (Paolo Tremoli—Sergio Cella, Convegno internationale di Studio sull'Umanesimo in Istria, Benetke, Fondazione Cini, 1981) in o VI. simpoziju o zgodovini cerkve (Giuseppe Cuscito, VI Convegno di storia della chiesa su »Pievi e parrocchie in Italia nel basso Medioevo, secoli XIII—XIV), ki ga je septembra leta 1981 v Firencah organizirala »Rivista di Storia della Chiesa in Italia«. Na koncu pa še uredništvo AMSI poroča o prispevku Società Istriana in tržaške univerze uspeli proslavi 16. stoletnice bazilike Sv. apostolov v Milanu.

Kot ponavadi končujejo AMSI knjižne ocene, bibliografija, nekrologi in društvene vesti s seznamom članov in zamenjav.

Drago Svoljšak

BUZETSKI ZBORNIK 1 (1976). 182 strani

Zbornik obravnava zgodovinsko, kulturno, umetnostno ter splošno družbeno problematiko Buzetščine. Doslej je izšlo pet številk.

Prva številka (1976) objavlja v glavnem referate VI. srečanja »Buzetski dnevi 1975«. Obdobje NOB je tema prvih petih referatov. Dina Zlatić obravnava prvo pokrajinsko konferenco AFŽ za Istro, ki je bila 22. in 23. julija 1944 v Rašporu. Konferenca je bila velikega pomena za nadaljnji razvoj NOB v Istri in je hkrati z okrajnimi konferencami pomenila tudi pomemben korak naprej v procesu razbijanja zastarelih gledanj na podrejeni položaj ženske v družini in družbi.

Partijska posvetovanja v Istri 10. in 25. 12. 1943 ter pokrajinska konferenca SKOJ za Istro (29. 12.) so tema članka Maria Mikolića. Namen teh posvetovanj je bil, da bi se okrepila vloga KPH v Istri. Posvetovanja so bila odločilnega pomena za nadaljnji razvoj oboroženega boja in osvobodilnega gibanja v Istri sploh.

Bogoljub Barjaktarević govori v krajšem zapisu o vlogi male vasi Brgudac med NOB, Dražen Vlahov pa v daljšem o delovanju Okrož. NOO za Buzet.

Zapise, ki obranavajo NOB, zaključuje trinajst člankov, izbranih iz glavnega partizanskega glasila »Glas Istre«. Članki se nanašajo na dogodke v Buzetščini za časa NOB, izbral jih je Alojz Čargonja.

Vesna Jurkić-Girardi je pripravila krajšo analizo o antičnih spomenikih na področju Buzetščine. Avtorica prilaga na koncu še katalog rimskih spomenikov, ki se nahajajo v lapidariju muzeja v Buzetu.

Zadnji zapis s področja zgodovine govori o Buzetščini v času uskoške vojne, napisal pa ga je Miroslav Bertoša. Pod imenom »uskoška vojna« je mišljen oborožen spopad med Beneško republiko in Avstrijo med leti 1615—1617 (v Istri do sredine l. 1618). Pod imenom Buzetščina pa je v tekstu mišljeno področje nekdanjega rašporskega kapetanata, katerega sedež je bil v Buzetu. Avtor je uporabil bogato arhivsko gradivo Državnega arhiva v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia) in še posebej doslej neuporabljen fond Tajnega sveta.

Želja po hitrejšem gospodarskem razvoju občine Buzet je izražena v vseh člankih, ki obravnavajo nadaljnji razvoj tega gospodarsko še precej nerazvitega področja. O stanju in perspektivi ljudske glasbe v Buzetščini piše Slavko Zlatić. Marijan Grakalić je napisal članek o vlogi čičarije v hrvaški književnosti. Josip Bratulić pa poroča o prvih dveh Ročkih glagoljaških bienalih.

Janez Pirc

BUZETSKI ZBORNIK 2 (1977) 194 strani

Kratkemu predgovoru sledi sestavek Maria Mikolića, v katerem riše razvojno pot KPH in SKOJ v Buzetščini od prvih začetkov spomladi 1943 pa do leta 1945. Lepo so prikazani organizacijski, kadrovski in drugi problemi, s katerimi se je srečevala partija pri delu na terenu.

Spominske narave je članek prof. dr. Dušana Jakca o aktivnosti mladine v Buzetščini v času med obema vojnama. Pobudnik mnogih narodno zavednih akcij (zažiganje kresov na predvečer praznika sv. Cirila in Metoda, srečanja mladine iz vse Istre na Učki itd.) je bila prav mladina.

Dr. Danilo Klen priobčuje zanimiv zgodovinski prispevek o preteklosti gradu Kostel, utrdbe nedaleč od ceste, ki pelje iz Istarskih toplic proti Buzetu. Najprej so jo posedovali oglejski patriarhi, l. 1421 pa je prišla pod oblast Benetk. Benečani so jo skupaj z dvanajstimi pripadajočimi vasmi izročili rodbini Gravisi v »večen fevd«. Avtor nadalje opisuje spore teh vasi s fevdalci in pogodbe med njimi. Na koncu dodaja še pregled gibanja prebivalstva v teh vaseh.

Naslednja dva sestavka sta posvečena hrvaškemu protestantskemu piscu Stipanu Konzulu Istrijanu, rojenemu v Buzetu l. 1521. Dr. Josip Bratulić podaja njegovo življenjsko pot, Zvonimir Bartolić pa riše njegovo književno delo v krogu hrvaških protestantskih piscev. Bartolić na koncu prilaga še dva predgovora kot primer hrvaške protestantske proze.

S področja gospodarstva prinaša pričujoči zbornik dva članka.

Kratek pregled kulturne preteklosti Buzetščine od začetkov do italijanske okupacije je prispeval prof. Slavko Zlatić. Sledita dva etnografska zapisa. V prvem obravnava Renato Pernić trenutno stanje v glasbeni folklori Istre. V zapisu ugotavlja, da ljudsko petje in igranje na ljudske instrumente vedno bolj izumira. Slavomir Cerovac pa v drugem najprej našteje in deloma pojasni 166 domačih krajevnih imen (pašnikov, senožeti, travnikov ipd.), nato pa še stope in mline, ki se nahajajo v občini Buzet. Zraven podaja tudi imena posameznih delov mlina na lopate ter orodja v mlinu. Opiše še različne tipe vozov, dele pluga in kose in na koncu še različne vrste sodov. Just Ivetac pojasnjuje izvor nekaterih geografskih imen v občini Buzet. Zanimiv je kratek zapis Rudolfa Strohala o preteklosti Roča. Podatke o tem je našel v t. im. kvadrini bratovščine cerkve sv. Bartolomeja v Roču. Naslednji trije krajši sestavki govorijo o negovanju in razvijanju tradicij NOB in socialistične revolucije, prebrani pa so bili na enodnevnem posvetovanju, na katerem so obravnavali to temo (Buzet, 31. 1. 1977). Božo Jakovljević je zbral in objavil tekste z 39 spomenikov in spominskih plošč, postavljenih v spomin na dogodke iz NOB na področju občine Buzet.

Janez Pirc

BUZETSKI ZBORNIK 3 (1978), 219 strani

Sestavke, ki obravnavajo obdobje NOB v tretji številki zbornika začenja Herman Buršić. Njegova je obdelava I. posvetovanja KPH za Istro, ki je bilo 10. in 11. decembra 1943 v Brgudcu. Na njem so analizirali politično stanje, sklenili, da je treba okrepiti organizacijo KPH in SKOJ, ideološko izobraževati kadre, razširiti mobilizacijo za NOV, okrepiti NOO in organizirati učenje hrvaščine. Ante Cerovac v krajšem zapisu osvetljuje pomen, ki ga je imela za nadaljnji razvoj SKOJ I. pokrajinski konferenca te organizacije dne 29. 12. 1943 v Račicah. Božo Jakovljević opisuje borbeno pot Druge istarske brigade od ustanovitve septembra 1943 pa do osvobditve, v posebnem članku pa še rokopis neobjavljene Začetnice, ki sta jo sestavila učitelja Antun Host in Jelka Rolih v začetku leta 1944. Kronološki pregled dogodkov v Buzetščini med NOB je delo Alojza Čargonja.

Gospodarsko družbene dogodke obravnava več člankov.

S področja umetnosti dr. Vanda Ekl predstavlja razpelo iz Lanišča (14. stol.) ter dve Madoni z detetom iz 15. stol.: eno iz Brnobićev, drugo pa iz Račic.

Sledita dva prispevka s področja krajevne geografije. Dr. Ante Šonje je podrobno obdelal toponomastične podatke na področju zliva Mirne, največje istrske reke. Just Ivetac pa nadaljuje s pojasnjevanjem izvira nekaterih geografskih imen v občini Buzet, s katerim je začel že v prejšnji številki zbornika.

Zanimiv je zapis Slavomira Cerovca-Blažinčića o opekarnah na področju buzetske občine. Umetnost žganja predmetov iz gline so v te kraje zanesli Furlani; tu je bilo v preteklosti preko dvajset opekarn. Opekarstvo se je počasi začelo opuščati v 2. pol. preteklega stoletja, ko so ljudje našli zaposlitev pri novozgrajeni železniški progi Divača—Pula in ko sta bili v srednji Istri zgrajeni dve moderni opekarni z veliko kapaciteto. Just

Ivetac je prispeval še en članek in sicer o zadnjem še delujočem vodnem mlinu na reki Mirni. Konec 19. stol. se je na Mirni vrtelo še okrog deset mlinov. O tem, v kakšnem stanju je danes znameniti Motovunski gozd ter kakšne so možnosti za gojenje tartufov v Istri, razmišlja Josip Hrka. Darko Dragović opisuje povojni razvoj športnih dejavnosti v Buzetščini. Kratko poročilo s III. ročkega bienala je napisal dr. Josip Bratulić.

Janez Pirc

BUZETSKI ZBORNIK 4 (1980), 200 strani

Prva konferenca KPH za Istro (25. 12. 1943 v Račicah) je tema, ki se je zgodovinarji pogosto lotevajo. Herman Bursić je poskušal odgovoriti na nekaj vprašanj, ki se pojavljajo v zvezi s to konferenco. Drugi članek, napisal ga je Božo Jakovljević, obravnava prvi partizanski učiteljski tečaj, ki je bil od 6. do 21. marca 1944 v vasi Klarići. Tečaj sta vodila Antun Host in Jelka Rolih. Po končanem tečaju so bili tečajniki dodeljeni okrajnim NOO kot prosvetni referenti, hkrati pa so učili otroke v šoli.

Dr. Danilo Klen je tokrat pobrskal po zanimivi preteklosti Roča. Roč je bil kot mejna postojanka proti avstrijskim posestim vedno velikega pomena za Benetke. Vesna Munić podaja kronološko rekonstrukcijo razmer in dogajanj v Buzetščini v začetku 17. stol., točneje, med leti 1607 in 1614, to je pred začetkom uskoške vojne. To vojno je obdelal v posebnem članku že Miroslav Bertoša v prvem zvezku zbornika (1976).

Na nove arheološke najdbe iz antične nekropole na Fontani v Buzetu opozarja v krajšem članku Vesna Jurkić. Pri izkopavanju temeljev za novi hotel so odkrili štiri rimske žarne grobove. Antično nekropolo v Buzetu moremo datirati na konec I., v II. in začetek III. stol. po našem štetju.

Gospodarski problematiki je namenjeno pet zapisov.

Naslednja dva prispevka sta s področja toponomastike. Dr. Ante Šonje v tej številki končuje zapis o toponomastičnih podatkih zliva reke Mirne, Just Ivetac pa pojasnjuje še nekaj krajevnih imen iz Buzetščine.

Darinko Munić predočuje velik prispevek pokojnega Mirka Zjačića pri objavljanju in proučevanju virov za srednjeveško zgodovino Buzeta in Buzetščine. Zjačić je obdelal velik del arhivskega gradiva iz 15. in začetka 16. stoletja.

Just Ivetac opisuje v kratkem članku sramotilni steber iz Saleža, edini te vrste v Istri. Nosi letnico 1769, tamkajšnji ljudje pa mu pravijo »berlin« oziroma »brlin«. V Istri je bilo nekdaj več takih stebrov, toda za njimi so ostali le neznatni sledovi.

Janez Pirc

BUZETSKI ZBORNIK 5 (1981), 204 strani

V prvem članku Vinko Šepić opisuje razmere v Istri po veliki nemški oktobrski ofenzivi l. 1943 in ustanovitev treh istrskih partizanskih čet (4. Kraške, 7. Kraške in 10. Buzetske) novembra istega leta. Do konca 1943 je bilo ustanovljenih v Istri 13 partizanskih čet, od teh so navedene tri delovale na področju današnje občine Buzet. Avtor navaja glavne podatke o teh treh četah (ustanovitev, sektor delovanja, komandni kader, akcije). V drugem sestavku Slavko Magdić oriše življenjsko pot Augustina Vivode-Arsena, komisarja prve istrske partizanske čete, ki so ga fašisti ubili marca 1943. 1973 je bil proglašen za narodnega heroja. Božo Jakovljević priobčuje 21 krajših črtic iz NOB v Buzetščini. Opisani so resnični dogodki, v glavnem po spominu samih udeležencev.

Sledi šest člankov z gospodarsko in družbeno vsebino.

Dr. Radovan Ivančević v daljšem prispevku opisuje gotski cerkvi v Roču — župnijsko cerkev sv. Bartula in bratovščinsko cerkev sv. Antona opata. Zgrajeni sta druga poleg druge in tvorita t. im. »dvojno cerkev«. Zgodovinsko predstavljata cerkvi važen spomenik »glagolskega kulturnega kroga«, likovno pa sta primer spomenika, v katerem se lahko istočasno uravnoteži dinamika različnih stilov.

S področja heraldike je zanimiv članek Giovannija Radossija o grbih uglednih družin in mestnih županov iz Buzeta. Opisanih in narisanih je 28 grbov: 17 je plemiških, trije z levom sv. Marka, na dveh je sv. Jurij, eden je novijši grb občine Buzet, pet grbov pa je neznane pripadnosti. Na koncu prilaga avtor še seznam rašporskih kapetanov od l. 1334 do 1795.

O rezultatih arheoloških izkopavanj v Rimu pri Roču (l. 1979 in 1980) nas obvešča dr. Branko Marušić. Odkriti so bili ostanki dveh zgradb (hiše in javnega skladišča) ter raziskanih do sedaj štirinajst skeletnih grobov. Najdbe so iz obdobja pozne antike in zgodnjega srednjega veka.

Dr. Ive Rudan opisuje štiri vrste ljudskih odrov v Buzetščini: dramske igre, prikazovane s sencami na zid, dramske igre z lutkami, dramske igre z maskami in dramsko-glasbene scenske igre z igralci. V svojem prispevku govori Miroslav Sinčić o življenju in delu skladatelja, dirigenta, pedagoga in muzikologa Slavka Zlatića ob njegov sedemdesetletnici. Emil Cossetto se spominja turneje zbora »Joža Vlahović« po Istri oktobra 1945. Glavni urednik Buzetskega zbornika Božo Jakovljević priobčuje seznam referatov na posvetovanjih »Buzetski dnevi« od leta 1976 do 1980.

Janez Pirc

CE FASTU? LVI/1980. 190 str.

Letnik je bil že sestavljen, ko je prišla novica o smrti dr. Luigija Cicerija, zato so uredniki na začetku zbornika lahko zapisali samo nekaj toplih besed v zahvalo za njegovo vsestransko delovanje v prid Furlanije. V razdelku Zgodovina Gianfranco D'Aronco govori o tisočletni zgodovini Maniaga (mesteca že onstran Tilmenta v pordenonski pokrajini). Pred tisoč leti, namreč 12. jan. 981 je cesar Oton II. oglejskemu patriarhu potrdil posest nad mestom Maniago. Avtor zgodovino tega kraja deli po patriarhih oziroma po stoletjih; v tem zvezku jo obdela do vključno štirinajstega stoletja. Amelio Tagliaferri bralce seznanja s prispevkom, ki ga je Antonio Zanon (1696—1770) dal zgodovini ekonomije. Bil je ta mož znamenit beneški trgovec, ki je deloval zlasti v Vidmu in tu ustanovil prvo kmetijsko družbo.

V poglavju o pravu (Diritto) Daniele Bonamore hoče razjasniti nekatera vprašanja v zvezi z avtonomijo ter s šolskimi pravicami za Furlanijo in furlanščino; predvsem ga zanimata furlanska posebnost in furlanščina kot njen vidni izraz ter njun položaj v sklopu enotne italijanske države, ki je v drugi polovici prejšnjega stoletja nastajala iz jezikovno in narečno zelo pisanih pokrajin in dežel; z zgodovinskim uvodom pojasnjuje današnje pravno stanje in možnosti, ki jih to stanje daje furlanščini v šoli in v javnosti. Fabio Puzzi s svojo specialistično temo predstavi polkrožno absido nekdanje cerkve sv. Martina v furlanskem S. Danielu, ki že davno več ne obstaja. Sledita dve ločeni poglavji: lingvistika in filologija.

V prvem najprej Carla Mercato razpravlja o poimenovanju jarma (volovskega) in njegovih delov v Furlaniji. Razprava bi znala zanimati tudi etnologe. Ko avtorica našteva vire in literaturo, omenja tudi našega Pleteršnika in Kotnika. Jezikoslovec G. B. Pellegrini objavlja majhen del leksike iz DESP (Dizionario etimologico e storico friulano), ki je v pripravi; prispevek ima kratek naslov Dall'ASLEF al DESP, kar pomeni Od furlanskega zgodovinsko-jezikovno-etnološkega atlasa do furlanskega etimološkega in zgodovinskega slovarja. Piera Uizzolati sodeluje s krajšim člankom o etimologiji nekaterih redkejših besed v furlanščini. »Filologijo« zastopa samo prispevek Nadie Pauluzzo D'Aronco o vprašanjih prevajanja pesniških besedil. Avtorica s svojo primerjalno metodo izlušči nekaj značilnih problemov prevajanja in pri tem gre daleč nazaj; ob mnogih primerih prevajanja iz svetovnih jezikov njen esej bolj malo govori o prevajanju v furlanščino ali obratno. V književnost (Letteratura) je uvrščen zaokrožen prispevek Bruna Maierja o pripovednikih naše sosednje dežele.

V poglavju o izročilih (Tradizioni) najdemo tri prispevke. Prvega je napisal Cleto Corrain. V njem nam skuša predstaviti tako imenovane Cimbre z gorske planote Cansiglio, ki se močno razlikujejo od svojih sopredivalcev. Fermo Solari piše o Pesarinski dolini (po kraju Pesariis — na koncu Karnije, proti Cadoru) in tradiciji tamkajšnjih urarjev, od katerih izhaja tudi sam pisec, oziroma družina Solari, znana po videmski tovarni elektronskih ur. Letnik, ki v celoti nudi dovolj zanimivega branja, zaključuje Francesco Valleroni s prispevkom o sezonskih naselbinskih jedrih v gradežanskih in maranskih lagunah.

Tomaž Pavšič

CE FASTU? LVII/1981 175 str.

Prvi del zbornika je posvečen spominu Luigija Cicerija. Kar pet avtorjev se ga spominja s člankom, ki vsak zase odkriva Cicerijeve publicistične, raziskovalne in zbirateljske zasluge. Najprej Aldo Candussio govori o Ciceriju kot ljubitelju furlanske pradzgodovine, sledi Novella Cantarutti, ki ga predstavlja kot gorečega raziskovalca, nato pa ga Iginio De Luca oriše kot raziskovalca in interpretatorja pisatelja Ippolita Nieva, ki je umrl leta 1861 in določen čas živel na nekem gradu v Furlaniji. Gian Carlo Menis ovrednoti Cicerijevo veliko delo pri izdajanju vsakoletnih publikacij, nekakšnih monografij, ki jih je SFF izdajala ob svojih kongresih v različnih krajih. To so znameniti »Numeri unici«,

zborniki z naslovom kraja, v katerem je bil kongres. Med temi je tudi knjiga Val Natisone, ki prinaša veliko gradiva o Beneški Sloveniji, čeprav se z vsemi zaključki ne moremo strinjati. Vrsto spominskih člankov zaključi Aldo Rizzi s prikazom ljubezni, ki jo je Ciceri gojil pri zbiranju dokazov (predmetov) o ljudski umetnosti in obrti. Med drugim je Ciceri zbral tudi pustne maske iz Terske doline, ki so zdaj v narodopisnem muzeju v Vidmu. Nedvomno je bil Ciceri goreč ljubitelj Furlanije in je rešil mnogo etnografskih pričevanj, hkrati pa je »slavofonsko« prebivalstvo videmske pokrajine, se pravi beneške Slovence, štel kot del zgodovinske Furlanije in se je na razne načine upiral zakonitim težnjam Benečanov, da bi si izoblikovali svojo slovensko narodno in jezikovno zavest. Zdi se, da se mu zaradi ugleda in zaslug ni upal nasprotovati niti kak bolj odprt član SFF, čeprav je bilo celo v glavnem odboru nekaj polemike v odnosu do narodnega osveščanja v Beneški Sloveniji.

V tej številki pod poglavjem Zgodovina Gianfranco D'Aronco pripelje svojo zgodovino Maniaga do konca 19. stol. Dodan je bibliografski seznam. V običajno rubriko o pravu je prišel prispevek Rizierija Valdevita o uvrstitvi (uvedbi) furlanščine v obvezno šolstvo. To je pravzaprav poročilo, ki ga je avtor imel na zborovanju »Furlanska kultura in obvezno šolstvo« leta 1979. Članek razkriva, kako je bila pri sestavi ustavnih in statutarnih členih republike Italije in dežele Furlanije—Julijske krajine prezrta furlanščina (kot več ali manj tudi slovenščina). O »Videmskih cerkvah«, rokopisnem delu Giovannija Tommasa Facciolija (1741—1808) piše Michela Caufin. Gian Carlo Menis pod istim zaglavjem (Arte) predstavlja in komentira nekaj na novo najdenih pisem in računov Antonia Tironija iz začetkov 16. stol., ki je kot kipar-rezbar in zlatar deloval v kraju Paluzza.

Linguistica: to poglavje je še posebej zanimivo za Slovence, saj Neva Godini razpravlja o usodi furlanizmov v srednjekraški slovenščini (La fortuna dei friulanismi nello sloveno carsico mediano, str. 97—108). Etimološko razloži dobrih petdeset besed, za katere meni, da imajo zagotovo izvor v furlanščini, in še trideset takih, ki najverjetneje izhajajo iz furlanščine; končno obravnava še nekaj posebnih primerov, ki so verjetno prišli k nam prek Furlanov, a je njihov izvor germanski, to so čupa, lempa (kraško lj'mpa), šterna (kraško štj'rna), otava (kraško u'tava) in žbiča.

Pod zaglavjem Filologia najdemo spis, ki ga je prispevala Maria Torre Barbina in obravnava kodeks 111 guarnerianske knjižnice ter v njem skuša izsloditi, kako so v XV. st. v furlanskem ali vsaj benečanskem okolju odkrivali Plautovo komediografsko delo. Njena kratka razprava bi zanimala predvsem latiniste. Književnost (Letteratura) zastopa prispevek, ki sta ga zavzeto napisala Gianfranco D'Aronco in Nadia Pauluzzo o Francesci Barnaba Marinijevi, furlanski pesnici (1877—1960). Zanimivo etnografsko branje je vsekakor prispevek o etnografiji ozemlja, ki mu je središče S. Vito al Tagliamento. To, nekdaj predvsem kmetijsko središče onstran Tilmenta, ima bogato zaledje, kjer so se še v precejšnji meri ohranile stare navade. Lepo zaokrožen prispevek je napisal Cleto Corrain. Zanimivo je, da imajo za pinjo (priprava za metenje mleka, pridelavo masla) isti izraz kot mi: pigna. Ta, kakor tudi naslednja dva prispevka, ki zaključujeta številko, tvorita poglavje o izročilih (Tradizioni). Izredno zanimiv je prispevek Alide Londero pod naslovom Giuseppe Vidossi e le tradizioni nella Venezia Giulia, obravnava namreč razpršeno delo tega avtorja, ki je vse od rajnke Avstrije 1908 pa do časov po drugi vojni pisal etnografske članke v razna glasila. Vidossi ni pisal sistematično, čeprav je v svojih zaključkih hotel biti pregleden, zato pa je marsikje preveč površen. Furlanijo, Goriško, Trst, Istro s Kvarnerom in Zadrom je hotel zajeti v etnografsko celoto, ne glede na razne narode, ki tu prebivajo. Slovenci iz njegovega dela najbrž nimajo kaj posebnega spoznati, pač pa so zanimivi podatki o istrski folklori in jeziku. Omenja tudi stara istriotska (romanska) narečja, mimogrede človek zve, da je bilo v znameniti zbirki Guzla ou choix de poésies illyriques (Pariz, 1827) tudi nekaj istrskih (hrvaških) pesmi in da je zadnji poznavalec starega krškega romanskega dialekta, tako rekoč zadnji »veglesun« Antoni Udina umrl leta 1898. Zbornik zaključi Caudio Nolliani s tremi ljudskimi vižami iz Rigolata.

Tomaž Pavšič

FORUM IULII. Annuario del Museo archeologico di Cividale del Friuli. 6/1982, 143 + (III) str.

Šesto številko letne publikacije državnega arheološkega muzeja iz Čedada tvorijo trije vsebinski sklopi: članki in razprave, arhivske in bibliografske vesti, poročila o objavah, ki zadevajo gradivo čedajskega muzeja. Med razpravami in članki je prispevek Laure Zuccolo o rimskem steklu v čedajskem muzeju; avtorica je v članek vključila katalog najpomembnejšega gradiva ter nekaj fotografij. Maurizio Buora razpravlja o toponimu Cividum (Cividino, Cividina) in njegovi razširjenosti po Furlaniji, zlasti kot ime za cesto; tako poimenovanje pa je očitno najtesneje vezano na Čedad (Civitas). Tri razprave so posvečene

arheološki podobi in zgodnjemu srednjemu veku področja Cenedese (Vittorio Veneto, v treviški pokrajini, torej že izven Furlanije). Več avtorjev (Gruppo Archeologico del Cenedese) je napisalo pregled področja Cenede od prazgodovine do antike, M. Brozzi je prispeval »Il Ducato longobardo di Ceneda (Appunti di storia e di archeologia)«, A. Tagliaferri pa »Testimonianze di scultura altomedioevale nel Museo del Cenedese«. Rubrika arhivskih in bibliografskih vesti priobčuje zapis L. De Biasia o cerkvenih arhivih v Furlaniji; zapis je splošen in ugotavlja, da je v treh furlanskih škofijah (Gorica, Pordenone, Videm) 736 župnijskih arhivov. A. Tagliaferri nadaljuje s popisom arhivskih fondov čedajskega muzeja (popis je začela prinašati peta številka leta 1981). V to rubriko je uvrščen tudi zapis o Carlu Podrecca (pisec knjige »Slavia italiana«) in njegovem sinu lutkarju Vittoriu.

Branko Marušič

HISTORIJA RADNIČKOG POKRETA, NOR-a I SOCIALISTIČKE REVOLUCIJE U ISTRI, HRVATSKOM PRIMORJU I GORSKOM KOTARU — št. 4, god. IV, Rijeka 1981

Obsežni zbornik (412 strani) z rubrikami: Razprave in članki, Biografije, Gradivo, Spomini, Ocene in poročila, Beležke, Vesti in informacije, je uredil stalni uredniški odbor (manjka prof. Peter Strčić) z odgovorno urednico Višnjo Bašta. Posvečen je 40-letnici vstaje narodov in narodnosti Jugoslavije in 40-letnici ustanovitve JLA. Na prvem mestu je osem daljših razprav, od katerih jih pet obravnava problematiko vstajnega leta na ozemlju, ki ga Center pokriva s svojo dejavnostjo. Razvoj in delo KPH in probleme civilnega razvoja NOB in revolucije obravnavajo članki: Ivan Cucullć, Delnice i okolina u 1941 (Prilog povjesnim istraživanjima), Mladen Plovanić, Partijsko rukovodstvo Hrvatskog primorja 1941, Antun Giron, Neka pitanja rada i djelovanja rukovodstva KPH na Sušaku 1941. godine ter razširjeno in predelano predavanje Mladena Plovanića, Suradnja Vinodolaca, Drežničana i Brinjana u NOB, ki ga je imel na znanstvenem srečanju Partizanska Drežnica i Gornji Brinjski kraj u NOB 1941—1945 v Ogulinu l. 1979.

Vojaško področje pa obravnava razprava Iva Krautzeka, Sušački partizanski odred 1941 godine. Naslednje tri razprave časovno ne obravnavajo leta 1941, vendar je potrebno nanje posebej opozoriti, saj njihova vsebina krajevno presega območje, ki ga Center pokriva s svojo dejavnostjo in so pomembni tudi za novejšo zgodovino Slovenskega Primorja. Razprave so prispevali: Dr. Radule Buturović, znan raziskovalec Jadrana med NOB in prekomorcev, obravnava načrte vojskujočih se sil (partizanov, zavezniških sil in nemške vojske) po kapitulaciji Italije na severnem Jadranu v razpravi Planovi i mjere zaračenih snaga na prostoru sjevernog Jadrana nakon kapitulacije Italije, dr. Milan Vesović in mgr. Enes Milak pa problematiko med obema vojnama: prvi izdajanje partijskega tiska (Izdavačka djelatnost Komunističke partije Jugoslavije 1919—1928), v kateri zajema tudi tisk KPI, ki je izšel v Gorici, Idriji in v Trstu, drugi pa v razpravi Mussolini i problem Jadrana 1917—1922 analizira Mussolinijev odnos do jadranskega vprašanja pred njegovim prihodom na oblast.

Za novejšo zgodovino območja, ki ga Center proučuje, so pomembni tudi prispevki v ostalih rubrikah. Luciano Giuricin predstavlja življenje najznačilnejših istrskih antifašistov in revolucionarjev ter pripadnika italijanske narodnostne skupnosti narodnega heroja Matteo Benussija-Cia, dr. Mihael Sobolevski podrobno predstavlja edino številko časnika »Drežnički borac«, ki je izšel 22. in 23. septembra 1941 v Drežnici. Luciano Giuricin in Ivo Kovačić ob širši predstavitvi obdobja objavljata dva dokumenta — enega Kraljeve kvesture na Reki, drugega pa Posebnega sodišča za zaščito države — ki pričata o delu članov KPI na Reki leta 1940. Vstajno leto pa v svojih spominih obravnavata tudi Andrija Tus s prispevkom Vinodol u ustaničkim danima naroda Jugoslavije 1941. godine in Nikola Rački s spominskim zapisom Uloga KPH u organiziranju NOB-e na području delničkog kotara.

V ostalih rubrikah sodelavci Historije predstavljajo še najnovejšo literaturo, zapise in srečanja, ki obravnavajo novejšo zgodovinsko problematiko Hrvatskega primorja, Istre in Gorskega kotarja.

Slavica Plahuta

HISTRIA ARCHAEOLOGICA 10, zv. 1, 2, Pula 1979

Pred nami je deseti letnik, medtem ko šesti, sedmi in osmi še niso izšli. Novost predstavlja v pričujočem letniku le prehod na UDK sistem. Prvi zvezek je posvečen B. Bačiću, dolgoletnemu direktorju Puljskega muzeja in pionirju povojnega muzeološkega dela v Istri. Oris njegovega strokovnega dela podaja v prvem zvezku glavni urednik revije B.

Marušić. Članku sledi bibliografija B. Bačića, ki jo je sestavila V. Jurkić in prikazuje dela, ki so bila objavljena od 1947 do 1978. V. Malez-Bačić obravnava v članku »Paleontološka osnova kao uvjet za naseljavanje istarskog podzemlja u pleistocenu« poleg kratkega pregleda zgodovine raziskovanj, predvsem jame, ki so služile paleolitskemu lovcu za zaklonišča, ter jame z ostanki jamskega medveda in jamske hijene. Na podlagi proučevanja flore in paleontološke osnove tega časa je avtorica rekonstruirala tudi klimatske pogoje Istre.

V »Gradina Punta Kašteja kod Medulina« K. Mihovilić predstavlja prispevek k prazgodovinski topografiji Istre in se omejuje na oris gradišča. Naselje je bilo naravno zavarovano z morjem, le na severni strani, kjer je bil možen pristop s kopnega, je bilo umetno zavarovano z obrambnima zidovoma. Njegov obstoj je prvi ugotovil A. Gnirs, vendar ga ni podrobneje opisal, niti časovno opredelil. K. Mihovilić postavlja izgradnjo tega naselja v obdobje srednje bronaste dobe, ko je zaživela večina istrskih gradišč. Slikovno gradivo (karte, fotografije rta in obzidja ter risbe predmetov, najdenih na naselbini) smiselno dopolnjuje podobo te prazgodovinske naselbine. D. Glogović v članku »Nalazi geometrijske keramike iz Daunije na području Istre« sistematično obdeluje vsa arheološka najdišča Istre, na katerih je bila najdena daunska keramika. Keramične posode iz Daunije — najsevernejše regije Apulije, so bile najdene v Nezakciju (Vizače pri Pulju), v Picugih pri Poreču, Bermu pri Pazinu, Kaštelu pri Bujah, Pulju in Kaštelirju pri Dvoru nad Izolo. Najbogatejši najdišči sta Nezakcij in Picugi. Obravnavano posodje pripada dvema tipoma keramike in sicer: starejši japigijski in mlajši geometrijski, ki sta bili pomemben južnoitalski izvozni artikel od 9. stol. pr. n. št. do 5. stol. pr. n. št. Avtorica podaja v svojem članku natančen opis posod, le pri opisu posod iz Berma in odlomkov posod iz Kaštelirja pri Dvoru je nekoliko bolj skopa. Opisu sledi razlaga glavnih karakteristik daunske keramike, datacija ter podrobnejša kronološka opredelitev istrskih posod.

V. Kučar v prispevku »Prahistorijska nekropola Beram« obravnava arheološko gradivo iz Berma, ki ga hrani naravoslovni muzej na Dunaju in ga je 1883 izkopal C. Moser, ter dve posodi iz Arheološkega muzeja Istre v Pulju. C. Moser je raziskal sto prazgodovinskih grobov, še istega leta sta tu izkopavala C. Marchesetti in A. Amoroso; njune izkopanine — razen dveh posod — hrani tržaški muzej. Kratki problematiki o lokaliteti grobišča in načinu pokopavanja sledi obširen kataloški prikaz grobnih celot in predmetov, ki niso uvrščeni v grobne celote, ter kronološka analiza.

V 2. zvezku istega letnika objavlja V. Jurkić odlikovanja ter priznanja, ki jih je B. Bačić pridobil s svojim neumornim strokovnim delom, ter dopolnjuje njegovo bibliografijo, ki je izšla v 1. zvezku 10. letnika Histrie Arhaeologice.

V članku »Neki prilozi poznavanju arheološke topografije Istre« nam Š. Mlakar podaja izsledke številnih manjših sondažnih izkopavanj med leti 1953 in 1975. Obravnavana najdišča pripadajo antičnemu obdobju, odkrita pa so bila pri gradbenih ali poljskih delih. Čeprav številčno skromna, je objavljena materialna kultura izredno pomemben člen pri sestavljanju antične podobe Istre.

V. Jurkić obravnava v prispevku »Rimska žarna nekropola na Fontani pod Buzetom« štiri antične žarne grobove in vodnjak. Sam kraj Fontana pod Buzetom je vzbudil veliko pozornost arheologov že leta 1856, ko so bili odkriti številni kamniti spomeniki ter grobni pridatki (keramične in steklene posode, nakit in orožje). Ob izkopu temeljev za nov hotel je bila leta 1978 ponovno osvetljena arheološka podoba antičnega Piquentuma (Buzeta) .Podrobna analiza odkopanih predmetov, ki so se uporabljali od konca 1. stol. do začetka 3. stol. n. št., je privedla avtorico do zaključka, da je imelo tedanje prebivalstvo tega antičnega kraja visok socialni in gospodarski položaj.

V arheološki zbirki mestnega muzeja v Poreču je shranjenih enaindvajset oljenk. Te je N. Bolšec obdelala v članku »Antične svetilke Zavičajnog muzeja Poreštine«. Delo sloni na Loeschejevi tipologiji, le deloma na Ivanynovi. Tipološki razvrstitvi (zastopane so oljenke Loesche tip I, IV, VIII, IX in X ter Ivany tip XII) sledi katalog in fotografije oljenk.

Zadnja dva prispevka obravnavata obdobje kasne antike in zgodnjega srednjega veka. Tako A. Šonje objavlja štirinajst skeletnih grobov, ki jih je odkopal leta 1968 na lokaliteti Soma, južno od Poreča. Pisec postavlja grobišče na osnovi analize grobnih pridatkov v drugo polovico 5. stol. Članek je opremljen s tlorisom raziskanega področja in risbami najdenih predmetov, nima pa priložene nobene fotografije ali risbe grobnih konstrukcij.

B. Marušić prvič v celoti objavlja zgodnjesrednjeveško grobišče z Vrha pri Brkaču, ki je bilo raziskano leta 1962 in deloma objavljeno v Arheološkem pregledu (4, 1962) ter Arheološkem vestniku (XVII, 1967). Največji obseg v članku zavzema opis grobov in grobnih pridatkov, kateremu sledi karakteristika nekropole ter tipološka in kronološka razvrstitev predmetov. Štiriindvajset raziskanih grobov predstavlja le delček večje nekropole, ki je služila pokopavanju od polovice 7. stol. do konca 8. stol. n. št.

Kot nova rubrika je v drugem zvezku Histrie Arhaeologice izšel seznam publikacij, ki jih je z izmenjavo pridobil puljski muzej v letu 1979.

Beatriče Žbona-Trkman

MEMORIE STORICHE FOROGIVLIESI. Giornale della deputazione di storia patria per il Friuli. 60/1980, Udine 1981

Med 12 razpravami, ki jih objavlja šestdeseti letnik te ugledne videmske revije, omenimo le tiste, tesneje povezane s problemi našega prostora. Pietro Nonis sega z uvodnim člankom »Concordia, mille anni di agonia« (11—23), v zgodnjesrednjeveško obdobje v zvezi z nekdanjim centrom krščanstva na Furlanskem, škofijo v Concordiji. Alberto Grilli raziskuje lokacijo reke Akylis (Il mito del fiume »Akylis«; 25—31), ki jo navajajo zgodnjekrščanski pisci (Zosimos, Sozomenos); reka bi lahko bila Vipava (Frigidus). Dve razpravi posegata v oglejsko zgodovino: Antonio Carlini »L'appello di Valentiniano al lettore in un'epigrafe aquileiese perduta« (C. I. L. V 1712; 33—41) in Maurizio Buora »L'acquedotto aquileiese dei muri gemini« (43—71). Langobardske najdbe iz San Vita di Fagagna; 73—78), Fagagna je obdelal Mario Brozzi (Il sepolcro longobardo di San Vito di Fagagna; 73—78), sarkofag patriarha Rainalda della Torre iz 13. stoletja pa Flavia De Vitt (Il sarcofago di Rainaldo della Torre nella basilica di Aquileia; 79—88). Preostali del izpolnjujejo članki Angela Viviana o hebrejskih napisnih kamnih iz Čedada (Le lapidi ebraiche di Cividale; 89—108), o islamski hereziji oglejskega in concordijskega svetega uficija v 17. in 18. stoletju Pier Cesare Ioly Zorattinija (Processi del S. Uffizio di Aquileia e Concordia contro »lapsi« nell'islamismo tra sei e settecento; 117—128) in Carla Guida Mora kritični zapis o kraju S. Giovanni del Tempio (S. Giovanni al Tempio: ultime osservazioni critiche; 205—219). Med zapiski velja opozoriti na prispevke Maria Brozzija k srednjeveški toponomastiki čedajskega okoliša. Kot običajno sledijo recenzije in poročila ter društvene vesti.

Branko Marušič

MEMORIE STORICHE FOROGIVLIESI. Giornale della deputazione di storia patria per il Friuli. 61/1981, Udine 1982

V tej številki revije so objavljeni članki (Memorie), beležke (Appunti e notizie) recenzije, knjižna obvestila, pregled revij, furlanska bibliografija in društvena poročila.

M. Buora v članku Nuovi frammenti di vasi a bordo alto della zona di Azzano (Pordenone) obdela nekatere novoodkrite odlomke luksuzne rimskodobne lončenine tipa »Sarius« (konec 1. stol. pr. n. št. do Flavijcev) z območja Azzana X, s karto najdišč, karto razprostranjenosti tovrstne lončenine in pregledno tabelo doslej znanega gradiva s tega področja. G. Trettel, La dottrina dello Spirito Santo nella storia della chiesa aquileiese dalle origini piše o teoloških vidikih oglejske cerkve in pojavnosti sv. Duha v njeni verski zgodovini. G. Fornasir, Alcune illazioni sulla visita pastorale effetuata dal Porcia nel 1570 alla pieve di San Michele Arcangelo di Cervignano je prispevek k zgodovini cerkve, posebej njene opreme, oprt na poročilo o pastoralnem obisku opata Bartolomeja Porcie cerkvam v Cervignanu, Terzu in S. Martinu leta 1570, ki ga v dveh rokopisnih dokumentih (originalno poročilo in prepis) hranita Archivio della Curia Arcivescovile in Biblioteca Comunale v Vidmu (Udine). P. C. Ioly Zoratti, Gli ebrei a Chiavris: cinque secoli di storia: o židovski skupnosti iz vasi Chiavris pri Vidmu (Udine) od 15. stol. do 19. stol. M. Del Bianco Cotrozzi, Il trasferimento dei rotoli della Torah alla nuova sinagoga di Gradisca nel 1769 podaja nekatere novosti o zgodovini židovske skupnosti iz Gradišča ob Soči. Posebnega poudarka pa naj bo deležen prispevek M. Brozzija, La valle del Natisone e le convalli, ker v celoti posega v del slovenske Benečije. To je pregled, topografija vseh arheoloških najdb na področju nadiških dolin (dolina Nadiže in njenih pritokov Aborne — Alberone, Reke — Rieca, Kozce — Cosizza, Arbeča — Erbezzo in Ljesa — Lesa), v občinah Špeter Slovenov (San Pietro al Natisone), Sv. Lenart Slovenov (S. Leonardo), Grmak (Grimacco), Podbonesec (Pulfero), Srednje (Stregna), Sovodnje (Savogna) in Dreka (Drenchia). V uvodu v pregled arheoloških najdišč je M. Brozzi v zanj značilnem slogu jedrnato združil zapis o geoloških posebnostih nadiških dolin, o rimskih cestah in o kraku rimskih zapornih zidov (Claustra Alpium Iuliarum), do katerih naj bi segla langobardska naselitev. Zaključuje pa uvod z omembo naseljevanja katerih naj bi segla langobardska naselitev. Zaključuje pa uvod z omembo naseljevanja Slovanov po madžarskih vpadih (899—952). V pregledu najdišč so naslednji kraji: Špeter

Slovenov, Ažla (Azzida), Podvaršč (Podvarcis), Pri mostu (S. Quirino), Brnas (Vernasso), Gor. Barnas (Vernassino), Brišče (Brischis), Kal (Calla), Sv. Ivan v čelè (S. Giovanni d'Antro), Špehonje—Šoštarjeva jama (Specognis), Arbeč (Erbezzo), Čarnica (Cernizza), Gor. Mersa (Merso di Sopra), Hlodcje (Clodig), Hostno (Costne), Debenje (Obenetto—Grotta di Bazint), Gabrovica (Gabrovizza) in Tarčmun — Velika jama in Mala peč (Tercimonte). Na koncu dodaja še troje najdb: bronasto figurico (Herkul) in novce, ki pa jih ni moč točneje locirati, so pa nedvomno iz nadiških dolin.

Najdišča so obdelana po obdobjih (predrimsko, rimsko, zgodnjesrednjeveško), posamične najdbe ali skupine najdb so navedene po letih odkritja, nekatere so tudi podrobneje locirane, vsaka pa je opremljena z ustrezno literaturo. Vsako najdišče ima zaključno opombo, v kateri M. Brozzi ob italijanskem krajevnem imenu navaja tudi slovensko (tudi narečno obliko) z razlago pomena ali izvora, z navedbo prve omembe kraja ali drugih, za njegovo preteklost pomembnih podatkov (na pr. patrociniji). Dopolnilo opisom sta dve karti najdišč (tab. 1: predrimske najdbe; tab. 2: rimskodobne in zgodnjesrednjeveške najdbe), s podrobnejšimi topografskimi skicami pa so predstavljena najdišča Pri mostu (tab. 3), Špeter Slovenov (tab. 4), Šoštarjeva jama (tab. 7), Velika jama (tab. 9) in Grotta di Bazint ter Mala peč (tab. 9). Nekatere najdbe iz Gabrovice, Hlodcja in Špetra, skupaj s Herkulom iz neznanega najdišča pa so reproducirane na tab. 5 in 6. Prav škoda je, da kartografski del tega pregleda arheoloških najdišč v nadiških dolinah ni oblikovno enakovreden opisnemu delu, kljub tej hibi pa je Brozzijeva topografija pomembno dopolnilo Arheoloških najdišč Slovenije (Ljubljana 1975; samo za prazgodovinska najdišča prim. še Preistoria nell'Udinese, Katalog razstave, Udine 1981, za Goriško pa U. Furlani, Novejša prazgodovinska odkritja v Goriški pokrajini, Goriški letnik 1, 1974, 33 ss).

Med zapiski in novicami so objavljeni prispevki G. M. Del Bassa (Un commento ai commentari di Giulio Cesare con una citazione dall'Africa di Francesco Petrarca. Il M. S. 417 della Biblioteca Comunale di Udine), F. Salimbenija (Religione popolare e cultura folclorica nel caso di un mugnaio friulano del '500. A proposito di un recente libro) in S. Tavana (Altre chiose a una pagina degli »Scolia« ariani). Zelo obsežen je recenzijski del revije, njegova sestavina pa je tudi pregled novejše literature o zgodnjem srednjem veku (M. Brozzi) in pregled revij (Quaderni della F. A. C. E., št. 56 in Sot la Nape, št. 32, 33, pa še Quaderni 8 in 9, ki jih izdaja Associazione per lo sviluppo degli studi storici ed artistici di Cividale).

Na koncu 226 strani obsegajoče številke pa so še furlanska bibliografija (1978—1982) in poročila (atti) društva Deputazione di Storia Patria per il Friuli (stanje decembra 1981).

Drago Svoljšak

QUADERNI DI SCIENZE ANTROPOLOGICHE, 1—7, Padova 1978—1982

Revija Quaderni di Scienze Antropologiche je prvič izšla leta 1978 in ima dosedaj sedem natisnjenih zvezkov (1 — 1978, 2, 3 — 1979, 4, 5 — 1980, 6 — 1981, 7 — 1982). Izhaja v Padovi, izdaja pa jo Cleto Corrain, ki je bil njen pobudnik in je tudi njen lastnik ter urednik. Revija ni vezana na kakršnokoli ustanovo ali inštitut, odprta je vsem, ki se na področju antropologije in etnologije raziskovalno udejstvujejo, ne glede na to, če so ali niso zaposleni v uradnih centrih, ali pa posebej zaželenim gostom.

K stroškom vsake številke prispevajo avtorji sorazmerno s številom strani prispevka, ki ga objavljajo v zameno pa dobe pisci po 50 separatnih odtisov svojega članka. Revija tudi ni namenjena prodaji, temveč kot darilo prijateljem. Izhaja in izide takrat, ko se nabere dovolj gradiva, vendar pa vsaj enkrat ali dvakrat na leto.

Naziv Quaderni je izbral C. Corrain skupaj s sodelavko Mariantonio Capitanio z namenom, da prav s tem poudari skromno zahtevnost revije in njen namen, objavljati manjša, krajša dela, vendar pa kvalitetna in objave vredna. Druga sestavina naslova — Scienze Antropologiche — pa želi izpovedati odprtost revije, ki jo najbolje izpričuje njena vsebina: antropološke raziskave (starejša obdobja), antropološke raziskave živečih, etnološki zapisi.

Taki vsebinski zasnovi je revija zvesta v vseh sedmih zvezkih. Največ pišeta vanjo Cleto Corrain in Mariantonia Capitanio (Antropološki inštitut Univerze v Padovi), krog sodelavcev pa je zelo širok, saj se pojavlja v reviji kar 45 avtorjev. Najbolj številne so v Quadernih antropološke študije, analize in poročila, ki niso časovno, pa tudi prostorsko omejena; obsegajo čas od paleolitskih jamskih najdb (na pr. Elena Cristina Lombardi Pardini, I due inumati della Grotta Spagnoli, Foggia) do zgodnjega in visokega srednjega veka (na pr. Edoardo Pardini in Elena C. Lombardi Pardini, Gli inumati del Duomo di

Chiusi, VIII. stol.; Francesco Mezzavilla, Donatella De Marchi, Reperti scheletrici umani di epoca longobarda, provenienti da Erto, Pordenone), tako da so zastopana vsa arheološka obdobja. Antropološko gradivo je pretežno iz italijanskih najdišč, prava izjema je študija o skeletnem grobišču, ki ga je leta 1925 v Určinju pri Vodnjanu v Istri raziskal R. Battaglia (Cleto Corrain, Mariantonia Capitanio, Resti scheletrici della necropoli enea di Monte Orcino, Dignano d'Istria).

Pogosteje segajo preko meja Italije antropološke in krvne raziskave živečih ljudstev, skupin ali plemen (na pr. C. Corrain, M. Capitanio, Some antropologic researches among the populations of Kenya; M. Capitanio, Alcuni dati ematologici provenienti dal Brasile; C. Corrain, M. Capitanio, Alcuni spunti di Antropologia ecuadoriana); krvne raziskave so poleg antropoloških (starejša obdobja) najpogostejše (na pr. C. Corrain, A. Bellinello, M. Capitanio, G. Erspamer, Confronto per caratteri ematologici tra piccoli campioni delle popolazioni di Chioggia e Sottomarina; C. Corrain, F. Mezzavilla, I gruppi dei sistemi sierici Gm e Inv presso gli Albanesi della Puglia e del Molise; M. Capitanio, C. Corrain, Recherches immunoematologiques parmi les populations d'origine germanique, aux Veneties, Italie).

Pomembna sestavina revije so etnološke študije iz domačih, italijanskih logov in čezmorskega sveta (na pr. F. Mezzavilla, I casoni delle Lagune Venete; F. Vallerani, Il villaggio di pescatori di Punta Sdobba, Foce dell' Isonzo; C. Corrain, A. Brida, Elementi per una etnografia della Val di Centa; C. Corrain, M. Capitanio, Alcune devozioni popolari rilevate nei pressi della cattedrale di Guayaquil, Ekvador), med njimi pa so posebnost zapisi o ljudski medicini (C. Corrain, M. Capitanio, Vane credenze e pratiche terapeutiche popolari tra le popolazioni garganiche; A. Scarpa, Appunti sull'uso di pratiche della medicina tradizionale giapponese nel trattamento delle sindromi da irradiazioni ionizzanti a Hiroshima e Nagasaki).

Quaderni di Scienze antropologiche so periodična publikacija, ki vsekakor zasluži pozornost zaradi raznolike in privlačne vsebine in zato, ker opozarja na to, da je v naši neposredni bližini (Padova) cvetoč antropološki raziskovalni center.

Drago Svoljšak

QUADERNI GIULIANI DI STORIA. II/1981

V uvodni razpravi prvega zvezka drugega letnika arheolog Mario Mirabella Roberti razglablja o rezultatih izkopavanj ranosrednjeveškega nahajališča v San Canzian d'Isonzo (Škocjan ob Soči), ki jih je v minulih dvajsetih letih opravljal arheološki inštitut tržaške univerze. Tesneje vezani na slovensko zgodovino sta dve razpravi in sicer Camilla Medeota »Un friulano difensore della minoranza italiana della Dalmazia« (17—31) in Marcele Deambrosis »Le banche e il fascismo: il caso di Trieste« (33—48). Medeot razpravlja o parlamentarni dejavnosti dr. G. Bugatta (1873—1948) v korist dalmatinskih Italijanov. Bugatto je bil državni poslanec furlanske ljudske stranke. Razprava Deambrosisove pa je posvečena tržaškemu denarništvu v času med obema vojnama, znaten je bil v tej panogi gospodarskega življenja Trsta delež Jugoslavije. Med dokumenti objavlja Arduino Agnelli poročilo o udeležbi članov Democrazia sociale irredenta (levo usmerjena skupina), ki je v Londonu od 21. do 23. februarja 1918 prisostvovala socialistični konferenci, ki je obravnavala tudi vprašanje bodočih mej Italije oziroma Jugoslavije. Med diskusijskimi prispevki je objavljen Fulvia Salimbenija »Ascoli e i glottologi giuliani tra cultura e politica. Note per una ricerca plurisdisciplinare« (61—72). Avtor članka predlaga na primeru jezikoslovca Ascolija interdisciplinarno proučevanje osebnosti, ki je imela močan odmev tudi na politično življenje pri Italijanih. Obširen je tudi bibliografski del, kjer revija z regesti objavljenih člankov in razprav s področja arheologije, umetnosti in zgodovine, nadaljuje tudi v tem svoje koristno poslanstvo.

Drugi zvezek drugega letnika je obsežnejši. Na prvem mestu Fulvio Salimbeni s člankom »Nuove prospettive della storia locale : fonti, metodi, problemi. Il caso giuliano« (7—39) razpravlja o dosežkih krajevnega (tržaško, istrsko, goriškega ali kot to sosedje združujejo v en pojem — »julijskega«) zgodovinopisja. Maddalena Del Bianco Cotrozzi objavlja članek »Ebrei e industria della seta nel Gradiscano attraverso gli atti del magistrato e del consesso commerciale« (41—71), ki obravnava problem pomembne gospodarske panoge na Goriškem, svilarske industrije v 18. stoletju. Amerigo Restucci pa je napisal članek o zgradbi tržaške zavarovalne družbe (Riunione Adriatica di Sicurtà), članek spremlja bogato slikovno gradivo. Maria Laura Iona podaja poročilo o gradivu, ki se nanaša na »Primorje« v arhivu dvornega sveta na Dunaju (L'Inventario della serie »Litorale« dell'archivio della camera aulica di Vienna; 95—137). Med zapiski in diskusijo sta objav-

ljena članka Silvana Cavazze »Pier Paolo Vergerio: la formazione di un riformatore italiano« (141—157) in Livia Zena »Quanta storia passa attraverso gli archivi di Mosca?« (159—162). Bibliografski del obsega preko petdeset strani, regeste pa je napisalo petindvajset avtorjev. Kot že v prejšnjih zvezkih so tudi tokrat upoštete tudi jugoslovanske revije.

Branko Marušič

QUALESTORIA. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale nel Friuli—Venezia Giulia. 10/1982

Deseti letnik revije »Qualestoria« je izšel v treh zvezkih. Revija ostaja zvesta svojemu tematskemu konceptu: sodobna zgodovina in aktualne teme. Prvi zvezek objavlja le eno razpravo: E. Barkerjeve »L'opzione istriana: obiettivi politici e militari della Gran Bretagna in Adriatico (1943—1944)« (3—44) in seveda sodi v sklop čedalje bolj številne literature, ki črpa svoja spoznanja iz britanskega arhivskega gradiva. Zelo sodobni sta problematiki L. Chersovanijeve o pacifističnih gibanjih ter M. Puppinija o sociooloških vidikih popotresne obnove Furlanije. Kritičen pogled na historiografska dela o ženskem gibanju podaja M. Casalini. Sledi še nekaj poročil o knjižnih izdajah ter F. Solarija zapis (kritičen) o zborovanju, posvečenem furlanski rezistenci (Videm, oktober 1981).

Drugi zvezek ima na prvem mestu tri razprave in sicer L. Fabija »Il labirinto assistenziale. Disciplinamento e controllo sociale delle 'classi base' nella Trieste absburgica« (3—40) o skrbstvenih ustanovah avstrijskega Trsta, C. Vetteraja »Criminalità e società. Le statistiche giudiziarie nel distretto della Corte d'Appello di Trieste nel periodo tra le due guerre« (41—74), ki posega v tržaško sodstvo med obema vojnama, in J. Pirjevca »La fase finale della violenza fascista. I retroscena del processo Tomažič« (75—94), ki na podlagi doslej neobdelanih arhivskih virov prinaša nova spoznanja o drugem tržaškem procesu leta 1941. V rubriki »Discussioni« sta objavljena prispevka G. Fogarja »La tortura, il caso Rapotez ed altri ancora (o »primeru Rapotec«, ki kaže na čudna pota organov pregona o Italiji) ter F. Bednarza in I. Chiopris »Per una interpretazione della realtà friulana. Riflessioni sul modello di sviluppo e sulla società« (o furlanskih problemih današnjih dni). L. Giuricin iz Rovinja polemizira s knjigo L. Drndića »Oružje i sloboda Istre«, ki je izšla tudi v italijanskem prevodu. Med vestmi beremo tudi nekrolog dr. Karlu Šiškoviču.

Tretji zvezek je tematsko naravnan na problematiko furlanskega izseljenstva. Sklop šestih razprav začenja F. Micelli z »Emigrazione friulana (1815—1915). Liberali e geografi, socialisti e cattolici a confronto« (5—38), sledi L. Morassijeve »Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val Resia« (39—50) ter S. Benvenutija »Da 'peccatori' a 'deprovati'. Note sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878—1891)« (51—71). Zadnji dve razpravi neposredno obravnavata tudi slovensko narodnostno ozemlje. Podobno kot razprava M. Puppinija »Movimento operaio ed emigrazione in Carnia e Canal del Ferro dai primi del'900 alla Resistenza« (83—119). Preostali razpravi sta G. Miccolija »Clero friulano ed emigrazione. Note preliminari« (71—82) in E. Saraceno »Emigrazione temporanea e cambiamento sociale tra il secondo dopoguerra e i primi anni '70« (121—132). Šest razprav nam torej znova osvetljuje furlansko emigracijo v zadnjih sto letih; pojav je značilen tudi za današnji čas. Iz navedenega gradiva je nekako izločen Benvenutijev prispevek o goriških razmerah, saj je bilo to področje, zlasti furlanski del, vse do leta 1918 del habsburške monarhije.

Branko Marušič

SOT LA NAPE. Udin XXXIII/1981.

Št. 1. — Bianca De Ghinese objavlja štiri furlanske pesmi v govorni različici kraja Claut. Pesmi ne presegajo običajnega nostalgičnega pesnjenja o starih časih, navadah in preprostem življenju v nasprotju z novo, največkrat surovo potrošniško realnostjo. Dodan je slovarček. Paolo Montina se razpiše o najdenih oziroma odkopanih starih grobovih s kamnitimi skrilami v kraju Lauco v Karniji; grobovi segajo v rimske čase. Prispevek ni delo poklicnega arheologa, je pa vseeno zanimiv. Elina Zanier Faleschini objavlja v furlanščini iz Givana na pol folklorno na pol spominsko črtico; tudi tu je dodan slovarček, kar dokazuje, kako razvejana je furlanščina v svojih narečjih. Droben zapis o otroških pesmicah iz Fielisa (v Karniji) je prispevala Maria Torre Barbina. Zvesti sodelavec revije Luciano Spangher, ki že vrsto let v goriški furlanščini obuja nekdanje življenje goriških mestnih predelov (kjer so se nekoč vsi med seboj poznali), tokrat predstavlja ljudi znotraj

goriškega grajskega obzidja — »Il Borg dal Cjascjel«. Nekatere, zdaj že zgodovinske fotografije pestrijo njegovo pripoved, ki gre v čas fašizma in še nazaj v čase Avstrije.

Claudia Totis objavlja odlomek svoje diplomske naloge o neizdanem romanu P. P. Pasolinija (I giorni del Lodo De Gasperi). Luigi Ciceri natresa šest drobnih, a prav zanimivih »beležk« o zgodovini, umetnosti in narodopisju, dokumentiranih z lepimi posnetki. Temu sledi duhovit furlanski zapis o obisku čedajske maše z mečem (Ovidio Colussi) in pesmica z naslovom »Trilogia« Claudia Bressana, napisana izmenoma v knjižni italijanščini, venetskem narečju in furlanskem jeziku.

Neko novoodkrito in seveda dotlej še neobjavljeno pismo videmskega kanonika Alessandra Stagnija (1760—1830), pisca cerkvenih del, objavlja in komentira Domenico Molfetta.

Obsežen zadnji del revije prinaša številne zanimive vesti, ki pa se pretežno tičejo društva, katerega glasilo je Sot la nape (SFF).

Št. 2—3. Smrt podpredsednika SFF dr. Pier Luigija Cicerija je dobila močan odmev v reviji, ki ji je bil sam dolga leta sotrudnik, urednik in še mnogo več. Na prvih straneh dvojne številke je objavljen dovolj natančen življenjepis, nato sledijo besede slovesa ob grobu, nekrologi in pesmi prigodnice (te izključno v furlanščini). O pokojniku so pisali ali govorili Alfeo Mizzau, Domenico Molfetta, Biagio Marin, Oddo Biasini, Domenica Messmer (v ladinščini), Luciano Padovese, Maurizio Lucchetta, Renzo Valente, Elio Bartolini, Nelso Traganelli in Renato Appi.

V redni vsebini številke najprej Piera Rizzolati objavlja krajši članek o latinščini, kolikor jo je osvojilo ljudstvo (z mnogimi opombami). Kot Slovence nas more najbolj zanimati umetnostnozgodovinski prispevek Tarcisia Venutija o rezbarskih delavnicah v Kobaridu (Le botteghe d'intaglio di Caporetto, 27—37). Gre za dva izpričana umetnika iz Kobarida in sicer Jerneja Vrtava (Bartolomeo Ortari de Caporeto) in Luko Šarfa (Scharfa), ki sta bila mojstra nekaterih »pozlačenih« ali »zlatih« oltarjev v Beneški Sloveniji. Luka Šarf je podpisan v cerkvi sv. Andreja v Kravarju, Vrtav pa je delal v Grionsu ob Teru (že zunaj slovenske Benečije). Anton Vrtav (Jernejev sorodnik) pa je napravil oltar v Sužidu pri Kobaridu. Iz družine Vrtavovih je bila tudi mati pesnika Srečka Kosovela. Cerkve, ki pridejo v poštev, oziroma so si oltarji zelo podobni, so še v Barnasu, Malini in Landarju. Mojstra sta delovala večinoma v drugi polovici 17. stoletja. Pri Venutijevih raziskavah je dejavno sodeloval poznavalec cerkvenih arhivov kobariški dekan Franc Rupnik.

Kratka furlanska proza Giovannija Pillininija je prijetna v svoji zaokroženosti. Andreina Ciceri objavlja in komentira nekaj Pontinijevih risb o karnijskih ženskah iz videmskih arhivov; v ta prikaz se vključuje tudi pet pesmic Gine Marpillero, ena pa Amelie Artico.

Prav dragocen je spominski zapis Ovidia Colussija Scuela di uera o časih drugovanja s Pier Paolom Pasolinijem (Pieri Pauli) v medvojni Casarsi. Sledijo krajši folkloristični ali narodopisni prispevki spod peresa Olivie Pellis, Andreine Ciceri, Alberta Picottija, Claudia Nollianija, Alda Gallasa in Alda Tavoschija. Kar 46 strani zavzemajo ostale redne rubrike, ki predvsem govorijo o delovanju Filologice, saj je bil v septembru društveni letni kongres, tokrat v kraju Arta Terme v Karniji.

Št. 4. Tudi to številko začenja furlanska lirika in sicer štiri značilne kratke pesmice Novelle Cantarutti. Sledi ji prispevek Eline Zanier-Faleschini, v katerem se prisrčno spominja (v govoru iz kraja Givigliana) težkega življenja v času prve in druge svetovne vojne v Karniji.

Eric P. Hamp, profesor chicaške univerze, ki je že predaval na nekem srečanju na Ravenci v Reziji, objavlja svojo kratko razpravo o glavnih krajevnih imenih v Reziji (I nomi di Resia, str. 11—15). Slavist Hamp obdelava imena Bila (S. Giorgio), Ravenca (Prato di Resia), Njiva (Gniva), Korita (Coritis), Solbica (Stolvizza) in Osojane (Osoacco).

O perečih vprašanjih sezonskega izseljevanja in sploh emigracije v Furlaniji je izšla knjiga, pravzaprav zbirka člankov, ki jo je napisal Ottorino Burelli, furlanski duhovnik in časnikar. Sot la nape objavlja nekakšne »opombe za branje«, ki jih je za omenjeno knjigo napisal Manlio Michelutti (Emigrazione che cambia). Tudi naslednji članek nekako spada v to, rekli bi, večno furlansko tematiko: v zgodovino ljudi, ki so iz revnejših predelov Furlanije hodili po svetu s trebuhom za kruhom. Na podlagi arhivskih virov o uspelih trgovcih iz Karnije, ki so se v 18. in 19. st. naseljevali na Bavarskem, je napisal Domenico Molfetta svoj »doprinos k poznavanju kramarjev (cramârs)«, ljudi, ki so kot potujoči trgovci ali krošnjarji obšli pol sveta, pa so s pridnostjo in vztrajnostjo postali ugledni in bogati trgovci v velikih mestih.

Pod naslovom Tomat, tako se pač imenuje vodilna pustna maska v Terski dolini, Andreina Ciceri objavlja del svojega nagovora, ki ga je imela o sv. Treh kraljih 1982 v Čenti (Tarcento) ob otvoritvi razstave pustnih mask iz zgornje Terske doline. V opisu

mask in pustnih šeg omenja kraje kot Njivica, Podbardo, Sedlišča, Zavrh, Breg in Tipana, vendar samo v italijanski obliki, brez vsakega sledu, da bi bilo to na slovenskem etničnem ozemlju. Večina teh izrazitih mask je zdaj v videmskem muzeju.

Ves postopek pri pridelovanju oglja, se pravi kuhanja oglja v kopah, ogljenicah, je na podlagi vernega magnetofonskega zapisa pripovedovanja gospe Lucie Cerrico iz Maline (Forame) nad Ahtnom pripravil Romano Binutti; pisan je v furlanščini tega kraja, ki je bil nekoč še deloma slovenski. Prispevek je vsekakor zanimiv za etnologe, saj je ogljarjenje že skoraj pozabljen poklic. Na slikah je ob ogljarjenju prikazan eden redkih še živečih ogljarjev — Toni iz Prosnida, kraja ob jugoslovanski meji.

Daleč najobsežnejši prispevek v 4. št. je predstavitev osebnosti grofa Gherarda Freschija (1804—1893), prosvetljenca, kmetijskega strokovnjaka (sviloprejstvo), svetovnega popotnika in raziskovalca, bibliografa, zlasti pa patriota, ki ga je Avstrija preganjala. Rojen je bil v Ronkah pri Fojdi, deloval pa je predvsem v zahodni Furlaniji. Zelo izdelan življenjepis je prispeval Maurizio Lucchetta. O izvirih furlanske villotte (ljudska pesem s stalno metrično shemo v štirivrstičnih kiticah) piše strokovnjak s tega področja Mario Macchi.

Izredno bogat je »društveni del« revije, Vite de societât, veliko zanimivega pa ponuja tudi rubrika Segnalazions e recensions, saj daje lep pregled nad številnimi publikacijami, ki izhajajo v alpskem loku, zlasti še v Furlaniji. Naj na koncu ponovno poudarimo, da Sot la nape prinaša mnogo lepega slikovnega gradiva. Sedanji urednik (od št. 4 — 1981) je Giuseppe Bergamini.

Tomaž Pavšič

STORIA CONTEMPORANEA IN FRIULI. 11/1981, št. 12. 278 strani.

Prve strani so posvečene spominu na v preteklem letu umrlega ustanovitelja Istituto Nazionale per la storia del Movimento di Liberazione in Italia, Ferruccia Parrija-Maurizia.

Prvo obsežno študijo (96 strani s 3 zemljevidi) z naslovom Lotta partigiana tra Meduna Arzino e Tagliamento in rastrellamenti dell'autunno 1944 je prispeval raziskovalec Mario Candotti. V veliki meri temelji na spominih posameznih udeležencev osvobodilnega boja in je v celoti zelo natančna ter predstavlja zaokrožitev tematike, ki je bila v prejšnjih letih že velikokrat predmet obravnav. Dodan ji je seznam partizanov, imenovanih v tej študiji.

Naslednjo študijo Le opzioni degli allogeni nel Tarvisiano e nella Valcanale negli anni 1939—1945, secondo la testimonianza della chiesa locale (22 strani) je napisal Faustino Nazzi. V njej občutimo izraz 'allogeni' (tujerodci) kot problematičen. Čeprav so Slovenci deležni sorazmerno malo pozornosti, je snov izredno zanimiva. Avtor uporablja večinoma cerkvene kronike in dopise župnikov teh krajev nadškofu v Vidmu. Začne se z Anschlussom, ko je pričela prodirati nacistična propaganda tudi na področje Trbiža. V začetku leta 1939 so se pojavile prve hipoteze o opciji »tujerodnega« prebivalstva. 20. aprila 1939 so se začeli pojavljati na zidovih kljukasti križi. Na trbiške razmere so zelo vplivali dogodki na Spodnjem Tirolskem. Okvir »visoke« politike piše avtor z navedbami iz dnevnika G. Ciana 1937—1943, ki govorijo o italijansko-nemških odnosih. Obširno poroča avtor tudi o govoricah, ki so se tedaj širile po Trbižu in Kanalski dolini. 21. oktobra 1939 je bil dosežen sporazum o opcijah, ki pa ga je nacistična propaganda na Spodnjem Tirolskem zavrnila. Zahtevala je, da mora območje preiti v sestav Nemčije. Prebivalstvu Trbiža in Kanalske doline je bil sporazum pojasnjen v cerkvah 12. novembra 1939. Za vsako hišo sta bila določena dva obrazca, bel če optant ostane, zelen če želi v Nemčijo. V začetku so oblasti dovoljevale optirati tudi Slovencem, poznoje so o tem molčale oziroma optiranju Slovencev nasprotovale. Slovenci, ki jih je zajela močna nacistična propaganda, so se znašli v negotovem položaju. Uradni italijanski dopis je navedel podatke: od 5603 »tujerodnih« jih je na trbiškem 4576 optiralo za Nemčijo, 337 za Italijo, 690 jih ni napisalo izjave in so ostali Italijani. 18. februarja 1940 je odšla v Nemčijo prva skupina 80 Nemcev. Mussolini se je v tem času odločil za program fortifikacije nasproti Nemčiji na Trbiškem. Marca 1940 je bilo pri teh delih zaposlenih že 2000 delavcev. Optanti so stalno odhajali v manjših skupinah in na Koroškem so imeli težave z njihovo namestitvijo. Večinoma so bili to nelastniki in mladina. Po navedbi trbiškega župnika Fontane je do leta 1942 odšlo 3500 optantov, ostalo jih je 1700. Po kapitulaciji Italije je bil na Trbižu spopad med nemško in italijansko vojsko, v katerem je padlo 24 Italijanov. Odhod družin se je močno zmanjšal. Širile so se govorice o aneksiji trbiškega področja k Nemčiji. Pričelo se je sistematično ponemčevanje.

Študija se zaključuje s statistiko o etničnih skupinah v trbiškem dekanatu iz leta 1950. Italijanov je bila 6369, Valcanesov 1930, Slovencev 662. Od »prebivalcev Kanalske

doline« je bilo 832 Nemcev in 1098 Slovencev. Po teh podatkih je moč sklepati, da se mnogi Nemci niso več vrnili, številni Slovenci pa se niso odselili.

Tretja študija La cassa rurale di Bressa di Campoformido tra le due guerre (1919—1939) je izpod peresa Roberta Meneghettija (45 strani). Zadruga je bila ustanovljena že leta 1910 in članek razgrinja podroben prikaz njenega delovanja.

Med Dokumenti je avtorica Ines Domenicali pripravila pregled vojne cenzure. V njem obravnava tedenska poročila videmskega prefekta Ministrstvu za notranje zadeve med avgustom 1940 in junijem 1941 (51 strani). Na podlagi delov cenzuriranih pisem, ki jih navaja prefekt v svojih poročilih, spoznamo vzdušje in probleme ljudi videmske okolice. S slovenskega področja ni podatkov. V prvem delu je avtorica pripravila splošno analizo nezadovoljstva, nato pa so ti dokumenti navedeni v celoti. Nekaj navedb se nanaša na italijanske vojake, ki so bili kot okupatorji na ozemlju današnje Hrvaške.

Recenzije in poročila obsegajo kar 31 strani in obravnavajo 15 enot. Ni pa med njimi nobene slovenske oziroma jugoslovanske publikacije. V Beležkah je poročilo o delu inštituta v letu 1981 in na koncu je objavljen še statut Furlanskega inštituta za zgodovino osvobodilnega gibanja.

Peter Stres

STUDI GORIZIANI. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, gennaio—dicembre 1981, vol. LIII—LIV, 175 + (V) str.

Po dolgem premoru je izšla 53.—54. številka revije Studi Goriziani za obdobje januar—december 1981, vendar natisnjena z zamudo v letu 1982. Številka je vsebinsko zaokrožena, v njej so namreč natisnjeni referati in poročila, prebrani na simpoziju o kulturnih dobrinah na Goriškem, ki ga je konec leta 1981 priredila goriška pokrajinska uprava v sodelovanju z nekaterimi kulturnimi ustanovami.

Pojem »kulturne dobrine« (beni culturali) pomeni v italijanski strokovni javnosti nekaj podobnega kot pri nas »kulturna dediščina«, vendar pri tem ni mišljeno samo ohranjevanje materialnih prič preteklosti, marveč tudi njihovo vključevanje v sedanjo stvarnost v vsestransko korist posameznika in družbe. Ustanove, ki s kulturnimi dobrinami upravljajo, jih ohranjajo in širijo, so v sosednji državi nadzorništva za spomeniško varstvo, muzeji, arhivi in knjižnice. Tudi v Italiji se srečujemo z bolj dinamičnim pojmovanjem ohranjevanja in uživanja kulturnih vrednot, k čemur stremijo tudi prizadevanja neposrednih izvajalcev na tem strokovnem področju. Zaradi pomanjkljive in deloma zastarele zakonodaje pa še niso jasno razmejene pristojnosti, ki jih pri tem imajo država, dežele in krajevne ustanove. S temi, zlasti pravnimi vprašanji, se ukvarja članek Darla Barnabe »La politica regionale per i beni ambientali e culturali«.

Sergio Tavano je prispeval obširen kulturnozgodovinski oris »Gorizia e il suo territorio. Arte e cultura«. Pisec pouderja obmejni značaj te dežele, kjer so se že v preteklosti križali interesi različnih sil, npr. Beneške republike in Habsburžanov, prepletanje vplivov opažamo tudi na kulturnem oziroma umetnostnem področju, saj so novi osvežujoči tokovi prihajali tako s Severa kot z Juga. Tavano naniza najpomembnejša zgodovinska in umetnostnozgodovinska dejstva, značilna za Goriško od pozne antike do 20. st., bežno se dotakne tudi jezikovnih in narodnostnih razmer. Gino Pavan je napisal članek »Metodi e restauri della Sopritendenza per i beni ambientali e architettonici, archeologici, artistici e storici del Friuli—Venezia Giulia«. Gre za krajši prikaz dela osrednje spomeniško-varstvene ustanove v Furlaniji—Julijski krajini, ki ima sedež v Trstu ter oddelka v Gorici in Vidmu. Luisa Bertacchi sodeluje s poročilom »Archeologia nell'Isontino«, v katerem ugotavlja, da so arheološki podatki iz predrimske in rimske dobe le redkokdaj sad načrtnih izkopavanj, potrebna pa da je tudi revizija vseh dosedanjih dognanj.

Mario Stanisci je prispeval dva članka: prvi, »L'archivio quale bene culturale« govori o arhivih nasploh kot pričevanjih razvoja civilizacije, drugi pa nam predstavi Državni arhiv v Gorici (Archivio di Stato di Gorizia), ustanovljen leta 1964. Maria Laura Iona napisala prispevek »La Sovritendenza archivistica e gli archivi dell'Isontino«. V prvem delu govori o pristojnostih in nalogah nadzorništva, v drugem pa na kratko opiše vsebino nekaterih arhivov, kjer hranijo gradivo, pomembno za zgodovino Goriške. Otello Silvestri nas v poročilu »Le biblioteche« seznanja z gonezo in delovanjem ustanove Biblioteca Statale Isontina v Gorici. Posebej važno je, da je ta osrednja ustanova poleg ureditve knjižnice v Gorici poskrbela za ustanovitev občinskih knjižnic v vseh 25 občinah goriške pokrajine. Tako so knjižnice dobile tudi tri slovenske občine (Doberdob, Sovodnje in Števerjan). Te knjižnice imajo v svojih fondih slovenske in italijanske knjige.

Marino De Grassi je pripravil poročilo o muzejih (»I musei«), v katerem se zavzema za dinamični koncept delovanja te ustanove. Avtor med drugim piše: »Muzej se mora torej danes izkazati kot ustanova, ki služi širši družbi ter mora biti zato muzej 'idej' in ne 'stvari' oziroma ne samo 'stvari'. Njegove bistvene naloge so: konservacija, znanstveno raziskovanje in končno didaktika.« V članku je zelo koristen tudi oris muzejske mreže in njene problematike v goriški pokrajini.

Sledi več prispevkov, ki nekoliko podrobneje posežejo v kulturnozgodovinsko bogastvo goriške pokrajine. Sergio Tavano v krajšem poročilu prikaže Gradež (Grado) in opozarja zlasti na pomen zgodovinskega mestnega jedra s tremi najpomembnejšimi arhitektonskimi spomeniki (cerkev S. Maria, bazilika S. Eufemia, baptisterij), poudarja pa tudi, da je za Gradež značilna naselbinska kontinuiteta skozi tisočletje in pol. Naslov članka Giuseppa Bergaminija je »Arte nell'Isontino tra gotico e barocco«. Pisec daje poseben poudarek srednjeveški arhitekturi, pri čemer bežno omenja tudi dva spomenika na ozemlju SRS, župnijsko cerkev v Kanalu in podružnično cerkev sv. Danijela v Volčah. V obravnavi slikarstva avtor spomni tudi na Thannerjeve freske v Svinem pri Kobaridu, od kiparskih spomenikov na našem ozemlju pa opozarja na krilni oltar v Kojskem iz leta 1515. V članku najdemo številne zanimive podatke o baročnem kiparstvu, slikarstvu in arhitekturi, opozarjam le na navedbo pred kratkim odkritih, vendar slabo ohranjenih Quaglliovih fresk v vili Antonini v Cavenzanu. Razprava je opremljena z bogato bibliografijo, upoštevana sta tudi dva slovenska avtorja (France Stele in Emilijan Cevc). Članek Luise Crusvar »La torra e il tempo. Monfalcone e il suo territorio« ni zanimiv samo zaradi podatkov, temveč tudi v metodološkem pogledu. Avtorica umetnostnozgodovinske spomenike tega področja pregledno razlaga s postavitvijo le-teh v konkreten čas in prostor, ki ju določujejo gospodarske, družbene in politične spremembe. Milko Rener je prispeval umetnostnozgodovinski oris »L'Isontino sloveno«, v katerem poudarja dejstvo, da pomeni Posočje skupaj z Vipavsko dolino in zahodnim Krasom prehodno ozemlje med beneško-furlanskim in slovenskim kulturnim pasom. V članku med drugim opozarja na tri spomenike v zamejstvu, župnijsko cerkev v Rupi, podružnično cerkev na Peči ter stari prezbiterij v Sovodnjah, ki so v slovenski strokovni literaturi, če se ne motim, neznani, vendar se lepo vključujejo v gotski umetnostni tok, značilen za slovensko etnično ozemlje. Cerkvi v Rupi in na Peči sta v prvi svetovni vojni žal izgubili veliko izvirne pričevalnosti, medtem ko je sovodenjski prezbiterij nedotaknjen in morda še skriva pod beležom gotsko poslikavo.

Sledijo poročila in koreferati, od katerih imajo nekateri že kar značaj razprav. Bartolomeo Bertotti na kratko predstavi cerkvene arhive na ozemlju goriške nadškofije, ravnatelj Državnega arhiva v Trstu (Archivio di Stato di Trieste) Ugo Cova pa nas seznani z nekaterimi fondi v tem arhivu, kjer je shranjeno tudi gradivo v zvezi z Goriško. Serena del Ponte opozarja na vprašanje obnove in oživitve starih mestnih jeder ter se na kratko ustavi na primeru Trsta in Gorice. Loredana Franco Devetag razmišlja o didaktično-vzgojnih nalogah muzeja, Luigi Medeot pa poroča o ustanavljanju muzeja furlanske kmečke kulture v Fari (Museo di documentazione della civiltà contadina friulana del Comune di Farra d'Isonzo). Franco Stacul je prispeval kratko poročilo o geoloških in zgodovinskih značilnostih vzpetine nad Medejo v Furlaniji (Monte di Medea), ki je zaradi svoje lege že v davni preteklosti imela važno obrambno vlogo, raziskave in arheološka izkopavanja pa so prinesla na dan ostanke iz prazgodovinske in antične dobe. Marzio Strassoldo opozarja na problem konservacije kulturnih spomenikov v privatni lasti, mišljene so predvsem stare posesti plemiškega izvora, ki so v Italiji še vedno zelo številne. Claudio Visintini poroča o nekaterih gradovih in trdnjavah na Goriškem (npr. grad nad Tržičem, v Gradišču ob Soči, Rubijah, goriški grad).

Številka kar sili k primerjavi s podobno problematiko na našem ozemlju, ki se v upravno-organizacijskem pogledu sicer razlikuje, v vsebinskem pogledu pa so očitne številne sorodnosti. Verjetno bi bilo primerno, da bi tudi pri nas, morda v okviru Goriških srečanj, priredili podoben simpozij, ki bi celovito obravnaval varstvo naravne in kulturne dediščine in bi pri njegovi organizaciji sodelovale osrednje kulturne ustanove iz Nove Gorice. Drugo vprašanje, ki se mi je utrnilo pri branju revije, je muzej, namenjen goriškim Slovencem v zamejstvu. Znani so neuresničeni poskusi izpred prve svetovne vojne, trenutno pa je v pripravi etnološka zbirka v Števerjanu, vendar je za prikaz bogate zgodovine in sedanjega trenutka goriških Slovencev to premalo. Vsekakor bi morale slovenske kulturne organizacije in ustanove v Gorici, ob strokovni pomoči institucij iz matične Slovenije, začeti razmišljati tudi o tej pobudi.

Marko Vuk

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria, N. 1, giugno 1978, 94 str.

V juliju 1978. leta je v Ronkah (Ronchi dei Legionari) izšla prva številka revije Il Territorio (izdaja in ureja jo Centro culturale pubblico polivalente), ki si je postavila za cilj, kot je uvodoma zapisal njen urednik Rinaldo Rizzi, da bo s tehtno besedo, vendar vsem razumljivo in privlačno, obravnavala preteklost in sedanjost področja med Sočo, Timavom in Krasom, tako imenovano Bizijakarija. Rizzi je v predstavitvenem članku (Una proposta per una identità) orisal večletna prizadevanja za revijo ter nakazal njeno usmeritev.

Že prva številka vsebuje prispevke iz zgodovine, umetnosti v širšem smislu, literature, likovne umetnosti in tako kot skoraj v vsaki naslednji številki tudi prispevek, ki je izključno namenjen spoznavanju in odkrivanju zgodovine Slovencev v tem predelu ali v širše zamejskem prostoru.

Zanimiv in za razumevanje potrebe revije je prispevek Silvija Dominija in Alda Miniussija Breve discorso sulla parola bisiac. V njem avtorja analizirata etimološki razvoj besede bisiac, iz katere je izpeljana beseda Bisiacaria, in ki označuje predel med Sočo, Timavom in Krasom ter je imenovan tudi Territorio storico monfalconese; avtorja podajata pregled slovarjev in avtorjev, ki so to besedo upoštevali in jo razreševali. Pregled zajema slovarje od leta 1871 naprej, tako furlanske (Pirona, Lazzarini), tržaške (Kosovitz, Rosmani), jugoslovanske (Andrović, Skok) itd. V čas fašistične diktature posega članek Galliana Fogarja L'antifascismo operaio del Cantiere di Monfalcone fra le due guerre. Avtor je osvetlil antifašistična prizadevanja delavcev v tržiški ladjedelnici, ki je bila v obdobju med vojnama eden izmed pomembnih središč odporniškega gibanja v Italiji. Avtor se dotakne vloge PCI in drugih demokratičnih sil pri organiziranju delavskega odpora med leti 1922 do 1926 in protiakcij kapitalistov ter fašistov v tem obdobju; še posebej je izpostavil »črno leto 1934«, ko je potekala skupna represivna akcija kvesture, orožnikov, fašistične milice in OVRA, med katero so v nekaj dneh pozaprli 150 ljudi, ki se jim je v naslednjih dneh pridružilo še na desetine novih.

Furio Bianco in Rossela Tortul poročata o retrospektivni fotografski razstavi, ki je bila tematsko vezana na materialno kulturo občine Škocjan (San Canzian d'Isonzo), ki jo je v maju in juniju 1977 pripravila občinska knjižnica v Škocjanu. Tudi tržiško področje v teh letih doživlja večji ali manjši razvoj. Silvio Cumpeta se v prispevku Momenti e figure della rinascita culturale del Territorio, dotakne predvsem domačih literarnih poskusov (E. Marcon, C. L. Bozzi, S. Domini di Ronchi, N. Zorzenon, A. Salini itd.). O pesniku, o njegovem pesniškem ustvarjanju in njegovem odnosu do rodne bizijakarske zemlje, o Silviju Dominiju, doma iz Ronk, v krajši študiji razpravlja Silvano Del Missier. O življenju in delu tržiške slikarke Marianne Pascoli je pisal že Pocar. Armando Depetris podaja v študiji Marianna Pascoli e il suo tempo tudi kratko analizo nekaterih slikarskinih del. Kar dva prispevka je revija posvetila slovenski zgodovini. Maria Corsini Armani v prispevku Gli Sloveni del Territorio ieri e oggi na kratko podaja zgodovinski pregled slovenske prisotnosti v okolici Tržiča. Članek Il lungo Medioevo degli Sloveni izpod peresa Karla Černica in Pavla Štrajna sicer ne sodi v koncept revije, je pa pomemben za poznavanje zgodovine Slovencev. Avtorja podajata zgodovino od prihoda Slovanov, se opirata na izsledke Milka Kosa in zaključujeta svoj pregled s 16. stoletjem. O vlogi šolstva pri kulturnem osveščanju razmišlja Giuliano Poian v članku Il contributo della scuola all'identità culturale. Vsebino prve številke revije zaključuje prispevek Itala Santeusanija Traccia storica del Territorio, v katerem podaja krajši zgodovinski pregled področja, ki mu pravijo Bizijakarija in Territorio ter točno navaja kraje, ki jih to skupno ime zajema: Tržič (Monfalcone), Ronke (Ronchi dei Legionari), Škocjan (San Canzian d'Isonzo), Štarancan (Staranzano), Foljan—Redipulja (Fogliano—Redipuglia), Turjak (Turriaco), Šentpeter (San Pier d'Isonzo). Konec leta 1977 je področje Territoria merilo 138 km² in je štelo 60 tisoč prebivalcev.

Nelida Silič-Nemec

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria, N. 2, marzo 1979, str. 109

Druga številka je izšla marca 1971. V uvodu urednik revije Rinaldo Rizzi razmišlja o izkušnjah in hipotezah organizacije kulturnega življenja ter riše prizadevanja in razvoj le-teh za ustanovitev kulturnega centra v Ronkah. Silvio Domini proučuje ženitovanjske navade in se poglablja v podrobnosti v zvezi z doto, ki jo je v prejšnjem stoletju bila

dolžna nevesta prinesti s seboj. Zanimiva sta objavljena seznama predmetov — »bale« (oblek, posteljnine, pohištva . . .) dveh parov, prvi iz leta 1836 in drugi iz leta 1876. Prav gotovo so arheološka izkopavanja, ki jih v Škocjanu v zadnjih letih vodi Istituto di Archeologia dell'Universita degli Studi di Trieste in novo odkritje literarne ustvarjalnosti oglejskega škofa Cromazia (388—408), ki jo je odkril J. Lemarie, zelo pomembna za poznavanje zgodovine oglejske cerkve. Giuseppe Cuscito objavlja poročilo o arheoloških odkritjih v Škocjanu (Le scoperte archeologiche di San Canzian d'Isonzo). Veliko prispevkov v reviji se nanaša na zgodovinsko preteklost tega področja, tako članek Rosselle Tortul in Flaviane Zanola La storia: ciò che gli uomini di un'epoca ritengono importante ricordare di un'altra skuša odgovoriti na splošnejše vprašanje, kaj je zgodovina. V Zagraju (Sagrado) se okrog učitelja Giorada Vittoria zbira skupina navdušencev, ki zbirajo dokumentarno gradivo o preteklosti kraja. Plod teh prizadevanj je bila uspešna razstava, ki jo je pripravila občinska knjižnica. O njej poročata Alessandra Devetak in Daniela Calligaris. Prispevek Giovannija Demeia govori o političnem katoliškem gibanju v goriško-gradiščanski grofiji od leta 1870 do začetka 20. stoletja. Galliano Fogar se je temeljito lotil obdobja med obema vojnama, predvsem fašistične prisile in represivnih ukrepov. Mnogo odkritij za čas fašizma najdemo v članku G. Fogarja Gli anni della clandestinità: violenza di stato e di classe a Monfalcone. O Zavezniški vojaški upravi v Furlaniji Julijski krajini, o problemih in o organizaciji Cone A piše v prispevku Il Governo Militare Alleato della Venezia Giulia Carlo Alberto Borioli. Zanimiva je tudi študija Gualtiera Pina in Edina Valcovicha o tržiški četrti Panzano. V študiji Il quartiere di Panzano e le condizioni socio-economiche del territorio (1850—1913) analizirata vplive tržiške ladjedelnice in industrijskega razvoja na življenje v tem predelu v 2. polovici 19. stol. ter v drugem desetletju 20. stoletja. Za razumevanje zgodovine in problematike Slovencev je zanimiva študija Karla Černica in Pavla Štrajna, ki sta pod naslovom La maturazione nazionale slovena, sorgono le contraddizione: borghesi, contadini e nazionalismi strnila pregled slovenske nacionalne zavesti od leta 1848 do rapallske pogodbe. Revijo zaključujeta dve rubriki: Una presentazione critica, v kateri Silvano del Missier predstavlja umetniški svet slikarja Orlanda Poiana, in stalna rubrika Proposte per la nostra cultura, v katero različni avtorji prispevajo poročila o novih knjigah, ki se nanašajo na Furlanijo Julijsko krajino oziroma na Teritorij.

Nelida Silič-Nemec

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria, N. 3, autunno 1979, 112 str.

Urednik Rinaldo Rizzi se loteva analize kulturnega življenja z vidika delovanja posameznih regionalnih in lokalnih inštitucij s poudarkom na delovanju osrednje inštitucije Centro Culturale Pubblico Polivalente in razglablja o vlogi in pomenu te ustanove v Ronkah. O šestem stoletju našega štetja, predvsem o mozaikih tega časa v Ogleju, v Gradežu (v baziliki na Piazza della Conte) in pri Svetem Ivanu ob Timavu (bazilika) ter o vplivih in podobnostih (tematskih in formalnih) le-teh v študiji Il Territorio di Monfalcone e Grado nella antichità govori Sergio Tavano. O pregovorih dežele piše prispevek I proverbi della Bisiacaria, ki mu je avtor Dino Coltro. O političnem življenju v Tržiču ob koncu 19. stol. pa do začetka 1. svetovne vojne, o ljudski politični zvezi piše Giovanni Demeio. Svojo študijo zaključuje z letom 1914, ko je bila katoliška politična zveza razpuščena (28. julija). Galliano Fogar objavlja študijo, ki zajema čas druge svetovne vojne. Tokrat je raziskoval stavke v marcu 1943 v severni Italiji, podrobneje se dotika dogodkov v Tržiču in širše v Furlaniji. O upravi občin za časa Zavezniške vojaške uprave piše Carlo Alberto Borioli (L'Amministrazione fiduciaria alleata del territorio della Zona A della Venezia Giulia. Trusteeship). Avtor je že v prejšnji številki objavil študijo o problematiki istega obdobja, tokrat pa se je osredotočil na problem imenovanja pokrajinskih in občinskih svetov. O vlogi knjige na večjezičnih področjih (Il ruolo del libro nella zona occidentale mistilingue della Repubblica di Slovenia) razmišlja Zoltan Jan, ki se je osredotočil predvsem na primerjavo o vlogi, pomenu in možnosti knjige pri Slovencih v Italiji in italijanski manjšini v Sloveniji oziroma Hrvaški. Študija Galtiera Pina in Edina Valcovicha (Il quartiere di Panzano (1908—1912). I primi edifici per la residenza) obravnava probleme tržiškega delavskega naselja Panzano. Številko zaključuje študija dveh slovenskih avtorjev: Karlo Černic in Pavel Štrajn osvetljujeta politični trenutek, t. j. internacionalizem med socialisti v Julijski krajini med leti 1889 in 1918 (L'internazionalismo difficile fra i socialisti giuliani). Sledijo še rubrike: Cronache bisiache, Proposte per la nostra cultura in Nuova iniziativa redazionale.

Nelida Silič-Nemec

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria, N. 4, estate 1980, 110 str.

Uvodna študija Rinalda Rizzija razmišlja in analizira kulturno življenje tega področja. Opremljena je s tabelami in grafikoni (Una svolta per la cultura nel Territorio). Silvano Benvenuti riše razvoj tržiške ladjedelnice, predvsem vlogo bratov Cosulichev med leti 1907 do 1911; analiziran je problem nameščanja delovne sile, natančneje in obširneje pa problemi prvih »štrajkov«. Članek zaključuje s prikazom krize v letih 1909 do 1910. Francesco Furlani objavlja spomine na obdobje do konca prve svetovne vojne (Da un crollato Impero ad un decaduto Regno). Inštitut za mednarodno sociologijo iz Gorice je vodil raziskavo o skupnem življenju, o sožitju različnih jezikovno etničnih skupin, ki žive v krajih ob državni meji med Italijo in Jugoslavijo. Tako je raziskava, rezultati le-te so objavljeni v tej in v naslednji številki revije pod naslovom I Bisiachi descrivono se stessi avtorice Anne Marije Boileau, zajela tudi Bizijakarijo, kjer žive Bizjaki, Furlani, Istrani, Slovenci, Italijani . . . Skozi zgodovinski prerez kraja Zagraj (Sagrado) avtor Silvio Domini v članku Sagrado e la Bisiacaria, navaja arhivske dokumente in trditve dokumentira ter dokazuje, da sodi Zagraj še v Bizijakarijo, pa čeprav, kot v zaključku avtor ugotavlja, je ta kraj v Posočju specifičen v vseh pogledih. Giovanni Demelo v članku I cattolici, la Grande Guerra e il dopoguerra sledi vlogi katoličanov pri organizaciji življenja med 1. svetovno vojno in po njej. Sledi zanimiv prispevek o življenju italijanske skupnosti v Jugoslaviji, ki ga je napisal Giacomo Scotti. O fašističnih raznarodovalnih ukrepih, o kulturnem in jezikoslovnem zatiranju, o spreminjanju geografskih in lastnih imen, o ukinjanju časopisov itd. zelo strnjeno prikazuje prispevek La soluzione del problema slavo nella Venezia Giulia, ki sta ga napisala Karlo Černic in Pavel Štrajn. Kot zadnji v tej številki je objavljen članek Luigija Faccinija In margine a una mostra sulla vita rurale, ki govori o proučevanju, zanimanju in dokumentiranju kmečkega življenja in ljudskih navad nasploh. Številko zaključuje običajna rubrika Proposte per la nostra cultura, v kateri so kratke recenzije oziroma poročila o novih knjigah, ki so tematsko vezane na Furlanijo—Julijsko krajino.

Nelida Silič-Nemec

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria, N. 5, secondo semestre, anno terzo, 1980, 110 str.

Tudi tokrat je uvod napisal Rinaldo Rizzi, v njem predstavlja dve novosti: predlog o ustanovitvi Muzeja Dela in novo rubriko Pregled vsebine, v kateri je kratek pregled vsebine vseh člankov v slovenskem jeziku. Na Tržiškem je v zadnjem času čutiti potrebo po novem muzeju, ki bi prikazoval zgodovino dela in delavstva, hkrati pa naj bi muzej postal dokumentarno središče socialne zgodovine. Avtorja Furio Bianco in Rossella Tortul v članku Il lavoro fa storia. Note per un »Museo del lavoro e Centro di documentazione sociale del Monfalcone« nakazujeta metodološke postopke in potek organizacije ustanavljanja muzeja ter hkrati dajeta v primerjavo ureditev muzeja kmečke (ljudske) kulture v kraju San Marino di Bentivoglio pri Bologni. Silvano Benvenuti nadaljuje s prikazovanjem dogodkov v tržiški ladjedelnici med leti 1911 do 1915. Prispevek Giuseppa Francescata Motivi per lo studio del »bisiaco«: il problema storico-linguistico bo utegnil pritegniti pozornost strokovnjakov za bizijaško narečje ter, izhajajoč iz objavljenih Dominijevih del in del drugih jezikoslovcev, zahteva jezikovno raziskovanje ne samo na področju Teritorija, temveč vseh jezikov in narečij v celotni Furlaniji Julijski krajini. Sledi nadaljevanje razprave Anne Marije Boileau I Bisiachi descrivono se stessi, v katerem nadaljuje z opisom navad ter komuniciranja Bizijakov z drugimi jezikovno etničnimi skupinami Bizijakarije. V članku La scuola italiana nell'Istria e a Fiume predstavlja Giacomo Scotti italijansko šolstvo v Istri in na Reki. Zavezniška vojaška uprava je leta 1945, meseca septembra, uprizorila v Trstu predstavo Tattoo z namenom, da bi prebivalstvo spoznalo folkloro osvoboditeljev. O tem piše Carlo Alberto Borioli v prispevku Gli alleati si fanno conoscere: il Tattoo. O največjem gradbenem razcvetu naselja Panzano govorita Gualtiero Pin in Edino Valcovich v članku Il quartiere di Panzano. La seconda fase costruttiva (1913—1921). Silvio Domini v prispevku La vita e l'opera del maestro Rodolfo Kubik podaja oris življenja in delovanja glasbenika in skladatelja iz Ronk. Za zaključek so objavljene fotografije kraških jam Mennelle in Frullanija, bizjaška kulturna kronika (zbral Fabio Del Bello) in stalna rubrika Proposte per la nostra cultura in v tej številki je prvič tudi Pregled vsebine v slovenskem jeziku.

Nelida Silič-Nemec

IL TERRITORIO. Studi e note di intervento culturale della Bisiacaria. N. 6, primo semestre, anno IV, 1981, 110 str.

Prvi štirje prispevki govorijo o tržiškem območju kot politično-upravni enoti, ki je nastala šele pred kratkim in prav zato v prebivalcih tega področja še ni dovolj prisotna zavest o politični in kulturni enotnosti. O tem problemu pišejo: Rinaldo Rizzi (Quale ruolo al Monfalconese?), Luigi Blasig, Giorgio Pacor in Lorenzo Papais. Članku Luigija Cancrinija Basaglia: recupero pieno della scienza al sociale, v katerem je govora o možnostih psihoanalize, sledi zapis Silvina Poletta Riforma agraria e vita dei lavoratori dei campi nell'Isontino. Avtor poroča o majhni kmečki skupnosti na Isola Morosini v občini Škocjan ob Soči in oriše najpomembnejše trenutke boja te skupnosti za boljše življenje ter boljše delovne pogoje. Mario Furioso podaja v članku La casa del popolo di Turriaco zgodovino Ljudskega doma ob tridesetletnici ustanovitve. V krajši študiji Giorgia Cerasolija Storia postale di Monfalcone spoznamo razvoj poštne službe na Tržiškem od Napoleona do polovice 20. stoletja. Avtor je študijo zasnoval s pomočjo obširnega arhivskega gradiva. Tudi študija Una fonte settecentesca per la storia del Territorio avtorja Fulvia Šalimbenija se opira na arhivske vire. Avtor razpravlja o študiji o tržiškem območju, ki je bila napisana v prvi polovici 18. stoletja. Menelline fotografije ob koncu revije dopolnjujejo prispevek iz prejšnje številke in nas opozarjajo na problem ekologije (Cave ed ecologia). Sledijo stalne rubrike Presenza del centro Culturale (predsednik Javnega večnamenskega kulturnega središča Sergio Bozzi razpravlja o vlogi in načrtovanju dejavnosti ustanove, Romano Vecchiet pa skuša v svojem prispevku dokazati pomembnost dela kulturnega delavca), Proposte per la nostra cultura in Pregled vsebine v slovenskem jeziku.

Nelida Silič-Nemec

VJESNIK HISTORIJSKIH ARHIVA U RIJECI I PAZINU. Sv. XXIV 1981, Pazin — Rijeka, 388 str.

Zvezek je posvečen štiridesetletnici vstaje jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prvi, najobsežnejši del obsega več člankov z obdelavo, obravnavo in objavo arhivskega gradiva. V poglavju z razpravami beremo članka Danila Klena in Nade Klaić. V naslednjem delu je med regesti in inventarji avtorica prvega Ines Krota, avtor drugega sumarnega inventarja pa Danilo Klen. Iz zadnjega dela zvezka izvemo nekaj več o delu samoupravnih organov v obeh arhivih. Na nekaj naslednjih straneh je objavljen seznam publikacij, ki sta jih v letu 1981 prejela oba arhivska zavoda.

Anton Giron nam v prvem članku z objavljenimi dokumenti osvetljuje položaj v KPH za Primorje po italijanski okupaciji. Že avgusta 1941 je prišlo do nesoglasij v okrožnem komiteju KPH, kar je oteževalo nadaljnji razmah NOB na tem področju. Nesoglasja v tem partijskem vodstvu so se razrešila šele novembra 1941 na razširjeni partijski konferenci za Sušak, katere zapisnik je objavljen v tem prispevku.

O delovanju vojaške komande na Reki v istem obdobju govori članek Ive Kovačevića. Računajoč na možnost protiitalijanske usmerjenosti jugoslovanske politike, so Italijani že v začetku 1940 prerazporedili svoje enote ob jugoslovanski meji. Po državnem udaru v Beogradu so italijanske enote na tem področju dobile ofenzivni razpored z nalogo obrambe Reke. O stanju na Reki in v ostalih krajih Primorja in Gorskega kotarja izvemo iz poročila, ki ga je 7. maja 1941 general O. B. Dabbeni naslovil komandi V. armadnega korpusa. Dokument se nahaja v arhivu Vojnozgodovinskega inštituta v Beogradu. Od 7 prilog k dokumentu so ohranjene 4.

V naslednjem članku nas z dokumenti za zgodovino partizanskega šolstva v Istri pričenja seznanjati Dražen Vlahov. Po kapitulaciji Italije je ljudska oblast v Istri zavzela vidnejšo vlogo. NOO so prevzeli oblast in 13. septembra 1943 so določili, da se Istra priključi Hrvatski in se s tem omogoči boljše in hitrejše povezovanje z ostalimi predeli Jugoslavije ter pripravi in obnovi hrvatsko šolstvo v Istri tam, kjer je bilo med italijansko oblastjo zatirano in prepovedano. Maja in junija 1944 se je konstituiral prosvetni oddelek kot posebna organizacija znotraj NOO.

Ines Krota in Ive Zurak nadaljujeta z objavljanjem zapisnikov skupščin Delavske zveze za Reko in njeno področje, tokrat za leto 1902. Zapisniki vodstva Delavske zveze iz 1901 in 1902, ki sta jih tokrat objavila zajemajo širše časovno obdobje, kot pa je zajeto v delu skupščin zveze.

Jakov Jelinčić, tretjič in poslednjič objavlja korespondenco med G. Koblerjem in C. de Franceschijem. Pisma so pomembna in zanimiva, ker je v njih Kobler sporočal zbrane podatke o preteklosti Istre, Reke in okolice ter Slovenske Primorske svojemu prijatelju raziskovalcu. Vzadnjem delu je moč prebrati pisma, pisana v obdobju od 10. 2. 1877 do

28. 2. 1888, ter dve pismi, poslani duhovniku Volčiću v Zarečje 1873. leta. Na koncu je še popis pisem s podatki, katera pisma so ohranjena. Naslednji članek, o zdravstvenih razmerah v Istri v začetku 19. stoletja, se prav tako dotika slovenskega ozemlja — vključuje namreč podatke o zdravstvenih razmerah v Slovenski Istri. O slabih sanitarnih pogojih prebivalstva in nizki ravni zdravstvenega osebja pričajo dokumenti, ki jih hrani Arhiv SR Slovenije in jih je v tem prispevku objavil Ivan Erceg. Isti avtor je prispeval tudi članek z viri za poznavanje življenja v Vinodolu in Gorskem kotaru v fevdalnem obdobju. Kot vir za poznavanje razvoja in statusa Vinodola je objavil rokopise iz arhiva JAZU, popis svobodnjakov v Vinodolu od 15. do 18. stoletja ter dokumente o naselitvi Suhe Rečine, ki se hranijo v arhivu dvorne komore na Dunaju.

V drugem delu zvezka beremo najprej članek Danila Klena o glagoljaških dokumentih pavlinskega samostana v Crikvenici. Avtor na kratko prikaže nastop in razširjenost pavlinskega reda na Hrvatskem, njegovo kulturno in prosvetno dejavnost ter rezultate analiz njegovega dela, ki so jih do sedaj opravili različni avtorji. Objavlja tudi tri glagoljaške dokumente iz prve polovice 16. stoletja.

Nada Klaić nam odkriva svoja nova dognanja o pomembnem viru za proučevanje vladanju kralja Zvonimira v obdobju pred kronanjem v Solunu, o Baščanski plošči. Dokument je dragocen še posebej zato, ker so vsi drugi znani viri falzifikati in je ravno Baščanska plošča originalni in najnatančnejši vir za proučevanje zgodovine Hrvatov do konca 12. stol.

V poglavju, kjer se nahajajo regesti in invetarji, objavlja Ines Krota sumarni inventar arhivskega fonda okrajnega NOO Crikvenica, katerega ustvarjalci pa so v letih 1943—1959 različni. Tako je najprej v fondu zajeto gradivo NOO Crikvenica, nato okrajni NOO Novi Vinodolski, NOO okraja Crikvenica, NOO mesta Crikvenica in provizorični inventar NOO Crikvenica. Po navedbi tvorcev fonda poda kratek historiat ustvarjalcev gradiva, nas seznani z ustrojem in pristojnostmi ustvarjalcev, sledi historiat fonda samega z dokumentacijo, ki je nastajala ob urejanju gradiva, ter uporabljena literatura in nato inventar sam.

Sledi inventar arhivov občin Barban in Rakalj. Danilo Klen prikaže razvoj občin od 1977 dalje. Občinski arhiv je zgorel 1893, ohranjen pa je njegov popis iz 1861, ki ga je izdelal J. Battel in popis, ki je bil objavljen v »Statistica degli archivi della regione Veneta«. V tej številki je objavljen inventar občinskega arhiva, župnijskega arhiva, arhiva cerkvene uprave in kapitlja v Barbanu iz zapuščine J. Battela, ki se hrani v arhivu JAZU. Avtor poskuša na ta način poudariti pomembnost ohranjenega arhiva in vrednost njegovih dokumentov kot primer za poznavanje stare organizacije podeželskih občin v Istri.

Vlasta Tul

Milko Matičetov, **RESIA,** Bibliografia ragionata 1927—1979. Udine 1981

Konec lanskega leta je v Vidmu pri Editrice Graphik Studio izšla navidez skromna, po svoji vsebini pa dragocena knjižica z izbrano rezijansko bibliografijo za obdobje 1927—1979. Gradivo je zbral in uredil Milko Matičetov, predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, znani preučevalec rezijanske besedne umetnosti in jezika. Iz uvoda zvemo, da je bibliografija sprva izhajala v petih nadaljevanjih v rezijanskem župnijskem listu All'ombra del Canin/Pod Tjanynovo Sinco (1980—1981) in da je štela 159 enot. V knjižni objavi je to število naraslo na 234 enot.

Kriteriji za uvrstitev v izbrano bibliografijo so podani v uvodu. Avtor ni upošteval časopisnih člankov ter tematskih prispevkov, ki obravnavajo politiko, upravo, cerkev, trgovino, šport itd., torej področja, ki ne zadevajo direktno rezijanskega človeka in njegove kulture. Niti niso upoštevana obsežnejša dela, ki Rezijo mimogrede vključujejo kot sestavni del splošnejšega prikaza. Gre torej za precej osebni pogled na »rezijanistiko« — »un invito alla lettura e alla valutazione personale delle fonti.« (str. 8). Kako si lahko razlagamo to potezo založnika in avtorja, ki bi ji lahko rekli tudi ločevanje zrnja od plevela? Rezijanska bibliografija je izšla v Italiji in bo njena vloga pretežno informiranje neslovenske, italijanske, svetovne znanstvene javnosti. V današnjem času trpimo prej zaradi preobilice informacij kot zaradi njihovega pomanjkanja. V poplavi številnih bibliografij, namenjenih bolj zadoščanju bibliografske pedantnosti kot pa vse večje potrebe po selektivnem informiranju, je rezijanska bibliografija klic k prenehanju suhoparnega kopičenja podatkov. Le-to naj zamenja angažirana znanstvenikova misel, tudi če pri tem tvega, da ji bo kdo oporekal.

Obdobje, ki ga obravnava bibliografija, se ujema z izhajanjem zgoraj omenjenega župnijskega lista, ki od leta 1928 dalje odigrava pomembno vlogo v oživljanju in ohranjevanju rezijanske identitete. Kot prva bibliografska enota nastopi »To kristjanske učilo« (1927), katekizem izpod peresa župnika Jožefa Kramara. To je sploh prvi tekst v rezijanščini, ki ni tiskan iz filoloških namenov, ampak iz praktičnih, »za potribe Rozoanou«. Njegovo uvrstitev na prvo mesto v bibliografiji lahko razumemo tudi kot svojevrsten delovni odgovor Milka Matičetova na burno in pomalem brezplodno črkarsko pravdo o novem rezijanskem črkopisu, ki je dosegla svoj vrh na sestanku v Reziji avgusta 1980. Mnogi v Italiji bi še danes želeli skrivati svoje namene za »skrivnostni« izvor Rezijanov, ki da so stari Rusi, »paleoslavi«, Sarmati, Srbohrvati itd., samo ne **slovenski jezikovni polotok**, kot rezijansko govorico in preko nje etnično pripadnost Rezijanov označuje trezni italijanski filolog. Po logiki znanstveno dognanih dejstev je lahko osnova za rezijansko pisavo samo slovenski črkopis, za kar se poteguje Milko Matičetov v vseh svojih polemikah. Njegova osebna zavzetost se kaže tudi v komentarjih k posameznim bibliografskim enotam. Z njimi opozarja na sporna ali nevzdržna stališča nekaterih avtorjev. Pri tem je enako oster do neslovenskih, kot do slovenskih piscev. Tako na primer poziva Andrelno Cicerl, naj se prej seznani s slovenskim jezikom, preden gre preučevat rezijanske šege. Henriku Tumi očita izpuščanje dejstev, ki niso bila v skladu z njegovo hipotezo, Rihardu Orlu pa površnost v prevajanju in transkripciji originalnih izrazov. Še več je konstruktivnih in dopolnilnih pripomb, komentarjev in vsebinskih zaznamkov k posameznim bibliografskim enotam, s čimer zaživi pred nami vsebinska problematika literature o Reziji, ne samo njena količina. Navedeni članki, razprave in knjižne objave so pisani v desetih (!) različnih jezikih: v angleškem, češkem, francoskem, holandskem, hrvaškem, italijanskem, nemškem, poljskem, ruskem in slovenskem jeziku. Iz bibliografije je razviden pomemben prispevek slovenskih avtorjev, zlasti Milka Matičetova pri preučevanju Rezije. Njegovih 70 izbranih objav rezijanskega gradiva daleč odtehta prispevek vsakega drugega znanstvenika ali publicista, ki je doslej pisal o Reziji.

V bibliografiji so razen pisanih objav upoštevani tudi zvočni posnetki na gramofonskih ploščah, ki so izšle v Sloveniji, Italiji in v Združenih državah. Tako Matičetov potrjuje uveljavitev tehničnih sredstev 20. stoletja pri znanstveno raziskovalnem delu. Pri tem pa ni dosleden, saj bi poleg zvočnih zapisov lahko upošteval tudi filmske. Glasbeno narodopisni inštitut iz Ljubljane je v letih 1961—1975 posnel v Reziji 9 filmskih zapisov, od katerih vsaj trije (Rezija — deveta dežela, 1962, Kresni večer v Njivi, 1963, S poti po Reziji, 1963) sodijo v antologijo slovenskega etnološkega filma. Sam Matičetov je sodeloval pri TV seriji Pri naših pravljičarjih, katere šesti film (1968) je posvečen Tini Vajtovi, ki v direktnem slikovno zvočnem zapisu 19 minut pripoveduje pravljico v rezijanskem narečju. Gotovo obstaja še več filmskih zapisov iz Rezije, vendar sem omenil samo tiste, pri katerih so sodelovali uveljavljeni »rezijanisti« (Krek, Vodušek, Matičetov).

Pričujoča bibliografija ne more skriti enostranske tematske usmeritve doslej objavljenega gradiva. Kot da je prvi najznamenitejši preučevalec Rezije, Baudouin de Courtenay, s svojim jezikoslovnim zanimanjem za vselej zakoličil znanstveni interes za to deželo. V obravnavanem obdobju (1927—1979) je v bibliografiji takole izpričano tematsko nesorazmerje: jeziku, pripovedništvu, pesmi in glasbi je posvečenih 135 prispevkov od skupnih 234 ali 56 %. Nematerialni kulturi v celoti (poleg že omenjenih panog še ples, šege, verovanje in pisana besedila) pa je posvečenih 164 prispevkov ali 68 % vseh objav. V obdobju 53 let beležimo samo po en prispevek o arhitekturi, obrti in izseljeništvu, torej o panogah, ki verjetno z enako težo (če ne še usodneje) izpričujejo specifiko rezijanskega življenja kot sama duhovna kultura. Odgovor (folkloristov) bo na dlani. Ljudsko pripovedništvo, pesem, glasba in ples so v Reziji nakopičeni kot bogat zaklad evropske vrednosti, ki prekaša vse druge etnološke vidike. Vendar so se pomena sistematične etnološke raziskave Rezije zavedali slovenski raziskovalci že leta 1962. V opisu prve večje slovensko-italijanske »ekspedicije« pravi Vodušek: »Predvsem pa je sedaj jasno tudi, da bo treba še s splošno etnološkega, predvsem tudi s socialno gospodarskega vidika temeljito raziskati Rezijo, ki je za celotno našo kulturno zgodovino pravcati otok zakladov.« (Delo 1962, št. 156). Matičetov črpa iz tega zaklada že od leta 1940 dalje. Spremlja vse modifikacije ljudske ustvarjalnosti, do najnovejših oblik. Tako je slovenski javnosti na primer odkril slepega rezijanskega pevca Rina Chineseja, ki se izraža z govorico sodobne »folk« glasbe, hkrati pa so njegove korenine v tradicionalni rezijanski glasbi in liriki. Njegov celotni ustvarjalni impulz je prežet z neizumetničeno potrebo po iskrenem odzivanju na vsakdanje življenjske probleme, tako značilnem za ljudsko umetnost. Lahko se vprašamo, ali je ustvarjalnost Rina Chineseja manj povedna (in zakaj?) za odkrivanje kulturnega obraza Rezije kot na primer starinski citiravci, enako, kot so arhitektura, obrt in izseljeništvo

po mnenju tihe večine raziskovalcev zanemarljive teme v primerjavi z duhovno kulturo? Bibliografija Matičetova do neke mere objektivno kaže deficit sodobne »rezijanistike« in s tem dileme, ki jih tukaj samo nakazujem. Njen idejni koncept je oseben, sam v sebi zaokrožen in utemeljen, hkrati pa odprt in provokativen zlasti do iluzije o odrešilnosti humanistične znanosti. Ko pravi v uvodu, da je pri izdelavi bibliografije mislil zlasti na mlade (Rezijane), ki morajo biti predvsem dobro informirani, saj je v njihovih rokah prihodnost rezijanske kulture, to ni resignacija visoke znanosti, ampak modrost, ki daje nov smisel humanističnim raziskavam.

Naško Križnar

KAZALO—CONTENTS

Razprave — Studies

Davorin Vuga

Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972 . . . . . 3—10
The Report About the Excavation of Gledanica Above Štanjel in the Year 1972

Pavel Medvešček

Poslikane plošče na kmečki arhitekturi na področju Tolminske, Goriške in Beneške Slovenije . . . . . 13—20
Painted Tablets used in the rustic architecture in the territory of Tolmin, Gorizia and Venetian Slovenia

Janez Dolenc

Ljudske pesmi v zapisih, prepisih in razpravah Simona Rutarja . . . . . 21—36
Chansons populaires dans les notes, les transcriptions et les traités de Simon Rutar

Branko Marušič

Zgodovinopisje o političnem življenju primorskih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja . . . . . 37—52
Historiography on political Life of the Slovenians in Julian March in the second half of the 19th Century

Peter Stres

Publicist Ivan Kuk (1823—1864) . . . . . 53—58
Ivan Kuk Publicist (1823—1864)

Petko Luković

Naknadni podaci o borbi primorskih Slovenaca protiv italijanskih iredentističkih pretenzija na slovenačke teritorije 1878. i njen odjek kod srpskog naroda u Srbiji i Vojvodini (1 dio) . . . . . 59—83
Some additional data about the Struggle of Slovenians Against Irredentist Pretensions to Slovene Territories in the Year 1878 and the Echo of this Struggle by Serbians in Serbia and Vojvodina

Pavel Budin

Hranilnica in posojilnica v Mirnu. Pravna ureditev in poslovanje (1. del) . . 85—107
Savings- and Loan-Bank in Miren. Legal Regulation and Monetary Operations. Part One

Milica Kacin-Wohinz

Iz arhiva Komunistične partije Italije o akcijskem paktu med KPI in narodno-revolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov Julijske krajine, december 1935 — marec 1936 . . . . . 109—122
Out of the Records of the Italian Communist Party about the Action Pact between the Italian Communist Party and the National-Revolutionary Movement of Slovenians and Croatians i Julijska krajina from December 1935 till March 1936

Marko Vuk

Grad Dobrovo v Goriških Brdih . . . . . 123—148
The Castle Dobrovo in Goriška Brda

Marijan Smolik

Molitvenik in pesmarica za Beneške Slovence . . . . . 149—161
Prayer- and Hymn-Book for Slovenians in Venetian Slovenia

Miran Komac

Kraška gorska skupnost . . . . . 163—187
Karst Mountain Community

Zapiski — Notes

Hubert Močnik, Doneski k zgodovini cerkve sv. Ivana v Gorici . . . . . 189—196
Nino Agostinetti, Sranke in druge politične silnice na Goriškem (1870—1918) . 197—202
Dušan Novak, O junaku s Škabrijela . . . . . 202—204
Lucijan Vuga, Goriška srečanja 2 (1980) . . . . . 204—206
Alenka Saksida, Goriška srečanja 3 (1981) . . . . . 206—208
Branko Marušič, Goriška srečanja 4 (1982) . . . . . 208—209

Nekrologi — Necrologies

Stanko Murovec (Branko Marušič) . . . . . 211—212
Emil Smole (Marko Vuk) . . . . . 213—217

Ocene in poročila — Reviews and Reports

Aquileia nostra 51/1980 (Jana Šubic-Prislan) . . . . . 219—220
Aquileia nostra 52/1981 (Jana Šubic-Prislan) . . . . . 220—221
Archeografo triestino 41(90)/1981 (Branko Marušič) 221
Arte in Friuli — Arte a Trieste 4/1980 (Borut Uršič) 222
Arte in Friuli — Arte a Trieste 5—6/1982 (Borut Uršič) . . . . . 222—223
Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine 73/1980 (Branko Marušič) 223
Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine 74/1981 (Branko Marušič) 224
Atti e Memorie della società Istriana di Archeologija e Storia patria 29/30/1981—82 (Drago Svoljšak) . . . . . 224—226
Buzetski zbornik 1/1976 (Janez Pirc) 226
Buzetski zbornik 2/1977 (Janez Pirc) 227
Buzetski zbornik 3/1978 (Janez Pirc) . . . . . 227—228
Buzetski zbornik 4/1980 (Janez Pirc) 228
Buzetski zbornik 5/1981 (Janez Pirc) . . . . . 228—229
Ce fastu? 56/1980 (Tomaž Pavšič) 229
Ce fastu? 57/1981 (Tomaž Pavšič) . . . . . 229—230
Forum Iulii 6/1982 (Branko Marušič) . . . . . 230—231
Historija radničkog pokreta, NOR-a i socialističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 4/1981 (Slavica Plahuta) 231
Histria archaeologica 10/1979 (Beatriče Žbona-Trkman) . . . . . 231—233
Memorie storiche Forogiuliesi 60/1980 (Branko Marušič) 233
Memorie storiche Forogiuliesi 61/1981 (Drago Svoljšak) . . . . . 233—234
Quaderni di Scienze Antropologiche 1—7/1978—1982 (Drago Svoljšak) . . . 234—235
Quaderni giuliani di storia 2/1981 (Branko Marušič) . . . . . 235—236
Qualestoria 10/1982 (Branko Marušič) 236
Sot la nape 33/1981 (Tomaž Pavšič) . . . . . 236—238
Storia contemporanea in Friuli 12/1981 (Peter Stres) . . . . . 238—239
Studi Goriziani 53—54/1981 (Marko Vuk) . . . . . 239—240
Il Territorio 1/1978 (Nelida Silič Nemec) 241
Il Territorio 2/1979 (Nelida Silič Nemec) . . . . . 241—242
Il Territorio 3/1979 (Nelida Silič Nemec) 242
Il Territorio 4/1980 (Nelida Silič Nemec) 243
Il Territorio 5/1980 (Nelida Silič Nemec) 243
Il Territorio 6/1981 (Nelida Silič Nemec) 244
Vjesnik historijskih arhiva v Rijeci i Pazinu 24/1981 (Vlasta Tul) . . . . . 244—245
Milko Matičetov, Resia. Bibliografia ragionata. Udine 1981 (Naško Križnar) . . 245—247

GORIŠKI LETNIK
Zbornik Goriškega muzeja
Povzetke in sinopsise ter kazalo so prevedli: v angleščino in nemščino: Jolanda Juršič, francoščino Suzana Brecelj, v italijanščino Jožko Vetrih
Sinopsise je z UDK vrstilci opremil bibliotekarski svetovalec Miloš Rybař.
Avtorji nekaterih člankov uporabljajo v njihovi stroki udomačena kratica. Preostale so privzete po SBL in PSBL
Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji
Ovitek: Ana Sirk
Izdal Goriški muzej, Nova Gorica (predstavnik Branko Marušič)
Tisk: GP »Soča« Nova Gorica — 1982
Naklada 1000 izvodov
— — —
Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo
je knjiga oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov

UDK 904(497.12 Gledanica/Stanjel):725.182

Vuga Davorin, diplomirani arheolog-konservator, Zavod za varstvo kulturne in naravne dediščine SRS, YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

POROČILO O IZKOPAVANJU NA GLEDANICI NAD ŠTANJELOM LETA 1972

Goriški letnik 9 (1982) str. 10, cit. 6
slov. (angl., slov., it.)

Gledanica, utrdba vrh Štanjelskega hriba, je bila zgrajena med letl 313 in 324. Obrambno funkcijo je ohranila še v srednjem veku vse do 18. stoletja, v sklopu štanjelske obrambe. Izkopavanja leta 1972 pa so dognala izrabo te strateške vzpetine že v prazgodovini. Ta dolgi vek je dokaziiiv z najdbami lončenine, Licinijevega novca, pečnic.

UDK 398.8(497.12):929 Rutar S.

Dolenc Janez, profesor, Solski center Vojvodina, YU 65220 Tolmin, Dijaška 20

LJUDSKE PESMI V ZAPISIH, PREPISIH IN RAZPRAVAH SIMONA RUTARJA

Goriški letnik 9 (1982) str. 16, cit. 29
slov. (nem., slov., franc.)

Simon Rutar je iz prvotnega zapisovalca ljudske poezije v domačem kraju polagoma prešel v zbiralca ljudske poezije iz vse Slovenije. Iz skrbno prepisanih 180 pesmi v 4 pesmaricah je potem snoval študije o slovenski ljudski poeziji in jih nekaj tudi objavil. Nekaj pa jih ni povsem dokončal, ker se je po odhodu v Dalmacijo preusmeril v historične in arheološke raziskave. Za te ugotovitve avtor objavlja tudi ustrezno ilustrativno gradivo, doslej večinoma neznano in neobjavljeno.

UDK 728.6.04(450.365+450.367+497.12—157)

Medvešček Pavel, konservator-etnolog, Zavod za spomeniško varstvo Gorica, YU 65000 Nova Gorica, Cankarjeva 48

POSLIKANE PLANETE NA KMEČKI ARHITEKTURI NA PODROČJU TOLMINSKE, GORIŠKE IN BENEŠKE SLOVENIJE

Goriški letnik 9 (1982) str. 8, cit. 4
slov. (it., slov., angl.)

Avtor podaja izsledke dolgoletnega zbiranja in klasificiranja blizu 100 kosov planet (= podložnih opečnih plošč), ki jih je izsledil na geografskem območju Tolminske, Beneške Slovenije in novogoriške občine v sedanjih mejah, in sicer samo na kmečki arhitekturi. Celotno gradivo je avtor na podlagi likovnega kriterija razvrstil v 3 skupine.

UDK 949.712—15"1848/1900":930

Marušič Branko, ravnatelj, muzejski svetovalec, Goriški muzej, YU 65000 Nova Gorica, Grajska 1

ZGODOVINOPISJE O POLITIČNEM ŽIVLJENJU PRIMORSKIH SLOVENCEV V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Goriški letnik 9 (1982) str. 16 cit. 175
slov. (it., slov., angl.)

Članek podaja pregled objavljenih zgodovinskih virov in zgodovinopisnih del za politično gibanje Slovencev na Goriškem, v Trstu in Istri v drugi polovici 19. stoletja. Pregled upošteva gradivo, ki je tiskano v različnih jezikih. Vendar je nepopoln in tudi ne predstavlja določene analize.

UDK 949.712—15"1878":07(497.11-/.113)

Luković Petko, dr., polkovnik v pokoju, YU 11000 Beograd, Balkanska 51/VII

NEKOLIKO DODATNIH PODATKOV O BOJU SLOVENCEV PROTI IREDENTISTIČNIM PRETENZIJAM DO SLOVENSKIH OZEMELJ LETA 1878 IN O ODMEVU TEGA BOJA PRI SRBIH V SRBIJI IN VOJVODINI

Goriški letnik 9 (1982) str. 25, cit. 111
hrv. (it., slov., angl.)

Na podlagi novoodkritih virov avtor dopolnjuje svoje predhodne razprave o boju Slovencev proti iredentizmu v času vzhodne krize leta 1878 in o odmevu tega boja pri srbski javnosti. Okupacija Bosne in Hercegovine je pri nekaterih srbskih listih v Srbiji in Vojvodini vzbudila različne poglede na iredentistične zahteve do slovenskih ozemelj ob severovzhodnih obalah Jadrana.

UDK 329.15(45):329.735(453.3=863)"1935/1936"

Kacin-Wohinz Milica, dr., direktor, znanstveni svetnik Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU 61000 Ljubljana, Trg Osvob. 1

IZ ARHIVA KOMUNISTIČNE PARTIJE ITALIJE O AKCIJSKEM PAKTU MED KSI IN NARODNO-REVOLUCIONARNIM GIBANJEM SLOVENCEV IN HRVATOV JULIJSKE KRAJINE DECEMBER 1935 — MAREC 1936

Goriški letnik 9 (1982) str. 14, cit. 32
slov. (it., slov., angl.)

Avtorica predstavlja enajst dokumentov, iz katerih je razvidna pot do sporazuma med KSI in narodnorevolucionarno organizacijo Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini (TIGR). Ta sporazum, ki je bil edinstven v delovanju KSI pred drugo svetovno vojno, sodi v dejavnost vseh evropskih naprednih političnih sil, ki so se združene v »ljudski fronti« zoperstavljale fašistični nevarnosti.

UDK 336.722(497.12 Miren)"1897—1949"

Budin Pavel, diplomirani pravnik, Temeljno sodišče, YU 65000 Nova Gorica, Kidričeva 14

HRANILNICA IN POSOJILNICA V MIRNU. Pravna ureditev in poslovanje, 1. del

Goriški letnik 9 (1982) str. 23, cit. 11
slov. (it., slov., angl.)

Razprava govori o nastanku in razvoju Hranilnice in posojilnice v Mirnu, ki je bila ustanovljena leta 1897, v svojem obstoju je večkrat spremenila ime in delovala v različnih državno-pravnih okvirih, vse do likvidacije leta 1949. V vseh obdobjih pa je posojilnica ostala zvesta svojemu osnovnemu poslanstvu, pomagati zlasti domačinom v denarnih težavah.

UDK 728.6.04(450.365+450.367+497.12—157)

Medvešček Pavel, ethnologist, Zavod za spomeniško varstvo Gorica, YU 65000 Nova Gorica, Cankarjeva 48

PAINTED TABLETS USED IN THE RUSTIC ARCHITECTURE IN THE TERRITORY OF TOLMIN, GORIZIA AND VENETIAN SLOVENIA

Goriški letnik 9 (1982) pp. 8, notes 4
slov. (it., slov., engl.)

The author presents the results of the yearlong collecting and classification of about 100 pieces of the fire-baked tablets (tablets placed under the tiles), which he had traced out in geographical territory of Tolmin, Venetian Slovenia and Nova Gorica Commune in the present boundaries. These tablets were used only in the rustic architecture.
The author classified the whole material on the basis of plastic criterion in three groups.

UDK 949.712—15"1848/1900":930

Marušič Branko, Director, Museum Counsellor, Goriški muzej, YU 65000 Nova Gorica, Grajska 1

HISTORIOGRAPHY ON POLITICAL LIFE OF THE SLOVENIANS IN JULIAN MARCH IN THE SECOND HALF OF THE 19 th CENTURY

Goriški letnik 9 (1982) pp. 16 notes 175
slov. (it., slov., engl.)

The article presents a summary of historical sources and historiographic works about the political movement of Slovenians at the territory of Gorica, Trieste and Istria in the second half of the 19 th century. The summary takes in consideration the material, printed in different languages, but it is not complete and does not represent a definite analysis.

UDK 904(497.12 Gledanica/Stanjel):725.182

Vuga Davorin, laureato in archeologia, Zavod za varstvo kulturne in naravne dediščine SRS, YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

RELAZIONE SUGLI SCAVI EFFETTUATI NEL 1972 NELLA LOCALITÀ DI GLEDANICA A ŠTANJEL (S. DANIELE DEL CARSO)

Goriški letnik 9 (1982) pp. 10, note 6
slov. (ingl., slov., it.)

Gledanica, località fortificata situata sopra il colle di Štanjel (S. Daniele del Carso) venne costruita negli anni tra il 313 e il 324 d. C. Durante il medioevo e fino a tutto il XVIII secolo essa mantenne la sua funzione difensiva nell'ambito dell'intero sistema fortificato di Stanjel. Gli scavi del 1972 hanno dimostrato che questa altura, strategicamente così importante, era stata utilizzata già in epoca preistorica. Questo lungo sfruttamento è testimoniato dai reperti: ceramiche, monete dell'imp. Licinio, mattonelle smaltate.

UDK 929 Kuk 1.

Stres Peter, profesor, Osnovna šola BBO Dobrovo, YU 65212 Dobrovo

PUBLICIST IVAN KUK (1823—1864)

Goriški letnik 9 (1982) str. 6, cit. 31
slov. (nem., slov., angl.)

Tolminec Ivan Kuk je bil v letih 1846—1857 uradnik avstrijske vojne mornarice v Trstu in Pulju. Leta 1849 je bil tajnik Slovanskega društva v Trstu. V letih 1850—1855 je bil eden najaktivnejših dopisnikov v tedanje slovenske časopise. Razprava je analiza njegovih člankov, ki nam dajo vpogled v življenje sredi 19. stoletja na Primorskem. Poleg številnih člankov je objavil tudi osem pripovedk in basni.

UDK 398.8(497.12):929 Rutar S.

Dolenc Janez, professeur, šolski center Vojvodina, YU 65220 Tolmin, Dijaška 20

CHANSONS POPULAIRES DANS LES NOTES, LES TRANSCRIPTIONS ET LES TRAITÉS DE SIMON RUTAR

Goriški letnik 9 (1982) pp. 16, notes 29
slov. (all., slov., franç.)

Commençant par noter la poésie populaire de la région de Tolmin, Simon Rutar est devenu peu à peu collectionneur de la poésie populaire de toute la Slovénie. Il a soigneusement transcrit 180 chansons dans 4 recueils qui lui ont servi de base pour ses études sur la poésie populaire slovène. Quelques unes de ces études on été publiées, quelques unes, par contre, n'ont pas été achevées, puisque, après son départ pour la Dalmatie, il s'est orienté vers les recherches historiques et archéologiques. A l'appui de ses constatations, l'auteur illustre ses conclusions avec le matériel jusqu'à présent pour la plupart inconnu et inédit.

UDK 243+245(453.18=863)"1914/1951"

Smolik Marijan, dr., profesor Teološke fakultete,
YU 61000 Ljubljana, Poljanska 4

MOLITVENIK IN PESMARICA ZA BENEŠKE SLOVENCE

Goriški letnik 9 (1982) str. 13, cit. 34
slov. (it., slov., angl.)

Leto pred 1. svetovno vojno je Gregorij Pečjak v Ljubljani oskrbel natis molitev in pesmi za Slovence v Videmski nadškofiji. Dotlej te pesmi in molitve niso bile tiskane, pozneje so pesmi izšle posebej še 1914, v molitvenikih pa 1923 in 1951. Dotedanje ustno izročilo je odtlej podpirala še tiskana beseda, zato se je med najbolj na zahodu živečimi Slovenci laže ohranjala pesem v domačem jeziku vsaj v cerkvi. Te pesmi pa hkrati izpričujejo nekdanjo povezanost teh Slovencev z drugimi pokrajinami, ker so iste pesmi nekdaj poznali tudi drugod in so vsaj nekatere tiskali tudi v uradnih cerkvenih knjigah lekcionarjih.

UDK 316.354(450.361+450.367)

Komac Miran, asistent na Inštitutu za narodnostna vprašanja,
YU 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II

KRAŠKA GORSKA SKUPNOST

Goriški letnik 9 (1982) str. 25
slov. (it., slov., angl.)

Avtor v prispevku poleg prikaza zgodovine nastanka Kraške gorske skupnosti, analizira, prostorske, populacijske in gospodarske probleme (kmetijstvo, obrt, trgovina, turizem in kmečki turizem) ozemlja, ki obsega Kraško gorsko skupnost. Analiza je dvonivojska: kot prikaz trenutnega stanja na vseh omenjenih področjih in s stališča možnih alternativ razvoja, nakazanih v različnih dokumentih Kraške gorske skupnosti. V prispevku je posebej podarjen položaj slovenske narodnostne manjšine in možnosti njenega razvoja, predvidene v posameznih dokumentih razvoja Kraške gorske skupnosti.

UDK 728.82(497.12 Dobrovo)

Vuk Marko, kustos, Goriški muzej, YU 65000 Nova Gorica,
Grajska 1

GRAD DOBROVO V BRDIH

Goriški letnik 9 (1982) str. 26, cit. 63
slov. (it., slov., angl.)

Grad Dobrovo v Goriških Brdih, ki je bil sezidan okrog leta 1500, je v tlorisu skoraj pravilen kvadrat s štirimi stolpi kvadratnega tlorisa na vogalih, zasnova borej, katerina je znana v renesančni arhitekturi beneškega zaledja iz 16. stoletja. Cred je bil najprej last družine Colloredo, ob koncu 18. stoletja je postal lastnik družina Cartiermi-Erzberg iz Gorice, leta 1872 pa družina Baguer. Grof Silverio de Baguer je leta 1885 uredil v gradu muzej, leta 1894 pa je goriškemu slikarju Clementeju Delneriju naročil poslikavo levjske sobe. Leta 1974 je grad prešel v upravo Goriškemu muzeju, ki namerava v njem urediti osrednji etnološki muzej Primorske, program obnove pa predvideva združitev muzejske dejavnosti z gostinsko, zato naj bi v grajskem kompleksu dobila mesto še restavracija in enoteka briških vin.

UDC 929 Kuk I.

Stres Peter, Professor, Osnovna šola BBO, YU 65212 Dobrovo

IVAN KUK — LESS KNOWN SLOVENE PUBLICIST AND WRITER FROM THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY

Goriški letnik 9 (1982) pp. 6, notes 31
slov. (germ., slov., engl.)

Ivan Kuk from Tolmin was in the years from 1846 till 1858 employee of the Austrian Navy in Trieste and Pula. In the year 1849 he became a secretary of the »Slavian Society« (Slavjansko društvo) in Triest. In the years 1850—1855 he was one of he most active correspondents of Slovene news-papers of that time. The treatise represents the analysis of his articles, which give us an insight into the life of Littoral from the middle of the 19th century. Beside numerous articles he published also eight stories and fables.

UDC 336.722(497.12 Miren)"1897/1949"

Budin Pavel, Jurist, Temeljno sodišče, YU 65000 Nova Gorica,
Kidričeva 14

SAVINGS- AND LOAN-BANK IN MIREN — Legal Regulation and Monetary Operations. Part One

Goriški letnik 9 (1982) pp. 23, notes 11
slov. (it., slov., engl.)

In the article the author describes the formation and development of the Savings- and Loan-Bank, established in the year 1897. During its existence, the bank frequently changed its name and operated in different national and juridical systems until it was liquidated in 1949. Without regard to different national and juridical systems, the loanbank remained true to ist principles and helped particularly the local people at their financial difficulties.

UDC 949.712—15"1878":07(497.11/.13)

Luković Petko, Doctor, Retired Colonel, YU 11000 Beograd,
Balkanska 51/VII

SOME ADDITIONAL DATA ABOUT THE STRUGGLE OF SLOVENIANS AGAINST IRREDENTIST PRETENSIONS TO SLOVENE TERRITORIES IN THE YEAR 1878 AND THE ECHO OF THIS STRUGGLE BY SERBIANS IN SERBIA AND VOJVODINA

Goriški letnik 9 (1982) pp. 25, notes 111
serbcr. (it., slov., engl.)

On the basis of the newly discovered sources the author completes his previous treatises about the struggle of the Slovenians against irredentism in the period of eastern chrisis in the year 1878 and the echo of this struggle in Serbian public life. The occupation of Bosnia and Herzegovina caused by some Serbian news-papers in Serbia and Vojvodina different views regarding the irredentist pretensions to Slovene territories on the northeastern coast of the Adriatic sea.

UDC 329.15(45):329.735(453.3=863)"1935/1936"

Kacin-Wohinz Milica, Doctor, Director, Scientific Councillor of Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU 61000 Ljubljana, Trg Osvoboditve 1

OUT OF THE RECORDS OF THE ITALIAN COMMUNIST PARTY ABOUT THE ACTION PACT BETWEEN THE ITALIAN COMMUNIST PARTY AND THE NATIONAL-REVOLUTIONARY MOVEMENT OF SLOVENIANS AND CROATIANS IN JULIJSKA KRAJINA FROM DECEMBER 1935 TILL MARCH 1936

Goriški letnik 9 (1982) pp. 14, notes 32
slov. (it., slov., engl.)

The author presents 11 documents wherefrom it appears how the agreement between the Italian Communist Party and the National-Revolutionary Organization of Slovenians and Croatians in Julijska krajina has been reached. This agreement, which was unique regarding the activity of the Italian Communist Party before World War II. belongs to the activity of all progressive political forces in Europe, which were united in the People's Front to oppose to the fascistic danger.

UDC 243+245(453.18=863)"1914/1951"

Smolik Marijan, Doctor, Professor, Faculty of Theology, YU 61000 Ljubljana, Poljanska 4

PRAYER- AND HYMN-BOOK FOR SLOVENIANS IN VENETIAN SLOVENIA

Goriški letnik 9 (1982) pp. 13, notes 34
slov. (it., slov., engl.)

A year before 1st World War Gregorij Pečjak organized the printing of the prayers and hymns for Slovenians in the archibishop's district of Udine (Videm). Up to that time the hymns and prayers were not printed. Later, in the year 1914, the hymns were published again but as a separate book. They appeared also in the prayer-books printed in the years 1923 and 1951. Because the tradition was since that time supported by »printed word« it was somewhat easier for western Slovenians to retain the hymns in their national language, at least in the church. At the same time, these hymns demonstrate the former connection of these Slovenians with Slovenians in other provinces, because the very same hymns were known also in the other parts and because at least some of them were printed in the official church-books so called lectionaries.

UDC 728.82(497.12 Dobrovo)

Vuk Marko, Curator, Goriški muzej, YU 65000 Nova Gorica, Grajska 1

THE CASTLE DOBROVO IN GORIŠKA BRDA

Goriški letnik 9 (1982) pp. 26, notes 63
slov. (germ., slov., engl.)

The castle Dobrovo in Goriška Brda was built about the year 1600. The layout plan is almost a regular square with 4 towers of quadrate ground-plan placed at the corners. Such a plan was used in the Venetian hinterland architecture of the renaissance in the 16th century. The castle first belonged to the Colloredo family, by the end of the 18th century it became a property of the Catterini-Erzberg family from Gorizia and at last in the year 1872 it was bought by Bagner family. In the year 1985 a little museum was arranged by the Count Silverio de Bagner and in the year 1894 he ordered the painting of the hunting-room at the painter Clemente Delneri from Gorizia. From the year 1974 the Museum of Nova Gorica administers the castle and is planning to settle there a central ethnologic museum for the Littoral area. As the program of the restoration envisages the uniting of the museum and the catering trade, in the castle a restaurant and the center for vintage wines from Goriška Brda will be settled.

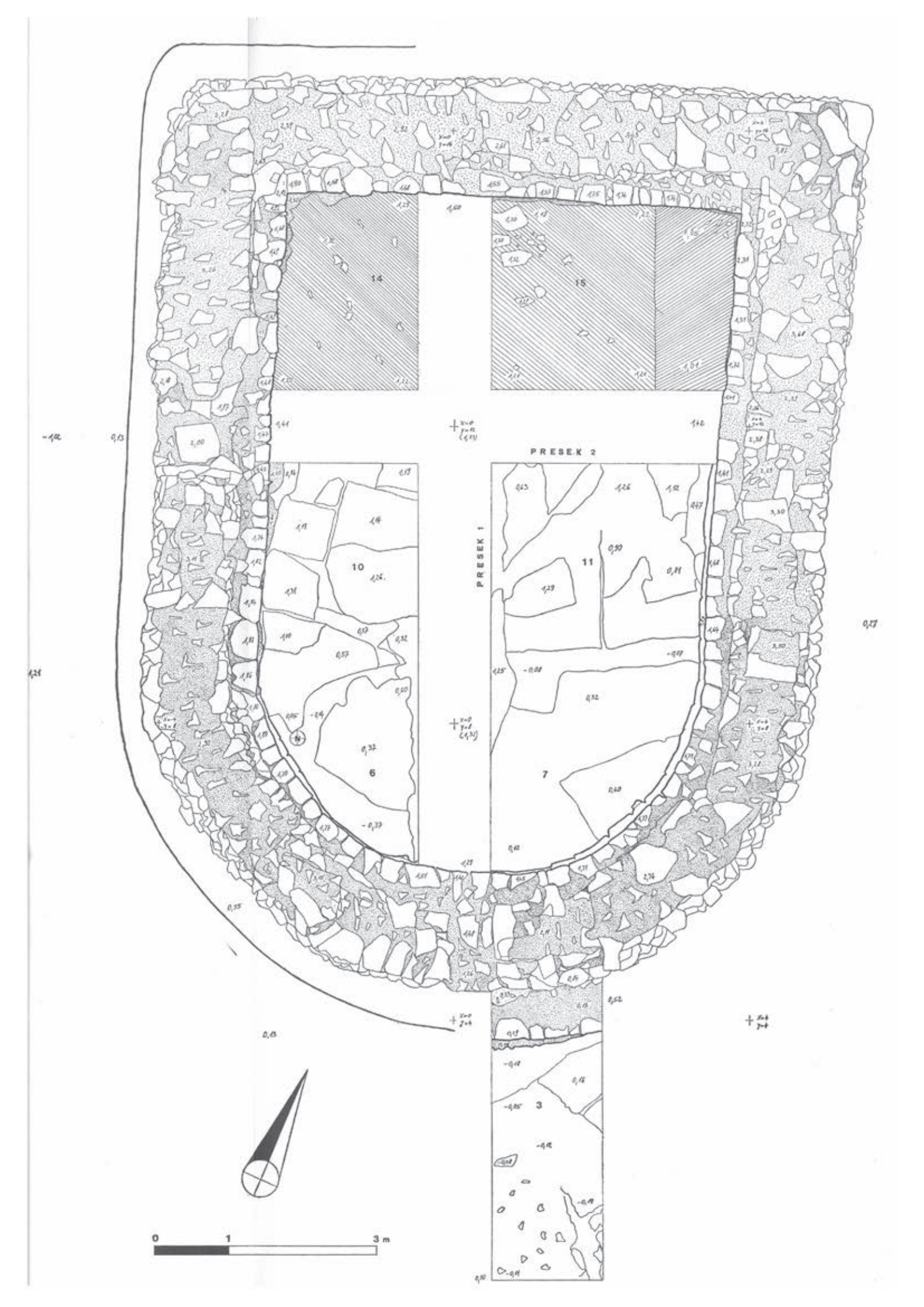
UDC 316.354(450.361+450.367)

Komac Miran, Assistant, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II

KARST MOUNTAIN COMMUNITY (KRAŠKA GORSKA SKUPNOST)

Goriški letnik 9 (1982) pp. 25
slov. (it., slov., engl.)

In the article the author presents the historical origin of the Kraška gorska skupnost (Karst Mountain Community) and analyses the problems of territory, population and economics (such as agriculture, trade, commerce, rural tourism and tourism). The analysis is worked up in two levels — on one hand it represents the instantaneous conditions of the mentioned fields on the other hand it indicates the possibilities of alternative development, which are mentioned in different documents of Kraška gorska skupnost.
In the article the position of the Slovene national minority, the possibilities of its developement, anticipated in several documents about the developement of Kraška gorska skupnost is separately emphasized.

PRESEK 2
PRESEK 1
14
15
10
11
6
7
3
0
1
3 m